DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İhsan Güneş

Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)

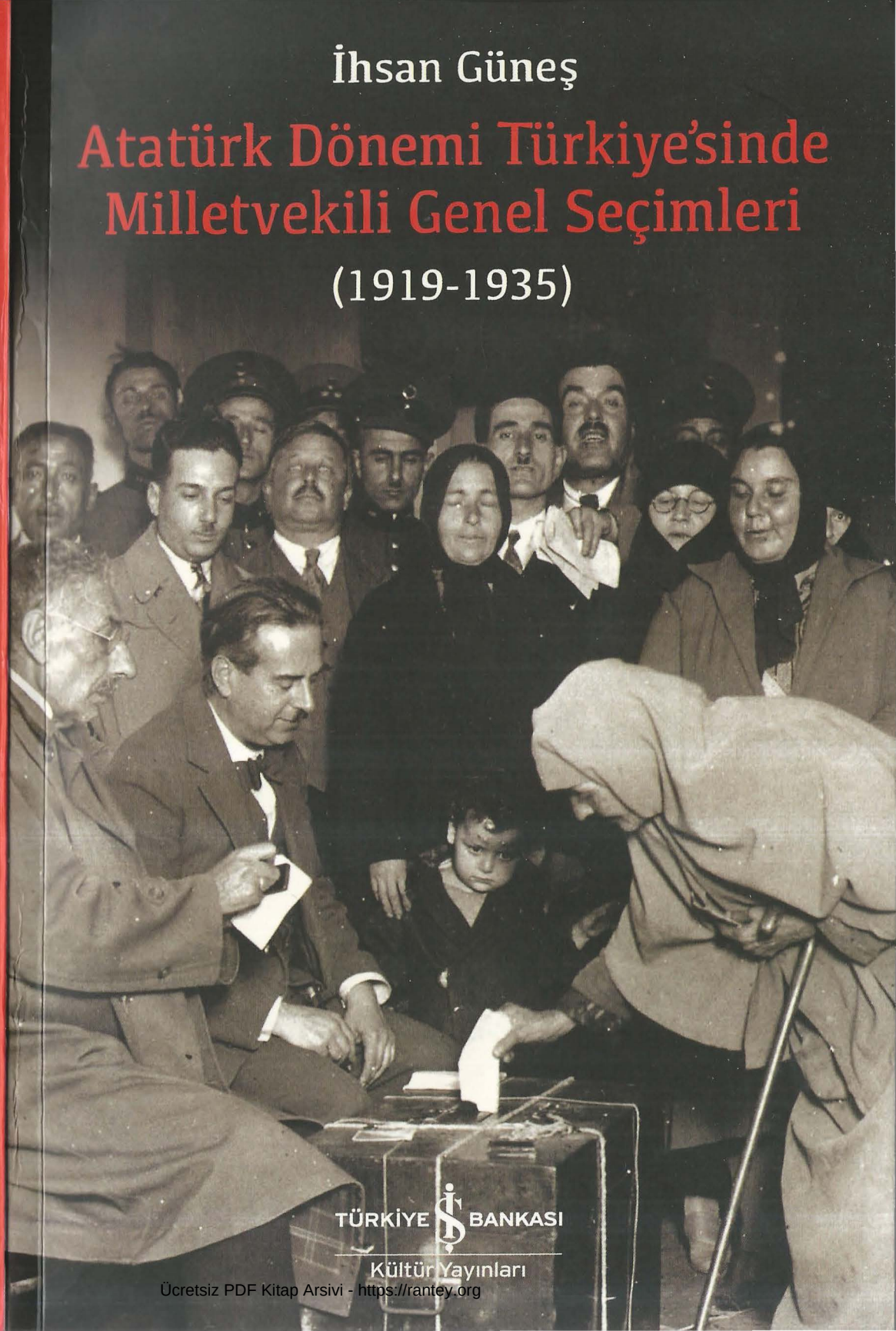

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İhsan Güneş
Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)

Genel Yayın: 3914

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İNCELEME /ARAŞTIRMA

PROF. DR. İHSAN GÜNEŞ
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ (1919-1935)

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2016
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
PINAR GÜVEN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTMENLER
DERYA ÖNDER - ESEN GÜRAY

DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: AĞUSTOS 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-154-5

BASKI
YAZMAT MATBAACILIK VE TANITIM HİZMETLERİ
SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
DAVUTPAŞA KIŞLA CAD. KALE İŞ MERKEZİ NO: 141/37-38-39-40-41-42-43-44
ZEYTİNBURNU / İSTANBUL
(0212) 483 22 77
Sertifika No: 26412

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Prof. Dr. İhsan Güneş

Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri

(1919-1935)

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Önsöz XV
Giriş XVII

I
1919 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınmasına Giden Yol 3
2. Seçim Kararının Alınması 15
3. Meclisin Toplanacağı Yer 19
4. Seçim Çalışmalarının Başlaması 23
4.1. Milliyetçilerin Tutumu 29
4.2. Hükümetin Tutumu 33
4.3. İtilaf Devletleri'nin Tutumu 34
4.4. Müslüman Olmayan Halkın (Azınlıkların) Tutumu 35
4.5. Partilerin ve Sivil Toplum Örgütlerinin Tutumu 41
4.5.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Tutumu 42
4.5.2. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın Tutumu 47
4.5.3. Ahali İktisat Fırkası'nın Tutumu 47
4.5.4. Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin Tutumu 49
4.5.5. Millî Ahrar Fırkası'nın Tutumu 50
4.5.6. Millî İktisat Fırkası'nın Tutumu 53
4.5.7. Sosyal Demokrat Fırkası'nın Tutumu 54
4.5.8. Osmanlı Mesai Fırkası'nın Tutumu 54
4.5.9. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Tutumu 54
4.5.10. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın Tutumu 54
4.5.11. Sosyalist Birlik'in Tutumu 58
4.5.12. Millî Türk Fırkası'nın Tutumu 58
4.5.13. Millî Kongre'nin Tutumu 59
4.5.14. Kürt Teali Cemiyeti'nin Tutumu 62
4.5.15. Mühendisler Cemiyeti'nin Tutumu 62
5. Propaganda: Adayların Seçim Beyannameleri 63
6. İşgal Bölgelerinde Seçim 69

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

7. İstanbul'da Seçim 77
7.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması 77
7.2. İkinci Seçmenlerin Seçimleri 79
7.3. Mebusların Seçimi 81
8. Mustafa Kemal Paşa'nın Milletvekili Seçilmesi 87
9. Seçime İtirazlar 89
10. Meclis-i Mebusan'ın Açılması 93
11. Seçim Sürecinde Yaşanan İki Önemli Tartışma 97
11.1. Seçim Yöntemi 97
11.2. Türk Kadınlarına Seçim Hakkı Verilmesi İsteği 98
11.2.1. Amerikan Koleji Yönetici ve Öğretmenlerinin Görüşleri 98
11.2.2. Amerikan Koleji Öğrencilerinin Görüşleri 100
11.2.3. Darülmuallimat Müdiresi ve Öğrencilerinin Görüşleri 101
11.2.4. Müslüman Kadınları Birliği'nin Görüşleri 102
11.2.5. Asri Kadınlar Cemiyeti'nin Görüşleri 103
11.2.6. Halide Edip Hanım'ın Görüşleri 103

II
1920 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınması 109
2. Seçim Çalışmalarının Başlaması 113
3. Meclisin Açılması ve Çalışmalarına Başlaması 123

III
1923 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınmasına Yol Açan Etkenler 131
2. Seçim Kararının Alınması 135
3. Yasal Düzenlemeler 137
4. Seçim Sistemi Üzerine Bazı Görüşler 139
5. Seçim Çalışmalarının Başlaması 141
6.Seçim ve Çeşitli Toplumsal Kesimlerin Tutumu 143
6.1. İşçi Kesiminin Tutumu 143
6.1.1. Amele Birliği'nin Tutumu 143
6.1.2. Hamalların Tutumu 147
6.2. Esnaf Cemiyetlerinin Tutumu 147

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

6.3. Türk Ticaret Birliği'nin Tutumu 149
6.4. Kadınların Tutumu 149
6.5. Müslüman Olmayan Kesimlerin (Azınlıkların) Tutumu 152
6.5.1. Ermenilerin Tutumu 153
6.5.2. Rumların Tutumu 154
6.5.3. Musevilerin Tutumu 155
6.6 Partilerin ve Grupların Tutumu 157
6.6.1. Türkiye İşçi-Çiftçi Sosyalist Partisi'nin Tutumu 157
6.6.2. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin/Partisi'nin Tutumu 159
6.6.3. İkinci Grup'un Tutumu 164
6.6.4. Birinci Grup ve Seçimler 169
6.6.4.1. Birinci Grup'un Oluşumu 169
6.6.4.2. Seçim Bildirisinin Hazırlanması ve İlanı 170
6.6.4.3. Birinci Grup ve Seçim Çalışmaları 179
6.6.4.3.1. Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin Çalışmaları 179
6.6.4.3.2. İstanbul'daki Çalışmaları 180
6.6.4.3.2.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması 183
6.6.4.3.2.2. Seçim Defterlerinin Hazırlanması 183
6.6.4.3.2.3. İkinci Seçmenlerin Belirlenmesi ve Seçimi 184
6.6.4.3.2.4. Sandık Alayı 189
6.6.4.3.2.5. Seçimin Maliyeti 191
6.6.4.3. Ankara'daki Çalışmalar 191
6.6.4.3.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması 191
6.6.4.3.2. Seçmen Listelerinin Oluşturulması 192
6.6.4.3.3. İkinci Seçmenlerin Seçilmesi 192
7. Milletvekillerinin Seçimi 195
7.1. Adayların Belirlenmesi ve Açıklanması 195
7.2. Propaganda: Adayların Seçim Beyannameleri 199
7.3. İstanbul'daki Milletvekili Seçimi 208
7.4. Ankara'daki Milletvekili Seçimi 212
7.5. Diğer İllerdeki Seçimler 213
8. Seçim Sonuçları ve TBMM'nin Toplanması 215
9. Seçim Psikolojisi 219
10. Seçimde Yaşanan Olaylar: Adana Olayı 221
11. Seçime Katılım 223

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

IV

1927 Seçimleri

1. Seçimin Gündeme Gelmesi 227
2. Yapılan Bazı Düzenlemeler 229
2.1. Seçim Yasasında Yapılan Düzenlemeler 229
2.2. Askerlerin Emekliye Ayrılması 230
3. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş 233
3.1. Halk Fırkası'nın/ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kurulması 233
3.2. Halk Fırkası'nın/Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Örgütsel Yapısı 241
3.2.1. Yönetim 242
3.2.1.1. Genel Başkan (Fırka Umumi Reisi) 242
3.2.1.2. Parti Genel Sekreteri (Kâtib-i Umumi) 242
3.2.1.3. Muhasebeci 243
3.2.1.4. Genel Başkan Vekili 243
3.2.1.5. Mutemet 243
3.2.2. Merkez Örgütleri 243
3.2.2.1. Parti Meclisi (Fırka Divanı) 243
3.2.2.2. Parti Yönetim Kurulu (Umum Heyet-i İdare) 244
3.2.2.3. Parti Meclis Grubu (Mecliste Grup Teşkilatı) 244
3.2.2.4. Haysiyet Divanı 244
3.2.2.5. Müfettişlik 245
3.2.3. Taşra Örgütü 245
3.2.4. Kurultaylar (Kongreler) 245
3.2.5. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi 246
3.3. Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü'nde (Nizamnamesi'nde) Yapılan Düzenlemeler 247
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Seçimleri Yenileme Kararı Alması 249
4.1. Seçim Çalışmalarının Başlaması 250
4.2. İstanbul'daki Çalışmalar 250
4.2.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması 250
4.2.2. Ésas Defterlerin Hazırlanması 252
4.2.3. İkinci Seçmen Sayısının Saptanması 253

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4.2.4. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi 253
4.2.5. Sandık Alayı 256
4.3. Ankara'daki Çalışmalar 260
4.3.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması 260
4.3.2. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi 261
4.4. Diğer İllerdeki Çalışmalar 263
5. Seçime Katılım 265
6. Milletvekili Seçimi 269
6.1. Vilayetlerden Seçilecek Milletvekili Sayılarının Saptanması 269
6.2. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi 270
6.3. Bağımsız Adayların Çalışmaları 271
6.4. Türk Kadın Birliği'nin Çabaları 276
6.5. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşların (Azınlıkların) Tavrı 283
7. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Çalışmalar 289
7.1. Adayların Belirlenmesi 289
7.2. Seçim Bildirisinin Yayımlanması 293
7.3. Cumhuriyet Halk Partili Milletvekillerinin Uyması Gereken Kurallar 297
8. Mustafa Kemal Paşa'nın Milletvekilli Adaylığı 299
9. İsmet Paşa'nın Milletvekili Adaylığı 301
10. Seçim Sonucu ve Meclisin Toplanması 303

V
1931 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınmasına Giden Yol 313
2. Seçim Kararının Alınması 315
3. Seçim Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler 321
4. Seçim Çalışmalarının Başlaması 323
4.1. İstanbul'daki Seçim Çalışmaları 324
4.2. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi ve Seçimi 327
4.3. Ankara'daki Seçim Çalışmaları 329
5. Sandık Alaylarının Oluşturulması 331
6. İzmir'de İkinci Seçmen Seçimi 333

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

7. Seçime Katılım 335
8. Siyasi Örgüt ve Sivil Toplum Örgütü Üyelerinin Tutumu 339
8.1. Siyasi Örgüt Üyelerinin Tutumu 339
8.1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Yanlılarının Tutumu 339
8.1.2. Serbest Cumhuriyet Partisi Yanlılarının Tutumu 342
8.1.3. Sosyalistlerin Tutumu 342
8.2. Sivil toplum Örgütü Üyelerinin Tutumu 345
8.2.1. Kadın Birliği'nin Tutumu 345
8.2.2. Sanayiciler Birliği'nin Tutumu 346
8.3. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşların (Azınlıkların) Tutumu 346
9. Milletvekili Seçimi 347
9.1. İllerden Seçilecek Milletvekili Sayısının Belirlenmesi 347
9.2. Bağımsız Adayların Çalışmaları 352
9.3. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Çalışmalar 360
9.3.1. Parti Tüzüğünde Yapılan Düzenlemeler 360
9.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçim Çalışmaları 362
9.3.2.1. İşçi ve Çiftçi Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi Çalışmaları 363
9.3.2.2. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi 367
9.3.2.3. Seçim Bildirisinin Yayımlanması 371
10. Propaganda 377
11. Milletvekillerinin Seçilmesi 379
12. Seçim Sonucu ve Meclisin Toplanması 385
12.1 Seçim Sonucuna İtirazlar 387

VI

1935 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınması 391
2. Yasal Düzenlemeler 395
2.1. Belediye Yasası'nda Yapılan Değişiklik 395
2.2. Köy Yasası'nda Yapılan Değişiklik 397
2.3. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa'da) Yapılan Değişiklik 401
2.4. Seçim Yasası'nda Yapılan Değişiklik 410

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3. Seçim Çalışmalarının Başlaması 413
3.1. Nüfus Defterlerinin Hazırlanması 413
3.2. Seçilecek Milletvekili Sayısının Belirlenmesi 415
3.3. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi 418
3.4. İkinci Seçmenlerin Seçimi 419
4. Seçime Katılım 421
5. Milletvekili Seçimi 425
5.1. Bağımsız Adaylar 425
5.1.1. Kadın Milletvekili Adayları 426
5.1.2. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşlardan (Azınlıklardan) Aday Olanlar 427
5.1.2.1. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşların (Azınlıkların) Milletvekili Adaylıkları ve Yunan Basını 432
5.1.3. Diğer Bağımsız Adaylar 433
5.2. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Çalışmalar 435
5.2.1. Adayların Belirlenmesi 437
5.2.2. Seçim Bildirisinin Yayımlanması 439
5.3. İstanbul'da Milletvekili Seçimi 443
6. Seçim Sonucu 447
7. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çalışmalarına Başlaması 449
7.1. Kadın Milletvekillerinin Giyim Kuşamı 449
Sonuç 453

Ekler

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın *Peyam* Gazetesinde 26 Kanun-ı evvel 1335/1919'da s. 1-2'de Yayımlanan Bildirisi 469
Tedkik-i İntihab Neticesini Mübeyyin Mazbatadır 473

İlk Beş Dönem Milletvekilleri Listesi (1919-1935) 475

Belgeler 507
Notlar 531
Kaynakça 585
Dizin 591

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR

AAM : Atatürk Araştırma Merkezi
Adg : Adı geçen dergi
ADTYK : Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Age : Adı geçen eser
Agm : Adı geçen makale
AİF : Ahali İktisat Fırkası
AKM : Atatürk Kültür Merkezi
ASD : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATA. ZB : Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu
ATASE : Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
ATTB : Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
Bkz : Bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BÜ : Boğaziçi Üniversitesi
CA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi
HİF : Hürriyet ve İtilaf Fırkası/Partisi
KSM : Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi
SBFD : Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTEA : Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi
TTK : Türk Tarih Kurumu
Yagb : Yukarıda adı geçen belge
Yagd : Yukarıda adı geçen dergi
Yagg : Yukarıda adı geçen gazete

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Efendiler, bu vesile ile muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki, sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki cevher-i asliyi çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin.

Nutuk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz

İnsanoğlunun kendine en yakıştırdığı siyasal sistem demokrasi/cumhuriyettir. Toplumlar bu sisteme ulaşabilmek için uzun yol kat etmişler ve büyük bedeller ödemişlerdir. Demokrasilerin yasalarla kurulamadığını, kurulsa bile sürdürülemediğini tarih bize göstermektedir. Demokrasi, toplumların siyasal bilinç düzeyine bağlılık göstermektedir. Toplum, demokrasiyi içselleştirebilmiş ise o toplumda demokrasi serpilip gelişebilmekte; aksi takdirde yozlaşarak yok olmaktadır. Demokrasiyi içselleştirebilmek için de sürekliliğin esas olduğu görülmektedir.

Demokrasinin olmazsa olmazlarının başında, seçimle oluşturulmuş parlamentolar gelir. Seçimin olmadığı bir yerde demokrasiden söz edilemez. Genel, eşit oyla çoğulcu, rekabetçi ve şeffaf bir seçim, demokrasinin düzeyinin de göstergesi ve işaret fişeğidir. Ancak bu düzeye ulaşabilmek için de siyasal kültür birikimi gerekmektedir.

Türk toplumu 1908'den başlayarak kısıtlı da olsa serbest ve genel seçimle oluşan parlamentolu bir sistemi benimsemiş gözükmektedir. Dolayısıyla ülkeyi yönetenlerin halkın oylarıyla oluşan parlamentolardan güç alması geleneği ve ülke sorunlarının özgürce ve halkın temsilcileriyle görüşülerek ortak akla dayalı çözüm üretme anlayışı da bu tarihten itibaren uygulanma olanağı bulmuştur. Gerek dünyadaki gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulun-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

duğu somut koşullar demokrasi kültürünün gelişmesine ve yaygınlaşmasına uygun bir zemin oluşturmamıştır. Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin yol açtığı ülkeyi sömürgeleştirme, halkı köleleştirme eylemlerine karşı, Ankara'da halkın oylarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmıştır. TBMM, halkın bağımsızlığını sağlamış, varlığını sürdürme azmini, iradesini göstermiş, ülkenin sömürgeleştirilmesine, halkın köleleştirilmesine karşı çıkmıştır. Yeni Türkiye Devleti ortak aklın simgesi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile özdeşleştiği için ben de ortak aklın oluşmasının temeli olduğunu düşündüğüm ve üzerinde çok fazla durulmamış olduğunu gördüğüm milletvekili genel seçim sorununu ele aldım.

Çağdaş Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk döneminde yapılan seçimler üzerine odaklandım. Çalışmamı belgesel kaynaklar üzerine oturtmaya özen gösterdim. Bu nedenle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi'nden, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden, Kurtuluş Savaşı Müzesi Arşivi'nden, Osmanlı Arşivi'nden ve dönemin gazetelerinden yararlandım. Konumuzla ilgili olarak yapılmış bilimsel çalışmaları da ihmal etmedim. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını kapsayan bu çalışma ile Türkiye'nin demokratikleşme sürecine, demokratik siyasal kültürün oluşumuna katkıda bulunmaya çalıştım.

Alanında ilk çalışma olan bu eserin, gelecekte daha kapsamlı çalışmalara zemin hazırlayacağını umuyorum.

Çalışmam sırasında gerekli kolaylığı gösteren arşiv görevlilerine, yardımda bulunan öğrencilerime, meslektaşlarıma, büyük bir özveriyle bu eserin oluşmasına destek veren vefakâr eşim Doç.Dr. Zeliha Güneş'e içten teşekkür ediyorum. Eserin yayımlanmasını sağlayan Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları yöneticilerine, editör Emre Yalçın ve Pınar Güven'e minnettarlığımı sunuyorum.

İhsan Güneş
Eskişehir, 2014

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Halkın Yönetime Katılma Süreci

İnsan topluluklarının en üst düzeyde örgütlenmiş haline devlet denilmektedir. Devleti oluşturan üç öğeden biri egemenliktir. Egemenlik, emretme yetkisi demektir. Bu yetkinin kimde olduğu sorusu, o devletin siyasal sisteminin de cevabı olmaktadır. Eğer bu yetki bir kişiye ait ise monarşik, bir gruba ait ise oligarşik, toplumun tümüne ait ise demokratik bir yönetimden söz edilir. Demokratik yönetimlerin temel taşı ise halkın yönetime katılmasını sağlayan seçimlerdir.

İnsanoğlunun kendine en uygun olarak bulduğu yönetim şekli, kuşkusuz halkın yönetime katıldığı sistemlerdir. Halk, ya doğrudan doğruya ya da temsilcileri aracılığıyla yönetime katılır. Halkın temsilcileri aracılığıyla yönetime katılabilmesi için temsilcilerini seçmesi gerekir. Toplumlar büyük engelleri aşarak temsile dayanan sistemlere ulaşabilmişlerdir. İngiltere gibi kimi ülkelerde halkın yönetime katılması uzlaşma ile gerçekleştirilirken, Fransa gibi kimi ülkelerde bu katılım kanlı ihtilaller sonunda gerçekleştirilmiş; toplum büyük bedeller ödemiştir. Yönetme yetkisini görünmez güçlerden aldığını iddia eden anlayışın yıkılarak, yöneticilerin yönetme yetkisini yö-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

netilen halktan almasının daha doğru olduğu düşüncesi, ancak 18. yüzyıl sonlarında yaşanan Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra yaygınlık kazanabilmiştir. Feodal sistemin getirdiği ayrıcalıkları ortadan kaldırıp sınıflar arasındaki eşitliği sağlayan Fransız devrimcileri, aynı zamanda bir anayasası olan ve temsile dayalı yönetimin önce Avrupa'da, giderek de dünyada yaygınlaşmasını tetiklemişlerdir. Böylece zor kullanmaya değil, oya dayanan iktidarlar kurulmaya başlanmıştır.[1] İlkçağın kent-devletlerinde görülen, fakat imparatorlukların oluşmasıyla duraksayan, halkın yönetime katılma istemi, Amerikan ve Fransız devrimlerinin arkasından yeniden ivme kazanmıştır. Daha sonra da kısıtlı oy sisteminden eşit ve genel oya geçişin mücadelesi başlatılmıştır. 1830, 1848 ihtilallerinden sonra oy verme hakkının sınırları sürekli genişletilmiştir. Bu gelişim, ülkelerin siyasal yapısına, kültürel birikimine, ekonomik gelişimine paralel bir çizgi izlemiştir.[2]

Avrupa ülkelerinde eşitliğe, özgürlüğe ve halkın katılımına dayanan anayasalı ve parlamentolu sistemler gelişirken; Osmanlı İmparatorluğu kendi kabuğuna çekilmişti. Geleneksel sistemini sürdürme çabası içindeydi. Devletin çağdaşlarından geri kaldığını göremedi. Ne zaman ki savaş alanlarında yenilerek toprak kayıpları başladı, o zaman zayıflığının farkına vardı. Zaman zaman kimi yöneticiler devlet kurumlarında reformlar yaparak eksiklikleri gidermeye yöneldiyse de başarılı olamadılar. Çünkü reformlar bireylere bağlıydı. O kişinin ölümü ya da görevden alınmasıyla başlatılan hareket de duruyordu.

Devletin varlığını koruyabilmek, gücünü artırabilmek ve devamlılığını sağlayabilmek için kalıplaşmış anlayışın yıkılması ve devletin çağdaşlaştırılması zorunluluğu III. Selim tarafından çok net olarak görüldü. III. Selim yapılacak reformları ortak akla dayandırabilmek için devletin çeşitli görevlerinde bulunmuş kişilerden görüş istedi ve aldığı görüşlerin Meşveret Meclisi'nde tartışılmasını sağladı. Böylece çağdaşlaşma politikasını ortak akla dayalı bir devlet politikası haline getirdi.

Askerî amaçlarla başlatılan bu hareket, zaman zaman duraksamış olsa bile giderek devletin tüm kurumlarına yayıldı ve Osman-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lı İmparatorluğu'nun hukuk devleti olmasına, anayasalı ve temsile dayanan parlamentolu bir sisteme dönüşmesine olanak sağladı. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunması âdeta bir dönüm noktası oldu.[3] Ülkede yapılacak reformlara kaynak bulabilmek ve bozuk vergi sistemini düzeltebilmek için oluşturulan Muhassıllık Meclisleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın yönetime katılma süreci de başladı.[4]

Sancak merkezlerinde oluşturulan bu meclislerin iki grup üyesi vardı. Birinci grubu merkezden gönderilen muhassıl, nüfus ve emlak kâtibi, hâkim, müftü ve askerî zabitten oluşan atanmış üyeler; ikinci grubu ise yöre halkının, yörenin ileri gelenleri arasından seçtiği dört kişi oluşturuyordu. İşte bu dört üyenin seçimiyle, Osmanlı halkı taşrada yönetime katılmaya başladı. Bunu memleket meclislerine, eyalet meclislerine ve idare meclislerine halkın seçtiği üyeler izledi.[5]

Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın 156 üyeden oluşan ve yılda birkaç gün çalışan bir meclise izin vermesi (1829), Tunus'da, yürütmeyi Bey'e, yasamayı Bey'in atadığı 60 üyeden oluşan bir meclise bırakan anayasanın kabul edilmesi (1861), Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın sınırlı seçmenlerin seçtiği bir meclis oluşturması (1866)[6], Romanya'nın ve Sırbistan'ın anayasalı yönetime geçmeleri, Girit Vilayeti'nin yeni yönetim biçimi[7] ile Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan cemaatlerin kendi iç nizamnamelerini yapmaları[8] Osmanlı aydınını da etkiledi.

Nitekim Tanzimat'ın getirdiği düzenlemeleri yeterli bulmayan gençler, örgütlenerek siyasi yapıyı çağdaşlaştırmak için eyleme geçtiler. Yeni Osmanlılar olarak tanınan bu kişiler,[9] Osmanlı İmparatorluğu'nun da mutlak monarşiden anayasalı ve temsile dayalı parlamentolu bir sisteme geçmesini istediler. Bunlar İngiltere'deki yapıya özeniyorlardı. Ancak onların isteği ile Padişah Abdülaziz'in uygulamaları çelişiyordu. Bu nedenle meşrutiyete karşı olan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi düşüncesi ortaya çıktı. Asker ve sivil bir avuç aydının verdiği mücadelenin sonunda, Abdülaziz tahttan indirilerek yerine daha liberal olduğuna inanılan V. Murat padişah yapıldı (30 Mayıs 1876). Bu değişim halkın yönetime katılmasını öngören meşruti sistem tartışmalarının çerçevesini genişletti. Artık devlet yöneti-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanitav.org

cileri açıktan açığa anayasalı ve parlamentolu sistemden söz etmeye başladılar.[10] Ancak V. Murat'ın psikolojik rahatsızlığının gittikçe artması meşrutiyetçilerde düş kırıklığı yarattı. O, tahttan indirildi ve II. Abdülhamit tahta oturtuldu (31 Ağustos 1876). Başlangıçta Abdülhamit meşrutiyete geçişi engellemek istediyse de gelen baskılara dayanamadı. 26 Eylül 1876'da 200 kişinin katılımı ile gerçekleştirilen bir toplantıda anayasalı sisteme geçme konusu karara bağlandı. Hükümet, 8 Ekim 1876'da Anayasayı hazırlayacak ve Meclis-i Umumî'yi oluşturacak ilkeleri belirleyecek bir komisyon kurmayı kararlaştırdı ve bu komisyon üyelerinin kimlerden oluşacağını saptayarak padişaha sundu. Padişahın da bu listeyi onaylamasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu mutlak monarşiden meşruti monarşiye taşıyacak ve halkın yönetime katılımını sağlayacak yürüyüş de başlamış oldu. Müslümanların yanında Müslüman olmayan kişilerin de yer aldığı komisyon, çeşitli alt komisyonlara ayrılarak çalışmalarını sürdürdü. Anayasanın hazırlanmasının vakit alacağını düşünen komisyon, önceliği Meclis-i Umumî çalışmalarına verdi. Meclisin adı, üyelerinin belirlenme yöntemi konusunda ortak bir karara varıp bunu belgeleştirerek hükümete bildirdi. Hükümet tarafından da padişaha arz edilen bu belgeye göre; Meclis-i Umumî, biri padişah tarafından atanacak üyelerden oluşan Heyet-i Âyan, diğeri halk tarafından seçilecek üyelerden oluşacak Heyet-i Mebusan olmak üzere iki kanattan oluşacaktı. Halk tarafından seçilecek temsilci sayısı 120 olacaktı. Bunun 70'i Müslümanlardan, 50'si de Müslüman olmayanlardan seçilecekti. Elde bir seçim kanunu olmadığı için komisyon temsilcilerin geçici bir yönerge ile seçilmesini öngörmüştü. Bu yönergeye göre o yıl için mebuslar her vilayetin, vilayet merkezinin, livaların ve kazaların idare meclisleri tarafından seçilecekti. Mebus olacak kişilerin 25 yaşından küçük olmamaları, cinayet ya da politik suçtan dolayı ceza almamış bulunmaları, memleketinde az çok emlak sahibi olmaları, devletin resmî dilini bilmeleri ve halk arasında ahlak güzelliğiyle tanınan kişiler olmaları gerekiyordu. Seçilecek mebus, seçildiği yerin değil tüm halkın temsilcisi olacaktı. Memur iken mebus seçilen kişi, mebusluğu tercih eder ise memuriyetten ayrılacaktı.[11]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Buna göre her vilayetten seçilecek Müslüman ve Müslüman olmayan mebus sayısı belirlendi ve vilayetlere bildirildi. Valiler hiyerarşik sıra içinde mutasarrıflara ve kaymakamlara vilayetlerinden seçilecek mebus sayısını bir yazı ile bildirdiler. Bu yazı üzerine, kaza idare meclisi üyeleri belirledikleri Müslüman ve Müslüman olmayan mebus adaylarının adlarını bir kâğıda yazıp altını imzalayarak bir zarf içinde kaymakama verdiler. Kaymakamlar mutasarrıfa, mutasarrıflar da valiye bu zarfları iletti. Sancaklarda ve vilayet merkezinde de seçimler yapıldıktan sonra tüm zarfları açmak ve seçilen kişileri belirlemek üzere valinin başkanlığında vilayet erkânından, ulemadan ve dinî önderlerden 15 kişilik bir *Tetkik Meclisi* oluşturuldu. Bu meclis zarfları açtı, çoğunluğu sağlayan kişileri belirledi ve bu kişileri vakit yitirmeden sonuçtan haberdar etti. Oyların eşit olması halinde kura çekildi.[12]

İstanbul içinse özel bir yöntemin uygulanması kararlaştırıldı. Öyle ki bu yöntem, ileride yapılacak seçim yasasına da kaynaklık etti.

İstanbul'dan 5'i Müslüman kesimleri 5'i de Müslüman olmayan kesimleri temsilen 10 mebus iki dereceli seçimle seçilecekti. İstanbul; İzmit ve Kaza-yı Erbaa da dâhil olmak üzere 20 bölgeye ayrılacaktı. Kuşkusuz bir seçim için öncelikle yapılması gereken seçmenlerin belirlenmesiydi. Bu amaçla muhtarların ve imamların çabalarıyla mahallede bir yıldan fazla oturanların, emlakı olanların ve 25 yaşını geçen erkeklerin adlarını içeren nüfus defterleri hazırlanacaktı. Asker olanlardan da emlak sahibi ve en az mülazım rütbesinde olanlar deftere yazılacaktı. Yazım işleri bittikten sonra, her cemaatin ileri gelenleriyle bu defterler incelenecek ve yanlışlıklar giderilecekti. Seçim işini 8 kişiden oluşan seçim komisyonu idare edecekti. Bu 8 kişi her mahallenin defterini düzenleyenlerce belirlenen 2'şer kişiden oluşacak bireyler arasından kura ile belirlenecekti. Bunlar kendi içlerinden birini başkan seçeceklerdi. Muhtarlarca hazırlanan defterler mahalle halkının göreceği ortak kullanıma açık cami, kilise, havra vb. binaların duvarlarına asılacak, halktan gelebilecek itirazlardan sonra gerekli düzeltmeler yapılarak seçmenler belirlenmiş olacaktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tarihtv.org

Seçmenlerin oylarını atacağı sandıklar, seçim komisyonunca belirlenecek ve uygun yerlere konulacaktı. Her mahalle için bir gün belirlenecek ve üç gün önceden mahalle halkına haber verilerek belirlenen günde gelip oy kullanmaları sağlanacaktı. 50 haneden az olan mahalleler, yakınlarında bulunan mahalleler ile birleştirilecekti. Seçmenler bölgelerinden seçmeyi istedikleri iki kişinin adını yazarak sandığa atacaklardı. Kendi mahallelerinden böyle bir kişi bulamazlarsa başka mahalleden isim de yazabileceklerdi. Adları okunmayan, şöhreti ve sanatı yazılmayan kişilere verilen oylar geçersiz sayılacaktı. Her daire için 5 gün oy verme süresi tanınmıştı. Bu süre içinde oyunu kullanamayan kişi seçime katılmamış olacaktı. Yirmi dairede bu seçim işi bittikten sonra, seçilenler İstanbul'da bir yerde toplanacak ve içlerinden birini kura ile başkan seçeceklerdi. Mebus olmak için aday olanların adları bunlara verilecekti. Adaylık iki türlü olacaktı. Ya kişinin kendisi adaylığını koyacak ya da 300 imza ile halk tarafından aday gösterilecekti. Kırk kişiden oluşan ikinci seçmenler aday olanlardan istedikleri 10 kişinin (5'i Müslim 5'i de Müslüman olmayan olmak üzere) adını yazarak sandığa atacaklardı. Oy verme işlemi bitip sandık açıldığında en çok oy alan 5 Müslüman ve 5 Müslüman olmayan 10 kişi belirlenerek bir tutanak ile Şûra-yı Devlet'e gönderilecekti. Seçilen mebusların adları buradan gazetelere verilerek halka duyurulacaktı.[13]

İşte 23 Aralık 1876'da ilan edilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Mutlak Monarşiden Meşrutî Monarşiye geçiren Kanun-ı Esâsi'nin öngördüğü Meclis-i Umumî üyeleri bu yöntemle seçildi.

Kanun-ı Esâsi, Meclis-i Umumî olarak adlandırılan Osmanlı parlamentosunun Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki meclisten oluşacağını, Heyet-i Âyan üyelerinin padişah tarafından atanacağını, Heyet-i Mebusan üyelerinin her 50 bin erkek kişiye bir mebus olmak üzere, gizli oy ile halk tarafından seçileceğini, seçimlerin dört yılda bir yapılacağını, seçmenlerin kendi vilayet halkından mebus seçeceğini, Osmanlı tebaasından olmayan, geçici olarak yabancı bir devletin imtiyazına sahip olan, Türkçe bilmeyen, 30 yaşını geçmeyen, seçim sırasında bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan, iflas edip de itibarını yeniden kazanmamış olan, kötü alışkanlıkları

Ücretsiz PDF kitap Arşivi - https://rantev.org

bulunan, hacizi olup da bunu kaldırmamış olan, medeni haklardan yoksun olan, yabancı bir devletin tâbiyetinde bulunduğunu iddia eden kişilerin mebus olamayacaklarını öngörüyordu.[14]

19 Mart 1877'de çalışmalarına başlayan Meclis-i Umumî'nin üyeleri anayasadaki bu ilkelere göre değil, anayasayı hazırlamak üzere oluşturulan komisyonun hazırladığı geçici seçim yönergelerine göre seçilmişti.

Meclisin görevi ülkenin ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeleri yapmaktı. Meclisin meşruiyetini sağlam temellere oturtabilmek ve meşruti sistemi pekiştirip geliştirmek için ortak aklın ürünü olacak ve geniş halk kitlesinin yönetime katılmasını sağlayacak bir seçim kanununa acilen ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacın yarattığı zorlama ile hazırlanan seçim yasa tasarısı, 7 Mayıs 1877'de meclisin gündemine alınarak tartışılmaya başlanmış, 19 Haziran'a kadar tartışılıp kabul edilerek Meclis-i Âyan'a gönderilmişti. Tasarıya göre seçim birimi sancaklar olacaktı. Anayasa'ya (Kanun-ı Esâsi'ye) uygun olarak her 50 bin erkek nüfusa bir mebus seçilecekti. Seçmen, oyunu sandık başına gelerek verecekti. Tasarı mebus olacakların, vergi yükümlüsü olması ve Türkçeyi iyi derecede bilmesi, seçimlerin tek dereceli olması, devlete borcu olanların mebus olamaması gibi oldukça önemli hükümleri içeriyordu. Ancak bu tasarı kanunlaşamadığı gibi[15] Meclis-i Mebusan da uzun ömürlü olamadı. Padişah, Osmanlı–Rus Savaşı'nı bahane ederek ve Anayasa'dan kaynaklanan yetkisini kullanarak 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı tatil etti, mebusları da kendi memleketlerine gönderdi. Meşruti sistem fiilen sona erdi. Ülke yeniden ve biraz daha sertleşmiş olarak mutlak sisteme döndü.

1889'da gençlerin başlattığı yeni bir özgürlük hareketi (İttihad ve Terakki Hareketi) giderek büyüdü ve 23 Temmuz 1908'de Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konulmasını sağladı ve Meclis-i Umumî'nin yeniden açılması sürecini başlattı. Bu süreci tamamlayabilmek için seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak elde uygulanmış bir seçim kanunu yoktu. Kanunun hazırlanmasını beklemek de zaman alacaktı.

Seçimlerden sorumlu olan Dâhiliye Nazırı o günün heyecanlı ortamında seçimlerin 1876'da yayımlanan Geçici Seçim Yönergesi'ne

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

göre yapılması için 26 Temmuz 1908'de (13 Temmuz 1324) vilayetlere emir verdi.[16] Ancak bu yönergeyi incelediği zaman Anayasa ile çelişen hükümlerin olduğunu gördü. Bunun üzerine yeni bir arayışa girişti. Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş olmasına rağmen padişahın onayından geçmediği için yasalaşmamış olan seçim kanunu tasarısını buldurdu. Bu belgenin uygulanması için Vükela Heyeti'nden izin istedi. Bunun üzerine Vükela Heyeti 2 Ağustos 1908'de (20 Temmuz 1324) konuyu görüşerek hem İstanbul seçimi için uygulanan talimatnamenin, hem de yasalaşmamış olan seçim kanunu tasarısının uygulanmasını kararlaştırdı.[17] Söz konusu belge 28 Eylül-3 Ekim 1908'de (15-20 Eylül 1324) İntihab-ı Mebusan Kanun Layihası olarak yayınlandı.[18] Böylece yapılacak seçimin yasal dayanağı da oluşturulmuş oldu.

83 maddeden oluşan ve Muvakkat İntihab-ı Mebusan Kanunu olarak adlandırılan bu belgenin, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de 1946'ya değin Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan seçimlerde kullanılmış olması, ortak akla dayalı oluşturulacak metinlerin kapsayıcılığını, farklı siyasal sistemlerde uygulanabileceğini göstermesi bakımından üzerinde önemle durulması ve ders alınması gereken bir konu olduğunu göstermektedir.

Seçim Çevrelerinin Belirlenmesi

Seçimlerin yapılabilmesi için seçim çevrelerinin belirlenmesi gerekiyordu. Mülki yönetime bakıldığında ülke vilayetlere, vilayet sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler de köylere ayrılmıştı. Bunlardan hangisi seçim çevresi olarak kabul edilecekti? 1876'da vilayetlere göre mebus sayısı belirlenmişti. 1908 seçiminde ise sancaklar temel alındı. Yasaya göre seçimlerde sancaklar birer seçim çevresi, nahiyeler ise birer seçim şubesi sayıldı.

Mebus Sayısının Belirlenmesi

1876'da çıkarılan geçici seçim yönergelerinde, çıkarılacak mebus sayısı 120-130 olarak belirlenmiş ve bu sayı vilayetlerin büyüklü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ğüne göre dağıtılmıştı. Kanun-ı Esâsi ise mebus sayısını nüfusa bağlamıştı. Buna göre her 50 bin erkek için bir mebus seçilecekti. Ancak bazı sancakların nüfusu 50 binden az, bazı sancakların ise 50 binden çoktu. Kanun-ı Esâsi temel alınır ise nüfusu 50 binden az sancaklardan mebus seçilemeyecek, dolayısıyla da o sancak meclise temsilci gönderemeyecekti. Bunu önleyebilmek ve her sancağın mecliste temsilini sağlayabilmek için 25 bin nüfus esas alındı. Sancak nüfusu 25 bin ise buradan bir mebus çıkacak, bu miktar 75 bine kadar çıkacaktı. Böylece 25 bin ile 75 bin arası erkek nüfusa sahip olan sancaklardan birer mebusun seçilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, nüfusu kalabalık yerler için fazla olan her 50 bin erkek nüfusa bir mebus seçilmesi kabul edildi, düzenleme de buna göre yapıldı.

Seçmen Kütüklerinin Oluşturulması

Osmanlı Anayasası ve buna göre yapılan geçici Seçim Kanunu ülkeden seçilecek mebus sayısını nüfusa bağladığı için öncelikle yapılması gereken iş ülkedeki oy verecek nüfus miktarını (seçmen sayısını) saptamaktı. Düzenli nüfus sayımı yapılmadığı, seçmen kütükleri olmadığı için bu sorun belediye meclisi başkanının, nahiye meclisi başkanının, imamların, papazların, hahamların ve muhtarların yardımıyla hazırlanacak nüfus defterleriyle aşılmaya çalışıldı. Bu defterler Türk seçim tarihindeki ilk seçmen kütükleri oldu.

Nüfus defterini hazırlama işine, seçimin yapılacağına ilişkin hükümet emrinin belediye başkanlarına ulaştırılmasından sonra başlanacaktı. Şehir, kasaba, mahalle ve köy defterlerinin hazırlanmasında imam, papaz, haham ve muhtarların yanı sıra, her mahallenin/köyün ileri gelenlerinden iki ya da üç kişiden de yararlanılacaktı. Hangi cemaatten olursa olsun mahallelerde sürekli oturanlar ile bir yıldan beri oturan erkek nüfus sekiz gün içinde defterlere yazılacaktı. Memurlar bulunduğu mahallede kaydını yaptırabilecekti. Silah altında bulunan askerler, fiilî askerlik süresini bitirip yedeğe ayrılmış olanlardan (redif askerlerden) en az mülazım rütbesinde bulunanlar mahallelerinde deftere yazılacaktı. Defterler iki bölüm olarak düzenlenecekti. Bir bölüme yirmi beş yaşından küçük olanlar –yeni

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

doğanlar da dâhil– diğer bölüme de yirmi beş yaşından büyükler yazılacaktı. Yaşı belli olmayan erkeğin yaşı, imam, papaz, haham, muhtar ve mahalle/köy ileri gelenlerinden iki ya da üç kişinin tanıklığıyla belirlenecekti.

Defterler iki nüsha olarak hazırlanacak, biri nahiye reislerine verilecek, diğeri ise muhtarlarda kalacaktı. Bunlar Türkçe olarak hazırlanacak ancak Türkçe konuşulmayan köylerde, köyde kullanılan dil ile hazırlanacak, merkeze geldiğinde bu defterler Türkçeye çevrilecekti.

Seçmenler deftere kaydedilirken adının yanına oy verip veremeyeceğini belirleyen açıklamalar da yazılacaktı. Bunlar, seçmenin medenî haklardan yoksun olup olmadığı, yabancı bir devletin tabiyetinde olup olmadığı, yabancı koruyuculuğu altında bulunup bulunmadığı, iflas etmiş ise itibarını iade edip etmediği, devletin yasal gerekçelerle bireyin malına el koyarak borcunu ödetmeye zorlayıp zorlamadığı, kötü halinin bulunup bulunmadığı, suç işleyip işlemediği, ceza giyip giymediği gibi konulardı.

Seçimin Yönetimi

Seçimlerin meşruiyeti sürecin düzgün yönetilmesine bağlıdır. İşte bunu gerçekleştirmek üzere Heyet-i Teftişiyeler ve Heyet-i İntihabiyeler oluşturulmuştu. Heyet-i Teftişiyeler kaza merkezlerinde, liva merkezlerinde ve vilayet merkezlerinde oluşturulacaktı. Köy ve mahalle defterleri kaza belediye meclisine ulaşmaya başlayınca, kazanın büyüklüğüne göre en az dört, en çok on kişiden oluşan ve adına Heyet-i Teftişiye denilen bir komisyon kurulacaktı. Seçimin yönetimini bu komisyonlar yapacaktı. Heyet-i Teftişiye, idare meclisinin halk tarafından seçilmiş üyeleri ile belediye meclisi üyelerinden oluşacaktı. Dışarıdan üye almak gerekirse Heyet-i Teftişiye'nin çoğunlukla üyeyi kabul etmesi gerekecekti. Heyet-i Teftişiye'nin başkanı belediye başkanı olacaktı. Heyet-i Teftişiye mahallelere/köylere özgü hazırlanan defterleri inceleyecek, varsa eksiklikleri, yanlışlıkları giderdikten sonra onları halkın kolayca göreceği cami, kilise, havra, belediye başkanlığı gibi binaların duvarlarına asacaktı. Defterlerin

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tarihtv.org

asıldığı basın yoluyla ilan edilecekti. Defterler, köy muhtarlarına da gönderilecek, on beş gün halkın incelemesine açık tutulacaktı. Bu sırada defterlerde yazılı isimlere itiraz edenler, itirazlarını bir dilekçeyle Heyet-i Teftişiye'ye iletecek, Heyet-i Teftişiye de bunları sekiz gün içinde çözüme kavuşturacak ve defterleri düzelterek son halini verecekti.

Kazalarca saptanan seçmen sayısı mutasarrıflığa iletilecekti. Sancak Heyeti Teftişiyesi, sancakta bulunan erkek nüfusu saptayacak, dolayısıyla da sancaktan seçilecek mebus sayısını belirleyecekti. Saptanan mebus sayısı mutasarrıf tarafından vilayet gazetesiyle halka duyurulacaktı. Ayrıca kaymakamlar aracılığıyla da sancağın tüm kazalarına, kaza heyet-i teftişiyelerine ve nahiye reislerine de iletilecekti.

Seçim Yöntemi

Osmanlı yöneticileri iki dereceli ve basit çoğunluğa dayalı seçim sistemini kabul etmiş ve uygulamıştır.[19] Birinci seçmenler oylarını nahiye merkezlerinde, ikinci seçmenler ise oylarını kaza merkezlerinde kullanacaklardı.

Birinci Seçmen Olabilecekler (Müntehib-i evveller)

Seçmen olabilmek için; 25 yaşından büyük olmak, medenî haklardan yoksun olmamak, yabancı bir devletin tebaası olmamak ya da böyle bir iddiada bulunmamak, birinin hizmetinde olmamak, iflas etmiş ise itibarı iade edilmiş olmak, devlete doğrudan doğruya, az çok vergi verir olmak, bulunduğu yerde en az bir yıldan beri oturuyor olmak gerekiyordu.

İkinci Seçmen Olabilecekler (Müntehib-i sâniler)

Seçim iki dereceli olacaktı. Önce seçmenler, seçme yeterliğine sahip kişiler arasından mebusları seçecek kişileri, yani ikinci seçmenleri (müntehib-i sâniler) seçecekti. İkinci seçmen olabilmek için;

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantex.org

adayın medenî haklardan yoksun olmaması, yabancı bir devletin tabiyetinde bulunmaması, yabancı koruyuculuğu altında olmaması, iflas etmiş ise itibarının iade edilmiş olması, devletin yasal gerekçelerle bireyin malına el koyarak onu borcunu ödetmeye zorlamış olmaması, kötü halinin bulunmaması, herhangi bir suçtan dolayı ceza almamış olması, 25 yaşından büyük olması, doğrudan doğruya devlete vergi verir olması gerekiyordu.

İkinci Seçmenlerin Seçimi

Her 500 seçmen için 1 ikinci seçmen seçilecekti. Nüfusu 500 ile 750 arasında olan yerler 1; 750 ile 1250 arasında olanlar 2; 1250 ile 1750 arasında olanlar 3; 1750 ile 2250 arasında olanlar 4 ikinci seçmen seçeceklerdi. Nüfusu 250'den çok 500'den az olan nahiyeler de 1 ikinci seçmen seçecekti.

Kaza Heyet-i Teftişiyesi'nin görevlendireceği kişi ya da kişiler köy köy dolaşarak köylülere oylarını hangi gün kullanacaklarını açıklayacaklardı. Belirlenen seçim gününde köylüler nahiye merkezine geleceklerdi. Kazadan gönderilen memurun başkanlığında, nahiye merkezi idare meclisi reisi ve üyelerinden oluşan geçici seçim heyeti (heyet-i intihabiye) oluşturulacaktı. Heyet, oyların nerede ve hangi saatler arasında verileceğini saptayacaktı. Kazadan görevlendirilen memur seçim sandığı ile o nahiyedeki seçmen sayısı kadar oy pusulasını yanında götürmek zorundaydı. Bu memurun yanında bir kâtip iki de süvari bulunacaktı. Köylerden nahiye merkezine gelen seçmenlere Heyet-i Teftişiye tarafından hazırlanan, arkası mühürlü birer oy pusulası verilecekti. Seçmenden o nahiyeden ne kadar ikinci seçmen çıkacak ise o kadar ismi oy pusulasına yazması istenecekti. Oy pusulası dağıtıldıktan bir iki saat sonra oy verme işlemi başlayacaktı. Oy verme işlemi başlamadan önce sandık açılacak, içinin boş olduğu seçmenlere gösterildikten sonra kapatılıp kilitlenecek, iple bağlanıp mühürlenecek, padişahın yaşamı için dua edilecekti. Köylüler, seçmek istedikleri ikinci seçmenlerin adlarını oy pusulalarına yazdıktan ya da yazdırdıktan sonra sandık kuruluna (seçim heyeti huzuruna) gelecekti. Bir seçmen sandık başına geldiğinde kâtip kö-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tantev.org

yünü, adını ve şöhretini soracak, verilen cevap muhtar tarafından da onaylandıktan sonra isim defterinden adı işaretlenecek ve oyunu sandığa atmasına izin verilecekti. Belirlenen adaydan fazla isim yazılmışsa ilk sıradakiler geçerli olacaktı. Bir kişi seçmek istediği adayın adını üç kez yazsa da biri geçerli sayılacak ve arkası mühürlü olmayan oy pusulaları geçerli sayılmayacaktı.

Oy verme işlemine nahiyeye en uzak köyden başlanacak, günde 300 kişinin oy kullanabileceği şekilde düzenleme yapılacaktı. Seçmen oyunu kullanırken o köyün muhtarı, imamı, papazı, hahamı da hazır bulunacaktı. Bir köyün oy verme işlemi bitince o köyün imamı, papazı, muhtarı yerlerini daha sonraki köyün imamına, papazına ve muhtarına bırakacaktı. Seçim sırasında izinli olarak memleketinde bulunan nizamiye askerlerinden, redif askerlerinden, zaptiye ve erlerden de seçmen niteliğini taşıyanlar oylarını kullanabileceklerdi.[20]

Oy verme işi akşama kadar bitmezse ertesi gün de devam edilecekti. Engeli olan kişi, köyde vekili aracılığıyla dahi olsa oy kullanamayacaktı.[21]

Oy verme işi bittikten sonra sandık açılacaktı. İlk yapılacak iş, sandıktan çıkan oy sayısı ile isim defterindeki seçmen sayısının eşitlenmesi olacaktı. Fazla atılmış oy olursa bu oylar imha edilecekti. Oy veren seçmen sayısı ile sandıktan çıkan oy sayısı eşitlendikten sonra oyların tasnifine geçilecekti. Herkesin aldığı oy yazılacak bunlardan en çok oyu almış olanlar ikinci seçmen olarak seçilmiş olacaklardı. İkinci seçmenlere seçim heyetince birer mazbata verilerek kazaya gönderilecekti.[22] Seçim bitince seçim defterine, filan mahalleden ya da köyden şu kadar seçmen gelmiş, falana şu kadar, filana şu kadar oy verilmiş şu şu kişiler çoğunluğu sağlayarak seçilmişlerdir kaydı da düşülecekti.

Mebus Olabilecekler

Bir kişinin mebus olabilmesi için Osmanlı tebaasından olması, geçici de olsa yabancı hizmetinde olmaması, Türkçe bilmesi, otuz yaşını geçmiş olması, seçim sırasında birinin hizmetkârı olmaması, iflas etmiş ise itibarının iade edilmiş olması, kötü hâlinin olmaması,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanter.org

borcundan dolayı hükümetin malına mülküne el koymamış olması, medenî haklardan yoksun olmaması, yabancı tebaasından olduğu iddiasında bulunmaması gerekiyordu.

Mebus Seçimi

Nahiyelerden seçilen ikinci seçmenler kaza merkezine giderek Heyet-i Teftişiye'ye mazbatalarını gösterip adlarını yazdıracaklardı. Heyet-i Teftişiye, ikinci seçmenlere hangi günde ve nerede sancaklarından seçilecek mebusları seçmek üzere hazır bulunmaları gerektiğini söyleyecekti. Onlara, adaylığını koymuş olanların da adlarını içeren bir liste verilecekti. İkinci seçmenler isterse adaylığını koymuş kişilere ya da bunların dışında kendince uygun bulduğu kişilere oyunu verecekti. Bu yasada mebus adaylarının adaylıklarını nasıl koyacaklarına ilişkin bir hüküm yoktu. Ancak Vükela Heyeti, adayın kendiliğinden aday olabileceği gibi 300 imza ile seçmenlerin aday gösterilebileceğine dair bir karar alarak bu sorunu aşmış,[23] siyasal partiler ortaya çıkınca, siyasal örgütler de kendi adaylarını göstermeye başlamışlardı.

Kaza Heyet-i Teftişiyesi ikinci seçmenlere arkası mühürlü oy pusulalarını dağıtacaktı. İkinci seçmenler sancaklarından seçilecek kadar ismi oy pusulasına yazarak ya da yazdırarak zarfa koyacaktı. Oy verme işlemi başlamadan sandık açılacak, boş olduğu gösterildikten sonra kapatılacak, bağlanacak ve Heyet-i Teftişiye mührü ile seçimde hazır bulunmaları için çağrılan belde müftüsü, din başkanları ve ikinci seçmen olanlardan üç kişinin mühürleriyle mühürlenecekti. İkinci seçmenler defterdeki kayıt sırasına göre gelip oylarını sandığa atacaklardı. Oy verme işlemi bitince ikinci seçmenlerin 8/10'u hazır olmadıkça sandıklar açılmayacaktı. Böyle bir durumda sandığın oy atma deliği Heyet-i Teftişiye üyeleri, belde müftüsü ve dini başkanların mühürleyeceği bir kâğıtla kapatılacak, sandık uygun bir yerde koruma altına alınacak, gelmeyen ikinci seçmenlere hazır bulunacakları günü belirten bir yazı gönderilecekti. Belirtilen günde gelmeyenler oylarını kullanmamış sayılacaklardı.

Oylar tek tek sayılacak ve kişilerin aldıkları oylar saptanarak kaymakam aracılığıyla liva Heyet-i Teftişiyesi'ne aktarılacaktı. Liva

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

seçimi bittikten sonra liva merkezinden kişilerin aldıkları oy ile kazalardan gelen sonuçlar birleştirilerek herkesin aldığı oyun çizelgesi çıkarılacak ve sancaktan seçilen mebuslar belirlenecekti. Oyların eşitliği durumunda kuraya başvurulacaktı. Liva Heyet-i Teftişiyesi seçimi kazananlara birer mazbata verecekti. Mebuslar, sancak Heyet-i Teftişiyesi'nden aldığı seçim mazbatasını sancak idare meclisine onaylattıktan sonra İstanbul'a gidecekti.

Sancak Heyet-i Teftişiyeleri seçim mazbatalarının birer örneğini de valiye gönderecekti. Valinin başkanlığında idare meclisi üyeleriyle Heyet-i Teftişiye bir yerde toplanıp vilayetten seçilen mebusların mazbatalarını düzenleyip Dâhiliye Nezareti'ne gönderecekti. Meclis-i Mebusan açık ise Dâhiliye Nazırı bu mazbataları meclise gönderecekti, meclis açık değil ise açılıncaya kadar koruma altında tutacaktı.

Seçimler dört yılda bir yapılacaktı. Memur olan kişi mebus seçilirse ya mebusluğu veya memuriyeti tercih edecekti. İki görevi birden yapamayacaktı. Gelecek seçimlerde mebus olabilmek için Türkçe okumak ve yazmak koşulu da aranacaktı.

İstifa eden, memuriyeti tercih eden, mebusluk hakları düşen, mebusluğu reddolunan veya ölen mebusların yerine yenileri seçilecekti. Bir kişi birden çok yerden mebus seçilir ise 8 gün içinde bir yeri tercih edecek ve bunu da valiye bildirecekti. Çeşitli nedenlerle mebusluktan vazgeçen ya da mebusluğu düşürülen kişinin yerine yeni seçilen mebuslar o yılın toplantısına yetişemez ise gelecek yılın toplantısında hazır bulunacaklardı.

Seçim Cezaları

Belediye idaresi, Heyet-i Teftişiye'nin ve seçim heyetinin istediği bilgiyi vermekten kaçınan imam, papaz, haham ve muhtarlardan iki yirmilik mecidiyeden, on yirmilik mecidiyeye kadar para cezası alacaktı. Sahte ad yazdıranlardan ya da seçmenlik hakkından yoksun olduğunu saklayarak seçim defterine adını tekrar yazdıranlardan bir yüzlük Osmanlı altınından on altına kadar nakdî ceza alınacaktı, bir aydan bir yıla kadar da tutuklanacaklardı. Mebus olmak için ya da

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

mebus adaylarından birini desteklemek için seçmenleri korkutanlara, para ya da eşya verenlere, verilen para ya da eşyayı alanlara, devlet memuruna verenlere ya da kabul edenlere, bir buçuk ile iki yıl hapis, on yüzlük Osmanlı altınından elli altına kadar nakdî para cezası verilecekti. Suç işleyen memur ise memurluktan çıkarılacaktı. Oy sandıklarını, seçim belgelerini gasp eden, saklayan, tahrip eden; bir seneden üç seneye kadar hapis, on yüzlük Osmanlı altınından yüz altına kadar nakdî ceza ödeyecekti. Mahkeme kararı ile suçlu olanlara ya da itibarını iade etmeden oy verenlere, bir haftadan bir aya kadar hapis, bir mecidiyeden beş mecidiyeye kadar para cezası verilecekti. Sahte belgelerle başka bir seçmenin adını kullanarak bir seçimde oy kullanan kişiye altı aydan iki seneye kadar hapis, bir altından on altına kadar para cezası verilecekti. Mükerrer oy kullananlara bir haftadan bir aya kadar tutuklama, memur sahte isim yazarsa bir aydan altı aya kadar hapis, bir altından on altına kadar para cezası, çeşitli yanlış haberlerle seçimin düzgün yapılmasını ve seçmenin oy vermesini engelleyenlere, örgütsel olarak ya da gösterilerle seçmenin oy vermesine engel olanlara bir aydan bir yıla kadar hapis cezası ile bir altından kırk altına kadar para cezası verilecekti. Seçim heyetine saldırıda bulunanlara üç ile beş sene kürek cezası öngörülmüştü. Suçu birden fazla yerde işleyenlere ya da önceden planladığı saptananlara verilecek ceza ise on beş yıla çıkacaktı. Bir mebusun mebusluğu parlamentoda onaylandıktan sonra seçime hile karıştığına ilişkin mahkemeden karar çıkartılsa bile mebusluğu geçerli olacaktı. Ancak seçilme yeterliğine sahip olmadığına ilişkin karar çıkarılırsa mebus seçilen kişi hakkındaki kararı Meclis-i Mebusan verecekti.[24]

Gerek Anayasa'da gerekse seçim için yapılan düzenlemelerde seçime katılım konusunda zorlamayı gerektirecek hüküm yoktu. Kısıtlı oy sistemi ile ülkede yapılan –ama kadınların katılmadığı– 1908, 1912 ve 1914 seçimleri halkın yönetime katılması konusunda önemli bir birikime zemin hazırlamıştı.[25]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I
1919 Seçimleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1. Seçim Kararının Alınmasına Giden Yol

Osmanlı yöneticilerinin büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile ayrılması, 1908'den beri süren İttihad ve Terakki yönetiminin de sonu oldu. Kısa süren bir geçiş döneminden sonra Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile ülkede yeni bir dönem başladı. Özellikle eski Hürriyet ve İtilafçıların baskısıyla, İttihatçıların sığındığı son kale olan Meclis-i Mebusan tartışmaya açıldı. Padişah, sadrazam ve İtilaf Devletleri, İttihatçılardan oluşan Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarından memnun değildi. Zira ülkede başlayan ve mütareke koşullarına aykırılık gösteren işgallere mebuslar karşı çıkıyordu. Bu da teslimiyetçi bir politikayı benimseyen iktidarı rahatsız ediyordu. Nitekim 21 Aralık 1918'de Padişah, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasını sağlayan iradeyi yayınladı.[1] Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla Osmanlı parlamenter düzeni de sona ermiş oldu.

Parlamentonun kapatılması ülkede çeşitli düzeylerde yankı buldu. Özellikle iktidar karşıtları ve İttihad ve Terakki yanlıları milletin haklarının elinden alındığı, meşrutiyete ara verildiği gerekçesiyle tepkilerini göstermekte gecikmediler. İktidar yanlıları ise seçimlerin yapılacağı haberlerini yayarak muhalefeti oyalamaya çalıştılar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Örneğin Ali Kemal 1 Ocak 1919'da *Sabah*'ta "mebus seçimlerinin yakında başlayacağını sanıyoruz" diye yazdı. Yürürlükte bulunan Anayasa, kapatılan Meclis-i Mebusan'ın yerine en geç dört ay içinde seçimlerin yapılarak Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasını zorunlu kılıyordu.[2] Hükümet 2 Ocak 1919'da bu konuyu görüştü.[3] Ülkenin bir kısmının işgal altında olmasını, seferberlik halinin henüz bitmemiş bulunmasını gerekçe göstererek seçim isteklerine karşı çıktı. Barış yapılıp ülke normalleşmeye başladıktan dört ay sonra seçimlerin yapılacağını belirtti.[4] Hükümetin bu kararını padişah da olumlu buldu.[5] Ancak hükümet karşıtları; iktidarın süresi belli olmayan bir zaman diliminde ülkeyi meclissiz yöneteceği düşüncesiyle bu kararı tepkiyle karşıladı.[6] Tevfik Paşa'nın istifasından sonra sadrazamlığa atanan Damat Ferid Paşa da işgalci İtilaf Devletlerine hoş görünmek amacıyla 22 Mart 1919'da seçimlerin yapılacağını ve Müslüman olmayan kesimlerin temsil gücünü artırmak için seçim yasasında değişiklik yapılarak nispî temsil sistemine geçileceğini söyledi. Bu amaçla bir de uzmanlar kurulu oluşturdu.[7] Ancak Sadrazamın aksine hükümet üyeleri arasında seçimlerin yapılması konusunda görüş birliği yoktu. Zira Adliye nazırı yasa hazırlanır hazırlanmaz seçimin yapılacağını söylerken; Dahiliye nazırı yeni sınırlar belirlenmeden seçimin yapılamayacağını düşünüyordu.[8]

Diğer yandan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, yurtta için için başlayan tepkilerin birdenbire eyleme dönüşmesine yol açarken; saray bu eylemleri onaylamıyordu. Sultanahmet mitingi sonunda alınan kararları padişaha ileten heyete padişah; "ağzımızı açalım, bağıralım, sesimizi yükseltelim fakat elimizi kaldırmayalım" diyordu.[9] Oysa aynı günlerde ulusalcı önderler bu tepkileri tek merkezde toplamaya çalışıyordu.

İzmir'in işgalinden sonra hükümet seçimleri arka plana iterken, hükümet dışı çevreler meclis konusuna daha çok vurgu yapmaya başladı. Millî Kongre, 23 Mayıs 1919'da yaptığı toplantıda millet temsilcilerinden oluşan bir Millî Şûra'nın oluşturulmasını istedi. 26 Mayıs 1919'da padişahın başkanlığında toplanan Saltanat Şûrası'nda da Millî Kongre temsilcisi Hüsnü Bey bu konuyu dile getirdi; Millî Meclis, Millî Şûra ya da milleti daha çok temsil edecek bir

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

kurulun toplanmasını istedi. Ahmet Rıza Bey de Saltanat Şûrası'nın daha büyük bir millî meclis haline dönüştürülmesini önerdi. Celaleddin Arif Bey ve Selahattin Bey vilayet umumî meclislerinin katılımı ile oluşacak bir meclis önerdi. Rauf Ahmet, Hamit, Ömer Fevzi, Akil Muhtar Bey de millî şûra oluşturulması isteğine destek verdi.[10] Böylece adı ister millî şûra, ister millî meclis olsun halkı temsil edecek bir kurulun oluşturulmasına gereksinim olduğu ortaya çıktı.

Saltanat Şûrası'nın ardından Harbiye Nazırı Ferid Paşa, eski Bursa Valisi Hüsnü Bey 29 Mayıs'ta saraya giderek bir Millî Meclis'in toplanmasını öngören isteklerini yazılı olarak padişaha ilettiler.[11]

Seçim isteğinin yoğunlaşması üzerine hükümet; Saltanat Şûrası'ndaki tartışmaları da göz önüne alarak benzer durumlarda Avrupa ülkelerinde nelerin yapıldığını saptamak ve "efkâr-ı umumiyeyi ve ahali-yi milliyeyi temsil ve memlekette istinatgâh teşkil" edebilecek bir meclis ya da şûra oluşturmak üzere Abdurrahman Şeref Bey, Maliye Nazırı Tevfik Bey ve Evkaf Nazırı Hamdi Efendi'den oluşan bir komisyon kurmayı kararlaştırdı (1 Haziran 1919).[12] Nafıa nazırı, yaptığı açıklamada hükümetin bir Millî Şûra'ya razı olduğunu belirtti. Nitekim 5 Haziran'da hükümetin mebus seçimine karar verdiği ve Seçim Kanunu'nda değişiklik yapmak üzere bir komisyon kurduğu, bu komisyona Darülfünun müderrislerinden Selahattin Bey, Muslihiddin Adil Bey gibi uzman kişileri de aldığı görüldü.[13] Komisyon, seçimin yapılabilmesi için öngördüğü değişiklikleri saptadı ve hükümete bildirdi. Nafıa Nazırı Ferit Bey'in yaptığı açıklamaya göre komisyon hükümete; seçim defterlerinin hazırlanması uzun vakit aldığı için Tezkere-i Osmanî ile seçmenlerin oy verebilmelerini, ikinci seçmen ve mebus sayısında değişiklik yapılmamasını önermişti.

Bu sırada Paris'te başlayan barış görüşmeleri devam ediyordu. Hükümet bu görüşmelerden umutluydu. Ancak burada alınacak kararların uygulamaya konulabilmesi için Meclis-i Mebusan'ın onayından geçmesi gerekiyordu. Ahmet Selahattin Bey gibi kimi aydınlar da konuya dikkati çekiyor, barış antlaşması imzalansa bile bunun meclise onaylattırılması gerekeceğini söylüyor, bu nedenle de hükümetin mutlaka seçimleri yaparak Meclis-i Mebusan'ı açması gerektiği üzerinde durarak hükümeti uyarıyordu.[14]

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

Yapılan tartışmalarda ise bir Şûra-yı Millî mi yoksa Meclis-i Mebusan mı toplanması gerektiği konusu tümüyle açıklığa kavuşturulamamıştı. Evkaf Nazırı Hamdi Efendi'ye göre Şûra-yı Millî ile Meclis-i Mebusan arasında bir fark yoktu. Ancak, seçimsiz oluşturulacak bir meclisin meşruiyeti de olamazdı. Bu nedenle meşru temele dayalı bir temsil organının oluşturulabilmesi zorunluydu. Hamdi Efendi; seçim mevzuatında değişiklikler yapılarak ikinci seçmenleri ortadan kaldırıp, tek dereceli seçime gitmenin daha yararlı olacağını düşünüyordu.[15]

Komisyon, seçimlerin yapılabilmesi için seçim mevzuatında öngördüğü değişiklikleri bir raporla Vükela Meclisi'ne sundu. 17 Haziran'da toplanan Vükela Heyeti bu raporu görüştü. Ancak hükümet üyelerinden bazıları (Evkaf Nazırı Hamdi Bey) ülkenin kimi yerlerinin işgal altında olduğuna işaret ederek seçimin yapılabilmesi için ortamın uygun olup olmadığının araştırılmasını istedi. Başta Dahiliye Nazırı Ali Kemal olmak üzere bazı kişiler de ülkede seçim yapacak bir ortamın bulunmadığını belirterek seçime karşı çıktılar. Nitekim Ali Kemal Bey 23 Haziran 1919'da yaptığı açıklamada iç güvenliği bozacak girişimlerden uzak durulmasını, dolayısıyla da seçimlerin ertelenmesini istedi. Böylece seçim konusu da askıya alınmış oldu.[16]

Seçimlerin askıya alınması basını ve siyasi partileri ikiye böldü. *Sabah* ve *Alemdar* gibi iktidar yanlısı gazetelerle, o dönemin en güçlü siyasal örgütü olduğu sanılan Hürriyet ve İtilaf Partisi; ülkenin kimi yerlerinin işgal altında olduğunu, hükümetin çeşitli sorunlarla uğraştığını buna bir de seçim sorununu eklemenin doğru olmayacağını ileri sürerek seçimlere karşı çıktı. Bunlar ayrıca, seçimlerin başlaması ile İttihatçıların yeniden ortaya çıkacağını, üstelik Hıristiyanların da seçime karşı olduklarını iddia ederek tezlerini güçlendirmeye çalıştılar.[17] Dolayısıyla da hükümetin politikasını desteklediler.[18] Bu düşünceye karşı çıkan Rauf Ahmet Bey gibi kimi aydınlar ise o günün en önemli sorununun seçim olduğu tezini işlediler.[19] Vahdet-i Milliye, Millî Kongre gibi oluşumlar yanında Sulh ve Selamet-i Osmaniye, Millî Ahrar, Sosyal Demokrat, Ahali İktisat gibi fırkalar da seçimlerin yapılması yönünde görüşler ortaya attılar.[20]

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Millî Ahrar Fırkası uzun bir bildiri yayımlayarak hükümetin kararını Kanûn-ı Esasi'ye aykırı bulduğunu açıkladı ve seçimlerin vakit geçirilmeden yapılmasını istedi.[21] Ardından da Vahdet-i Milliye Heyeti yayımladığı bildiride Meclis-i Mebusan'ın vakit geçirilmeden toplantıya çağrılması gerektiğine işaret etti.[22]

10 Temmuz'da Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası Merkezi Umumisi'nde, Hürriyet ve İtilaf, Millî Ahrar, Sosyal Demokrat, Ahali İktisat fırkalarıyla Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Millî Kongre temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda seçim yapıldığı takdirde muhalif fırkaların çalışmalarını birleştirip birleştiremeyecekleri konusu tartışıldı, kısmen de olumlu sonuca varıldı.[23]

Meclis-i Vükela, 11 Temmuz'da seçim konusunu tekrar ele aldı. Nazırların çoğu seçim yapılmasını isteyen görüş bildirirken, Sadrazam vekili Mustafa Sabri Efendi ile Adliye Nazırı Vasfi Efendi seçimlere karşı olduklarını belirttiler.[24] Veliaht Abdülmecit Efendi de padişaha seçimlerin yapılmasını önerdi (16 Temmuz 1919).[25]

İstanbul'da bu gelişmeler olurken, Anadolu'da Erzurum Kongresi'nin toplanma hazırlıkları sürdürülüyordu. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde Meclis-i Mebusan'ın vakit geçirilmeden toplanması ve ulusun yazgısına el koyması kararı alındı.[26]

Paris Barış Konferansı'na giden Damat Ferid Paşa'nın buradan olumsuz sonuçla dönmesi üzerine, iç politikada yeni gelişmeler kendini göstermeye başladı. *Mütecanis* olmayan hükümet yerine, tarafsız kişilerden oluşan yeni bir hükümetin kurulması tezi ortaya atıldı. Nitekim 21 Temmuz'da Damat Ferid Paşa istifa etti. Ancak padişah onu tekrar aynı göreve atayarak yeni bir hükümet oluşturmasına fırsat verdi. *Vakit* gazetesinin haberine göre hükümet oluşturulurken seçim sorunu üzerinde de durulmuş ve kimi nazırlar seçimin vakit geçirilmeden serbestçe yapılması koşuluyla hükümette yer almıştı. Bunlara göre, eğer Millî Şûra'nın toplanmasından sonra seçimlere gidilseydi ülke boşluktan kurtulacak, ulusal bir dayanak oluşturulacaktı.[27] 21 Temmuz'da Türkiye Ajansı, "Heyeti Vükelaca evvelce ittihaz olunan karar mucibince icra olunacak intihabatın tesrii heyet-i cedide-i Vükelanın dahi mukarrerâtı cümlesinden olduğu ve Dahili-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ye Nezaretince istihzârata başlandığı(nın) mevsukan istihbar"[28] kılındığını belirterek hükümetin seçim kararı aldığını duyurdu.

Yeni kurulan hükümet, Anadolu'da her gün biraz daha güçlenen ve bütünleşen ulusal hareketi zayıflatmak; Sivas'ta toplanacak Ulusal Kongre'nin toplanmasını engellemek ve kongrenin alacağı kararları geçersiz kılmak için seçim konusunu yeniden gündeme getirdi.

Dahiliye Nazırı Adil Bey, hükümetin seçim yapmak için iktidara geldiğini, seçim işinin de Dahiliye nazırının görevi olduğunu belirtti ve nazır olarak kendisinin seçimin yapılması konusunda kararlı olduğunu söyledi.[29] Adil Bey seçim konusunu güncellemek ve hızlandırabilmek için önceki hükümet döneminde yapılan çalışmalardan yararlanmak istedi. Ancak birkaç müsveddeden başka hiçbir şey elde edememesi onu üzdü.[30] Yeni hükümetin seçime sıcak bakması, hükümeti destekleyen İstanbul basınında olumlu yankı buldu ve ülkeyi ancak seçimle kurulacak "Kuva-yı Şer'îye"nin kurtarabileceği düşüncesi pekişmeye başladı.[31]

27 Temmuz 1919'da toplanan Meclis-i Vükela, seçimlerin yapılmasını kararlaştırdı. Dahiliye nazırı intihabât-ı umumiyenin icrası(nın) Meclis-i Vükela'da karargir (olduğunu) intihabât kararnamesi ahkâmına tevfikan istihzarâta başlanılmasını[32] vilayetlere bildirdi.[33] Memurların seçimlere karışmamasını, halkın oy vermede serbest bırakılmasını, bu emre karşı gelenlerin cezalandırılmasını belirten bir de genelge yayınladı.[34] 2 Ağustos'ta da *İfham* gazetesi muhabirine vilayetlerde seçimin yapılmasının zor olacağına ilişkin haberler aldığını, fakat seçim çalışmalarına başlandığını, hükümetin görevini yaptığını, milletin de üzerine düşen görevi yapması gerektiğini vurguladı. Ayrıca, seçimlerin serbest olduğunu, dileyenin katılacağını, dileyenin de katılmayacağını dolayısıyla da Hıristiyan unsurların seçime katılıp katılmayacakları konusunda resmi bir bilgisinin olmadığını söyledi.[35] Hükümet kara, deniz, erkân, ümera, zabitan, küçük zabit, jandarma ve tüm efrâdın askeri hizmette bulundukları sürece seçime katılmayacaklarını öngören 8 Ekim 1912 (25 Eylül 1328) tarihli geçici kanunun uygulanmasını kararlaştırdı ve bu karar Harbiye Nezareti aracılığıyla tüm kıtalara bildirildi (30 Temmuz 1919).[36] Böylece asker olanların oy kullanmaları ve mebus

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

adayı olmaları önlenecek, dolayısıyla askerlerin politikaya karışmaları, Anadolu'da ulusal hareketin yönlendiricilerinden Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere ona destek veren askerlerin mebus olma yolu tıkanmış olacaktı. Ancak bu durum tepki doğurmakta gecikmedi. Zira "askerler ki dört sene bu vatan için kanını dökmüş, bugün başkalarına terk edeceğimiz topraklar üzerinde bin kahra ve işkenceye katlanmıştı. Vatan üzerinde en çok hakkı olan bu zümreyi en mukaddes bir haktan yoksun bırakmanın" doğru olmadığını belirten sesler yükselmeye başladı.[37] Seçimler konusunda acele edilmesi için Dahiliye nazırı İstanbul vilayetine emir bile verdi.[38]

Seçim haberiyle birlikte hükümetin sıkıyönetimi pekiştireceği haberleri de yayıldı. *Moniteur Oriental* sıkıyönetimin olduğu yerde özgürlüklerin kısıtlanacağını, seçim propagandalarının yapılamayacağını, bireylerin toplantı yapamayacaklarını, basın özgürlüğünün kısıtlanacağını, devlet memurlarının göstereceği kişilere seçmenlerin oylarını vereceğini ileri sürerek bu habere tepki gösterdi.[39]

Journal d'Orient gazetesi ise hükümetin birçok tereddütten sonra Paris Konferansı'nda alınacak kararları ve gelecekte izlenecek hareket tarzını milletin temsilcileriyle saptamak üzere seçime karar verdiği tezini işledi. Çeşitli ırka, dine ve mezhebe mensup insanların yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nda vatanî, millî hiçbir birlikteliğin olmadığını; Türklerin, Kürtlerin, Arapların, Ermenilerin, Musevilerin ve Rumların ayrı amaçlar peşinde koştuklarını, seçimin ayrılıkları körükleyeceğini, bazı olayların vaktinden erken çıkabileceğini iddia etti. Ayrıca, kimi yerlerin işgal altında bulunduğuna, bunun da özgürlükleri kısıtlayacağına, özgürlüklerin kısıtlı olduğu yerde seçimlerin düzenli olamayacağına dikkati çekti.[40]

Seçim haberlerinin yaygınlaştığı sırada; Sulh ve Selamet Fırkası seçim hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere İstanbul'daki şube reislerini ya da onların yetkili kıldığı birer üyelerini 4 Ağustos'ta toplantıya çağırdı.[41] *İfham* gazetesinin sorularını yanıtlayan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası Kâtib-i Umumisi (Genel Sekreteri) Mehmed Ali Bey, seçimin bir an evvel yapılmasını yararlı bulduğunu belirtti. Aday tespitini şubelere bıraktıklarını söyledi. İstanbul'da oyların dağılmasını önleyebilmek için de öteki fırkalar-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

la işbirliği yapacaklarını açıkladı.[42] Çiftçiler Derneği de bir toplantı yaparak seçim konusunu tartıştı.[43]

İfham'ın 7 Ağustos 1919 tarihli haberine göre, ülkedeki siyasal örgütler âdeta ortak bir tavır içine girmişlerdi. O günün en güçlü partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise adaylarını bile belirlemişti. Sadık Bey'in de adaylar içinde yer alacağı, İstanbul için çalışmaların sürdürüldüğü basına yansıdı.[44] Yeni kurulmuş olan Ahali İktisat Fırkası'nın da seçimlere katılmaya karar verdiği, diğer fırkalarla teşrik-i mesai yapabileceği açıklandı.[45]

Eylül başlarında ülkedeki siyasi durum şöyle görünüyordu: Ankara vilayeti, Yozgat, Kırşehir ve Çorum sancaklarında seçime bir an evvel başlanması için büyük bir çaba vardı. Seçim defterleri hazırlanmış, teftiş heyetleri oluşturulmuş, ikinci seçmenlerin seçimine geçilecek duruma gelinmişti. Kayseri'de ve Samsun'da seçim çalışmaları hızlanmıştı. Kastamonu vilayeti ile Sinop'ta da olumlu gelişmeler vardı. Bursa'da defterlerin hazırlanmasına çalışılıyor; Sivas'ın bazı yerlerinde defterler bitirilmiş bazı yerlerinde çalışmalar sürdürülüyordu. Konya'da seçim defterleri bitirilmek üzereydi. Bitlis, Van, Mamüratülaziz, Diyarbakır, Urfa, Edirne'de defterlerin hazırlanmasına çalışılıyordu. İzmir'in seçime katılması için çaba gösterilirken, Adana'nın seçime katılmasının engelleneceğinin duyulması Mütareke koşullarına ve Wilson İlkeleri'ne aykırı bulunuyor ve gerekli girişimlerin yapılacağı belirtiliyordu. Buna karşın *Alemdar* gazetesi ülkede seçimlerin kısa sürede bitirilip Meclis-i Mebusan'ın açılma olasılığına pek ihtimal vermiyordu.[46]

Mustafa Kemal Paşa ise seçimlerin geleceğini halkın kararlı duruşunda buluyordu. Sivas Kongresi'nin açılışında "Efendiler, Millet Meclisi'nin toplanması için öteden beri açıklanan millî istek karşısında hükümetin başlangıçtan beri takındığı gevşek davranışları ve sonrasında direnç gösteren ve Kanûn-ı Esasiye bütünüyle ters düşen tutumları son günlerde, milli akımın etkisiyle daha ılımlı bir duruma dönüşmüştür. Seçimler için emir verildiğini biliyorsunuz. Bunun gerçekleşmesini Tanrının izniyle, sizlerin kararlı yiğitliği sağlayacaktır" diyerek seçimin yapılması konusunda çaba gösterilmesini istiyordu.[47] Sadrazamlığı döneminde seçimlerin yapılmasına sıcak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

bakmayan Tevfik Paşa da bir söyleşisinde seçim(in) güç, fakat lazım olduğunu kabul ediyordu (4 Eylül 1919).[48]

Sivas Genel Kongre Heyeti; İngiliz, Amerikan, Fransız, İtalyan ve Sırbistan siyasi temsilcileriyle Hollanda, İsveç, Danimarka ve İspanya elçiliklerine gönderdiği 11 Eylül 1919 tarihli muhtırada, "Sekiz ay önce dağıtılmış olan Mebuslar Meclisi(nin) Kanûn-ı Esasi hükümlerince en çok dört ay içinde yeniden toplanması gerektiği halde ateşkes anlaşmasından beri birbiri ardına iş başına gelen hükümetler(in), seçimlerin yapılmasını savsakla(dığını) böylece Mebuslar Meclisi(nin) hâlâ toplanama(dığını) hükümetin izle(diği) iç politika(nın) yönetim şekli(ni) mutlakiyetten ayırt edilmez bir duruma getir(diği)ni" belirterek hükümetin izlediği politikayı eleştiriyor, seçimlerin yapılması gerektiğini vurguluyordu.[49]

Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1919'da, 12., 13., 14., 15., 20. Kolordulara, 17., 58., 61., 11. Tümenlere ve 61. Tümen aracılığıyla Edirne'de 1. Kolordu Komutanlığı'na, illere, bağımsız sancaklara, belediyelere, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği genelgede şöyle diyordu:

İstanbul Hükümeti'nin tuttuğu ve takip etmekte olduğu gericilik yoluna ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Millî Meclis'in seçilmesini ve toplanmasını sağlamak ve çabuklaştırmak bugünün en önemli görevidir.

İstanbul Hükümeti milleti aldatarak milletvekillerinin seçimini aylarca ertelemiş olduğu gibi, son zamanda vermiş olduğu seçim emrini de türlü sebeplerle savsaklamakta ve geciktirmektedir. ... Bu itibarla, Genel Kongre orduyu ve milleti uyanık olmaya davet ederek aşağıdaki hususların en kısa zamanda yerine getirilmesini, milletin hayatî konusu olarak kabul eder ve bildirir:

İlk olarak– Seçim hazırlıklarının yürürlükteki kanunda yer alan en kısa zamanda yapılıp tamamlanması için Belediyeler ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoğun bir faaliyet içine girmelidir.

İkinci olarak– Sancaklardan çıkarılacak milletvekili sayısı oraların nüfus durumuna göre hemen tespit edilerek Heyet-i Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu daha sonraki haberleşmelerde ele alınacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Üçüncü olarak– Seçim hazırlıkları yapılırken seçimler sırasında gecikmeye yol açacak engellerin şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek seçimlerin en kısa zamanda sonuçlandırılması gerekir.

Mustafa Kemal Paşa ayrıca, bu kararın bölgedeki tüm belediyelere ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine bildirilerek, gereğinin yerine getirilmesi için yardımcı olunmasını da istiyordu.[50]

Bu arada hükümetin, 14 Eylül 1919'da seçim için Dahiliye Vekâleti bütçesine ek ödenek koyması seçimlerin yapılacağı umudunu artırmıştı.[51] 12 Eylül'den başlayarak Anadolu'daki ulusalcıların İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini kesmesi ise padişahı tedirgin etmişti. Bu nedenle padişah, 20 Eylül 1919'da yayımladığı bir bildiride; bazı kişilerin halk ile hükümet arasında anlaşmazlık olduğunu göstermesinin ülke çıkarlarını yaralayacağını, seçimlerin yapılmasını ve Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını geciktireceğini belirterek âdeta halkı ulusalcılara karşı kışkırttı.[52] Oysa ulusalcılar vakit yitirilmeden seçimlerin yapılmasını istiyor ve bu konudaki kararlılıklarını sürdürüyorlardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül 1919'da Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezine gönderdiği bir telgrafta "mebusların sürat-i intihabı daha ziyade kesb-i ehemmiyet etmekte bulunduğundan, istizah edilmiş dört maddelik cevaplarının tesir-i itası ve her liva muamelat-ı intihabiyesinin ne dereceye kadar ilerlemiş olduğunu" soruyordu.[53] Sivas Kongresi Beyannamesi'ni 28 Eylül 1919 tarihinde Erzurum vilayetine gönderirken de seçimlere yasadışı bir müdahalenin olamayacağını, ortada vatanın ve milletin "hayat ve memat" sorunu olduğunu, bu nedenle cemiyetin "milleti irşad ve ikaz ve intihabatı tesrî ve takip etmeyi bir vazife-i vataniye addettiğini", o nedenle liva dâhilindeki seçim hazırlıkları ile –bilinmiyor ise– adayların isimlerinin iki gün içinde Heyet-i Temsiliye'ye iletilmesini istedi.[54] Heyet-i Temsiliye ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilkelerini savunacak kişilerin mebus olmasına özen gösterilmesine dikkati çekti.

Mustafa Kemal Paşa, 23 Eylül 1919'da yayımladığı ve seçim hazırlıklarının hangi aşamada olduğunun iki gün içinde bildirilmesini isteyen genelgesine yanıt göndermeyen idarecileri de uyardı. Örneğin Karesi Mutasarrıflığı'na bu konuda bir uyarı yazısı yazdı.[55]

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

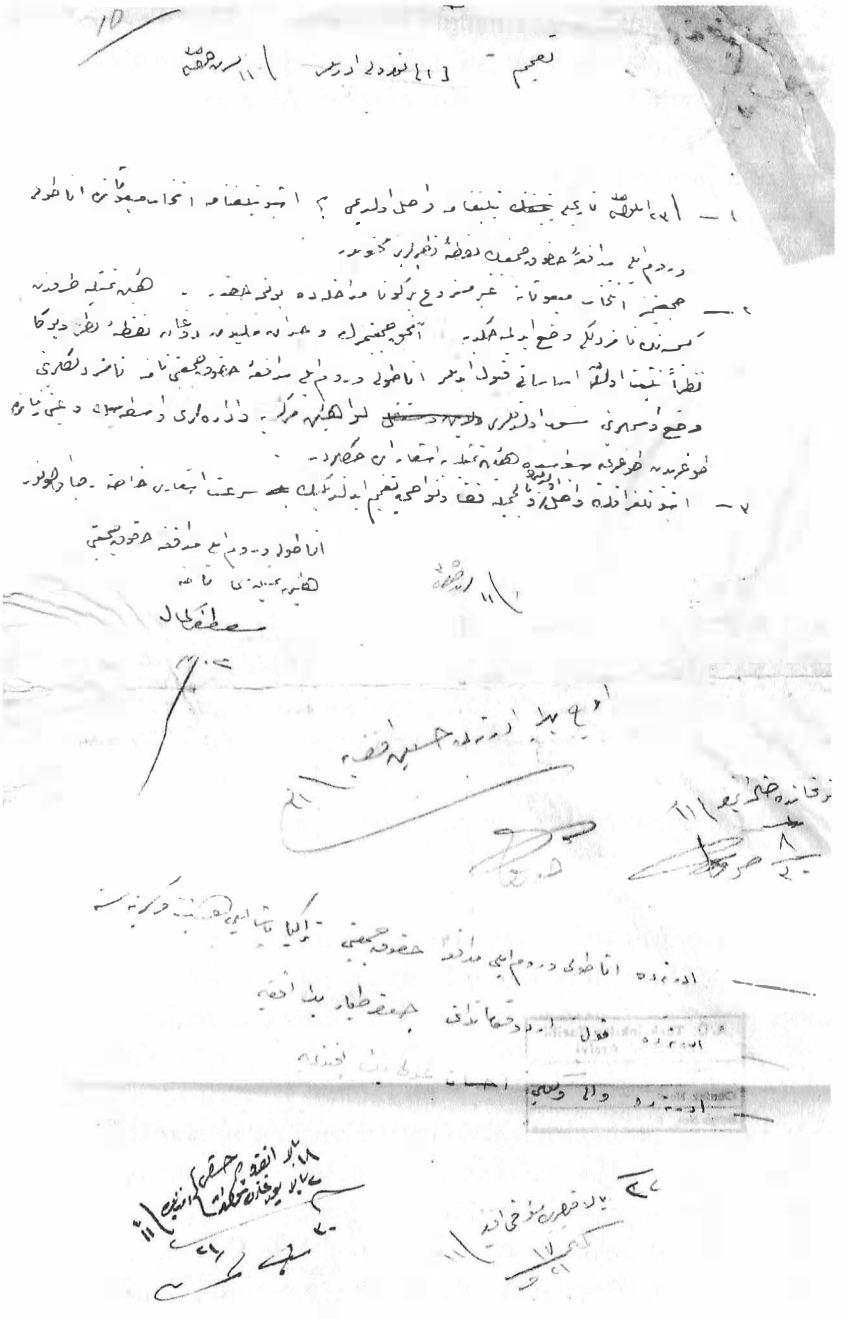

Mustafa Kemal Paşa'nın 11 Ekim 1919'da yazmaya başladığı tamim
(Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi K18G89B89)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tarihtr.org

Bu arada İstanbul ve Anadolu arasındaki kopukluktan tedirgin olan Padişah, ulusalcıların isteğine boyun eğerek Damat Ferid Paşa'yı sadrazamlık görevinden aldı ve yerine Ali Rıza Paşa'yı atadı (2 Ekim 1919). Bu atama seçim kararı alınmasını hızlandıracak gelişmeleri de beraberinde getirdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2. Seçim Kararının Alınması

Padişah, Ali Rıza Paşa başkanlığında kurulan yeni hükümet üyelerini onaylarken "vahdetin temini, dâhili memalikte sükûn ve intizamın takririyle şeraiti kanuniye dairesinde intihabatın bir an evvel icra ve heyet-i mebusanın içtimaa davet edilmesi"ni istedi.[1] Ali Rıza Paşa, sadrazamlığa atanmadan bir ay önce Yalova'da kaplıcada iken bir gazeteci ile yaptığı söyleşide seçimin ivedilikle yapılmasını, milletin kendi yazgısını eline almasını, dünyadaki demokratik gelişmelerin de bu doğrultuda olduğunu, Anadolu'da görülen olumsuzlukların da ancak Meclis-i Mebusan'ın toplanması ve milletin güvenine layık bir hükümetin iş başına gelmesiyle giderilebileceğini söylemişti.[2] Yeni hükümet de vakit geçirmeden yaptığı ilk toplantıda seçim konusunu gündeme getirdi ve 93 Kararnamesi'nin uygulanmasını kararlaştırdı.[3]

Dahiliye nazırı yeni hükümetin kurulduğunu vilayetlere bildiren genelgesinde seçim işlemlerinin hızlandırılmasını, Meclis-i Mebusan'ın zaman yitirmeksizin toplanmasının sağlanmasını istedi.[4] *Alemdar* muhabiriyle yaptığı söyleşide seçim için vilayetlere emir verdiğini, seçimlerin eski kanuna göre yapılacağını belirtti. Hükümet, "idare-i milliyenin karargâhı olan Meclis-i Mebusan'ın" olabilecek en hızlı şekilde toplanmasını istediğini beyannamesinde de açıkladı.[5]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hükümet, seçimlerle ilgili bir rapor hazırlamak üzere Şûra-yı Devlet Başkanı, Maliye Nazırı, Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı vekilinden oluşan bir komisyon kurdu. Zira seçimin yapılabilmesi için yürürlükteki uygulamalara göre seçim defterlerinin hazırlanması, bunların askıya çıkarılarak eksikliklerin giderilmesi, yanlışlıkların düzeltilmesi gerekiyordu. Bunlar da zaman alıyordu. Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerindeki işgal eylemleri ülkede zorunlu bir iç göç hareketini başlatmıştı. Ülkede olağanüstü bir durum vardı. İçinde bulunulan koşullar bir an evvel seçimlerin yapılmasını, Meclis-i Mebusan'ın açılmasını zorluyordu. Anayasanın, seçimlerin yinelenmesi için öngördüğü süre de bir hayli aşılmıştı. Bütün bunları dikkate alan komisyon, seçimleri kolaylaştıracak bir çalışma başlattı ve bu seçimlere özgü olmak üzere yasal olarak seçme hakkına sahip olan her Osmanlının "Tezkire-i Osmaniyesi"ni kullanarak seçime katılmasını, müntehib-i sâni ve mebus sayılarının da en son seçimdeki sayılara eş tutulmasını kararlaştırdı. Seçimin güvenliği ve suiistimallerin önlenmesi için de oy veren seçmenin tezkire-i Osmaniyelerinin damgalanmasını ve gelenlerin "esamisinin ve evsafının" bir deftere kaydedilmesini gerekli gördü. Bu ilkelere dayalı olarak komisyonun hazırladığı seçim kararnamesi taslağı hükümete (Meclis-i Vükela) sunuldu.[6]

Meclis-i Vükela, 7 Ekim 1919'da (7 Teşrin-i evvel 1335) bu taslağı onaylayarak seçim kararnamesine dönüştürdü ve yayınladı.[7] Ayrıca hükümet bir bildiri yayımlayarak *irade-i milliyenin tecelligâhı olan Meclis-i Mebusan*'ın mümkün olan en kısa zamanda toplanmasını sağlamanın görevleri olduğunu, ülkenin geleceğinin millet eliyle belirlenmesini amaçladıklarını vurguladı, seçimin özgürce yapılmasına özen gösterileceğini belirtti.[8] Böyle bir kararın alınması kuşkusuz önemli bir gelişmeydi. Bu kararla Anadolu'da emperyalizme ve teslimiyetçiliğe karşı savaş açan ulusal eylemcilerle, İstanbul'da bulunan Osmanlıcı-İslamcı ve teslimiyetçi hükümet, seçimlerin yapılması ve parlamentonun çalışması konusunda –biçimsel de olsa– ortak bir noktada buluşmuş oluyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1919 (1335) senesi seçim kararnamesi.
(Başbakanlık Osmanlı Arşivi DUİT, 49/11-3-31-3)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3. Meclisin Toplanacağı Yer

Her devlette olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da Meclis-i Mebusan başkentte toplanıyordu. Ancak Mondros Mütarekesi sonrasındaki gelişmeler İstanbul'u güvenli bir yer olmaktan çıkarmıştı. İtilaf Devletleri gemilerinden oluşan bir donanma İstanbul'a demirlemişti. Bu durum özellikle Türk ve Müslüman olan halkı rahatsız ediyordu. Yaşanılan kaotik ortamdan Meclis-i Mebusan'ın toplanması ile çıkılabileceği kabul edilmiş ve seçim kararı alınmıştı. Ancak meclisin nerede toplanacağı sorun oldu. Bu konuda ciddi tartışmalar yaşandı. Mustafa Kemal Paşa "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanması çok tehlikeli ve sakıncalıdır. Çünkü millet ve memleketin geleceği konusunda söz söyleyecek milletvekillerinin tam güven içinde bulunan bir yerde toplanmaları şarttır. Oysa halkına bir miting bile yapmaya izin verilmeyen, camilerinde durumdan sızlanan insanların bulunduğu bir şehirde, özellikle İngilizlerin her türlü etkisi altında bulunan İstanbul'da hür bir Meclis-i Mebusan'ın toplanması kolay görülmemektedir. Avrupalılar milletimizi meşrutiyeti anlayan, olgun bir millet olarak tanımış olsalardı o zaman Meclis-i Mebusan'a karşı bir saldırı belki düşünülmezdi. Oysa İtilaf Devletleri milletimizi insan yerine saymamakta, ateşkes antlaşmasından beri türlü haksızlıklarıyla Türk'e karşı, yapılan antlaşma ve verilen sözlerin tutulmamasını bir namussuzluk saymadıklarını fiilen ispat etmektedirler. (...)

Düşmanın donanma toplarının etkisi altında, polis ve jandarmanın ortaklaşa iç işlere karışması ve baskısı içinde, basını düşmanların denetimi altında, kabine üyelerine varıncaya kadar, giren çıkanlar düşmanın denetimi ve engellemesi karşısında bulunan başkent bugün tam anlamıyla kuşatılmış durumdadır. Osmanlı hâkimiyeti burada bütün yönleriyle geçersizdir. Buna Rumların ve Ermenilerin başkaldırıcı durumlarını da eklersek İstanbul'da Millet Meclisi'nin güven altında olamayacağını bu yüzden iş göremeyeceğini anlamakta tereddüt edilemez"[1] derken, meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanmasının daha faydalı olacağını düşünüyordu. Bunun doğuracağı tepkilerin de farkındaydı. Bu konu, Amasya'da Salih Paşa ile yapılan görüşmede de dile getirilmişti ve "İstanbul'un düşman işgali altında bulunması dolayısıyla, milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine pek elverişli olmayacağı" düşüncesi ortaya atılmıştı. "1870-1871 savaşında Fransızların Bordeaux'da (Bordo) ve daha sonra Almanların Weimar'da (Vaymar) yaptıkları gibi, barış anlaşması yapılıncaya kadar, geçici olarak, Meclis-i Millî'nin Anadolu'da saltanat hükümetinin kabul edeceği güvenilir bir yerde toplanması" uygun görülmüştü.[2] Salih Paşa da bu görüşe kişisel olarak katılmıştı. Ancak hükümet adına söz veremeyeceğini, onları ikna etmeye çalışacağını, başaramadığı takdirde de hükümetten çekileceğini belirtmişti. O günlerde İstanbul'daki hava, meclisin İstanbul'da toplanması doğrultusundaydı.[3] Öyle ki Meclisi Anadolu dışında toplama düşüncesinden vazgeçmenin *vatanseverlikle* eşdeğer olduğunu düşünenler bile vardı.[4] Taşranın kimi yerlerinde de aynı hava dikkati çekiyordu. Konya valisi Subhi Bey, 7 Teşrin-i sâni 1335/7 Kasım 1919 tarihli yazısında Meclis-i Mebusan'ın kesin olarak başkentte ve hilafet ve saltanat merkezi olan İstanbul'da toplanmasını istiyordu.[5] Dâhiliye Nazırlığı'na yazdığı 12 Teşrin-i sâni 1335/12 Kasım 1919 tarihli bir yazıda da Meclis-i Mebusan'ın toplanma yerinin Heyet-i Temsiliye tarafından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine sorulduğuna, çok önemli olan bu konunun yabancılar üzerinde bırakacağı etkinin şimdiden kestirilemeyeceğine ancak bu toplantının hilafet merkezinden başka bir yerde yapılmasının teamüllere ve alışkanlıklara aykırı düşeceğine, halkın şaşırmasına ve millî birliğin

parçalanmasına yol açacağına dikkati çekiyor ve bu konunun seçimler sonrasına bırakılmasını istiyordu.[6] Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında bir yerde toplanmasını İstanbul'un geleceğini olumsuz yönde etkileyeceği kaygısıyla olumlu bulmuyordu. Diyarbakır valisi de Heyet-i Temsiliye'nin Meclis-i Mebusan'ın saltanat merkezi dışında bir yerde toplanması ile ilgili yönlendirme yaptığını iddia ediyor ve başkente her zamankinden daha fazla sarılmak gerektiğini vurguluyordu. Vali, Meclis-i Mebusan İstanbul dışında bir yerde toplanırsa İstanbul'un Osmanlı egemenliğinden çıkabileceğine yönelik endişesini ortaya koyarak meclisin İstanbul'da toplanmasını istiyordu.[7]

Nihayet, Sivas'ta yapılan Komutanlar Toplantısı'nda da aynı konu tartışıldı ve "Millî Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakıncalı ve tehlikeli olmasına rağmen, saltanat hükümeti İstanbul dışında toplanmayı kabul etm(ediği), milliyetçiler (de) ülkeyi bir bunalıma sürüklemek istemedikleri için meclisin İstanbul'da toplanması" düşüncesi ortak görüş oldu.[8]

4. Seçim Çalışmalarının Başlaması

Seçme hakkına sahip olmak yeterli değildi. Onun kullanılması da önemliydi. Bu durumu göz önüne alan hükümet, İstanbul'da ve taşrada yapılacak seçimleri izlemek ve seçimlerin düzgünce yapılmasını sağlamak üzere Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdürü Nazmi Bey, Mülkiye Müfettişi Salim Bey ve Belediye Başkan Yardımcısı Raif Bey'den oluşan bir seçim komisyonu kurdu.[1] Bu komisyon uygulamadaki seçim kanunu ile yayınlanan seçim kararnamesini göz önüne alarak 1919 seçimlerinin dayanacağı ilkelere ilişkin şu yönergeyi hazırladı:[2]

Madde 1– 1335 (1919) senesi mebusan intihabatına mahsus 11 Muharrem sene 338 ve 7 Teşrinevvel sene 35 tarihli kararname mucibince intihabatın icrasına mübaşeret için kararnamenin Takvim-i Vekâyi ile yevmi neşrinin ferdâsı olan 1335 senesi Teşrinievvelin onundan itibaren nihayeti on beş gün zarfında 1293 tarihli intihab-ı mebusan kararnâmesinin 10, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 39'uncu maddelerinde muharrer muamelât ifa ve ikmâl ve yevm-i ictimaa tayin edilecektir.

Madde 2– Yevmi içtimâda tezkere-i Osmaniyesini ibraz eden her Osmanlının zirde dördüncü maddede muharrer hakk-ı intihabı hâiz olduğu imam, papaz, haham ve heyet-i ihtiyariyeler ile sâir icab edenlerden bil-tahkik anlaşıldıktan sonra ve evsafiyle ismi defter-i mahsusa kaydedildikten sonra yedi-

ne heyet-i teftişiyenin mührüyle mahtûm pusulalardan bir adedi verilip nahiye veya mahallesi içinde ihtihab-ı sabıkda ne mikdar müntehib-i sâni intihap edilmiş ise emniyet ettiği kesandan o kadarının isimlerini pusulasına yazacağı ve yazısı olmayanların emniyet ettiği adama yazdıracağı ve şayet pusulada müntehib-i sâni olacak mikdardan ziyade isim yazarsa yazdığı isimlerin ibtidasından başlayıp sıra ile ikinci derecede müntehip olmak için taleb olunan mikdarı kaydolunarak ziyadesi keenlemyekün hükmünde tutulacağı ve ikinci derecede müntehip olacakların adedinden daha az isim yazarsa yazdığı isimlerin kabul ve kaydolunacağı ve eğer bir nahiyede ikinci derecede üç müntehip olmak lâzım gelirken pusulasının üstüne bir adamın ismini üç defa yazarsa yalnız bir isim itibar edileceği ve yazılan isimler okunmaz suretde ise keenlemyekün hükmünde bulunacağı.

Pusulaya imza vaz' edilemeyeceği mümkün mertebe tefhim olunacak ve bu pusulanın tevdiini müteakib tezkerelerin zahrı damgalanacağı gibi pusulaların sandığa ilgasından sonra da hak-ı intihabın istimal edildiğini müşir tezkere-i Osmaniye'ye bir işaret-i mahsusa vaz' olunacaktır.

Madde 3– 1293 tarihli mebusan kararnamesinin on dördüncü maddesi mucibince pusulaların sandığa vaz'ından mukaddem imam ve papaz ve haham tarafından zat-ı hazret-i padişahînin duayı ömr-ü şevket-i şahaneleri kıraat edilecektir.

Madde 4– 1293 tarihli mebusan kararnamesinin on birinci maddesinde muharrer olduğu vechile yirmi beş yaşını ikmal etmeyen ve hukuk-ı medeniyeden sâkıt bulunan ve tabiyet-i ecnebiyede veya o iddiada bulunan veya muvakkaten hidmet-i ecnebiye imtiyazını hâiz olan veya nizâmen iflas ile mahkûm olub iade-i itibar etmemiş veya mahcuriyetine hükm-i lâhik olub da hacizden kurtulmamış olanlara veya doğrudan doğruya devlete az çok vergi vermeyenler intihap hakkından sâkıtdır.

Müntehib-i sâniler ile mebusların vergi ile mükellefiyetleri meşrut değildir. Emlak ve temettu' vergileri gibi aşar, ağnam rüsumu ve tarik bedeli vergiden maduddur. Bu madde mucibince intihabdan sâkıt olanların isimleri intihap defterine kaydedilmeyecektir.

Madde 5– Müntehib-i sânilerin suret ve keyfiyet-i intihabları ve arânın tasnifi ve sandıkların muhafazası ve intihap mazbatalarının tanzim ve tahriri gibi hususat selif-ül-zikr 1293 tarihli İntihab-ı Mebusan Kararnamesi'nin 19, 22, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46'ncı maddelerinden muharrer usul ve kavaide tevfikan icra olunur.

Madde 6– Mevad-ı salife ahkâmına tevfikan intihap eden müntehib-i sâniler intihablarının hitamı tarihinden itibaren nihayet beş gün zarfında me-

busları intihap etmek üzere reis-i kaza olan kasabaya davet edilerek mezkûr 1293 tarihli kararnamenin 13, 45, 46, 47, 48, 49, 50'nci maddeleri ahkâmına tevfikân mebuslar intihap edilecek ve bu muamelatın hitamını müteakib 51, 52, 53, 54, 55, 56. maddelerde beyan ve irae edilen muamelat ifa olunacaktır.

Madde 7– Heyet-i Teftişiye varakayı mahsusalar ile intihap olunacak mebusanın mikdarını ilân edecektir.

Madde 8– 1293 tarihli Mebusan Kararnamesinin defâtir-i intihabiyenin tanzim ve tashihine ve bunlara aid muamelâtın ifasına ve müntehib-i sânilerin mikdarına müteallik 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 58, 59, 60, 61'inci maddeleri ahkâmı işbu 1335 senesi intihabında nazar-ı itibare alınmayacak ve bu mevadda bahs olunan defterler yerine bâlâda ikinci maddede gösterildiği vechile biri müntehib-i evvellerin evsaf ve esâmisini ve diğeri müntehib-i sânilere aid mazbata-i intihabiyeyi kayda mahsus olmak üzere yalnız iki defter tutulacaktır.

Madde 9– Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın 18 Eylül 34[3] tarihli kararında musarrah olduğu vechile intihabata müteallik muamelâtın icra ve ikmâli için kur'a ve nevâhiyeye i'zamları icab eden memurin ve ketebeye verilecek ücürâtın evvel emirde kaza yahud nevâhî meclis-i idarelerince mikdarları takdir ve tayin olunarak verilecek mazbata üzerine işbu ücürâtın varidât-ı belediyesi müsaid olan yerlerde mahalleri daire-i belediyesi sandığından ve varidât-ı belediyesi müsaid veyahud mevcud olmayan yerlerde dahi mahalleri mal sandıklarından ita edilecektir.

Madde 10– Müntehibler evsaf-ı matlûbeyi hâiz her Osmanlıyı mebus intihap edebilirler. Ancak bir kimse üçden ziyade daire-i intihabiyede namzetliğini vaz' edemez. Namzetler ya resmen bil-müracaa namzetliklerini kaydettirecekler veyahud mebusluğa ehil olduklarını musaddık intihabata salih olanlardan la-akal üç yüz kişiye bir varak temhir ettirerek bilvasıta tebliğ edeceklerdir. Mebusluğa namzetliğini vaz' eden zevat ve bilfiil hidemât-ı devlette bulunan memurin Heyet-i Teftişiye'ye giremez.

Madde 11– Bâlâda zikredilen kararnamenin 39'uncu maddesi hükmüne tevfikan Heyet-i Teftişiye'nin tensibiyle icab eden mahallerde muvakkat şuabât-ı intihabiye teşkil edilecektir.

Madde 12– Berrî ve bahrî erkân ve ümera ve zâbıtan ile küçük zâbıtan ve jandarma-i ümera ve zâbıtan ve efradının ve rütbe-i askeriyeyi hâiz üniformayı labis bilcümle mensubin-i askeriyenin hizmet-i askeriyede bulundukları müddetçe gerek müntehib-i evvel gerek müntehib-i sâni sıfatıyla hakk-ı intihablarını istimal edemiyecekleri 25 Eylül 1328 tarihli kanun-ı muvakkat iktizasından olup bu gibiler intihaba ithal edilmeyecek ve yalnız ordu hizme-

tinde bulunmayan bilumum mutekâidin-i berriye ve bahriye ve silâhaltında bulunmayan ihtiyat-ı zâbitan ve efradı ile efrad-ı redife ve müstahfaza hakk-ı intihablarını istimal edebileceklerdir.

Madde 13– Memurinden olan müntehib-i evvellerin münteb-i sâniler için rey verecekleri gün, vazifeleri başına geç gelmelerine müsaade olunacaktır.

Madde 14– Heyet-i Teftişiye 1293 tarihli İntihabı Mebusan Kararnamesinin onuncu maddesi mucibince meclisi idarenin azayı müntehibesiyle meclis-i belediye azasından terekküp olunacaktır. Muamelatı intihabiyeyi tetkik ve takip etmek üzere Dersaadet için muktazi Heyet-i Teftişiye Meclis-i Vükela kararına müsteniden üç yüz yirmi dört senesi intihabatında icra edildiği vechile meclis-i idare-i vilayet azası müntehibesiyle elyevm şehremaneti şuabat idaresinde intihap ile meşgul olan intihap encümenleri azasından kanunun tayin ettiği miktarın şehremanetince tefriki suretiyle teşkil olunacak ve bir şube-i idariye dâhilinde cemiyeti umumiye azalığını mütallik intihabatın intacını müteakib iş bu azay-ı müntehibe Heyet-i Teftişiye'ye alınarak intihap encümenlerinden vekâleten alınmış olan azay-ı muvakkatenin vekâletlerine nihayet verilecektir.

Taşralardan meclis-i belediyesi henüz teşkil etmeyip de intihab-ı belediye encümenleri müteşekkül bulunmayan yerlerden Heyet-i Teftişiyeler Dersaadette yapıldığı vechile belediye intihabatının intacına kadar iş bu belediye encümenleri azasından teşkil olunarak intihabat-ı belediyenin intacından sonra yine vekâleten alınmış olan iş bu azay-ı muvakkatenin vekâletlerine nihayet verilecek ve belediye encümenleri teşkil eylememiş bulunan yerlerde de Heyet-i Teftişiyeler yalnız meclis-i idare müntehibesinden teşkil kılınacaktır.

Madde 15– Mebus intihabatında muhalif kanunu muamelatta bulunanlar hakkında 1293 tarihli kararnamenin 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75. maddelerinde muharrer mücezat tatbik edilir ve bu muamelattan bir seneye kadar hapsi müstelzim olanlar kaza ve bir seneden ziyade hapsi icap edenler liva mehâkim-i adliyesinde rü'yet olunur.[4]

Aynı gün Dâhiliye Nazırı Mehmet Şerif Bey de yayımladığı bir bildiride; hükümetin amaç edindiği ilkenin herkesçe uyulması gerekli ana hukuk kuralları olduğunu, millî iradenin temsil edildiği yer olan Meclis-i Mebusan konusunun olabildiğince çabuk çözümlenmesini öncelikli görev saydığını; seçimlerin tam bir güvenlik içerisinde ve esenlikle yapılması gerektiğini ve ülkenin geleceğinin millet temsilcileri aracılığıyla belirlenmesini önemsediğini, bu nedenle de seçimi kısa sürede tamamlamayı arzuladığını belirtti.[5]

Harbiye Nazırı Cemal Paşa ise 7/8 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta; "yeni milletvekili seçimi kanunu seçim süresini kısaltmak ve milletvekili sayısını azaltmamak ve seçimleri kolaylaştırmak ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkelere göre seçim bu ay sonunda tamamlanacaktır"[6] demekteydi. Heyet-i Temsiliye 8 Ekim'de bu kararı kendilerine bildiren Harbiye Nazırı'na teşekkür etti.[7] 9 Ekim tarihli bir telgrafla Harbiye Nazırı Cemal Paşa seçimlerin serbest yapılacağı konusunda Heyet-i Temsiliye'den güvence istedi.[8] Dâhiliye Nazırı'nın da belirttiği gibi irade-i milliyenin tecelligâhı olan Meclis-i Mebusan'ın suret-i mümküne ile halli ve intihabatın kemâl-i hürriyet ve selâmetle cereyanı için seçimlerin serbestçe yapılması gerekiyordu.[9]

Yeni seçim kararnamesinin uygulanmasından dolayı doğacak sorunları çözmek ve vilayetlerden gelen soruları yanıtlamak üzere Dâhiliye Nezareti'nde bir komisyon oluşturuldu.[10] Seçim çalışmaları resmiyet kazanınca *Alemdar* gazetesi de halkı uyarmak amacıyla şu bildiriyi yayınladı:

> Vatandaşlar!
>
> İntihabat başlıyor. Bu intihabat hayat ve istiklâlimizi kurtarmak için yapacağımız son müsamere, elimize geçen son fırsattır. Onun için hissinize mağlup olmayın. Akıl ve mantığınızla hareket edin. Reyinizi hayırhâh bir şekilde olsa bile icra edecek hiçbir tesire tâbi bulundurmadan ancak vicdanınızın ve içtihadınızın telkinine muvafık olan namzetlere veriniz. Tehdidden korkmayınız. Müdaheneye kapılmayınız. Çünkü şimdiye kadar hep müdahene ile zehirlendiniz. İntihabatta reyini kemâl-i serbesti ile vermenin insanlığın en büyük zevki ve nimeti olduğunu asla unutmayınız. Reyinizi verirken daima bugünkü felaketleri hazırlayanları düşününüz. O mel'un mazi ile uzaktan yakından temas etmiş ve şimdi kisve-i rahmana bürünmüş şahıslara kim olursa olsun rey vermeyin. Mukadderatımızın hal-i kuvvetini ellerinde tutan cem'an medeniyet iplerinden biri kendimizi tebriyeye çalıştığımız o mezalim cinayetlerden sizi de mes'ul tutacaktır ve bu takdirde felah kabil değildir.
>
> Vatandaşlar!
>
> Tarihinizin en nazik dakikasını yaşıyorsunuz vicdanınıza tabi olmaz, hâlâ sahte, yalancı, fırsat düşkünlerinin göstereceği vatanperverliğe inanır kısacası İttihad ve Terakki bozmalarına rey verirseniz vatanı mahvedersiniz.[11]

Vatandaşlar!

Tarihinizin en nazik dakikasını yaşıyorsunuz. Memleketi harbe sürükleyerek mahvedenlerin, yani İttihatçıların cinayet ve mesuliyetlerine iştirak etmediğinizi isbat ile cem'an medeniyete karşı berat ve rüştünüzü ilâ için yegâne çare intihabat-ı istiklâl-i tam ile yapmaklığımızdır.[12]

Seçim yanlısı ulusalcı gazetelerde de şöyle yazılar yayımlandı:

Türk vatanının selameti için,

Türkoğlu!

Memleketin mukadderatını vereceğin oyla sen tayin edeceksin. (...) Milliyetsizlerden reyini esirge. Sonra mezarını onlara sen kazdırmış olursun.[13]

Memleketin mukadderatını vereceğin oyla sen tayin edeceksin. İntihap hakkını kullan! Neme lazım deme ve rey varakasını intihap kutusuna atmaktan üşenme. Türkiye'deki Türk varlığı ancak bununla sabit olacaktır! Na-ehillerden, milliyetsizlerden reyini esirge. Sonra mezarını onlara sen kazdırmış olursun.[14]

Türk milleti gözünü aç.

Yaşadığın günlerin ehemmiyetini unutma!

Asırların yadigârı, ecdadın mirası olan memleketin parçalandığını millî hakların zayiini istemezsen intihap da reyini suiistimal ettirme! Düşün taşın dindaşlarınla birlikte reyini verecek kimseleri iyi intihap et! Reylerin dağılmasına mani ol ve bil ki bu kararınla vatanı sen kurtaracaksın! Bu hakkı iyi kullan.[15]

Bugün en mukaddes intihap!

Memleketin mukadderatı onunla beraber çoluğunun çocuğunun hayatı bütün milletinin selâmeti kutuya atacağın rey varakasındadır.

Aziz vatandaşlar! Cahilleri, milliyetsizleri, kozmopolitleri sakın intihap etme.[16]

Türk milleti!

Vatandaş! Bu defa intihap edeceğin mebuslar memleketin mukadderâtı hakkında rey vereceklerdir. Namusuna, ilmine itaat eylemediğiniz şahıslara vatanınız hakkında rey vermek salâhiyetini bahşetme!

1- Bilerek bilmeyerek el kaldırıp memleketi bu felakete düşüren eski mebusları,
2- İhtikârlıkla, hırsızlıkla namus-ı millîmizi ihlâl eyleyenleri,
3- Türklüğe merbut ve hakiki milliyetperver olmayanları intihap ile bedbaht vatanın başına musallat etme.[17]

4.1. Milliyetçilerin Tutumu

Meclis-i Mebusan'ın vakit geçirilmeden açılması ve ülke yazgısına el koyması tezini savunan Heyet-i Temsiliye, Osmanlı Hükümeti seçim kararı almadan 13 ve 23 Eylül 1919'da seçimlere hazır olunması konusunda çeşitli duyurular yayımlamıştı.[18] Bu duyurulara kimi yerlerden yanıt alamayınca 5 Ekim'de yanıt verilmemesinin nedenlerini sordu ve önceden istenilen bilgilerin ivedi olarak gönderilmesini istedi.[19] Nitekim Heyet-i Temsiliye'nin çabaları kısa sürede olumlu sonuç verdi ve hükümet 7 Ekim 1919'da seçimlerin yapılmasını öngören kararnameyi yayımladı. Gazeteciler, bu kararnamenin çıkmasında etkili olan Mustafa Kemal Paşa ile söyleşi yaparak seçim hakkındaki görüşlerini öğrenmeye çalıştılar. Örneğin 11 Ekim 1919'da *Yeni Gün* gazetesi muhabiri, Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ile Heyet-i Temsiliye'nin seçimlerde takınacağı tavrı sordu. Mustafa Kemal Paşa da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasal bir fırka olmadığını, bu nedenle ne cemiyetin ne de Heyet-i Temsiliye'nin doğrudan doğruya bir faaliyetinin ve müdahalesinin olmayacağını, yalnız milletin genelini temsil eden ve milletin geleceği hakkında sahip olunan ilkeleri savunacak bir çoğunluğun seçilmesini önemsediğini söyledi.[20] Bundan iki gün sonra *Tasvir-i Efkâr* gazetesi başyazarı Velit Ebuzziya'nın seçim konusundaki sorusunu da "bugüne kadar seçimlere kanuna aykırı herhangi bir karışma olmamıştır. Millet oylarını dilediğince kullanabilecektir. Yalnız Cemiyetimiz, kendi ilkelerini kabul edenlerin seçimde başarılı olmalarını iste(r)" diyerek yanıtladı ve beklentisini ortaya koydu.[21]

Seçim kararnamesinin yayımlanması üzerine Mustafa Kemal Paşa 11 Ekim 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlıklarına bir yazı yazarak, "İntihab-ı Mebusan meselesinde fevkalâde sarf-ı himmet buyurulması hükümet-i hazıraca tefhim olunan muaddel kararname henüz vürut etmemiş ise civar heyetlerden talep olunup hükmüne tevfikan intihabın tesrii ikmâli(ni), namzetliklerini vaz'eden zevatın isim ve hüviyetlerinin muvazzahan iş'arı"nı istedi.[22] Heyet-i Temsiliye de Trabzon Vilayeti'ne, Burdur Mutasarrıflığı'na ve Gümüşhane Belediye Reisliği'ne birer yazı yazarak seçimlerin yeni nizamnameye göre yapılmasını bildirdi (13 Ekim 1919).[23]

12. Kolordu Komutanlığı eliyle Konya'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyesi Refet Bey'e gönderilen yazıda ise "Milletvekillerinin millî amaçlara dayalı ilkelerimizi kabul eden kişilerden seçilmesi için her yanda gerekli tedbirler alınmalıdır. Heyet-i Temsiliye tarafından cemiyet adına kimsenin adaylığı belirtilmeyecek. Fakat istenilen niteliklere sahip olanlar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylıklarını koymalıdırlar" demiştir. Ayrıca adaylıklarını koyanların, adlarını, bağlı oldukları sancak merkez kurulları aracılığıyla doğrudan doğruya ve aynı zamanda Heyet-i Temsiliye'ye bildirmelerini de istemiştir.[24] Erzurum Vilayeti'ne ve Karahisar Sancağı'na yazılan yazıda da bu düşünce yinelenmiştir.[25] Balıkesir Tümen Komutanı Kâzım Bey'e de ulusal amaçları meclis-te sağlamaya çalışacak kimselerin seçilmesi için yardımcı olunması bildirilmiştir.[26]

Heyet-i Temsiliye, 13 Ekim 1919'da "Meclis-i Mebusan'da milliyetperver grubun temin-i faikiyeti için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esasâtına sâdık, iktidar-ı ilimleri mâlum ve seciye-i ahlâkiyeleri mazbut zevât-ı atiyenin mebus intihap edilmesine himmet" kılınması için gerekli yerlerle ilişkiye geçmeyi kararlaştırmıştır. Süreyya Bey'in seçilmesi için İzmit Heyet-i Merkeziyesi'ne; Birinci Fırka Kumandanı Asım Bey'e; Yüzbaşı Cevad Efendi için Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'e; Hoca Raif Efendi için 15. Kolordu Komutanı'na; Mazhar Bey için Van vilayetine ve 11. Fırka Komutanı Cavid Bey'e; Hüsrev Sami Bey için Eskişehir Mutasarrıflığı'na; Binbaşı Müfid Bey için Ankara Vilayeti'ne; Bekir Sami Bey için Tokad Mutasarrıflığı'na; Hoca Ziya Bey ile Nuri Efendi için Elaziz Vali Vekili 15. Alay Kumandanı İlyas Zeki Bey'e; Binbaşı Hüsrev Bey için Torul Kaymakamı Halit Bey'e; Miralay İbrahim Taki Bey için Kastamonu Vali Vekili Ferid ve Bölge Kumandanı Osman Bey'e; Haydar Bey için 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e; Miralay Refet Bey için Canik Mutasarrıfı Hamid Bey'e; Refik Bey için Kastamonu Vali Vekili Ferid, Bölge Kumandanı Miralay Osman Bey'e ve Çankırı Mutasarrıflığı'na;[27] Mümtaz Bahri Bey için Konya merkez heyetine;[28] Hüsrev Sami Bey'in seçilmesi için de 20. Kolordu Komutanlığı'na yazılar yazılmıştır.[29] Heyet-i Temsiliye Yozgat'tan Bahri Bey'in, Ço-

rum'dan Ahmet Rüstem Bey'in, Kırşehir'den Arif Bey'in seçilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını da ilgililere bildirmiştir.

Heyet-i Temsiliye; Rıfat ve Nuri Beylerin uygun olduğunu Tokat Heyet-i İdaresi'ne;[30] Hüsrev Bey'in Trabzon'dan aday olmasının uygun görüldüğünü Maçka Heyet-i İdaresi'ne; İsmail Hakkı Bey'in Gümüşhane mebusluğuna aday olmasının uygunluğunu ise Torul Heyet-i İdaresi'ne bildirmiştir.[31] Asım Bey'in Menteşe livasından aday olmasını uygun bulmuş ve durumu Kastamonu Vali Vekili Defterdar Ferit Bey'e[32] ve 20. Kolordu Komutan Vekili'ne bildirmiştir.[33]

Heyet-i Temsiliye, kimi adaylar hakkında ise tereddüt yaşamış olacak ki bu kişileri araştırma gereği duymuştur. Örneğin Tokat mebusluğu için adaylığını koyan Sami Bey'i Mardin 5. Fırka Komutanı Kenan Bey'den sormayı kararlaştırmıştır.[34] Kimilerinin adaylığını da onaylamamıştır. Örneğin Rıza Nur ve Zeki Beylerin güvenilir kişiler olmadıklarını ilgili yerlere bildirmiştir.[35] Bazı durumlarda da adayların yerlerini değiştirmiştir. Örneğin İsmail Fazıl Paşa'nın Yozgat'tan seçilmesi üzerine Ahmet Rüstem Bey'in merkez livadan aday gösterilmesi için Ankara vilayetine yazı yazmıştır.[36] Kendini mebus seçtirmek için seçime müdahale eden görevliler hakkında işlem yapılması için girişimde bulunmaktan da çekinmemiştir. Örneğin Çorum livasından kendini seçtirmek isteyen Merzifon Kaymakamı Mehib Bey hakkında gerekenin yapılmasını Ankara Vilayeti'nden istemiştir.[37]

Heyet-i Temsiliye seçimlere müdahale etmeyeceği konusunda hükümete verdiği söz doğrultusunda hareket ederek, mebus olmak isteyen bazı kişiler hakkında bir şey yapamayacağını açıkça belirtirken;[38] kimi yerlerde de pek etkili olamamıştır. Yakup Kadri Bey, Akhisar'a gittiğinde bura ileri gelenlerinin Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe ile ilişki içinde olduklarını, Mustafa Kemal Paşa'nın burada etkisinin olmadığını gözlemlemiştir. Daha ötesi ulusalcı bir kişinin Saruhan mebus aday listesini hazırlamak üzere Demirci Mehmet Efe ile görüşmeye gittiğini duymuştur.[39]

Seçimlerde kimi zanlılar da aday olmuş ve kazanmıştır. Bu durum hükümeti rahatsız etmiş olacak ki Heyet-i Temsiliye, "Divan-ı harplerce aranan kimi kişileri mebus seçtiren"in Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey olduğunu 19 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı'na bildirmiştir.[40]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylığını Bursa'dan ve Bilecik'ten koyan Fahrettin Bey; Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine, Kara Vasıf Bey'in çabalarına, Tümen Komutanı Sami Bey'in aracılığına rağmen iki yerden de seçilememiştir. Buna karşın Sinop seçmenleri Heyet-i Temsiliye'nin desteklemediği Dr. Rıza Bey'i seçmiştir. Bu arada seçimlerin "Kuva-yı Milliye başkanları tarafından" denetleneceği söylentisi yayılmış, Dâhiliye Nazırı bir gazetecinin bu konudaki sorusu üzerine "biz intihabatı herkesin rey serbestisini temin suretiyle icra etmeye karar verdik buna çalışacağız"[41] diyerek bu soruyu geçiştirmeyi yeğlemiştir.

Müdafaa-i Hukukçular ise ülkenin içinde bulunduğu koşullara karşın, halkı politize etmek için yoğun çaba göstermiştir. Yayımladıkları propaganda malzemelerinde sık sık "Osmanlılar, vatandaşlar, milletdaşlar" kavramlarına yer vermişler, seçime katılarak hükümet işlerine ortak olmanın hem bir hak hem de bir görev olduğu bilincini oluşturmaya çalışmışlardır. "Millete hayır ve şer"rin seçilecek meclis üyelerinden geleceğini belirterek seçimlerde halkı dikkatli olmaya ve ülkeyi savaşa sürükleyenleri, ileri derecede İttihatçılık ya da İtilafçılık yapanları, ihtikârlıkla, hırsızlıkla ulusal onuru zedeleyenleri, Türklüğe bağlı ve milliyetçi olmayanları seçmemeleri konusunda halka uyarılarda bulunmuşlardır.[42] Heyet-i Temsiliye, seçilecek kişilerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilkelerini benimsemiş, ulusçu, namuslu kişilerden olmasını ısrarla vurgulamıştır.[43] Bu nedenle de ulusalcılar seçim başlayınca bazı yerlerde "birer mebusan intihab-ı meşveret heyeti" oluşturarak halkı aydınlatmaya ve seçimleri kazanmaya özen göstermişlerdir.[44] Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey[45] Trakya-Paşaeli Cemiyeti ile işbirliği yapılarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilkelerini kabul eden ve bu ilkelere bağlı kalacak olan kimselerin milletvekili seçilmelerinin sağlanmasına çaba harcanacağını mebus seçimlerinin günden güne ilerlediğini; Edirne merkezden, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti üyesi Şeref, Faik, Galip ve Bahtiyar Beylerin seçildiklerini; Edirne'ye bağlı yerlerden de Trakya-Paşaeli Heyeti'ne bağlı kişilerin seçilmesinin güçlü olduğunu 5 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.[46]

4.2. Hükümetin Tutumu

Seçim kararının alınması yeterli değildi. Bu kararın karışıklığa yol açmadan uygulanması gerekiyordu. Bu da Dâhiliye Nezareti'nin görev alanı içinde bulunuyordu.

Dâhiliye Nazırı 16 Ekim 1919'da yayımladığı genelgede, mebus seçimlerinin yasalar ve yönetmelikler çerçevesinde tarafsızca yapılmasını; seçmenlerin etki altında kalmadan tam bir tarafsızlıkla oylarını kullanmalarının sağlanmasını; siyasi partilerin ve cemiyetlerin adaylarını kazandırmak için seçmenleri etkilemesinin ülke çıkarına olmayacağını; yasalara uygun yapılacak bir seçimin uygar dünyanın gözünde ülkenin değer kazanmasına imkân vereceğini; böyle olmaz ise oluşacak heyetin herhangi bir fırka ile birtakım kişilerin hizmetkârı olacağını; bunun da çeşitli yolsuzluklara yol açacağını, ülkenin benzeri görülmemiş olumsuzluklara sürükleneceğini, uygar dünya önünde milletin henüz kendisine fenalık edenleri ayırabilecek olgunluğa ulaşmadığına kanıt olarak gösterileceğini vurguladıktan sonra "... kutsal hukukumuzu korumak ve savunmak için seçilecek kişilerin ülkenin selamet ve saadeti kaygısıyla hareket eden namus ve iffet, hamiyet ve dirayet sahibi" kişiler olmalarına özen gösterilmesini istedi.[47] Ayrıca Adana'da ve İzmir'de de seçimlerin yapılması için gerekli duyurunun yapıldığını söyledi. Şûra-yı Devlet Başkanı Abdurrahman Şeref Bey ise "İntihabat(ın) bu sefer daha büyük bir ehemmiyet kesbet(tiğini) belirttikten sonra bu defa milletvekilleri geldikleri zaman ben işte geldiniz, yaptıklarımız şunlar, yapacaklarımız da şunlar (...) deyip yükü seçilen mebuslara atacağım" diyerek onları sorumluluğa ortak edeceklerini açıkladı.[48]

Hükümet, Anadolu ile ilişki kurduktan sonra ulusalcıların düşüncelerini öğrenmek üzere Salih Paşa'yı Anadolu'ya göndermeyi kararlaştırdı. Amasya'da 20-22 Ekim 1919'da yapılan görüşmelerde seçim konusu da tartışıldı. Salih Paşa tavrını şu sözlerle ortaya koydu:

> Milletvekili seçimlerinin baskıdan uzak yapılması, bize karşı yapılacak itirazların ve işe karışmaların önlenmesi ve uyruklar arasında çıkması söz

konusu anlaşmazlıkların giderilmesi için gerekli ve yurdun esenliği için kaçınılmazdır. Çünkü seçimlere karışma işi dedikodu yaratmakla birlikte, sözgelimi tanınmış ittihatçıların milletvekili seçilmesi, İtilaf Devletlerinin itirazına, dahası işe karışmalarına yol açabileceğinden, seçimlerin halkoyuna bırakılması gereklidir. Uygun olan da budur. Zaten Meclis-i Mebusan'da muhalif partiler de olmalıdır.

Toplanacak olan Meclis-i Mebusan üyeleri arasında kişilikleri İttihatçılığın kötülükleriyle ilgili ve tehcir ve adam öldürme işleriyle yurdun ve milletin gerçek çıkarlarına aykırı başka kötülüklerle lekeli olan kimselerin bulunması doğru olmadığından, bunu engellemek için gerekli yola başvurulabilir. Bu hareketler kişi haklarına ve kanunlara aykırı ve saldırı niteliğinde olmamalıdır. Güdülen amaç temiz ve tarafsız kimselerin seçilmelerini desteklemek, her şeyi kötüye yoranların ve yabancıların herhangi bir itirazına ve işe karışmalarına yol açmamak için ülkemizde bulunan bütün siyasi partilerin ve azınlıkların seçimlere katılmalarını sağlamalı, toplanacak meclisin temsil yetkisinin her bakımdan bütün ülkeyi temsil ettiği gösterilmelidir. Bu konuda yapılacak iş geciktirilmiş olduğundan, bundan sonra alınabilecek önlemlerle, amacın tam olarak sağlanmasının gerçekleşmeyeceği akla gelmekle birlikte, alınabilecek en iyi sonucun sağlanmasına çaba harcanacaktır.[49]

Gerçekten de hükümet seçimlerin düzenli yapılması için elinden gelen çabayı gösterdi. Ancak İtilaf Devletleri'nin direnci kırılamadı.

4.3. İtilaf Devletleri'nin Tutumu

İngiltere'nin İstanbul'da bulunan komiserleri, Temmuz 1919'da seçimler için durumun uygun olmadığı, daha ötesi tehlikeli olduğunu düşünüyorlardı. "Seçim(in) bir kepazelikten başka bir şey" olamayacağını, ancak "İttihad ve Terakki'yi güçlendir(eceğini)"[50] "şovenist ve komitacı ruhlu olanlara" yarar sağlayacağını düşünen Calthorpe ise seçimin engellenmesinin Wilson İlkeleri ile bağdaşmayacağı kanısındaydı.[51]

İngilizler seçimi İttihatçıların tezgâhladığı bir oyun olarak görüyorlardı. De Robeck, Fatih seçimlerinde kullanılan 1200 oydan 1050'sinin basılı oy pusulası olmasını yolsuzluk olarak nitelendiriyordu. Yunanlıların görüşü de İngilizlerden farklı değildi. Zira işgal ettikleri topraklarda seçimin yapılmasını engelleyerek Türk ulusu-

nun bu bölgelerdeki haklarını ortadan kaldırmayı amaçlıyorlardı. Fransızlar da iç güvenliği bahane ederek işgalleri altındaki yerlerde seçimin yapılmasına izin vermediler. İtalyanlar ise seçimlere güçlük çıkarmadıkları gibi, işgal ettikleri bölgelerde Türklerin diğer kentler için seçim yapmalarına da olanak tanıdılar. Amerikalılar, ulusçuları İttihatçılarla özdeşleştirerek örtülü bir şekilde seçime karşı çıktılar. Tüm bunlara ve Damat Ferid Paşa'nın isteğine karşın iktidar ve İtilaf Devletleri seçimleri engelleyemedi. Zira onlar seçim yapılsa bile parlamentonun İstanbul'da toplanacağını ve kendi denetimleri altında bulunacağını ümit ediyorlardı.

4.4. Müslüman Olmayan Halkın (Azınlıkların) Tutumu

19. yüzyıldan başlayarak çeşitli uluslar Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuş olmasına rağmen ülke hâlâ çok ulusluydu. Seçim kararı alındıktan sonra hükümet Osmanlı coğrafyasında yaşayan tüm halkın seçime katılmasını sağlamak istiyordu. Ancak Türk ve Müslüman olmayan kimi unsurların davranışları kaygı uyandırıyordu. Zira bunlar artık imparatorluğun sonunun geldiğini ve bundan yararlanmak gerektiğini düşünüyorlardı.

Ülkenin kimi yerlerinde yerel yöneticiler, Hıristiyan unsurlardan da mebus seçilmesi için adayların Heyet-i Temsiliye'ce desteklendiğinin açıklanmasını istediler. Örneğin Niğde Müdafaa-i Hukuk Merkezi'nden bu yönde bir istek geldi. Heyet-i Temsiliye bu isteğe verdiği yanıtta seçime katılmadıkları takdirde Hıristiyan adayların desteklenmesinin mümkün olmadığını bildirdi.[52]

Seçim tartışmaları sırasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası da genel merkez üyelerinden bir komisyon kurdu ve Müslüman olmayanların seçime katılmalarını sağlayacak bir proje geliştirmeye çalıştı. Millî Kongre ise nispi temsil sisteminin kabul edilebileceğini açıkladı.[53] Ne var ki Müslüman olmayan kesimler kitlesel olarak seçime katılmaktan kaçındı.

Museviler, azınlık haklarının genişletilmesini istiyordu.[54] Seçim tartışmaları olurken Musevi Cismani Meclisi, İstanbul'da 13 Ağus-

tos'ta bir toplantı yaptı. İki saat süren tartışmadan sonra şu açıklama yapıldı: "Musevi cemaati intihabata iştiraka mütemâyildir. Hâlbuki hükümet tarafından teklif edilen gelecek intihabatın ekalliyetlere temin-i hukuk etmeyen ve doğrudan doğruya Musevi milletinden sudûr etmeyen mebuslar elde edilmesini intac edecek olan 1293 intihap kanunu mucibince icra edilmesi lazım geleceğini nazarı dikkate alarak mezkûr intihabata iştirakten imtina eder."[55] Ancak bu açıklama Museviler arasında tartışmaya yol açtı. Darülfünun öğretim üyelerinden Avram Galanti bu konuda karar verme yetkisinin altmış kişiden oluşan Meclis-i Umumî'ye ait olduğunu söyledi.[56] Ayrıca, Cismani Meclisi'nin aldığı bu kararın seçimleri boykot anlamına geldiğini, bunun da Yahudi dinine, ahlakına ve terbiyesine tümüyle aykırı olduğunu, Yahudi dininin, ahlakının ve terbiyesinin memleketin yasalarına saygı göstermeyi, hükümete güçlük çıkarmamayı öngördüğünü belirtti.[57] Ardından Mişon Ventura, Meclis-i Cismani'nin böyle bir yetkisi olmadığına dikkati çekti. Kararı, Musevi aydınları da protesto etti.[58]

Mişon Ventura'nın çabalarıyla bir Osmanlı Musevileri İntihab Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin merkezi İstanbul'daydı, fakat Musevilerin yoğun olduğu diğer yerlerde de şubesi olacaktı. Cemiyetin amacı seçim yanlısı Musevileri bir araya getirmekti. Zira Museviler arasında da Ermeni ve Rum Patriği ile birlikte hareket edilmesini, dolayısıyla da seçime katılmamayı isteyenler vardı. Cemiyet bunu önleyecekti.[59]

Bu cemiyet, asırlardır vatandaş hissini taşıyan Musevilerin ortak yaşadığı Türk vatanında Türklerle siyasi sahalarda dahi samimi surette yaşama arzusunu taşıdığını belirtti. Faal üyelerden biri, adı geçen komite adına 11 Ekim'de Millî Kongre'ye gidip Esat Paşa ile görüştü ve Musevi mebus adaylarının onanmasını istedi. Esat Paşa da bu isteği olumlu buldu.[60] Komitenin İstanbul adayının Mişon Ventura olduğu duyuldu. Nitekim Musevi Millî İntihap Komitesi, Emanuel Karasu ile Mişon Ventura'yı aday göstermeyi kararlaştırdı.[61] Ancak Karasu Efendi'ye seçimlere katılmaması doğrultusunda tehdit mektupları yazıldı. Bunun üzerine Karasu Efendi, can güvenliğinin tehlikede olduğunu Fransız zabitanına bildirdi.[62]

Avram Galanti Bey, *Vakit* muhabirine yaptığı bir açıklamada Musevilerin çoğunluğunun seçime katılmaya taraftar olduklarını, katılmama isteğindekilerin birkaç kişi olduklarını, Mişon Efendi ile Hahamhane'ye giderek seçimin bireysel bir iş olduğunu ve seçime katılmanın gerektiğini belirten bir konuşma yaptığını söyledi. Ayrıca nispi temsil sistemi konusunda da meclisin karar vereceğini, azınlık haklarının ise barıştan sonra ele alınması gerektiğini belirtti. Avram Bey'e göre Hahamhane ikircikli davranıyordu. Edirne Hahamı'na dileyen seçime katılsın denirken, Bursa Hahamı'na seçime katılmanın uygun olmadığının söylenmesi, bunun kanıtıydı. Galanti, böylesine bir davranış biçiminin *yanlış* olduğu kanısındaydı. Museviler arasında iki karşıt düşünce tartışılırken oluşturulan Osmanlı Musevileri İntihab Cemiyeti, propaganda çalışmalarına başladı.[63] Bu cemiyetin bir beyanname yayımlayarak seçime katılmanın yararlarını anlatacağı da basına yansıdı.[64] Seçime katılmak istemeyenler ise görüşlerini "Museviler kendi mebuslarını kendileri seçsin" tezi üzerine oturtmaya çalıştılar. Ancak bu zor bir işti. Çünkü yürürlükteki seçim mevzuatına göre *anasır* için seçim çevresi saptamak, yasal olarak olanaksızdı. Yeni bir seçim yasası hazırlayıp uygulamaya koymak da ayları alabilirdi. Oysa meclisin bir an evvel açılması çok daha önemliydi.

Vakit gazetesine gönderilen bir mektupta ise "Musevilerin ferd veya Osmanlı itibarıyla intihabata adem-i iştiraki hiçbir vakit mevzubahis olmamıştır. Ancak Musevi hukuk ve menafii ve Musevi âmal ve metâlibini terviç ve müdafaa itmekle mükellef olan Hahamhane vesâir Musevi mecâlisi Musevilik nokta-i nazarından intihabata iştiraki mahal olmadığı kanaatinde bulunmuşlardır. Yoksa bu memleketin evladı olmak itibariyle intihabata iştiraki lüzum gören Museviler(in) hatt-ı hareketine karışmak kimsenin hatırına gelmemiştir. Musevilik nokta-i nazarından intihabata iştirak kanaatinde bulunan cemaat teşkilatının fikri şudur: Her anasır kendi mebuslarını kendi intihap etsin. Musevi ekalliyetinin yardımı ile ekseriyeti ihraz edecek Türk mebusları doğrudan doğruya Türk anasırın vekilleri addolunamayacağı (gibi) Musevi mebuslar da hiçbir vechile Musevi milletinin mümessilleri addolunamazlar" deniliyordu.

Bir diğer mektupta da "Musevilerin intihabata iştiraki meselesi vatandaşlık ve Osmanlılığa taalluk etmekten ziyade sırf bir cemaat meselesidir. Naum (Haim Nahum) Efendi taraftarı olduğu gibi muhalifleri de vardır. İntihabata iştirak meselesi Naum Efendi'yi Musevi milleti nazarında müşkül mevkiinde bulundurmak gibi siyasi bir manevra düşünülerek kemal-i muvaffakiyetle tatbik edilmiştir. İşte Musevilerin intihabata âdem-i iştirakinin esası budur" denilerek Musevilerin seçimleri neden boykot etme eğiliminde olduklarına açıklık getirmiştir.[65]

İfham gazetesine göre Museviler, azınlık haklarının tanınması ve Musevilerin doğrudan mecliste temsil edilmesi koşuluyla seçime katılabileceklerdi.[66] Kendi aralarından 13 kişiyi ikinci seçmen seçecek; bunlar da Mişon Ventura'yı mebus yapacaklardı.[67] Nitekim Mişon Ventura mebus adayı oldu ve Musevileri seçime katılmaya çağıran bir beyanname yayımladı.[68]

Hahambaşı vekili, *Jurnal Doryan* gazetesi muhabirine yaptığı açıklamalarda şunları söyledi:

> ...Vatanımız tarihî ve bilhassa nazik dakikalar geçiriyor. Haim Nahum Efendi memâlik-i ecnebiyeye azimetinden evvel Hahamhâne Musevi Cemaati muteberânının intihabat hakkındaki fikirlerine müracaat etmeği muvafık görmüştü.
>
> Bu istişârî içtima esnasında hazır bulunan azanın hemen cümlesi esas itibarıyla Musevilerin intihabata iştiraki lehinde beyân-ı efkâr eylemişlerdi. Bu suretle Musevi anasırı intihabata karşı (obstruksuyon) yapmak niyetinde olmadığını göstermiştir. Musevi milleti intihabata iştirakini iki şarta tâlik etmişti: bu şartlardan biri ekalliyetlerin hukukunun tasdiki ve diğeri de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Musevi milletinin doğrudan doğruya temsil edilmesi idi.
>
> O zaman Hahambaşı salâhiyettar nazırlar ile de görüşmüş ve mutalebâtımızın doğruluğu(nun) hükümetçe de kabul edildiğini dermeyan eylemişti. Hatta kendisini hoşnud etmek için lâzım gelen vesâite tevessül edileceği de vaad olunmuştu. Bazı esbabdan dolayı bu arzunun şimdilik kabil-i icra olmadığı anlaşılıyor. Bütün Museviler gerek kendilerine ve gerek Musevilere her zaman iyilik göstermiş olan bir memlekete karşı hukuk ve vazifelerin ne olduğunu takdir ediyorlar. Ahval kemâl-i sükûn ve bitarafi ile muhakeme edildiği halde Musevi cemaatinin fikrine kendisine karşı isnad edilen hissiyat-ı hasmanenin girmediği tasdik edilecektir.[69]

Hahambaşı vekili ayrıca, Adliye Nezareti tarafından Hahamhane'ye gönderilmiş olan son tezkerenin de uygun bir tedbir olmadığına dikkati çekti ve "zaten müşevveş olan vaziyetin bu suretle daha ziyade teşevvüş peyda" ettiğini belirtti.[70]

Bu arada Paris'te bulunan Hahambaşı Naum Efendi'nin, İstanbul'a bir telgraf göndererek Musevilerin derhal seçime katılmalarını istemesi de çözüm getirmedi. Museviler arasındaki iki karşıt görüş, daha epey süre varlığını sürdürdü hatta kimi çatışmaların yaşanmasına da neden oldu. Örneğin, Osmanlı Musevileri İntihabat Cemiyeti'nin Balat şubesi idare heyetinin Yanbol Sinegogu'nda düzenlediği seçime katılmanın yararları konusundaki bir konferans, seçim karşıtı David Elkave tarafından engellenmeye çalışıldı hatta konuşma kürsüsü işgal edildi, salonda arbede çıkarıldı.[71] Tüm bu gelişmelere karşın sonuçta Makriköy ve Kuzguncuk Musevileri ikinci seçmen seçimine katıldı.[72] Mişon Ventura de İstanbul'dan mebus seçildi.

Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda *Millet-i sâdıka* olarak nitelendirilmişti. Ermenilerin, Berlin Antlaşması'ndan sonra başlattıkları olaylar ülkede iç güvenliğin bozulmasında etkili olmuştu. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Ermenilerle siyasi iktidarların arası hep gergin olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki zorunlu göç (tehcir) ve bunun yarattığı sorunlar Ermenilerle Türk ve Müslüman halkı karşı karşıya getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan yenik olarak ayrılmasını, amaçlarını gerçekleştirmek için bir dönüm noktası olarak gören Ermeniler, bir arada barış içinde yaşadıkları Müslüman halkın mal ve can güvenliğini tehdit edici tavır ve davranış içine girmişlerdi. Özellikle de Patrik Zaven Efendi'nin halkı kışkırtıcı tavırları bu konuda belirleyici olmuştu. Osmanlı yöneticileri ise Ermenileri dışlamamış, ülke yönetimine onların da ortak olmalarını sağlamaya çalışmış, bunun için de Ermenilerin seçime katılmasını önemsemişti. Oysa başta Zaven Efendi olmak üzere Ermeniler seçim yanlısı değildi. Koşullar öne sürüyorlardı. Patrik Zaven Efendi, Ermenilerin dağınık olduğunu, öncelikle onların yurtlarına dönmelerinin sağlanmasını, yerlerine yerleştirilmelerini, emval ve emlaklarının geri verilmesini, ondan sonra seçim işinin konuşulmasını istiyordu.[73]

Zaven Efendi bir gazeteciye verdiği demeçte, eski ve yeni hükümetler nezdinde yaptığı girişimlerin olumlu sonuç vermediğini, emval-ı metruke kanununun uygulanmadığını, ülkeye zararı dokunmuş *katillerin* cezalandırılmadığını, ellerinden alınmış olan mallarının geri verilmediğini gerekçe göstererek Ermenilerin seçime katılmayacaklarını söyledi. Kimi yerde zorla seçime katılsalar bile bunun yasal olmayacağını, Ermenileri seçime katmanın olanaksız olduğunu vurguladı. Türklerce seçilecek Ermeni mebusları kabul etmeyeceklerini, onları milletin temsilcisi saymayacaklarını da belirterek iktidara gözdağı vermeye çalıştı.[74]

Millî Kongre'nin çağrısına da yanıt vermeyen patrik; bir yandan Ermenilerin seçimlere katılmayacaklarını, tarafsız kalacaklarını söylerken öte yandan da herkesin oyunu kullanmakta serbest olduğunu, kimseyi etkilemeyeceklerini belirtiyordu. Ortaya koyduğu bu ikircikli tutumu da Anadolu'nun bazı yerlerinde Müslüman olmayanların mebus seçmek istediklerini söyleyerek açıkladı. Mebuslarını seçebileceklerini ancak bunların hiçbirinin Ermeni milleti tarafından verilmiş yetkilerinin olmayacağını, Ermeni milletini temsil edemeyeceklerini eklemeyi de ihmal etmedi.[75]

Patrik Zaven Efendi'ye rağmen, Uşak'ta Agop Basmaciyan ikinci seçmen olarak seçildi ve "mademki meşrutiyet var, mademki usul-ı kanun üzerine intihap zamanı gelmiştir arzu ettik intihabata iştirak ettik" diyerek İstanbul ile Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Ermenilerin seçime katılmaları konusunda aynı düşüncede olmadıklarını yalın bir şekilde dile getirdi.[76] Anadolu'da seçimlerin gidişatını izlemek üzere gönderilen Fevzi Paşa da Ermenilerin çeşitli yerlerde seçime katıldıklarını gözlemledi.[77] Sivas bu yerlerden biriydi.[78] Avukat Ohannes Makaryan ise İstanbul'dan bağımsız mebus adayı olduğunu açıklamıştı.[79] Ermeniler kitlesel olmasa da seçimlerde var olacaklarını ortaya koymuşlardır.

Rumlar da İtilaf Devletleri'nden özellikle de Yunanistan hükümetinden aldıkları destekle âdeta Osmanlı yönetimini tanımıyor; bağımsız tavır ve davranış sergileyerek Yunanistan'ın işgallerine altyapı oluşturuyordu. Kuşkusuz amaçları Megali İdea'yı gerçekleştirmekti. Bu nedenle de Rum din adamları halkı yönetime karşı kışkır-

tıyordu. *Alemdar* gazetesi muhabirinin saptamalarına göre Rumlar; mevcut hükümetin tüm Osmanlıları temsil etmediğini, o güne değin verilen sözleri yerine getirmediğini, meşrutiyetin yeniden ilanından beri kurulan hükümetlerin de Kanûn-ı Esasi'yi uygulamadıklarını ve başka milletleri ezdiklerini düşünüyorlardı.[80]

İzmir'in işgalinden sonra Türk ve Müslüman halk ile Rum halkı arasındaki gerginlik yer yer çatışmaya dönüşmüştü. Osmanlı yöneticileri ise Rumları yönetime ortak etmeye çalışıyor ve onların da seçimde oy kullanmalarını istiyordu. Ancak Rumlar oy kullanmakla Osmanlı İmparatorluğu'nun yurttaşı olduklarını kabul etmiş olacakları kaygısıyla seçime katılmak istemiyorlardı. Seçim tartışmalarının yapıldığı sırada Patrikhane (Sinod) Meclisi, yaptığı bir toplantıda vilayet metropolitlerinin mebus seçimlerine katılmamalarını kararlaştırdı ve bu konuda bir yazı hazırlandığını duyurdu.[81] Bu duyurunun kimi yerlerde pek etkili olmadığı da görüldü. Örneğin Uşak'ta Yurdanoğlu Yuvan adlı bir Rum, ikinci seçmen olarak seçildi. Yaptığı açıklamada İstanbul'dan emir almadığını, alsa bile uygulamayacağını söyledi ve "madem meşrutiyet devrindeyiz herkes reyinde hürdür (...) din başka siyaset başkadır (...) esasen hocaların hiçbiri karışmasa iyi olur. Bir adam iki adama kul olamaz. Biri Kütahya'ya git der öbürü Afyon'a (...). Hem dine hem siyasi dünyaya hizmet olamaz" diyerek Patrik'in siyasi işlere karışmaması gerektiğini vurguladı.[82] Sivas'ın Zara kazasında da Rumların seçime katıldıkları ve ikinci seçmenler arasında Rumların da bulunduğu görüldü.[83]

4.5. Partilerin ve Sivil Toplum Örgütlerinin Tutumu

Seçimler söz konusu olduğunda siyasal yaşamda bir canlanma görülür. Var olan siyasal örgütlerin yanı sıra, yeni yeni siyasal örgütler de ortaya çıkar ve seçim mücadelesine katılırlar.

Bu dönemde siyasal mücadelenin İttihatçılarla İtilafçılar arasında geçmesi bekleniyordu. Ancak İttihad ve Terakki Fırkası'nın kendini feshetmesi, seçimlerde bu örgütün ortadan kalkmasına yol açtı. İttihad ve Terakki Fırkası'nın kendini feshetmesine karşılık İttihatçı dü-

şünce yok olmadı. Ülkenin dört bir yanında İttihad ve Terakki Fırkası'nın örgütleri, taraftarları ayaktaydı. Nitekim İttihad ve Terakki Fırkası'ndan doğan Teceddüt Fırkası da geleceğe yatırım yapmaya başlamıştı. Daha seçim kararı alınmadan Maraş Heyet-i Merkeziyesi'ne yazılan 23 Mart 1919 tarihli bir yazıda, seçimlerde güvenilir kişilerin kazanmasını sağlamak ve seçimlerden başarılı çıkmak için hazırlıklı olunmasını bildirmişti. Ancak Teceddüt Fırkası 5 Mayıs 1919'da Vükela Heyeti kararıyla kapatıldığı için seçime katılma olanağı bulamadı.[84]

Başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere Türkiye Sosyalist Fırkası, Selameti Osmaniye Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Ahali İktisat Fırkası, Sosyal Demokrat Fırka, Mesai Fırkası, Çiftçiler Derneği, Millî Ahrar Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve Millî Türk Fırkası 1919 seçimlerine katılan siyasal örgütler arasında yer aldı. [85]

4.5.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Tutumu

İkinci Meşrutiyet döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne bir alternatif olarak 21 Kasım 1911'de âdeta bir muhalefet cephesi olarak kurulan, fakat İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin/Partisi'nin baskısı ile güçlenme olanağı bulamayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na (HİF) Mondros Mütarekesi'nden sonra şans doğdu. Ülkeyi savaşa sürükleyen İttihad ve Terakki Partisi savaştan yenilmiş olarak çıktıktan ve bu ortamda kendi kendini feshettikten sonra doğan boşluğu HİF doldurmaya yöneldi. 1919 yılı Ocak ayında çalışmalarına yeniden başladı ve bir beyanname yayınladı.[86] Başta İstanbul olmak üzere ülkenin dört bir yanına yayılarak kısa sürede şube sayısını 400'e çıkardı. Anadolu'daki yayılmasında Kürt Teâli ve İngiliz Muhipleri cemiyetlerinden de yardım aldı. Programını basın yoluyla kamuoyuna açıkladı. İstanbul'da başta *Mesuliyet*, *Alemdar* ve *Peyam-ı Sabah* olmak üzere birçok gazete tarafından desteklendi. Taşrada da çeşitli gazeteler Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yanında yer aldı. Örneğin Kastamonu'da *Zafer*, Mudurnu'da *Kürsü-i Millet*, Edirne'de *Teemin*, Bandırma'da *Adalet*, Adana'da *Ferda*, İzmir'de *Köylü* ve

Islahat, Trabzon'da *İrşad* bunların içinde en belirgin olanlarıydı.[87] Başkanlığını Miralay Sadık Bey'in yaptığı fırka, devlet yöneticileri tarafından da desteklendi. Örneğin Damat Ferid Paşa fırkanın kurucularındandı. Bursa valisi Gümülcineli İsmail Bey partinin örgütlenmesine yardımcı olanların başında geliyordu.

En belirgin özelliği, İttihad ve Terakki Fırkası karşıtlığı, onların ardılı olarak adlandırılan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine düşmanlığı ve İngiltere yanlılığı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başkanı olan Miralay Sadık Bey, meclis-i müessisan istiyordu.[88] Seçim istekleri yükselirken, Hürriyet ve İtilafçılar da Anadolu'daki durumun düzeltilmesi koşuluyla seçime taraftar olduklarını söylemelerine karşın hep ikircikli bir tavır sergiliyorlardı.[89] Daha seçim kararı alınmadan, Damat Ferid Paşa Hükümeti görevdeyken 26 Eylül 1919'da sadrazama sundukları bir belgede, fırkanın Anadolu'nun içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle seçime katılmasının zor olacağına dikkati çekmişlerdi.[90] Seçim kararı alındıktan sonra da Sadık Bey ile Zeynel Abidin Efendi, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bir muhtıra vererek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimlere katılmayacağını bildirmişlerdi.[91] 13 Ekim tarihli bir başka başvuruda da Kuva-yı Milliye güçlerini ağır bir dille eleştirdikten sonra "Acaba hükümet-i seniyye ahval ve şerâit-i hazıra tahtında meşrû bir intihap icra edebileceğine kâni midir" diyerek kaygılarını dile getirmişler, Kuva-yı Milliye güçlerinin seçime müdahale ederek mecliste çoğunluğu sağlayabileceklerine dikkati çekmişler, "... intihabata iştirak ve adem-i iştirak kararını ittihaz edebilmek için hükümetten emr-i intihabatın şerâit-i hazıra tahtında matlub olan selâmetle icra edilip edilemeyeceği hakkındaki nokta-i nazarının serian millete şerh ve izah buyurulmasını istirham" etmişlerdi.[92]

Görülüyor ki Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, İttihatçı bir örgüt olarak niteledikleri Kuva-yı Milliye'nin seçimlere müdahale edeceğini düşünüyor ve seçimlerin serbestçe yapılamayacağı sonucuna vararak hükümeti de bu kararından vazgeçirmeye çalışıyorlardı.[93] Bu çerçevede Zeynel Abidin ve Vasıf Efendi, 11 Ekim'de Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa'yı ziyaret ederek seçim hakkında bilgi almış; ardından seçim işlerinin yasalara uygun yapılmasını sağlamak için

hükümetin vilayetlere müfettiş göndermesini istemiş; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu istek yerine getirildikten sonra seçimlere katılabileceğini belirtmişlerdi.[94]

14 Ekim'de de HİF reisi Hoca Zeynel Abidin Efendi; Sosyal Demokrat Fırkası reisi Dr. Rıza Bey ve bu fırkanın kâtib-i umumisi Yorgi Zaferaki Efendi ile birlikte Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa'yı ziyaret ederek seçimler konusunda bilgi almıştı. Bu görüşmelerden sonra Zeynel Abidin Efendi, seçimlere katılıp katılmama konusundaki görüşlerini bir bildiriyle açıklayacağını duyurdu.[95] Fırka şubelerine gönderdiği bir genelgede mebus seçimlerinin tarafsız ve selâmetle yapılması için hükümetle görüştüğünü ve hükümetin bu isteği nazar-ı dikkate almayı vaat ettiğini, seçime katılıp katılmama kararının alınacak sonuca göre verileceğini bildirdi.[96] Nitekim HİF 27 Ekim'de yaptığı toplantıda "Harekâtı Milliye nâmı altındaki tahakküm dolayısıyla serbest-i intihab(ın) mümkün olamayacağından intihaba iştirak edilmeyeceği(nin) hükümete" bildirilmesi kararını aldı ve bu karardan tüm şubelerin haberdar edilmesini kararlaştırdı.[97]

HİF yöneticileri seçime katılmama kararına meşruiyet kazandırabilmek için Sadık Bey imzası ile Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya 28 Ekim 1335/1919 tarihli bir belge sundu. Bu belgede İttihad ve Terakki'nin Kuva-yı Milliye şeklinde ortaya çıktığı vurgulandıktan sonra şu görüşlere yer veriliyordu:

> ... on seneden beri İttihatçılar çalarak, zorla alarak, soygunculuk, çapulculuk, ihtikâr ve rüşvet alarak (...) doldurduğu kasalarının kapılarını sekiz aydan beri açmıştır. Buna Anadolu'da salgın suretiyle topladığı büyük paraları da katmıştır. Mütarekeden sonra Başşehre toplanmış olan bazı yedek subaylarla Komiteye bağlı bazı subay, üst subay ve generalleri doyurup görevlendirerek. (...) Anadolu'ya gönder(miştir).
>
> Ahalinin hiçbir iştiraki olmadığı halde bu türediler tarafından Anadolu'da vücuda getirilen ve İttihad ve Terakki Cemiyetine mensup subay, memur ve jandarma ile kuvvetini hükümetten alan bu isyanın, milletvekili seçimlerine nüfuz ve tesir edeceği ve eskiden yaptıkları gibi yıldırma ve korkutma, zor ve şiddet kullanma ile milletin seçme hakkını gasp etmek suretiyle milletvekilleri meclisi adı altında vücuda getirecekleri bir heyet vasıtası ile bütün milletin mukadderâtına sahip olarak kendi emellerine oyuncak yapacakları yazılı ve sözlü olarak partimiz tarafından hükümete arz edilmiş...

Kuva-yı Milliye mümessilleri adını alan maskeli İttihatçı reislerinin Anadolu'nun her köşesinde seçim işlerine müdahale ve milletin hukukuna tecavüz eyledikleri ve hatta birçok yerde ikinci seçmenlerin seçimini bitirdikleri evrakı havadiste görülmekte ve İstanbul'da bile Millî Kongre maskesi altında çalışmalar yaparak ahali ve seçim çevreleri üzerinde çeşitli vasıtalarla tesir ve nüfuzlarını yaymakta oldukları yapılan vak'alarla tahakkuk etmektedir.

Bu durumda memlekette siyasi hayatın teminine imkân kalmadığına kanaat getiren ve Anadolu'da, Rumeli'nin her tarafında şubeleri olmak itibariyle seçim işlerinde daha ziyade alakadar bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası vaziyetin normal hale getirilmesini bekleyerek bu günkü seçimlere kesin olarak katılamayacağını esefle arz ve bu konuda mazur görülmesini istirham eyler.[98]

Sadrazam seçimlere sıcak bakmayan ve katılmayacağını belirten HİF'i seçimlere çekebilmek için bu fırkanın yöneticileriyle bir görüşme yapmak istedi ve fırka başkanını sadrazamlığa çağırdı. Hürriyet ve İtilafçılar sadrazamla görüşmeye Sadık Bey'i gönderdi. Sadrazam, Sadık Bey'in, Kara Vasıf Bey ile görüşerek ortak mebus listeleri hazırlamalarını önerdi. Sadık Bey bu isteğe tepki gösterdi, "milletin meşru olan seçme hakkının tamamen yerine getirilmesini sağlamak gayesinden başka bir emel beslemeyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, siyasi bir parti olarak tanımadığı ve Askeri Heyet olarak nitelendirdiği kişilerle milletvekili listesi hazırlamasını hem kendi haysiyeti(ne) hem de milletin seçme hakkın(a)" bir saldırı olarak nitelendirdi,[99] dolayısıyla da sadrazamın isteğini reddetti. Hürriyet ve İtilafçılar iddialarını kanıtlamak için 30 maddelik bir belgeyi de sadrazama sundular.[100] Bu arada Millî Kongre'nin, seçimde izleyeceği yol hakkında bilgi istemesi üzerine Hürriyet ve İtilafçılar da seçimlerin serbest yapılacağına ilişkin Millî Kongre'den güvence almaya çalıştı. Bununla da yetinmeyip Millî Kongre'nin çalışmalarını yasal bulmadıklarını belirtince aralarındaki ilişki koptu.[101]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezi yönetimi, seçime katılmama kararı almasına karşın ülkenin kimi yerlerinde Hürriyet ve İtilafçıları destekleyen ikinci seçmenler seçildi. Örneğin Afyonkarahisar'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen 6 ikinci seçmen (müntehib-i sâni) seçildi.[102] Ayrıca İzmir'de, Afyonkarahisar'da, Çorum'da ve Eskişehir'de de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayları saptandı ve

açıklandı.[103] Kadıköy Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin de canla başla çalıştıkları görüldü.[104]

Böyle bir ortamda kimi basın organlarında, Anadolu hareketi temsilcilerinin milletvekillerini Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yarı yarıya paylaşmayı vaat ettiği yönünde haberler çıktı. Kara Vasıf Bey bu haberlerden rahatsız olmuş olacak ki "mülk ve milletin selamet ve saadetine matuf bir fikr-i itilafkârane ile bir zat-ı muhteremin vukuu bulan daveti üzerine" Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan iki, Sulh ve Selamet-i Osmaniye'den iki temsilci ile görüştüğünü ancak böyle bir şey söylemediğini, bunun yalan olduğunu açıklama gereği duydu.[105]

İmparatorluk merkezi, özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası, seçimin gidişatından memnun kalmadı, şiddetli tepki gösterdi. HİF'in destekleyicisi *Alemdar* gazetesinin şu yazısı bu tepkiyi açıkça ortaya koydu:

> İstanbul Müntehib-i Sânilerine
>
> Muhterem paşalar, beyler, efendiler, ağalar,
>
> İstanbul intihabının son şekli şehrimizin muvafık ve muhaliflerinde derin bir teessür uyandırdı. Bu teessür, yalnız memleketimize münhasır değildir. Hakkımızda Avrupa'yı yeniden başka türlü düşündürmeye sevk edecek haysiyet ve bilhassa mevcudiyet-i milliyeyi tamamen tehlikeye düşürecek bir hadisedir.
>
> Sizlerin içinizde Âyandan, mahkeme-i temyiz azasından birçok zevat var. Sonra hiçbir cereyana tabiyet eylemeye mecbur olmayan erbâb-ı ticaret mevcuttur. Aza-yı meratib-i diniyeye nâil olan bu zevatın İttihatçılara rey vermiş bulunmaları cümleyi hayrete düşürmüştür. Nasıl olur bu kadar müntehib mümtaz zevat-ı âliye hemen varid olan bir telgraf üzerine kuvve-i mıknatisiye ile hareket eder gibi hiç tanınmamış bir adama rey versin. Müntehib-i sânilerden rica ediyoruz efkâr-ı umumiyeyi tenvir için rey verdikleri zevâtın esâmisini alenen bildirsinler. Müntehib-i sânilerin esâmisi bizce malumdur. Cevap vermeyecek olurlar ise sadece isimlerini teşrih ederek yanına bir kelime ilâve etmek mecburiyetinde kalacağız. Gazetemizde bunun için bir sütun küşad ediyoruz.
>
> Muhterem müntehib-i sânilerden milleti tebriye ettirmelerini efkâr-ı umumiye karşısında tekrar rica ediyoruz.[106]

4.5.2. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın Tutumu

Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası/Partisi, 14 Ocak 1919'da kurulmuştu. Seçim kararı alındıktan sonra 13 Ekim'de başkanı Ferid Paşa, tüm siyasi fırkalarla ortak hareket etmek istediklerini belirtti. Millî Kongre oluşumu içinde yer aldı. Her fırkanın beş adayını Millî Kongre'ye sunmasını, Millî Kongre'nin de bir komisyon kurarak sunulan fırka adayları arasından mebus adaylarını belirlemesini istedi. Ferid Paşa, İstanbul'da bulunan aydın kişilerin memleketlerinden aday olmalarını önerdi.

Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası 20 Ekim'de genel merkezde toplanarak seçim konusunu tartıştı. Parti aday gösterme konusunda şubeleri serbest bıraktı. Ancak şubelerin göstereceği adayların namuslu kişiler olmasına özen gösterilmesini kararlaştırdı.[107] 2 Aralık'ta yaptığı toplantıda 5'i fırkadan 5'i de bağımsızlardan olmak üzere İstanbul için 10 aday belirledi.[108] Belirlenen isimler arasında; eski Harbiye Nazırı Ferid Paşa, Eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Kâmil Paşazade Abdullah Bey, Erkânı Harbiye Mirlivalığından emekli Sermet Paşa, eski Konya Valisi Samih Rıfat Bey, ulemadan Ahmet Fazıl Efendi, bağımsızlardan Prens Sabahattin Bey, Lütfi Fikri Bey, sefirlerden Safa Bey, Maarif Nazırı Said Bey, Hüdavendigar Valisi Hazım Bey yer alıyordu. Taşradan seçilmesini istediği kişilerin bazılarını da belirledi. Bunların içinde kendi fırkalarından olmayanlar da vardı. Örneğin parti Sinop'tan aday olan Rıza Nur'u destekleyeceğini açıkladı.[109]

Parti, Millî Kongre ile görüş ayrılığına düşünce kendi adaylarını kendisi belirledi. Fatih şubesi de bir bildiri yayımlayarak Millî Kongre tarafından gösterilen adayların çoğunlukla feshedilmiş olan İttihad ve Terakki mensubu ve şube başkanlığında bulunmuş kişiler olduğunu vurgulayarak bunlara oy verilmemesini istedi.[110] Bu parti de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yaptığı gibi seçimlerde baskı uygulandığını ileri sürerek çekildi.[111]

4.5.3. Ahali İktisat Fırkası'nın Tutumu

Kasım 1918'de İstanbul'da kurulan Ahali İktisat Fırkası, 4 Şubat 1919'da kongresini yapmış ve seçimlere katılma kararı almıştı. Fır-

ka Genel Sekreteri Lütfi Arif Bey, *Vakit* gazetesinin bir muhabiriyle yaptığı söyleşide, partilerinin seçime katılmaya karar verdiğini, seçimde diğer fırkalarla ortaklaşa hareket etmekten çekinmeyeceklerini, ülkeye hizmet edecek kişilerin seçilmesine taraftar olduklarını ancak seçim için 93 Kararnamesi'nin uygun olmadığını belirtti.[112]

Ahali İktisat Fırkası, Millî Ahrar Fırkası ile bir blok oluşturma girişiminde bulundu. 19 Ekim'de olağanüstü bir toplantı yaptı, İstanbul ve taşra mebus adaylarını saptadı. İstanbul'dan aday olarak göstermeyi ve Millî Kongre'ye önermeyi düşündüğü kişiler şunlardı:

1. Ahmet Cevdet Bey: *İkdam* gazetesi sahibi
2. Mustafa Zühtü Bey: Darülfünun İktisadiyat müdürü
3. Hamid Bey: Osmanlı Bankası İdare Meclisi üyesi
4. Faik Nüzhet Bey: Eski maliye gelirler genel müdürü
5. Muslihiddin Adil Bey: Tarık gazetesi başyazarı
6. Ahmet Ferid Bey: Eski Nafıa Nazırı
7. Celal Nuri Bey: *İleri* gazetesi başyazarı
8. Rauf Ahmet Bey: *İstiklâl* gazetesi başyazarı
9. Ahmet Selahattin Bey: Darülfünun Devletlerarası Hukuk müderrisi
10. Celaleddin Arif Bey: Baro reisi.[113]

Ahali İktisat Fırkası, seçimler dolayısıyla *Türk ve Müslüman Kardeşlerimize* başlıklı bir seçim bildirisi yayımladı. Bu bildiride; ülkenin geçirmekte olduğu bunalımdan çıkabilmesi için ülkenin iktisadi bakımdan kalkındırılmasını, şerefli bir barış yapıldıktan sonra ekonomik bağımsızlıkla millî hâkimiyetin her türlü felaketten kurtarılmasını büyük ve mukaddes bir amaç edindiklerini, bunun için de üreticilerin haklarını korumak istediklerini "mülk ve milletin selameti namına fırka hissiyatından tamamen tecrid ederek memleketin en mümtaz ve müstesna simalarından ve fırkaya dâhil olmayan ve ara-yı umumiyeyi etrafında toplayabilecek" ilim, irfan ve fen sahibi kişilerden mebus aday listesi hazırlayıp kamuoyuna sunacaklarını, ayrıca fırka programına göre çalışacak aydın bazı kişileri de fırka adına aday göstereceklerini belirtti. Bursa, Sivas, Konya, İzmir, Balıkesir, Sinop, Kayseri, Kütahya, Çankırı, Eskişehir, Bolu, Gelibolu, Çanakkale adaylarını açıkladı.[114]

4.5.4. Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin Tutumu

Osmanlı Çiftçiler Derneği 1910'da meslek örgütü olarak kurulmuş, 2 Şubat 1919'da partiye dönüşmüştü. İzmir, İzmit ve Eskişehir'de şubeler açmıştı. Adaylarda bulunması gereken özellikleri saptamış ve taşra örgütlerini bu konuda bilgilendirmişti.[115] Taşrada Çiftçiler Derneği'nden aday olacakların adlarını merkeze bildirmelerini istemişti. Bu isimler merkezde incelendikten sonra kesinleştirilecekti.[116]

Çiftçiler Derneği yayımladığı bir bildiride Türk'ün ana sanatının çiftçilik olduğuna, bağımsızlığın korunmasının, yaşamın sürdürülmesinin çiftçiye bağlı bulunduğuna, buna karşılık ülkede en çok ihmal edilen kesimin de çiftçiler olduğuna dikkati çekerek, bu sanatın geliştirilmesine yardımcı olacağını belirtti. Meclis-i Mebusan'daki temsilcileri aracılığıyla çiftçinin haklarını korumak için seçime katılmaya karar verdiğini açıkladı. Çiftçiler Derneği'nin mefkûresine inanan, bu sınıfın gelişmesine çalışacak namuslu kişileri aday göstereceğini belirterek İstanbul'da bulunanların şahsen, diğer yerlerde oturanların da mühürlü dilekçeyle derneğe başvurmalarını istedi.[117]

Çiftçiler Derneği 13 Ekim 1919'da merkez ve uzman heyetiyle bir toplantı yaparak Anadolu'da ve Rumeli'deki iki yüze yakın şubeden gelen evrakı inceledi ve mebus aday listeleri üzerinde çalışma yaptı. Mebus adaylarını belirlemek üzere Ruhi Paşa, Ali Haydar, Hüseyin Hüsnü Bey ve Genel Sekreter Mustafa Hulusi Bey'den oluşan bir komisyon kuruldu.[118] Komisyon 14 Ekim'den itibaren şubelerle ilişkiye geçip adayları saptamaya yöneldi.[119] Seçimlerle ilgilenmek üzere üyelerden Müfit Bey İzmit'e, Selahattin Bey Eskişehir'e, Vahid ve Hamdi Beyler de Konya'ya gönderildi.[120]

Göz doktoru Esat, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit, Nafıa Nazırı Abuk Ahmet, Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa, Dr. İsa Ruhi, Galip Kemâli, Hamit, *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet, Prens Sabahattin, Aynızade Hasan Tahsin Beyler, Çiftçiler Derneği'nin İstanbul adayları arasında sayıldı.[121] İstanbul'dan Celalettin Arif, Hasan Ferit, Hamit, Reşad Hikmet, Reşit Sadi, Rauf Ahmet, Ahmet Selahattin, Fuat Selim,

Lütfi Fikri, Mişon Ventura aday olarak gösterildi. Çiftçiler Derneği diğer illerden de adaylarını belirledi ve kamuoyuna açıkladı.[122]

Derneğin açıkça desteklediği Hasan Ferit, Hamit, Reşad Hikmet, Lütfi Fikri, Mişon Ventura ve Celaleddin Arif Beyler mebus seçildi. Ancak bunlardan Lütfi Fikri Bey bağımsız olarak da adaylığını koymuştu. Celaleddin Arif Bey'i Millî Kongre, Mişon Ventura'yı ise tüm partiler desteklemişti.

4.5.5. Millî Ahrar Fırkası'nın Tutumu

4 Mayıs 1919'da kurulan Millî Ahrar Fırkası[123] bir aydın girişimi olarak görüldü. Kâtib-i mesullüğünü (genel sekreterliğini) Câmi Bey yaptı. Millî Kongre içinde yer alan parti, Ahali İktisat Fırkası ile güç birliğine giderek[124] ortak aday gösterdi.

Millî Ahrar Fırkası'nın "siyasi heyet" olarak adlandırılan yöneticileri, 8 Ekim 1919'da genel merkezde toplanarak seçimde izleyecekleri stratejiyi saptadı ve halkın güvenini kazanmış birkaç kişiyi fırkaya üye olup olmamasına bakmadan aday göstermeyi kararlaştırdı.[125] *İstiklâl* gazetesi başyazarı Rauf Ahmet Bey ile Hamdullah Suphi Bey'i İstanbul'dan, İsmail Fazıl Paşa'yı, Fırka Reisi Mahir Sait Bey'i, Aziz Bey'i ve Avni Refik Bey'i Ankara'dan, Câmi Bey'i İzmir'den, Yusuf Kemal Bey'i Kastamonu'dan, Münir Bey'i Çorum'dan aday göstermeyi düşündü.[126] İçinde Prens Sabahattin, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, İsmail Suphi, Rana, Mahir Said, Asaf Muammer, Hami, Reşad Hikmet, Galip Kemâli, Müderris Selahattin, Osmanlı Bankası'ndan Hamid, Dr. Musa Kâzım, eski Mabeyn Başkâtibi Cevad, Baro başkanı Celalettin Arif, Necmettin Arif, Bekir Sami, Server Ahmet ve Fazlı Ahmet gibi kişilerin de olduğu 50 kişinin seçilmesi için çaba göstereceğini duyurdu.[127]

Fırka reisi Mahir Sait Bey'e göre bu seçim özel bir öneme sahipti. İçinde bulunulan koşullar siyasi varlığın sürdürülmesi için yoğun bir çabayı gerektiriyordu. İktisadi ve toplumsal sorunlar bunun arkasında kalıyordu. Seçimde ülke çıkarlarını hakkıyla savunacak kişiler (partili olsun olmasın) desteklenmeliydi. Bu nedenle de diğer partilerle ortak hareket etmekten kaçınılmamalıydı.[128]

Fırka seçim dolayısıyla şu bildiriyi yayımladı:

(Millî Ahrar) cihan medeniyet(ini) ve siyaseti(ni) sarsan Harb-i Umûmînin iltaç ettiği (Milliyet) Prensiplerine müsteniden teşkil edilmiştir. Fırkanın maksadı (ekalliyet)lerin hukukunu tasdik ederek toprağın esaslı sahibi olan Türk milletinin sergüzeşcüyâne siyasetten men ve muhafaza ile içtimaî, iktisadi, fikrî sahalarda itilasını temin ve Kuva-yı Milliyeyi hududumuz dâhilinde teksif ve terfih gayesine matufdur.

Fırka haricî ve dâhili siyasetteki nokta-i nazarını ber-vech-i-âti programında tesbit etmiştir. Şöyle ki:

(Millî Ahrar Fırkası) Saltanat-ı meşrua-i Osmaniyenin müdafiidir.

Fırka Kuva-yı Milliyemizi dâhilde teksif, ısrafdan muhafaza, refah ve tekâmül-i içtimai umumimizi teshil, devamlı bir sulh devri temin maksadına matuf hayat-ı umumiye ve hususiye ıslahatına medeniyet-i hazırayı bilâ tereddüt kabul ve tatbike çalışacaktır. Evamil-i tanzimiye Anglo-sakson menabıından ahz edilecekdir.

Fırka siyaset-i hariciyede Devlet-i Osmaniye'yi fütuhat emellerinden uzak bir unsuru sulh ve müsalemat olarak idareyi düstur etmiştir.

Fırkanın siyaset-i dâhiliyede başlıca umdeleri şunlardır:

İdare-i mülkiyede merkezi bir irade(idare) yerine mahalli idarelerin tesisi ve merkezi ve mahalli salâhiyetlerin tefriki ve tahdidi.

Belediyelerin tamami-i istiklâli merkezde ve vilayette ekalliyetlerin hukukunu temsil-i nispî usulüyle muhafaza.

Şimdiye kadar memleketimizde memur ve müstahlik yetiştiren usul-ü terbiye ve talimin terkiyle teşebbüsât-ı şahsiyi inkişaf ettiren terbiye usulünün ikamesi, mekâtib-i ibtidaiyeden başlayarak bilcümle müessesât-ı terbiye ve talimiyenin bu gayeye göre tedricen ıslahına ve Darülfünun 'un istiklâl-i ilmiyesine çalışılması.

Bütçede gayrimüsmir masarifatdan tevekki' ve tasarruf ve bilhassa köylüyü ve eshâb-ı emlaki ezen ağır vergilerin tahfifi. Aşar ve Ağnam vergilerinin mahallerine göre âli-el tedric, tebdil ve tadili ve usul-ı cibayetin ıslahı.

Adliyede usul-ı kavaninin ihtiyac-ı memleket gayesinde tadil ve ikmâl-i refah ve istiklâli temin edilmiş hükkâm sınıfı ihdası.

Zabıtanın serian tensiki, asayiş-i umumiyeye müteallik mesailin merkeze ve asayiş-i mahalliyeye müteallik mesailin mahalli idarelere tevdii.

Araziye sahip ve kuva-yı kâfiye teşebbüsiyle ile mücehhez ziraî sınıfının tekâmülüne hidmetle beraber bu gayenin teminine kadar ziraî ve sanayii zi-

raiyeye muavenet arazi-i emriye üzerindeki şahıs hukuk-u tasarrufiyeyi tevsi' edecek suretde kavaninin tadili ve ziraî bankalarının arazi üzerindeki hukuk-ı milliye-i tasarrufiyeyi yedd-i âhere geçirebilmelerine mâni kuyuda rabtı.

Hizmet-i askeriyenin gençliğe en az zaman gayıb etdirecek, hazine-i devlete en az tesir edecek bir suretde ve mal-ı mücaverenin alacağı vaz' ve tertibe nazaran kabil olduğu kadar şeklen ve mukadderen asgari bir hale ircaı.

Evkâfın cemaat-i İslâmiyenin menafii maddiye ve maneviyesine bi-hakkın hadim olacak müstakil bir şekle ircaı ve ıslahı.

Bâlâda münderic program birçok nokta-i nazardan muhtac-ı tevsi'dir. Fırka müessisleri bu programla hudud-u esasiyeyi kararlaştırmışlar, tevsi' ve tenviri cihetini Meclis-i Millî'de içtima' edebilecek âzasıyla kongreye tevdi' ve tâliki münasib görmüşlerdir.

Programıyla siyaset-i hariciye ve dâhiliyedeki nokta-i nazarını tesbit eden (Millî Ahrar Fırkası) İttihad ve Terakki'nin tamamen aleyhdarıdır. Fakat bu aleyhdarlığı (İttihad ve Terakki)ye her mensub-ı ihvân-ı vatanına değil, ancak hadisatda bizzat ve bilfiil alâkadar olan eşhasa hasreder ki bunların şiddetle tecziyelerini selamet-i millet selamet-i mülk ve ilâ-yı haysiyet-i millet nâmına bir vazife-i vataniye ve vicdaniye addeder.

Ancak âli-i el-tafsil serd edilen program maddeleri ahval-i tabiyyede gelecek bir Meclis-i Mebusanda müdafaa edilebileceğine ve hâlbuki elyevm Hükümet-i Osmaniye sulha nâil olmamakla beraber haricen ve dâhilen cidden sezâvar-ı endişe bir vaziyetde bulunmasına binaen (Millî Ahrar Fırkası) işbu intihabata fırkanın nokta-i nazarını müdafaa ve namzetlerini kendi daire-i ailesine hasr etmemektedir. İnikad edecek Meclis-i Mebusan maalesef dâhil olduğumuz harb ile öteden beri takib edilen yanlış siyaset ve usul-ü idarenin netâyic-i tabiyesinde olarak milel-i galibe tarafından tahmil edilecek şerait-i sulhiyeyi müzakere ve devletin alacağı yeni şekle göre bir usul-ü idare tesbit edeceğinden böyle mufassal ve menkûl olacak büyük mesuliyetlere maruz vazifeye ancak iştiraki tensib etmiş ve namzet listesini Ahali İktisat Fırkası ile müştereken ve ekser namzetlerin de ehliyetlerine, selâmet-i fikrî ve vicdanlarına en ziyade güvendiği müstakil zevatdan tercihan tertib etmişdir. Binaenaleyh (Ahali İkdisat ve Millî Ahrar) Fırkaları namzetleri Meclis-i Mebusan'da Fırkanın nokta-i nazarını değil evvel bâ evvel selâmet-i mülk ve milletin matuf ve münhasır bulunduğu gayeleri takib ile Osmanlı Devleti'nin hüviyet-i siyasisini veya son prensiblerinin mukteziyatına samimiyetle tevfik iderek hanedan-ı âli-i Osman'ın zirr-i saltanat ve hilafında asrî ve meşrutî bir Türk devleti esası üzerine yeni bir manzume-i siyasiye teşkiline ve Türklerin tamamen veya ekseriyatıyla sakin oldukları mahallerde inkişaf-ı iktisadi ve

içtimailerini temine muktezi sevahil ve mahâriciyle beraber gayr-i kabil-i tefrik bir kül halinde kalmalarına çalışılacaktır.

(Millî Ahrar ve Ahali İktisad) fırkaları erbâb-ı insaf ve vicdanında tasdikinden mahrum kalamayacağı üzere hiçbir güna ve hiçbir sebeble âmâl-i ikbâl-i perverâne göstermediği gibi bundan sonra da her şekil ve suretde âmâl-i hissiyeden daima salim ve münzire kalacağına itimad eyler ve namzetlerini ber-vech-i âti vicdan ve reye arz eder.

Müşterek Namzetlerimiz: Millî Ahrar Fırkası'ndan Kemal Midhat, Asaf Muammer, Câmi, Reşad Hikmet Beyler; Ahali İktisat Fırkası'ndan Faik Nuzhet Bey, Sosyalist Fırkası'ndan Refik Nevzad Bey.

Müstakillerden Sebahaddin Bey, Lütfi Fikri Bey, Celâlettin Arif Bey, Rauf Ahmet Bey, Ahmet Selahattin Bey de desteklenecektir.[129]

Fırka, Eskişehir'den elektrik mühendisi Refik Bey'i, Antalya'dan Darülfünun müderrislerinden Hamid Bey'i, İstanbul'dan da Prens Sabahattin, Lütfi Fikri, Kemal Mithat, Asaf Muammer, Müderris Selahattin, Reşad Hikmet, Rauf Ahmet, Hamdullah Suphi ve Celaleddin Arif Beyleri aday göstermeyi kararlaştırdı ve bu isimleri de Millî Kongre'ye sundu.[130]

Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti üyesi ve kâtib-i umumisi olan Câmi Bey de Millî Ahrar Fırkası'nda yer aldı. Câmi Bey, Batı Anadolu'da yaptığı geziden döndükten sonra Kuva-yı Milliye'ye yöneltilen suçlamaları reddetti ve Kuva-yı Milliye'nin iç güvenliği sağladığına işaret etti. Ayrıca "bizim için fazla mebus çıkarmanın hiçbir ehemmiyeti yoktur. Mesele milletin selametini temin ve Mebusan Meclisi'ne hal ve vaziyeti müdrik namuslu adamlar göndermektir" diyerek bu dönemde duyarlılık gösterilmesi gereken amaca da ayna tuttu.[131]

4.5.6. Millî İktisat Fırkası'nın Tutumu

Seçimlere katılma kararı alan fırka, adaylarını da belirledi. Bunların arasında, Osmanlı Bankası İdare Meclisi üyesi Hamid Bey ile maliyecilerden Zühtü Bey de vardı.[132] Cevad Rüştü Bey de Bursa'dan aday gösterildi.[133]

4.5.7. Sosyal Demokrat Fırkası'nın Tutumu

23 Aralık 1918'de kurulan Sosyal Demokrat Fırkası kendisini İkinci Enternasyonal'e bağlı saymış, ancak örgütlenememişti.[134] Seçimde Dr. Hasan Rıza Bey, Yorgaki Habib Bey, Halit Paşa, Tüccar Kâzım Bey, Maliye'den İbrahim Bey, İaşe Nazırı Vekili Muzaffer, eski Adliye Nazırı Sıdkı, Mahmut Celalettin, Yusuf Advo, Ali Emiri Efendi ile İtibar-ı Millî Bankası Müdür Muavini Ferid Bey'i aday gösterdi. Ancak hiçbiri seçilemedi.[135]

4.5.8. Osmanlı Mesai Fırkası'nın Tutumu

Osmanlı Mesai Fırkası, sosyalist düşüncelerin işçiler arasından yayılmaya başladığını gören kimi eski İttihatçılar tarafından 29 Ocak 1919'da kurulmuştu.[136] Bu parti adına aday olduğunu belirten Numan Usta 135 oy alarak mebus seçildi.[137]

4.5.9. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Tutumu

20 Şubat 1919'da kurulan, İttihad ve Terakki karşıtı, Hürriyet ve İtilaf yanlısı olduğunu açıklayan Türkiye Sosyalist Fırkası ilk zamanlar seçimlere katılmama politikası izledi.[138] Millî Kongre'ye girince bu politikadan vazgeçti ve seçimlere katılma kararı aldı. İstanbul'dan Dr. Refik Nevzad Bey ile Sadrettin Celal Bey'i aday gösterdi.[139] Seçimlerde amelenin birlikte hareket etmesini sağlamak için Şehzadebaşı'nda Şark Tiyatrosu'nda bir toplantı yapılacağını duyurdu "ve şimdiye değin tanınmayan hakkını tanıtmak ve amacına ulaşmak istersen bu toplantıya gel ve arkadaşını da getir ne yapacağımızı nasıl bir strateji izleyeceğimizi bu toplantıda saptayalım" çağrısını yapan duyurular yayımladı.[140] Ne var ki adayları seçimde başarılı olamadı.

4.5.10. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın Tutumu

22 Eylül 1919'da kurulan[141] Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası örgütlenme olanağı bulamadan seçimlere katılmak zorunda

kaldı. Bu nedenle zaman yitirmeksizin diğer siyasi partilerle işbirliğine yöneldi.

Fırka ülkede bir ilki de gerçekleştirdi. Fırka İdare Heyeti, yaptığı girişim ve çağrı ile 2 bin amele temsilcisini topladı. 24 Ekim 1919'da Ferah Tiyatrosu'nda yapılan bu toplantıya Berlin'de kurulan İşçi Derneği'nin, Mesai Cemiyeti'nin, Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'nin, Berri ve Bahri Şoförler Cemiyeti'nin, Zeytinburnu Fabrikası'nın, Baruthane, Ahırkapı, Hasköy Reji, Defterdar bez fabrikalarının, Tersane Fabrikası'nın, Seyr-i sefain Fabrikası'nın ameleleri ile Salapuryacılar, Mavnacılar ve Hamallar cemiyetlerinin üyeleri katıldı. Katılımcılar, seçimde alınması gereken tavrı tartıştı. Toplantıyı Doktor Şefik Hüsnü Bey, Tophane ustabaşlarından Süleyman Usta, Ahırkapı ustalarından Berlin'de öğrenim görmüş olan Osman Alp, Fabrikalar Mektebi muallimlerinden Safvet, Berlin Darülfünun öğrencilerinden İhsan Raif, Zeytinburnu Fabrikası'ndan Lütfi ve Baro amelesinden Nuri yönetti. İlk sözü Şefik Hüsnü aldı ve toplantının nedenini açıkladı. Ardından Osman Alp söz aldı ve şu konuşma ile ameleyi birleşmeye çağırdı:

> Amele her zaman Burjuva partileri tarafından ezilmiştir. Dünyanın hiçbir yerinde kapitalizmi müdafaa eden partiler ameleye yardım etmemişlerdir. Onlar işçiye merhamet ettiklerini ilân ederler, fakat bu yalandır. İşçi ve proletarya merhamet istemez hakkını ister. İşçi deyince yalnız kol ile çalışan insanları farz etmeyiniz. Proletarya o kimsedir ki çalışır ve çalıştırılır. Fakat çalıştığı müddetçe de kazanç temin edemez. Yevm-i cedid rızk-ı cedid yaşar. Bunlar arasında küçük esnafları, el işçilerini, muallimleri, küçük memurları, küçük muharirleri saymak iktiza eder. Arkadaşlar biz eziliyoruz. Çünkü kabahatimizdir. Çünkü sanatımızı bilmiyoruz. Ne vakit sanatımızın kıymetini bilir ittihad edersek o vakit kurtuluruz. Bunun için ittihad edelim. İttihad için en büyük fırsat bugünkü intihabat mücadelesidir. Reyinizi sizi halas edecek İşçi Çiftçi Fırkası'na ve diğer Sosyalist fırkalara veriniz. Yine söylüyorum birleşelim.

Tophane ustabaşılarından Süleyman Usta ise şu sözleri ile amelenin sorunlarını dillendirecek bir meclis isteğini ortaya koydu:

> Amele gruplarından 20 kişi bir araya toplandı. Şu içtimaımızın husule gelmesi içün karar verdiler. Biz burada bir amele heyetiyiz. Yekdiğerimizle

görüşmeğe, hasbıhal etmeğe muhtacız. Milletin içinde en mazlum bir sınıfız, fakat en hayırlı safdayız. Çünkü insanlığın muhtaç olduğu şeyleri yaparız. Servet-i tabiiyeyi beşerin istifade edebileceği hale biz getiririz. Fakat bizim bu hizmetlerimiz takdir olunmuyor. Kimse bize teşekkür etmiyor; hülasa hakkımızı vermiyor. Tabii hakk-ı içtimaımızı demek istiyorum. Bu hakkı elde etmek içün, biz bir müttehid amele fırkası yapmalıyız. Toplanmalıyız, konuşmalı, görüşmeliyiz. İşte şimdi memleketin kanunlarını vaz' eden, hakkı veren, hakkı tesbit eden yani bütün memleket halkına tercüman olan ve âmâl-i milliyenin mevkii icraya vaz'ını temin eylemeyen bir meclis, meclis-i mebusan intihabatı karşısındayız. 8, 10 seneden beri bu meclislerin birkaç defa toplandığını, dağıldığını gördük. Fakat bir kere biz amelelerin halini, ihtiyacını görüştüklerini görmedik; belki konuşmak da istemediler.

Yine toplanacaklar da böyle olacak, konuşmayacaklar. Konuşmak da istemeyecekler, niçin? Onları biz vekil etmedik de onun için. İşte bu mebuslar kendilerini kimler göndermiş iseler onların nesine hizmet edeceklerdir. Şimdi biz de insan isek, hak sahibi isek, biz de (mebus) intihap edelim, fakat kendi mebusumuzu intihap edelim. Başkalarının nesine? Çalışmayanlara rey vermeyelim.

Bir kere amele benim bulunduğum fabrikada para istemiş idi, toplandılar alınlarının teriyle kazandıkları hakkı istediler. Derhal döve döve harbiye nezaretine gönderildiler. Ya hakk-ı siyasi ve içtimailerini isteseler ne yaparlardı, elhamdülillah şimdi söz söyleyebilmek müsaadesi var. Bu dünya bir cidal dünyasıdır, cidal hak üzerinedir. Hak istemek insanlıkdır, insanlığın şerefidir. Hakkı tanımamak, istememek hayvanlıkdır. Biz de insan olduğumuzu isbat edelim.

İnsanlar iki kısımdır. Biri çalışır, kazanır; diğeri onun etini kemiğini didikler, kanını emer. Biz çalışan sınıfdanız. Kendimizi ötekilerin eline terk etmeyelim. Hükümetde istibdad bitti sanmayınız. Bir kere hükümet kapısından içeri giriniz. Size ne kadar bârid nazarlarla bakıldığını görürsünüz, âdi, yabancı bir adam olmak üzere telakki olunduğunuzu derhal anlarsınız. Mazurdurlar, çünkü kendilerini hâlâ o müstebid hükümetin varisi zannediyor.

Toplanalım, birleşelim. İçimizde ne bir zümrenin kuvveti, ne de bir fırkanın emeli olsun. Emelimiz, amelimiz ameleliğin halini düşünmek, bunu düşünecek (mebus)un intihabını temin etmek olsun. Bunun için her zaman konuşmanın çaresini bulalım. Arkadaşlar biz de bu memleketin evladıyız. Mecliste de birer mümessilimiz olsun.

Süleyman Usta'nın ardından Zeytinburnu Demirhanesi'nde kalıpçı ustası Lütfi Efendi söz aldı ve konuşmasını yaptı. Konuşmalar bittikten sonra katılımcılar şu kararlar üzerinde uzlaşmaya vardı:

Muhtelif fabrikalar amele murahhaslarıyla Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Heyet-i İdaresi'nden mürekkeb bir müteşebbis komisyonun daveti üzerine İstanbul'da mevcud fabrika ve darülmesailere mensub amele ve işçinin iki bin murahhası dün Şehzadebaşı'nda Ferah Tiyatrosu'nda bil-içtima intihap mesailine dair kendi aralarında çıkan hatiblerin beyanat ve irşadâtını büyük bir dikkat ve heyecanla dinledikten sonra mevad-ı âtiyenin tedkiki içün murahhaslar tayini kararlaşdırılmışdır.

Sermaye ve makam sahibi olanların kendi hususi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyerek kabul etmiş oldukları iki dereceli ve ekseriyet-i mutlaka usulüne müstenid bugün câri olan tarz-ı intihap, milletin hakiki bir surette temsilini imkân haricinde bırakdıktan maada kendisine taalluk eden kanunları bizzat vaz ve tedkik etmekde menfaati olan amele ve işçi sınıfının en mukaddes ve sarih hukukunu pay-mal etdiği cihetle efkâr-ı umumiye ve icab eden makamat nezdinde bu defaki intihabatın dahi bu yıpranmış usullerle icrasını kemal-i şiddetle protesto eder ve doğrudan doğruya rey-i âm ve ekalliyetin temsilini kâfil olan nispî temsil usulleriyle intihabın icrasını temin eden kanunların serian yapılmasını taleb ederiz.

İntihab kararnamesinin 39. ve talimatnamenin 11. maddelerine tevfikân ameleye bir suhulet olmak üzere fabrika ve darülmesailerde intihabat şubeleri tesisi ve rey sandıkaları vaz'ı lazımdır.

Kongrede mevcud amele Hüseyin Vehbi, Ali bin Edhem, Doktor Şefik, Süleyman, Cevdet, Ömer Şaban, Faik, Osman Alp ve Agâh Efendi arkadaşlardan ve her fabrikanın işçi gruplarına mensub birer murahhasdan mürekkeb bir heyet-i intihap teşkil etmiştir. Bu heyet intihabatta amele hukukunun muhafaza ve müdafaası içün icab eden teşebbüsat ve tedabire tevessül edecek ve amelenin İstanbul'dan la-akal üç mebus çıkarmasını temine çalışacakdır. Amele bu heyetin irae edeceği müntehib-i sânilere müttefiken reylerini vermeği taahhüd ederler.

Burjuva fırkaları mebus çıkarmak imkânını selb etdikleri takdirde amele grubları çiğnenen haklarını teslim etdirmek içün lüzum görecekleri hareketleri icraya muhayyerdir.

Amele ve işçi birliğinin ilk adımını teşkil eden proletarya arasında bir sıkı muhadenâtın ilk alameti olan bu muazzam hareketi hazurun hararetle alkışlar. Ve bu günün tarihî bir yevm-i mahsus gibi her sene bayram edilmesini temenni eder.[142]

Parti, İstanbul'dan Mehmet Vehbi Bey'i, Eskişehir'den Ethem Nejat Bey'i, Niğde'den Süleyman Bey'i, Biga'dan Köy Hocası yazarı Üryanizade Vahid Efendi'yi, Çorum'dan da Alaybeyzade Sait Abdülbaki Fevzi Bey'i aday gösterdi.[143] Ancak bu kişiler seçilemedi.

4.5.11. Sosyalist Birlik'in Tutumu

Bu seçimde Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'ndan, Sosyal Demokrat Fırkası'ndan, Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ve Dersaadet'te mevcud bütün fabrikalardan ve dar-ül mesailerden ve bilumum mavnacılardan, sandalcılardan, salapuryacılardan gelen temsilcilerin katılımıyla Sosyalist Birlik adı altında ortak bir çalışma komitesi kuruldu. Bunlar İstanbul'da 300 binden fazla işçi olduğunu düşünerek üç mebus seçebileceklerini hesaplıyorlardı. Sosyalist Birlik temsilcileri Esnaf Cemiyeti üyelerinin de katılımıyla Şark Tiyatrosu'nda bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Sosyalist Birlik üyesi, aynı zamanda *İdrak* gazetesi sahibi Hilmi Bey bir konuşma yaptı. Hilmi Bey, Sosyalist Birlik'in proletaryanın menfaatlerini müdafaa etmek üzere her yerde temsilci bulundurmak esasını kabul ettiğini, bu nedenle de seçimde kendilerini temsil edecek kişilerin Meclis-i Millî'de bulunmaları için çalışmaya karar verdiklerini açıkladı.[144] Bu birlik adına çalışmak üzere seçilen temsilcilerin, Çarşamba günü öğleden sonra saat birde Sirkeci'de aynı yerde toplanmalarını istedi.[145]

Birlik, Millî Kongre'ye de başvurarak İstanbul'dan üç sosyalist aday göstermek istediğini bildirdi. Ne var ki kongre reisi, Millî Kongre'nin siyasi bir fırka olmadığını, partiler arasında bir uzlaşma sağlamaya çalıştığını belirterek Sosyalist Birlik'in isteklerini olumlu karşılamadı. Ancak birliğe bağlı partilerin de toplantılara katılıp adaylarını gösterebileceklerini bildirmeyi de ihmal etmedi.

4.5.12. Millî Türk Fırkası'nın Tutumu

Millî Türk Fırkası Ekim 1919'da Ahmet Ferid, Mehmet Emin, Akçuraoğlu Yusuf, Tarihçi Ahmet Refik, Mustafa Zühtü, Hamdullah Suphi, Doktor Hikmet, Hüseyin Ragıp ve Nebizade Ahmet

Hamdi Beyler tarafından kurulmuştu.[146] Parti, Anadolu'daki ulusalcı hareketle ilişki içine girmişti. Millî Kongre'ce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne gönderilen telgrafa karşı çıkmış ve telgraf yayımlandıktan sonra itirazını bir yazı ile Millî Kongre Başkanlığı'na bildirmişti.[147] Millî Türk Fırkası, Millî Ahrar Fırkası ile birlikte hareket etmek istedi.[148] Seçime katıldı, Mehmet Emin Bey'i, Yusuf Akçura Bey'i, Ahmet Ferid Bey'i, Zühtü Bey'i, Adnan Bey'i, İsmail Hakkı Bey'i İstanbul'dan mebus adayı gösterdi.[149] Bu isimlerden yalnızca Adnan (Adıvar) Bey 235 oy alarak mebus seçildi.

4.5.13. Millî Kongre'nin Tutumu

Millî Kongre 29 Kasım 1918'de göz doktoru Esat Bey tarafından kuruldu.[150] Amacı partiler üstü kalarak siyasi güçleri bir araya getirmek, "fırkacılık ihtiraslarının işe hâkim olmasını engellemekti." Bu amaca ulaşabilmek için de ülke yazgısını çizecek olan meclise gelecek mebusların, görevlerinin bilincinde olan, herkes tarafından kabul edilen kişiler olmasına; seçimin millî iradeyi yansıtabilmesi için "tam serbestlik ve güven içinde" yapılmasına ve *damgalı* İttihatçı olarak bilinen kişilerin adaylıklarının engellenmesine özen gösterilecekti.[151]

7 Ekim 1919'da 40 siyasi örgütün temsilcileriyle Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti binasında bir toplantı düzenlendi ve seçim konusu tartışmaya açıldı.[152] Toplantıya katılanlar *millî vahdetin temini*, mebus adaylarının taşıması gereken özellikler, seçimde azınlıkların alacağı tavır gibi konuları tartıştı.[153] 11 Ekim'de yapılan toplantıda ise İstanbul mebus adayları ve Hıristiyanların seçime katılıp katılmaması karşısında alınacak tavır üzerinde duruldu.[154] 12 Ekim'de Esat Paşa sadrazamı ziyaret ederek seçim çalışmaları hakkında bilgi verdi.

Millî Kongre her siyasi örgütten temsilciler çağırarak bir komite kurdu ve kongreye katılan örgütlerden adaylarını saptayıp bildirmelerini istedi. Zira bunların içinde "ilmen, iktidaren ve ahlaken milletin güvenine layık olanlar"ın saptanarak toplu olarak açıklanmasını

planlamıştı. Bunun yanında herhangi bir siyasi örgüte üye olmadan aday olanlardan da uygun olanların desteklenilmesini kararlaştırmıştı.[155]

13 Ekim'de yapılan toplantıda, muhtarlarla irtibatı sağlamak ve ortak mebus adaylarını saptamak üzere *takip heyeti*, halkı bilgilendirmek üzere de *irşad heyeti* kurulması kararlaştırıldı.[156] Partilerin önerdiği isimleri incelemek ve uygun olanları Millî Kongre adayı olarak ilan etmek üzere de bir komisyon kuruldu.[157] İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden, Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden ve Matbuat Cemiyeti'nden gelen mebus aday listeleri incelendi. İstanbul için 60-70 kişinin önerilmesi kararlaştırıldı; ancak Kongre'ye –fırka ayrımcılığına gitmeden– bunları azaltma yetkisi de verildi (15 Ekim 1919).[158]

Kongre üyesi kimi delegeler, Anadolu'ya İttihatçıların egemen olduğunu söyleyerek bu koşullarda seçimlerin özgürce yapılamayacağını düşündüklerini belirttiler. Bunlar Heyet-i Temsiliye'ye baskı yapılmasını istediler. Özellikle Millî Ahrar Fırkası temsilcileri bu konuda ısrarcı oldu. Esat Paşa'ya gelen mektupların yanı sıra, Anadolu'dan İstanbul'a gelen kimi kişilerin anlattıkları da bu savı güçlendiriyordu. Esat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek şikâyetlerini bildirdi.[159] Millî Türk Fırkası temsilcilerinin Esat Paşa'nın bu tavrına karşı çıkması,[160] Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin telgrafı protesto etmesi,[161] Kongre'ye katılan partiler arasında görüş birliği olmadığını açıkça ortaya koydu.

Millî Kongre'nin İstanbul'da ortak aday gösterme isteği de sert tartışmalara yol açtı. Bu konuda sadece Millî Ahrar, Ahali İktisat Fırkası ve Çiftçiler Derneği ile ortaklık sağlanabildi.[162] Aday listesi 20 Ekim'de belirlendi[163] ve 23 Kasım'da açıklandı.[164]

Millî Kongre, seçimi kolaylaştırmak için kimi önlemler de aldı. Esat Paşa'nın (Millî Kongre Reisi), Mahir Sait Bey'in (Millî Ahrar), Ferid Paşa ile Mustafa Arif Bey'in (Sulh Selamet), Zeynel Abidin Bey'in (Hürriyet ve İtilaf), Dr. Rıza Bey'in (Sosyal Demokrat), Cemilpaşazade Hamit Bey'in (Vahdet-i Milliye), Reşit Safvet Bey ile Dr. Mustafa Hulusi Bey'in (Çiftçiler Derneği) yanında İktisat Fırkası'ndan ve diğer birkaç partiden gelen üyelerin de içinde olduğu *Teshil-i*

İntihap Heyeti adıyla bir komisyon kurdu.[165] 20 Ekim'den itibaren çalışmalarına başlayan bu komisyon, mahalle ihtiyar heyetinden birer, mahalledeki yetkin kişiler arasından da birer ya da ikişer kişiyi Millî Talim ve Terbiye Dairesi binasındaki Teshil-i İntihap Heyeti'ne davet etti. Burada ikinci seçmenlerin halkoyu ile saptanması ve mahalle halkıyla yapılacak toplantıların da bir programa bağlanması kararlaştırıldı. Örneğin Fatih halkıyla 21 Ekim'de, Üsküdar halkıyla 25 Ekim'de görüşme planlandı.[166] Beyazıt dairesi de ikinci seçmen adaylarını saptamak üzere 27 Ekim'de mahalle temsilcilerinin Millî Kongre salonunda saat 13.00'te toplanmalarını bildirdi.[167]

Basının halkı aydınlatmasını sürdürmesi için Matbuat Cemiyeti'nden de iki temsilci isteyen[168] Millî Kongre; *Servet-i Fünûn* sahibi Ahmet İhsan Bey'i, Baro reisi Celaleddin Arif Bey'i, Osmanlı Bankası İdare Heyeti azası Hamid Bey'i, Millî Banka İkinci Müdürü Hasan Ferit Bey'i, eski Şehreminlerinden Hüseyin Kâzım Bey'i, eski Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'i, Londra Sefareti eski başkâtibi Reşit Sadi Bey'i, *İstiklâl* başyazarı Rauf Ahmet Bey'i, Prens Sabahattin Bey'i, Müderris Selahattin Bey'i, Doktor Adnan (Adıvar) Bey'i, Bern eski Sefiri Fuat Selim Bey'i, eski Evkaf Müsteşarı Kemal Atıf Bey'i, Lütfi Bey'i, Mişon Ventura Efendi'yi, Ticaret-i Bahriye Mahkemesi reisi Yusuf Ziya Bey'i destekleme kararı aldı.[169] Ancak bu adayların genellikle Sulh-Selamet Cemiyeti ile Millî Ahrar Fırkası adaylarından oluştuğunu iddia edenler bu isimlere tepki gösterdi. Kongre, İstanbul mebusluğu için gösterilecek adayların memuriyetlerini, işlerini, doğum tarihlerini, doğum yerlerini ve oturdukları yerleri üç gün içinde bildirmelerini istedi.[170] İstanbul adayı olarak Sabahattin Bey'in, Ferid Paşa'nın, Faik Nüzhet Bey'in, Kemal Mithad Bey'in, Asaf Muammer Bey'in, Ahmet Selahattin Bey'in, Refik Nevzad Bey'in, Mişon Ventura Efendi'nin, Ahmet Cevdet Bey'in, Osmanlı Bankası müdürü Hamit Bey'in, Millî Banka müdürü Hasan Ferit Bey'in, Nafıa Nazırı Abuk Paşa'nın, Lütfi Fikri Bey'in, Tedrisatı Aliye müdürü Selahattin Bey'in, Doktor Ruhi Paşa'nın, Eski Hariciye müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in, Baro başkanı Celaleddin Arif Bey'in, Maarif Nazırı Ferid Bey'in adları öne çıktı.[171] Ayrıca kimi taşra adayları da belirlendi ve 6 Kasım 1919'da açıklandı.[172]

25 Ekim'de Millî Kongre'de yapılan toplantıda Rum, Ermeni ve Musevi unsurların bu seçimde Türkleri yalnız bırakmamaları için bir beyanname hazırlanması kararlaştırıldı ve bu beyanname 26 Ekim'de yayınlandı.[173] Beyannamede nispî temsil sisteminin bile kabul edileceği açıklandı. Ancak azınlıklardan olumlu bir yanıt alınamadı.[174] Millî Kongre, azınlıkların seçime katılmalarını sağlamak için Patrikhane ve Hahamhane ile de ilişkiye geçti.[175] Hahambaşı, Hahamhane Meclisi'nin seçime karışmasının mümkün olmadığını bildirerek bu isteği uygun bulmadı.[176] Böylece Millî Kongre'de yola çıkarken belirlediği amacına ulaşamadı.

4.5.14. Kürt Teali Cemiyeti'nin Tutumu

Kürt Teali Cemiyeti'nin İdare Heyeti üyesi Hamdi Paşa ile Erkân-ı Harp binbaşısı Hüseyin Avni Bey ve bazı cemiyet üyeleri Dâhiliye Nazırını ziyaret ederek seçim konusunda bir görüşme yapmışlardır.[177] Cemiyet üyelerinden Mustafa Paşa, içinde bulunulan koşullar çerçevesinde serbest seçim yapılamayacağını söyleyerek Kürtlerin seçime katılmayacaklarını bildirmiştir.[178]

4.5.15. Mühendisler Cemiyeti'nin Tutumu

Mühendisler Cemiyeti de bu seçimde Yusuf Razi, Mimar Kemal, Burhaneddin, Reşit, İzzet, Refik, Necib, Selahattin, Hüseyin Rıfkı, Seyid, Cevdet, Fuat ve Muhtar Beyleri aday göstererek seçime ayrı bir hava katmıştır.[179]

5. Propaganda: Adayların Seçim Beyannameleri

Seçimler ülke sorunlarının en geniş şekilde tartışıldığı, insanların bu sorunlara bakış açılarını ortaya koyduğu ve halkıyla paylaştığı dönemlerdir. Siyasal partiler/örgütler kendi adaylarını seçtirebilmek için ortak programlar etrafında kamuoyu oluşturmaya çalıştığı gibi, bağımsız adaylar da yayınladıkları bildirilerle, yaptıkları görüşmelerle ikinci seçmenleri kendilerine oy vermeye ikna etmeye çalışır. Bu kural 1919 seçimlerinde de uygulanmıştır. Kimi adaylar yayınladıkları bildirilerde ülke sorunlarına bakışlarını ve seçildikleri takdirde yapacaklarını ortaya koymuşlardır.

Samsun'dan aday olan Mehmet Ali Bey programının "umûmî" olduğunu söyledikten sonra "Bugün propaganda yapmak insanın kendi kendisine propaganda yapması demektir. Yapılacak yegâne iş makul ve muayyen bir siyaset-i dâhiliyeye istinad ettirilecek bir siyaset-i hariciye ile memleketi kurtarmaktır. Bilahare herkesin şahsi programı olabilir. Fakat şimdiden hiçbir şey dermeyan edilemez" diyerek ikinci seçmenlerden oy almaya çalışmıştır. Diyarbakır adayı Ercüment Ekrem Bey "Vatan-ı muazzezeyi bu dereke-i felakete sevk eden başlıca evamilin, adaletsizlik, maarifsizlik ve irtikâp" olduğunu vurguladıktan sonra hükümetin tarafsız ve hızlı adalet

dağıtması için çalışacağını, eğitimin geliştirilmesine, irtikabın ve rüşvetin önlenmesine gayret edeceğini söylemiştir. Ertuğrul-Bursa adayı Fahrettin Hayri Bey ise; "Şu kara günlerin üzerimize yıktığı felaketten az zararla bizi kurtaracak yegâne çare fırka programlarını ve içtihadlarını bir tarafa atarak bütün millî bir hedef ve gaye etrafında yekvücut olarak mütareke tarihinde idare-i Osmaniye'de bulunan hudutlarımız dâhilinde birliğimizi ve istiklâlimizi korumaktır" dedikten sonra Türkiye'nin barış yapacağı İtilaf Devletleri'nin "bütün beşeriyete vaad eyledikleri demokratik prensipler dairesinde ilmî, fennî, iktisadi sahada azami müzaheretlerinden istifade etmek için bütün mevcudiyetiyle" çalışacağını belirtmiştir. Erzincan adayı Salim Bey "Anavatanda yaşayan bütün ferdlerin ve köylerle şehirlerin menfaati mecmuasından ibaret olan Türk ilinin Anadolu ve Rumeli'nin dünya üzerindeki" konumunu düşünerek "dâhili birliğini mükemmel" hale getirecek projeler yapacağını "vatan ve milletin katiyen müstakil ve serbest ve mesud olmasına" çalışacağını söylemiştir. Ankara'dan aday olan Ali Rıza Bey ise meclisin şu konular üzerinde durmasını istemiştir:"1) Ekseriyeti teşkil ettiğimiz memleketleri muhtevi bir hudut dâhilinde Osmanlı devletinin istiklâli tammını kurtaracak bir sulh elde etmek; 2) Kanûn-ı Esasiyi yeni baştan tedkik ve asrın ihtiyacat ve mütalatına göre tadil eylemek; 3) Kuvvetli bir zabıta, muntazam ve devamlı bir adliye, muntazam vâsi teşkilât-ı sıhhıye vücuda getirmek." Ali Rıza Bey çalışmalarını da bu yönde yürütmüştür. Mamüratülaziz adayı İrfan Bey öncelikle Âşar Nizamnamesi'nin değiştirilmesine çalışacağını, ziraat aletlerinin modernleştirilmesi için Amerika'dan ve Avrupa'dan "alet ve edevat-ı ziraiye temin ederek çiftçiliğin inkişafına" gayret edeceğini vaat etmiştir.[1] Karahisar-ı sahip adayı Mustafa Hulusi Bey ise öteden beri Karahisar-ı sahip halkının kendisine gösterdiği teveccühe teşekkür ettikten ve "hiçbir fırkaya intisab etmeksizin müstakil olarak cansiperane vatana hizmet" edeceğini söyledikten sonra şu programı izleyeceğini belirtmiştir:

> Bizim sahil-i selamet ve saadete vusulümüz umum efrad-ı milletin yedd-i kudret ve ihtiyarındadır. Umum millet aralarında tahaddüs eden nifak ve şika-

kı terk ve anın yerine ittifak ve ittihadı vaz' ile habl-ü metni ilahi olan Kur'an-ı Kerim'e sımsıkı sarılır ve muhteviyatı ile amil olur ve bu suretle tarik-i saadete salik olur isek gazab-ı ilahinin rahmete münkalib oluruz. Düçar olduğumuz felaketten halas olacağımıza şek ve şüphe edilmez. Millet-i İslamiye akvalinde sıdk-ı ef'al ve muamelatında doğruluğu iltizam ve mekarim-i ahlâkı tahsil etmeyerek eskisi gibi yalan, haram, zina, şurb-i hamr, irtikab, irtişa, ihtikar, ısrafat ve sair ef'al-i menahi ile meşgul ve buna adem-i kanaatle mensuhen haram olan nisanın açık saçık gezdirilmesini tiyatrolarda raks ettirilmesini terakki ve temeddün-i itikada.

Vatanın halâsına gelince, hükümetin faaliyetine mebusların dirayet ve fetaned ve siyasetine tevdi eylemek âdeta mahv-ila taleb eylemek kabilindendir. Zira cenab-ı hak hususu mezkuru embiyayı uzema bile ihsan buyurmamıştır. Kaldı ki anların kıtbiri derecesinde bile bulunmayan biz mebuslara ihsan etsin. Hülasa aşiret ağasının çobana hitaben ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli dediği gibi biz Müslümanlar ya tamamiyle tezebzübü ahlak edip resulallaha mütabaat etmeli veya vatanı mukaddesi düşmanımıza terk ile bu diyardan gitmeli. İşte âcizane rica ve nasihatım ve tabiri diğerle konferansım bundan ibaret olub siz benim bu ricamı kabul ve münderecatıyla amil olursanız cenabı hak göndermiş olduğunuz biz mebuslara (mukarrerat-ı hasane) ittihaz eylemelerini fazl-ı keremden ihsan ve hatıra hayale gelmedik ebvab-ı vasıa küşad edeceğini temin ve tebşir ederim.[2]

Bolu adayı Mehmet Ulvi Bey bildirisinde asıl ana isminin Mehmet Murat olduğunu, askerî okula girdiği yıl Murat ismi yasak olduğu için kaldırılarak bunun yerine Ulvi isminin verildiğini söyledikten sonra şunları belirtmiştir:

Esas siyasetim, memlekette irade-i milliyeyi, emr-i kanunu hâkim kılmaktır. En mübarek ve mukaddes emelim harap olan vatanımın, fakir ve sefil kalan milletimin müdafaasıdır. Bunun için de bütün sancağımı köylerine kadar dolaşarak sizler ile görüşmek, tanışmak, dertlerinizi dinlemek ve bu suretle sancağımın ilmî, ziraî, ticarî, idari hâsılı her hususta muhtaç olduğu işleri mecliste ve devair-i aidesinde gece gündüz takip ederek memleketime hüsnü hizmet etmek istiyorum. Ve her şeyi sancağımı gezerken sizlere memleket için yaptıklarımı arz ederek hesap vermeyi vaat ediyorum. Yoksa mebus olduktan sonra meclise muntazaman gidecek, uyuyacak, yalnız el kaldıracak yahut gitmeyecek kendi işleriyle uğraşacak bir adam olmayacağım.[3]

Eskişehir adayı Arif Bey öncelikle adil ve acil bir barış ondan sonra Kanûn-ı Esasi'nin çağdaş ihtiyacı karşılayacak hale getirilmesi, daha sonra da *iktisadi ve zirai* bir politika izleyeceği gibi konular üzerinde durmuştur.[4] Yine Eskişehir'den aday olan Ethem Nejat Bey ise Kanûn-ı Esasi'nin millete güç ve irade verecek şekilde değiştirilmesine, Meclis-i Mebusan'dan geçmeyen kararname ve geçici kanunun yayımlanmamasına, "serbest toplanmak, serbest yazmak aleyhindeki kanunların kaldırılmasına, harp ve sulh kararlarının yalnız milletvekilleri tarafından verilmesine ve milletler arasında çıkacak ihtilafların hakem usulleriyle halledilmesine, dünyada terk-i teslihat oluncaya kadar vakt-i hazarda mahdut miktarda asker toplanmış bulunmasına (...) nahiye teşkilatının bir an evvel tatbiki(ne), belediyelerin ahalisinin tam bir İstiklâle nailiyetin(e), merkeziyet usulünün değiştirilmesine" çalışacağını vaat etmiştir. Ayrıca iş mekteplerinin açılmasına, yaşı geçmişlerin yeni usullerle boş zamanlarda okutulmasına, halkın bilgisini artıran halk ve âli mekteplerin açılmasına, mahkemelerin masrafsız iş görmelerine, haksız yere hapsedildikleri anlaşılanlara tazminat verilmesine, kadınların ve erkeklerin hukukta eşit olmasına çalışacağını söylemiştir.[5] Kendisini milliyetperver olarak tanıtan Ali Ulvi Bey de programında, yüce makamları faydalı bulduğunu, saltanat ve hilafet makamının korunmasını istediğini, gerçek bir parti kuruluncaya kadar tarafsız kalacağını ve ülkeye yararlı hizmetler edenlere yardımcı olacağını söylemiştir. Bunun yanında barışın ivedilikle yapılmasını, fakat Türklerin çoğunlukta bulunduğu yerlerin mutlaka Türkiye'de kalması koşuluyla sınırların çizilmesini, idari, iktisadi bağımsızlığın sağlanmasını, Batı'nın Türkiye'ye sermayesiyle, ürünleriyle, ilmi ve fenniyle yardımcı olmasını istemiştir. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'nin dostun ve düşmanın takdir edeceği bir vatan vazifesi olduğuna, söz, yazı, toplanma vb. özgürlüklerin sağlanması gerektiğine dikkati çekmiştir. Eğitim programlarının sık sık değiştirilmesine karşı çıkmış, millî *hars*'ın güçlendirilmesini önermiştir. Ülkenin *nur*'a ihtiyacının olduğunu, o nedenle de okullara önem verilmesini, hükümet makinesinin mutlaka ıslah edilmesini, ülkede yalnız kanunların hâkim olmasını, keyfi muamelelerin son bulmasını, nahiye teşkilatının yapılıp hükümetin

etkinliğinin köylerde de hissedilmesini, belediyelerin daha bağımsız ve daha üretken hale getirilmesini, ziraatın makinelerle ve bilimsel olarak yapılmasını önermiştir. Savaşın, yoksulluğun, hastalığın nüfusu azalttığını, bunların durdurulup nüfusu artırmak için gerekli önlemlerin alınmasını, doğrudan seçim sisteminin kabul edilmesini istemiştir. Kısaca Ali Ulvi Bey "Ülkede irfan az, servet az, gelişme az, sanat ve maharet az yani her şey az. Oysa yüksek hasletlere, üstün yeteneklere sahip bu millet bugün maddi ve manevi fakirlik içinde. Yapılacak şey, manen Türk ve Müslüman, maddeten çağdaş ve gelişmiş olmaktır. Millet benliğini bulmalıdır. Özellikle çoğunluğu oluşturan köylüler, rençberler ve şehirlerin esnaf ve amele takımı kendi benliği içinde yükseltilmelidir. İktisadi hâkimiyet sağlanmalıdır" düşüncesini savunmuştur.[6] "Medrese yapmadan önce müderris yetiştirmek, mektep yapmadan evvel muallim tedarik etmek, borç etmeden karşılığını bulmak, vergi tarh etmeden fabrika, imalathane, teşvik-i sanayi kanunları yapmak, kanallar açmak... eldeki hazain-i fıtrattan azami derecede istifade etmek. Köy yollarının, vesâit-i nakliyenin tesisiyle müstahsil ve tacirlere teshilat göstermek, ahenk-i devletten istifade ile beraber Avrupa'dan getirilen eşyanın kendi memleketimizden tedarikine çalışmak elzemdir" diyen Hafız Hulusi Efendi (Tekfurdağı) "Mazinin mazarratını, refik ve şevketin lezzetini bilmeyip rahatını sürdürecek; elli bin kişinin vekili olduğunu düşünmeyip de menfaatini düşünecek, kişisel işlerini takip edecek ve arandığı zaman mevkiinde bulunmayacak; her sene hiç olmazsa üç ay daire-i intihabiyesini dolaşıp da nasıl çalıştığını müvekkillerine tebliğ etmeyecek, kışın soğuğunda yazın ateşli günlerinde devr-i Âdemden kalma usul ile ziraat eden rençperin, dul kadınların, öksüz çocukların, şehit yavrularının derdine iştirak etmeyecek, onların sağlık sorunlarıyla, geçim dertleriyle ilgilenmeyecek ve vekâlet-i milleti zatî bir şeref, vasıta-ı menfaat addedecek" kimselerin seçilmemesini, bu tip insanlara oy verilmemesini istemiştir. "Esas itibariyle Çiftçiler Derneği'nin programı"nı kabul ettiğini belirten İzmir adayı Cevdet Efendi ise barış yapılmadan genel politika hakkında bir şey söylenemeyeceği kanısındadır. Ancak uygarlığın ve İslam inancının öngördüğü konularda ilerlemeye uygun tavır almaktan da kaçınmayacağını belirtmiştir.[7]

6. İşgal Bölgelerinde Seçim

Balkan Harbi sonunda yaşanılan olaylardan ders çıkaran İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da yeni bir savaşın başlamasını önleyebilmek için savaş sürecinde Osmanlı topraklarını kendi aralarında *adilane* bir şekilde paylaşacak çeşitli projeler üretmişlerdir.[1] Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bu projeler birer birer uygulamaya konulmuştur. Mütarekenin mürekkebi kurumadan işgaller de başlamıştır. Osmanlı Hükümeti işgalcileri "konuklar" olarak adlandırarak halkın direnişini kırmaya çalışırken; işgallerin sınırları her geçen gün genişlemiştir. Zira Osmanlı yöneticilerinin algıladığı gibi işgalciler "konuk" olarak değil işgal ettikleri toprakları Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparmak için gelmişlerdi. Onlar işgal ettikleri topraklar üzerinde ya yeni bir devlet kurmak, kimi yerleri dost gördükleri bir devletle birleştirmek, ya da sömürgeleştirmek gibi farklı politikalar uyguluyorlardı. Âdeta tarih boyunca Türklere karşı birikmiş kinlerinin hıncını çıkarmaya çalışıyorlardı.

15 Mayıs 1919'dan sonra İzmir livasının Kuşadası kazasıyla Ödemiş'in iki nahiyesi dışında kalan yerler Yunan askerleri tarafından işgal edilmişti. Seçimlere başlanılmasını öngören irade-i seniyye İzmir'de de uygulanmak istenmiş, hükümet bu konuda İtilaf Devletleri temsilcileriyle görüşmelerde bulunmuştu.[2] Mustafa Kemal Paşa

ise işgal bölgelerinde seçimin yapılmasına büyük önem veriyordu. 29 Ekim 1919'da Cemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta Aydın taraflarında seçimlere ilişkin şikâyetlerin olduğunu, bu şikâyetlerin de Rumlar tarafından yapıldığını belirttikten sonra şöyle diyordu:

> Haksız işgal olunan bu muazzez vilayetimizin Meclis-i Millî'ye mebus gönderebilmesi ahass-ı âmalimizdir. Bu suretle millet bilfiil işgali tanımadığını ve bu zengin topraklarından ayrılmaya asla razı olmadığını dünyaya ispat edecektir. Buna hükümetin de resmen müdahale etmesini İzmir valisine, keza Adana, Musul vilayetleriyle Maraş, Antep, Urfa sancaklarına resmen intihap için katî emirler vermesini siyaseti hazıranın icabatı makulelerinden ad ve telâkki eyleriz.[3]

Hükümetin aldığı seçim kararı Aydın vilayetine ulaşınca valilik bu kararı işgal edilmemiş livalara ve kazalara ulaştırdı. Bu sırada İzmir gazetelerinde de yoğun bir seçim tartışması başladı. Zira İzmir'den altı mebusun seçileceği tahmin ediliyordu.[4] *Ahenk* gazetesi yazarlarından İbn-i Hazım Ferit bir yazısında seçilecek mebusların barış antlaşması yapmak gibi bir sorumlulukları olacağını, o nedenle de "fazilet ve irfana, medeni cesarete" sahip kişiler olması gerektiğini belirtiyordu: "Mebusluğa namzet olacak zevat(ın) evvelemirde siyasiyata, içtimaiyata, iktisada ve bu memleket ahalisinin temayülât-ı ruhiye ve fikriyesine ne derecelerde nüfuz ve ittila kesbettiğine dair muntazam bir programını enzar-ı millete vaz ve teşhir" etmesini istiyordu.[5] *Ahenk* gazetesi başyazarı Mehmet Şevki, mebusluğun yüce bir paye olduğunu vurguladıktan sonra "üstü kapalı bir biçimde, işgalci güçlerin bütün kötülüklerini önleyecek kahramanlara oy verilmesini" gerekli görüyordu.[6] *Ahenk* gazetesinin bazı yazarları da mebus adaylarının kimliklerinin iyice bilinmesi ve halk tarafından tanınması gerektiği üzerinde duruyordu. Zira bunlar İttihad ve Terakki'ye sıcak bakmıyor; *idare-i sabıka*'nın adamlarının seçilmemesi bir yana, onların isimlerini bile duymak istemiyorlardı. *Ahenk* gazetesindeki bir başka yazıda da bu felaketten artık bir ibret dersi alınması "fırka ihtirasatına, şahsi muhabbet ve husumetlere asla kapılmayarak ve aldanmayarak" seçimin yapılması; seçilecek "zevatın her şeyden evvel vatanperver, namuslu, memleketin her türlü ihtiya-

catını tanır, ahval-i umumiye-i siyasiyeye bi-hakkın vâkıf cesaret-i medeniyeye malik ve yalnız vicdanının telkinatına tâbi" zevattan olması isteniyordu.

Seçimin yapılabilmesi için Heyet-i Teftişiye'nin oluşturulması gerekiyordu. *Vakit* gazetesi, *Ahenk* gazetesi sahibi Ali Nazmi, Çelebizade İskender, Tevfik Laki Efendi'den oluşan bir Heyet-i Teftişiye oluşturulduğunu yazmış ise de[7] seçim kararı alındıktan ve bu karar ilgili yerlere ulaştırıldıktan sonra Rahmetullah Efendi, Hacı Fehmi Paşa, Şefik, Ahmet Şükrü, Tokadızade Şekip, İbrahim, Tahirbeyzade Ahmed, Bekir Çelebizade Ahmed, Davavekili Hakkı ve Refik Beylerden bir Heyet-i Teftişiye oluşturulmuştu.[8] Bunun yanı sıra siyasal örgütlerin adayları hakkında da gazetelerde haberler yer bulmaya başlamıştı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası yapılacak seçimlerde Tevfik Paşa'yı, eski Adliye Nazırı İsmail Sıtkı'yı, Doktor Menekşelizade Hüsnü'yü, Halilbeyzade Nuri'yi, Tokadızade Şekip Bey'i, Ödemiş'ten Hacı Mümtaz'ı aday gösterirken, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İzmir Şubesi de Hacı Alipaşazade Refik, Sadık, Dava Vekili Ferid, Tokadızade Şekip, Halilbeyzade Nuri ve Hafız Bey üzerinde durmuştu.

Teceddüt Fırkası'nın İzmir'de şube açmaya, Çiftçiler Fırkası'nın da adaylarını saptamaya çalıştığı, Vahdet-i Milliye'nin ise Alaşehir'de başhekim olan Ödemişli Mustafa Bey'i aday göstereceği basına sızmıştı.[9] İzmirlilerden 300 kişi ortak imza ile Mahmut Muhtar Paşa'yı, Nurettin Paşa'yı, Saadettin Bey'i, Hüseyin Kâzım Bey'i, Ali Rıza Bey'i, Mustafa Nuri Bey'i, Bekir Behlül Bey'i aday olarak belirlemişti.[10]

Gazeteler halkı seçim sandığına getirebilmek için yoğun bir çabanın içine girmişti. Halkın kolay anlayacağı, kısa fakat vurucu cümlelerle yazılmış bildirilere sütunlarında yer açmıştı. *Ahenk* gazetesi, halkı şu sözlerle oy vermeye çağırıyordu:

> Ey vatandaş!.. Türk mukadderatının son saati çalınıyor!... Müntehib-i sânilere rey verirken elini göğsüne koyarak sada-yı vicdanını dinle!... Vereceğin reyde Türk saltanatının hayatıyla ölümü var!... Bunu hiçbir vakit hatırdan çıkarma!... Ve reyini namus, zekâ, irfan ve hiss-i vatan sahibi olanlara ver!.[11]

İzmir'de seçim çalışmaları ilerlemişti. Yunan işgal güçleri komutanı Naider, İzmir valisine 30 Ekim 1919 tarihli ve 2191(2183) sayılı tezkere ile İzmir'de sıkıyönetim olduğu için toplantının yasak olduğunu ve "intihabatın icrasına müsaade edemeyeceğini" bildirdi. Vali, bu tezkereyi alınca Vilayet İdare Meclisi'ni toplantıya çağırdı, yapılan tartışmalardan sonra "bu teşebbüsün protesto edilmesi"ne karar verildi.

Vilayet İdare Meclisi ayrıca İtilaf Devletleri temsilcilerine ve özellikle Yunan temsilci İstiryadis'e ithafen uzun bir protesto mektubu kaleme aldı. Seçim konusundaki kararlılığını şu cümlelerle ortaya koydu:

> Yunan kumandanı General Naider'in intihabatın icrasını men etmesine ortada hiçbir sebep yoktur. İşgal altında bulunan havalide sükûn ve asayişin mücadele-i intihabiyeyle muhtel olacağına dair ortada hiçbir emare yoktur. Anasır-ı İslâmın ve vekâr ve sükûneti bu hususda pek kuvvetli bir zemin teşkil eder. Adlî ve hukukî bir nokta-i nazardan da Yunan kumandanlığının bu tedbir-i zecriyesi tamamen gayr-i meşrudur. Zira İzmir ve havalisi, işgal altında bulunmalarına rağmen hâkimiyet-i Osmaniye altında bulunuyor ve her tarafta memurin-i Osmaniye ifa-yı vazife ediyor. Bu şerait tahtında intihabın icrasını men eylemek, Osmanlı hâkimiyetine karşı bir darbe teşkil ediyor. Bu esasatı nazar-ı dikkate alan vilayet, memnuiyete rağmen, kemakân intihabatın icrasına devam edecektir.[12]

İtilaf Devletleri temsilcileri bu protestoyu amirlerine ileteceklerini söylerken, Yunanistan Komiseri İstiryadis, İzzet Bey'e gönderdiği bir muhtırada önce seçimin yapılmasını yasaklayan Yunan kumandanı General Naider'i haklı göstermeye çalışmış, ardından da "memalik-i Osmaniyenin işgal altında bulunan diğer vilayetlerinde intihabatın yapılmasına müsaade olunsa bile kendisinin buna müsaade edemeyeceğini ve intihabat yapmakta ısrar edenlerin kuva-yı müsellaha ile men edileceklerini" belirtmiştir. Yunan komutan bununla yetinmemiş; diğer yerlerden daha erken ikinci seçmenlerini seçen, mebuslarını seçmek üzere belediyede toplanan Seferhisar'ın ikinci seçmenlerini tutuklamıştır. Dolayısıyla burada seçimin tamamlanmasına izin vermemiştir.[13]

Bu arada 30 Ekim 1919'da Menemen'de ikinci seçmenler İzmir mebus adaylarından kendi istedikleri kişileri mebus seçmek için oylarını atmaya başlamışlardır. Eski vali Nurettin Paşa 19, eski valilerden Hüseyin Kâzım 19, İsmail Hakkı Bey 19, Şûra-yı Devlet reisi Saadeddin Bey 18, Menemen belediye reisi Süleyman Efendi 18, Maarif müdürü Ziya Bey 18 oy almıştı.[14] Bu olay üzerine işgalci Yunan güçleri yetkilerini aşarak ve hukuk dışına çıkarak seçimi zorla engellemiş ve ikinci seçmenleri tutuklamıştır. Yerel hükümetin yaptığı başvuruları dikkate almamıştır. İşgal ettikleri yerlerdeki seçimi zorla da olsa engelleyeceklerini yinelemiştir. Bunun üzerine konu hükümete iletilmiş, Vükela Heyeti Yunan komutanın tavrını görüşmüş ve İtilaf Devletleri nezdinde protesto yapılmasını kararlaştırmış, bu konuda da Hariciye Nazırı'na yetki vermiştir.[15] Heyet-i Temsiliye ise Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan hükümetin Yunanistan'ın bu tavrına şiddetle müdahale etmesini ve Yunan işgalcilerinin eylemlerine karşı çıkmayan İzmir valisi İzzet Bey'in değiştirilmesini istemiştir.[16] İzmir seçimlerine büyük önem veren Heyet-i Temsiliye ayrıca İzmir Telgraf Başmüdürü Ethem Bey'e de gizlice seçimlerin yapılması için gerekli çabanın gösterilmesi emrini vermiştir. 17 Kasım 1919'da da kasaba halkı, Urla'da ve Karaburun'da seçimlere muhalefet eden Yunan kumandanını Harbiye Nazırı'na şikâyet etmiştir. Halkın en doğal haklarından olan seçime katılma hakkının engellenmesini İtilaf Devletleri temsilcileri ve tarafsız devletler nezdinde de protesto etmiştir.[17] Bu gelişmeler üzerine Dâhiliye Nezareti, İzmir liva Merkez Heyet-i Teftişiyesi'ni Kuşadası'na almıştır. Bu nedenle de İzmir seçimi, Kuşadası kazası ile Ödemiş'in iki nahiyesinde (Kelas ve Balyanbolu)[18] ve güç koşullar altında gerçekleştirilmiştir.

İzmir seçimlerine Vali İzzet Bey itiraz etmiştir. Seçim, Şûra-yı Devlet'e aktarılmış ve Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesi bu konuyu tartışmış, Kuşadası'nın merkez liva sayılmasını uygun görmemiştir. Dolayısıyla da yapılan seçimi yasalara aykırı bulmuştur.[19] Bunun üzerine konu Şûra-yı Devlet Genel Kurulu'na aktarılmış, Genel Kurul 6 karşıt oya karşın 7 oyla yapılan işlemi kanuna uygun bulmamış ve kararı Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.[20] Dâhiliye Nazırı, seçilen mebusların mazbatalarını Meclis-i Mebusan'a göndermiştir.

İzmir milletvekillerinin durumu 26 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'da "Tetkik-i İntihap" komisyonunda ele alınmış ve mebus seçilmelerinin uygun olduğu kararlaştırılmıştır. Bu karar Meclis Genel Kurulu'nda okunarak onaylanmıştır.[21] Böylece seçilen Yunus Nadi, Refet, İlhami, Şükrü, Tahsin ve Nuri Beyler İzmir mebusu olarak kabul edilmiştir.[22]

Aynı durum Adana'da da yaşanmıştır. Oradan da beş mebusun seçileceği düşünülüyordu. Seçim kararı Adana vilayetine bildirilince Fransa Hükümeti "ecza-yı memalik-i şahane"den olan bu yurt parçasında seçimin yapılmasına karşı olmadığını ancak seçim sırasındaki tartışmaların iç güvenliği bozacağından kaygı duyduğunu belirterek seçimlere taraftar olmadığını bildirdi. Adanalıların girişimleri de olumlu sonuç vermedi. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Kilikyalılar Cemiyeti, Fransa'ya başvurdu. Olumlu bir sonuç alınamadı. Dışişleri Bakanlığı Fransa Hükümeti'ne bir nota vererek seçimlere engel çıkarılmamasını istedi. Fransız Hükümeti "Adana'da intihabatın yapılmasına esasen muhalif olmadığını ve hakkımızın tamamen teslim edildiğini bildirmekle beraber ahval-i hazıra hakkında ve işgal-i askerî dolayısı ile intihabatın birtakım ihtilalata müncer olmasından bahis edilerek intihabattan şimdilik sarf-ı nazar" edilmesini istedi.[23] Bunun üzerine Kilikyalılar Cemiyeti üyeleri eski yıllarda Yemen mebuslarının seçimle belirlenmeyip, idare meclisince seçildiklerini göz önüne alarak Adana mebuslarının da bu yolla seçilmelerini düşündü. Ancak idare meclisinin kimi üyelerinin Hıristiyan olması, bunların da seçim mazbatasını imzalayacak üyeleri işgal komutanına bildirerek onların cezalandırılmalarına neden olacağından çekinildi ve bu girişimden de vazgeçildi. Belediye Meclisi'nden mazbata almak yolundaki düşünce de uygulanmadı. Bunun üzerine halkın civar livalardan birine götürülerek seçimin yapılması planlandı. Fakat dışarı çıkan halkın tekrar Adana'ya dönerken cezalandırılmalarından korkulduğu için bu seçenek de elendi. Oysa Adana'dan İstanbul'a gidip gelen Adana eşrafı ve ileri gelenleri sürekli olarak Meclis-i Mebusan'da Adana temsilcilerinin bulunmasını istiyorlar ve bunun için gereğinin yapılmasında ısrar ediyorlardı. Bu ısrar karşısında İstanbul'da bulunan Adanalılar bir toplantı ya-

parak durumu görüştüler ve aralarından 20 kişiyi gizli oyla ikinci seçmen olarak belirlediler. Onlar da "biz ittifak-ı ara ile intihabımızı yapar ve Meclis-i Mebusan'a arz ederiz" diyerek Merkez Sancağı, Cebelibereket, Mersin ve Kozan sancakları için dört mebus seçip İstanbul'a gönderdiler.[24] Bunların seçim mazbataları Birinci Şube'de incelendi. Şube, mazbataları şeklen seçim yasasına uygun bulmadı. Ancak işgal dolayısıyla yöresinde yapılamayan seçimler nedeniyle Adana vilayetinin siyasi ve yasama görevine katılma haklarından yoksun bırakılmasını da doğru bulmadı. Adanalıların yasama meclisine katılma hakkından yararlanmalarını, dolayısıyla da Adana seçimlerinin yasal sayılıp seçilen mebusların mebusluklarının kabul edilmesini kararlaştırdı.[25] Böylece o günkü yasal düzenlemelere uygun olmasa bile ulusal mücadelede yer alabilmek için işin yasal yönünden öte ulusal yönüne ağırlık verilerek Adana'nın Meclis-i Mebusan'da temsil edilmesi uygun bulundu. Bu durum mebuslar arasında tartışmalara yol açtı. Konunun daha genişçe tartışılması istendi. 26 Şubat'ta yapılan toplantıda ise bu konunun gizli celsede konuşulmasının daha uygun olacağı kararlaştırıldı.[26] İzmir ve Adana gibi Manisa da işgal altında olduğu için seçimler Akhisar kazası merkezinde yapılarak Manisa mebusları bu şekilde belirlendi.[27]

Musul da Mondros Mütarekesi sonrasında işgal edilen yerlerin başında geliyordu. Osmanlı yönetimi, bu seçimlerde Musul'daki egemenlik haklarının sürdüğünü ve bu toprakların kendisine ait olduğunu düşünerek burada da seçim yapmak istedi. Cizre kaymakamı Mehmet Sultan Bey'e bir yazı göndererek "âmal-i vataniye ve milliyeye muvafık zevattan meb'us intihap olunarak gönderilmesi için teşebbüsat ve delalette bulunulmasını" istedi.[28] Ancak İngilizler burada seçimin yapılmasına izin vermediler. Bu nedenle de Meclis-i Mebusan'da Musul temsilcileri bulunmadı.

7. İstanbul'da Seçim

7.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması

Osmanlı seçim sisteminin temel organlarından biri Heyet-i Teftişiye idi. Bu heyet, Belediye Meclisi üyelerinden oluşuyordu. Ancak İstanbul'da belediye feshedildiği için Heyet-i Teftişiye oluşturulamıyordu. Bu sorunu çözebilmek için 1324/1908'de olduğu gibi Heyet-i Teftişiye'nin belediyenin seçilmiş encümen üyelerinden oluşturulması düşüncesi ortaya çıktı ve bunun Babıâli'ye arz edilmesi kararlaştırıldı.[1]

Hükümet bunun üzerine şehremaneti tarafından seçilenler ile idare meclisi üyeleri arasından seçilen kişilerden geçici bir heyetin oluşturulmasını kararlaştırdı. Şehremini Cemil Paşa'nın başkanlığında Yeniköy seçim dairesi komisyonundan Mabeyn-i Hümayun eski Başkâtibi Cevad Bey'den, Kadıköy dairesinden emekli Bahriye Albayı Mümtaz Bey'den, Beyazıt dairesinden Meclis-i Emanet Başkâtibi Rıza Efendi'den, Anadoluhisarı dairesinden Kuzguncuk'lu Mazlum Bey'den, emekli Doktor Nafiz Bey'den, Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Yürüklü Nail Bey'den, Hayri Bey'den, Yevani Efendi'den, Yakufilos Efendi'den, Makriköy dairesi eski müdürü Halil Bey'den oluşan bir Heyet-i Teftişiye kuruldu.[2] Bunlar, 20 Ekim'de

Cemil Paşa'nın başkanlığında yaptıkları toplantıda Halil Bey'i ikinci başkanlığa seçtiler ve sandıkların konulacağı yer ile sandık başına gönderilecek müfettişler ve kâtipler konusunu tartıştılar. Ayrıca seçim harcamaları için hükümetçe verilen 10 bin liranın yeterli olamayacağını belirterek buna 15 bin lira ilave edilmesini istediler.[3]

Heyet-i Teftişiye bu seçimde kullanılmak üzere 65 top kâğıt ve 200 mühür siparişi verdi, oy sandıklarından eskilerin onarılması ile yeni sandık yapılması işini de İmalat-ı Harbiye'ye ihale etti.

Heyet-i Teftişiye her sandığın başına bir müfettiş ve bir kâtip görevlendirmeyi kararlaştırdı. Hangi bölgeye ne kadar sandık konulacağını da saptadı ve belediyelere bildirdi. Buna göre; Adalar'a 3, Kadıköyü'ne 10, Üsküdar'a 12, Makriköy'e [bugünkü Bakırköy] 13, Yeniköy'e 15, Anadoluhisarı'na 15, Beyazıt'a 24, Beyoğlu'na 24, Fatih'e 32 olmak üzere toplam 148 sandık koymayı planladı.[4]

İstanbul Belediye seçimi tamamlandıktan sonra geçici olarak görev yapan Heyet-i Teftişiye'nin görevi de 10 Kasım 1919'da sona erdi. Hayrettin, Emin, İsmail Hakkı, Ahmet, Hüsnü ve Hacı Mustafa Beylerden yeni bir Heyet-i Teftişiye oluşturuldu. Yeni oluşturulan heyetin ikinci başkanlığına da Hayrettin Bey seçildi.[5] Yeni heyet her sandık başında bir memur ile iki kâtibin bulunmasını kararlaştırdı ve bu görevlendirmeleri yaptı.

İstanbul'da belediye tarafından mahallelere asılan esas defterlere seçim hakkına sahip kimi kişilerin yazılmadığı ihbarı üzerine gerekli inceleme yapıldı.[6] Nüfus defterleri kesinleştikten sonra seçmen sayısına göre ikinci seçmen sayısı hesaplandı ve bu seçimde İstanbul'dan 419 ikinci seçmenin seçilmesi saptandı. İstanbul için saptanan bu sayı geçen seçimde seçilen ikinci seçmen sayısıydı.[7] Fatih, Beyazıt ve Beyoğlu daireleri çok büyük oldukları için şubelere ayrılması ve her şubeden de 20-25 ikinci seçmen seçilmesi kararlaştırıldı.[8] Ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle yeni bir nüfus yazımı yapılarak ikinci seçmen sayısı saptanamadı.[9]

İkinci seçmenlerin seçim bölgelerine göre dağılımı ve konulacak sandık sayısı şöyleydi:[10]

Seçim Bölgesi	İkinci Seçmen Sayısı						Sandık sayısı
	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Diğer	Toplam	
Beyazıt	61	1	5			67	24
Fatih	74	8	5	3		90	32
Beyoğlu	176	10	11	9	4	210[11]	24
Kadıköy						24	10
Yeniköy	12	5	2	1		20	14
Anadoluhisarı	15	2	2	1		20	12
Üsküdar	19	4	4	1		28	12
Adalar	3	3	1			7	3
Makriköy	15	3	2			20	13

Fatih dairesi 10,[12] Beyazıt dairesi 6,[13] Beyoğlu dairesi 12[14] mıntıkaya ayrılmıştı. Her mıntıkada sandıkların konulacağı yerler, bu sandıklarda hangi mahallelerin seçmenlerinin oylarını kullanacağı ve her mıntıkadan kaç ikinci seçmen seçileceği de saptanmıştı.

7.2. İkinci Seçmenlerin Seçimleri

İstanbul seçimlerinin ayrı bir önemi vardı. Deyim yerindeyse seçimin kalbi İstanbul'da atıyordu. Bu nedenle de tüm siyasal örgütler İstanbul'daki çalışmalarına oldukça özen gösteriyordu. Heyet-i Teftişiye'nin yayımladığı şu bildiri de bu özenin ifadesiydi:

> Ey ahali-i kiram
>
> Malumunuz olsun ki bu gün vatanımızın ve memleketimizin hal ve mevkii tasavvur edebildiğimizin pek çok fevkinde nazik, mühim belki de tehlikelidir. Ufak bir suitefehhüm ve en küçük bir tedbirsizlik vatanı mahveder, perişan eder. Bu nazik zamanda milletimizin mukadderât-ı âtiyesi ve saadet-i hâliye ve müstakbelesi hakkında bil-müzakere ve bil-muhafaza tedâbir-i makule ittihaz edecek ancak Meclis-i Mebusan'dır. Bu Meclis-i Mebusan ise sizin vekâletinizi hazır olan zevattan terekküp edecektir. Şüphe yok ki cümlemizin maksad-ı esası milletimizin istiklâli, manen ve maddeten mazhar-ı terakkiyat olarak her türlü refah ve saadete nailiyettir.
>
> Binaenaleyh ey ahali-i kiram bu noktayı daima nazar-ı dikkate alarak vatanımızı hayat ve memat ellerine tevdi edeceğiniz vekilleri taktil, tehcir ve ih-

tikâr işlerinde elleri ve alınları kirlenmiş olan eşhastan intihap etmeyeceğiniz muhakkak olduğu gibi zinhar fırka ihtirasına ve dâhili ve harici iğfalat ve tesvilata dahi kapılmayınız. Reyinizi vermek hususunda sakın tekâsül etmeyesiniz ve her şeyden evvel Allahı, necib milletimizi düşünün. Eli temiz, alnı açık, ahvali âleme vakıf bulunan ve menafi-i mukaddese-i vatanı her türlü amal-i hasise ve ihtirasat-ı zatiyeye tercih etmeyecek olanları seçiniz. Ta ki vatan kurtulsun. Yoksa perişan(lık) muhakkakdır. Son nedamet fayda vermez.[15]

Seçmenlere mühürlü kâğıtlar verilecek ve bunlara seçmek istedikleri ikinci seçmenlerin adlarını yazmaları ya da yazdırmaları istenecekti. Bu oy pusulası seçmenin kendisi tarafından sandığa atılacaktı. Heyet-i Teftişiye seçimlerde kullanılmak üzere sekiz köşeli, üst kısmında "Dersaadet İntihab-ı Mebusan" alt kısmında "Heyet-i Teftişiye" ortada "Devre 4", bir yüzünde "1335", diğer yüzünde "1337" tarihleri bulunan mühürler yaptırdı.

İstanbul seçim heyeti 23 Ekim'de Şehremini başkan yardımcısı Halil Bey başkanlığında toplanarak eski oy sandıklarının tanesi 200 kuruşa onartılmasına, yeni sandıkların da tanesi 1100 kuruştan alınmasına, sandık başlarında bir müfettiş ile bir kâtibin bulundurulmasına,[16] seçim sürdüğü sürece oy sandıklarının bulundukları bölgenin polis karakollarında koruma altında tutulmasına karar verdi.

Beyazıt seçim bölgesi mahalle temsilcileri, 6 Kasım 1919'da Darülfünun konferans salonunda bir toplantı yaparak;

1. Mahalle tarafından çoğunlukla kabul edilen ikinci seçmenlerin tercihan kabul edilmesini,
2. Bir mahalleden hem aday hem de temsilci olarak gösterilen kişilerin tercihan kabul edilmesini,
3. İkinci seçmen seçiminde eşit oy çıktığında mahalle temsilcisinin oyunun belirleyici olmasını,
4. Küçük mahalleler için büyük mahalleler adaylarının kabul edilmesini,
5. Mahallelerin birleştirilmesinde küçük mahallelerin büyük mahallelere eklenmesini ve büyük mahalle adayının benimsenmesini kararlaştırdı.[17]

İstanbul Heyet-i Teftişiyesi 24 Kasım 1919'da Makriköy, Kadıköy, Adalar, Anadoluhisarı, Beyazıt seçim bölgelerinde ikinci seç-

menlerin seçimine başlanmasını, seçimlerin üç gün sürmesini ardından da –Perşembe gününden başlamak üzere– Beyoğlu, Üsküdar, Yeniköy ve Fatih bölgelerinin ikinci seçmen seçiminin yapılmasını kararlaştırdı.[18] Ayrıca Üsküdar ve Beyoğlu bölgelerinde seçim sandıklarının konulacağı yerleri, mahallelerin hangi sandıkta ve ne zaman oy kullanacaklarını belirten bir de duyuru yayınladı.[19] İstanbul seçmenleri Heyet-i Teftişiye'nin yönlendirmesi ile tam bir özgürlük içinde oylarını kullanarak ikinci seçmenleri seçti.[20] Kimi yerlerde Enver Paşa, Talat Paşa gibi *savaş suçlusu* sayılanlara ya da Malta'da tutuklu bulunanlara hatta Yunan Başvekili Venizelos'a oy verenler de oldu.[21]

İkinci seçmenlerin aldıkları oylar seçim bölgelerine göre değişiyordu. En yüksek oyla seçilen ikinci seçmen Fatih'te 2445, Anadoluhisarı'nda 2058, Beyoğlu'nda 2040, Kadıköy'de 1872, Beyazıt'ta 1769, Üsküdar'da 1470, Yeniköy'de 907, Makriköy'de 774, Adalar'da 347 oy almıştı.[22]

İkinci seçmenlerden 316'sının mesleki dağılımına baktığımızda memurların sayısı 168 idi. Din görevlisi (imam, şeyh) 38, asker 30, tüccar 17, işçi 13, doktor 13, hukukçu 8, öğretmen 6, muhtar 6, mimar-mühendis 5, esnaf 4, çiftçi 4, gazeteci 2, kaptan 2, kimyager ise 1 idi.[23]

Tüm çabalara karşın seçime katılım yeterli düzeyde olmadı. Şehremini Cemil Paşa'nın açıklamalarına göre İstanbul'da seçime katılma oranı yüzde 22'de kaldı.[24] Bunda kuşkusuz seçime katılmanın demokratik bir hak olduğu bilincinin henüz yerleşmemiş olması, azınlıklardan önemli bir kesimin seçime katılmayacaklarını açıklamaları, kimi siyasi örgütlerin seçimin serbest yapılmayacağını iddia ederek seçimi boykot etmeleri, kimi kesimlerin de oluşacak meclisi güçsüz kılabilmek için bireyleri oy kullanmaktan uzaklaştırıcı tavır ve davranış içine girmeleri etkili oldu.

7.3. Mebusların Seçimi

İkinci seçmen seçimi bittikten beş gün sonra mebus seçiminin yapılması gerekiyordu. Heyet-i Teftişiye 13 Aralık'ta yayımladığı bir

duyuruda 18 Aralık 1919'da İstanbul mebuslarının seçileceğini; Şile, Kartal, Gökboza ve Ömerli kazalarından seçilen ikinci seçmenlerin mazbatalarıyla birlikte saat 10'da Darülfünun konferans salonunda hazır bulunmalarını istedi.

Millî Ahrar ile Ahali İktisat Fırkası; Prens Sabahattin Bey'i, Kemal Mithat Bey'i, Asaf Muammer Bey'i, Câmi Bey'i, Reşad Hikmet Bey'i, Faik Nüzhet Bey'i, Refik Nevzad Bey'i, Lütfi Fikri Bey'i, Celaleddin Arif Bey'i, Rauf Ahmet Bey'i, Ahmet Selahattin Bey'i; Millî Kongre; Prens Sabahattin Bey'i, Hüseyin Kâzım Bey'i, Reşad Hikmet Bey'i, Fuat Selim Bey'i, Celaleddin Arif Bey'i, Hamit Bey'i, Ahmet İhsan Bey'i, Reşit Sadi Bey'i, Rauf Ahmet Bey'i, Ahmet Selahattin Bey'i, Lütfi Fikri Bey'i, Hüseyin Ferid Bey'i, Dr. Adnan Bey'i ve Yusuf Ziya Bey'i; Millî Türk Fırkası; Ahmet Ferid Bey'i, Mustafa Zühtü Bey'i, İsmail Hakkı Bey'i, Akçuraoğlu Yusuf Bey'i, Mehmet Emin Bey'i; Çiftçiler Derneği; Nafıa Nazırı Abuk Ahmet Paşa'yı, eski Nafıa Nazırı Ferit Bey'i, Galip Kemâli Bey'i, Ahmet Cevdet Bey'i, Ruhi Paşa'yı ve Ziraat Bankası İdare Heyeti üyesi Hamit Bey'i İstanbul adayı olarak belirledi.[25]

Sulh ve Selamet Fırkası 5, Sosyal Demokrat Fırkası 4, Türkiye Sosyalist Fırkası 2, Bağımsızlar da 5 aday ile İstanbul'da seçime girdi.

18 Aralık 1919'da Darülfünun binası bayraklarla süslendi. Sabahın erken saatlerinde siyasi örgüt temsilcileri aday listeleriyle binanın önüne gelmeye başladı. Saat 10'a doğru ikinci seçmenler binaya girerken adaylar da oy alabilmek için propaganda yaptı. Konferans salonunun önünde polis ve jandarma güvenlik önlemleri almıştı. Salona halılar serilmiş, koltuklar ve kanepeler yerleştirilmişti. Oy sandığı salonun ortasına konulmuş, salonda bulunan üç siyah tahta üzerine 78 adayın ismi yazılmıştı. Bunlardan 9'u re'sen, 14'ü mazbata ile adaylığını koymuştu.[26] İkinci seçmenler mazbatalarını göstererek içeriye girmiş ve adlarını yazdırdıktan sonra salona geçmişti. Heyet-i Teftişiye üyelerinden biri ikinci seçmenlerin mazbatalarını mühürledikten sonra onlara mühürlü oy pusulasını veriyordu. Salona ikinci seçmenler, görevliler ve basın mensupları dışında kimse alınmamıştı.

*Oy verilirken (*Vakit, *19 Ekim 1919)*

Saat 10'da Şehremini Cemil Paşa, İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiye üyeleri, Fetva Emini, 150 kadar ikinci seçmenin önünde sandığı açtı ve boş olduğunu gösterdikten sonra kapattı. Fetva Emini bir dua okudu ve ardından da oy atılması işlemine başlandı.

16 Ekim 1919'da Baro başkanı Celaleddin Arif Bey'in başkanlığında bazı ikinci seçmenler bir toplantı yaparak bir ölçüde seçime hazırlık yapmışlardı. Toplantıda konuşan Üsküdar ikinci seçmenlerinden Darülfünun öğretim üyelerinden İsmail Hakkı Bey, İstanbul'dan seçilecek mebusların millî, dinî hislere sahip ahlaklı, fedakâr, ilim sahibi kişiler olması gerektiğini söylemişti. İkinci seçmenlere hiçbir partinin, hiçbir gazetenin ve kimsenin etkisi altında kalmadan oylarını kullanmalarını öğütlemişti.[27] İkinci seçmenlerden 60-70 kişi de seçim öncesinde toplanarak görüş alışverişinde bulunmuştu.[28] Bu

arada gruplaşarak ortak liste hazırlamaya çalışanlar da olmuştu. Örneğin, Feriköy, Hasköy, Beşiktaş ikinci seçmenlerinden 47 kişi aynı listeyi kullanmıştı. 17 Aralık'ta da Fatih ve Beyoğlu seçim bölgelerinden seçilen kimi ikinci seçmenlerin katılımı ile ayrı ayrı toplantılar yapılmış ve "ilim ve fikir sahasında terakki, azim ve fedakârlık gibi seciyelere malik olan ve istiklâl-i siyasiye taraftar olan" kişilerin mebus seçilmesi kararlaştırılmıştı. Bu niteliğe sahip olarak gördükleri Baro başkanı Celaleddin Arif Bey'in, Osmanlı Bankası İdare Meclisi üyesi Hamid Bey'in, Darülfünun müderrislerinden Ahmet Selahattin Bey'in, Doktor Adnan Bey'in ve Ahmet Ferid Bey'in adının bulunduğu bir liste hazırlamışlardı.[29] *İfham* gazetesi de bir anket düzenleyerek halka "İstanbul mebusu olarak kimi aday gösterirsiniz" sorusunu yöneltmiş ve kamuoyunun nabzını tutmaya çalışmıştı.

İkinci seçmenler ya önceden belirlediği adayların adlarını oy pusulasına yazdı ya da salonda asılı mebus aday listesinden yararlandı. Saat 15.00'te sandık kapatıldı, salon boşaltıldı ve oyların sayımına geçildi. İstanbul'da yapılan seçimler sonucunda;

Osmanlı Bankası İdare Meclisi üyesi Hamid Bey 362 oy ile, Yüksek Öğretim Müdürü Selahattin Bey 359 oy ile, Baro Başkanı Celaleddin Arif Bey 350 oy ile, eski Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey 299 oy ile, Meşihat eski Müdürü Kâmil Efendi 259 oy ile, Sıhhiye Müdürü Dr. Adnan Bey 235 oy ile, eski Kiyef Sefiri Muhtar Bey 221 oy ile, Darülfünun'da Müderris Mişon Ventura Bey 190 oy ile, eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey 164 oy ile, İtibar-ı Millî Bankası Müdürü Hasan Ferit Bey 159 oy ile, Zeytinburnu Fabrikası'nda Ustabaşı olan Numan Efendi 134 oy ile mebus seçildiler.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul'dan aday göstermemesine karşın çıkan bu sonuç Müdafaa-i Hukuk karşıtlarını oldukça şaşırttı. Zira bunlar Anadolu hareketini benimseyen kişilerdi. Bu nedenle İstanbul seçim sonuçlarını ulusalcı basın olumlu olarak yorumladı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı basın organları ise tepkiyle karşıladı ve seçimi âdeta İttihad ve Terakki Fırkası'nın kongre seçimi olarak nitelendirdi.[30]

Kendisi de mebus seçilmiş olmasına karşın seçimlerde, muhaliflerin *İttihatçı* olarak nitelediği ulusalcıların üstün gelmesini içine sin-

diremeyen Lütfi Fikri Bey de Hürriyet ve İtilafçıların çağrısı üzerine 19 Aralık 1919'da istifa etti.[31] İstanbul Zeytinburnu Fabrikası'nda usta iken mebus seçilen Numan Usta ise Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından protesto edildi, Numan Usta'nın "sosyalist" değil "İttihatçı" olduğu iddia edildi.[32]

8. Mustafa Kemal Paşa'nın Milletvekili Seçilmesi

Ülkenin seçim atmosferine girdiği o günlerde kamuoyu Mustafa Kemal Paşa'nın aday olup olmayacağını merak ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ise "Biz mebus olmalıyız. Mecliste bulunmalıyız, âmal ve arzu-yı milliyi bizim kadar bilen yoktur. Beni intihap ederlerse kabul ederim. Fakat kendim namzetliğimi koyacak değilim" diyordu.[1] *Yeni Gün* gazetesi muhabirine ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesi başyazarına ise kendiliğinden aday olmayacağını ancak ulus seçerse memnun kalacağını söylemişti.[2]

Heyet-i Temsiliye, 28 Ekim 1919'da bir kişinin bağımsız aday olabilmesi için 300 kişinin ortak imzasıyla aday gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştı.[3] Bu durum kişilerin birden çok yerden aday gösterilmesine yol açmıştı. Örneğin Mustafa Kemal 500 imza ile Erzurum'dan aday gösterilirken, Ahali İktisat Fırkası da onu Sivas'tan aday gösterdi.[4] Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Mustafa Kemal Paşa'yı kendi şehirlerinden aday göstermek istedi ancak o Erzurum'dan aday olacağını söyleyerek bu isteği geri çevirdi.[5] Erzurumluların Mustafa Kemal Paşa'yı mebus seçmelerinin nedeni; "canlarını ve vatanlarını koruma kaygusuyla girişilmiş olan Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa'nın da katılmış ve millî çabalarla

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum mebusu seçildiğini gösteren tutanak (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi 4. Dönem 19-67/662)

millî kuruluşları düzenlemeye çalışmış olmasının yarattığı saygı" idi. Seçilmesinde kişiliğine duyulan samimi saygıdan başka bir gücün etkisi olmamıştı.[6] Erzurum'dan iki yüz altmış sekiz oy ile mebus seçilen Mustafa Kemal Paşa da mebus seçilmesi dolayısıyla Erzurum halkına teşekkür etmişti (9 Ocak 1919).[7]

Ülkenin dört bir yanında seçimler Kasım ve Aralık aylarında tamamlandı. 164 mebus seçildi.[8] Böylece Osmanlı devleti zor da olsa işgal altında bulunan ülkede verilen demokrasi sınavından başarıyla çıkmış oldu. Sıra, meclisin açılmasına geldi.

9. Seçime İtirazlar

Her seçim döneminde olduğu gibi bu seçimde de kimi kişi ve siyasi örgütler seçimin gidişatına ve seçim sonuçlarına gölge düşürmeye çalışmışlardı. Örneğin göz doktoru Esat Paşa, Heyet-i Temsiliye'ye hitaben yazdığı bir telgrafta Edirne, Bursa vilayetleriyle diğer bazı livalarda seçimlere müdahalede bulunulduğunu, ilan edilen mebus adaylarının Kuva-yı Milliyecilerin etkisi altında bulunan "İttihatçılarla küçük rütbeli zabitlerden" olduğunu iddia etmişti. Bu iddialara yanıt veren Heyet-i Temsiliye ise kişileri tanımadıklarını, o nedenle de müdahale etmediklerini, seçimlerin milletin iradesine tâbi olduğunu bildirmişti.[1] Ortaya atılan iddiaların doğru olmadığı kanısında olan Heyet-i Temsiliye, nerelerde kimler tarafından müdahale yapılmış ise bunun somutlaştırılmasını Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan sorulmasını kararlaştırmıştı.[2]

Hürriyet ve İtilaf yanlısı *Alemdar* gazetesi, seçim başlarken bazı yerlerde belediye başkanlarının değiştirildiğini, kaymakamların seçime müdahale ettiğini iddia etmiş ve örnek olarak da Ankara'yı vermişti.[3] Balıkesir Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez Şube reisi Basribeyzade Mehmed Şevki de ikinci seçmen seçimlerinin düzgün yapılmadığını, Sulh ve Selamet Fırkası Trabzon, Rize, Maçka, Ankara, Keskin, Haymana ve Kalecik seçimlerine dışarıdan müdahale yapıl-

dığını ileri sürmüştü. Prens Sabahattin Bey de seçimlere dışarıdan müdahale edildiği savına katılmıştı.[4] Kimi iddialara göre de seçimler normal koşullarda geçmemişti.[5]

Harbiye Nazırı Cemal Paşa 9 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir yazıda "Seçimlerin güvenlik içinde yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması ve millî teşkilat adına hükümet işlerine karışılmaması"nı bildirmişti. Cemal Paşa, "karışmaların örnek gösterilmesine gerek olmayacak derecede açık" olduğunu söyleyerek milliyetçileri suçlamıştı.[6] Mustafa Kemal Paşa bu suçlamalara verdiği yanıtta şöyle demişti:

> Seçimler o kadar baskısız yapılmaktadır ki, gelişmiş ve uygar ülkelerde bile böyle baskısız bir seçim yapılmamıştır. Sanırım, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Heyet-i Temsiliyemizin yasadışı bir etkisi ve baskısı olmamıştır ve olmayacaktır. Herkes adaylığını kendisi koymaktadır.[7]

Bununla birlikte her seçimde olduğu gibi bu seçimde de bazı küçük yerlerde kimi görevliler işgüzarlık yaparak seçime müdahale etmek istemiş; ancak etkili olamamışlardır. *Albayrak* gazetesinin de belirttiği gibi "bu memlekette artık polis ve jandarma ile mebus intihabatı" dönemi geçmiştir.[8]

Seçimlere müdahale olup olmadığının tartışıldığı bu günlerde hükümet Anadolu'daki gelişmeleri yakından görmek ve incelemek üzere üç heyet oluşturmuş ve bunları Anadolu'ya göndermiştir. Ferik Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığındaki heyet; Samsun, Sivas yoluyla Erzurum'a kadar gitmiş, oradan Trabzon'a geçmiş daha sonra da İstanbul'a dönmüştür.[9] Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet de Bandırma, Karesi, Afyon ve Eskişehir yöresinde incelemelerde bulunmuştur.[10] Ahmet Fevzi Paşa başkanlığındaki heyet ise Batı Anadolu'yu dolaşmıştır. Bu heyet yaptıkları incelemelerde seçimlerin usulüne uygun bir şekilde yapıldığını İstanbul'a bildirmişlerdir.[11] Cemil Paşa da seçimlere herhangi bir müdahalenin olmadığını, tarafsız yapıldığını, fakat ahalinin kayıtsızlığı yüzünden bir hizbin başarılı olduğunu belirtmiştir.[12] Böylece Hürriyet ve İtilafçıların seçimlere gölge düşürme çabasının gerçeği yansıtmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Harbiye Na-

zırı Cemal Paşa da 31 Aralık 1919'da "milletvekillerinin seçiminde hiçbir yoldan karışma olmadığı inancı çok şükür her yerde doğmuştur" diyerek o da seçimlere müdahale edildiği iddialarını çürütücü bir açıklama yapma gereği duymuştur.[13]

Her seçimde olduğu gibi bu seçimde de sonucu etkilemeyecek tatsızlıklar ve kimi müdahaleler yaşanmıştır. Afyon'da adaylar arasında kavga çıkmış, Burdur'daki seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddia edilmiştir. Samsun'un hükümet yanlısı mutasarrıfı ile kadısının mebus olmasına milliyetçiler izin vermemiş, Giresunlu Topal Osmanağa'nın müfrezeleri Samsun üzerine yürümüş, bunun üzerine mutasarrıf ile kadı bir İngiliz savaş gemisi ile İstanbul'a kaçmışlardır.[14] Tokat seçimleriyle ilgili şikâyet üzerine bir mülkiye müfettişi görevlendirilmiştir.[15] Hükümet ise yaptığı incelemelerde seçime yönelik engelleme iddialarının gerçek olmadığını saptamıştır. Bununla birlikte Manisa'da seçimler yinelenmiştir.[16] Dönemin tanığı Halide Edip "1908 seçimleri bir yana hiçbir seçimin bu kadar hürriyetle yapıldığını hatırlamıyorum" diyerek 1919 seçimlerinin yapıldığı demokratik ortamı çok güzel bir şekilde özetlemiştir.[17]

10. Meclis-i Mebusan'ın Açılması

1919 seçimlerinde 62 seçim çevresinden 164 mebus seçilmişti.[1] Seçilen mebuslar İstanbul'a gelmeye başladıktan sonra padişahın kaygıları artmaya başladı. Zira o, seçim kararını verdiği zaman mebusların var olan siyasal partilerden seçileceğini düşünmüştü. İstanbul seçimlerini İttihatçı olarak tanınan kişilerin kazanması, Numan Usta'nın mebus seçilmesi İttihatçıların tekrar iktidara geleceği yolundaki kaygısını daha da artırmıştı. Seçilen kimi mebusların "medeni bir şehirde mevcudiyetleri istigrâbı celb" edecek kişiler olduğu, bunların başka işlerde yararlı olabileceği fakat Meclis-i Mebusan'da işlerinin olmadığı gibi görüşler ortaya atılmıştı.[2]

Seçim sonucundan oldukça rahatsız olan padişah, Ocak ayında toplanacak[3] meclisin açılışını geciktirirken Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İngilizler de Meclis-i Mebusan'ı açtırmamak için var güçleriyle çalıştı. İngiliz Muhipleri Cemiyeti ise padişaha başvurarak seçimlerin meşru olmadığını, dolayısıyla meclisin feshedilmesini istedi.[4] Padişahın mecliste dengenin sağlanması için bulduğu çözüm; mebuslardan bazılarını istifa ettirerek yerlerine diğer fırkalardan mebusların seçilmesini sağlamaktı. Parti başkanlarını toplayıp bu çözümün uygun olup olmayacağını onlarla tartışmak ve bu konu çözümlendikten sonra meclisi açmak istedi. Oysa İs-

tanbul'a gelen mebuslar meclisin açılması için sadrazamı sıkıştırıyorlardı.[5]

1876 Anayasası'na göre çalışacak olan son Osmanlı Parlamentosu, yine iki meclisliydi. Meclis-i Mebusan halkın oylarıyla seçilen milletvekillerinden oluşuyordu. Bu dönemin genel özelliği nedeniyle Meclis-i Mebusan dinamik, milliyetçi ve ilerici nitelik taşıyordu. Buna karşılık padişahın atamasıyla oluşan Âyan Meclisi ise oluşum biçimi gereği siyasal iktidara daha yakın, düzen savunucusu ve tutucu bir nitelik gösteriyordu.[6]

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta yapılan komutanlar toplantısında saptanan ilkeler doğrultusunda Anadolu ulusal eylemini benimseyen milletvekillerini İstanbul'a gitmeden önce, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bir araya getirerek mecliste izleyecekleri strateji konusunda aydınlatmak istemişti. Bunun için bazı kentler belirlenmişti. Fakat bir süre sonra bundan vazgeçilerek her livadan bir mebusun Eskişehir'e gelmesi yeterli görüldü. Bir süre sonra bu karardan da dönüldü ve görüşmelerin Ankara'da yapılması kararlaştırıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrına karşı olanlar ise seçilen mebusların vakit geçirilmeden İstanbul'a ulaşmasını istedi. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, ulaşım olanaklarının yetersizliği, ekonomik zayıflık milletvekillerinin tümünün Ankara'da toplanmasını engelledi. Buna karşın kimi milletvekilleri küçük gruplar halinde Ankara'daki toplantılara katıldı. Bu toplantılarda Mustafa Kemal Paşa ulusalcılardan; eylemlerini Erzurum ve Sivas Kongresi kararları üzerine oturtmalarını, meclis başkanlığına kendisini (Mustafa Kemal Paşa'yı) seçmelerini, ulusal bir program hazırlamalarını, bu programı yaşama geçirmek için Meclis-i Mebusan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir meclis grubu oluşturmalarını istedi.

Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920'de resmi açılış törenini yaptıktan sonra çalışmalarına ara verdi. Bu arada ulusalcı milletvekilleri ulusal program üzerinde çalışmaya başladılar. Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanıp Hüsrev Bey ile İstanbul'a gönderilen metin incelemeye alındı. Milletvekillerinden "üç beş kişinin" bu belgeye son şeklini vermesi, Ahmet Muhtar'ın ve Rüstem Bey'in de bu

metni Fransızcaya çevirmesi kararlaştırıldı. Hazırlanan metin önce "Türkçe" kabul edilecek daha sonra meclis genel kuruluna sunulacaktı. Burada benimsendikten sonra ilan edilecek, hükümetlere ve parlamentolara gönderilecekti.[7] Ulusalcılar, meclisi kontrol altında tutabilmek ve bu örgüt yardımıyla meclisten istedikleri kararları çıkarabilmek için Ankara'da kararlaştırılan Grup'u kurmaya çalıştılar. Bu çalışmalar olumlu bitti. Ancak kurdukları bu örgüte Müdafaa-i Hukuk diyemediler. Önce Halas-ı Vatan, sonra Necat-ı Vatan diye adlandırdılar. Fakat bu iki ad da hoşlarına gitmemiş olacak ki Felah-ı Vatan Grubu adını benimsediler. Sonra "grup" kelimesinin insanları rahatsız edeceğinden korkarak "ittifak" sözcüğünü kendilerine daha uygun buldular. Böylece Meclis-i Mebusan'da ulusalcılar tarafından kurulan siyasi örgütün adı Felah-ı Vatan İttifakı olarak somutlaştı. Amaçlarını ve çalışma şekillerini basına açıklayan bu ittifak,[8] Erzurum ve Sivas Kongresi kararları çerçevesinde olgunlaştırılan, 22 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın gizli oturumunda okunan, 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın açık toplantısında kabul edilen ve Anadolu ulusal hareketinin eylemsel planını oluşturan Ahd-ı Millî/Misak-ı Millî adıyla tarihe geçen belgenin 17 Şubat 1920'de yayımlanmasını sağladı.[9]

Ulusalcı güçlerin Akbaş Cephaneliği'ni boşaltmaları, Maraş'tan Fransızları kovmaları, Misak-ı Millî dışında herhangi bir barış programını kabul etmeyeceklerini belirterek İtilaf Devletleri'ne âdeta meydan okumaları İtilaf Devletleri'nce olumlu karşılanmadı, aksine onları harekete geçirdi. İtilaf Devletleri'ni tatmin edecek şekilde varlık gösteremeyen, daha ötesi ulusalcılara sempati besleyen Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin düşürülerek, yerine kendi politikalarına uygun bir hükümetin kurulmasını gündeme getirdiler. Bunun yanında "Türklerin akıllarını başlarına getirmek" için tek çare olarak İstanbul'un işgal edilmesi de tartışılmaya başlandı. İtilaf Devletleri, barış koşullarının Türklerin isteklerine göre hazırlanmayacağını belirterek İstanbul'un işgalini kararlaştırdılar.[10] 16 Mart 1920'de bu kararı uygulamaya koyarak İstanbul'u işgal ettiler.[11] Demokrasi havarisi olarak nitelendirilen İngiltere'nin işgal ordusu Meclis-i Mebusan'ı basarak halkın oylarıyla seçilen kimi mebusları

tutuklaması Osmanlı Meşrutiyeti'nin sonunu getirdi. Mebuslar 18 Mart'ta yaptıkları toplantıda "mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar" çalışmaların durdurulmasını kararlaştırdı. 11 Nisan 1920'de yayınlanan irade-i seniyye ile de Padişah Meclis-i Mebusan'ı kapattı.

11. Seçim Sürecinde Yaşanan İki Önemli Tartışma

11.1. Seçim Yöntemi

Bu dönemde üzerinde ısrarla durulan fakat anlaşılamayan konulardan biri de seçim sistemiydi. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda seçimler iki dereceli ve çoğunluk esasına dayalı olarak yapılıyordu. Bu da eleştirilere yol açıyordu. Özellikle azınlık unsurları bu sistemin değiştirilmesini, etnik nispî temsil sisteminin uygulanmasını istiyorlardı. Mütareke sonrasında hükümet, azınlıkların da seçilmelerini güvence altına alabilecek bir çalışma başlatmıştı. Bunun için de nispî temsil sistemini uygun bulmuş hatta bir de komisyon kurmuştu.[1]

İkdam gazetesine göre demokrasi için en uygun seçim sistemi de nispî temsil yöntemiydi. Rauf Ahmet Bey, –hükümetin aldığı karara göre– seçimlerin 1294 Kararnamesi'ne göre yapılmasının seçimleri uzatacağını belirtiyor ve seçim sisteminin değiştirilmesini istiyordu.[2] *İfham* gazetesi ise 93 Kararnamesi uygulanırsa seçimin kısa sürede biteceği kanısındaydı.

Seçim yöntemi konusundaki tartışmalardan bir sonuç çıkmadı. Hükümet seçimin var olan kurallara göre yapılmasını kararlaştırdı. Zira nispî temsil sistemine dayanan seçim sistemine geçiş Meclis-i

Mebusan'ın vereceği bir karar olmalıydı.[3] Bunun için de öncelikle Meclis-i Mebusan'ın toplanması gerekiyordu. Gidişat da bu yönde oldu, dolayısıyla seçim sistemi değişmedi.

11.2. Türk Kadınlarına Seçim Hakkı Verilmesi İsteği

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908'den beri Meclis-i Mebusan'ın oluşumu için seçimler yapılıyordu. Ancak seçime katılım kısıtlıydı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların devlet yönetimine katılmasını sağlayan düzenlemeler yapılmamıştı. Dolayısıyla kadınların seçimlerde oy kullanma hakkı yoktu. Oysa çağdaş dünyanın kimi ülkelerinde kadının da seçime katılmasını sağlamak için yoğun bir mücadele veriliyordu. Birinci Dünya Savaşı sürecinde, erkeklerin bıraktığı boşluklar kadınlar tarafından doldurulmuştu. Kadınların başarıları kadını arka plana iten geleneksel anlayışın değişmesine yol açmıştı. Sabiha Sertel *Kadınlar Dünyası*'nda yazdığı bir makalede "Artık hürriyet mahdud bir zümreye tahsis edilemez. Erkek mümessillerinden mürekkeb bir meclis artık memleketi temsil edemez. Kanûn-ı Esasi'nin bütün Osmanlılara verdiği hakkı bizlerden kimse esirgeyemez. Ümid ediyorum ki yeni meclisin yeni mebusları bu noktayı yakından görür ve bu sesi yakından işitirler" diyerek kadınlara seçme hakkının verilmesini istemişti.[4] İşte böyle bir ortamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda da seçim kararı alınmıştı. Bu karar üzerine, *Vakit* gazetesi kadınların da seçime katılıp katılmaması konusunu tartışmaya açmış;[5] bir muhabirini kadınlarla söyleşi yapmak üzere Amerikan Koleji'ne, Darülmuallimat'a, Müslüman Kadınları Birliği'ne, Asri Kadınlar Cemiyeti'ne ve Halide Edip Hanım'a göndermişti.

11.2.1. Amerikan Koleji Yönetici ve Öğretmenlerinin Görüşleri

Amerikan Koleji Müdiresi Dr. Patrick, Türk kadınlarının seçime katılıp katılmaması konusunda şöyle diyordu:

> Türk kadınlarını birçok muhitlerden geri görenler var. Ben böyle düşünmüyorum. Türk kadınlarında yeni gelen fikirlere karşı Avrupa kadınlarından daha büyük bir teveccüh var. Onun için Türk kadınlarımıza bu hakkın verilmesini tabii görürüm. Ben bu fikrimi kendi kendime bu kolejdeki müşahedatımla da isbat ederim. Amerika'da kız kolejlerinde fikirler daha ileridir. Fakat onlar fikirlerine son derece merbutturlar. Hiçbir tahavvül kabul etmiyorlar. Burada fikirlerin tenkidinde, fikirleri kabul ettirmekte daha büyük suhulet gördüm. Kadın meselesi şimdi bütün dünyanın meselesi şeklini aldı ve kadınların hakk-ı intihabı ile umumi hak intihabı meselesi meydana çıktı. Benim ideal bulduğum tazr-ı intihap ârâ-yı umumiyedir. Yalnız şu kayıtlarla: Bir kere intihap hakkını istimal edecek olan kimse okuyup yazmak bildiğini isbat etmek için küçük bir servet sahibi olması, yani kendi kendini geçindirebilmesidir. Bu iki şarta haiz erkekler ile kadınların hepsi de hakk-ı intihaba malik olmalıdır. Kadınların mebus olabilmesi için kolej (sultani) tahsiline lüzum var.[6]

Dr. Patrick ayrıca, tanınmış kişilerin mebus olması üzerinde de durmuş ve kadınlar içinde de mebusluk yapabilecek yetkinlikte kişiler bulunduğuna işaret ederek Halide Hanım ile kendi okulundaki öğrencilerini örnek olarak göstermiştir. "Bilhassa size de hakk-ı intihabın verilmemesine hayret ediyorum. Çünkü mülk sahibisiniz ve düşünmüyorlar mı ki intihap hakkı verilmeyen bir kadın mülkünü nasıl idare eder" diye sormuştur. Dr. Patrick, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlara seçme hakkının verilmesinin ülke için yararlı olacağına, bunun iç politikayı da olumlu yönde etkileyeceğine dikkati çekmiştir.[7] Miss Dout da kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine taraftar olduğunu şöyle belirtmiştir:

> "Bu memleketin kadınlarının her memleketten daha ziyade intihaba iştirake hakları vardır. Çünkü meslek sahibi bulunuyorlar. Vergi veriyorlar. Diğer memleketin kadınlarından fazla olarak hiç olmazsa bir liyakatları var. O da şimdiye kadar mülklerini idare etmiş olmalarıdır.(...)
>
> Türk kadınlarında eksik bir meziyet var. Sebat. Gayet güzel fikirleri var, gayet çabuk ateşleniyorlar. Fakat devam etmiyorlar. Tabii umumi bir noktadan söylüyorum. Gayet sebat ile çalışan birçok Türk hanımları gördüm."[8]

Miss Sames ise "Ben Türk kadınlarının intihap hakkını istimal edebileceklerini zannetmiyorum. İstisnalar var. Fakat umumiyet-

le kadınlarınızda tahsil ve muhakeme henüz tekemmül etmemiştir. Sonra intihap hakkından evvel tamamiyle hayata girmeniz lazımdır" diyerek Türk kadınlarına seçme hakkının verilmesi zamanının gelmediğini, beş yıl sonra bu hakka kavuşabileceklerini belirtmiştir. Miss Thomson her kadının kendi ülkesinde seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu düşünmekte ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda bu hakkın verilmesini "zor" görmektedir. Türk kadınlarının eğitim düzeylerini düşük bulan Thomson, seçime katılma hakkından önce kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerektiğine dikkati çekmiştir.[9]

11.2.2. Amerikan Koleji Öğrencilerinin Görüşleri

Selma Rıza Hanım, bütün kadınların seçime katılma hakkının olması gerektiğine işaret ettikten sonra "bilhassa bizim kadınlarımız bu hakka sahip olmalıdır" diyerek hak talebinde bulunmuş, İslam kadınlarının seçmen olma yeterliliklerinin bulunduğuna işaret etmiştir. Ancak Selma Hanım, erkeklerin bu hakkı kadınlara verip vermeyeceği konusunda karamsardır.[10]

Adviye Muhtar Hanım "vatanın ve hükümetin" erkeğin olduğu kadar kadının da olduğunu belirttikten sonra şu gerekçelerle kadınlara seçme hakkının verilmesini istemiştir:

> Birincisi: kadının talim ve terbiyedeki muvaffakiyetidir. Maarif kanunlarının kadınların reyi sorulmadan yapılması büyük haksızlık olur. İkincisi: kadınların zaten hakk-ı tasarrufları(nın) olmasıdır. Demek ki vergilerin tarhı meselesinde erkekler kadar alakadardırlar. Onlar kadar hesap istemeye hakları vardır. Üçüncüsü: kadınların hayatını tanzim edecek kanunlara ihtiyaç olmalıdır. Kadın meseleleriyle uğraşacak kadınlardır. Dördüncüsü: kanunlar erkeklere olduğu kadar kadınlara da şamildir.[11]

Adviye Hanım, kadınlara seçme hakkı verilmesine karşı duranların dayandıkları "eğitim düzeyinin düşüklüğü" tezine de karşı çıkarak şöyle demiştir:

> Doğrusu kadınlarımızın pek çok (çoğunun) tahsili yok. Fakat eğer tahsilsizlik intihap etmeye mani ise intihap hakkına malik olan Anadolu köylülerinin

tahsili var mı? Onlar nasıl intihap ediyorlar. İntihab edilmeye gelince erkekler kadar tahsil görmüş ve onlar kadar iyi mebus olacak kadınlarımız vardır. Kadınlarımız erkekler kadar liyakatle intihap eder. Onlar kadar mebus olabilirler.[12]

Leman Hanım da kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine olumlu yaklaşmış ve şöyle demiştir:

Umumiyetle kadınların hakk-ı intihabları olmasına taraftarım. İslam kadınlarının da hakk-ı intihabları olmalarını istiyorum. Fakat ben beş sene Anadolu'da gezdim. Bütün Türk kadınlarını gördüm ve tanıyorum. Onun için kadınları pek hazır bulmuyorum... Anadolu erkeklerini de intihap etmeye liyakatli bulmuyorum. Oralarda kadınlardan ileri olan erkekler eşraf takımı. Bundan dolayı intihap eden yüz kişiden ancak 10'u niçin ve neden intihap ettiğini biliyor. Tabii İstanbul'u, İzmir'i ve bir iki büyük vilayetimizi istisna ediyorum. Fakat istisna ettiğim yerlerde kadınlar da erkekler kadar müterakki. Onlar da erkekler kadar liyakatle intihap edebilirler.[13]

Süreyya Hanım da şu düşünceyle kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini istemiştir:

Kadınların hakk-ı intihaba malik olmalarına umumiyetle taraftarım. Çünkü Meclis-i Mebusan'da erkekler kadınları hiç düşünmüyorlar. Kadının hayatının düzelmesine, daha yaşanacak bir tarza girmeşine kimsenin ehemmiyet verdiği yok. İslam kadınlarını haklarını pekâlâ isteyebilecek ve milletine nafi adamlara rey verecek kadar düşünceli buluyorum. Kadınlar da erkeklere konulan şartlar dâhilinde intihap etmeli ve müntehib olmalılar.[14]

Ancak Süreyya Hanım seçme-seçilme hakkının kısa sürede kadınlara verileceğinden umutlu değildir. Kararı verecek olanların erkekler olduğuna işaret etmekte, onların ise bu yönde bir tavır takınmayacağını düşünmektedir.

11.2.3. Darülmuallimat Müdiresi ve Öğrencilerinin Görüşleri

Darülmuallimat Müdiresi Samiye Hanım, kadınların hem seçme hem de seçilme hakkının olmasını şu sözlerle savunmuştur:

> Kadınların da hakk-ı intihap etmeye hakları var. Her yerde erkek gibi çalıştılar. Birçok erkeğin işlerini de onlardan daha hararetle gördüler. Niçin Millet Meclisinde çalışmasınlar. Millet Meclisinde çalışmayı istemekte hakları var.[15]

Ancak Samiye Hanım kadınların mecliste haklarını savunacak düzeye henüz ulaşmadıkları kanısındadır. Bu nedenle öncelikli olarak kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesini istemiştir. Mebus olacakların yüksek tahsil görmüş kişiler olması gerektiğini savunan Samiye Hanım'a göre kadınlar bu seviyeye ulaşıncaya kadar biraz daha beklenmeli; biraz daha hazırlık yapılmalıdır.[16]

Cemile Hanım daha radikal görüşlere sahiptir. "Şimdiye kadar kadınlar ihmal edildi. Gasp edilmiş birçok hakları var. Bunları gidip kendilerinin geri istemesi lazım. Hakkını istemeyene hak verilmiyor. Kırk yıl daha beklesek erkekler bize elzem olan kanunları yapmayacaklar"[17] diyerek kadınları haklarını almak için eyleme çağırmıştır.

Kadınları başkaldırmaya güdüleyen bu söylemlerin yanı sıra henüz kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi zamanının gelmediğini düşünen kadınlar da vardı. Örneğin Melahat Emin Hanım; "Hürriyeti yeni aldık. Daha ona alışamadık. Hal-i gulyandan beri hakk-ı intihabı da üzerimize alırsak hakkıyla ifa edemeyiz. Belki on sene sonra bu hakkı ifa edecek bir hale geliriz" diyordu. Afet Hakkı Hanım da İslam kadınlarının ihmal edildiğine, yeteneklerinin geliştirilmesini engelleyen bu ihmallerin öyle kolay kolay tamir edilemeyeceğine dikkati çektikten sonra kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi için en az 15 yıla gereksinim olduğunu belirtiyordu.[18]

11.2.4. Müslüman Kadınları Birliği'nin Görüşleri

Müslüman Kadınları Birliği'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi genellikle kadınların seçme hakkına sahip olmasına taraftar gözüküyordu. Bunun İslamiyet'e de uygun olduğunu belirtirken, tezini Hazreti Peygamberin ölümünden sonra halife seçiminde kadınların da oy vermiş olmasına dayandırıyordu. İslam kadınının bilimsel düzeyinin bu hakkı kullanmaya uygun olduğunu söylüyor ancak kısıtlama getiriyordu. Ona göre seçme ve seçilme hakkı herkese değil;

iffet, ismet, sebat sahibi, rüşti derecede tahsil görmüş, 25 ile 45 yaşındaki İslam kadınlarına verilmeliydi.[19]

11.2.5. Asri Kadınlar Cemiyeti'nin Görüşleri

Asri Kadınlar Cemiyeti üyesi Naciye Hanım da eğitimli kadınların seçme-seçilme hakkının olmasından yanaydı. Düşüncelerini şöyle açıklamıştı:

> Kadın da erkek de bu toprağın saadet ve felaketiyle alakadar bulunuyorlar. Kadın niçin ihmal edilsin? Cemiyetimiz kadınlığın içtimai yüksekliğini temin etmek, kadınları XX. asrın istediği dereceye çıkarmak için çalışıyor. Demek biz zaten kadınlara hakk-ı intihabın verilmesi ihtiyacını duyduk ve bir araya toplandık. Çünkü insan olduğundan bile haberi olmayan kadınlarımız var. İntihap hakkını da umumi istersek ortaya pek zayıf kuvvetle atılmış olacağız. Fakat diğer kadınlara gelince biz şöyle düşünüyoruz. Avrupa kadınları bizim kadınlarımızdan yüksek fakat erkekleri de bizim erkeklerden yüksek. Bizde ise bu son altı sene zarfında şayan-ı hayret inkılablar oldu. Erkeklerden birçok tahsil görmüş gençler şehid düştü. Birçoğu da tahsilini ikmal edemedi. Hâlbuki bu altı sene zarfında kadınlar için birçok mektepler açıldı. Kadınlar hayat-ı umumiyeye kabul edildiler. Kadının seviyesi pek kuvvetli bir tarzda terakki ettiği halde erkeğinki hal-i tevafukda idi. Şimdi bizim de birçok tahsil-i tali, tahsil-i âli görmüş yahud evlerde hususi çalışmış hanımlarımız var. Bunlar hakk-ı intihabı alırlarsa memleketin menfaatine müdrik olarak intihap edeceklerine eminim. Demek cemiyetimiz kısa bir zaman için yalnız tahsil görmüş hanımların intihaba iştiraklerini arzu ediyorlar.[20]

Naciye Hanım ayrıca, Ahmet Rıza Bey'in hemşiresi Selma Hanım'ın, Vahid Bey'in eşi Leyla Hanım'ın, Hilâl-i Ahmer kâtib-i umumisi Nezihe Hanım'ın, Nakiye Hanım'ın, Halid Hurşid Bey'in eşi Naciye Hanım'ın ve daha kolej ve Darülfünun'dan çıkmış birçok hanımların mebus olabilecek nitelikler taşıdıklarına da dikkati çekmişti.

11.2.6. Halide Edip Hanım'ın Görüşleri

Vakit gazetesi muhabiri, tanınmış Türk yazarlarından Halide Edip Hanım'ın da görüşlerine başvurmuştu. Halide Edip Hanım

"Türk kadınlarının hakk-ı intihabları olmasına tamamen taraftar" dı. Ancak mebus olacak kadınlar ya yüksel tahsil görmüş olmasını, ya toplumsal ve sanatsal alanlarda kendisini kanıtlamış olmasını ya da düşünce ve edebiyat alanında yer edinmiş olmasını istiyordu.

Bunun yanı sıra Halide Hanım "ara-yı umumiye usulünü en doğru"[21] yöntem olarak tanımlamıştı. Herkesin seçebileceğine, 30 yaşında mebus, 20 yaşında seçmen olunabileceğine işaret etmiş; kadınların seçme haklarını erkekler kadar iyi kullanabileceklerini, ülkelerine karşı görevlerini doğru olarak yerine getirebileceklerini, görevlerini yaptıkları gibi haklarını da kullanabileceklerini vurgulamıştı. Halide Hanım kadınların ev sahibi, çocuk anası oldukları için "hakk-ı intihabı" erkeklerden daha iyi kullanacaklarını da şöyle örneklemişti:

> Suların temiz olup olmaması bir kadını bir erkekten pek daha fazla alakadar eder ve bir şehrin nasıl temizlenmesi lazım geldiğini bir kadın daha iyi bilir.

Halide Hanım; "ahlaki nokta-i nazardan da kadının intihabatta rey sahibi olması(nın)" daha yararlı olacağı kanısını şu cümlelerle açıklamıştı:

> Kadınlar umumiyetle daha nezihdirler. İçkiye, ahlaksızlığa daha muhaliftirler. Aile işlerine daha çok merbutturlar. Onun için aile hayatını düzeltecek kanunlar çok daha çabuk doğar... Bizde kadınların hakk-ı intihabları olmasına ne İngiltere ne de hatta Amerika'da olduğu kadar bile itiraz olmayacaktır. Benim bilhassa hoşuma giden şey bizde aşağı tabakada halk kadınların iş görmesine muarız değil. Yalnız kıyafette başkalık, ayrılık istiyor ve kadınların her işi görmelerine akılları başlarında kıyafetleri sakin ve tavırları ciddi olmak şartıyla itiraz etmiyor.[22]

Halide Hanım, kadınların çalışma alanlarını genişletmesi gerektiğini de savunmuştu. Ona göre ülke "normalleştiğinde" kentteki erkekler daha çok ticaret ve sanayi, taşralardakiler ise ziraat ile uğraşacaklar, ilk eğitim kadınlara kalacaktı. Kadınlar bu sorumluluğun bilincinde olarak siyasal örgütlere de katılmalı, hatta bir "halk fırkası" kurmalıydı.

Halide Edip Hanım *Vakit* gazetesi muhabirinin "... kadınların bir halk fırkası vücuda getirmelerini kabil buluyor musunuz" sorusunu ise partilerin oluşumunda kadın-erkek ayrımının yapılmaması gerektiğini söyleyerek yanıtlamış, kadınların ayrı bir parti kurmasının erkekler tarafından engellenmeyeceğini de şöyle ifade etmiştir:

> Bizim erkeklerde kadınları kıskançlık yok. Size bir misal söyleyeyim. Bir Muallim Cemiyeti var. Bunun idare heyeti 8-9 kişiden mürekkep. Bunun yedisi erkek, ikisi kadın. Geçenlerde bu cemiyetin reisi istifa etti. Ekseriyet erkeklerde idi. Pekâlâ bir erkek intihap edebilirlerdi. Hâlbuki Nakiye Hanımı intihap ettiler. Kadınlar müntehib-i sâni olabilirler.[23]

Vakit gazetesinin yaptığı bu söyleşiler de gösteriyor ki kadınların ülke yönetimine katılıp katılmaması konusunda, kadınlar arasında da tam bir görüş birliği yoktur. Ancak bu hakkın verilmesinden yana olanlar çoğunluktadır. Kimi hanımların belirttiği gibi bu dönemde ülkede kadın-erkek eşitliğini sağlayacak ve kadını devlet yönetimine katacak kadar siyasi kültür gelişmemiştir. Bu nedenle kadınların seçime katılmaları konusunda olumlu herhangi bir adım atılmamıştır.

Ancak bu seçimde bir ilk yaşanmış, Halide Edip Hanım'a aday olmadığı halde Beyşehir'de 10 oy verilmiştir. *İfham* gazetesi de okuyucularına Halide Edip Hanım'ı, "Beyşehir'in Hanım Mebusu" olarak sunmuştur.

II
1920 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınması

Anadolu'daki milliyetçi güçlerin zorlamasıyla yapılan seçimler sonucunda oluşan Meclis-i Mebusan uzun ömürlü olamadı. Zira padişahın, İstanbul Hükümeti'nin ve İtilaf Devletleri'nin isteklerinin dışında bir çalışma sergilemişti.[1] Osmanlı çıkarlarını ön plana almış, ülkedeki sorunları meclis kürsüsünden dile getirmiş ve Türklerin hangi ilkeler çerçevesinde barış yapabileceğini ortaya koymuştu. Millî sınırlar içinde tam bağımsız, eşit ve egemen bir devlet olmayı amaçlayan bu meclis, İtilaf Devletleri'nin sömürgeci ve parçalayıcı politikasına da karşı çıkmıştı. Bu da İtilaf Devletleri'nin meclise karşı öfkesini artırmıştı. Nitekim hükümetin milliyetçi güçlerin eylemlerini önleyememesi üzerine İtilaf Devletleri Türklere akıllarını başlarına toplayacak(!) bir ders vermeye kalkmış; Osmanlı saltanatının ve hilafetin de merkezi olan İstanbul'un işgal edilmesine karar vermişlerdir.

Bu karar, 16 Mart 1920'de uygulamaya kondu ve İstanbul fiilen işgal altına alındı; kamu kurumlarının başına İtilaf Devletleri'nin görevlendirdiği kişiler atandı. Mustafa Kemal Paşa başkentin işgalini aynı gün Manastırlı Hamdi Bey'in telgrafıyla öğrendi. Bunun üzerine bir süreliğine dış dünyayla ilişkiye geçilmemesini, Hıristiyanların can ve mal güvenliğinin sağlanmasını, iç güvenliği bozanların din ve

milliyetine bakılmadan yasaların eşit olarak uygulanmasını istedi. Ayrıca işgali protesto eden bildiriler hazırladı; bunları ilgili yerlere gönderdi.[2] Protesto bildirisinde de belirttiği gibi bu eylem, 20. yüzyıl uygarlığının kutsal saydığı tüm değerlere karşı yöneltilmiş bir darbeydi. Çünkü 20. yüzyılın en önemli özelliği, parlamentolu sistemin yaygınlaşmasıydı. Oysa İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Parlamentosu'nun özgürce çalışması engelleniyordu. Bunu gören milletvekilleri, 18 Mart 1920'de "mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar" meclis çalışmalarının durdurulmasını kararlaştırmışlardı.[3] Onların bu kararını, Padişahın Meclis-i Mebusan'ı kapattığını belirten 11 Nisan 1920 tarihli *irade-i seniyye*'si izlemişti.[4] Böylece, İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ile Osmanlı İmparatorluğu'nda meşruti sistem sona erdi. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Padişaha ve İngiliz kralına sunduğu belgede "haydutlardan kurulu böyle bir meclisin ya açılmamasını ya da açılır ise dağıtılmasını" isteyen dileği de gerçekleştirilmiş oldu.[5]

İzmir'in işgali, milleti işgalci güçlere karşı direnmeye sürüklediği gibi, İstanbul'un işgali de Osmanlı meşrutiyetinin eylemli olarak sona erdiğinin anlaşılmasına, halkın kendi yazgısını kendisinin çizmesi gerektiği düşüncesinin somutlaşmasına yol açtı. Dolayısıyla bu eylem Türk toplumunun yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı oldu.[6] İmparatorluk kalıntıları üzerine çağdaş, millî ve demokratik geleneklere dayanacak yeni bir devletin kurulması sürecini başlattı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinin hemen ardından 17 Mart 1920'de ordu komutanlarına ve valilere gönderdiği bir genelgede şöyle diyordu:

> İstanbul Meclis-i Mebusanı'na ve hükümet-i merkeziyeye başta İngilizler olduğu halde Kuva-yı İtilafiye tarafından resmen ve cebren vaziyet olunarak hâkimiyet ve İstiklâl-i Osmaninin haleldar edilmiş olması devletin vaziyet-i umumiyesinde esaslı bir tebeddül vücuda getirmiştir. Kanûn-ı Esasimizin tahtı siyanetinde bulunması lazım gelen kuvve-i teşriiye, adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvva-yı selase-i devlet bugün mevcut değildir. Binaenaleyh vaziyet-i hazıranın, İstanbul ile rabıtasını tamamen kat edilmiş bulunan Anadolu'da icap ettireceği tarz-ı idareye ait esasatı her milletin bu gibi zamanlarda müracaat ettiği ahvale tevfikan bir meclis-i müessisan teşkiliyle tesbit etmek zaruridir.

Aynı zamanda makam-ı hilafet ve saltanatın masuniyet ve istiklâlini ve makam-ı hilafet ve saltanat olan İstanbul'un tahlisini istihdaf edecek mücahedât-ı milliye meclis-i müessisanın murakabesi elzemdir. Bu meclisin şu ahvale göre müstacelen içtimaındaki ehemmiyet dahi aşikâr olduğundan ve meclis-i millînin iştirakleriyle meclis-i müessisanın davetine imkân-ı maddi dahi gayri mevcut bulunduğundan ber vech-i âti âzanın nihayet 15 gün zarfında ekseriyat teşkil edecek surette içtima ettirilmesi heyetimizce karargir olmuştur.

1. Meclis-i müessisan Ankara'da içtima edecektir.

2. Meclis-i müessisan azaları cesaret-i medeniye, kabiliyet-i fikrîye, selabet-i dinîye ve milliye gibi evsafı haiz olmakla beraber yirmi beş yaşından ekal olmamak ve su-i şöhret eshabından bulunmamak meşruttur.

3. Meclis-i müessisan intihabında livalar esas ittihaz edilecektir.

4. Anasır-ı gayrimüslime intihabata iştirak ettirilmeyecektir.

5. Her livadan beş aza intihap olunacaktır.

6. Meclis-i müessisanın müstacelen içtimaındaki zaruret, ara-yı umumiye-i milliyeye doğrudan doğruya müracaat suretiyle intihabatın icrasına mani olduğundan intihabat idare ve belediye meclislerinde temerküz eden ara-yı milliyeye istinat ettirilmek tariki tercih edilmiştir. Binaenaleyh intihabat her liva idare ve belediye meclisleriyle müdafa-i hukuk heyeti merkezleri tarafından aynı günde ve aynı celsede içtima edilecektir.

7. Meclis-i müessisan azalığına her fırka, zümre, cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin bu mücahede-i mukaddeseye fiilen iştirak için müstakilen namzetliğin istediği mahallerde ilana hakkı vardır.[7]

Böylece Mustafa Kemal Paşa, ortaya çıkan sorunun yine halkın katılımı ile Ankara'da toplanacak Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) aracılığıyla aşılması gerektiğini belirtmiş oluyordu. Ne var ki yukarıda verdiğimiz 17 Mart tarihli genelge çeşitli tepkileri de beraberinde getirdi. Örneğin, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, meclisin adına, oluşum biçimine karşı olduğunu şu sözlerle belirtti:

Kanûn-ı Esasi'nin ve intihap kanununun vazıh ve müeyyet usulleri mevcut ve müntehib-i sâniler muayyen iken bunları terk ve ihmal caiz değildir. Meclis-i milliye gelecek zevatın evsaf ve şeraitine gelince, bu da intihabat kanununda sarihtir. Bu takdirde belediyelerin ve meclis-i idarelerin intihabat umuruna tesir ettirilmesine lüzum yoktur. Şimdilik bütün meclis-i millînin aynı

> badire-i felaketi nazar-ı dikkate alınarak ve yine kanunun tayin ettiği nüfus ve miktar üzerinden yeni mebuslar süratle intihap edilir. Birçok mebuslarımız sağ salim kurtulur da Anadolu'ya geçerse teşekkül edecek meclis-i millî'de yeni ve eski mebuslarımızın iştirak ve kararı ile olzaman meclis-i müessisanın tesis ve ilanı daha muvafık olur. Evsaf-ı mümtaze-i lâyıkaya sahip olanlardan Meclis-i Âyan ve hatta hükümet-i icraiye dahi teşekkül eder.[8]

Kâzım Karabekir Paşa ayrıca bir de öneride bulunarak meclise Şûra-yı Millî denilmesini istedi.[9] Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920 tarihli yanıtında; Meclis-i Millî'nin yasal niteliğe sahip olması için Âyan ve Mebusan'ın bir arada bulunması gerektiğini, oysa ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle âyanların Ankara'ya gelemeyeceğini, bu nedenle milletin *müessisan* yetkisiyle seçeceği milletvekillerinin ülke sorunlarına çözüm bulabileceğini belirtti. Seçimlere belediye ve idare meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk derneklerinin katılmasının zorunlu olduğu yönündeki görüşünü de yineledi.[10]

Kâzım Karabekir Paşa, meclisin Ankara'da toplanmasını olumlu karşıladı ancak "meclis-i müessisan tabiri(nin) milletimiz için pek yabancı olduğu(nu) bazı suitefehhüm ve telakkilere sebebiyet" verecek diyerek *meclis-i müessisan* adını hoş karşılamadı.[11] III. Kolordu komutanı Selahattin Bey ile Sivas valisi Reşit Paşa da bu kavrama karşı çıktılar.[12]

Gerek Kâzım Karabekir Paşa, gerek diğerleri Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini kavrayamamışlardı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bu genelgede belirttiği *meclis-i müessisan* ile mevcut rejimi değiştirmeyi düşünüyordu. Geleneksel Osmanlı parlamenter sistemiyle rejimi değiştirmek olası değildi.[13] Zira Osmanlı parlamentosu halkın seçtiği milletvekillerinden ve padişahın atadığı âyan üyelerinden oluşuyordu. Âyan, genellikle kurulu düzen ve padişah yanlısı idi. Milletvekilleri içinde de Anadolu ulusal eylemine karşı olanlar vardı.[14] Bu meclisin Ankara'da çalışması demek İstanbul'un etkinliğini Ankara'da da sürdürmesi demek olacaktı. Yasama ile yürütme organları da birbirinden ayrı yerlerde çalışmalarını sürdürecekti. Bu da pratik bakımdan yararlı olmayacaktı. Yürütmenin başında bulunan padişah ve hükümetin Ankara'ya taşınması ve bunun ulusalcılar tarafından benimsenmesi ise, ulusalcıların kendi kendilerini yadsımaları olacaktı.

2. Seçim Çalışmalarının Başlaması

Mustafa Kemal Paşa, ulusal eylemin dayanacağı silahlı güçlerin ve sivil yöneticilerin önerilerini de göz önüne alarak kendi görüşlerinden özveride bulunmak pahasına da olsa 19 Mart 1920'de şu genelgeyi yayınladı:

> Merkez-i Devletin dahi Düvel-i İtilafiye tarafından resmen işgali kuvve-i teşrîîye ve adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvva-yı milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayı vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, selahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclisin, Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmeleri zaruri görülmüştür. Binaenaleyh zirde derç edilen talimat mucibince intihabatın icrası hamiyet ve reviyet-i perveranelerinden muntazardır:
>
> 1. Ankara'da salahiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis umur-ı milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.
>
> 2. Bu meclise aza olarak intihap olunacak zevat meb'usan hakkındaki şerait-i kanuniyeye tâbidir.
>
> 3. İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.
>
> 4. Her livadan, beş aza intihap olunacaktır.
>
> 5. Her liva, kazalarından celbedeceği müntehib-i sânilerinden ve mer-

kezi liva müntehib-i sânilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk Heyet-i İdareleri'nin ve vilayetlerde merkez-i vilayet heyet-i merkeziyelerinden ve vilayet idare meclisleriyle merkez-i vilayet belediye meclisinden ve merkez-i vilayet ve merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehib-i sânilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6. Bu meclis azalığına her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin bu mücahede-i mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakilen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7. İntihabata her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selamet-i intihabdan mes'ul olacaktır.

8. İntihap, rey-i hafi ve ekseriyet-i mutlaka ile icra ve tasnif-i ara, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzur-ı mecliste ifa edilecektir.

9. İntihap neticesinde, bilumum âzanın imza ve zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10. Azaların alacakları tahsisat, bilâhare meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarif-i zaruriye hesabiyle takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.

11. İntihabat nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimai temin edilmek üzere itmam olunarak azalar tahrik ve netice âzanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.[1]

Bu genelge, bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, öte yandan da seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını belirtiyordu.

Kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da kurulacak yeni devletin temeline bu genelge ile büyük bir taş koyuyor ve "vatanın bütünlüğünü, ulusun özgürlüğünü" halka dayanarak kurtarmak için alınacak kararlara, geniş halk kitlesinin katılımını sağlamak istiyordu. Ulus adına karar verecek olan "salahiyet-i fevkalade-yi hâiz meclisin", İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekilleriyle, bu genelge çerçevesinde yeni seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı genelge Türkiye'de yeni bir dönüşümü simgeliyordu. Çünkü seçimde livalar esas alınmasına

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayımladığı seçim genelgesi
(Genelkurmay Başkanlığı Askeri Stratejik Etütler Dairesi Başkanlığı ATA-ZB-35-42-5-19)

karşın livaların nüfusu değil, çıkaracağı milletvekili sayısı temel alınmıştı. Milletvekilini o güne kadar olduğu gibi salt ikinci seçmenler değil liva idare meclisi ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk İdare Merkezi üyelerinin de katılacağı daha geniş bir kitle seçecekti. Böylece seçmen tabanı daha da genişletilmiş temsilcilere verilen temsil gücü daha da artırılmış olacaktı. Bu sistem hem Osmanlı anayasasına hem de yürürlükteki seçim mevzuatına aykırıydı.[2]

İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya kaçan Meclis-i Mebusan'ın başkanı Celaleddin Arif Bey;[3] Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu genelgesine göre toplanacak meclisin Osmanlı anayasasına aykırı olduğu kanısındaydı. Ona göre olması gereken meclis; "yasalara aykırı olarak feshedilen ya da saldırıya uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenlerle vilayet ve liva idare meclislerinin seçecekleri ikişer kişinin uygun yerde toplanması ile oluşacak meclisti".[4]

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli yönergesinin ilgili yerlere ulaşması üzerine seçim çalışmaları başladı.[5] Sivas valisi 20 Mart'ta seçimin, sancak merkezinde bir hafta, diğer yerlerde ise 15 gün içinde bitirilip milletvekillerinin yola çıkarılacağını Heyet-i Temsiliye'ye bildirdi.[6] Seçim başladıktan sonra kimi bölgelerden ikinci seçmenlerin liva merkezlerine gitmelerinin zor olduğunun bildirilmesi üzerine, seçimin kazalarda yapılması istendi. Bu istek Heyet-i Temsiliyece olumlu karşılandı ve kazalarda da seçimler yapıldı.[7]

Seçim çalışmalarının başlamasından on üç gün sonra Sivas vilayeti ile Kayseri, Tokat, Yozgat, Kangiri ve Kastamonu livalarında seçim tamamlanarak milletvekilleri Ankara'ya hareket etti. Beyşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi ve eşraftan bazı kişilerin imzası ile 24 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta "Ankara'da toplanacak meclis için izlenecek yolu saptamak üzere bir kongre yapılması" istendi.[8] Bu istek yerinde görülmedi. Mustafa Kemal Paşa 26 Mart'ta Konya Valiliği'nden ve Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden seçimlerle ilgili bilgi istedi.[9] Konya'nın ileri gelenleri ve aydınları da 28 Mart'ta Karahafızlar Medresesi'nin dersliğinde toplanarak Konya vilayeti milletvekili adaylarını kendi aralarında gizli oyla belirlediler.[10] Milletvekili seçiminin vilayet merkezinde 8 Nisan'da, kazalarda ise 3 Nisan'da yapılması kararlaştırıl-

dı. Fakat Seydişehir ikinci seçmenlerinin yarattığı sıkıntı nedeniyle, Vali Suphi Bey seçimi 22 Nisan 1920'ye erteledi.[11]

Mustafa Kemal Paşa seçimlerle yakından ilgilendi. 19 Mart tarihli genelgenin ulaşıp ulaşmadığını valilerden, kolordu komutanlarından, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve belediye başkanlarından sordu.[12] İlgililerden seçimin gidişatı hakkında sürekli bilgi almaya çalıştı. Örneğin Menteşe Mutasarrıflığı'na yazdığı bir yazıda seçimin birçok yerde bittiğini belirterek livadaki seçimin hızlandırılmasını,[13] Konya'dan da seçim çalışmaları hakkında bilgi istedi.[14] 26 Mart'ta Canik, Amasya ve Tokat yöneticilerinden seçimin kaç günde biteceğini sordu.[15]

Yayımlanan seçim genelgesinde seçimin 15 gün içinde bitirilmesi istenmişti. Ne var ki bu sağlanamadı. Hatta meclis çalışmalarına başladıktan sonra da kimi yerlerde seçimler sürdü. Bu durum ülkenin içinde bulunduğu somut koşullardan kaynaklanıyordu. İmparatorluk merkezinin başta Padişah ve hükümet olmak üzere yönetimin ve onlarla işbirliği içindeki İtilaf Devletleri'nin Ankara'ya karşı oluşları seçimin gidişatını derinden etkiliyordu. Bunun yanında Ankara'nın gerçek gücünün henüz ortaya çıkmamış olması, Heyet-i Temsiliye'nin tümüyle yurtta etkin olamaması,[16] sivil yöneticilerin yanında kimi komutanların da Mustafa Kemal Paşa'ya kuşkuyla yaklaşmaları,[17] Ankara yerine İstanbul'la bağlantılarını sürdürüyor olmaları,[18] halkı aydınlatacak kitle iletişim araçlarının yetersizliği[19] seçimlerin uzamasına yol açıyordu. Dersim'de, Malatya'da, Elazığ'da, Konya'da, Diyarbakır'da ve Trabzon'da yöneticiler seçimleri savsaklıyordu.[20] Mustafa Kemal Paşa 25 Mart'ta Trabzon vilayetine bir yazı yazarak vilayette seçime başlanıp başlanmadığını sordu ve seçimin sonuçlarının ne zaman alınabileceğinin bildirilmesini istedi.[21] Vali Hamit Bey Gümüşhane'de seçime başlandığını, diğer yerler için biraz sabredilmesi gerektiğini,[22] sahildeki durumun seçime uygun olmadığını bildirdi.[23] Bu yörelerde seçimler Mustafa Kemal Paşa'yı iyi tanıyan komutanların çabalarıyla yapılabildi.[24] Örneğin Trabzon'da seçimi savsaklayan vali Hamit Bey'e, Kâzım Karabekir Paşa bir mektup yazarak, Meclis-i Millî'nin basıldığını, ulusal onurun yaralandığını, hükümetin olmadığını, olanların da Mısır, Fas

ve emsali hükümetlerde olanlardan daha aciz olduğunu belirterek seçimlerin yapılmasına yardımcı olmasını istedi. Nitekim bu mektuptan sonra Trabzon'da seçim tamamlanabildi.[25] Seçimleri savsaklayan vali de kendini milletvekili seçtirdi.

Seçimler başladığı zaman, İstanbul Meclis-i Mebusanı için adaylığını koyanların çoğu bu seçimde sinmiş, ortalıkta gözükmez olmuşlardı. Seçime karşı olanlar bir yana, kimi milliyetçilerde bile "Ankara'da bir millet meclisi toplantısına imkân verilmeyeceği ve verilse bile havadan bombardıman ile meclisin bir kanaraya (mezbahaya)" çevrileceği[26] kanısı hâkimdi. Bunlar Ankara'ya gitmenin, ölüme gitmek demek olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle aday olmaktan, seçime destek vermekten kaçıyorlardı. Her türlü tehlikeyi göze alan gerçek yurtseverler adaylıklarını koyuyorlar, seçimi destekliyorlardı. Bunların yanında idareci olup da bu görevden alınacağını sezenlerin de kendilerini meclise sokmak için büyük bir çaba içine girdikleri görülüyordu.[27] Zira başkenti ve topraklarının bir kısmı işgal edilmiş bir ülkede işgale karşı gelinmesi gerekirken, işgalcilerle birlikte hareket etmeyi tercih eden Osmanlı padişahının emirlerine meydan okurcasına Ankara'da toplanacak meclise katılmak ya da onları desteklemek pek de makbul bir davranış olarak gözükmüyordu. İşte bu nedenledir ki halk tarafından milletvekili seçildiği halde birçok milletvekili Ankara'ya gitmeyip istifa ederek evinde oturmayı tercih etmişti.

Mustafa Kemal Paşa ise Ankara'da toplanacak mecliste özellikle kimi silah arkadaşlarının bulunmasını istiyordu. Hatta bunların seçilmesi için girişimde de bulunmuştu. 12. Kolordu komutanı Fahrettin Bey'e yazdığı 10 Nisan tarihli telgrafta şöyle diyordu:

> Fevkalade meclis azası meyanında kumandanlarımızın da bulunmasını faydalı ve lazım sayıyoruz ve zat-ı alilerinin de henüz seçimi ikmal edilemeyen Konya'dan intihap ettirilmesi münasip olacaktır. Bu suretle seçilmekle beraber, Kolordu Kumandanlığı mevkiinden ayrılmanız tabiatı ile icap etmeyecektir; cevabınıza muntazırız efendim.[28]

"Kumandanları meclisin icra vasıtası" sayan Fahrettin Bey, bu telgrafa verdiği yanıtta önce "halktan bir azanın" noksan gitmesine

razı olmadığını belirtmiş ise de gerekli kararın Heyet-i Temsiliye'ye ait olduğunu belirten cümleyi eklemekten de kaçınmamıştı. Bu yanıttan sonradır ki Fahrettin Bey, Konya yerine Mersin'den milletvekili seçtirilmiştir.[29]

Mustafa Kemal Paşa; 19 Nisan 1920'de ise 24. Fırka kumandanı Mahmut Bey'e hitaben bir yazı kaleme alarak 14. Fırka kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın, 13. Fırka kumandanı Muhiddin ve 3. Fırka kumandanı Selahattin Bey'in "henüz intihabı yapılmayan Adapazarı, Yalova ve Karamürsel kazalarından Meclis-i Millî fevkalâde azalığına intihablarının temin buyurulmasını" rica etmiştir.[30] Aynı tarihte Miralay Kâzım Bey'e yazdığı mektupta da onun mecliste bulunmasında yarar olduğunu belirtmiş ve bu durumun cephe görevini etkilemeyeceğine işaret etmiştir.[31] Karesi Mutasarrıflığı'na yazdığı 21 Nisan 1920 tarihli yazıda ise Büyük Millet Meclisi seçimi bitmemiş ve mümkün ise Akhisar cephesinden İzmirli Osman Hamdi Bey ile Bursalı Hakkı Baha Beylerin aday gösterilmelerini rica etmiştir.[32]

Mustafa Kemal Paşa, eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın Üsküdar livasından milletvekili seçilmesini istemiş[33] ise de bu istek gerçekleşememiştir. Bunun üzerine Kilikya Kuva-yı Milliye kumandanı Doğan Bey'den Fevzi Paşa'nın Haçin'den ya da Kozan'dan milletvekili seçilmesinin sağlanmasını, sonucun telgrafla bildirilmesini, mazbatasının da posta ile gönderilmesini istemiştir (27 Nisan 1920). Bu istek olumlu karşılanmış olacak ki Fevzi Paşa Kozan'dan milletvekili seçilmiştir.

Bu seçimde milletvekillerinin adaylıklarını koyması için tespit edilmiş somut kurallar yoktu. Bireyler kendi başlarına aday oldukları gibi, aday olmayan hatta seçilse bile Ankara'ya gitmeyi düşünmeyen kişiler de halk tarafından aday gösterilmiştir. Bu da seçilen kişinin istifa etmesine sebep olmuştur. İstifalar o seçim çevresi için eksiklik yaratıyordu. Bu soruna çözüm bulabilmek için bazı yerlerden 5'ten az milletvekilinin seçilmesinin yeterli bulunması Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmiştir. Ancak Heyet-i Temsiliye eksikliğin giderilerek sayının 5'e tamamlanması konusunda ısrar etmiştir.[34] Bunun üzerine yeniden seçim yapılarak eksik milletvekili kadar milletvekilinin seçilmesi gündeme gelmiştir. Ancak koşullar yeni seçim için

uygun olmadığından istifa edenlerin yerine, mevcut oy sıralamasında ondan sonra gelen kişinin milletvekili seçilmiş sayılmasıyla sorun çözülmüştür.[35]

Heyet-i Temsiliye seçimleri, Ankara'dan yönlendirmeye çalışmış ise de seçim, yörelerin kendi özgün koşullarına göre bir seyir izlemiştir. Ülke 66 seçim çevresine ayrılmış[36] ve her seçim çevresinden de 5 milletvekilinin seçilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'dan Ankara'ya gelecek mebusların da Ankara'da toplanacak meclisin üyesi olabilecekleri kabul edilmiştir. İstanbul'dan gelecekler belli olmadığı gibi, 66 seçim çevresinde de seçimler tam yapılamamıştır. Nitekim Çatalca, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ'da seçim olamamıştır. Adana, İzmir, İzmit, Mersin gibi işgal altında bulunan yerlerin ise sadece belirli yörelerinde seçim yapılabilmiştir.[37] Seçim yapılan bazı yerlerde ise istenilen sayıda milletvekili çıkarılamamıştır. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'ya ulusal mücadelenin gerek düşünsel, gerekse eylemsel safhalarında yararlı olacak kişileri mebus eksikliği olan kimi yerlerden aday gösterip meclise girmelerini sağlamak için uygun fırsat vermiştir. Örneğin, 29 Nisan 1920'de Konya'da 12. Kolordu komutanı Fahrettin Bey'e yazılan şifrede "İstifasında musir bulunan Burdur Livası Büyük Millet Meclisi âzası ve ahzı asker reisi Miralay İsmail Beyefendinin yerine (...) Ankara'da bulunan şair Mehmet Akif Beyefendi'nin intihabının temin ve neticesinin iş'ar buyrulması(nı)"[38] rica etmiştir. Aynı şekilde eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın Üsküdar livası adına Gebze'den (Gökboza) milletvekili seçilmesi için Kastamonu'dan Oğuz Bey'e yazı yazılmıştır. Ancak Fevzi Paşa'nın, Gebze'den değil Kozan'dan seçilmesi sağlanmıştır.[39] Bolu Mutasarrıflığı'na yazılan 15 Nisan 1920 tarihli yazıda da Bolu livasından "Meclis-i Millî" üyeliğine seçilen dört kişinin Ankara'ya geldiği bildirildikten sonra, istifa eden beşinci kişinin yerine Ankara'da bulunan 14. Fırka komutanı Miralay Yusuf İzzet Paşa'nın seçilmesi istenmiş ve Yusuf İzzet Paşa, Bolu mebusu olarak meclise katılmıştır.[40]

Seçimlerde kimi asayiş sorunları da yaşanmıştır. Bazı yerlerde olaylar çıkmış; seçimler ya ertelenmiş ya da tekrarlanmıştır. Örneğin, Karesi'de çıkan olaylar nedeniyle seçim ertelenmiştir.[41] Urfa'da bazı şikâyetler üzerine mutasarrıf seçimleri yinelemiş,[42] Elbistan

seçimlerinde suistimal yapıldığı iddia edilmiş,[43] Burdur seçimlerine itiraz edilmiştir.[44]

Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle seçimler istenilen sürede bitirilememiştir. Meclis çalışmalarına başladıktan sonra da seçimlere devam edilmiştir. Bu arada İstanbul'dan kaçıp Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmak isteyenlerin Ankara'ya gelişleri de sürmüştür. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi 27 Ekim 1920'de Meclis-i Mebusan üyelerinin artık meclise kabul edilmemelerini kararlaştırarak İstanbul'dan Ankara'ya mebus akışını durdurmuştur.[45]

3. Meclisin Açılması ve Çalışmalarına Başlaması

Parlamentolu sistemlerde seçilen milletvekillerinin yarısından çoğu meclise gelmedikçe, meclisin açılmasının geciktirilmesi gelenekti. Bu gelenek Anadolu ulusalcılarını bir hayli düşündürüyordu. Çünkü onlar her hareketlerini demokratik geleneklere ve kurallara oturtmaya özen gösteriyorlardı. Ancak Ankara'da olağanüstü koşullar yaşanıyordu. Bu nedenle gelenekler bir kenara itilerek meclisin bir an evvel açılması kararlaştırıldı. Bu aynı zamanda bir zorunluluktu. Zira İtilaf Devletleri'nin ve İstanbul Hükümeti'nin destekledikleri isyan dalgaları Ankara'ya dayanmıştı. Ankara'ya gelmiş bulunan milletvekilleri de sık sık bu konuyu dile getiriyorlardı. Mustafa Kemal Paşa seçilen milletvekillerinin vakit yitirilmeden Ankara'ya ulaşmalarının sağlanmasını istiyordu. Kayseri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, Mutasarrıflığa ve Belediye Başkanlığı'na 9 Nisan'da yazılan bir yazıda en uzak yerlerden seçilen milletvekilleri Ankara'ya hareket ettikleri halde Kayseri'den seçilenlerin yola çıkarılmamalarını eleştirmiş, hükümet, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aralarında görüşerek harcırah sorununu çözmelerini ve milletvekillerinin yola çıkarılmalarını istemiştir.[1]

Ulus temsilcilerinin ülke ve ulusun yazgısına bir an evvel el koyabilmek için yoğun mücadele verdiği bu günlerde hanedan haklarını korumaktan başka bir gaye gütmeyen İstanbul Hükümeti ve işbirliği yaptığı İtilaf Devletleri, Ankara'da bir meclisin toplanmasını önlemek için akla gelebilecek her yöntemi uygulamaya koymuşlardı. Halkı halka karşı silahlandırıp, kitlesel eylemleri başlatmışlardı. Öyle ki onların teşviki ve yönlendirmesi ile çıkan ayaklanmalar Ankara'nın kapısına kadar dayanmıştı. Buna dur diyecek olan açılacak meclisti. Mustafa Kemal Paşa da meclisin açılmasına büyük önem veriyordu. Bu nedenle kimi milletvekillerinin açılışta hazır bulunmalarını sağlamak için özel telgraflarla onları Ankara'ya davet ediyordu.[2]

Ankara'da bulunan milletvekilleri ile 11 Nisan'da yapılan görüşmeler sonunda meclisin, 22 Nisan Perşembe günü açılması kararlaştırılmıştı.[3] Fakat daha sonra bu karardan vazgeçilerek meclisin 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasının halk üzerinde olumlu etki bırakacağı düşünülerek açılış Cuma gününe ertelenmiştir. Bu değişikliği Yunus Nadi şöyle açıklamaktadır:

> Hasımlarımız bizi mağlup edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silahlar içinde ezcümle, dine ve şeriata dahi istinat ediyorlar ve bizi şer'an âsi ilan etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. (Meşihat-ı İslâmiye) makamının fetvaları hep bu esas ve maksatla tertip edilmişti. Halife beyannameleri de hep bu esas ve maksada istinat ediyordu. (Damat Ferit) bu yoldan yürüyordu. Hâlbuki Ankara'da vatan ve milletin halas ve istiklâli gayesi etrafında toplanan zevat din ve imandan tecerrüt etmiş kimseler değildi. Onların içinde hakiki din âlimleri de bulunduktan başka, milletin halas ve istiklâlinde elbette din ve şeriatın dahi ağyarın ayakları altında zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkii elbette Ankara'da toplanan fedakârlar tarafında idi. İngilizler(in) Yunanlıların lehine milleti boğmaya, parçalatmaya, mahvetmeye alet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken; İstanbul'un olanca nedameti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı, Ankara'nın dahi layık ve lazım olduğu veçhile mukabele etmesi zarureti hâsıl olmuştur. Bu cümleden olarak meclisin küşadı günü perşembeden cumaya [ertelenmiştir].[4]

Ankara'ya gelebilen milletvekilleriyle birlikte meclisin 23 Nisan Cuma günü açılmasına karar verildikten sonra bu karar, kolordulara, 61. Fırka Komutanlığı'na, tüm vilayetlere, müstakil livalara, müdafaa-i hukuk heyet-i merkeziyelerine ve belediye başkanlıklarına "gayet ivedidir" kaydıyla 21 Nisan 1920'de şu telgrafla bildirildi:

Tanrı'nın yardımı ile Nisan'ın 23. Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

Vatanın bağımsızlığı, yüce halifelik ve padişahlık kurumunun kurtarılması gibi en önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve tüm sayın milletvekilleriyle birlikte, Hacı Bayram Camii'nde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namaz kılındıktan sonra lihye-i saadet ve sancak-ı şerif alınarak meclisin toplanacağı binaya gidilecektir. Buraya gidilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu törende camiden başlayarak, meclise değin, Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

Açılış gününün kutsallığını belirtmek için il merkezinde vali beyefendinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye ve buhari okunmaya şimdiden başlanacak ve hatimin son bölümleri, uğur için cuma günü namazdan sonra meclisin toplandığı yerin önünde okunup bitirilecektir.

Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde aynı biçimde bugünden itibaren hatim indirilmeye ve Buhari okunmaya başlanacak, cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilerek, hutbe okunurken, halifemiz ve padişahımız efendimiz hazretlerinin yüce adları anılırken kendisinin, ülkesinin ve tüm uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ulaşmaları için ayrıca dua edilecek. Cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce halifelik ve saltanatın ve tüm ülke parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisi'nce verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan, dinsel öğütler verilecektir. Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun, kurtuluşu, esenliği ve özgürlüğü için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra Osmanlı ülkesinin her yerinde hükümet konağına gidilerek, meclisin açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır.

> Bu bildirinin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden en sapa köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki tüm örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kâğıtlara yazılarak her yere asılacak ve olanak varsa, bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.
>
> Ulu Tanrı'dan başarıya ulaştırmasını dileriz.[5]

Mustafa Kemal tam bir İslamist içerik taşıyan bu bildirgeyi devrimci amaçla yayımlamıştır.[6] Zira o, Türk toplumunun dinsel inançlara, geleneksel ve dinsel kurumlara ne denli içten bağlı olduğunu biliyordu. Bu nedenle yurdun kurtarılması, ulusun özgürlüğünün sağlanması amacının vurgulanmasının yanı sıra; hilafet ve saltanat kurumlarının yabancı baskısından kurtulması konusuna da değinerek padişaha karşı olunmadığını, tersine, padişahı dahi tutsak alan emperyalist güçlere karşı olunduğunu göstermiş oluyordu. Kuşkusuz bu bir devrim stratejisiydi. Çünkü 22 Nisan'da "Dakika tehir edilmeyecektir" kaydıyla tüm vilayet ve bağımsız sancaklarla birlikte; çeşitli ordu birlikleri komutanlıklarına gönderilen telgrafta, 23 Nisan'da meclisin açılıp çalışmalara başlamasından sonra tüm sivil ve askeri makamların ve tüm ulusun başvuru yerinin Meclis olacağı bildirilmişti.

Ne var ki kimi milletvekilleri Ankara'ya gelmekte zorlanmışlardır. Yol masrafları için para bulamamışlardır. Bu sorunun aşılması için Heyet-i Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne, belediyelere, valiliklere yazılar yazarak bu milletvekillerine yardımcı olmalarını istemiş,[7] milletvekillerinin harcırahlarının da mahalli hükümetlerce karşılanması talep edilmiştir.[8]

1920'de âdeta bir köyü andıran Ankara'da ülkenin ve ulusun kaderini belirleyecek olağanüstü yetkilere sahip meclis nerede toplanacaktı? Çeşitli binalar gezildikten sonra, II. Meşrutiyet döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak yapılmış tek katlı[9] uzunca bir koridoru, bu koridorun iki yanındaki birer salonla beş büyük ve üç küçük odayı kapsayan yapımı tamamlanmamış bina seçildi.[10]

Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Nisan tarihli yönergesinde belirtilen çerçeve içinde Ankara'daki tören yapıldıktan sonra, meclis, 23 Nisan 1920'de saat 13.45'te Ankara'da bulunan 115 milletvekili için-

de[11] 1845 doğumlu olması nedeniyle en yaşlı gözüken Sinop milletvekili Maarif Müdürlüğü'nden emekli Şerif Bey'in şu konuşmasıyla açıldı:

> Burada bulunan saygıdeğer insanlar! İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğu ve bütün temelleriyle halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının yok edildiği hepimizce bilinmektedir. Bu duruma baş eğmek ulusumuzun, bize sunulan yabancı köleliğini kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık ile yaşamak için kesin olarak kararlı bulunan ve ezelden beri özgür ve başına buyruk yaşamış olan ulusumuz kölelik durumunu son derece sertlik ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak yüksek meclisinizi meydana getirmiştir. Bu yüksek meclisin en yaşlı üyesi niteliğiyle ve Tanrı'nın yardımıyla ulusumuzun iç ve dış tam bağımsızlık (İstiklâl-i tam) içinde alın yazısının sorumluluğunu doğrudan doğruya yüklenip, kendi kendisini yönetmeye başladığını, tüm cihana duyurarak Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum. Kutsal olarak bağlı bulunduğumuz tüm Müslümanların halifesi ve Osmanlıların padişahı Altıncı Sultan Mehmet hazretlerinin yabancı boyunduruğundan kurtarılmasında ve saltanatın sürekli merkezi olan İstanbul'umuz ile işgal altında ve türlü zulüm ve işkence içinde nesnel ve tinsel (maddi ve manevi) bakımdan anlamsızca yok edilmekte olan tüm zulüm görmüş illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Yüce Tanrı'dan dilerim.[12]

Bu konuşmayla çalışmalarına başlayan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri birbirinden farklı değer yargılarıyla yetişmiş; farklı siyasal düşünceleri benimsemiş, farklı siyasal örgütler içinde yer almışlardı. Okudukları okullardan, giydikleri elbiselere kadar her şey farklıydı. Onları birleştiren temel düşünce, ülkelerinin parçalanmasının ve sömürgeleştirilmesinin, yurttaşlarının köleleştirilmesinin önlenmesi düşüncesindeydi. Bu düşünceyi gerçekleştirmek üzere seçmenlerinden aldıkları "olağanüstü yetki"ye dayanarak ve "kellelerini torbaya koyarak," padişah iradesine, İtilaf Devletleri'nin tehditlerine meydan okuyarak Ankara'ya gelmişlerdi. Siyasal düşüncelerini bir süre için meclis dışında bırakarak her gün biraz daha küçülen ve bir devletin olmazsa olmazları içinde yer alan vatanı kurtarmayı; cana, mala, ırza ve namusa yö-

nelik saldırıları önlemeyi, kendi yurtlarında özgür, başı dik ve onurlu yaşamayı amaçlamışlardır. Misak-ı Millî etrafında birleşmişlerdir. Onun belirlediği sınırlar içindeki işgal güçlerini dışarı atarak devleti bağımsızlaştırmak, toplumu çağdaşlaştırmak istemişlerdir. Bu amaçla tabandan tavana doğru parçalanmış, birbirine düşman edilmiş halkı örgütleyerek, millî irade, halkçılık ve tam bağımsızlık temelinde Büyük Millet Meclisi'ni oluşturmuşlar ve emperyalistlere karşı tüm güçlerini kullanmaya ve onları geldikleri yere göndermeye ant içmişlerdir. Bu amaca uygun bir ordu oluşturarak doğudaki, güneydeki ve batıdaki işgal ordularına savaş açmışlar ve birer birer onları yenmişlerdir. Böylece Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri yeni bir devlet kurmakla kalmamışlar emperyalizme karşı başkaldıran, ulusal kurtuluş savaşlarının önünü açan, sömürge yaşamından bağımsız yaşama geçmek isteyen uluslara da esin kaynağı olmuşlardır.

III
1923 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınmasına Yol Açan Etkenler

23 Nisan 1920'de oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Osmanlı seçim sistemine göre, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayımladığı genelge doğrultusunda seçilen milletvekillerinden oluşmuştu. O nedenle de Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yelpazesi oldukça genişti. İttihatçısı, İtilafçısı, İslamcısı, Sosyalisti, Liberali vb. bu mecliste bir arada bulunuyordu. Mecliste çok seslilik egemendi.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan milletvekilleri, ülkenin o gün içinde bulunduğu duruma düşmesinde siyasal partilerin de rolü olduğunu düşünerek partiler oluşturmaya pek sıcak bakmamışlardı. Onlar, siyasal mücadelenin ancak siyasetin normalleştiği bir ortamda yapılabileceği kanısındaydılar. Siyasetin normalleşebilmesi için de öncelikle ülkenin bağımsızlığının sağlanmasını, işgalci güçlerin ülkeden çıkarılmasını zorunlu görüyorlardı. Bu amaç gerçekleştirilmeden başlayacak siyasal mücadelenin var olan sorunları daha da artıracağını düşünüyorlardı. O nedenle de Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kısa süreli dar tabanlı birkaç sosyalist parti dışında partileşme yaşanmamıştı.[1] Ne var ki adım adım Osmanlı düzeninden kopuşun başlaması ve bunun da kimi milletvekillerince

fark edilmesi mecliste küçük hiziplerin ortaya çıkmasına yol açmıştı.[2] Bu gidişatın ülke yararına olmayacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) adı ile bir meclis grubu kurmuştu.[3]

Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir grup kurması ve kimi milletvekillerini bu grubun dışında tutması mecliste tepkilere neden olmuş ve muhalif milletvekilleri İkinci Grup adıyla yeni bir örgüt kurmuştu.[4] Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu içlerine sindiremeyen İkinci Grup üyeleri, Mustafa Kemal'in başkomutan olması, Sakarya Savaşı'ndan sonra ordunun bir süre savunmada kalması, İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve yetkileri, Ankara İtilafnamesi gibi konularda Birinci Grup'a muhalefet etmiş, etkili de olmuşlardı. Muhalefet; Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanması, Yunan güçlerinin Anadolu topraklarından atılması, Mudanya Mütarekesi ile barışa doğru giden yolun açılması ile Mustafa Kemal'in görevinin tamamlandığı düşüncesine kapılmış, muhalefetini sertleştirmişti. Saltanatın kaldırılmasından, Lozan Konferansı'nın başlamasından, Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıklamasından, Afyon milletvekili İsmail Şükrü Efendi'nin *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi* adıyla bir broşür yayınlamasından sonra meclisteki gruplar arası mücadelenin şiddeti de artmıştı. Artık tartışmalar, mecliste var olan grupların çıkarları doğrultusunda yapılmaya dönüşmüştü. Mecliste alınan kararların arkasındaki güç giderek zayıflamıştı. *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin değerlendirmesine göre, barış hakkında verilen son karar da zayıftı.[5] Tüm bu gelişmeler meclisin yenilenmesini zorunlu kılıyordu. Meclis yenilenmedikçe ulusun ve yurdun ağır sorumluluk isteyen işlerinin çözümünde güçlükler yaşanacaktı.[6]

Aslında meclisteki sert muhalefetten bıkan Mustafa Kemal Paşa, zaman zaman meclisin yenilenmesini düşünmüş ve bu konuda arkadaşlarının da görüşlerine başvurmuştu.[7] 1922 sonlarında ve 1923 başlarında bu konuyu daha ciddi bir şekilde ele almış, 1923 yılı Ocak ayının 14'ünden başlamak üzere önce Batı Anadolu'ya daha sonra da güney illerine birer gezi yapmıştı. Halkla, gazetecilerle konuşmuş ve onların sorularını yanıtlamıştı.[8] Eskişehir'de yaptığı konuşmada "meclisler muayyen ve mahdut zamanlarda tecdid olunur. Bu sa-

yede hâkimiyet-i milliye daha emin esas ve şeraite raptedilmiş olur. Meclisler hadd-ı makulünden fazla uzun müddet devam ederse bu takdirde vekillerle müekkiller arasındaki nokta-i nazarlar birbirinden ayrılmaya ve revabıt çözülmeye başlar. Nihayet vekiller başka şey, müekkiller başka şey düşünmeye başlarlar" diyerek seçimlerin yenileneceği mesajını vermişti.[9] İzmit'te basın temsilcileriyle yaptığı toplantıda da Falih Rıfkı Bey'in bir sorusu üzerine, "Meclisler gayesine vasıl olduktan sonra vazifesini ikmal etmiştir. Yeni intihabata karar vermeye ve dağılmaya mecburdur" diyerek bu konudaki düşüncesini bir kez daha açıkça ortaya koymuştu.[10]

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın eşiyle birlikte yurt gezilerine çıkmasına bile tahammül edemeyen kişilerin sayısı çoğalmış ve bu durum, eleştirilere konu olmaya başlamıştı. Saltanatın yarattığı boşluğu hilafetle doldurma gayretlerinin ivmesi artmıştı. Mustafa Kemal Paşa ile tartışmaya giren Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi gruplar arasındaki gerginliği iyice tırmandırmıştı.[11] İkinci Grup'un ileri gelenleri bu olaydan siyasi çıkar sağlamaya, oldukça yıkıcı propaganda yapmaya yönelmiş, cinayetin Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle işlendiği doğrultusunda kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardı. Damar Arıkoğlu'nun deyimi ile "meclisi meclislikten çıkarmışlardı." Mustafa Kemal Paşa'yı halkın gözünden düşürmeyi amaçlayan bu olumsuz propagandanın ucu Trabzon'a dek ulaşmıştı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti isyankâr bir durum alarak âdeta merkeze karşı kapılarını kapatmıştı.[12] Böyle bir durumda seçimlerin yenilenmesinin ülke çıkarlarına daha uygun olacağı sonucuna varılmış ve seçimlerin yinelenmesi kararı alınmıştır.

2. Seçim Kararının Alınması

Seçimlerin yenilenebilmesi için öncelikle Teşkilât-ı Esasiye Kanunu engelinin aşılması gerekiyordu. Bunun için de kanunun seçimi engelleyen hükmünün değiştirilmesi zorunluydu. Mustafa Kemal Paşa, seçim kararının alınmasını sağlamak için önce İcra Vekilleri Heyeti'ni topladı, daha sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu ile İcra Vekilleri Heyeti'ni bir arada toplantıya çağırdı. Bu toplantılarda meclisin "artık bu vazifeyi ifaya kabiliyeti kalmadığı" görüşünü ileri sürerek seçimin yinelenmesi konusunu gündeme getirdi. Saruhan mebusu Reşad Bey, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayının aydınlatılmadığını ileri sürerek seçime gidilmesine karşı çıktı ise de İkinci Grup üyesi Adliye vekili Rıfat Bey'in de katıldığı diğer üyeler seçime gidilmesini olumlu buldular. Bu toplantıda alınan karar Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda da ele alındı ve konunun meclise aktarılmasına karar verildi. 1 Nisan 1923'te Aydın mebusu Esat Efendi ve 120 arkadaşı ortak bir önerge vererek, "müdafaa-i vatan" gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu amacına ulaştığını, ülkenin şimdi barışa ve ekonomik kalkınmaya gereksinimi bulunduğunu, bu konuda da halkın oyuna başvurulmasının zorunlu olduğunu belirtti ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda bulunan seçime gidişi engelleyen

"madde-i münferide"nin kaldırılmasını öngören şu teklifi TBMM Başkanlığı'na sundu.

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Müdafaai memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi bu ümniyeyi istihsal etmekte mefahir-i tarihiye-yi ihraz ve haleflerinin takdiratını celbetmiştir. Memleket şimdi mesaili sulhiye ve terakkiyat-ı iktisadiye gibi her biri bihakkın en nazik menafi-i âliyeyi ihtiva eden iki mühim ve mukaddes gaye-yi istihdaf ediyor. Bu hususta arayı umumiye-yi tecdiden ihraza şiddetle lüzum-ı kat'i vardır. Üç senelik terakkiyat-ı fikriye ile mütenasip ara-yı umumiye muhassalas-ı mukadderat-ı millete daha âzami bir cereyanı inkişaf vereceği vâreste-i iştibahtır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki madde-i münferide bu ihtiyacı mübrem-i ifaya ve ara-yı millet-i tecdide müsaid olmadığından tay edilmediği takdirde tecdid-i intihap müteassir ve bilhassa havali-yi müstahlâsanın intihaba iştirak-i gayrikabil olacağına göre âzami bir iki mah zarfında ara-yı âmme-i milliye-yi en kuvvetli bir şekilde istihsal; maddenin tayyının ve tecdid-i intihap kararını zaruri kılmaktadır. Binaenaleyh, âtideki mevadd-ı kanuniyenin müstaceliyet kararıyle şimdi doğrudan doğruya ruznameye alınarak Heyeti Umumiyede müzakeresini ve intacını teklif eyleriz.

20 Kânunusani 1337 tarihli madde-yi münferidenin ilgasına dair kanun

Madde 1. - 20 Kânunusani 1337 tarihli madde-yi münferide mülgadır.

Madde 2. - İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3. - İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

Aydın Gaziantep

Esad Kılıç Ali[1]

Bu teklifin öncelikle ele alınarak görüşülmesi kabul edildi. İlk sözü alan İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinin belli bir boyuta ulaştığını, varılacak sonucun meclisin onayına sunulacağını, bu nedenle de seçime gidilmesinin doğru olacağını belirtti. İkinci Grup üyelerinin de seçime gidilmesini onaylamaları üzerine önerge kabul edildi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerin yinelenmesini kararlaştırdı (1 Nisan 1923).

3. Yasal Düzenlemeler

Seçime gidilme kararının alınması yeterli değildi, seçim yasasının da değiştirilmesi zorunluydu. Zira artık imparatorluktan ulusal devlete doğru ilerleyen yeni Türkiye Devleti'nin yapısına uygun, geniş halk kitlelerini ülke yönetimine katacak yeni bir seçim yasasına ihtiyaç vardı. Ancak böyle bir yasanın hazırlanmasına siyasal ortam uygun gözükmüyordu. O nedenle, 25 Kasım 1922'de Meclis Başkanlığı'na verilen yasa teklifi esas alınarak imparatorluk döneminden kalma geçici Seçim Kanunu'nda günün koşullarına uygun, katılımı artırıcı bazı değişiklikler yapılarak yeni seçimin yasal dayanağı oluşturulmaya çalışıldı. O günkü koşullarda ileri düzeyde önemli değişiklikler yapıldı. Örneğin, oy verme yaşı 18'e indirildi. Seçmen olabilmek, ikinci seçmen veya milletvekili olmak için ödenmesi gereken vergi kaldırıldı. 20 bin erkek nüfusa bir milletvekili, bir nahiyede her 200 erkek nüfus için 1 ikinci seçmen seçilmesi gibi ilkeler getirildi. Ayrıca; öğretmenler dışında merkezden atanan tüm memurlar ile müftüler, hâkimler, savcılar, belediye reisleri, ikinci seçmen seçiminden iki ay önce istifa etmedikçe memur olarak görev yaptıkları seçim bölgesinden milletvekili seçilememesi, seçilse bile seçimlerin geçersiz sayılması kabul edildi. Ordu, kolordu, fırka kumandanlarıyla tüm askere alma şube başkanları, jandarma alay, tabur ve bö-

lük kumandanlarının da görev yaptıkları seçim bölgesinden aday olmaları yasaklandı.[1] Dâhiliye Vekili bu değişikliği 4 Nisan 1923'te tüm illere bildirdi.[2]

Seçimlerde kara, deniz ve jandarma birliklerinde görev yapan ve üniforma taşıyan kişiler askerlik görevinde bulundukları sürece birinci ve ikinci seçmen olamayacaklardı. Buna karşın emekli olanlar, silahaltında olmayan yedek askerler birinci ve ikinci seçmen olma hakkına sahip olacaklardı.[3] Askerî rütbeye sahip olmayan askerî kâtipler ve adlî müşavirler de oylarını kullanabilecekti.[4]

Seçim çalışmaları başladıktan sonra kimi uygulayıcılar yasada geçen *zükûr* sözcüğünün seçme hakkına sahip olanları mı yoksa tüm erkekleri mi kapsadığı sorusunu sormaya başladılar. Bunun üzerine Dâhiliye Vekili, *zükûr* sözcüğünün tüm erkek nüfusu kapsadığını, bu nedenle de ikinci seçmen sayısının buna göre belirlenmesi gerektiğini belirtti ve seçim için gerekli yasal çerçeve tamamlandı.[5]

4. Seçim Sistemi Üzerine Bazı Görüşler

Ülkede uygulanan iki dereceli seçim sistemi sık sık gündeme geliyor ve bunun değiştirilmesi isteniyordu. Nitekim Ziya Gökalp de bu konuda bir yazı yazarak meclisin reddettiği mesleki temsil sistemi konusunu yeniden gündeme taşımıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi, bu düşünceyi savunanlar mesleki temsil sistemine göre seçimler yapılırsa particiliğin ortadan kalkacağından hareket ediyorlardı. Oysa Türkiye'de henüz sınıflar oluşmuş değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'te gazetecilerle yaptığı toplantıda seçim sistemi de gündeme getirilmişti. Ahmet Emin (Yalman) Bey, bir dereceli seçim hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın ne düşündüğünü sormuş; bunun üzerine Paşa, uygulamadaki yasanın daha çok hükümetçilik nokta-i nazarına göre yapıldığını, prensiplerine denk düşmediğini, doğrudan doğruya halka giderek seçim yapmanın daha uygun olacağını, fakat bunun için zamanlarının olmadığını belirtmiş ve "vücuda getireceğiniz fırka daha millî ve makul şekiller tanzim etsin. Zira bugün doğrudan doğruya halka mümâs teşkilatımız nâtamamdır"[1] diyerek henüz bir dereceli seçim sistemine geçme zamanının gelmediğine işaret etmişti.

Mecliste seçim kararı alındıktan sonra seçim yasasında değişiklik yapılırken bu konu yeniden gündeme getirildi. Ancak ülkede henüz meslekler oluşmadığı için Anayasa Komisyonu 27 Şubat 1923'te seçimin mesleklere göre yapılmasını uygun bulmadığı gibi seçimin tek dereceli olarak yapılmasını da kabul etmedi.[2] Tasarı mecliste görüşülürken milletvekilleri de tek dereceli seçim sistemini onaylamadı. Dolayısıyla bu seçimde de iki dereceli sisteme devam edildi.[3]

5. Seçim Çalışmalarının Başlaması

Mustafa Kemal Paşa meclisin seçim kararını İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na bir yazı yazarak bildirdi ve vakit geçirilmeden seçime başlanarak sonucun peyderpey kendisine bildirilmesini istedi.[1] Dâhiliye Vekili de seçimlere gidilmesi için gerekli hazırlıkların yapılmasını illere tamim etti.[2] Böylece ülke yeni bir seçim atmosferine girmiş oldu.

6. Seçim ve Çeşitli Toplumsal Kesimlerin Tutumu

Seçim başladığı zaman ülkedeki siyasi partiler, gruplar, zümreler, siyasi düşünceye sahip örgütler ortaya çıkar ve seçim meydanlarında ya tek başına ya da diğer örgütlerle ittifaklar kurarak oy toplamaya çalışır. O günkü atmosfere göre, Türkiye'de seçim mücadelesinin Birinci Grup ile İkinci Grup arasında geçeceği tahmin ediliyordu. Bunun yanında İttihad ve Terakki'nin de bu yarıştan geri durmayacağı düşünülüyordu. Daha ilk günden gazete sütunları seçim haberleriyle renklenmeye başladı. 4 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesi "yeni intihabda mücadele edecek cereyanlar" başlıklı haberinde bu seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Birinci Grup, Müdafaa-i Hukuk İkinci Grup, Müdafaa-i Milliye Grubu, İaşeciler Grubu, Amele Grubu ve Müstakiller olmak üzere altı grubun seçimlere katılacağını yazdı. Seçimlerin başlaması üzerine meslek örgütleri ya da siyasi örgütler değişik tavırlar aldı.

6.1. İşçi Kesiminin Tutumu

6.1.1. Amele Birliği'nin Tutumu

Ülkede en çok işçinin bulunduğu yer İstanbul'du. Ancak işçiler, sınıf bilincine sahip değillerdi. Bu nedenle de ne sendikaları ne de

siyasal partileri vardı. Yürürlükteki mevzuata göre sendika kurmaları olanaksızdı. Çünkü yasal dayanakları yoktu. Buna karşılık Cemiyetler Kanunu'na dayanarak siyasal parti kurabiliyorlardı. Seçim kararı alınınca amele kesimi de kendi haklarını korumanın yollarını aramaya koyuldu. Bu konuda yapılacak en önemli iş, kuşkusuz kendi içlerinden milletvekili çıkarıp haklarının korunması idi. Ancak bu zor gözüküyordu. Bu nedenle var olan gruplardan biriyle uzlaşmanın daha doğru olacağı düşünüldü.

1923'te İstanbul'da işçilerin Amele Birliği adı altında 5000 üyeli bir örgütleri vardı. *Vatan* gazetesi muhabiri bu örgütün genel sekreteri (kâtib-i umumisi) Şakir Bey ile bir görüşme yaparak işçilerin seçimde alacakları tavrı öğrenmeye çalıştı. Şakir Bey, daha işin başında Birinci Grup yanlısı olduğunu şu sözlerle belirtti:

> Biz her şeyden önce amelenin terfih-i ahvalini temin etmek istiyoruz. Bunun için milletvekilleri arasında amelenin hukukunu müdafaa edecek birkaç mebusun bulunması lazımdır.
>
> Cemiyetimiz elyevm siyaset ile meşgul değildir. Hatta Avrupa'da mevcut yek nazarda cazip fakat memleketimizde kabil-i tatbik görülmeyen bazı fikirler ve prensipler arasında koşacak değiliz. Yegâne emelimiz memleketimizde mâlesef pek ziyade ihmal edilmiş olan ameleyi müdafaa edecek birkaç mebusa malik olmak olduğu için bu hususta mevcut siyasi cemiyet ve fırkaların müzaheretine istinat edeceğiz. Gazi Paşamız(ın) bizim için en mühim bir istinatgâh olduğuna da şüphe yoktur. Binaenaleyh onun fırka veya cemiyetine istinat ediyoruz.[1]

O günlerde İstanbul'dan seçilecek 5 milletvekilinin işçi olması ve bunların da işçilerce belirlenmesi isteği vardı.[2] Kimi kesimler "emperyalizmi temsil eden bir generalin arkasından niçin gidiyorsunuz" diyerek işçileri Mustafa Kemal Paşa'dan soğutma propagandasına da başlamıştı.[3] Bu ortamda Amele Birliği'nin kimi üyeleri seçimde izlenecek yolu saptamak için "heyeti umumiye(yi) fevkalade toplantı"ya çağırdı ve bu toplantıda seçim konusunu tartıştı. Konuşmacılardan birçoğu, her yerde amele adayı gösterilmesini, amelenin hukukunu koruyacak milletvekillerinin seçilmesi için çaba gösterilmesini istedi.[4] Amele içindeki bu hareketlenme İstanbul Umum

Amele Birliği'ni de etkiledi ve nizamnamesinin 15. maddesi uyarınca 8 Nisan Pazar günü öğleden sonra saat 3'te Sultan Mahmut Türbesi civarındaki merkezde olağanüstü bir kongre yaparak seçimlerde izlenecek politikayı saptamayı kararlaştırdı.[5]

Amele Birliği genel sekreteri Şakir Bey, *Tanin* gazetesi muhabirine Birinci Grup'u destekleyecekleri mesajını şu sözlerle verdi:

> Seçimle çok ilgili bulunuyoruz. Amele öteden beri mağdurdur. Bu nedenle seçimde izleyeceğimiz yolu saptamak için Heyet-i Umumiye'yi olağanüstü toplantıya çağırdım. Bize deniliyor ki emperyalizmi temsil eden bir generalin arkasından niçin gidiyorsunuz. Ne şâyân-ı teessüftür ki 12 milyon insanı, mazlum Türk milletini kurtaran halaskârı izlemek zorunda bulunduğumuzu böyle düşünenler nedense kabul edemiyorlar. Biz dini şükranımızı ifade edebilmek için Türk milletini kurtaranların işini kolaylaştırmakla yükümlüyüz. Seçimde izleyeceğimiz yol halaskârların bize gösterdiği yoldur.[6]

Meclisteki muhalif grup olan İkinci Grup'un bir programının olmadığına işaret eden Şakir Bey, İttihad ve Terakki'nin de geçen yıllarda ameleye ne yaptığının bilindiğini, amelelerin kendilerine ait bir partisi de olmadığını vurgulayarak bu seçimde Birinci Grup'u desteklemenin kendileri için en uygun yol olacağını söyledi.[7] Tornacı Mustafa Kâzım, şunları söyleyerek arkadaşlarını etkilemeye çalıştı:

> Seçim arifesinde olduğumuzu unutmamalıyız. Hukukumuzun müdafaası için işçi derdinin ne demek olduğunu bilir, iktisadiyatımızın bize olan ihtiyacatını anlar namuslu, pak vicdanlı namzetler bulmaya mecburuz. Bunun yalnız ittihad ve itifakla kabil olduğunu bilmemizin günü gelmiştir. Yoksa sermayedar boyunduruğu altında çok inleriz.[8]

Amele Birliği temsilcileri 20.000 kişiye bir milletvekili seçileceğine göre; kendilerinin milletvekili seçemeyeceklerini anlamış olacaklar ki gruplarla görüşmüşler ve Birinci Grup'u kendilerine yakın bulmuşlardır. Kendilerinin belirleyecekleri 5 milletvekilinin aday gösterilmesini istemişlerdir. Barış yapılıncaya kadar amelenin Birinci Grup'la hareket edeceğini, bu konuda kongrede karar alacaklarını, Numan Usta'yı amele adayı olarak görmediklerini de belirtmişler-

dir.[9] 8 Nisan'da yaptıkları olağanüstü toplantıda –ki bu toplantıya 12 dernek adına 50 delege katılmıştır– seçimde izleyecekleri yolu tartışmışlardır. Amele Birliği genel sekreteri Şakir Bey yaptığı konuşmada Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlerine çok ilgi gösterdiğine, hatta Paşa'nın "teşkilata tabi olmayan insanlar canlı addedilemezler" dediğine işaret ettikten sonra katılımcılara şöyle seslenmiştir:

> Bugün muhtelif sınıflara mensup amele murahhaslarını yan yana görmekle memnunuz. Amele Birliği kudretini gösterecek bir vaziyettedir. Sizin aranızdaki ittihad devam ettikçe hukukumuz daima nazar-ı itibara alınacaktır. Bugün şunu bilelim ki sulh henüz akdedilmiş değildir. Düşmanlar memleketimize tasalluta henüz hazırdırlar.
>
> Memleketimizin mukadderatı mevzubahis olur iken âlem-i İslâmın mukadderatı da mevzubahistir. Kuvvetli bir Türkiye sayesindedir ki Avrupa istibdatını yıkabileceğiz. Onun için sizler icap eden dakikada her türlü fedakârlığa hazır olmalısınız. Buna hazır mısınız.(Hay Hay sedaları)
>
> Esaret amelenin kalbinde çok acı tesir bıraktı. Bugün memlekette hâlâ harp tehlikesi vardır. Onun için diyoruz ki İstiklâlimiz tamamen tasdik edilinceye kadar sesimizi kısacağız. Sulhdan sonra aramızda her türlü münakaşalarda bulunacağız. ...
>
> İşte arkadaşlar bugün bize tereddüp eden vazife sükût etmek ve memleketi tahlis edenlere zahir olmaktır. Sizler merkez-i umumiye salahiyet verirseniz Müdafaa-i Hukuk ile temas edip anlaşacağız.[10]

Bu konuşmanın ardından tartışmalara geçilmiş ve sonunda Birinci Grup'u destekleme kararı alınmıştır.[11] Amele Birliği başkanı Mehmet Bey; Amele Birliği'nin kongrede kayıtsız şartsız Birinci Grup'u desteklemeye karar verdiğini, milyonlarca Müslümanın ve Türkün canını kurtaran başkomutanın amelenin hukukunu arayacağını, *Paşa Hazretleri*'nin arkasından gitmeyi bir görev saydıklarını, buna karar verdiklerini ve bu karardan dönmeyeceklerini söylemiştir.[12] Ayrıca Mehmet Bey; tüm amelenin hâkimiyet-i milliyenin candan taraftarı, saltanat-ı ferdiyenin amansız düşmanı olduğunu, millî müessese olarak gördükleri Müdafaa-i Hukuk'un gösterdiği vahdet yolundan ayrılmayı düşünmediklerini, vatan meselesinde amele arasında son derece bir bütünlük olduğunu, Gazi Mustafa Kemal

Paşa'nın tüm ulusun yol göstericisi olduğunu, amelenin de onu izleyeceğini vurgulamıştır.[13] Bu arada İzmir Kasaba Demiryolu Fabrikası İşçi Birliği de İstanbul Amele Birliği'ne mektup yazarak onların vereceği karara uyacaklarını bildirmiştir.[14]

Amele Birliği yaptığı son kongrede, tüm amelenin kayıtsız şartsız Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gösterdiği adaylara oy vermesi kararını almıştı. Ancak Ankara'dan mühendis Necati Bey Amele Birliği'ne bir mektup yazarak, amele adına aday olduğunu ve desteklenmesini istemiştir. İstanbul'dan aday olan bu kişi hakkında polis inceleme yapmış fakat ikametgâhını bulamamış ve evrakı Heyet-i Teftişiye'ye iade etmiştir.[15] Dolayısıyla Necati Bey aday olamamıştır. Seçimde işçilerin Birinci Grup'u destekleyecekleri açıkça ortaya çıkmıştır.

6.1.2. Hamalların Tutumu

Hamallar Cemiyeti, başkan vekili Mustafa Efendi başkanlığında 14 Nisan'da bir toplantı yaparak seçim konusunu görüşmüş ve 4500 hamalın oylarını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adaylarına vermesi kararlaştırılmıştır. Mustafa Bey bir gazete muhabirine; "Biz siyasi cemiyet değiliz. Grup meselesinden anlamayız. Yalnız şu kadarını biliriz ki vatan kurtaran Mustafa Kemal Paşa ne emrederse öyle yaparız. Malımızı, canımızı, hayatımızı bizi kurtaranların uğruna feda ederiz" diyerek alınan kararın gerekçesini de yalın bir şekilde dile getirmiştir.[16]

Müdafaa-i Hukuk Grubu üyelerinden Fevzi ve Bedri Bey'in İstanbul'da hamallarla yaptıkları görüşmelerden sonra ise 20 bin hamalın Grup'a kazandırıldığı basına yansımıştır.[17]

6.2. Esnaf Cemiyetlerinin Tutumu

O güne değin örgütlü bir şekilde hareket edemeyen Esnaf Cemiyeti, bu seçimde etkin rol almak ve mecliste kendi milletvekillerini bulundurmak için çalışmalara başlamıştı. İstanbul'da 27 esnaf cemiyeti olduğunu, Müslüman olmayanlar çıkarıldığında 80 bin esnafın

bulunduğunu, dolayısıyla da İstanbul'dan 4-5 milletvekili çıkarabileceklerini düşünen cemiyet, bu düşünce çerçevesinde 8 Nisan'da Ekmekçiler Cemiyeti'nde bir toplantı yapmış ama karar alamamıştır.[18] Bu arada, Kara Kemal Bey'in otelciler ve arabacılar ile ittifak kurduğu söylentisi de yayılmıştır.[19]

Özellikle Birinci Grup'un yayımladığı 9 Umde'nin iktisat ve ticarete yönelik kısımları esnaf cemiyetleri üzerinde etkili olmuştur. Bu nedenle yapacakları toplantıya Antalya milletvekili Rasih Efendi'yi de davet etmişlerdir. Söz konusu toplantı 15 Nisan'da Yağkapanı'nda Mavnacılar Cemiyeti merkezinde yapılmıştır. Toplantı başkanlığına seçilen İsmail Hakkı Bey, esnaf cemiyetlerinin kendi aralarından bir milletvekili çıkaramadıklarını, esnafın haklarının mecliste savunulmadığını, Türkiye İktisat Kongresi'nde de temsil edilmediklerini üzüntüyle dile getirmiştir. Toplantıda İstanbul milletvekilliği için aralarından bir kişinin mi yoksa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının mı desteklenmesi konusunu tartışmışlardır. Toplantıya katılan Rasih Efendi, alkışlarla karşılanmış ve uzun bir konuşma yaparak Millî Mücadele'nin başından zafere kadarki gelişmeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amaçlarını anlatmıştır. Ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin, Meclis-i Mebusan olmadığını, esnaf ve "zürra"nın gerçek vekilleri olarak çalıştığını ve bunu kendine gaye edindiğini, İstanbul'da esnaf ve çiftçilerin el ele vererek barışa doğru gidilirken birlik ve bütünlük içinde bulunmalarının gerekli olduğunu vurgulamıştır.[20] Bunun üzerine söz alan bir üye esnaf cemiyetlerinin kayıtsız ve şartsız Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin göstereceği adaya oy vermesini "millî görev telakki edeceklerini" söylemiştir. Toplantı sonunda da Birinci Grup'un desteklenmesine karar verilmiştir.[21]

Bununla birlikte İstanbul'da bulunan Esnaf Cemiyetleri, İstanbul Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne başvurarak aday gösterme isteğinde de bulunmuşlardır. Ancak İstanbul Müdafaa-i Hukuk Heyeti, aday gösterme yetkisinin yalnız Ankara'daki Heyet-i Merkeziye'de olduğunu söyleyince bu isteklerinden vazgeçerek[22] Birinci Grup'un adaylarını destekleyeceklerini belirtmişlerdir.

6.3. Türk Ticaret Birliği'nin Tutumu

Ülke seçim sürecine girince Türk Ticaret Birliği'nin kimi üyeleri de seçimde izlenecek yolu tartışmak istemiştir. Ne var ki birliğin yöneticileri, amaçlarının siyasetle uğraşmak değil, tüccarlar arasında meslekî ve millî birlikteliği sağlamak olduğunu belirterek bu isteğe karşı çıkmışlardır. Böylece Türk Ticaret Birliği'nin yöneticileri, milletvekili seçimleriyle ilgilenmeyerek aktif siyasetin dışında kalmayı yeğlediklerini açıkça ortaya koymuşlardır.[23]

6.4. Kadınların Tutumu

1923 Türkiye'sinde demokrasi henüz tüm kurum ve kuralları ile oluşturulamamıştı. Daha bireylerin hak ve görevlerini belirleyen tam bir anayasa da yapılmamıştı. 1908'den beri seçim yapılıyor olmasına karşın kadınlarla erkekler eşit konuma getirilememişti. İşte böyle bir ortamda seçime gidilirken devletin kuruluşu sırasında erkeğinin yanında yer alan kadınların, devletin yeniden yapılanmasında da görev alması ve siyasi haklarına sahip olması konusu kimi kişilerce gündeme getirilmişti. Savaş kazanıldıktan sonra Lozan görüşmeleri yapılırken kamuoyunun görüşlerini almak üzere Batı Anadolu'ya bir gezi düzenleyen Mustafa Kemal Paşa 16 Ocak 1923'te İzmit'te gazetecilerle yaptığı toplantıda da Ahmet Emin Bey'in "Halide hanımefendiyi mebus görebilecek miyiz?" sorusuna şu karşılığı vermişti. "Bu hususta kanunda bir sarahat yoktur. Mamafih şimdiye kadar 50 bin nüfus-ı zükûra bir mebus çıkmıyor mu idi. Şimdi alelıtlak elli binde bir mebus versek o zaman bu kayıd ile erkeklerle beraber kadınlar da mevzubahs olur. Kadınlara bu alelıtlak tabiriyle bir intihap hakkı verilmiş olur." Bunun üzerine Halide Edip Hanım "Paşam bu kararı bu meclis verir mi? Yoksa ikinci bir meclis mi verir" deyince Mustafa Kemal Paşa, "Bu noktayı ben bazılarıyla konuştum. Buna henüz itiraz edenler vardır. Fakat evvel ve ahir olacaktır" diyerek bu konunun henüz zamanının gelmediğine, ama ilerde mutlak olacağına işaret etmişti.[24] Zira Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi "bizde her yerden fazla mutaassıb" vardı. Bunun en dikkati çekici

kanıtı da 3 Nisan 1923'te seçim yasasında yapılması öngörülen değişiklikler gündeme getirildiğinde yaşandı. Tunalı Hilmi Bey'in "Arkadaşlar 'Bir nahiye dâhilinde bulunan nüfuzu zükûrdan her iki yüz kişi için bir müntehib-i sâni intihap olunur,' mübarek cihadımızın bu millete bıraktığı analar bugün erkeklerden fazladır" demesi tepkilere yol açmıştı. Tunalı Hilmi Bey gelen tepkiler üzerine, "ayaklarınızı vurmayınız beyefendiler, benim mukaddes analarımın, benim mukaddes bacılarımın başına vuruyorsunuz ayağınızı! İstirham ederim, benim anam babamdan yüksektir" diyerek kendini savunmuş ise de tepkileri dindirememiş, feministlikle suçlanmıştı. Daha da ötesi muhalefetten "Hilmi Bey! Milletin hissiyatıyla oynama! Şeriata hürmet ediniz" sesleri yükselmişti.[25] Böylece meclisin henüz kadınların yönetime katılmasına hazır olmadığı da gün yüzüne çıkmıştı. Ancak konuyla ilgili tartışma son bulmadı, aksine giderek daha da güçlendi ve meclis dışına taştı. Kadınlar da doğrudan doğruya konuyla ilgilenmeye başladı. Bunun öncülüğünü de Nezihe Muhiddin Hanım yaptı. O şöyle düşünüyordu:

> Bu memlekette intihap edilecek kadın mebuslar halk hükümetine cidden layık milletin ruhundan doğmuş öz evladları olacaktır. Memleketimizi tehdit eden tehlike karşısında canlanan millî müdafaada kadın bir beyin gibi düşündü, bir kalb gibi duydu, bir kol gibi hareket etti. Şimdi de milletin istiklâli, iktisadi, içtimaî, siyasiyesinde müttehid ve mütenâsid olarak çalışmayı taleb ediyoruz. Hangi mantık bu sarih hakkı reddedebilecektir.[26]

Nezihe Muhiddin ve arkadaşları bu isteklerini daha da ileri taşıyarak *Kadınlar Halk Fırkası* adıyla bir parti de kurdular (15 Haziran 1923).[27] Programlarını yapıp İstanbul Valiliğine sundular. Ancak kadınlar, henüz siyasi haklara sahip olmadıkları için bu başvuru kabul edilmedi. Bu gelişme üzerine Nezihe Muhiddin ve arkadaşları programlarında bazı değişiklikler yaparak, *Türk Kadın Birliği'ni* kurdular ve bu birlik çatısı altında yollarına devam ettiler.[28] Kadınların bu çalışmalarını takdir eden Türk Ticaret Birliği onlara bir daire tahsis etti.[29]

Kadınlar Halk Fırkası ikinci başkanı Nimet Remide Hanım "biz ne mebus olmak istiyoruz, ne de siyasi cereyanların peşinde koşmak

شهر عزده کی قادین حرکتی ایله ریله یور

قادینلر خلق فرقه سی بوکونه رسماً تشکل ایده جکدر

روغرامك اساسی شو : « مملکتك حقیقی سعادت و نجاتی کامل اولدیغنده
تفق بولوندقلری جمعه‌لر اطرافنده یاپمغه طوپلانارق ، قادینلرمزه اجتماعی
سیاسی و اقتصادی تکاملنده رهبر اولق .

رواج مقتدن بری تورك قادینلرنك حق
اسیسی قازانق امیله فعالیته کچن استانبولك
ل اولن ایکی ساعی ، شهرك متواضع برمحله‌سنك
متواضع برأوینده تشکیلی وعدای اجتماعیه
ر انتشاردر . دونکی فیضلی اجتماع سوکتده
غلر هیئت مختلطه‌سی حرکتلرینك تودون فعله
عمالی ایچون بردسی نصلی تشکیله لزوم
رمرك (قادینلر خلق فرقه‌سی) نامی آلتنده
اسی جمیتلرنی تشکیل ایدوب بیاننامه و نظامنامه
ی تثبیت ایتمشلردر . بیاننامه‌یله نظامنامه‌نك
ورتی موکون . ولایته تودیع ایدرك فعالیته
مکدردر .

فرقه‌نك اداره هیئتی

قادینلر خلق فرقه‌سی هیأت اداره‌سی مؤسسی
ن ایکی عضودن مرکب اولوب شو صورتله
کل ایتمشلردر :

فرقه‌نك بیاننامه‌سی

موکون ولایته صورتی مندرج بیاننامه
تودیع ایده‌جکلردر .

« مملکتمزك هر طرفنده سیاسی ،
اقتصادی واجتماعی بوتون یوکسلمکده قادینك
دوغریدن دوغری یه دیارولایه دخل و تأثیرندن
آزاده قالمش برکیفیت بولونماسنه رغماً بوسعای
کوزله کورونور درجه‌ده بارز دکلدر . بو یو
کلی ایدن قادین موجودیت وشخصیتنك متین و
جریبه داخلنده منتظم بر پروغرامله کچمی
ر شکل اقرانی اصلاحی سی ایله اعطی و
قوانین تأمینی موجب اولاجغندن مملکتمزك
حقیقی سعادت و نجاتی کامل بولوندیغندن متفق
اولدیغمز جمعه‌لر اطرافنده یاپمغه طوپلانمغه ،
قادین یاشنده مهم بر موقف دعوی ایدوکمز
مملکتمزك اك مقدس ومشروع وطنداشلق
حسیاتمزك امری ، جمعیتمزك تشریع تطبیقی
قادینلرمزی اجتماعی ، سیاسی و اقتصادی
صفحات تکاملیه‌دن بکیرمزك بوتون عضلری
اولان حق میاینه اك قیمتدار ودرست بولدن
استعمال ایله‌جکلردر ، بو اعتقاده قاعس ایدون

Kadınlar Halk Fırkası programı (Vakit, *16 Haziran 1923*)

niyetinde değiliz. Amacımız içtimaî ve iktisadi gayelerin tahakkukunu görmektir. Çalışacağız ki kadın bir memleket için kabil bir kemiyettir. Bunu ispat ettikten sonra da hakkımızı isteyeceğiz. Alıncaya kadar çalışacağız. Memleket için fedakârane bir surette çalışıp muvaffak olduktan sonra erkekler de bizim hakkımızı tasdik etmeyecekler mi. Evet zaten bunu da biz hiç hatırımıza bile getirmedik. Biz mücadelemizi millet meclisinde mebusluk sandalyeleri almak için değil cehaleti ezmek için yapacağız" dedi.[30]

Bu seçimde kadınların aday olamamasına karşın Latife Hanım'a Malatya'dan (54), Elaziz'den (46), Konya'dan (39),[31] Kastamonu'dan (29), Diyarbakır'dan (20), Keskin'den (8), Antalya'dan (7), Gaziantep'ten (5), Haymana'dan (5), Aksaray'dan (3), Burdur'dan (3), Ankara'dan (3), Tarsus'dan (2), Düzce'den (1), İzmir'den (1), Yozgat'tan (1); Halide Edip Hanım'a Malatya'dan (23), Kastamonu'dan (12), Diyarbakır'dan (11), Elaziz'den (7), Karahisar'dan (2), İzmir'den (1),[32] Gaziantep'ten (1); Mevhibe Hanım'a (İsmet Paşa'nın eşi) Malatya'dan (4); Kara Fatma Hanım'a Malatya'dan (2); Nezihe Muhiddin Hanım'a Malatya'dan (1); Müfid Ferid Hanım'a Diyarbakır'dan (12); Ali Fethi Hanım'a Diyarbakır'dan (1);[33] Memduha Cevad Abbas Hanım'a Ankara'dan (1), Kastamonu'dan (1) oy çıkması toplumun bazı kesimlerinin kadın milletvekillerine pek te soğuk bakmadığının işareti idi.

6.5. Müslüman Olmayan Kesimlerin (Azınlıkların) Tutumu

Türk ulusu emperyalist güçlere ve onlarla sıkı işbirliğinde bulunan kesimlere karşı verdiği savaşı başarıyla bitirmişti. Artık ülkede millî hâkimiyete dayanan yeni bir düzen kurmak istiyordu. Millî hâkimiyetin temeli ise kuşkusuz seçimdi. Türkiye'de yaşayan halkın büyük çoğunluğu Türk ve Müslümandı. Ancak Türk ve Müslüman olmayanlar da vardı. Ermeniler, Museviler, Rumlar, Keldaniler, Nasturiler vb. Lozan'da yapılan görüşmelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcileri onlara da eşit hak vermeyi ve onları da ülkenin yurttaşı saymayı amaçlıyordu. Türklerle Türk olmayanları eşit tutmak istiyordu.

Millî Mücadele sırasında özellikle İstanbul'da yaşayan Türk ve Müslüman halk, Müslüman olmayanların hoş olmayan tavır ve davranışlarıyla karşılaştığı için seçim haberini duyunca Hıristiyanların seçime katılıp katılmayacaklarını, katılırlarsa milletvekili seçilip seçilemeyeceklerini merak etmeye başlamış ve bu konuda Dâhiliye Vekâleti'nden bilgi almaya çalışmıştı.[34] Gerçekten de seçimde Müslüman olmayan kişilerin alacağı tavır önemliydi. Zira her biri farklı amaçlar peşinde koştukları için emperyalizme karşı verilen mücadelede yer almamışlar, yer yer Millî Mücadele'yi engelleyici roller üstlenmişler, dolayısıyla da yeni devletin oluşumuna pek de sıcak yaklaşmamışlardı. Şimdi seçimler sırasında tavırları ne olacaktı? Yöneticiler kadar kamuoyunun da merakla yanıtını beklediği soru buydu.

6.5.1. Ermenilerin Tutumu

Ermeniler bu seçimlere katılmak istiyordu. Bunu hem bir görev hem de bir hak olarak algılıyorlardı. Geçmişi unutup "kanlarla, elemlerle geçen senelerden ibret alınarak" geleceğin, dostluk temelleri üzerine inşa edilmesini istiyorlardı.

Ermeniler, "biz kemal-i itimat ile Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin riyaset ettiği millete, meclise, hükümete güveniyoruz. Biz özel hak ve çıkar yanlısı değiliz. Biz Türkiye tebaasından olduğumuz için Büyük Millet Meclisi'nin vaz edeceği her türlü yasaya saygı duymaktayız. Saygı duyacağız. Bu seçimde Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Fırka'nın programı bellidir, eseri ortadadır. Ermenilerin fırkası da Müdafaa-i Hukuk Fırkası'dır. Türk kardeşlerimizin Ermenileri bu seçimde yanlarına alacaklarına ve kendilerine hemşeri muamelesi yapacaklarına inanıyoruz" diyerek geçmişin unutulmasını, bu seçimlerle başlayacak yeni dönemde kendilerine de yer verilmesini istediler. Bir Ermeni temsilci; Ermeni Patrikhanesi'nde de bir dönüşümün yaşandığını, Zaven Efendi zamanındaki Patrikhane'nin değiştiğini, Ermenilerle Müslümanlar arasındaki dayanışmaya önem verildiğini vurgulayarak Patrikhane Meclisi'ne dayanışmayı artıracak üyeler alındığına dikkati çekti.[35]

Ermeni Teali Cemiyeti'nin kurucusu Petros Zeki ise Ermenilerin oylarını Mustafa Kemal'in liderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Fırkası'na vermelerini istedi.[36] Türk Ermeni Teali Cemiyeti üyeleri, 14 Nisan'da İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni örgütlemek üzere Ankara'dan görevlendirilen Rasih Hoca, Ali Rıza ve Ali Bey'le seçim hakkında görüştü.[37] Görüşme sonunda Türklere oy vermek için özel teşkilat kuruldu.[38] Ermeni Patrikhanesi'nin Cismani Meclisi ise yaptığı son toplantıda seçime katılıp katılmama konusunu görüştü. TBMM'den Hıristiyanların seçime katılmalarına izin vermesini istedi. Ermenilerin de ülkenin yasalarından yararlandıkları için bazı görevleri yerine getirmeleri gerektiğine işaret etti ve bu görevlerden birinin de seçime katılmak olduğunu vurguladı ve Ermenileri seçime katılmaya çağırdı. İstanbul'da 120 bin Ermeninin olduğunu, bunun 60 bininin oy kullanacağını söyleyen Ermeni Patrik Vekili, üç ay önceden hükümete başvurarak kayıtsız ve şartsız seçime katılacaklarını bildirdi. Seçime katılmayı hem bir hak hem de görev olarak algıladıklarını belirten Patrik Vekili, Birinci Grup adaylarına oy vereceklerini de açıkladı.[39]

18 Nisan 1923'te Patrikhane Cismani Meclis başkanı Artin Mevsedican, Türk Ermeni Teali Cemiyeti fahri başkanı ve Patrikhane Cismani Meclis üyesi Berc Keresteciyan, Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ortak imzalı bir dilekçe göndererek; "Derdest-i icra bulunan mebusan intihabatına Ermeni milleti efradının dahi evlad-ı vatan sıfatıyla iştirak edecekleri"ni ve Müdafaa-i Hukuk Fırkası adaylarına oy vereceklerini bildirdiler.[40]

6.5.2. Rumların Tutumu

Tanin gazetesinin saptamalarına göre Rumlar ikiye bölünmüştü. Bir grup Rum seçmeni kendi içlerinden aday çıkararak onlara oy verilmesini; başka bir grubu da Türk adaylara oy verilmesini istiyordu. Bu ikinci grup daha baskın çıktı.[41]

İstanbul ve civarı Rum Cemaati Mütevelliler Heyeti'nin yetkili kişileri 31 Mayıs 1923'te yaptıkları toplantıda Büyük Millet Meclisi seçimlerine katılmayı kararlaştırdı ve Rum seçmenlerin de oylarını

ulus egemenliğine dayalı bir hükümet kuran "Mustafa Kemal Paşa hazretleri"ne, kayıtsız koşulsuz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerine vermeyi kararlaştırdı, bu kararı da Mustafa Kemal Paşa'ya iletti.[42] Makriköy Rumları Mütevellisi ise seçime katılacaklarını ve kayıtsız şartsız Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy vereceklerini belirtmekle kalmadı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aday listesini alıp çoğaltarak tüm Rum evlerine dağıttı. Papazlar da kiliselerde seçmenlere Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy vermelerini söyleyerek onları yönlendirdi.[43]

Pinasos Keşişoğlu, Tatavla seçim bölgesinde halka hitaben Rumca bir nutuk söyleyerek "memleketteki anasırın teşrik-i mesai" etmesinden söz etti.[44] Beyoğlu, İstanbul, Üsküdar ve Boğaziçi'nde oturan Rumlar ise kendi içlerinden bir grup temsilci seçti ve 4 Haziran 1923'te İstanbul Müdafaa-i Hukuk Merkezi'ne gönderdi. Temsilciler Rumların Müdafaa-i Hukuk Grup'u adaylarını destekleyeceklerini belirten şu bildiriyi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerine verdi:

> Büyük Millet Meclis-i Mebusan intihabatına iştirak etmekte bulunan her Rum vatandaşın reyi mülk ve milleti her gûnâ beliyyeden tahlis ile irade-i milliyeye müstenid bir hükümet teşkiline muvafık olan Gazi Mübeccel Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin iradelerine bilâkayd-ü şart inkıyadla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu namzetlerine reylerimizi vermeye ve iş bu kararımızın Gazi Paşa hazretlerine arz ve ilânına İstanbul Müdafaa-i Hukuk Grubu Merkez-i Âlisi'nin vasıtasını rica ettik.[45]

Daha önceki seçimde, seçime katılmayan Rumlar bu seçimde sandık başına giderek oylarını kullandılar.

6.5.3. Musevilerin Tutumu

Museviler, Millî Mücadele günlerinde diğerlerine göre daha az "sorun" yaratmışlardı. Seçim sırasında da daha uyumlu hareket ettiler. "Memleketi kurtaracak gücü" destekleyeceklerini açıklarlarken Musevi milletvekili seçilmesini de zorunlu görmediler. Aksine, bir Musevi milletvekili ile Museviliği seven ve takdir eden bir Türk

milletvekili arasında fark olmadığını vurguladılar. Kimi Musevi seçmenler ise oylar serbest verildikten sonra, Musevi ikinci seçmenlerin ülkeyi refaha ulaştırma yeteneğine sahip "hamiyetli, ahlaklı, seciyeli kişileri" seçeceklerini belirttiler, "siz bizim fırkayı desteklerseniz size şu kadar mebus veririz gibi eski yaklaşımlara da gerek" olmadığını dile getirdiler.[46]

Azınlık unsurlar üzerinde dinî önderlerin etkili olduğu bilinmektedir. Bu seçimlerde de din adamlarıyla sık sık görüşüldü ve cemaatin nabzı tutulmaya çalışıldı. Hahambaşı; ulusal çıkarların kişisel çıkarlardan üstün olduğunu şöyle vurguladı:

> Seçme hakkı olan Türk vatandaşı Musevilerin seçime katılacağı tabiidir. Biz bir seçim komitesi oluşturmayı düşünmedik. Önerecek adayımız da yok. Teşkilatta bulunacak değiliz. Seçim iyi ellerde cereyan ediyor. Memnuniyetle söylüyorum ki cins ve mezhep ayırımı yapmadan herkes kendi menfaati doğrultusunda hareket edecek koşullara sahip adayı seçmekte serbest bir memleketiz. Bir Musevi bir Müslüman'ı seçeceği gibi bir Müslüman da bir Musevi vatandaşı pekâlâ seçebilir. Seçmenin göz önünde tutacağı bir şey vardır: Milletin iyiliği.[47]

Bir ülkede eşitliğin en iyi göstergesinin genel oya başvuru olduğunu belirterek "Biz de bu aziz ve mukaddes vatanın evlatları olduğumuz için seçime katılıyoruz. Benim arzum ruhani reisleri olduğum cemaatin oylarını Türklere vermesidir" diyen Hahambaşı oldukça çağdaş bir yaklaşım segilemekle kalmadı, ulus devlet idealinin nasıl gerçekleştiğini de şu sözlerle ortaya koydu:

> Biz Türk tebaasındanız. Öyle zannediyoruz ki Türk'üz, kendimizi Türk telakki ediyoruz. Bu sıfatla tabiidir ki biz de sizinle beraber intihabata iştirak edeceğiz. Lakin bu sözümün iyice anlaşılmasını istiyorum. İntihabata Musevi sıfatıyla değil Türk sıfatıyla iştirak edeceğiz. Eğer intihabatta Musevi mebus çıkacaksa ben isterim ki onu yalnız biz Museviler intihap etmeyelim. Türklerle müştereken intihap edelim. Aynıyla Türk namzetlere de hep birlikte rey verelim. Bu vatanın evladı olduğumuzu ısbat edecek en mühim ve en münasip zaman şüphesiz ki intihap devresidir. Çünkü bu ancak intihap ile intihabatta bilâ-kayd-ü şart hisse almakla olur.[48]

Milliyet farkına karşı çıkan Hahambaşı mezhep farkının da ibadet yerlerinde kalmasını isteyerek laik anlayışa vurgu yaptı. Ayrıca Musevilerin ülkeyi zulüm ve esaretten kurtararak hürriyete kavuşturanlara oy vereceklerini ısrarla yineledi. Zira peygamberlerinin de onlara "evlatlarım, hangi memlekette bulunursanız o memleketin saadetini temenni ediniz. Çünkü onun saadetine sizinki de dâhildir" dediğine dikkati çekti.[49]

"Biz hak ve doğruluk olan yere oy veririz"[50] diyen Museviler bu seçimde Birinci Grup'u destekleme kararı aldı ve Musevilerden, milletvekili olması gibi bir koşul da öne sürmedi.[51]

6.6 Partilerin ve Grupların Tutumu

6.6.1. Türkiye İşçi-Çiftçi Sosyalist Partisi'nin Tutumu

Ülke seçime giderken İstanbul'da Türkiye İşçi-Çiftçi Sosyalist Partisi'nde de bir hareketlenme görüldü. Geçici idare heyeti imzasıyla "Türkiye İşçi ve Köylü ve Orta Halli Halk Kitlelerine" hitaben bir beyanname yayımlandı.[52] Bununla da kalınmadı 1 Mayıs'ı kutlamak için işçiler Fatih'e çağrıldı.[53] Parti yönetimi kimi işçi gruplarıyla 1 Mayıs 1923'te saat 14.00'te Türk Mürettip Cemiyeti'nde bir toplantı yaptı ve bu toplantıya eski milletvekili Numan Usta'yı da çağırdı. Toplantıda Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Genel Sekreteri işçilerin genel durumuna ilişkin bir konuşma yaptı ve işçiler arasına ayrılık sokmak isteyenleri nefretle kınadı. Seçim sürecinde işçilerin dilekleri olarak Türkiye İktisat Kongresi'nde ortaya konan isteklerin benimsenmesini istedi. Bu istek, toplantıya katılanların oyuna sunuldu ve işçilerce de kabul edildi. Ayrıca "memleketi harici düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına imkân-ı inkişaf bahşeden millî hükümetin kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde en kuvvetli müzahirleri olacaklarını" belirterek hükümete arka çıktı.[54]

1923 seçimlerine yaklaşılırken İstanbul'da 1 Mayıs, işçiler tarafından kutlandı. Amele Birliği önünde toplanan işçiler İstiklâl ve Amele marşlarını dinledi. Amele Birliği başkanı Mehmet Bey'in ko-

nuşmasının ardından Darülfünun müderrislerinden Zühtü Bey bir konuşma yaparak Türkiye'de bundan böyle hâkim gücün halk, yani amele, köylü olduğunu, Türkiye hükümeti'nin halkçı olduğunu, artık devletin halkı aldatmayacağını vurguladı. Katılımcılar arasında "Yaşasın Türkiye'nin inkılâpçı halk hükümeti" sesleri yükseldi. Sonra amele örgütleri tarafından Büyük Millet Meclisi'ne ve enternasyonale çekilecek telgraflar okundu. Ameleler bu törene kırmızı gömlek üzerine siyah kravat takarak geldiler.[55]

Ülkede bir yandan işçi bayramı coşku ile kutlanırken, öte yandan komünistler tutuklanıyordu. Türk ve Rum komünistleri izleyen İstanbul polisi 1 Mayıs'ta "iğtişaş çıkarmak" için bildiri dağıttıkları gerekçesiyle bazı kişileri gözaltına aldı. Gözaltında suçlarını itiraf eden komünistlerden, önce İstavridis tutuklandı; onu Vanlı Kâzım, Otman Hasan, eczacı çırağı Galip ve Hasan izledi. Ardından Galip, Cevdet ve Ahmet tutuklandı. Tutuklananlardan Galip 20 lira aylık ücretle çalışıyordu ve Beyoğlu'nda oturuyordu. Ev kirasını Komünist Birlik veriyordu. Evinde yapılan aramada beş çuval belge bulundu. Bu belgeler arasında Sofya'da çıkan *Ziya* gazetesine sarılı bir bildiri, Lenin'in özgeçmişi, bir de talimatname vardı. Tutuklanmadan önce Komünist Fırkası, Rusya'dan ve Bulgaristan'dan gelecek evrakları alması için tüccar Ahmet Bey'in yazıhanesini yer olarak göstermişti. Bunların dağıtımı için de Hasan ve iki kişi görevlendirilmişti.[56] Divan-ı Örfi kaymakamı Besim Bey'e göre bunların ciddiye alınacak; hükümeti devirecek güçleri olmadığı gibi, polis müdürünün açıklamalarına göre de komünistlerin İstanbul'da merkez teşkilatı yoktu. Komşu memleketlerden gönderilen, bildirileri dağıtan ve propaganda yapan kişiler vardı. Bunların güvenlik güçleriyle uğraşacak güçleri de yoktu.[57]

İstanbul'da tutuklanıp Ankara'ya gönderilen kişiler arasında Nizamettin Nazif, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Heyeti üyesi Tokat milletvekili Nâzım, baytarlıktan çıkarılan Ali, İkaz matbaası müdürü avukat Şefik, İmalat-ı Harbiye işçisi Muhiddin gibi tanınan kişiler de bulunuyordu.[58] Dolayısıyla bunlar ve parti seçim sırasında etkin olamadı.

6.6.2. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin/Partisi'nin Tutumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlakıyetten meşrutiyete geçişinde öncü olan, Türk toplumunun demokratikleşme sürecinde önemli bir yer tutan İttihad ve Terakki Fırkası/Partisi, 1918 yılında son kongresini yaparak fiili siyasal yaşamdan ayrılmıştı. Toplumun derinliklerine kök salmış olması nedeniyle, Osmanlı döneminde olduğu kadar Cumhuriyet döneminde de uzun süre kendinden bahsettirmişti. Seçim süreci başladığı zaman bu örgütün alacağı tavır herkes tarafından merakla bekleniyordu. Kaldı ki yakın arkadaşlarının pek çoğunun İttihatçı olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa da İttihad ve Terakki alternatifini gözden uzak tutmamıştı. Nitekim 1923 yılı başlarında Batı Anadolu'ya yaptığı gezide eski İaşe Nazırı Kara Kemal'i yanına çağırmış ve onunla bir süre görüşmüş, Kara Kemal'den İttihatçıların bu seçimde nasıl bir tavır takınacaklarını öğrenmek istemişti.

Bu sırada İttihad ve Terakki'nin ulusal savaşa seyirci kalmış bazı unsurları İstanbul'da çalışmalara başlamıştı. Her geçen gün siyasi bir parti ve teşkilat kurma yolunda ilerliyorlardı.[59] Bunlar, Büyük Millet Meclisi'nde hilafet yanlısı olarak tanınan İkinci Grup'çulardan, yeni dönemde siyasi geleceği kalmamış kişilerden, yıkılan hanedan üyelerinden, yeni düzenden memnun olmayan memur ve askerlerden yararlanmaya çalışıyordu.[60]

Seçim çalışmaları başlayınca İttihatçıların seçime katılacakları haberleri yayıldı. Ancak bu katılımın nasıl olacağı konusunda görüş birliği yoktu. Kimileri İttihatçıların Kara Kemal'in etrafında toplanarak seçime gireceklerini, kimileri ise İkinci Grup'la birlikte hareket edeceklerini belirtiyordu.[61] Aslında İkinci Grup'un önde gelen kişilerinden Kara Vasıf Bey ile Selahattin Bey de Kara Kemal ile görüşmüş, ondan bir parti kurarak İttihatçıları etrafında toplamasını istemişti.[62] Seçim kararı alındıktan sonra Kara Kemal'in İttihatçılara bir çağrı yaptığı, çeşitli illerdeki İttihad ve Terakki Cemiyeti "kâtib-i mesulleri"ni İstanbul'a davet ettiği, Gani Bey'in de İstanbul'a geldiği dikkati çekmişti. Ancak onlarla ne konuştuğu açıklanmamıştı. Bununla beraber *Tevhid-i Efkâr* gazetesi İzmir'de de Dr. Nazım ile Mithat Şükrü Bey'in çalışmalara başladığına dikkati çekmişti. İtti-

hatçılar 1921'de de önce Trabzon'da, daha sonra da Bakü'de toplanarak programlarını gözden geçirmişler ve Kanûn-ı Esasi'de değişiklik yapılmasını kabul etmişlerdi.[63] İstanbul'da bulunan ya da İstanbul'a gelen İttihatçılar, toplantılarını ya Kara Kemal'in Mesadet Hanı'nda bulunan yazıhanesinde ya Niyazi Bey'in Beşiktaş'taki evinde ya da eski Maliye Nazırı Cavid Bey'in evinde yapmışlardı. Bu toplantılarda ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu, Mustafa Kemal Paşa'nın durumunu, milletin kendisine olan teveccühünü ve itimadını, İttihad ve Terakki'nin seçimde alacağı durumu ve İttihad ve Terakki'nin gelecekte alacağı şekli tartışmışlardı.[64] Bunlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir programı olduğunu kabul ediyor; ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun uygulanmasının zor olacağını ileri sürüyorlardı. Halifeye egemenlik verilmesini istiyorlar, hükümet şeklinin saptanması için bir kurucu meclisin toplanmasının uygun olacağını belirtiyorlardı.[65]

İstanbul'da bulunan ya da İstanbul'a gelen 15-20 İttihatçı ise 12/13 Nisan 1923'te Cavid Bey'in evinde bir toplantı yapmış,[66] partileşme ve seçim sorunu üzerinde durmuştu. Seçime girebilirlerse Birinci Grup'un 9 Umde'sine koşut olarak 9 maddeden oluşan bir program hazırlamışlardı.[67] Zurcher'in iddiasına göre, Cavid Bey'in evinde yapılan toplantıda seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı Birinci Grup'un desteklenmesi, İttihatçıların aday çıkarmaması uygun bulunmuştu. Kılıç Ali'ye göre ise İttihatçılar bu toplantıda Mustafa Kemal'i devirip yeniden ülke yönetimini ele geçirmeye karar vermişlerdi.[68] Bu toplantının ardından Hüseyin Cahit şöyle yazmıştı:

> Millî Mücadele başlayınca İttihatçılar da ulusalcıları desteklediler. Çünkü sorun iktidar mücadelesi olmaktan çıkmış vatan sorununa dönüşmüştü. Ancak seçim kararı alınınca İttihad ve Terakki'nin;
>
> 1. Ayrı bir fırka olarak ortaya çıkıp çıkmayacağı,
> 2. Mustafa Kemal Paşa'nın oluşturmak istediği Halk Fırkası'na karşı muhalefetkâr tavır takınılıp takınılmayacağı,
> 3. Millî egemenlik konusunda nasıl bir tavır takınacağı gündeme getirildi.[69]

İttihatçıların inancına göre mecliste iki grup vardı. İttihatçılar hem Birinci, hem İkinci Grup'ta hatta bağımsızlar içinde de yer al-

mışlardı. O güne değin vatan için çalışıldığından bu normaldi. Fakat o günden sonra ne olacaktı? Zira Halk Fırkası adıyla yeni bir parti kuruluyordu ve bu durumda İttihatçıların bir karar vermesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altındaki Birinci Grup geniş bir parti programı yayınlamasa da amacını açıkça ortaya koymuştu. Egemenliğin millete ait olduğunu ilan etmiş, hilafetle saltanatı ayırmış, milliyetçiliği benimsemişti.

İttihad ve Terakki'nin önde gelen kalemlerinden Hüseyin Cahit Bey 14 Nisan 1923'te kaleme aldığı bir yazısında, İttihad ve Terakki hareketiyle liderliğini Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Birinci Grup'u karşılaştırmış ve ortak noktaları şöyle saptamıştı: İttihatçılar 1908 inkılabıyla millî egemenliği kurdular. Anadolu hareketini yürütenler bunu daha ileri boyutlara taşıdılar. Saltanatı kaldırdılar. Gerek İttihatçılar gerekse Birinci Grup'çular milliyetçiliği benimsemişlerdi. İttihad ve Terakki yenilikçi, Mustafa Kemal Paşa daha ısrarcıydı.

Hüseyin Cahit'e göre İttihatçılar ile Birinci Grupçuların anlaşamadığı nokta, güçler birliği ilkesiydi. İttihatçılar savaş zamanında hoş gördükleri bu tutumdan barış döneminde vazgeçilmesini, güçler arasında bir denge oluşturacak sisteme geçilmesini istiyorlardı. Ancak bu farklı duruş İttihatçılar ile Birinci Grup'un birlikte çalışmasını engelleyecek bir unsur da değildi. Hüseyin Cahit sonuçta daha güçlü olabilmek için Birinci Grup'un desteklenmesi gerektiğine dikkati çekti.

Hüseyin Cahit, İstanbul'da toplanan İttihad ve Terakkicilerin bu seçimde çoğunluk sağlayıp iktidara gelmeyi değil, memleketi düşmandan kurtarmak için bu kadar fedakârlık ve yararlılık göstermiş ve başarılı olmuş vatanseverlere iktidarı bırakmayı ve barış zamanında onların çalışmalarına yardımcı olmayı düşündüklerini, bu ruh ile de Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine müracaat ettiklerini söyledikten sonra İttihad ve Terakki'nin "yıkanlara değil, yapanlara, yapacaklara yardım etmeyi görev bildiğini" vurguladı.[70]

Hüseyin Cahit Bey'in bu iyimser yorumlarına karşın kimi esnaf örgütleriyle görüşen Kara Kemal Bey'in, Kocaeli Grup Komutanı Halit Paşa'yı da yanına çekmeye çalıştığı dikkati çekti. Ancak Halit

Paşa, Kara Kemal'in İttihad ve Terakki'yi yeniden canlandırma teklifini kabul etmediğini şu sözlerle ifade etti:

> İttihad ve Terakki artık faaliyet sahasına intikal edemez. Çünkü vücudu ortadan kalkmıştır. İttihad ve Terakki rüesâsı memleket ile beraber bizi de terk ettikleri zaman arkalarında âti için ne bir program ne de bir ümit bırakmış değillerdi. Memleketin namuslu evlatlarından terekküp eden Kuva-yı Milliye namı altında toplanmış olan vatanperverler her türlü mahrumiyete rağmen memleketi kurtarmağa çalıştılar. Muvaffak oldular. Menfi kuvvetlerin tekrar memleket kaderini ellerine almalarına katiyen müsaade edemezler.[71]

Bu arada İttihatçıların daha çok "İaşeciler" olarak adlandırılan kesimi Ankara ile daha sıkı ilişkiler kurmaya yöneldi. Ali İhsan Bey, Ankara'ya, seçimde Müdafaa-i Hukukçularla birlikte hareket etme önerisini götürdü. Bu öneriye göre eski İaşe Nazırı Kemal Bey, arkadaşlarıyla birlikte Müdafaa-i Hukukçulara yardım edecek ve mecliste millî bir blok oluşturulacaktı. Mustafa Kemal Paşa bu öneriyi desteklemez ise "İaşeciler", Müdafaa-i Hukukçuları serbest bırakıp ticaretle meşgul olacaklardı. Bu teklif incelendi ve Kemal Bey'e olumsuz yanıt verildi. Bu arada İsmail Canbolat Bey de Adnan Bey'in treniyle Ankara'ya gitti, ama ona da olumsuz yanıt verildi.[72] Ankara; suç işlememiş, umdeleri kabul etmiş kişilerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde yer alabileceğini bir kez daha vurguladı.

Esnaf ve amele gruplarının da Mustafa Kemal Paşa'nın grubunu destekleyeceklerini açıklaması[73] ile büyük bir şok yaşayan Kara Kemal Bey; isteklerinin Ankara tarafından da kabul edilmemesi üzerine *Anadolu'da Yeni Gün* muhabirine "ne ben ne de rüfekâ-i mesaim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni müşkülata dûçar edecek hiçbir hareket ve faaliyette bulunmayacağız. Haricî düşmanlarımız dâhilde ihtilaf çıkacağını hiçbir zaman akıllarına getirmesinler. Sulh masasının arkasında bütün millet yekpare ve yekvücuttur" diyerek seçim meydanından ayrıldı. Seçimlerde Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını destekleme mesajı vermekten de geri durmadı.[74]

Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Ankara'ya giden İsmail Canbolat Bey de İstanbul'a dönünce "memleketin bu nazik zamanında bu yoldaki dedikodulara şiddetle aleyhtarım. Bugün Türk milleti en

çok vahdet ve tesanüde muhtaç olduğu bir zamanda bulunuyor. Bu vahdet ve tesanüde zarar verecek herhangi bir hareket herhangi bir dedikodu memlekete muzırdır kanaatindeyim" diyerek o da birlik ve beraberlik mesajı verdi. Ayrıca Ankara'ya herhangi bir teklif götürmediğini kendi özel işleri için gittiğini belirtti.[75]

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin/Fırkası'nın teorisyeni ve önde gelen kişisi Ziya Gökalp Bey bile "İttihatçıların şahsa değil prensibe, vatan sevgisine tâbi olmaları gerektiğini, bunu takdir eden eski İttihatçıların yerinin de ayrı ayrı zümre değil Müdafaa-i Hukuk safları olduğunu" söyleyerek İttihatçıları Birinci Grup içinde birleşmeye çağırdı.[76]

Ne var ki İstanbul gazetelerinde İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket edeceklerine yönelik yazıların çıkması Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etti ve bu konuda Anadolu Ajansı aracılığıyla bir açıklama yapma gereği duydu. Mustafa Kemal Paşa yaptığı açıklamada, İttihatçılardan bu doğrultuda bir teklif almadığını, kimsenin İttihad ve Terakki Cemiyeti veya partisi adına hareket etmeye hakkı olmadığını, İttihad ve Terakki Fırkası'nın kongresini yaparak tarihe intikal ettiğini, bu partinin üyelerinin birçoğunun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katıldığını ve onun programını kabul ettiğini belirterek İttihatçıları Birinci Grup'un etrafında toplanmaya çağırdı.[77] Kimi İttihatçıları da örneğin Şükrü Bey'i, İsmail Canbolat Bey'i, Ziya Gökalp Bey'i kendi listesinden aday gösterdi. Nitekim seçim süresince gerek Kara Kemal gerekse diğer İttihatçılar örgütsel olarak Birinci Grup'u zora sokacak davranışlara girmeyeceklerini, bireysel olarak Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyeceklerini açıkladılar.[78]

Bu açıklamalara ve desteklere karşın İttihatçıların İkinci Grup ile güç birliğine gittiği, Ermenilerin, Rumların ve Musevilerin İttihatçılarla anlaştıkları, onlardan alacakları yönerge doğrultusunda hareket edecekleri, Anadolu'ya göçen Ermenilerin ve Rumların oylarını İttihatçılara verecekleri, bunun karşılığında da İttihatçıların Ermenileri ve Rumları eski yerlerine yerleştireceği, İttihatçıların Patrikhane imtiyazının sağlanmasına çalışacağı gibi söylentiler çıkarılarak seçime gölge düşürülmeye çalışıldı. Başlangıçta seçime girmek isteyen

bu konuda bazı girişimlerde bulunmaktan geri durmayan İttihatçılar, kendilerini destekleyecek güç bulamayınca yine kendi istekleriyle seçimde adaylıklarını koymaktan vazgeçtiler.

6.6.3. İkinci Grup'un Tutumu

İkinci Grup, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşmuş muhalefet hareketine verilen addır. Bu hareketi yönlendirenlerin başında Hüseyin Avni, Ali Şükrü, Necati, Besim, Rıfat, Selahattin, Kara Vasıf ve Emin Beyler gelmektedir. Bu grubun kesin kuruluş tarihini gösteren bir belge yoktur. 1921 sonlarında 1922 başlarında kurulduğunu sanıyoruz. Bu grup, başlangıçta kendine ad bulmakta zorlanınca "Biz de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden geliyoruz. Biz de Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine mensubuz. Biz de onların intihâb kerdesiyiz. Onlardan hariç değiliz. Biz de aynı isimle fakat iki numaralı grubuz" diyerek kendilerini "İkinci Grup" olarak adlandırmışlardı.[79]

Bu muhalefet hareketi kendine bir lider bulamamıştır. Zaman zaman Hüseyin Avni, Hakkı Hami, Ali Şükrü Beylerle Mersinli Cemal Paşa'nın adı geçmiş ise de bunların hiçbiri fiilen başkanlık yapmamıştı. Bu nedenle de Türk Devrim Tarihi'nde lideri olmayan bir muhalefet hareketi olarak yer aldı. Rasih Efendi'nin açıklamalarına göre İkinci Grup'un öne çıkmış isimleri; Hüseyin Avni Bey, Kara Vasıf Bey, Selahattin Bey, Necati Bey, Cemal Paşa, Yusuf Ziya Efendi ile Hakkı Hami Bey'di.[80]

İkinci Grup'un mimarlarından Selâhaddin Köseoğlu'na göre bu muhalefet hareketinin amacı şuydu:

> "Hukuk-ı umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayir ve hâkimiyet-i milliyeye münafi, selâhiyat, imtiyazıyat, teşkilât ve icraatın ref'i" ile "Başkumandanlık kanunu'nun icabında tadil veya ilgası(nı)" sağlamak, "milletin ve meclisin hak ve hâkimiyetini müdafaa" etmek, "otokratik şef usulü bir idareye karşı meşru ve kanunî bir cevap" vermek, "İstiklâl Mahkemeleri'nin ilgası" ile "Meclis Reisi'nin ve Vekillerinin cemiyatı siyasiyeye intisaptan vareste kalmalarını" temin etmekti.[81]

İkinci Grup, muhalefet hareketi olduğu için düşünce yelpazesini oldukça geniş tutmuştu. Bu haliyle âdeta İkinci Meşrutiyet döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yaptığı gibi bir muhalefet cephesi oluşturuyordu. Birinci Grup'a ve onun lideri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan herkes, İkinci Grup'ta kendine yer bulabildi.

Ülkenin içinde bulunduğu somut koşullar İkinci Grup'un meclis içinde zaman zaman etkin olmasına olanak verdi. Damar Arıkoğlu'na göre sayıları 120'ye kadar çıktı. Zira muhalefet olmaları nedeniyle daha özgürlükçü, daha liberal bir söylem benimsemişlerdi. Çoğu, yeni Türkiye Devleti'nin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre yapılanmasına, İcra Vekilleri Heyeti'ne seçilecek üyelerin Meclis Başkanı tarafından aday olarak Meclise sunulmasına, Meclis Başkanının İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olmasına, İstiklâl Mahkemeleri'ne, Başkomutanlık Kanunu'na karşıydı. Bunlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı yasaların ülkede düzgün uygulanmadığını da iddia ediyorlardı.

İkinci Grup'un örgütlenmesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi âdeta iktidar (Birinci Grup), muhalefet (İkinci Grup) olarak ikiye ayrılmıştı. Bu ayrım mecliste demokratik geleneklerin yerleşmesi bakımından bir kazanım oldu. Ancak İkinci Grup üyelerinden kimileri zaman zaman eleştiri sınırlarını aştı. Mustafa Kemal Paşa'nın seçilme hakkını elinden alabilecek yasa teklifi yine bu grubun milletvekilleri tarafından hazırlandı.

Seçim kararı alınınca doğal olarak bu grubun da seçime katılacağı beklentisi yaygındı. Bu beklenti nedeniyle gazeteler İkinci Grup'un "Hâkimiyet-i Milliye'nin millette olmasını", "Halifeye siyasi bir güç" verilmesini isteyen bir seçim bildirisi hazırlamaya başladığını yazdı.[82] Ankara'dan 13 Nisan'da alınan bilgilere göre İkinci Grup'un seçim çalışmalarına da başladığı, adaylarını açıklamaya ve propaganda heyetleri oluşturmaya karar verdiği anlaşılıyordu. Zira yaptığı toplantıda grup; üyesi olmayanlardan da aday gösterilmesini kararlaştırmıştı. Ayrıca bir seçim komisyonu oluşturmuş, vilayetlerde örgütlenmeye başlamış, çoğunluğu sağlayamasalar bile adlarını sürdürme olanağı elde edebileceklerini belirtmişlerdi.[83] Fethi Bey, İkinci Grup'un Türkiye'de "saltanat-ı şahsiye usulünün gizli bir şe-

kilde ihyasına taraftar" olduğunu söylemişti.[84] Halifeye verilecek siyasi güç konusunda anlaşamıyorlardı. Kimi üyeler yasama ve yürütmenin fiilen başında bulunmasının, kimileri ise sadece imza yetkisi verilmesinin daha uygun olacağı kanısındaydı.[85] *İleri* gazetesine göre İkinci Grup, hilafet ile saltanatı özdeşleştirmeye, İstanbul'da bulanık suda balık avlamaya çalışıyor, İttihatçılara cilve yapıyordu.[86]

Seçim propagandaları başlayınca Birinci Grup'çular, İkinci Grup'çuları meşrutiyetçilikle, saltanatçılıkla, hilafetçilikle ve mürtecilikle suçladı. Bu suçlamalar kimi grup üyelerini rahatsız etti. Milletvekilleri kendi seçim bölgelerine dağıldıktan sonra İkinci Grup'un seçimde alacağı tavır daha da netleşti. Örneğin 15 Nisan 1923'te İstanbul'a gelen Mersinli Cemal Paşa ile Yusuf Ziya Bey'in açıklamaları bu netleşmede etkili oldu. Zira *Tevhid-i Efkâr* muhabirinin elde ettiği bilgilere göre; İkinci Grup bu seçimlere kesinlikle örgüt olarak katılmayacak, seçim programı yapmayacak, grup üyelerinden bireysel olarak adaylıklarını koymak isteyen olursa bunlara da karşı çıkmayacaktı. İkinci Grup'un iki numaralı Halk Fırkası'na dönüşeceği haberi de yalanlandı; Birinci Grup Halk Fırkası'na dönüştüğünde, İkinci Grup'un Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak varlığını sürdüreceği açıklandı.[87] Buna karşın İkinci Grup milletvekilleri her "mahale başvurmuş ve her ceryanı incelemiştir." Müdafaa Teşkilatı ile ilişki kurmaya çalışmış ve Hafız Bey ve arkadaşları ile ilişkiye geçmiştir. Ancak Müdafaa Teşkilatı bunlara karşı "ihtiyatlı" davranmayı yeğlemiştir.[88]

İkinci Grup üyeleri Birinci Grup yanlıları tarafından ortaya atılan İkinci Grup'un dağıldığı düşüncesine de karşı çıkmış, İkinci Grup'un varlık nedenlerinin geçerli olduğunu, düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı bulunduklarını vurgulamışlardır. İkinci Grup'un seçim propagandası yapmamasının, program hazırlamamasının nedeninin "ahval ve hadisat"tan kaynaklandığına işaret etmişler, hâkimiyet-i milliye'yi "kavlen değil fiilen" uygulamak amacında olduklarını, kanunları bu esasa göre değiştirmek, milletin saltanatını her türlü saldırıdan korumak istediklerini söylemişlerdir. Saltanat yanlısı olmadıklarını, 1 Kasım 1922 kararını onayladıklarını, halifeye siyasi güç vermek istemediklerini, hiç kimseye de siyasi güç verme yanlısı olmadıkları-

nı açıkça belirtmişlerdir.[89] Süleyman Bey "biz ne hâkimiyeti milliye aleyhtarı, ne mürteci, ne de saltanat-ı ferdiyeciyiz. Biz, hâkimiyeti milliyenin tam olarak uygulanması yanlısıyız" diyerek kendilerine yöneltilen eleştirileri reddetmiştir.[90] İkinci Grup'çuların ordu içinde de kendilerine hizmet edecek kişiler bulmaya çalışması hükümeti tedirgin etmiş olacak ki Nurettin Paşa'dan bu kişilerin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesi istenmiştir.[91]

Hüseyin Avni Bey'in açıklamalarına göre İkinci Grup'çular seçimlerde daha etkin rol oynayabilmek için Ali Şükrü Bey'in sahibi olduğu *Tan* gazetesi yanında *Tercüman* gazetesini de almayı düşünmüşlerdir. Ayrıca, İstanbul'dan seçilecek milletvekillerinin kendi taraftarlarından olması için grup üyelerinden birçok milletvekilini de İstanbul'a götürüp, bunları birer ikişer mıntıka mıntıka dağıtarak etkili bir propaganda yaptırmaya çalışmışlardır. Gazetecileri kendi doğrultularında yönlendirmek isteyen Erzurumlu Salih Efendi'nin de önemli miktarda para ile İstanbul'a gittiği iddia edilmiştir.[92]

O günün basın organları incelendiğinde İkinci Grupçuların seçimi kazanamayacaklarını anladıkları görülmektedir. Örneğin Yusuf Ziya Bey son günlerde Hüseyin Avni Bey'e yazdığı mektupta İstanbul hükümet teşkilatının İkinci Grup'u zayıflatmak için çalıştığını, Grup'un hangi tarafa başvurursa Mustafa Kemal'in adamlarıyla karşılaştığını, eğer İstanbul'da toplanıp seçimle daha yakından ilgilenilmez ise seçimi kazanamayacaklarını bildirmiştir.[93] Yine İkinci Grup'çulardan Necati Bey ile yapılan görüşmede muhabirin "bazı bölgelerde İkinci Grup'un kazanabileceği söyleniyor yorumuna Necati Bey'in milletin bizim fikrimize ne kadar katıldığını bilemiyoruz. Üç dört yıldır seçim çevremizden uzaktayız. Kim bilir belki bizim haksız bulduklarımızı milletin haklı bulması ve bizim fikrimize iştirak etmemekte olması da muhtemeldir. Sorun birkaç hafta içinde çözülecek" diyerek yanıt vermesi umutsuzluklarını sergiliyordu. Kaldı ki amele ve esnaf birlikleri de Birinci Grup'u destekliyordu. *Vakit* gazetesinin, özel muhabirine dayanarak verdiği habere göre İkinci Grup *şaşırmış* bir halde idi. Birinci Grup'a milletvekili adayı olmak için binlerce kişi telgrafla başvurduğu halde İkinci Grup'a hiçbir taraftan başvuru olmamıştı.[94] Aksine Silifke, Gazipaşa ve Mut

kazalarında İkinci Grup'a oy verilmeyeceğini belirten bildiriler bile yayınlanmıştı.[95] Bu durumu gören kimi İkinci Grup üyeleri, "aday olmayacağım ama millet seçerse onu da reddetmeyeceğim" gibi bir yaklaşım içine girmiştir.[96]

İkinci Grupçular seçim bölgelerinde Birinci Grup adaylarının kazanmasını engellemek için uygulanabilir gördükleri her yönteme başvurmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın eşiyle çekilmiş fotoğraflarını bile kullanmışlardır. Hoca Şükrü Efendi, Afyonkarahisar'da Birinci Grup'a karşı propaganda yapmış, bazı Güney illerinde çıkan gazetelerde halkı Birinci Grup adaylarına oy vermemeye çağıran yazılar kaleme alınmış, Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey, Adana'da bir bildiri yayımlayarak –ve Mustafa Kemal Paşa'yı ima ederek– *saltanat-ı şahsiye*'yi yıkmak amacında olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır.[97]

İkinci Grup'çular propagandalarını genellikle Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlük kuracağı düşüncesine odaklamışlar,[98] sandıkta bir oldubitti yaratmak istemişlerdir.

İkinci Grup'çular Lütfi Fikri Bey, Mersinli Cemal Paşa gibi tanınmış kimi isimleri de yanlarına çekmeye çalışmıştır. İstanbul'da toplanan çeşitli siyasi zümreleri ve kişileri Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladığı politikaya karşı birleştirmeye ve birlikte hareket ettirmeye gayret etmişlerdir. Bu nedenle ilişki kurdukları kişiye ve bulundukları mekâna göre politika üretebilmişlerdir. Ancak onların çalışmaları Birinci Grup'çuların gözünden kaçmamıştır. Zira İkinci Grup üyeleri adım adım izlenerek[99] olumsuz propagandalarına set çekilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesi, merkezi dinlemeyip İkinci Grupçu bir tavır takınınca yönetim tarafından görevden alınmıştır.[100]

Bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki İkinci Grup'un örgütsel olarak seçime girmesinin önünde herhangi bir engel yoktu. İkinci Grup'çular başında Mustafa Kemal Paşa gibi ünlü bir komutanın, yeni Türkiye Devleti'nin kurucu önderinin bulunduğu, günün koşullarına göre iyi örgütlenmiş ve çok iyi hazırlanmış bir seçim programına sahip olan Birinci Grup ile yarışamayacaklarını ve seçilemeyeceklerini anladıkları için seçime girmeyi uygun bulmamışlardır.

Bunu, İkinci Grup'çuların yurtseverliği gibi bir gerekçeye bağlamak ya da Mustafa Kemal Paşa tarafından tasfiye edildiklerini söylemek gerçeklerin üstünü örtmekten başka bir şey değildir.[101]

6.6.4. Birinci Grup ve Seçimler

6.6.4.1. Birinci Grup'un Oluşumu

Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başladıktan bir süre sonra milletvekilleri birbirlerini tanımaya başlamıştı. Bu tanışma bazı konularda ortak hareket etmeye, giderek de mecliste hizipleşmeye dönüşmüştü. Ülkeyi emperyalist güçlerden kurtarmak için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaları yavaşlamış, verimi düşmüştü. Öyle ki bir konu Meclise geldiğinde her hizip kendi görüşleri doğrultusunda tavır almaya başlamıştı. Meclisin çalışma düzeni bozulmuştu. Bu düzensizliği gidermek için yapılan bazı girişimler de başarılı olmamıştı. Bunun üzerine, uzun süre hizipler üstü kalan Mustafa Kemal Paşa'dan soruna müdahale etmesi istendi. Mustafa Kemal Paşa mecliste *inkılâpçı zihniyete sahip* milletvekilleriyle görüşerek meclisi daha iyi çalıştırabilmek için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir meclis grubu kurmuştur (10 Mayıs 1921). Bu grup iki maddeden oluşan kısa, fakat içerik bakımından çok kapsamlı bir program yapmıştır. Buna göre;

> 1. Büyük Millet Meclisi'nde oluşan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umde-i esasisi Millî Mücadele'nin başından beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbît ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyit olunan Misak-ı Millî esasları içinde memleketin tamamını ve milletin istiklâlini temin edecek sulhu istihsal eylemektir.
>
> Grup bu gaye-i maksadın istihsali için milletin tüm kuva-yı maddiye ve maneviyesini icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmî ve hususi bilumum teşkilat ve tesisatını bu maksada hadim kılmağa çalışacaktır.
>
> 2. Grup bu gaye-i milliyenin istihsaline çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilatını Teşkilât-ı Esasiye Kanunu dairesinde peyderpey tespit ve ihzar-ı say edecektir.[102]

Bu grubun kurulmasından sonra mecliste iktidar yanlıları organize bir hale gelerek meclis çalışmalarını yeniden düzenli hale getirmişlerdir. Ancak Birinci Grup'un kuruluşu kuşkusuz mecliste iktidar yanlıları, iktidar karşıtları ve tarafsızlar gibi üç farklı yapının oluşumuna da zemin hazırlamıştır.

6.6.4.2. Seçim Bildirisinin Hazırlanması ve İlanı

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerin yenilenmesini kararlaştırdığı zaman ülkede var olan tek örgütlü güç Birinci Grup idi.

Bilindiği gibi seçim çalışmaları başlayınca siyasal partilerin hazırlayacağı ve halka sunacağı seçim programı merak edilir. Bu merak zaman zaman siyasal güçlerin programsızlıkla suçlanmasına dönüşür. Nitekim 1923 seçimlerinde de böyle bir olay yaşanmış olacak ki Suphi Nuri, Mustafa Kemal Paşa'nın üç yıldan beri ülkenin çeşitli yerlerinde yaptığı konuşmalarla programını ortaya koyduğunu, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Birinci Grup'un programsızlıkla suçlanamayacağını, böyle bir yaklaşımın "düşmanlık ve haksızlık" olacağını belirtmiştir.[103]

Seçim öncesinde bir yandan gazeteler seçim haberleriyle, seçim dedikodularıyla renklenirken, diğer yandan da seçime katılmaya karar veren gruplar yoğun bir çalışma sürecine girmiştir. Birinci Grup, bu konuda da oldukça organize bir görünüm sergilemiştir.

Müdafaa-i Hukuk Grubu üyeleri seçimde izleyecekleri yolu görüşmek üzere bir toplantı yapmıştır. *Tanin* gazetesinin 6 Nisan'da verdiği habere göre "evvelki gün öğleden gece saat 11'e kadar Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in ikametgâhında Gazi Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşalar, Dâhiliye Vekili Fethi, Nafıa Vekili Fevzi, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Saruhan Mebusu Reşad Beylerle Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun erkân-ı mühimmesi pek mühim bir içtimaa akdetmişler, Halk Fırkası'nın teşkiliyle intihabat esnasında gösterilecek faaliyet hakkında uzun müddet müdavele-i efkârda bulunmuşlardır." Halk Fırkası'nın millete hitaben oldukça önemli bir beyanname hazırladığına da dikkati çeken gazete, bu beyannamenin özetini de sütunlarına şöyle taşımıştır.

İnhilâl ve izmihlâlden kurtulmak için milletin salahiyet ve tensibiyle teşkil eden Büyük Millet Meclisi, hâkimiyet-i milliye esasâtına tevfikan halk hükümeti yaptı. Uhdesine terettüb eden mesainin gayet mühim bir kısmını ifa ederek tekrar milletin reyine müracaata ve yeni intihabata karar verdi. Yeni devrede gayemiz, millet ve memleketin iktisadi tekemmülâtını temin, teşkilatımızı ikmâl ve milletin refah ve saadetini temin etmek olacaktır.

Memleketi hâkimiyet-i milliye esasâtı dairesinde siyasi teşkilata mazhar kılmak için Allahın avnî inayetine milletimizin emin ve itimadına istinaden Halk Fırkası teşkil edecektir. Müdafaa-i Hukuk Halk Fırkası'na intikal edecek mufassal programı âzasının tasvibine verilecektir.[104]

Gazete ayrıca Halk Fırkası'nın 9 Umde ile seçime gireceğine dikkat çekmiş ve 9 Umde'nin özetini de vermiştir.[105]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise Birinci Grup'un İdare Heyeti'nin, kimi grup üyeleriyle bir araya geldiğini, bu toplantıya Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığını; Grup'a sunulmak üzere bir metin hazırlandığını, seçimde halka sunmak için ise 8-10 umdeden oluşacak bir program üzerinde çalışıldığını ve bu belgenin bir iki gün içinde açıklanacağını duyurmuştur.[106]

Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Ankara Muallim Mektebi konferans salonunda toplanarak hazırlanan "umdeler"i gözden geçirdi ve oylayarak kabul etti. Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası'nın programını hazırlamak üzere Türk aydınına yaptığı çağrıya yanıt verenlerin görüşlerinden, ülkenin acil gereksinimlerinden ve Türkiye İktisat Kongresi'nde tartışılan konulardan yararlanılarak hazırlanmış olan bu belge,[107] 8 Nisan 1923'te yayınlandı ve *9 Umde* olarak tarihimize geçti.[108]

Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlâl felâketinden kurtarmak için milletten aldığı salâhiyet-i mutlaka ile içtima eden (Türkiye Büyük Millet Meclisi) hâkimiyet-i milliye esasatına müsteniden bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti.

Deruhte ettiği vezâif-i milliyenin kısm-ı mühimini üç senelik mütemadi mesaille ifa eylemiş olan Meclis 1 Nisan 1339 tarihinde tecdid-i intihabata müttefikan karar verdi.

Önümüzdeki devrede inşaallah takrir-i müsalemet müyesser olacağından iktisadi tekemmülâtını temin, her nevi teşkilâtımızı itmam ve ikmâl ve bu suretle mülk-ü milleti refaha nail etmek gaye olacaktır.

Yeni devre-i mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Meclisde elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkası'na intikal edecektir.

Mezkûr fırkanın, halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişafât-ı maddiye ve maneviye esasâtına mübteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arzedilecektir.

Buna intizaren Grup'umuz aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar vermiştir. Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacatını ve birçok erbâb-ı ihtisasın mutalaatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak inikat eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazarı dikkate alınarak tespit edilmiştir.

Umde 1- Hâkimiyet bilâkayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletin hakikî ve yegâne mümessili (Türkiye Büyük Millet Meclisi)dir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderat-ı milliyeye hâkim olamaz.

Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelumum teferruatında, terbiye-i umumiye ve iktisat hususatında hâkimiyet-i milliye esasatı dâhilinde hareket olunacaktır. İcra vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu, vilâyatın mahalli umurda manevî şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kâfil olan şuralar kanunu, vilâyetlerin iktisadi ve içtimaî münasebetleri itibarile birleştirilerek müfettiş-i umumilik teşkili kanunu, nevahi kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2- Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hâkimiyet ve hükümraninin gayr-i kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrin-i sâni 1338 (1922) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar lâyetegayyer düsturdur. İstinatgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı hilâfet, beynelislâm bir makam-ı mualladır.

Umde 3- Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhafazası en mühim bir vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

Umde 4- Mahkemelerimizin bilhassa, serî bir surette tevzi-i adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyât-ı kanuniyemiz ihtiyacât-ı milliyeye ve ilm-i hukukun telâkkiyatına göre yeni baştan ıslah ve ikmâl olunacaktır.

Umde 5-

1- Âşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nikat esaslı bir surette ıslah edilecektir.

2- Tütün ziraat ve ticaretini milletin azami nef'ine göre temin edici tedbir alınacaktır.

3- Müessesât-ı maliye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesâir bilcümle erbâb-ı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.

4- Ziraat Bankasının sermayesi tezyit olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vâsi yardım edebilmesi temin edilecektir.

5- Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vâsi mikyasta idhal olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevat-ı zıraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6- Mevadd-ı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulât ve masnuatı memleket-i dâhilîde vücuda getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükâfat itası suretleri ile azami tedâbir alınacaktır.

7- Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için heman teşebbüsat ve fiiliyata başlanılacaktır.

8- Tahsil-i iptidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asrî esasata tevfiki ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdarı temin edilecektir. Vesait-i münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

9- Sıhhat-i umumiye ve muavenet-i içtimaiyeye ait müessesat ıslah ve teksir edilecek ve sa'y-i amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10- Ormanlarımızdan terekkiyâtı fenniyeye muvafık surette istifadeyi meadinimizin en nâfi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vaz olunacaktır.

Umde 6- Hizmet-i fiiliye-yi askeriye müddeti tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup yazmak öğretenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır.

Ordu mensubininin temin-i refahı bilhassa mültezemdir.

Umde 7- İhtiyat-ı zabitanın hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nâfi bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir.

Müdafaa-i memleket ve istiklâl-i millet uğrunda malûl kalan mensubin-i askeriye ve efradı millet ile alelumun mütekaidin ve itam ve eramilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmayacak tedabir ittihaz olunacaktır.

Umde 8- Halk umurunun azami süratle intac-ı faal, muktedir, müstakim bir silsile-i memurinin kemal-i intizamla ve usul ve kanun dairesinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memurin bu nokta-i nazardan ikmal edilecek ve bütün şuabât-ı devlet daimi teftiş ve murakabeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan memurinin nasp, azil, terfih, masuniyet, mesuliyet tekaüt ve taltifleri tesbit edilecektir.

بیانامه

حکمکی وملی استقلال واستحلال فلاکتدن قورتارمق ایچون ملتدن آلدیغی صلاحیت صلاحیه ایله اجتماع ایدن (تورکیا بیوك ملت مجلسی) حاکمیت ملیه اساسانه مستنداً برحکومتی تشکیل ایتدی .

مرحومه ایتدیکی وظائف ملیه‌نك قسم مهمی اوچ سنه‌لك مبادی مساعیسیله اغلبیتی احراز ایلدی مجلس ۱ نیسان ۱۳۳۹ تاریخنده تجدید انتخاباته متفقاً قرار ویردی .

اوکزده‌کی دوره‌ده انشاالله قرر سلامت مبسر اولدقجه‌دن اقتصادی تکمیلاتی تأمین، صنوع تشکیلاتجی اتمام واکمال ویوصورتله ملك ومللی رفاهه نائل ایتمك ایچون دور مساعیده مجلسك اکثریتی بوغاه اطرافنده طوپلانمق وملکی حاکمیت ملیه دائره‌سنده سیاسی تشکیلاته مظهر ایتمك ایچون برحزب قوه‌سی تشکل ایده‌جکدر .

مجلسده الیوم متشکل (آناطولی وروم ایلی مدافعهٔ حقوق ضروی) حزبی فرقه‌سنه انضمام ایده‌جکدر .

بو فرقه‌نك حزبك حاکمیتی تحدید وانکشافات مادیه ومعنویه اساسانه مبنی منتظم برپروغرامی وار .

بوکا انتظاراً ضروری آشاغیده‌کی صورده‌کی بیکی انتخابه اشتراك قرار ویرمشدر .

بوصورتله مملکتك الاستعجال احتیاجاتی وبرجوق ارباب اختصاصك مطالعاتی والهامه اولدیغی یولون مملکت مقتدرانه منتظم اولدقجه اقتصاد ایدن اقتصاد قوتلری مساعیسی دخی نظر دقته آلنه‌رق تثبیت ایده‌جکدر .

مصره ۱

حاکمیت بلاقید وشرط ملتکدر . اداره اصولی خلقك مقدراتی بالذات وبالفعل تدویر ایتمسی اساسه مستنددر . ملتك حقیقی وبکانه ممثل (تورکیا بیوك ملت مجلسی) در . قدیم یوروك ملت مجلسنك خارجنده هیچ برفرده ، هیچ برقوت وهیچ برمقام مقدرات ملیه‌یه حاکم اولهیاز .

بناءً علیه بالجمله قوانینك تشریعنده ، مرفوع تشکیلاتده ، اداره‌نك علی العموم فعالیتنده تربیهٔ عمومیه واقتصاد خصوصیتده حاکمیت ملیه اساسانی داخلنده حرکت اولونه‌جقدر .

اجرا وکیلرینك وظیفه ومسئولیتی قانونی ، ولایاتك محل اموردہ مأموری شخصیتلرینی وختارلرینی استعمال ایده‌بیلمرلری کافل اولان شوراری قانونی ، ولایتلرك اقتصادی واجتماعی خاصیتلری اعتباریله برلشدیریلمك ممثل عمومیتك تشکیلی قانونی ، نواحی قانونی سرعتله انتاج وتطبیق اولونه‌جقدر .

مصره ۲

سلطنك الذات وحقوق حاکمیت وحکمرانیتك غیر قابل ترك وتجزی وفراغ اولق اوزره تورکیا خلقنك ممثل حقیقیسی اولان بیوك ملت مجلسنك شخصیت معنویه‌سنده متمرکز بولوندیغنه دائر ۱ تشرین ثانی ۱۳۳۸ تاریخلی قانون اساسینك ۳ نجی مصره‌سیله قرار لایتغیر دستوردر .

استقلالی تورکیا بیوك ملت مجلسی اولان مقام خلافت بین الاسلام برمقام معلادر .

مصره ۳

مملکتده امنیت وآسایشك قطعیتله محافظه‌سی الك مهم وظیفه‌در .

بو غایه ملتك آرزو واحتیاجنه مطابق اولهرق تأمین ایده‌جکدر .

مصره ٤

محکمه‌لرمزك بالخاصه سریع ومصونیتله توزیع عدالت ایده‌بیلمه‌لری تأمین ایده‌جکدر .

بوندن بشقه کیفیات وقوعه‌نك احتیاجات ملیه‌یه وعلم حقوقك تلقیاته کوره یکی باشدن اصلاح وا کمال اولونه‌جقدر .

مصره ٥

۱ — استقلال اصولنده حاکمیت ومندوبینی موجب اولان نقاط اساسیه برحقله اصلاح ایده‌جکدر .

۲ — توطید زراعت وتجارتی‌ممکنك اعظمی درجه‌یه ایصال ایده‌جکدر .

۳ — مؤسسات مالیه چنبیلرده ، صنایع وتجارت اربابنه وسائر اهالیه اولان مساعیه قولایلقله پاره اقراض ایده‌جك صورتده اصلاح وتکثیر اولنه‌جقدر .

٤ — زراعت باغه‌سنك سرعتله ترقیسه اولنمق ، چیفتچیلرك معاونتی ایله زراعتك واسع پایدیم ایده‌بیلمه‌سی تأمین ایده‌جکدر .

٥ — مملکتك چنبیلك زراعت ماکناری واسع مقیاسده استعمال اولونمق وچفتچیلرمزك آلات وادوات زراعیه‌دن قولایلقله استفاده ایتملری تأمین ایده‌جکدر .

٦ — مواد ابتدائیه‌سی مملکتمزده بولنان مصنوعاتك وصنوعاتی مملکتمزده وجوده کتیرمك ایچون حمایه‌کارانه اجراسی وماکنات اعطامی صورتیله اعطای خارجه آلت ایده‌جکدر .

۷ — صنعتلرك احتیاج ولوندیغی قدر میدانلری ایچون عمان قشلاق وضیا قشلاقلری ایده‌جکدر .

۸ — تحصیل ابتدائیده تدریسات توحیدی واسلوم مکتبلرمزك احتیاجاتی درجه‌سی اساسانه توفیق ومع ومدرسلرمزك ترفیه واقتداری تأمین ایده‌جکدر .

وسائط مناسبه ایله خلقك تنویر وتعلیمنده توسل اولنه‌جقدر .

۹ — صحت عمومیه‌یه ومعاونت اجتماعیه‌یه عائد مؤسسات اصلاح وتکثیر ایده‌جك وسعی وعمل واربابی حمایه ایده‌جکی قانونلر یاپیلاجقدر .

۱۰ — اوراق بازون ترقیات قیمیه موافق صورده استفاده‌یی ، سادیزك ك ناقع طرزده ایشلهه‌بیلمه‌سی وحبوباتمزك اصلاح وتکثیرینی تأمین ایده‌جك اساسلر وضع اولونه‌جقدر .

مصره ٦

خدمت فعلیهٔ عسکریه مدتی تنقیص اولنه‌جقدر .

بوندن باشقه اوقوبوب بازمق یالکز اوردوده اوقوبوب یازمقهاوکرنلیله مدخص ردوجه دها آزالتیله‌جقدر .

اردو مسلکنك تأمین رفاهی بالخاصه ملتزمدر .

مصره ۷

احتیاط ضابطانك حیات واستقبالدن کندیلرینه وملکته انتفاع بر صورتده تأمین ایتملری اساسلی برعهدهٔ‌در .

مدافعهٔ ملکت واستقلال ملت اوغرنده معلول قالان مسلمان عسکر واخلاف ملت ایله علی العموم متقاعدین وایتام واراملك ضرورت وسفالتلرینه میدانه چیقمق قهاریه اتخاذ اولنه‌جقدر .

مصره ۸

خلق امورینك اعظمی سرعتله انتاجی فعال ، متقدر ، مستقیم بر سلسلهٔ مأمورینك کمال انتظامله واصول وقانون دائره‌سنده ایش کورمه‌سنه متوقف اولدیغندن مستقیم مأمورین بر نقطهٔ نظردن اکمال ایده‌بیلمك و یونون شئون دولت دائمی تتبعنی و مراقبه تابع طوتولاجقدر . دیکر طرفدن مأمورینك نصب ، عزل ، ترفیه ، مصونیت ، مسئولیت ، قاعده وتطبیقاتی تثبیت ایده‌جکدر .

مزبور مملکتدن ومسالك مختلفه ارباب اختصاصدن شئون امور مواده‌ك نافع رصورده استفاده ایدلمك مقرردر .

مصره ۹

خراب اولان مملکتمزك سرعتله تعمیر واحیاسی ضمننده دولتك اقتصادیه‌سی تعمیر ایدن بشقه انشاآت ولعمیرات ایچون بر شرکتلر تشکلی تشویق وتأمین وفرعی اقتصادیه حاییه مدار اولدیغی احکام وضع اولونه‌جقدر .

صلح مقصدکی فقرهٔ تذییلیه :

مالی ، اقتصادی ، اداری استقلالمزی بیمحل تأمین ایتمك شرطیله صلحك اعلنه چالیشمقدر . بوشرائطی تأمین ایتمین صلح مذاکره‌سی قبول اولونه‌مز .

۸ نیسان ۳۳۵

سلیمان دیوم ایی مدافعهٔ حقوق ضروی

کلم حمدی کک

Dokuz Umde
(Cumhuriyet Arşivi. 490-01-24-119-1-31)

Münevverân-ı memleketten ve mesalik-i muhtelife erbab-ı ihtisasından şuabât-ı umur-ı devlette en nâfi bir surette istifade edilmek mukarrerdir.

Umde 9- Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası zımnında devletçe ittihaz olunacak tedabirlerden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkâm vaz olunacaktır. Sulh hakkındaki nokta-i nazarımız: mal, iktisadi, idari istiklâlimizi behemehâl temin etmek şartile sulhun iadesine çalışmaktır. Bu şerâiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz.

8 Nisan 339 (923)
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi
Gazi Mustafa Kemal.[109]

Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine gönderdiği bir yazı ile de bu umdelerin halka açıklanmasını istedi.[110] *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin seçim süresince "zaferden saadete ulaşmak için etrafında toplanacağımız umdeler" başlığı ile kamuoyuna hatırlattığı bu bildiriden iki gün sonra gizli olarak yayımlanan şu *talimatname* ise âdeta bir seçimin nasıl kazanılabileceği konusunda gelecek kuşaklara yol göstermektedir:[111]

İNTİHAP TALİMATNAMESİ
(Mahremdir)

Bir daire-i intihabiyeye memur olan zat evvelemirde vazifesi hudud-ı dâhilinde bulunan halkın ve muhitin hakiki ahval ve vaziyetini tetkik ve tespit edecektir. Daire-i intihabiyenin muhtelif küçük ve büyük merkezleri beynindeki münasebatın ne olduğunu ve orada öteden beri mevcut olan veyahut yeniden vücuda getirilen cereyanları, temayülleri anlayacaktır. Tetkikatında hissiyattan mücerred etmek ve vaziyeti olduğu gibi görmek ve bildirmek maksadın muvaffakiyeti için esastır. Bütün tedbirlerde bu esastan ayrılmamak elzemdir.

İntihab safahatının en küçük teferruatıyla da iştigal edilerek her safhası için tedâbir-i lâzıme ittihaz edilmiş olmalı ve en küçük teferruatına kadar bervech-i âti maddeler de nazar-ı itibara alınarak en hücra mahalle ve köylerine kadar teşkilata rabt edilmiş bulunmalıdır.

Daha müntehib-i evvellerin cetvelleri tanzim edilirken bizde rakib ve muhasım veyahut gayr-i emin olanların ve bilhassa bu gibilere baş bulunanların

zayıf noktaları ve bu vaziyetlerinin avamili öğrenilerek onları taksim etmek ve icab ederse efkâr-ı umumiyeyi onların aleyhinde hazırlamak tedbirleri asla ihmal edilmemelidir.

Müntehib-i evvellerin defterleri tanzim olunurken mutlaka emin olduğumuz mahalle, köy halkının ve efradın behemehâl defterlerde mukayyet bulunmaları ve hin-i intihabda sandık başında isbat-ı vücut etmeleri bir bir ve grup grup rehberler tayin edilerek teşkilata rabt suretiyle temin edilmelidir.

Nevahi-i intihabiye taksiminde leh ve aleyhimizdeki veya şüpheli olan müntehib-i evveller adetleri nazar-ı itibara alınarak ve bu hususta hesabat yapılması ihmal edilmeyerek şüpheli olanların ve aleyhimizde rey verecekle-rin ârâsı emin arkadaşlarımızın reyleri ile imha edilecek surette taksim tertibine katiyen dikkat edilmeli ve her nahiye-i intihabiye mutlaka teşkilata rabt olunmalıdır.

İntihab sandıklarının behemahal emin arkadaşlarımıza tevdii, tertibi de hazırlanmış bulunmalıdır.

Evvela müntehib-i sâni, bilahare mebus namzetlerinin muntazam listeleri ihzar edilmiş olarak intihap esnasında müntehiblere mahalline göre tertib edilecek teşkilât-ı mahsusa ile dağıtılmalı ve onların sandıklara atılması da takib ve temin edilmelidir. Bilhassa müntehib-i sânilerin çok mutemed kimselerden olmasına fevkalâde itina edilmelidir.

Bir daire-i intihabiyenin muhtelif cüz-i ferdlerindeki her türlü muhtelif esnaf veyahut zümre teşkilatı mevcut ise onlarla behemehâl temas edilerek elde edilmeli ve bu teşkilatların idare başında bulunanlardan mutlaka emin olmalıdır.

Mütemadi takib ve iştigal yalnız merkezlere hasredilmemeli, ayrı ayrı her nahiye ve köy ve kaza ve mahalle müntehib-i sâni intihabatında bervech-i bâlâ teşkilata rabt edilerek intihabatın emniyetiyle cereyanı temin ve takib olunmalı ve bade müntehib-i sâniler dahi yer yer ve grup grup teşkilât-ı muvakkateye rabt edilerek namzetlerimize rey vermeleri esbab-ı istikmal edilmeli ve temas-ı mütemadi asla ihmal ve gayb edilmemelidir ve bilhassa müntehib-i sânilerin muhalif cereyanlarla temas ve iğfallerine meydan verilmemelidir.

Her nahiye-i intihabiyede çalışacak heyetlerin geceli ve gündüzlü faaliyeti tâkib ve temin olunmalı bir an murakabeden hali bırakılmamalıdır.

Bir daire-i intihabiye dâhilinde intihabata memur olanların ve alelumum rüesa-yı memurinin harekâtı yakından takib edilerek mağşuş ve şüpheli muamelatına meydan verilmemelidir. Bilhassa heyet-i teftişiyenin en emin arka-

انتخاب تعليماتنامه‌سى

(عن القدر)

١ — ... دائرة انتخابيه مأمور اولان ذات اولى مصدوه وظيفه‌سى حدودى ... حاوى ... جوانان خلقك و عيطك حقيق احوال ووضعياتى تدقيق وتثبيت ايده‌جكدر. دائرة انتخابيه‌نك مختلف كوجوك وبيوك مركزلرى يتسكى مناسائك ماه ... واوراده اولانه‌دنبرى موجود اولان وياخود يكيدن وجوده كتيريلن ... تماملرى آكلايه‌جقدر . تدقيقاتنده حسباتدن مجرد ايتمك ، وضعى اولديغى كورمك وبيلدرمك مقصدك موفقيتى ايچون اساسدر. جوانون تدبيرلرده بولنان آرزولامق لزمدر .

٢ — انتخاب صفحاتنك اك كوجوك تفرعاتيله اشتغال ايدبلدرك مصمم ايچون تدابير لازمه اتخاذ ايدلش اولمق واك كوجوك تفرعاته قدر ... مادامكه نظر اعتباره آلنمرق اك اجرا عمله وكويلرينه قدر تشكيلاته ربط اعمال جوانخاميدر .

٣ — دها منتخب اولمرك جدولرى تنظيم ايدبلمركن زمه‌رتيب ... واخود غير امين اولانلرك والخاصه بوكيفيته باش جوانلرك تسجيل صحيفه‌ى وجوه‌ضبطنامه‌ينك مواد اولى‌سيله‌رك اولرى قسم اجنك واجباب ايدن ... عمومية اولرك عاجزلرى حاضر لامق تدبيرلرى اصلا اهمال ايدلمامليدر .

٤ — منتخب اولمرك دفترلرى تنظيم وتحرير كن مطلقا امين اولمه‌ى ... كوى خلقك وافرادك بهه‌حال وقتلرده مفيد بولنمارى وحين انتخابده ... باشده اثبات وجودلرى برر وضروب، غروب رجحانلرينين ايدبلدرلمه‌سى ربط صورتيله تأمين ايدلمليدر .

— ٤ —

١٦ — ... محله قهوه‌لرى بروياغاذه‌لرك مؤثر اولديغى خاطردن چيقارليرق اورالردن ده سلوماتموضحه آلمه اجكه چاليشيلمق وبزم مقصدمزك بروياغاذه‌سى تأمين ومكوس بروياغاذه‌لرك مفلوجيتى اسبابى احضار وتطبيق ايدلمليدر .

١٧ — طرفدارلرمزك آرمسنده‌كى منتخب نامزدلرك مبعوث نامزدلرمزك ياننده‌كى رقابت ويابعده اولدرمن انتخاباتمزك متأثر اولديغى جهتله وشوقولمرك بوكى حالاته ميدان برمامق ايچون تأليف بلدرى وهيچ اولمزسه انتخابات ... دعواضك قدميت وموفقيتى نامنه وحدتله حركته بلدرى تأمين ايدلمليدر .

١٨ — دوائر انتخابيه مأمور اولان آرقداشلرمزك مرحكمى خلقك نظر دقتندن دور اولديغندن دائما جديت دائره‌سنده حركته خلقه ناخوش كورونمجك معاملاتدن اجتناب ايدلمليدر .

١٩ — دائرة انتخابيده موافق و مخالف ويبلطرف نهقدر مبعوث نامزدى واردر وبونلرك قدرت انتخابلرى نه قدر در وهانكى سنفلره وعائلره استناد ايدبيور وزم نامزدلره قارشى دائرة انتخابيه‌نك صبحى حسلرى نهدر اوكرنملى ودوسال مركزه بلدرمدر .

٢٠ — ... دائرة انتخابيه مأخذه كرك منتخب ثانى انتخابنده وكرك مبعوث انتخابى صفحاتنده بزم انتخابلرك ديكرلرى اوزرنده تأثيرى اولديغى دوشونيلمك دائما ابتدا اك امين اولديغمز عمله‌لرده انتخابك اكمال وبعده شيه‌لى ... بزله جوانون تشكيلاتى كيديلرك او عمله‌لرده دخى موفقيتى تأمينه چاليشيلمدر .

٢١ — جوانون جوانمردانه مفتشلرمز ايچون محل مداخله حقوق جميتيله وبلديه جميتلرينه توجه مساعى ايدلرك رمذكور جميتك تشكيلاتى مقصدمزه خادم برحالده اصلاح وتكميل وتوسعه چاليشمرق بوسه‌يله جوانخاميزه نامزدلرمزك قازانمرقى تأمين بكلايه وظيفه‌سى وعايه اولمجدر .

١٠ نيسان سنه ٣٣٩

10 Nisan 1923 tarihli seçim talimnamesi
(Cumhuriyet Arşivi 490-01-24-119-1-23)

daşlarımızdan teşkil ve intihabında da bu maksatla kanun dairesinde tebdili ve heyet-i teftişiye arasında yardımcı olarak hariçten alınacakların mutemed bulunması esbabı istikmâl edilmelidir. Heyet-i teftişiye arasında şüpheli varsa bunların etrafına hissettirmeyerek mutemed arkadaşlarımızı sevkle muamelelerini maksadımıza hadim bir hale ifrağ edilmelidir.

İntihab-ı muamelât ve neticesinin kaypaklığı nazar-ı dikkatten asla dûr tutulmayarak intihap safahatının her safhasına ait reyler sandıklardan çıkarılıp sayılıncaya kadar daima bedbin ve müteyakkız bulunmalıdır.

İntihab safahatında propagandanın ayrı ve mühim bir rolü olduğu da her an nazar-ı dikkatte tutularak davamızın ilân edilen umdeler dâhilinde samilerin ve muhatabların halet-i ruhiye ve müktesebat-ı ilmiye ve idrakiyelerine göre bir bir ve vakit vakit izahı ihmal edilmeyerek bu intihabatın sulh ve harb,

istiklâl ve esaret davası olduğu masuniyet ve tekâmül-i âtiyemizin muvaffakiyetimize bağlı bulunduğu aziz halkımıza iyice anlatılmalı ve muhalefetin kast-ı ihtiras ve ecnebi entrikalarının gayet gizli faaliyeti de yerine göre lisân-ı münasible beyân edilmesi varid-i hatır olmalıdır.

İntihabatın bütün safhatında vakayi ve inzibat-ı mahalliye ve müttehiz tedâbir ve yapılan teşkilat peyderpey muntazam ve sarih olarak merkeze mütemadiyen yazılmalıdır.

Daire-i intihabiye dâhilindeki matbuatla bilhassa temas asla ihmal edilmeyerek daima nokta-yı nazarımıza müntehib-i sânilerimizle mebus namzetlerimizin ve davamızın lehine intihap safahatıyla alakadar ve mütemadi halkın hoşuna gidecek makalat ve hadisatın neşri temin edilmelidir.

Mahalle kahveleri propaganda esnasında müessir olduğu hatırdan çıkarılmayarak oralardan da malumat-ı mevzuha elde etmeye çalışılmalı ve bizim maksadımızın propagandasını temin ve makus propagandaların mefluciyet-i esbabı ihzar ve tatbik edilmelidir.

Taraftarlarımızın arasındaki müntehib-i sânilerle mebus namzetlerimiz meyanındaki rekabet veya adavetlerden intihabatımızın müteessir olabileceği daima düşünülerek bu gibi hâlete meydan bırakmamak için telif-i beynleri ve hiç olmazsa intihabat esnasında davamızın kutsiyet ve muvaffakiyeti namına vahdetle hareket etmeleri temin edilmelidir.

Devâir-i intihabiyeye memur olan arkadaşlarımızın her hareketi halkın nazar-ı dikkatinden dûr olmayacağından daima ciddiyet dairesinde hareketle halka nahoş görünecek muamelattan ictinaba itina edilmelidir.

Daire-i intihabiyede muvafık, muhalif ve bitaraf ne kadar mebus namzeti vardır ve bunların kudret-i intihabiyeleri ne kadardır ve hangi sınıflara ve mahallere istinat ediyor ve bizim namzetlere karşı daire-i intihabiyenin samimi hisleri nedir, öğrenmeli ve derhal merkeze yazılmalıdır.

Bir daire-i intihabiye dâhilinde gerek müntehib-i sâni intihabatında ve gerek mebus intihabı safhasında bir bir intihabların diğerleri üzerinde tesiri olduğu düşünülerek daima ibtida en emin olduğumuz mahallatta intihabatı ikmal ve bade şüpheli yerlere bütün teşkilatıyla gidilerek o mahallerde dahi muvaffakiyeti temine çalışılmalıdır.

Bütün bu işlerde müfettişlerimiz için mahalli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle ve belediye heyetleri ile tevhid-i mesai ederek ve mezkûr cemiyetin teşkilatını maksadımıza hadim halde ıslah ve tekemmül ve tavsife çalışarak behemahal bu intihabda namzetlerimizin kazanmalarını temin yegâne vazifesi ve gaye olacaktır.

10 Nisan 1339 (1923)[112]

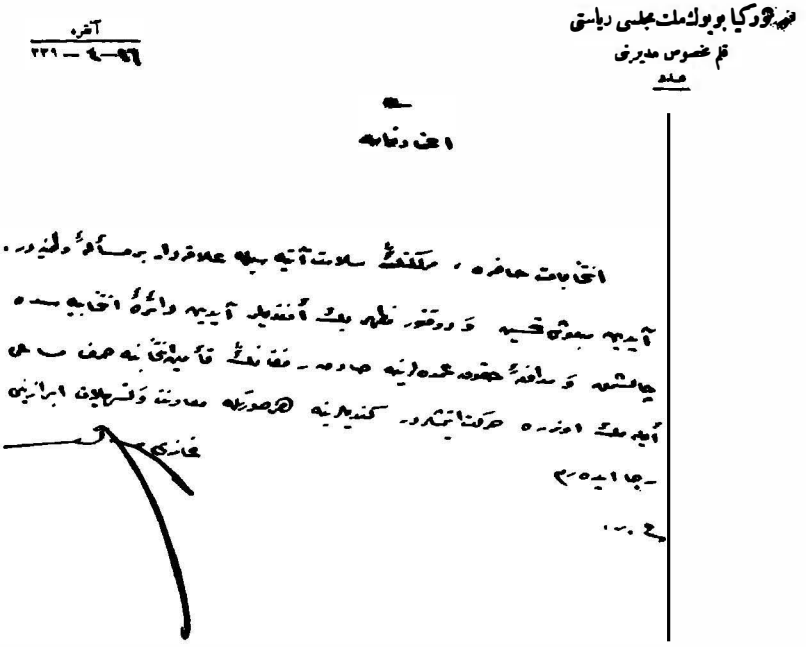

İtimatname

Çağdaş Türkiye'nin temellerini atacak yeni meclisin üyelerinin seçimine büyük bir önem veren Birinci Grup; bununla da yetinmeyip, seçimlerin gidişatını incelemek ve aksaklıkları gidermek amacıyla çeşitli yerlere Ankara'dan müfettişler göndermiştir.[113] Örneğin, Kılıç Ali Bey ve Ali Saip Bey Maraş, Gaziantep ve Urfa bölgesinde[114] Tahsin ve Dr. Mazhar Beyler ise Aydın bölgesinde görevlendirilmiştir.[115]

6.6.4.3. Birinci Grup ve Seçim Çalışmaları

6.6.4.3.1. Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin yeniden yapılanmasını sağlayacak olan bu seçime büyük önem vermiştir. Tüm ülkedeki seçimleri yakından izlemek üzere Ankara'da Müdafaa-i Hukuk Grup'u yönetim kurulu üyeleri ile Nafıa Vekili Fevzi Bey'in, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in, Dışişleri Vekili İsmet Paşa'nın, Yunus Nadi Bey'in,

Menteşe milletvekili Tevfik Rüştü Bey'in, Saruhan milletvekili Celal ve Necati Beylerin, Ali Fuat Paşa'nın ve Zamir (Damar Arıkoğlu) Bey'in de içinde olduğu bir komite kurulmuştur.[116] Bu komite, milletvekili adaylarını belirleyecek ve seçim işlerinin düzenli yürümesini sağlayacaktı. Komite her gün Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışacaktı. Kâzım Karabekir Paşa da bu komiteye katılmıştır. Bu arada eski İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kadıköy Şubesi kâtib-i mesulü (genel sekreteri), Posta Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey ile Sivas milletvekili Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın üyesi Rasim Bey de sık sık toplantıya çağrılmıştır.[117] Böylece seçim çalışmalarının örgütlü ve düzenli yürütülmesi konusunda gerekli zemin hazırlanmıştır.

6.6.4.3.2. İstanbul'daki Çalışmaları[118]

Seçim başlamadan önce İstanbul Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Ankara ile ilişkilerini sıklaştırdı. Hatta İstanbul'da bir seçim örgütünün kurulması gündeme geldi. Zira 1-10 Şubat 1923 tarihleri arasında İstanbul Kadıköy Belediye Meclisi üyeliği seçimlerinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin "İaşeci ve İnhisarcı" grubu çeşitli yöntemlerle kendi adaylarını seçtirmişti. Bu da seçimlerde yolsuzluk yapıldığı kanısını doğurmuştu. Bunun üzerine Kadıköy seçimleri geçersiz sayılmıştı.[119] Tüm bu gelişmelere tanıklık eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey ile Antalya Milletvekili Rasih Bey'i yeni bir düzen oluşturmak amacıyla Mart başında İstanbul'a gönderdi. Seçim kararı İstanbul'a ulaşınca Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi yerine kaim olmak üzere Cemiyet-i Umumiye-i Belediye azasından Hacı Ülya Efendi, Dr. Hakkı Şinasi Paşa, yazar Yakup Kadri Bey, Öğretmen Okulu Matematik Öğretmeni Hafız Kemal Bey, Kız Öğretmen Okulu Müdürü Hüsnü Bey, eski Valilerden Ali Seydi Bey, İslam Ticaret Birliği Reisi İbrahim Paşazade Hüsnü Bey'den oluşan bir Heyet-i Müteşebbise oluşturuldu.[120] Bu oluşum İstanbul'u; İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar olmak üzere üç bölgeye ayırdı ve livalarda, kazalarda, nahiye ve mahallelerde örgütlenmeyi kararlaştırdı.[121]

Önce Hilâl-i Ahmer Merkezi'nin bulunduğu binada çalışan heyet daha sonra Divan-ı Muhasebat Dairesi'ne taşındı.[122] Bunların yön-

lendirmesi ile mahalleden başlayıp vilayete doğru uzanan bir örgütlenme modeli oluşturuldu. Buna göre; her mahalle ve nahiyede 3 ile 5, kazada 5, livada 7 kişiden oluşacak birer kurul oluşturulacaktı.[123] Ayrıca kazalarda salt seçim işleriyle uğraşmak amacıyla birer komite kurulacaktı. Bu komitenin üye sayısı kazadaki mahalle ve nahiye sayısı kadar olacaktı. Bunlar mahalle halkı ile sürekli iletişim içinde olacaklar, onları aydınlatacaklar, oyların parçalanmasını önlemeye çalışacaklardı.[124]

İstanbul Müdafaa-i Hukuk Heyeti 26 Nisan 1923'te Darülfünun konferans salonunda bir toplantı yaptı. Toplantıya; İstanbul, Üsküdar, Beyoğlu liva merkez heyetleriyle tüm kaza ve nahiye üyelerinden 200 kişi katıldı. Bu toplantıda Abdurrahman Şeref Bey başkan seçildi. Afyon Milletvekili Ali Bey bir konuşma yaparak Müdafaa-i Hukuk'un umdelerini açıkladı, herkesin görevini yapmasını istedi, İstanbul'un nazik durumu göz önüne alındığında görevin ne kadar önemli olduğunu vurguladı.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bununla da kalmadı, halka Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin umdelerini açıklamak üzere her nahiyede 2'şer kişilik birer "İrşad ve Tenvir Heyetleri" oluşturdu.[125] Ayrıca halkı aydınlatmak üzere kimi kişilerin konferans vermesini kararlaştırdı. Örneğin Yusuf Akçuraoğlu'nun 14 Mayıs'ta Beşiktaş İskelesi Gazinosu'nda, 15 Mayıs'ta Galatasaray Sultanisi'nde konferans vereceği gazetelerle halka duyuruldu.[126]

Müdafaa-i Hukukçular bu seçimde gençlerden de yararlanmanın yollarını aradı ve Türk Ocağı ile ilişki kurarak umdelerin halka açıklanması konusunda onlardan yardım almaya çalıştı.[127]

İstanbul'da 22 Nisan 1923'te Müdafaa-i Hukuk Heyeti yaptığı toplantıda ikinci seçmenlerin seçimi konusunu görüştü. Görüşme sonunda her mahallenin müdafaa-i hukuk heyetinin, o mahallenin ileri gelen kişileriyle ve ihtiyar heyeti üyeleriyle görüşerek ikinci seçmen adaylarını belirlemesini kararlaştırdı.[128]

Seçim çalışmaları tüm yurtta duyarlılıkla sürdürülüyordu ancak İstanbul seçimlerine ayrı bir önem veriliyordu. Burası hâlâ Türk siyasal yaşamının en önemli merkezlerinden biriydi. Birinci Grup özellikle İstanbul'da yalan yanlış haberlerle halkı kandırmaya çalı-

şanlara fırsat vermemek için Ankara'da bulunan merkeze bağlı bir "Neşriyat ve Propaganda Encümeni" oluşturdu.[129] Mustafa Kemal Paşa da 11 Nisan 1923'te yayımladığı bir beyanname ile İstanbullulardan oylarını parçalamamalarını, yekvücut olarak Birinci Grup'u desteklemelerini istedi.[130] Yine aynı gün, *Vakit* gazetesi muhabirine verdiği demeçte İstanbul halkını birlik olmaya çağırdı:

> İstanbul'un intihabatında entrikaların çevrildiğini biliyorum. Fakat İstanbullular, İstanbul'un henüz işgal altında bulunduğunu hatırlarından çıkarmamalıdırlar. İstanbul henüz kurtarılmış değildir. Kurtarılması için tesanüde ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar ihraz ettiğimiz zaferleri ancak vahdet ve tesanüt sayesinde temin ettik. Zaferin semeresini toplamak için de bu yolda devam etmek lazımdır. Düşman elinde iken düşmana yardım etmemeliyiz. Halk neşrettiğim umdeler etrafında toplanarak vatana merbutiyetini göstermelidir. Umdelerimize sadık olmayı azmetmiş kimseleri seçerek kendini tahlise hizmet etmelidir.[131]

Olumsuz propagandalara karşı mücadele veren Birinci Grup'un seçim öncesinde şu soruyu da yanıtlaması gerekiyordu: Müdafaa-i Hukuk Grup'u, seçime grup adıyla mı yoksa fırka adıyla mı katılacaktı? Bu soru oldukça önemliydi. Grup yöneticileri, fırka adıyla girmeyi düşünmüştü. Ancak bunun sakıncaları kısa sürede fark edildi. Bağımsızlık savaşında bir halk örgütü olarak çalışan Müdafaa-i Hukuk'u bir kenara itip, adı henüz ülkeye yayılmamış, kuruluş formalitesi bile tamamlanmamış yeni bir örgütle seçimlere katılmanın seçime zarar vereceği anlaşıldı ve fırka adıyla seçimlere katılma düşüncesinden vazgeçildi.[132]

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi bazı cemiyetler de bu seçimde rol oynamaya çalıştı. 21 Mayıs 1923'te Genelkurmay Başkanlığı'na yazılan bir yazıda seçimlerde birliği sağlamak ve yanlış anlamalara meydan vermemek için Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin amaçlarına uygun ve namuslu kişilerin seçilmesine çaba gösterileceği belirtildi.[133] Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, İstanbul Merkez Heyeti Başkanlığı'na bir yazı yazarak İstanbul'dan seçilecek mebuslardan üç- dördünün Üsküdar seçmeni tarafından seçilmesini ve Mehmet Tevfik Efendi'nin, Sivas Temyiz Mahkemesi üyesi Hacı Kâmil Efendi'nin ve

Kocaeli Ordu Komutanı Ferik Nurettin Paşa'nın aday gösterilmesini istedi.[134]

6.6.4.3.2.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması

Meclis seçimlerin yenilenmesi kararını alınca Mustafa Kemal Paşa meclisin bu kararını İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na bir yazı ile bildirdi ve derhal seçime başlanarak sonucun peyderpey kendisine iletilmesini istedi.[135] Dâhiliye Vekili de seçimlere gidilmesi için gerekli hazırlıkların yapılmasını illere "tâmim" etti. Genelgede seçmenlere ait defterlerin düzenlenmesi ve Heyet-i Teftişiyelerin oluşturulması da belirtildi.[136] Bu genelge üzerine bir yandan seçim hazırlıkları yapılırken öte yandan da İstanbul Vali vekili seçimlerin özgür bir şekilde yapılması için polis müdürlüğüne gerekli önlemlerin alınmasını bildirdi.[137] Böylece ülke yeni bir seçim atmosferine girdi.

Seçim emri belediyelere ulaştıktan sonra belediye başkanı mahalle ihtiyar heyetlerine birer duyuru göndererek seçime esas defterlerin hazırlanmasına başlanılmasını istedi.[138] Bir yandan defterler hazırlanırken, öte yandan da Heyet-i Teftişiye'nin oluşturulmasına başlandı. Heyet-i Teftişiye, belediye başkanının başkanlığında 6'sı Belediye Meclis üyesi, 4'ü Vilayet Genel Meclisi üyesi olmak üzere 10 kişiden oluşuyordu. İstanbul Heyeti Teftişiyesi'nin oluşumu zaman aldı. Bunun nedeni İstanbul'un kaç seçim bölgesine ayrılacağının bilinmemesiydi.[139] Bu konuda Dâhiliye Vekâleti ile yapılan yazışmalardan sonra İstanbul'un da tek seçim bölgesi sayılması kararlaştırıldı ve belediye başkanının başkanlığında Heyet-i Teftişiye oluşturuldu.[140]

6.6.4.3.2.2. Seçim Defterlerinin Hazırlanması

Yürürlükteki seçim mevzuatına göre seçimin sağlıklı yürümesi ve doğru sonuçlara ulaşılabilmesi için seçmen sayısının bilinmesi gerekiyordu. Zira gerek milletvekili sayısı gerekse onları seçecek ikinci seçmen sayısı nüfusa göre belirleniyordu. Oysa elde ülke/İstanbul nüfusunu gösterir güvenilir istatistik yoktu. 1906 yılında bir istatistik yapılmıştı.[141] Eksik olmasına karşın, bu istatistik 1919 seçimlerine de esas olmuştu. Oysa o günden beri ülkede önemli gelişmeler yaşanmıştı. Yeni nüfus sayısını saptamak zorunluydu. Bunun için

de nüfus defterlerinin doğru hazırlanması gerekiyordu. İstanbul'da yaklaşık 1000 mahalle vardı. Hele hele ülkenin 1918'den 1923'e dek geçirdiği badireler nedeniyle yaşanan nüfus kaymaları göz önüne alındığında, bu defterlerin önemi daha da artıyordu.

Valilikler hazırladıkları boş nüfus defterlerini belediyelere, onlar da bürokratik hiyerarşiyi izleyerek mahalle muhtarlarına iletiyorlardı. Belediyeler, bölgelerindeki mahalle ihtiyar heyetleriyle toplantılar yaparak defterlerin doldurulması konusunda onları bilgilendiriyordu. Mahalle muhtarları, bu defterleri ihtiyar heyeti, mahalledeki dini cemaatin başkanları ve mahallenin ileri gelenleriyle birlikte hazırlıyorlardı. Defter iki bölümden oluşuyordu. Birinci bölüme 18 yaşına kadar olanlar, ikinci bölüme de 18 yaşının üstünde –oy verme hakkına sahip– ve mahallede bir yıldan beri oturan erkekler yazılıyordu.[142] Bu defterler doldurulduktan sonra belediyeye gönderiliyor ve burada Heyet-i Teftişiye tarafından incelenip yanlışlar giderildikten sonra mahalle halkının kolayca göreceği yerde askıya çıkarılıyor, yasal süre içinde yapılan itirazlar çözümlendikten sonra oy verecek seçmenler belirlenmiş oluyordu.[143] Nüfus saptandıktan sonra da her mahallenin erkek nüfusu 200'e bölünerek mahalleden seçilecek ikinci seçmen sayısı saptanıyordu. Mevzuata göre 300 nüfusa kadar 1, 301-500 nüfus arası için 2, 501 ile 700 nüfus arası için 3, 701 ile 1000 nüfus arası için 4 ikinci seçmen seçiliyordu.[144]

6.6.4.3.2.3. İkinci Seçmenlerin Belirlenmesi ve Seçimi

İstanbul'un kimi bölgelerinde 18 yaşın üzerindeki erkek nüfusun bileşimi şöyleydi:

Bölgesi	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Diğerleri
Fatih	31.326	4439	730	273	0
Süleymaniye	29.053	4583	167	99	0
Kasımpaşa	18.091	4896	2920	183	0
H.Şerif	24.367	1190	542	0	0
Eyüp	9209	1689	318	1837	0
Adalar	6361	3467	280	19	87

Makriköy'ün birinci seçmen sayısı 24.000, Makriköy'e bağlı yerleşim yerlerinin ise 20.000 idi.[145]

İstanbul'da 290.850 nüfus vardı ve 1275 ikinci seçmen seçilmesi gerekiyordu. Bunun ilçelere göre dağılımı da şöyle olacaktı:[146]

Bölgesi	İkinci Seçmen Sayısı
Beyoğlu	371
Fatih	338
Üsküdar	91
Makriköy	38
Anadoluhisarı	74
Kadıköy	89
Adalar	19
Yeniköy	64
Beyazıt	191

Seçmenler sandık başına geldiğinde kimliklerini göstermeleri gerekiyordu. Ancak İstanbul'da azımsanamayacak sayıda kimliksiz insan yaşıyordu. Bu durumu bilen İstanbul Valiliği nüfus tezkeresi olmadığı için oy verme haklarından yoksun kalacakların mağduriyetlerinin önlenmesini kararlaştırdı. 18 yaşından büyük olanlara nüfus tezkeresi verilmesini, nüfus tezkerelerine fotoğraf yapıştırılmasını, nüfus teskeresi almak isteyenlere kolaylık sağlanmasını ilgililere bildirdi.[147]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri yaptıkları toplantıda ikinci seçmenlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grup'u'nun umdelerine bağlı mahalle halkından olmasını ve o mahallenin ileri gelen kişilerinden belirlenmesini kararlaştırdı. Mahalle ileri gelenlerinin ise ihtiyar heyetleri ile yapılan görüşmede belirlenmesi ilkesi kabul edildi.[148] Mahalle heyetleri ikinci seçmen adaylarını belirleyip nahiyelere, nahiyeler kazaya, kazalar livaya, livalar da merkeze gönderiyordu. Adayların adları ile birlikte aday hakkındaki düşünceler de belirtiliyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce saptanan ikinci seçmen adaylarının adları 8 Haziran 1923'ten itibaren gazetelerde yayımlanmaya başladı.[149] *İleri* gazetesi, ikinci

seçmen adaylarını açıklarken seçmenlere özgüven verebilmek için şöyle diyordu;

> Ey İstanbul ahali-i muhteremesi! Bu namzetlere rey vermekle yalnız Mustafa Kemal Paşa'yı ve grubuna olan dinî şükranınızı ifa etmiş olmuyorsunuz. Aynı zamanda memleketin idareten ve iktisaden yükselmesine bâdi olacak hükümeti de teşkil ediyorsunuz. Böyle büyük bir inkılâba ve büyük bir muzafferiyete mâlik olan heyet bundan sonraki terakkiyâtı da temine muktedirdir.[150]

Adaylar belirlendikten sonra sıra bunların seçimine geldi. İstanbul İntihab-ı Mebusan Teftiş Heyeti mahallelerin hangi tarihte ve nerede oy kullanacaklarını belirten duyurular yayınladı. Örneğin 9 Haziran 1923'te yayımlanan bir duyuruda "Üsküdar şube-i intihabiyesince Haziran'ın onuncu Pazar günü müntehib-i sânilerin intihabına mübaşeret edileceğinden sandık mevkileri ile hangi gün hangi mahalle ahalisinin hangi sandığa rey vermeleri lazım geleceği berveçhi zir ilân olunur" deniyor ve aşağıdaki bilgiler sıralanıyordu.

Mahalle Adı	Rey Vereceği Tarih
Kısıklı Sandığı (Bulgurlu Camii'nde)	
Altunizade	12 Haziran 1339 (1923)
Bulgurlu, Ümraniye, Kısıklı	
Selami Ali Efendi	10-11 Haziran 1339 (1923)
Yenimahalle	12 Haziran 1339 (1923)
Kapuağası Sandığı (Polis karakolu önünde)	
Irakiyeci Hacı Cafer	12 Haziran 1339 (1923)
Irakiyeci Hacı Mehmet	
Kadıasker Ahmed Efendi	10-11 Haziran 1339 (1923)
Selimiye Sandığı (Selimiye Camii'nde)	
Selimiye	10-11 Haziran 1339 (1923)
İhsaniye	12 Haziran 1339 (1923)

Adalar seçim çevresinin seçmenlerinden Büyükada seçmenlerinin 8, 9, 10 Haziran'da İskele binasında, Heybeli Ada seçmenlerinin 8, 9, 10 Haziran'da Belediye'de, Burgaz Adası seçmenlerinin 9, 10 Haziran'da Belediye Gazinosu'nda, Kınalı Ada seçmenlerinin 9, 10 Haziran'da İskele Gazinosu'nda oyunu kullanmaları duyuruldu.[151] Fatih'te ise ikinci seçmen seçiminin 14-17 Haziran arasında yapılacağı belirtildi.[152] Kadıköy'de, Anadoluhisarı'nda, Üsküdar'da seçime 10 Haziran'da başlandı ve 13 Haziran'a kadar sürdü.[153] Makriköy seçim şubesi 8 Haziran Cuma günü ikinci seçmen seçimine başlanacağına ait bir duyuru yayınladı. 10-11 Haziran arasında seçimler yapıldı.[154] Beyazıt'ta 15-17 Haziran'da, Beyoğlu'nda 18-21 Haziran'da ikinci seçmen seçimleri yapıldı. İstanbul genelinde ikinci seçmen seçimlerinin 25-26 Haziran'da bitmesi planlandı.

İkinci seçmen adayları içinde milletvekili adayları (Abdurrahman Şeref Bey, Yusuf Kemal Bey, Dr. Refik Bey), Hahambaşı, İaşeci Kemal Bey gibi tanınan kişiler de vardı.[155]

Seçim sandıkları genellikle cami, okul, belediye gazinosu gibi ortak kullanılan yerlere konuldu. Buralar bayraklarla, defne dallarıyla süslendi, âdeta bayram yerine dönüştürüldü. Seçmenler, İhtiyar Heyeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve resmî görevliler toplandıktan sonra seçim sandığı açılıyor, içinin boş olduğu gösteriliyor ve ardından kapatılıp mühürleniyordu. Oy verme işleminin başlaması için bir dua okunması gelenekti. Zaman zaman kimi yerlerde imamların dua etmeye gelmemesi nedeniyle sıkıntılar da yaşanmıyor değildi. Bu durumda tutanak tutuluyordu. Seçim sırasında Müdafaa-i Hukuk ikinci seçmen adaylarının adları, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan bildirisi ve umdeler birlikte sandık yerlerindeki duvarlara asılmıştı.[156]

Seçim dolayısıyla Kadıköy bayraklarla donatılmış, iskele meydanına bir tak yapılmış ve ortasına da Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmi konmuştu. Halk sevinç içinde grup grup gidip oylarını vererek seçme hakkını kullanmıştı. 10 Haziran'da Osmanağa'da 580, Caferağa'da 600, Rasimpaşa'da 680 oy kullanılmıştı.[157] Kadıköy ikinci seçmenleri Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek halkın, ülkenin ve milletin "halâskâr ve müncisi olan" Gazi Mustafa Kemal

قاضی کوی واسکدارده انتخابات

دون مراسم مخصوصه ایله منتخب ثانی انتخاباتنه باشلانمشدر . خلق همان
عمومیتله مدافعهٔ حقوق نامزدلرینه رأی ویرمکدهدر

*Kadıköy seçimleri, 1923 (*Vatan, *11 Haziran 1923)*

Paşa'ya Kadıköy halkının minnet ve şükranlarını sunduktan sonra, milleti saadete ve refaha kavuşturacak çalışmalar için aday gösterilen ikinci seçmenlere oylarını verdiklerini belirtmişlerdi.[158] Seçim bittikten sonra oy sandığı polis denetiminde mahalle mahalle gezdirildikten sonra belediyeye teslim edilmiştir.[159]

Seçim sonuçlarının belli olması üzerine Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ne şu telgrafı göndermiştir:

> İstanbul ve Mülhakâtı Müntehib-i Sânilerine
>
> Mukadderât-ı millet ve memleketi tedvir edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresi için gönderilecek mebusları intihap etmek salâhiyetini müntehib-i evvellerden uhde-i şeref ve mesuliyetinize almış bulunuyorsunuz.

Vatanın menfaat-i âliyesini müdrik bulunduklarından asla şüphe olmayan müntehib-i sâni arkadaşlarımın bu en büyük ve en mühim vazifeyi ifa ederken geçmiş nekbet günlerinin istirahatını hatırdan çıkarmayarak yüksek vicdanlarının saday-ı teşvikine tâbi bulunacaklarını ve reylerini mazide olduğu gibi istikbâl için de temin-i feyz ü hayat edecek olan Cemiyet ve Fırkamızın namzetlerine vereceklerini kuvvetle ümit ediyorum.

Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Reisi
Gazi Mustafa Kemal[160]

6.6.4.3.2.4. Sandık Alayı

1908 seçimlerinden başlayarak ikinci seçmen seçimi bittikten sonra sandıkların belediyeye getirilmesi için tören düzenlenmesi âdeta gelenek olmuştu. Bu düzenleme 1923 seçimlerinde de tekrarlandı.

Beyazıt seçimlerinden sonra oy sandıklarının taşınması konusunda şöyle bir program yapıldı. Bu programda her nahiyenin sandığını istediği şekilde süsleyerek Sultanahmet Meydanı'na getirmesi, ilk gelen sandığın en önde yer alması, saat 12.00'de Beyazıt Hamamı önünde bulunması; düzenleme komitesince seçilen kişiler dışında kimsenin nutuk söylememesi, kortejin Divanyolu'nu izleyerek, Sultan Mahmut Türbesi'nin köşesinden dönüp Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziye binası önüne gelmesi, burada tezahürat yapılması, nutuk söylenmesi; Nur-ı Osmaniye Caddesi'nin izlenerek Çemberlitaş'a gelinmesi, Divanyolu ile Belediye'ye ulaşılması gerektiği belirtildi. Ayrıca, kortejin Beyazıt Heyeti tarafından karşılanması, her nahiye heyetinin sırasıyla sandıkları belediye kapısındaki özel memura teslim etmesi, düzeni izcilerin sağlaması, programın yürütülmesinden 4. şubeden polis memuru Cemil Bey'in sorumlu olması da kararlaştırıldı.[161] Beyazıt sandıkları programda öngörüldüğü gibi Ayasofya ile Sultanahmet arasındaki alanda saat 08.00'den itibaren toplanmaya başlandı. Saat 09.00'da davullar zurnalar çalınarak sandıklar otomobillere, develere yüklenmiş olarak gelmeye başladı. Halk meydanları doldurmuştu. Saat 11.30'da sandıkların gelmesi bitti ve saat 12.00'de alay hareket etti. Alayın en önünde polis Cemil Bey, onun ardında atlı ve yaya polisler, bando mızıka, onun ardında sandıkları taşıyan kamyon bulunuyordu. Bu kamyon üzerine de iki katlı 9 burç konmuştu. Bu burçların her birinin üzerinde umdelerden biri yazılmıştı.

Konvoyu Müdafaa-i Hukuk binası önünde Merkez Heyeti üyesi İstanbul milletvekili Ali Rıza, Beyazıt Milletvekili Refik, Afyonkarahisar Milletvekili Ali, Müdafaa-i Hukuk Genel sekreteri Sadi Beyler karşıladı. Burada yarım saat duruldu, alay adına tüccardan Şerif Alizâde Murad Bey bir konuşma yaparak şunları söyledi:

> Ey muazzam millet, muhtelif mebus intihabatında siyasi fırkalar çok görülür. Şunu yapacağım, şu suretle memleketi idare edeceğim. Millete istikbâl sıgasıyla vaadlerde bulunurlar. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yaptığı ve yapacağı eserleri bariz ve bahir bir surette yaptı ve bütün cihana isbat etti. Türk milletinin istikbâlini ve hayatını gasıbların elinden kurtardı ve hâkimiyeti yegâne sahib-i hakikisi olan millete tevdi etti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namzetleri için istikbâl sıgasının istimâline lüzum görmüyor. O maziyi, hâli rehber-i hareket ittihaz ediyor. Milleti zafer ve istiklâle kavuşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti muhterimesinin vazifesi henüz bitmemiştir.
>
> Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti lisan-ı hal ile diyor ki milleti refah ve saadete, memleketi ümrana mazhar edecek ve milleti şerefli sulha isal edeceğim. Bu cemiyetin bâni-i muazzezi olan Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine milletin selâm ve ihtiramlarını tebliğ etmesini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ahali namına vekâleten rica ederim.[162]

İstanbul milletvekili Ali Bey'in konuşmasından sonra alay saat 13.00'te buradan hareket etti. Ayasofya polis merkezinin önünden geçti, Çemberlitaş tramvay yoluna çıktı. Caddelerdeki evler, dükkânlar süslenmişti. Divanyolu'ndan Beyazıt'a kadar halk iki sıra olarak dizilmişti. Yüz binlerce insan alayın geçişini izledi. Beyazıt'a çıkılırken her taraftan konfetiler atıldı. Alayı, belediyede Heyet-i Teftişiye reisi Rasim Bey, üyelerden Hafız Kemal, Hasan Kâmil, Belediye Daire Müdürü Nizameddin Beyler ile Müdafaa-i Hukuk Beyazıt Kazası Heyeti karşıladı. Belediye dairesinin bahçesinde Bahriye Mızıkası İstiklâl Marşı'nı çaldı, ardından sandıklar teslim alındı.[163]

Benzer törenler diğer seçim bölgelerinde de yinelendi.[164] Beyoğlu töreni 22 Haziran'da yapıldı. Şişli'den Tünel'e kadar tüm cadde iki sıra Türk bayrağı ile donatıldı. Beyoğlu seçim sandıklarının taşınma

töreninde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına konuşan Ticaret Birliği Kâtibi Hamdi Bey'in şu sözleri dikkat çekiciydi:

> Beyoğlu livasının intihap bayramını kutluyoruz. Bu bahçeye gelmek için geçirdiğimiz üç sene önceki haliyle bugünkü manzarasını karşılaştırmalıyız. O günler düşününüz ki bir Türk için bu caddeden başını eğmeden, ağlamadan ve utanmadan geçmek mümkün değildi. Türk bayrağının asıldığı her direk üstünde bir yabancı bayrağı vardı. Düşmanlar öyle sanıyorlardı ki Beyoğlu bir daha Türk bayrağı görmeyecektir.
>
> Efendiler, bugün bu caddenin her penceresinden muzaffer Türk bayrağı sarkıyor. Bu bayrak İnönü'de, Sakarya'da, Büyük Zafer'e kadar ordunun geçtiği her mahalde feda-i can eden binlerce şehidin mübarek kanıyla yeniden kırmızıya boyanmıştır.[165]

Bu konuşmanın ardından Beyoğlu Belediye Başkanı Ercüment Ekrem Bey ikinci seçmenlerin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri telgrafı,[166] Müderris Ali Haydar Efendi ise uzun ve "güzel" bir dua okudu. Sandıklar salona alınarak 16.30'da açılmaya başlandı ve gece 02.30'a kadar oyların tasnif işi sürdü. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının seçimi kazandıkları görüldü.[167]

6.6.4.3.2.5. Seçimin Maliyeti

İstanbul'da seçim için 17.000 lira ayrılmıştı. Bunun 10.000 lirası Defterdarlık'tan alınmış, 7000 lirasını da iki taksitle belediye vermişti. Seçimde sandık memurlarına 2'şer, kâtiplere de 3'er lira yevmiye ödenmiş, sandık başında bulunan ihtiyar heyetine de huzur hakkı verilmiştir.[168]

6.6.4.3. Ankara'daki Çalışmalar

6.6.4.3.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması

Dâhiliye Vekili'nin seçimlere başlanılmasını öngören yazısı Belediye Başkanlığı'na ulaştıktan sonra Ankara Belediye Başkanı Ali Bey de hazırlıklara başladı. Bu çerçevede uygulamadaki seçim kanunu göz önüne alınarak 8'i belediye, 2'si idare meclisi üyesi olmak üzere 10 kişilik bir Heyet-i Teftişiye oluşturdu.[169]

6.6.4.3.2. Seçmen Listelerinin Oluşturulması

Seçim kararının vilayete ulaşmasından sonra zaman yitirilmeksizin seçime esas olacak nüfus defterlerinin hazırlanmasına başlandı. Nüfus defterlerini mahalle ihtiyar heyeti hazırlayacaktı. Bunlar mahallelerinde oturan erkekleri nüfus defterlerine yazacaklardı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın karargâhı olan Ankara'nın nüfus durumu bir hayli karışıktı. Çeşitli nedenlerle insanlar yaşadıkları yerleri terk ederek ya zorunlu ya da görev gereği olarak Ankara'ya gelmişlerdi. Seçim yapılırken bunların da seçmen olması gerekiyordu. Defterde adı olmayanların oy kullanmaları mümkün değildi. Bu nedenle mahalle ihtiyar heyetleri yayınladıkları bildirilerle mahallede oturan halkı nüfus defterlerine yazılmaya çağırdı.[170] Haziran başında nüfus defterlerinin hazırlanması tamamlandı ve hazırlanan nüfus defterleri Heyet-i Teftişiye tarafından incelendikten sonra mahallelerde halkın göreceği yerlerde askıya çıkarıldı. Defterde adları bulunmayanlarla birlikte Ankaralı olmayıp da seçim süresi içinde Ankara'da bulunacakların da belediyeye başvurmaları istendi.[171] Defterler Heyet-i Teftişiye tarafından incelendikten, eksiklikler tamamlandıktan ve varsa hatalar giderildikten sonra kesin seçmen listeleri oluşturuldu. Ankara'nın 117.957 erkek nüfusunun olduğu saptandı.[172]

6.6.4.3.3. İkinci Seçmenlerin Seçilmesi

Bir yandan seçmen listeleri hazırlanırken öte yandan da ikinci seçmen adaylarının saptanmasına çalışıldı. Bu sırada kimi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karşıtlarının kendi adaylarını seçtirmek için 42 kişilik bir liste hazırlayarak el altından seçmenlere ulaştırmaya çalıştığı belirlendi.[173] İkinci seçmen seçimine özen gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu duyumları aldıktan sonra daha da dikkatli davranmak zorunda kaldı. Devlet yönetiminde görev almış kimi tanınmış kişilerin yanı sıra toplumun çeşitli kesimlerinden mahallede etkin olan kişileri de içine alan bir liste oluşturdu.

Ankara Heyet-i Teftişiyesi 19 Haziran 1923'te bir bildiri yayınladı ve 20 Haziran'dan başlayarak belediyede ikinci seçmen seçiminin yapılacağını, herhangi bir karışıklığa yol açılmaması için mahalle-

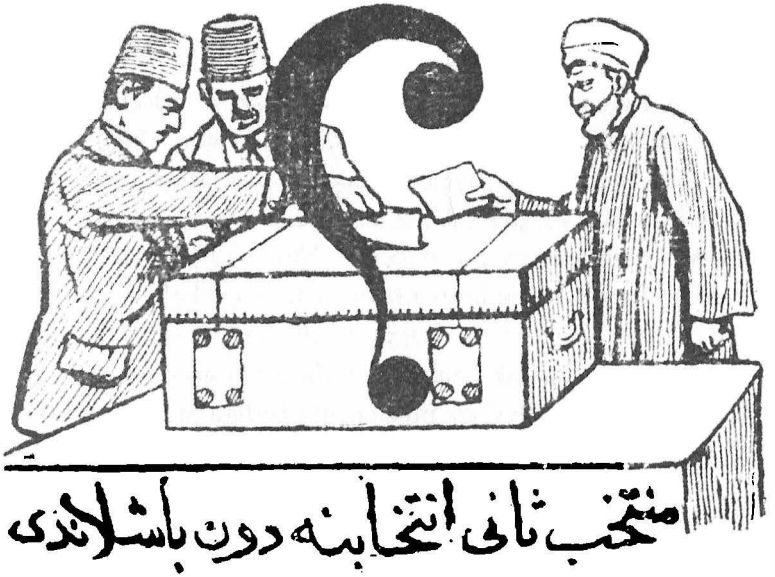

İstanbul'da ikinci seçmen seçimi (İleri, *9 Haziran 1923*)

lilerin kendilerine ayrılan günde belediyeye gelerek oylarını kullanmalarını istedi. Zira seçim 20 Haziran'da başlayacak, 1 Temmuz akşamına kadar sürecekti.[174]

Seçim sandığı 19 Haziran'da süslenerek bir arabaya konuldu. Önde mızıka olduğu halde kentin kalabalık caddelerinde dolaştırıldıktan sonra belediyeye getirildi. Belediye Başkanı Ali Bey oy verme işleminin alaturka saatle sabah 1.30'dan akşam 10.30'a kadar süreceğini belirtti.[175]

Oy verilecek yer olan Belediye binası bayraklarla süslendi, davul ve zurnanın yanı sıra, Büyük Millet Meclisi Mızıkası da getirilerek seçmenlerin oy verirken sıkılmamasına ve oy verme işleminin eğlenceye dönüştürülmesine çalışıldı.

Heyet-i Teftişiye ve Belediye Meclisi üyeleri geldikten sonra ezânî saat 3'te[176] İstiklâl Marşı çalındı, gelen seçmenler belediye salonuna alındı, seçimin mutlu sonuç vermesi için dua edildi, Belediye Başkanı kısa bir konuşma yaptı, ardından da seçmenlere Ankara Heyet-i Teftişiyesi'nin mühürü ile mühürlenmiş oy pusulaları dağıtıldı. Seçmen-

ler bu pusulaya ya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ikinci seçmenlerinin adlarını ya da kendi istedikleri adayların adlarını yazdıktan sonra seçim sandığına atarak oylarını kullandılar.[177]

Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran'da saat 15.30 civarında yaverleriyle birlikte oy verme yerine gitti. Vali, belediye başkanı, polis müdürü, Heyet-i Teftişiye üyeleri, mahalle muhtarları heyeti ve seçmenler tarafından karşılandı. Bir süre belediye başkanının odasında dinlendikten sonra oy pusulasını ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ikinci seçmen adaylarının listesini aldı ve bunlara bakarak adayların adlarını oy pusulasına yazdı. Adayların arasında kendi adı da olmasına karşın oy pusulasına adını yazmadı. Bunu gören Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, oy pusulasını sandığa atarken müdahale etti ve Paşa'dan oy pusulasına Gazi Paşa adını da yazmasına izin vermesini rica etti. Paşa da bu ricayı kırmayarak kendi adını ikinci seçmenlerin en başına yazdıktan sonra oyunu sandığa attı.[178]

Ankara'daki Musevi seçmenler de 23 Haziran'da oylarını kullanmışlardır.[179] Buradaki ikinci seçmen seçimi 4 Temmuz'da tamamlanmıştır.[180]

7. Milletvekillerinin Seçimi

7.1. Adayların Belirlenmesi ve Açıklanması

Seçimde en zor işlerden biri kuşkusuz milletvekili adaylarını belirleme sürecidir. Bu işlem hele hele Kurtuluş Savaşı gibi büyük bir savaş sonrasında ise daha da zorlaşmaktadır. Zira devleti yeniden yapılandıracak, çağdaş dünyanın bir parçası haline getirecek düzenlemeleri yapacak, ülkenin önünü açacak kararlar alabilecek deneyimli, birikimli geniş ufuklu devrimci düşünceye sahip milletvekilleri yanında; yapılacak devrimleri halka benimsetecek, halka güven verecek kişilere de ihtiyaç vardı. Bu nedenle Ankara'daki seçim komitesi tarihsel bir sorumluluk taşıyordu. İşi zordu. Komisyon her akşam toplanarak başvuruları değerlendiriyordu.[1] Rasih Bey'in de vurguladığı gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, adayların "tetkikat ve tahkikat"larını bitirdikten sonra belirlediği milletvekili adaylarını ilgili seçim çevresinin belediye başkanlığına ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bildiriyordu.[2] Böylece Birinci Grup'un adayları belirlenmiş oluyordu. 16 Nisan'a kadar 6000 kişi milletvekilliği adaylığı için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne başvuruda bulunmuştu. Örneğin milletvekili olmak için Amasya'dan başvuranların sayısı 12'ye, Tokat'tan ve Şarkikarahisar'dan başvuranların sayısı 14'e, Sivas'tan

başvuranların sayısı ise 20'ye ulaşmıştı.[3] Bunlar içinde ".... fikirde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin programını beğendim ve kendilerine müracaat ederek umdeler arasına kayıt ve kabulümü rica ettim. Delalet biraderanenizi temenni eylerim" gibi oldukça yüzeysel ve okuduğunu anlamakta zorlanan kişilerin yanında,[4] milletvekili olmaktan başka bir şey düşünmeyen adaylar da vardı. *Vatan* gazetesi muhabiri bu tip bir adayla yaptığı söyleşide adayın, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti benim adaylığımı kabul etmez de benden zayıf bir kabiliyet-i intihabiyeye malik olanları kabul ederse, bana yapacak yalnız bir şey kalıyor, o da memleketime giderek o namzetlerin aleyhine çalışmaktır. Ve hiç olmazsa yerli bir Ahmet Ağa çıkar. Onlar çıkmaz" dediğini saptamıştı. Muhabir adaya, "hem umdeleri kabul ediyorsunuz hem de mebus çıkamazsanız, bu umdelere sadakatten ayrılacaksınız. Umdeleri kabul etmek mebus çıkmak için oluyor değil mi" sorusunu yönelttiğinde, aday; "evet. Çünkü mebus çıkamazsam umdelerle benim ne alaka-i siyasiyem kalır. Bu umdeler mecliste takip edilecek siyasi programdır. Ben mecliste olmadıktan sonra programa da ihtiyacım kalmaz" diyerek hem kendisinin hem de ülkenin içinde bulunduğu psikolojik ve siyasal ortamı açıkça ortaya koymuştu.[5]

Seçim çalışmaları başlayınca milletvekili olma hevesine kapılan kimi kişiler Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına ortaya çıkarak aday olduklarını açıkladılar. Hatta çevresini kullanarak adaylığını güvenceye almak isteyenler de görüldü.[6] Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bireylerin istedikleri seçim çevresinden aday olmalarının serbest olduğunu, fakat cemiyet ya da fırka adaylarının merkezce yapılacak incelemelerden ve yöreleriyle yapılacak görüşmelerden sonra belirlenip merkezden duyurulacağını, bu nedenle de Müdafaa-i Hukuk Grup'u ve Halk Fırkası adaylığına talip olanların merkezle işbirliği yapmalarını istedi.[7] Ayrıca fırka yayımladığı bir duyuruda da "bazı kişilerin çeşitli seçim bölgelerinde Müdafaa-i Hukuk ya da Halk Fırkası adına aday olduklarını oysa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grup'u'nun günü gelince adaylarını açıklayacağını, adayların mutlak umdeleri kabul eden kişilerden olacağını" belirtme gereği duydu.[8] Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı ise yayımladığı bir başka duyuru ile seçmenleri şöyle uyardı:

> Bazı zevâtın muhtelif devâir-i intihabiyede Müdafaa-i Hukuk Grup'u veya Halk Fırkası nâmına namzetliklerini vaz ettikleri anlaşılıyor. Bizim namzetimiz olarak zamanında tarafımızdan irae edilecek zevatın evvel emirde tespit ve ilân edilmiş olan umdelerimizi kabul ettiklerini merkeze bildirmeleri ve namzetlik talebinde bulunmaları icab eder. Namzetlik hususunda işaratta bulunmayanlar intihabda münferiden hareket etmiş addolunacaklardır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası namzetleri Cemiyet Riyasetinden imza altında ilân edilecektir.[9]

Tüm bu çabalara karşın yine de sahtekârlıkların önüne geçilemedi. Örneğin Çanakkale'de Müdafaa-i Hukuk Grup'u tarafından gönderilen isimlerde tahrifat yapıldığı belirlendi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa tüm belediyelere ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerine bir yazı göndererek dikkatli olmalarını istedi.[10]

Bu seçimde Mustafa Kemal Paşa'yı kendi illerinden aday göstermek için seçim çevrelerinin yarış içine girdikleri de dikkati çekiyordu. Daha seçimin başında Konya'lılar adına Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Yusuf Ziya ve Hilâl-i Ahmer Reisi Vehbi Beyler, Gazi Paşa'ya şu telgrafı çekerek seçimde Konya'dan aday gösterilmesi için iznini istedi:

> Başkumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
> Türk ve İslâm tarihinin yegâne münci-i hakikisi olan zat-ı sâmilerini Konya bütün ruh ve mevcudiyetiyle namzet irae etmekle müftehir olacağından lütfen kabulüyle şu biemsal-i şerefin Konya'ya, Konyalılara bahş ve inayet buyrulmasını arz ve istirham eyleriz efendim.[11]

Müdafaa-i Hukuk Beyoğlu Heyet-i Merkeziyesi de Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'u tercih etmesini şu telgrafla diledi:

> Bütün liva halkının arzusuna tercüman olarak yedi sene içinde iki defa esaret ve istiladan kurtardığınız İstanbul şehrini Millet Meclisi'nde temsile muvafakat buyrulmalarını zat-ı devletlerinden istirhama cüret eder. Zat-ı devletlerine vatanın her şehrinden daha fazla minnettarlık besleyen İstanbul halkı büyük halâskârları tarafından bu suretle kendilerine yeni izhar-ı şükran fırsatı bahşedeceğinden emindirler.[12]

İzmirliler de Mustafa Kemal Paşa'yı kendi seçim çevrelerinden aday göstermek istedi ve şu telgrafla iznini talep etti:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,
>
> Memleketimizin hemşerisi ve çok aziz ve kıymetli damadı bulunan zat-ı devletlerini İzmir mebusu görmek arzusunda bütün İzmirliler müttefik ve musırdırlar.
>
> Bu hususta lütfunuzu ehemmiyetle rica ve cevab-ı âlinize intizar eyleriz efendim.[13]

Ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa Ankara'yı tercih etti.

Bu seçimde adayların açıklanması ile seçilmesi arasında 9 ile 40 gün arasında değişen bir seçim süreci gerçekleştirilerek adayların kendilerini ikinci seçmenlere tanıtmalarına olanak sağlandı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinden derlediğimiz kimi seçim çevrelerinin milletvekili seçim süreci şöyle gelişmiştir:

Seçim çevresi	Adayın açıklanması	Seçim sonu
Çanakkale(Biga)[14]	21 Mayıs 1923	13 Haziran 1923
Isparta	17 Haziran 1923	26 Haziran 1923
Çorum	18 Haziran 1923	4 Temmuz 1923
Lazistan/Rize	18 Haziran 1923	5 Temmuz 1923
Kars	18 Haziran 1923	7 Temmuz 1923
Malatya	18 Haziran 1923	29 Temmuz 1923
Eskişehir	20 Haziran 1923	7 Temmuz 1923
Saruhan	20 Haziran 1923	8 Temmuz 1923
Adana	20 Haziran 1923	9 Temmuz 1923
Antalya	20 Haziran 1923	9 Temmuz 1923
Ardahan	21Haziran 1923	5 Temmuz 1923
Niğde	20 Haziran 1923	19 Temmuz 1923
Muş	20 Haziran 1923	21 Temmuz 1923
Genç	20 Haziran 1923	30 Temmuz 1923
Diyarbakır	20 Haziran 1923	30 Temmuz 1923
Gümüşhane	20 Haziran 1923	29 Temmuz 1923
İstanbul	20 Haziran 1923	28 Haziran 1923
Bursa	22 Haziran 1923	4 Temmuz 1923
Gaziantep	22 Haziran 1923	16 Temmuz 1923

Seçim çevresi	Adayın açıklanması	Seçim sonu
Burdur	22 Haziran 1923	10 Temmuz 1923
Elaziz	22 Haziran 1923	20 Temmuz 1923
Edirne	23 Haziran 1923	11 Temmuz 1923
Karesi	23 Haziran 1923	5 Temmuz 1923
Ertuğrul	23 Haziran 1923	11 Temmuz 1923
Maraş	23 Haziran 1923	6 Temmuz 1923
Beyazıt	24 Haziran 1923	2 Ağustos 1923
Kastamonu	29 Haziran 1923	16 Temmuz 1923
Konya	30 Haziran 1923	9 Temmuz 1923
Amasya	5 Temmuz 1923	16 Temmuz 1923
Ergani	8 Temmuz 1923	29 Temmuz 1923
Çankırı	19 Temmuz 1923	31 Temmuz 1923

7.2. Propaganda: Adayların Seçim Beyannameleri

Seçim kararı alınınca milletvekili olmak isteyenler de birer birer ortaya çıkmaya başladı. Seçilebilmenin en güvenli yolu örgütlü bir siyasal gücün içinde yer almaktı. Bu da siyasal parti demekti. Ancak henüz ülkede siyasal sistem yerine oturmadığı, işgalci güçler tümüyle ülkeden çıkarılmadığı için siyasal partiler de ortaya çıkmış değildi. Siyasetin odak noktasını TBMM oluşturuyordu. Burada da gruplar vardı. Bunlardan Birinci Grup'un liderliğini Mustafa Kemal Paşa yapıyordu. İkinci Grup'un adı vardı fakat örgütsel bir ağırlığı yoktu. Seçim kararının alınmasında ortaklaşa hareket etmişlerdi. Ancak İkinci Grup'un seçimde ne yapacağı belli değildi. Bu nedenle de milletvekili adayı olmak isteyenler dikkatli davranmak zorundaydı. Adaylar bir örgüt adına adaylıklarını açıklayıp oy toplama hakkına sahip olacakları gibi, hiçbir siyasal örgüt içinde yer almadan bağımsız olarak da adaylıklarını koyma hakkına sahiptiler.

Yasal olarak 30 yaşını geçen, seçmenlik hakkına sahip kişilerin milletvekili aday adayı olmasının önünde bir engel yoktu. Bu nedenle toplumun çeşitli kesimlerinden insanlar milletvekili adayı olmak için yoğun bir çaba içine girmişlerdi. Kahvelerde, çeşitli toplantılarda hep bu konu konuşulmaya başlanmıştı. Kimileri de "kalubeladan beri" millî egemenlik yanlısı olduklarını, geçmişte padişaha karşı

nasıl mücadele ettiklerini anlatmaya koyulmuştu. *İleri* gazetesinin çizdiği tabloya göre; "mebus olmak isteyenlerin bir kısmı iş arayanlardı. Nasıl eskiden memuriyet, bâb-ı hükümet, bütçe herkesin iştahını celb ettiyse şimdi de mebusluk öyledir. Azledilen, açığa çıkarılan memur kendisini aday ilan etmişti."

Adaylık, masrafsız ve külfetsiz bir işti. Bir lira sarfıyla, bir "telgraf çekilmesiyle" adaylık yolu açılıyordu. 21 Nisan'a kadar aday sayısının sekiz bini geçmiş olması *İleri*'nin düşüncelerini kanıtlar nitelikteydi.[15]

Müdafaa-i Hukuk Grup'u adayları örgütlü hareket ederken, bireysel olarak aday olanlar da kendi olanaklarıyla kendilerini seçmenlere tanıtmaya çalışıyordu. Örneğin; İstanbul'dan, İzmir'den ve Konya'dan bağımsız adaylığını koyan Ali İhsan Paşa[16] 9 Umde'ye taraftar olduğunu belirtmişti,[17] 20 Mayıs'ta Konya'nın kazalarında yaşayan bazı eşrafa mektup yazarak oy verecek kişileri aydınlatmalarını istemişti.[18] Deneyimli politikacı Lütfi Fikri Bey de İstanbul'dan adaylığını koymuş ve şu bildiriyi yayımlamıştı:

> Muhterem vatandaşlarım,
>
> Bu kere icra edilmekte olan mebus intihâbatında İstanbul için müstakil olarak namzetliğimi vaz ediyorum. Geçen intihabatta itimadınıza mazhar olmuş iken burada tafsili zaid bazı esbab ve avâmil sebebiyle o vakit teveccüh eden vekâletten maalesef istifade edememek mecburiyetinde kaldı idim. Ondan sonra pek mühim hadiseler oldu. Geçen şu birkaç senenin vakayii alâlade zamanlarda bir asra ait vakayiin ancak doldurabileceği tarih sahifelerinden ziyade yer doldurmuştur. Şanlı ordumuzun azim şanpesandânesi eseri olarak memleket(in) düşman istilasından tahlisi üzerine şimdi idareten ve siyaseten çalışmak o parlak zaferi velût yapmak cümlemize farz-ı ayndır. Binaenaleyh bugün indimde teveccüh edecek bir vekâlet-i milliyeyi bütün fedakârlıkla icradan daha büyük bir vazife-i vataniye, ondan daha ulvi bir zevk yoktur. İşte şu kanaatle karşınıza geliyor ve reylerinizi istiyorum. Size uzun uzadıya programlar yapmak fikrinde değilim. On beş seneden beri hepimiz çok süslü programlar gördük; fakat yine o süslü programların haleti heyet-i umumiyemizde en ufak bir âmil olmadığına da şahit olduk. Memleketin her şeyden evvel hüsn-i idare ve ale-l-ıtlak kanuna hürmet sayesinde temin olunabilecek bir sükûna ihtiyacı vardır, evvelemirde bu temin olunsun, ondan

sonra hangi kanun ve programın daha nâfi olabileceğini düşünmek sırası gelir. Bu defa itimat ve vekâletinize mazhar olur isem bütün kuvvetimle arzum ve imanımla memlekete işte böyle bir devr-i sükûn ve kanun getirilmesine çalışacağım. On beş seneden beri devam eden devre-i ihtilaliye artık nihayet bulmalıdır. "Bir parça huzur ve sükûn, bir parça kanun!" işte size en az yer tutabilecek iki kelimelik muhtasar fakat mukayyet program.

İstanbul'a mahsus bir fikir ve emel olmak üzere de şunu arz edeyim: Pây-i tahtımızın İstanbul ya da bir başka şehir olması devletimizin umum cihandaki mevkiine pek müessir olabilecek bir keyfiyettir. Anadolu'da istisnai zamanlara mahsus olmak üzere bir ikinci ufak pây-ı taht yapılabilir. Fakat devletin pây-i taht-ı resmiyesi daima İstanbul olarak kalmalıdır. İtimat ve vekâletinize mazhar olur isem bu fikir ve ümniyeyi de müdafaa edeceğim.

Muhterem ahali!

Şahsım için büyük bir şey söylemeğe lüzum görmüyorum. Hayat, mazi-i siyasiyem üzerine elbette hak-ı acizanemde bir fikir ve kanaatiniz vardır. Verdiğim sözü tutup tutmayacak bir adam olduğumu da elbette bilirsiniz.

Bâlâda maruz esasatta benimle müttefik iseniz sırf bir vazife-i vataniye olarak arz eylediğim namzetliği kabul ve bendenize bilfiil ifayı hizmet imkânı bahş buyurunuz efendim.

Sabık İstanbul mebusu ve Baro Reisi
Lütfi Fikri.[19]

Lütfi Fikri Bey bir başka beyannamesinde ise milletvekili seçildiği takdirde mecliste bir "emniyet subabı" olacağını belirtti.[20]

Sanatkâr Ahmet Ziya Bey ise Müdafaa-i Hukuk adayları arasında yer alamamaktan dolayı üzgündü. Umdelere bağlı olduğunu belirten Ahmet Ziya Bey, "dışarıya muhtaç olmamak için birçok eşya ve emtia için fabrika açmak" istediğini söyledi.[21]

Abdülkadir Kemali Bey Kastamonu milletvekili iken bu seçimde Adana'dan ve Mersin'den adaylığını koydu. "Kızıl Yafta" adıyla bir bildiri yayınladı. Trenle seyahat etti, bildirilerini sokak sokak gezerek, çarşı pazar dolaşarak her yerde dağıttı. Lozan Konferansı'nda Venizelos'un, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin Türkiye temsilcilerine karşı söyledikleri sözleri bildirisine alarak kimi eleştirilerde de bulundu. Adaletten söz açtı, ülkede zalim bir gücün olduğunu iddia etti. İktidarı şu sözlerle eleştirdi:

نامزد ـــ كورييورسكيا ، اوچ سنه‌در سنك ايچين ناصيل چاليشدم .. بنه‌رأيكى بكا ويرا!
كويلى ـــ افندى، كورييورم ماشاالله ... حله بو سفرده سن رأيكى بكا ويرده برازده بن شيشمانلايم !

Milletvekili adayı ile köylünün konuşmasını anlatan karikatür. (Akbaba, *9 Nisan 1923*)

"Namzet – Görüyorsun ya, üç senedir senin için nasıl çalıştım... Yine reyini bana ver!
Köylü – Efendi, görüyorum maşallah... Hele bu sefer de sen reyini bana ver de biraz da ben şişmanlayayım!"

> Ben adil bir hükümet kurulmasını istiyorum. Hazret-i Ömer ve Ali'nin meşhur olan cihan adaletine yaklaşmak, yani bütün zalimâne hareketlere bütün kuvvetimle karşı geldiğim için bana muhalif diyorlar... Saltanatlarını yıkmak istediğim türedilerin çıkardıkları sözlerine ehemmiyet vermeyiniz...[22]

Bu bildiri ve ona verilen yanıtlar seçimin özgür bir ortamda geçtiğinin de kanıtı oldu. Atina sefiri Ali Galip Kemâli Bey de İstanbul'dan aday olmuştu.

Sarandi adlı bir Rum ise Ortodoks bir Türk olduğunu belirterek 19 Haziran 1923'te İstanbul Heyet-i Teftişiyesi'ne şu düşünceler çerçevesinde milletvekili adayı olmak istediğini bildirdi:

> Hıristiyan bir Arap nasıl ayrı bir lisan konuşmuyor, Hıristiyan bir Arnavud nasıl başka bir lisan aramıyorsa Türk Ortodokslarının da, anadil olarak Türkçe'den başka bir lisan tekellüm etmemeleri, Rumluk ve Yunanlılık propagandalarının ve İncil yerine kitab-ı siyaset okutan papazların def' ve tel'in edilmesi ve harsta ve medeniyette mevkii olmayan bugünkü Rumca'nın mektep programlarında bâ külliye ihracıyla tedrisat-ı ibtidaiyenin sırf Türkçe ve Türk vatanperverliğinin inkişafına müsaid ve hadim şekillerde icrası ve Rumca lisanının aile ve mektep muhitinden bâ külliye ref' ve tardı, imtiyazât-ı mezhebiyenin ilgası, nikâh, talak, ers (miras) hususatının biltakibat kanun-ı medeniye ilavesi ve papazların hasren mabed ve ahkâm-ı ibadet ile iştigal etmesi ve bunun haricinde cismani ve maddi sıfatlarının nez'i, yeni şekiller ve kalplerde muvazaalı hıyanet rolüne devam etmek isteyenlerin alenen ve vicdan-ı millî muvacehesinde teşhir ve ithamıyla hudut haricine tardı ve Türk hâkimiyetinin Halk Fırkası umdeleri dâhilinde el-yevm'ül-kıyam muhafaza ve temin-i inkişaf ve itilâsı ve son büyük mucize ve harikanın [mebde-i zi kemali] muhterem Gazi Paşa'nın kayd-ı hayatla Büyük Millet Meclisi Reisi olmasını âmir bir esas teşrii vaz'ıyedir.[23]

Milletvekili adayları içinde "herkesin derdine derman bulacağını, vekilleri sık sık istizaha çekerek her hafta yaptıkları işlerin özetini isteyeceğini, mecliste her gün yoklama isteyerek devam etmeyen mebuslara kıstalyevm" yapacağını ve "sürüden ayrılanı kurt kapar" düşüncesiyle çoğunluk nerede ise onlardan ayrılmayacağını belirtenler, "ben ... kazası namına namzetliğimi koydum. Benim için en kuvvetli umde mebus çıkmaktır. Mebus çıktıktan sonra meclis ne isterse onu yapacağım" diyenler de vardı.[24]

Millî Mücadele Dönemi'nde mecliste bulunup başarılı hizmetler yapmış Müdafaa-i Hukuk Grup'u üyelerinden de beyanname yayımlayanlar olmuştu. Bunlardan biri de Menteşe (Muğla) Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey'di ve şu beyannameyi yayımlamıştı:

> Millî hareketlerimizin daha mukaddimesinde idi ki vatana karşı borçlu olduğum vazifeyi ifa için Garb-i Anadolu'da diyar diyar dolaşırken yolum beni çocukluğumun en iyi hatıralarını sinesinde geçirdiğim güzel memleketinize çıkardı. Sırf bir lütuf ve teveccüh eseri olarak mebusluğunuza layık gördünüz. Millî Mücadelemizin milliliğine imanı olan güzel İzmir'imizi düşman ayağının telvis ettiği dakikadan itibaren aziz vatanımızı kurtarmak için kahramanca en öne atılan Menteşe'nin yüksek ve ruhlu halkının vekili olmayı canıma minnet bildim. Mebusluk hayatıma elbette yakından agâh oldunuz. Bana emriniz aziz Türkiye'nin istihlâs ve istiklâli ve necib milletimizin hâkimiyeti ve temin-i ikbâli idi. Bu maksadla milletimizin halâsına çalışanlarla birleştim büyük ve dahi reisimiz etrafında hisseme düşen her vazifeyi kabul ettim ve ifasına uğraştım. Memleketimizin âli menfaatlerinin uhdeme tahmil ettiği vazifeler güzar eden bu üç sene zarfında bir defa olsun gelip sizinle hasbıhal etmek vazife ve zevkinden beni mahrum bıraktı. Fakat büyük milletimizin daha şâmil umumî ve müstacel menfaatlerine taalluk eden işleriyle meşgul olduğumu ve bu uğurda sizinle görüşmekten mahrum kaldığımı anladıkça daha ziyade memnun olacağınızı düşünerek müteselli oldum. Çünkü intihabat başladığı bu sırada bile gelip şifahen hesap vermeye kudretyâb olamıyorum. Vazifem şimdi dahi Ankara'dan infikaka müsaade etmiyor. Mahezâ mebusluğunuza layık gördüğünüz bu devrenin uzaktan olsun hesabını verebilmiş olmak için size bu sözlerimle hitab ediyorum.
>
> Mebusluğumun birinci senesi cephelerde ve yeni açılan Büyük Millet Meclisi'nde ve onun istikrarının iltizam ettiği İstiklâl Mahkemesi riyaset veya âzalığında geçirdim. İkinci senesi Rusya'da güzerân oldu. Üçüncü senesi Türkiye Rusya Ticaret Muahedesi Murahhaslığı, Sıhhıye Vekâleti Vekilliği vazifeleri ve pek mühim müzakerelerin takibi meselesiyle Ankara'dan oraya gidip gelebilmeğe müsaid bir zamana sahip olamadım.
>
> Mesaimin şekli cümlenizin malumudur. İktisadî ve siyasi kanaatlerime de şüphesiz vâkıfsınız. Çünkü onları ben her münasebetle izhar ettim. Gazetelerde yazdım, Büyük Millet Meclisi Kürsüsü'nden söyledim. İş başında gösterdim. Binaenaleyh tekrardan içtinab ederim. Ancak bu bahisde size söylemek istediklerimi hülasa olarak ifade etmiş olmak için şurasını sarahat-

le beyan ederim ki intihabat münasebetiyle Gazi Paşa Hazretleri tarafından neşredilen umdelerin bugün memleketin en müstacel ihtiyaçları düşünülerek tanzim edilmiş en iyi bir veçhe olduğuna kaniyim. Bunları söylemekten maksadım lütfen vekâletlerini tavsiye suretiyle beni taltif eden lütufkâr Menteşe halkına tecrübelerimin ve müşahedelerimin bahşettiği kanaatle inandığım doğru yolu söylemek ve teveccüh buyurduğunuz vekâletin müddet-i hitama yaklaşması münasebetiyle hesap vermeyi bir vazife bildiğimdir.

Pek iyi biliyorsunuz ki geçen intihabatın şümulü memleketimizin halâs ve istiklâli idi. Bu defaki de bu kadar fedakârlıklarla nihayet elde edilen milletimizin hâkimiyet-i mağsubiyesinin istikrarı ve önümüze açılan iktisad devresinde muvaffakiyet ve ef'âli meselesidir. Bilâ-kayd ü şart milletimizin hâkimiyeti ve senelerden beri nalân ve perişan aziz vatanı ve efendiliği uğrunda her fedakârlığı göze alan halkımızın refah ve saadeti ancak bu defaki intihabatta iyi vekiller seçilebilmesiyledir ki teyid ve temin edilecektir.

Ey Menteşe'nin kahraman halkı, kalb ve vicdanınızda öteden beri en geniş mana ve şümulüyle duyduğunuz ve yaşadığınız bu emel üzerinde size karşı daha ziyade tevakkufa lüzum görmem. Daima iyi daha iyi mebuslar intihabına muvaffakiyetinizi dilerim. Selamlarımı, teşekkürlerimi ve hürmetlerimi kabul etmenizi rica ederim.

Sıhhiye Vekâleti Vekili
Doktor Tevfik Rüştü.[25]

Cebelibereket milletvekili İhsan Bey de yayımladığı beyannamede şunları söylüyordu:

İçinde bulunduğumuz intihabat, bir kıymet ve ehemmiyet-i fevkalâdeyi hâizdir. Vereceği neticenin ehemmiyeti nokta-i nazarından bu gibi intihablar milletlerin tarihinde pek çok tekerrür etmez. Zira vâki olduğu an-ı tarihîde pek ender ve müstesnadır. Tarihinde bizim gibi -uzun ve yorucu bir muharebeden sonra- düşman istilasına, hükümdar ve rehberlerinin hıyanetine uğramış, hayatının bütün şirazeleri bozulmuş olduğu bir zamanda best bad-elmevte kıyam eden hemen hemen ümitsiz bir mücadeleyi en namüsait şerâit içinde zafer ve muvaffakiyetle neticelendiren millet ender olmuştur. Fakat biz bugünlerde kalmadık. Biz ilahi bir azim ile harici düşmanları kapı dışarı attığımız gibi dimağımıza, ruhumuza, kalbimize, hislerimize asırlardan beri yerleşmiş olan ve bizi ta içimizden ta kalbegâhımızdan kemirerek o harici darbelere maruz bırakan batınî illetleri, marazları, hastalıkları da kökünden koparıp at-

mağa azmeyledik. Saltanat-ı şahsiye makamına hâkimiyet-i milliyeyi ikâme etmekle biz kadim efsaneler kahramanı gibi, boynumuza ve kalbimize atılmış ağır ve öldürücü zincirlerin kâffesini bir hamle ile kırarak taze, zinde, hür, müstakil, kendi mukadderatına, kendi nefsine sahip ve hâkim olarak meydana atıldık.

Bu kadar şümul ve vüs'ata hâiz ameliyeyi hiçbir millet bir hamlede yapamamıştır. İşte içinde bulunduğumuz intihap böyle muazzam bir ameliyenin ferdasında vâki oluyor. İntihabın vereceği netice iki nokta-i nazardan mühimdir: Haricen dost ve düşman bütün dünya bu intihabın vereceği neticeye sabırsızlıkla intizar eylemektedir. Dostlar intihabdan teceddüt, terakki ve tealiye doğru azmetmiş, müttehid, müttefik, kuvvetli ve binaenaleyh mücadelesiyle ihraz ettiği galebeyi ve kazandığı hürriyet, istiklâl ve şerefini muhafaza ve müdafaaya kâdir bir Türkiye'nin çıkacağını bekliyorlar. Düşmanlar ise irtica, ihtiras, nifak içinde puyan, zaaf ve binaenaleyh kazanılan zafer, şeref ve hâkimiyeti muhafaza kudretinden mahrum bir Türkiye'nin çıkmasına intizar ediyorlar.

Hakikat-i hâlde bu intihabat gerek cihan ve gerek kendi nazarımızda bir imtihan ve tecrübe mahiyetini hâiz olacaktır. İntihabat yaptığımız haricî ve dâhilî mücadelelerin şuurlu olup olmadığını, istiklâl ve hâkimiyet-i milliyenin kıymet ve kudretini bi-hakkın idrak edip etmediğimizi isbat edecektir.

Türkiye halkı(nın) dört seneden beri gösterdiği mucizelerle bütün cihanı hayretten hayrete sevk etmiş olduğu gibi bu imtihandan da muvaffakiyet ve muzafferiyetle çıkması elzemdir. Elde edilen dâhilî ve haricî bütün zaferlerin talihi bu son muvaffakiyete vabestedir. Türkiye halkı unutmamalıdır ki gerek harice karşı ihraz etmiş olduğu zafer, gerek dâhile karşı elde ettiği muvaffakiyet yalnız intihabatta göstereceği dirayetle tetevvüç edecektir. Eğer bu cihet layığı veçhile takdir olunamaz ve intihabat arzu olunan neticeyi vermez ise şüphe etmemelidir ki haricî ve dâhilî muzafferiyetlerimizin kâffesi muazzam tehlikelere maruz bırakılmış olacak ve bundan dört sene evvel gördüğümüz gibi yine hariç ve dâhildeki düşmanlarımız birleşerek kırdığımız zincirleri birer birer boynumuza ve kalbimize takmağa tasaddi edeceklerdir.

Buna meydan vermemek, dâhilî ve haricî zaferlerimizi temin ve tersin etmek için yegâne tarik, Millî Mücadele'mizi ta ibtidasından beri nefsinde temsil eden ve millet ve memleketi muhakkak bir felaket ve esaretten kurtarmış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında toplanmaktır. Bu cemiyet ve onun muhterem reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'dir ki haricî ve dâhilî muzafferiyetlerimizi temin etmiştir. Bu cemiyetin misakı olarak millete neşr etmiş olduğu umdelerdir ki istihsal olunan istiklâl-i millî ve hâkimiyet-i milliyenin müstâkilen inkişafı ve tarsinini taahhüt ediyor. Mücadele esnasında millete rehber olarak

milleti bin türlü felaketlerden kurtarmış olan haricî ve dâhilî esaret yerine istiklâl-i millî ile hâkimiyet-i millî esaslarını fiilen ikâme eylemiş bulunan bir cemiyet bu kere de sulhun akdi arifesinde aynı esasları muhafaza ve o esaslar dairesinde memleketin refah ve saadetini kendine şiar ittihaz ediyordu. O halde milletin efradına terettüp eden yegâne vazife bu cemiyetin etrafında yekvücut bir kitle halinde toplanarak müstakbel Büyük Millet Meclisi'nde kuvvetli bir ekseriyete istinad edecek ve millet ve memleketi harice karşı şan ve şerefle temsil ve dâhilde de milletin hâkimiyetini ve onun istimzal ettiği refah ve saadeti temin kudretini haiz ve kuvvetli bir hükümetin vücuda gelebilmesini teminden ibarettir. Muazzam mücadele-i milliyemizi biz yalnız vahdetle ve mücadelelerimizi temsil eden zevatın etrafında toplanmakla kazandık. Sulh devresine intikal ederken yine aynı fazileti irâe edersek yapmakta olduğumuz mücadelenin ehemmiyet ve kıymeti(ni) müdrik bulunduğumuzu bütün cihana isbat etmiş olur ve dâhilî ve haricî düşmanlarımızın hakkımızda perverde ettikleri amâl ve niyât-ı bedhahaneye son ve kat'i bir darbe vurmakla millet ve memleketin ebedî istiklâl ve hâkimiyetini temin etmiş oluruz. Binaenaleyh, Ey Türkiye Halkı, hepimize düşen vazifeyi ifa edelim. Reylerimizi teşeddüte uğratmadan istiklâl ve hâkimiyetimizi temsil eden Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin etrafında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namzetlerine verelim.

Cebelibereket Mebusu
İhsan[26]

Seçim bittikten sonra bildiri yayımlayan milletvekilleri de oldu. Antalya milletvekili Ahmet Saki[27] ve Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey gibi.

Bu seçimde halk kimi isteklerini dile getirmekten de çekinmemişti. Örneğin eski İktisat Vekili Celal Bey İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli, Muğla livalarında seçimlerin gidişatı hakkında incelemelerde bulunmuş, halkla görüşmüş, halkın şikâyetlerini dinlemişti. Aydın vilayetinde halk tren tarife ücretlerinden şikâyet etmişti.[28]

Seçim propagandaları sırasında kimi İkinci Grup üyelerine tepki de gösterilmişti. İkinci Grup üyeleri arasındaki Afyonkarahisar milletvekillerinden İsmail Şükrü Efendi, İkinci Grup adına propaganda yapmak için Afyonkarahisar'a gitmiş, kentin ulemasını bir medreseye davet ederek burada bir konuşma yapmak istemişti. Ancak toplantıya çok az kişi katılmış, katılanlar da Şükrü Efendi'nin "irticakerâne" sözleri üzerine onu yuhalayarak susturmuşlardı.[29]

Bu seçimde insanlar görüşlerini serbestçe açıklamış, Adana'da bir gazete Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karşıtı propaganda yapmaktan çekinmemişti. Muhalefette bulunan kişiler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde serbestçe seçim mücadelesine katılmışlardı. Hatta saltanat ve hilafet konusundaki düşünceleriyle Müdafaa-i Hukukçuların karşısında yer alan bir hoca efendi Afyonkarahisar'da milletvekili seçilebilecek düzeye gelmişti. *Akşam* gazetesine göre bu kişi "şimdiye kadar bu derece serbest intihap görmedim"[30] diyerek seçimlerin özgür bir ortamda yapıldığına da işaret etmişti.

7.3. İstanbul'daki Milletvekili Seçimi

Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki seçim heyeti İstanbul için İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'i, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı, Dâhiliye Vekili Fethi Bey'i, Şark (Doğu) Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı, Ordu Komutanı Refet Paşa'yı, Tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'i, Milletvekili Adnan Bey'i, eski Sıhhiye ve Muavenat-ı İçtimaiye Vekili Dr. Refik Bey'i, eski Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'i, Hariciye Vekâleti müşavirlerinden Akçuraoğlu Yusuf Bey'i, Moskova Sefiri Ahmet Muhtar Bey'i, Milletvekili Ali Rıza Bey'i, İsmail Canbolat Bey'i, Mühendis Süleyman Sırrı Bey'i, Donanma Komutanı Miralay Hamdi Bey'i milletvekili adayı olarak belirlemiş ve 20 Haziran 1923'te belediye başkanına ve Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti'ne bildirmişti. İstanbul İntihab-ı Mebusan Teftiş Heyeti de kendilerine bildirilen isimleri gazetelerle halka duyurmuştu.[31] İstanbul milletvekili adayları, aday olduklarını Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine yazdığı şu yazı ile öğrenmişlerdi:

> Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası namına İstanbul vilayeti mebusluğu için namzetliğiniz ilân edilmiştir. Muvaffakiyet temenni ederim.
>
> 21 Haziran 1339
> Gazi Mustafa Kemal[32]

İstanbul İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi, 24 Haziran'da bir duyuru yayımlayarak milletvekili seçiminin 28 Haziran'da Darül-

fünun konferans salonunda yapılacağını bildirmiş ve ikinci seçmenlerden saat 8.00'den 19.00'a kadar mazbatalarıyla gelip oylarını kullanmalarını istemişti. İzdihamı önlemek için de Beyazıt ve Fatih ikinci seçmenlerinin saat 8.00 ile 12.00, Yeniköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kadıköy, Adalar, Makriköy ikinci seçmenlerinin 13.00 ile 16.00, Beyoğlu ikinci seçmenlerinin de 16.00 ile 19.00 saatleri arasında oylarını kullanabileceklerine işaret etmişti.[33]

Belediye sınırları dışında kalan Ömerli, Gökboza, Şile ve Kartal'da da milletvekili seçimi 27 Haziran'da yapılmış ve oyların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarına verildiği saptanmıştır.[34]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu yakasındaki ikinci seçmenleri almak üzere Perşembe sabahı Şirket-i Hayriye'nin bir vapurunun Üsküdar'dan hareket etmesini kararlaştırmıştır. Buna göre vapur, Kavak'a kadar tüm iskelelere uğrayıp ikinci seçmenleri alacak, dönüşte Kadıköy'e yanaşıp oradaki ikinci seçmenleri alıp köprüye götürecek, köprüden arabalara binilerek oy verme yerine gidilecekti. Üsküdar ikinci seçmenleri saat 13.00'e kadar Beyazıt Camii avlusunda toplanıp buradan topluca Darülfünun konferans salonuna gidecekti. Beyazıt ikinci seçmenleri de Sultanahmet'te toplanarak birlikte oy verme yerine gideceklerdi.[35]

İstanbul'da milletvekili seçimi 28 Haziran 1923'te Darülfünun konferans salonunda yapıldı. 28 Haziran'da sabah saat 6.30'da kollarında kurdelelerle Heyet-i Teftişiye üyeleri salona geldiler. Salon, binanın dışı ve yollar bayraklarla donatılmıştı. Salondaki büyük kürsünün önüne oy sandığı konulmuştu. Kürsünün arkasına da büyük bir Türk bayrağı asılmıştı. Salona iki tahta konulmuştu. Birine güzel bir hat ile Tuğrakeş Hakkı Bey tarafından "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin taht-ı riyasetlerindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İkinci Devre İntihabiye İstanbul Mebusları namzet listesi" başlığı altında adayların isimleri, ikinci tahtaya ise tebeşirle diğer adayların adları yazılmıştı.

Bu seçimde Refet Paşa, Hacı Ülya Efendi, Mazhar Bey, Nurettin Paşa mazbatayla aday gösterilmişti. Ferid Bey, Selahattin Bey (asker emeklisi), Selahattin Sırrı Bey (gümrük memuru), Hacı Askeri, Mahmut Nedim Bey, Ahmed Ziya Bey, Abdülkerim Paşa, Dr. Hamit Nec-

det Bey, Mehmet Nasuhi Efendi, Mehmet Selahattin Bey, Hafız İbrahim Rıfat Bey, Aşir Efendi, Naum Efendi, Adil Bey, Hacı Kâmil Efendi, Ali İhsan Paşa, Mehmet Halid Bey, Lütfi Fikri Bey, Mustafa Nafi Bey, Vehbi Bey bağımsız olarak kendi kendilerince aday olmuştu.[36]

Saat 8.00'de Vali Haydar Bey ve Heyet-i Teftişiye üyeleri salondaki yerlerini aldı. Güvenliği sağlamak üzere silahlı iki jandarma eri salonda bulunduruldu. Sandığın arkasındaki kürsü ise Heyet-i Teftişiye kâtiplerine ayrıldı. Saat 8.30'da Darülfünun 'a yakın yerlerdeki ikinci seçmenler salona gelmeye başladı. Saat 9.00'da salona gelen ikinci seçmen sayısı 100'ü geçti.

İkinci seçmenler mazbataları incelendikten sonra salona alındı. Vali Haydar Bey, oy sandığını kontrol ettikten sonra Üsküdar Mevlevi Şeyhi Remzi Efendi Türkçe bir dua okuyarak "hâkimiyetimizi iki sene için omuzlarına alacak olan zevata muvaffakiyetler ve millete mesut istikballer dilerim" dedi. Caferağa Mahallesi imamı da bir dua okuduktan sonra sandığın iki yanına birer jandarma kondu ve Heyet-i Teftişiye başkanı oy verme işlemini başlattı. İlk oyu Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Umumiye Kâtibi eski Âyan Meclisi Başkâtibi Sâdi Bey kullandı.[37] Törende dinî cemaat başkanları yanında Adnan Bey, Yusuf Kemal Bey, İstanbul Müdafaa-i Hukuk üyeleri de hazır bulundu.

Oy verme işlemi şöyle yapıldı: İkinci seçmenlerin her biri sandık başına geldiğinde seçmenin mazbatası Heyet-i Teftişiye üyelerince inceleniyor ve kendisine pembe renkte, üzerinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Devre İntihabiye" yazılı ve sadece 15 ad yazılabilecek şekilde basılmış, mühürlü boş bir seçim pusulası veriliyordu. Pusulayı alan ikinci seçmen, tahtada adları yazılı milletvekili adaylarından seçmek istediği on beş kişinin adını bu pusulaya yazdıktan sonra oy sandığının sağ yanına geçiyor, mazbatasını sandığın başında bulunan Heyet-i Teftişiye üyelerinden birine gösteriyordu. Heyet-i Teftişiye üyesi ikinci seçmenin mazbatasını alıp mazbatanın numarasını elindeki listeye işaretliyordu. İkinci seçmen oyunu sandığa attıktan sonra sandığın sol tarafından bahçeye çıkıyordu. Bu seremoniye uygun olarak seçim saat 19.00'a kadar sürdü.

Seçimde İstanbul'da âdeta listeler savaşının yaşandığı görülmektedir. Zira Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grup'u adaylarını gösteren listenin dışında iki liste daha ortaya sürülmüştü. Bunlardan

birinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Devre-i İntihabiye İstanbul Mebuslarına mahsus Rey Pusulasıdır" yazıyordu. Aday olarak da Hüseyin Rauf Bey'in, Müşir Fevzi Paşa'nın, Fethi Bey'in, Kâzım Karabekir Paşa'nın, Refet Paşa'nın, Dr. Adnan Bey'in, Dr. Refik Bey'in, Ali Rıza Bey'in, Miralay Hamdi Bey'in, Hacı Askerî Efendi'nin, Ali İhsan Paşa'nın, Hacı Ülya Efendi'nin, Lütfi Fikri Bey'in, Nurettin Paşa'nın ve Kemaleddin Paşa'nın adları yer alıyordu. Bu liste 1000 tane çoğaltılmış Hacı Askeri ve adamları tarafından dağıtılmıştı. Bir başka listede ise Rauf Bey'in, Fevzi Paşa'nın, Refet Paşa'nın, Kâzım Karabekir Paşa'nın, Muhtar Bey'in, Abdurrahman Şeref Bey'in, İsmail Canbolad Bey'in, Hamdi Bey'in, Mersinli Cemal Paşa'nın, Lütfi Fikri Bey'in, Nurettin Paşa'nın, Selahattin Bey'in, Kara Vasıf Bey'in, İstanbul mebusu Şükrü Bey'in adları geçiyordu.[38]

Saat 19.00'da oy verme işlemi bitince sandık mühürlendi, başına iki polis konulduktan sonra iki saatlik bir yemek arası verildi. Saat 21.00'de Vali Haydar Bey ve Heyet-i Teftişiye üyeleri salona gelerek mühürleri söktü ve dört gruba ayrılarak oyların tasnifini başlattı. Tasnif sonucunda 1277 ikinci seçmenden 1256'sının oylarını kullandığı görüldü. 1254 oy geçerli 2 oy geçersiz sayıldı.[39] Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları şu oyları alarak seçimi kazandılar:[40]

Hüseyin Rauf Bey	1252
Fevzi Paşa	1250
Kâzım Karabekir Paşa[41]	1250
Dr. Adnan Bey	1239
Refet Paşa	1238
Muhtar Bey	1237
Abdurrahman Şeref Bey	1234
Ali Fethi Bey	1230
Hamdi Bey	1226
Dr. Refik Bey	1225
Süleyman Sırrı	1223
Hamdullah Suphi Bey	1213
Ali Rıza Bey	1202
Yusuf Akçuraoğlu	1183
İsmail Canbolat	1181

Seçilen milletvekillerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi âzalığı için İstanbul Daire-i İntihabiyesince 28 Haziran 1339 tarihine müsadif Perşembe günü icra kılınan intihap neticesinde ..... rey ile İstanbul mebusluğuna intihap edildiğinizi tasdiken iş bu mazbata Heyet-i Teftişiyece tanzim kılındı" cümlesinin yer aldığı bir belge verildi. Bu belgede Heyet-i Teftişiye başkanı ve üyelerinin de isimleri ile imzası vardı. Bunun altında da mazbatayı Meclis-i İdare'nin onayladığını gösteren şu ibare yer alıyordu:

> İstanbul Heyeti Teftişiyesi'nden tanzim kılınan işbu mazbata-i intihabiye intihab-ı mebusan kanun-ı muvakkatinin elli dördüncü maddesine tevfikan tasdik kılındı.[42]

7.4. Ankara'daki Milletvekili Seçimi

Ankara eşraf ve aydınları Gençler Birliği Yurdu'nun girişimi ile 21 Nisan'da Türk Ocağı binasında Hüseyin Ertuğrul Bey başkanlığında bir toplantı yapmışlar ve seçim konusunu tartışmışlardı. Toplantıda Hüseyin Ertuğrul, Kimyager Refik, Avukat Ekrem Bey ile Tacettin Şeyhi Tacettin Efendi, Beypazarı eşrafından Ali Ağa, Emin ve Talat Beyler milletvekili adaylarının seçimine özen gösterilmesini istemişlerdi. Müdafaa-i Hukuk Grubu ile görüşülerek grubun umdelerini kabul eden kişilerden aday gösterilmeleri üzerinde durmuşlardı. Bunlar Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, Ali Fuat Paşa'yı, Dr. Ertuğrul Bey'i, Kimyager Avni Refik Bey'i, İstanbul Sıhhiye Müdürü Dr. Saadettin Bey'i, Mülkiye Müfettişi Mecdi Fevzi Bey'i ve Vilayet Encümeni üyesi Muharrem Bey'i milletvekili adayı olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne önermeyi kararlaştırmışlardı.[43]

Ankara'nın bazı kazalarından seçilen ikinci seçmenler ise eski milletvekillerinin bu seçimde de aday olmasını istemedikleri için Gazi Paşa'yı ziyaret etmeyi kararlaştırdılar. 2 Temmuz'da, 25 ikinci seçmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle Ankara Belediyesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımıyla bir toplantı yaptı ve seçim konusunu tartıştı. İkinci seçmenler bu toplantıda çalışmalarından

memnun olmadıkları eski milletvekillerinin adlarını Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatine sundular. Gazi Paşa'dan, kendisinin, Ali Fuat Paşa'nın ve Rıfat Efendi'nin Ankara milletvekili olmasını istediler. Gazi Paşa, kendisinin İzmir'den seçildiğini söylemişse de ikinci seçmenler itiraz etmişler ve "behemehâl" Ankara milletvekili olarak görmek istediklerini söylemişlerdir. Bu toplantıdan sonra Gazi Paşa seçim komitesi toplantısına katılarak onlarla Ankara milletvekili adayları sorununu görüşmüştür.[44] Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi şu kişileri aday olarak belirlemiş ve 5 Temmuz'da açıklamıştır:[45]

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Rıfat Efendi, İhsan Bey, Hilmi Bey, Ömer Mümtaz Bey, Şemseddin Efendi, Kınacızade Şakir Efendi, Ahmed Bey, Rasim Efendi, Haydar Bey, Muharrem Efendi, Hacı Abdullah Efendi.[46]

Ankara seçimleri 22 Temmuz'da yapılan Keskin seçimleriyle tamamlandı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gösterdiği 13 adaydan şu 6 kişi çoğunluğu sağlayarak milletvekili seçildi:[47]

Gazi Mustafa Kemal Paşa	598
Ali Fuat Paşa	585
İhsan Bey	407
Kınacızade Şakir Efendi	345
Hilmi Bey[48]	372
Ömer Mümtaz Bey	297

7.5. Diğer İllerdeki Seçimler

Seçim süreci başlayınca bazı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerinde kargaşa yaşanmaya başlamıştı. Bu durumun seçimleri olumsuz etkileyeceğinden endişe duyan Ankara, böyle merkezleri feshederek buralarda yeni heyet-i merkeziyeler oluşturma yoluna gitti. Trabzon, kargaşa yaşayan merkezlerin başında geliyordu. Trabzon esnaf ve ileri gelenleri de Mustafa Kemal Paşa'dan ülke çıkarına aykırı, millî hâkimiyete karşıt bir yol tutan ve çirkin propaganda yapan merkez ve kaza teşkilatlarının feshedilerek seçimlerde aktif görev yapmak üzere yeni bir örgütlenmenin oluşturulmasını

istedi.[49] Bunun üzerine Müdafaa-i Hukuk başkan vekili Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey ile Adana milletvekili Zamir Bey tam yetkiyle Trabzon'a gönderildi.[50]

İşgalin henüz yaralarının sarılmadığı bir ortamda gerçekleştirilen seçimler Ankara'dan yönlendirilmeye çalışılmış olsa da seçim mevzuatından kaynaklanan kimi sorunlar nedeniyle uzun sürdü. İlk sonuç Biga'dan[51] son sonuç ise 18 Ağustos'ta Trabzon'dan alındı.[52]

8. Seçim Sonuçları ve TBMM'nin Toplanması

Emperyalizmin işgalinden kurtulan ülkeyi çağdaş temeller üzerinde yeniden inşa edecek olan ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlere giderken ülke 72 seçim çevresine ayrılmıştır. Seçim mevzuatında herhangi bir değişikliğe gidilerek siyasal örgütlerin ya da bireylerin bağımsız aday olmalarını, aday olanların propaganda yapmalarını engelleyici bir kısıtlamaya da gidilmemiştir. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı Birinci Grup dışında herhangi bir siyasal örgüt seçim alanına inme cesareti gösterememiştir. Birinci Grup, 57 seçim çevresinde seçilecek milletvekili kadar aday göstermiş; 56 bölgede grup tarafından gösterilen adaylar milletvekili seçilmiştir.

Demokratik teamüllere uygun hareket eden Birinci Grup, dokuz ilden seçilecek milletvekili sayısından daha fazla milletvekili adayı göstererek kısıtlı sayıda da olsa seçmenlere tercih olanağı da tanımıştır.[1] Bu çerçevede Ankara'dan 6 milletvekili seçilecekken 13, Bursa'dan 5 milletvekili seçilecekken 15, Eskişehir'den 3 milletvekili seçilecekken 9, İçel'den 2 milletvekili seçilecekken 4, Karesi'den 8 milletvekili seçilecekken 10, Kars'dan 2 milletvekili seçilecekken 4, Mardin'den 5 milletvekili seçilecekken 11, Ordu'dan 5 milletvekili seçilecekken 8 kişi aday gösterilmiştir.

Bununla birlikte İttihad ve Terakki Cemiyeti/Partisi ile İkinci Grup seçime katılmayınca, halk güvenilir bir lidere, iyi hazırlanmış bir programa sahip ve iyi örgütlenmiş olan Birinci Grup'a yönelmiş, onun adaylarını desteklemiştir. Böylece seçimi Birinci Grup kazanmıştır.[2] Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın adayı olmadığı halde, bağımsız olarak seçime katılan ve seçimi kazanan milletvekilleri de olmuştur. Eskişehir milletvekili Emin Bey ile Gümüşhane milletvekili Zeki Bey gibi.[3]

Yeni meclise gelen üyeler düşünce yapıları itibariyle pek de birbirine benzer değildi. *İstikbal* gazetesinin *Vatan* gazetesinden alıp yayımladığı bir yorum bunu açıkça ortaya koyuyordu:

> BMM'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şimdiye kadar Türkiye'de yapılan bütün intihabatın fevkinde bir zafer temin etmiştir. Halk Fırkası'na inkılâp etmek üzere bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu intihabda temin eylediği bu kuvvetli ekseriyete rağmen BMM'nin yeni azaları arasında bazı zevatın Halk Fırkası'ndan ayrılarak başkaca bir fırka teşkil edeceklerine ihtimal vermemek mümkün değildir. Bazı yeni mebusların vaki beyanatı dikkate alınırsa yarınki meclisin içinde birkaç fırkanın teşkil edileceğini kabul etmek lazım. Eğer tahminimde aldanmıyorsam, yeni mecliste Halk Fırkası'ndan maada bir de Cumhuriyet Partisi teşkil edecektir. Cumhuriyet Partisinin Halk Fırkası ile teşriki ve tevhid-i mesai etmesi imkânı olabileceğini prensip itibariyle düşünen bazı zevat dahi yok değildir. Teceddütperverlerin başlı başına bir fırka vücuda getirmelerine ihtimal verilebilir. Şüphe yok ki memleketin her tarafına dağılmış olan İttihad ve Terakki nâmı diğer ile Teceddüt Fırkasının eski ve yeni mensuplarından bazı zevat mecliste yan yana gelir gelmez fırkacılık hayatı derhal canlanacak. Aynı fırkacılık zihniyetiyle teceddütçüler birleşecektir. Bu birleşmenin bilhassa vekillerin intihabatında hissedileceğini zannediyoruz.[4]

Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923'te saat 13.36'da en yaşlı üye olan İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref Bey'in şu konuşmasıyla açılmıştır:

> Meclis küşad olundu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devre-i intihabiyesi küşad olundu. Meclisi Âlinizi küşad etmek şerefi âcizlerine teveccüh ettiğinden dolayı Cenab-ı Hakka hamdüsena ederim.

Meclis-i Âlinizi Cenâb-ı Hak hayra hadim ve memleket hakkında müteyemmen buyursun.

Selefimiz olan Birinci Meclis vatanın halaskârı oldu. Meclis-i Âlinizin uhdesine terettüb eden vazife de Devletin nâzımı olmaktır. Hâkimiyet-i milliye esası üzerine, kavanin-i mevcudemizi teşkilât-ı cedideye tevfikan ihtiyacât-ı hazıramıza göre tadil etmek ve memleketin hüsnü idaresini ve milletin terakki ve refahını temin edecek yeni kanunlar tanzim ve tespit etmek ve harbin temadisi dolayısiyle bakımsız kalan memleketimizin imaratına himmet etmek uhde-i himmetinize terettüb eyliyor. Tevfikatı ilâhiye yaverimiz, teenni ve irfan rehberimiz ve ışığımız ve hamiyet ve vicdan istinatgâhımız oldukça mesai-i vakıamızın semeradar olacağına şüphe yoktur. Cenâb-ı Hak cümlemize yüz aklığı ihsan buyursun. Cümlemizi muvaffak bil-hayr etsin.[5]

Bu konuşmanın ardından İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başlamıştır.

9. Seçim Psikolojisi

Hemen hemen tüm yurtta egemen olan seçim psikolojisinin en güzel örneğini Ankara belediye başkanı göstermiştir. Zira o, halkta "... Müdafaa-i Hukuk Riyasetinde bulunan zat mademki bize bugünleri gösterdi, biz ancak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin göstereceği namzetleri mebus yapacağız" düşüncesinin hâkim olduğunu saptamıştı.[1] İstanbul'da Makriköy ve Adalar ikinci seçmen seçimi sırasında *Vatan* gazetesinin muhabiri seçmenlere "oylarınızı kime vereceksiniz" sorusunu yönelttiğinde de seçmenlerin hemen hepsi Müdafaa-i Hukuk umdelerine sadık kalacak milletvekillerini seçme sözü verecek kişilere oy vereceklerini söylemişlerdi. Bir seçmen bu tavrın nedenlerini de şöyle açıklamıştı:

> Bugün memleketin halaskârı Gazi Paşa'mızdır. Memleketi en iyi anlamış, ihtiyaçlarımızı en iyi takdir etmiş olan yine odur. Bu sebeble Paşa'mızın vâz etmiş olduğu esaslar dairesinde mebuslarımızı intihap edecek olanlara rey vermeyi kendime vazife addediyorum.[2]

Vatan gazetesi muhabiri Kadıköy seçmenlerine kime oy vereceklerini sorduğunda seçmenlerden "memleketi kurtaran büyük halaskârın temsil ettiği Müdafaa-i Hukuk namzetlerine rey vermeyi bir vazife-i vicdaniye bildikleri" yanıtını almıştı.[3] *Türkoğlu* gazetesi de

"İntihab başlıyor. Milletin namusunu, vatanın istiklâlini kurtaran Müdafaa-i Hukuk'tur. İstikbâlini kurtaracak da yine odur. Reyini Müdafaa-i Hukuk'un göstereceği namzetlerden başkasına verme. Dünyanın gözü intihaba müteveccihtir. Neticeyi bekliyorlar. Meydan-ı harbte gösterdiğin vahdeti meydan-ı siyasette de ispat et" diyerek seçmenleri Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy vermeye çağırmıştı.[4]

Malatya milletvekili Bedir Ağa, halkın seçimdeki psikolojisini şu sözlerle açıkça ortaya koymuştur:

> Allah Mustafa Kemal Paşa'yı sebeb-i halk etti. Memleketi kurtardı. Öyle olmasa şimdi bütün vilayetlerimiz Ermeniler elinde kalacaktı. Vilayetlerimiz Birinci (Grup kastediliyor), İkinci tanımaz. Mustafa Kemal Paşa Grup'undan olmayan namzete kimse reyini veremez. Ona muhalif olanlar bizim ahalimizden rey değil bizden selam bile alamazlar.[5]

10. Seçimde Yaşanan Olaylar: Adana Olayı

Seçimler sırasında Adana'da olduğu gibi ülkenin kimi yerlerinde de bazı olaylar yaşanmıştı. Adana'da seçimler normal bir seyir izlerken Türk ve Arap halkın birlikte oturduğu Düşme seçim dairesinde Zıblanzade ve arkadaşları olay çıkarmış; bunun üzerine Heyet-i Teftişiye üyeleri tutanak tutarak olay yerini terk etmiştir. İki gün sonra seçim yinelendiğinde ise bu kez *Halk* ve *Teceddüt* gazetelerinin sahipleri olay çıkarmıştır. Özellikle *Halk* gazetesi yazarı Mehmet Rasim, olayı, Türklük ve Araplık eksenine oturtarak âdeta bir isyan boyutuna taşımaya çalışmıştır. Heyet-i Teftişiye üyelerine saldırmış, oy sandığını alıp kaçırmıştır. Taraftarları Müdafaa-i Hukukçulara, polise ve jandarmaya da saldırmıştır. Vali, Müdafaa-i Hukuk adayları dışında bağımsız adaylığını koyanların bu olayları çıkardıklarını, suçun ağır olduğunu, olayın incelendiğini, evrak tamamlandığında mahkemeye gönderileceğini belirtmiştir. İddia edildiği gibi hükümetin seçime müdahale ettiği iddialarını da yalanlamış ve seçime hükümetin ufak bir müdahalesi dahi olmadığını vurgulamıştır.[1]

11. Seçime Katılım

Seçimlerin başarısının bir göstergesi de katılım oranıdır. 1923'lerde ülke nüfusunun 12-13 milyon, seçmen sayısının ise 5.473.891 olduğu tahmin ediliyordu. Bu seçmenin ne kadarı sandık başına giderek oyunu kullanmıştı? Bu konuda ne yazık ki yeterli veriye sahip değiliz. Elde ettiğimiz veriler İstanbul'un küçük bir bölümüne yöneliktir. Yetersiz olmasına karşın bir fikir vermesi açısından gazetelerden elde ettiğimiz İstanbul'un kimi yerlerine ait verileri aktarmakta yarar görüyoruz.

Buna göre Adalar'da 2600 seçmenden 2100'ü oy kullanmıştı, dolayısıyla katılım yüzde 80 olmuştu.[1] Beyazıt'ta katılım yüzde 88,7,[2] Üsküdar'da yüzde 98, Anadoluhisarı'nda yüzde 96 idi.[3]

İkdam gazetesine göre İstanbul'da katılım yüzde 85'ti.[4]

İstanbul'un kimi mahallelerindeki katılım da şöyle olmuştu:

Mahalle Adı	Seçmen Sayısı	Oy Kullanan	Katılım Oranı%
Osmanağa	1274	1264	99,2
Cafer Ağa	2044	1900	92,9
Rasim Paşa	1601	1330	83
İbrahim Ağa	478	368	76,9
Mecidiye ve Osmaniye	278	278	96,4
Toplam	5675	5130	90,3

Kaynak: *Vatan*, 15 Haziran 1923, s. 2.

Mahalle Adı	Seçmen Sayısı	Oy Kullanan	Katılım Oranı %
Beyazıt	3581	3213	89,7
Mahmud Paşa	1795	1609	89,6
Şehzadebaşı	2186	2065	94,4
Aksaray	1464	1358	92,7
Sultanahmet	4811	4070	84,5
Yenicamii	658	603	91,6
Hocapaşa	1709	1628	95,2
Küçükpazar	5747	5057	87,9
Kumkapı	4342	4016	92,8
Toplam	26293	23619	89,8

Kaynak: *Vatan*, 20 Haziran 1923, s. 1.

Mahalle Adı	Seçmen Sayısı	Oy Kullanan	Katılım Oranı %
Suadiye	365	310	84,93
Kozyatağı	344	236	68,6
Bostancı	361	337	93,3
İçerenköy	369	343	92,9
Sahra-i cedid	804	716	89
Merdivenköy	383	354	92,4
Göztepe	661	577	87,2
Zühtü Paşa	1514	1070	70,6
Hasan Paşa	1345	1201	89,2
Osmanağa	1284	1264	98,4
Cafer Ağa	2044	1600	78,2
Rasim Paşa	1601	1330	83
İbrahim Ağa	478	468	97,9
Mecidiye-Osmaniye	278	268	96,4
Toplam	11831	1074	85,1

Kaynak: *İleri*, 14 Haziran 1923, s. 1.

Çeşitli gazetelerden derlediğimiz bu bilgiler ışığında İstanbul'da seçmenlerin seçime ilgisinin oldukça yüksek olduğunu, bunun da katılım oranlarına yansıdığını söylemek mümkündür.

IV
1927 Seçimleri

1. Seçimin Gündeme Gelmesi

1923 seçimleriyle oluşturulan II. Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni Türkiye'yi çağdaş uygarlığa taşıyacak devrimci atılımlara hemen başladı. Lozan Antlaşması'nı onayladı. Cumhuriyet'i ilan ederek devletin siyasal rejimini açıklığa kavuşturdu. 3 Mart 1924'te Şer'iye ve Evkâf Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve hilafeti kaldırdı. Hanedan üyelerini yurtdışına çıkardı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu benimseyerek eğitim-öğretim kurumlarını Maarif Vekâleti'ne bağladı. Şer'iye mahkemelerini kaldırdı (8 Nisan 1924), yeni bir anayasa yaptı (20 Nisan 1924). Millî Mücadele'ye çeşitli şekilde karşı çıkanlardan ve Lozan'da kabul edilen Genel Af kapsamına alınmayanlardan 150 kişiyi yurttaşlıktan çıkardı (28 Mayıs 1927).[1] Ordu mensuplarının askerlik mesleği ile siyaset arasında bir tercih yapmalarını sağladı. Atılan bu devrimci adımların da etkisi ile Halk Fırkası üyelerinde bir parçalanma oldu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Âşar Vergisi kaldırıldı (17 Şubat 1925). Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda bir değişiklik yapılarak dini politikaya alet edenlerin de hiyanet-i vataniye suçu işlemiş sayılması kabul edildi (25 Şubat 1925). Takrir-i Sükûn Yasası çıkarıldı (4 Mart 1925). Doğu Anadolu'yu kan ve ataşe veren Şeyh Sait İsyanı bastırıldı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası merkezi ve şubeleri (3 Haziran

1925), tekkeler, zaviyeler ve türbeler kapatıldı (2 Eylül 1925). Memurların şapka giymelerini öngören yasa çıkarıldı (25 Kasım 1925). Ankara'da Hukuk Mektebi açıldı (5 Kasım 1925), Medeni Kanun (17 Şubat 1926), Borçlar Yasası (22 Nisan 1926), Türk Ticaret Yasası (29 Mayıs 1926) çıkarılarak laik hukuk sistemine geçildi.[2] İstiklâl Mahkemeleri kaldırıldı (7 Mart 1927) ve Teşvik-i Sanayi Yasası uygulamaya konuldu (28 Mayıs 1927). Tüm bu gelişmelerden sonra seçimlerin yenilenmesi gündeme geldi.

2. Yapılan Bazı Düzenlemeler

2.1. Seçim Yasasında Yapılan Düzenlemeler

Ülkedeki seçim mevzuatına göre seçimlerin yürütülmesinden sorumlu olan Heyet-i Teftişiye, belediye başkanının başkanlığında idare meclisinin seçilmiş üyeleri ile belediye meclisi üyelerinden oluşuyordu. Oysa Geçici Vilayet Yasası'nda 14 Ocak 1926'da yapılan değişiklikle vilayet ve kaza idare meclislerinin seçilmiş üyelikleri kaldırılmıştı. Dolayısıyla Heyet-i Teftişiye'nin oluşumunda yasal bir boşluk doğmuştu. Bu boşluğun giderilmesi gerekiyordu. İşte bu duruma bir çözüm arayan Dâhiliye Vekâleti bir yasa tasarısı hazırlayarak hükümete sundu. Burada görüşülerek kabul edilen tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderildi.

Dâhiliye Encümeni'nde görüşülerek olumlu bulunan tasarı, 28 Mayıs 1927'de Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda kabul edildi. Buna göre, köy ve mahalleden istenen defter, kaza belediye meclisine ulaşmaya başladığı andan itibaren, kazanın büyüklüğüne göre üye sayısı 4 ile 10 arasında değişen Heyet-i Teftişiye oluşturulacaktı. Heyet-i Teftişiye, belediye başkanının başkanlığında vilayet merkezleri olan kazalarda vilayet encümeni üyeleriyle belediye üyelerinden, diğer kazalarda ise yalnız belediye meclisi üyelerinden

oluşturulacaktı. Kazanın büyüklüğüne göre dışarıdan üye almak gerekirse bu üyeyi; Heyet-i Teftişiye'nin seçmesi ve seçileni de çoğunlukla kabul etmesi gerekecekti.[1]

Seçimi Eylül ayının sonuna kadar bitirmeyi tasarlayan hükümetin bunu yapabilmesi için Seçim Yasası'nın 5., 12., 13. ve 14. maddelerinde değişiklik yapması gerekiyordu. Zira Seçim Yasası'na göre esas defterlerinin düzenlenmesine Mayıs başında başlanıp Haziran sonunda bitirilmesi zorunluydu. Oysa hükümet, meclis çalışmalarının ancak Haziran sonunda bitirilebileceğini tahmin ediyordu. Hal böyle olunca esas defterler ancak Haziran sonuna kadar hazırlanabilecekti. Bu durumda da seçimleri Eylül sonuna kadar bitirmek yasal olarak olanaklı gözükmüyordu. Hükümet, Seçim Yasası'nın 5., 12., 13. ve 14. maddelerinde belirtilen süreleri yarıya indirebilirse bu sorunun çözülebileceğini saptadı ve bu doğrultuda hazırladığı yasa tasarısını 25 Mayıs 1927'de Bakanlar Kurulu toplantısına sundu. Bu toplantıda görüşülerek benimsenen tasarının yasalaşması için Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulması kararlaştırıldı.

Meclis başkanlığına sunulan tasarı ilgili komisyonlara gönderildi. Dâhiliye Encümeni'nin de olumlu görüş bildirmesi üzerine 21 Haziran'da tasarı meclisin gündemine alındı. Aynı gün Meclis Genel Kurulu'nda görüşülerek benimsendi. Buna göre, Seçim Yasası'nın 5., 12., 13. ve 14. maddelerindeki 8 günlük süreler 4'e, 15 günlük süreler 8'e, beş günlük süreler de 3 güne indirildi.[2] Böylece seçimlerin hükümetin planladığı süre içinde bitirilmesi için gerekli olan yasal düzenleme de tamamlanmış oldu.

2.2. Askerlerin Emekliye Ayrılması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından beri aktif görevde bulunan askerler de mecliste bulunuyordu. Her ne kadar askerin siyasetten ayrı tutulması için bazı düzenlemeler yapılmış ise de hâlâ Mecliste Ali Fuat Paşa (Ankara), Cafer Tayyar Paşa (Edirne), Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul), Nurettin Paşa (Bursa), Cavit Paşa (Canik), İsmet ve Kâzım Paşa, Muhiddin Nami Bey (Bitlis), Cevat Abbas Bey (Bolu), Cemil Bey (Tekirdağ), İhsan Bey (Cebelibereket),

Kılıç Ali Bey (Gaziantep), Recep Bey (Kütahya), Mahmut Nedim Bey (Malatya), Ali Rıza Bey (İstanbul), Hamdi Bey (İstanbul), Behiç Bey (İstanbul), Ekrem Bey (Rize) gibi asker olanlar vardı.

Seçim mevzuatında bir değişiklik yapılarak askerlerin aday olabilmeleri için askeri görevlerinden ayrılmaları ya da emekli olmaları zorunlu kılındı.[3] Bu düzenleme üzerine, Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Paşa (meclis başkanı), Nuri Bey (Kütahya), Mahmud Bey (Siirt), Hilmi Bey (Artvin), Galip Bey (Niğde), Rasim Bey (Ertuğrul), İbrahim Bey (Kocaeli), Ali Bey (Afyonkarahisar), Rıza Bey (Kastamonu) ve Hamdi Bey (İstanbul) emekliliğini istedi.[4]

3. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş

3.1. Halk Fırkası'nın / Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kurulması

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla bitirilmesinden sonra sıra Yeni Türkiye Devleti'nin çağdaşlaştırılmasına gelmişti. Ülkeyi ve ulusu çağdaş uygarlığın ilerisine taşıyabilmek için çağdaş siyasal örgütlere ihtiyaç vardı.

Savaş sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Grup'u[1] Mudanya Mütarekesi'nden sonra artık işlevini tamamlamıştı. Bunun bir siyasal partiye dönüştürülmesi zamanı gelmişti. Zira Mecliste yaşanan kimi olaylar da bu yönde bir dönüşümü açıkça zorunlu kılıyordu.[2] Nitekim Mustafa Kemal Paşa 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını şöyle açıkladı:

> Cenâb-ı hakka şükürler olsun ki, millet üç buçuk senelik kahramâne cidalden sonra kendisini ebediyen esaret zinciriyle bağlamak isteyenleri mağlûp etmiş ve istiklâline sahip olmuştur. Bilumum mütemeddin milletler arasında hür ve müstakil olarak milletimizin ahz-ı mevki edeceği sulh günleri de inşallah gecikmeyecektir.

Bu mesut günlere ne büyük fedakârlıklar ve zahmetler mukabilinde erişeceğimizi asla hatırdan çıkarmamak ve istikbalde hayat-ı milleti tehdit edecek tehlikelere düşmemek için ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak, vatanını seven bilcümle efrâd-ı milletin borcudur.

Filvâki vatanımıza ve istiklâlimize göz dikenlere yalnız askerlikçe galebe etmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istilâ emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak veçhile siyaseten, idareten ve iktisaden kuvvetli olmak lâzımdır. Hiç şüphe yoktur ki, ziraat ve ticaretimizin geri olması, memleketimizin ekseri aksamının harap ve ahalimizin fakir bulunması, vesait-i münakalemizin mahdut olması, maarifin herkese ve her yere layıkıyla nüfuz edemeyerek hayat-ı içtimaiyemizin en büyük düşmanı olan cehil vesaire gibi sebepler milletimizi fakir ve zayıf düşürmekten hâli kalmamış ve kalmayacaktır.

Binaenaleyh halâs ve istiklâl için yaptığımız cidali itmam etmek ve Cenâb-ı Hakk'ın milletimizi meftur kıldığı istidat ve kabiliyeti âzami derecede inkişaf ettirmek ve memleketimize bahşeylediği bilcümle menabi-i kuvvet ve servetten âzami surette istifade ederek esbâb-ı zatımızı izale eylemek için bundan böyle hiçbir fırsat ve vakti fevt etmeyerek çalışmağa mecburuz. Ancak bu mesai senelerle takip ve tatbik edilecek bir programa müstenit olmazsa akamete mahkûmdur. Durbinâne olduğu kadar milletimizin ihtiyacât-ı âcilesine çaresâz olacak bir programa müstenit olmayan ıslahat teşebbüsleri, şahsî ve keyfî olmaktan kurtulamaz. Bu gibi teşebbüsler sahipleri olan şahısların tebeddülü ile hattâ şahsî nüfuzunun tenâkusu ile söner gider. Diğer cihetten herhangi bir programın uzun bir devri mesaiye rehber olması için memlekette bilcümle vatanperverânın ona müzahir olması icab eder. Hakikaten azîm bir kitle-i vatanperverânın ıslahat emellerini ihtiva etmeyen bir programın muvaffakiyetli ve müstemir olması ümit olunamaz.

Bu millî maksat ve mülâhazaları nazar-ı dikkatte bulundurarak milletimin, her sınıf halkında ve hattâ âlem-i İslâmın en uzak köşelerinde beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesb-i liyakat etmek için en mütevazı bir ferd-i millet sıfatiyle hayatımı, sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim.

Başka memleketlerde müteşekkil bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de bunları tamamiyle memleket ve milletimizin hakiki ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım. Bu sebeple şimdiden böyle bir programın esaslarını tesbit eylemek üzere bilcümle vatanperverânın, erbâb-ı ilim ve fennin müzaheret ve müşareketine müracaatı vazife addeyledim. Köylülerimizi ve halkımızı ezen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin ne suretle ıslahı lâzım

geleceğine ve ticaret ve ziraat ve sanayiimizi inkişaf ettirecek maddî, iktisadi tedâbire ve orman ve maadin gibi tabiî servetlerimizden menafii umumiye namına daha kolaylıkla istifadeyi temin için ne gibi ıslahat-ı kanuniye yapılması lâzım geleceğine, arazî ve emlake temellük hususunda herkes için daha emniyetbahş tadilât-ı kanuniye yapılması lâzım gelip gelmiyeceğine, evkaf umurunun ne suretle şâyân-ı ıslah bulunduğuna ve memlekette hangi nikat-ı nazardan ne gibi ameliyat ve inşaatı nafıa yapılabileceğine ve askerlik müddetinin tadiline velhasıl milletimizi elyevm hâl-i tedennide bırakan esbâb ve âvamilin sureti izalesine müteallik erbâbı ihtisasın gönderecekleri mütaleat kemali ehemmiyetle nazar-ı itiraba alınacaktır. Bu hususta beyanı mütalaa edecek zevata şimdiden teşekkür ederim. İstiklâl mücadelâtı esnasında olduğu gibi saadet-i milletinizi temine matuf olacak mesai devresinde dahi umum milletin müzaheretine ve bilcümle münevverân ve vatanperverânın müşareketine mazhar olacağımı ümit ederim.[3]

Mustafa Kemal, böyle bir parti kurmaktaki amacını şu dört nokta üzerine oturttu:

1. Kurtuluş Savaşı'ndaki başarıyı siyaset, yönetim ve ekonomi alanında da sürdürmek ve gerekli atılımlarla, devrimlerle tamamlamak,
2. Yeni düzenlemeleri uzun süreli bir programa dayandırmak,
3. Böyle bir programı kişisellikten kurtarmak ve vatandaş çoğunluğunun desteğini sağlamak,
4. Kurulacak partiyi halkçılık esasına oturtmak.[4]

Bu açıklama çeşitli tepkiler doğurdu. Ancak Mustafa Kemal, ülkenin düşünen kişilerini kurulacak partinin altyapısını hazırlamaya çağırırken kendisi de yurt gezisine çıktı. Eskişehir'de, İzmit'te Bursa'da, Balıkesir'de ve İzmir'de halkla görüşerek bu konuda görüşlerini açıkladı.[5] Balıkesir'de Paşa Camii'nde, kurulacak fırka/parti hakkında şunları söyledi:

Bu milletin siyasi fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, memalik-i sâirede fırkalar behemehâl iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabi-

idir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıf varmış gibi teessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Hâlbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dâhildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyeti âzimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varid-i hatır olur. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarân gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hâl ve âtilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi müessesât çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Hâlbuki memleketi teali eylemek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve sıyanet etmek icab eder. Bundan sonra münevverân ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverân ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife, halkın içine girerek onları irşat ve ilâ etmek ve onlara terakki ve temeddünde pişva olmaktır; işte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesalik-i muhtelife erbabının menafi-i yekdiğerine memzuç olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyet-i umumiyesi halktan ibarettir.

Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır.[6]

Kuracağı partiye bir *okul* işlevi yükleyen Mustafa Kemal, yurt gezilerini tamamladıktan sonra meclisin yenilenmesi konusundaki düşüncelerini hükümet üyeleriyle de paylaştı. Ancak bu konuda kararı Meclisin vermesi gerekiyordu. Nitekim 1 Nisan 1923'te Aydın milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşı seçimlerin yenilenmesini öngören bir yasa teklifini Meclis Başkanlığı'na verdi. Uzun ve şiddetli tartışmalardan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçimlerin yenilenmesini kararlaştırdı. Böylece 23 Nisan 1920'de çalışmalarına başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev süresi de bitmiş oldu.

Seçim kararı alınınca kamuoyunda siyasal örgütlerin seçim meydanlarına inmesi ve adaylarını ve seçim bildirilerini yayınlaması beklentisi oluştu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu dışında hiçbir siyasi örgüt seçim alanına inmedi. Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te ivedi olarak çözülmesi gereken ülke sorunlarının neler olduğunu halka açıklayan ve 9 maddeden oluşan bir seçim bildirisi hazırladı. Bu bildiride seçim sonrasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Partisi'ne dönüştürüleceğini de vurguladı. 4 Ağustos 1923'te Mustafa Kemal Paşa "Ağustos'un yedinci Salı günü Halk Fırkasına mensup yeni âzaların bazı hususatın müzakeresi zımmında meclis binasında öğleden sonra saat üçte hazır bulunmaları"nı rica etti.[7] Bu çağrıdan sonra yeni seçilen milletvekillerinin Ankara'ya gelişleri hızlandı. Nitekim milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başladıktan sonra parti konusu daha da güncelleşti. Mustafa Kemal, 7 Ağustos 1923'te Müdafaa-i Hukuk Grup'una bağlı milletvekilleriyle gerçekleştirdiği toplantıda uzun bir konuşma yaparak ulusal mücadelenin başlangıcından Millet Meclisi'nin kuruluşuna kadar Müdafaa-i Hukuk düşüncesinin gelişiminden, ülkeye kazandırdıklarından bahsetti; ardından da Halk Fırkası'nın kurulma hazırlıklarını anlattı.[8] Hazırlanan 106 madde ile bir ekten oluşan tüzük tasarısını tartışmak üzere milletvekillerine dağıttı. Bu tasarının ilk maddelerinde şöyle deniyordu:

> Madde 1- Halk Fırkası; Cemiyetler Kanunu mucibince teşekkül etmiş siyasi bir cemiyettir. Gayesi, millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asrî bir devlet haline yükseltmektir.
>
> Madde 2- Halk Fırkası bir ihtilal fırkası değil bir inkılâp fırkasıdır. Bütün siyasi mücadelelerini kanun dairesinde yapacak ve Türkiye'yi bütün kanunların fevkinde kanun velâyetini hâkim kılmaya çalışacaktır.
>
> Madde 3- Halk Fırkası'na mensup olanların gerçekten halkçı olması şarttır. Halkçılara göre halk mensubu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Bu suretle halkçılar asrî devlet esaslarına muhalif hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin ve hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen kanunları teşri' ve icra etmekteki nutk-ı hürriyet

ve istiklâlini tecdid ve takyîd edici hiçbir an'ane, hiçbir teamülün ve hiçbir kuvvetin meşruunu tanımayan fertlerdir.

Madde 4- Bir ferdin Halk Fırkası'na dâhil olabilmesi için Türkiyeli olması ve aslen millî yurt haricinde bulunan Müslüman milletlerden birine mensup ise Türk milliyetini kabul etmesi şarttır.[9]

Tasarı milletvekillerine dağıtıldıktan sonra milletvekilleri içinden bir komisyon seçildi.[10] Bu komisyon tasarı üzerinde çalışmalarını 9 Eylül'e kadar sürdürdü. 9 Eylül'de partinin kurulduğu açıklandı ve yapılan toplantıda komisyonun yaptığı bazı değişiklikler ile tüzük tasarısı kabul edildi.[11] Değiştirilmiş metnin kimi maddeleri şöyleydi:

Madde 1- Halk Fırkası; Cemiyetler Kanunu mucibince teşekkül etmiş siyasi bir cemiyettir. Gayesi, millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asrî bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmaya çalışmaktır.

Madde 2- Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.

Madde 3- Halk Fırkası'na her Türk ve hariçten gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her fert dâhil olabilir.

Madde 4- Halk Fırkası'na dâhil olan her fert, fırkanın nizamnamesi ile programına ittiba edeceğine imza verecektir. Mamafih nizamname ile programda içtihatına muhalif maddeler varsa fırkanın kongrelerinde mutlak bir serbesti ve hürriyetle içtihatlarını beyan ederek o gibi maddeleri tâdil veya ilgaya çalışabilecektir.

Madde 5- Halk Fırkası Umumî Reisini hâl-i içtimada bulunan TBMM'nin âzası meyanından Büyük Kongre intihap eder. Vezaif-i riyaset tecdiden intihap olunacak TBMM'nin içtimaa ibtidaını müteakip ilk inikat edecek Büyük Kongre'ye kadar devam eder. Umumi Reisin tekrar intihabı caizdir.

Madde 6- Bu umumi esaslara muhalefet eden âzalar mensup oldukları heyet-i idarenin esbâb-ı mucibeye müstenit tekâlifi üzerine Fırka Divanı'nın kararıyla fırkadan ihraç olunurlar.

Madde 7- Umumi esasları gösteren işbu maddeler, ancak Büyük Kongre'nin sülüsân-ı ârâsıyla tebdil ve ilga olunabilir.[12]

خلق فرقه‌سنك دونكی اجتماعی

دونكی اجتماعده نظامنامه‌نك تدقیقی ایچون بر انجمن تشكیل ایدلش ،
دیوان ریاست نامزدلری قرارلاشدیرلمشدر . مصطفی كمال
پاشا نطقنی پازارایرتسی كونی ایرادایده‌جكدر

حدی بك

كاظم قره‌بكر پاشا

اسماعیل جانبولات بك

الیاس سامی افندی

ضیا كوك آلپ بك

یوسف كمال بك

خلق فرقه‌سنك نظامنامه‌سنی تدقیقه مأمور انجمن اعضاسندن

Halk Fırkası tüzüğünü inceleyen komisyon üyeleri
(Vatan, *10 Ağustos 1923*)

Milletvekilleri 11 Eylül'de Mustafa Kemal'i fırka başkanlığına, Recep Bey'i (Peker) de genel sekreterliğe seçti.[13]

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilince Mustafa Kemal cumhurbaşkanı olarak fiilen fırka başkanlığını sürdürmeyi uygun görmedi ve 19 Kasım 1923'te İsmet Paşa'yı fırka başkan vekilliğine atadı.[14] İsmet Paşa da 20 Kasım'da yayımladığı şu bildiriyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin şubelerini Halk Fırkası'na bağladı.

> Bütün illerdeki Müdafaa-i Hukuk merkezlerine,
>
> Yeni seçim münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından yayımlanan Umdeleri havi beyannamede bahsedildiği veçhile Halk Fırkası kurulmuştur. Meclis'teki Halk Fırkası Grubu, fırka tüzüğünü tespit etmiştir.
>
> Bu tüzük hükümlerine göre Genel Başkanlığa Partinin Kurucusu bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri seçilmiştir. Kendileri daha sonra Cumhurbaşkanlığına seçilmiş olmalarından dolayı Parti Genel Başkanlığı vazifesini fiilen görmeğe beni vekil tayin ettiler.
>
> Bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlığı getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti barış devrinin feyizli gelişmelerini sağlamağa çalışmak üzere bugünden itibaren Halk Fırkasına inkılâp edecek ve cemiyetin bütün idare kurulları Halk Fırkası idare kurulları olarak vazifeye devam edeceklerdir.
>
> Basılmış tüzük ve hazırlanan mühürler gönderilmek üzeredir. Parti tüzüğü gereğince, Parti Genel Sekreterliğine Kütahya Milletvekili Recep Beyefendi seçilmiştir.
>
> Genel Sekreterlik, Başkanlık adına yazışmalarda bulunur. Bu genelgenin alındığının ve çevrenizdeki bütün teşkilât kademelerine tâmim edildiğinin bildirilmesini rica ederim.
>
> Vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağı sanılan o üzüntülü günlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Türk tarihinin timsali gibi ayaklandı ve olmazı mesut ve kati bir zafere çevirdi.
>
> Bütün dünyanın siyasi, sosyal ve iktisadi güçlükler içinde çırpındığı bir devirde Türkiye'nin barış hayatını nasıl yaşayacağına altından kalkılması son derece güç işleri nasıl çözeceğine ve yeneceğine bütün dünya sınav gözüyle bakıyor.
>
> Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası adı altında, gelecekteki büyük zaferini aynı azim ve kahramanlıkla kazanmağa muktedirdir. Bunu yapacağı

işler ve eserleriyle isbat edecektir. Bu samimi ve kati savaş kahramanlığıyla dünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini bugünkü Halk Fırkası idare kurullarıyla vazifeye bağlıyorum.

20/Kasım/1923
Halk Fırkası Genel Başkanvekili
İsmet[15]

Böylece Halk Fırkası kısa süre içinde yurdun dört bir yanında örgütlenmiş oldu.[16]

Recep Bey, Halk Fırkası'nın Meclis Grubu'nun 10 Kasım 1924'te yaptığı toplantıda fırkanın adının başına Cumhuriyet kavramının eklenmesini önerdi. Bu öneri üyeler tarafından da benimsendi ve fırkanın adı *Cumhuriyet Halk Fırkası*'na dönüştürüldü.[17]

Cumhuriyetin ilanından sonraki gelişmeler Halk Fırkası üyeleri arasında parçalanmaya yol açtı. Mustafa Kemal'in listesinden seçime girerek milletvekili seçilen ve daha sonra da Halk Fırkası'nın birer üyesi olan kimi milletvekilleri, izlenen politikaya ters düşerek fırkadan istifa etti ve 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir fırka kurarak siyasi mücadelelerine yeni bir boyut kazandırdı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu koşullar bu partinin gelişmesine izin vermedi. Şeyh Sait İsyanı üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı.[18] Böylece Cumhuriyet'in temel niteliklerinden biri olan çok partili yaşama geçilemedi.

3.2. Halk Fırkası'nın/Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Örgütsel Yapısı

Siyasal örgütlerin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için iyi bir örgüt yapısına sahip olması gerekir. Bu açıdan baktığımızda Halk Fırkası kurucuları geçirdikleri deneyimleri de göz önüne alarak içinde bulundukları toplumun koşullarına uygun kendilerine özgü bir örgütlenme modeli ortaya koymuşlardır. Bu örgütlenme modeline göre Halk Fırkası "Yönetim, Merkez Örgütleri, Taşra Örgütleri, Kongreler, Parti Üyeliği ve Seçim Örgütü"nden oluşmaktadır.

3.2.1. Yönetim

Örgütlerin başarısında yöneticilerin büyük payı vardır. O nedenle de örgütler yöneticilerin belirlenmesine özen gösterirler. Emperyalizme karşı verilen Kurtuluş Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan Yeni Türkiye'nin çağdaşlaştırılması ve uygar dünyanın parçası olması gerekiyordu. Bunun için toplumunu tanıyan; dünyadaki gidişatı iyi algılayan, yapacağı dönüşümleri halkına kabul ettirebilecek inanılır, güvenilir yöneticilere ve toplumla bütünleşen siyasal örgütlere gereksinim vardı. Halk Fırkası/Cumhuriyet Halk Fırkası bu dönemde toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek, halk ile devlet arasındaki bağı kuracak tek örgüttü. Bu örgütün yönetim yapısında genel başkan, parti genel sekreteri(katib-i umumi), muhasebeci, genel başkan vekili ve mutemet yer alıyordu.

3.2.1.1. Genel Başkan (Fırka Umumi Reisi)

Halk Fırkası tüzüğüne göre "fırka umumi reisi" yani parti genel başkanı, büyük kongrece seçilecekti. Süresi, seçimlerin yenilenerek TBMM'nin çalışmalarına başlamasına ve kongrenin toplanmasına kadar olacaktı. Başkanın yeniden seçilme hakkı vardı. Genel başkan Büyük Kongre'nin, "Fırka Divanı'nın"/Parti Meclisi'nin, "Meclisteki Fırka Grubu'nun"/Meclis Grubunun ve "Umumi Heyet-i İdarenin"/Genel Yönetim Kurulu'nun doğal başkanı sayılacaktı. Bu nedenle partinin yönetimini elinde tutacak ve partiyi temsil edecekti. Parti adına o konuşacak, açıklamaları o yapacaktı. Eğer gerek duyarsa, bu konuda parti üyelerinden uygun olanları vekil atayabilecekti.

Partinin ilk başkanı olan Mustafa Kemal Paşa henüz parti örgütlenmediği ve büyük kongre toplanamadığı için partinin milletvekillerince seçilmişti.

3.2.1.2. Parti Genel Sekreteri (Kâtib-i Umumi)

Parti genel başkanı, parti yönetim kurulu üyelerinden birini parti genel sekreterliğine seçecekti. Genel sekreter parti başkanı adına iş

görecekti. Parti meclisine bağlı olan ve üyeleri genel başkanca atanan partinin yazı işleri de genel sekretere bağlı olacaktı.

3.2.1.3. Muhasebeci

Yönetim kurulu üyelerinden biri partinin muhasebe işlerini yürütecekti.

3.2.1.4. Genel Başkan Vekili

Tüzükte yer almamasına karşılık Halk Fırkası'nda Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra genel başkan vekilliği makamı oluşturulmuştu. Genellikle de bu görevi başbakanlar yürütmüştü. Bunun bir istisnası Fethi Bey'in başbakanlığı döneminde oldu. Fethi Bey başbakan olduğunda genel başkan vekilliği görevini yine İsmet Paşa yürüttü.

3.2.1.5. Mutemet

Mutemetler vilayetlerde, kazalarda ve nahiyelerde partiyi temsil eden kişilerdi.

3.2.2. Merkez Örgütleri

3.2.2.1. Parti Meclisi (Fırka Divanı)

Parti meclisi, partinin milletvekillerinden, yönetim kurulu üyelerinden, partinin meclis grubu üyelerinden oluşuyordu. Partinin iç ve dış politikasından partiye karşı sorumluydu. Büyük kongrenin toplanmadığı zamanlarda parti programını, parti tüzüğünü yorumlama hakkına sahipti. Genel başkanın çağrısı ile ayda bir kez toplanmak, iç ve dış sorunları görüşmek görevleri arasında yer alıyordu. Ayrıca milletvekili seçimlerini yönetmek, partiden milletvekili adayı olacakları saptamak, parti bildirilerini hazırlamak, hükümetin ya da öteki partilerin Halk Partisi ile ilişkilerini düzenlemek de parti meclisinin göreviydi.

3.2.2.2. Parti Yönetim Kurulu (Umum Heyet-i İdare)

Halk Fırkası'nın yönetim kurulu dokuz kişiden oluşuyordu. Bu kişileri büyük kongre seçiyordu. Bunlar bir sonraki büyük kongreye kadar görev yapıyorlardı. Bu heyetin doğal başkanı parti başkanıydı. Vilayet mutemetlerini bunlar seçiyordu. Parti yönetim kurulu gerekçesini parti meclisine sunmak koşuluyla mutemetlerin görev yerlerini değiştirme, görevden alma yetkisine de sahipti.

3.2.2.3. Parti Meclis Grubu (Mecliste Grup Teşkilatı)

Parti meclis grubu, partiye mensup milletvekillerinden oluşuyordu. Bu grubun başkanı parti başkanıydı. Parti grubu kendi içinden bir başkan, iki başkan vekili ve dokuz üyeden oluşan bir yönetim kurulu ile yönetilecekti. Partinin meclis yönetim kurulu, kendi içinden iki kâtip ve bir veznedar seçecekti. Parti meclis yönetim kurulunun süresi bir yıldı. Grup; parti başkanının, parti meclis grubu başkanının, parti yönetim kurulunun ya da parti grubuna mensup on beş üyenin isteğiyle toplanabilecekti. Grup toplantılarında grup üyeleri oylarını vermede ve düşüncelerini açıklamada özgür olacaklardı. Hükümet üyelerinden devlet ve hükümet sorunları konusunda bilgi isteyebileceklerdi. Meclisteki tartışmalarda parti görüşünü savunacaklardı. Meclis başkanlığına, meclis divan başkanlığına, hükümete, komisyon üyeliklerine parti üyelerinin seçilmesi için çalışacaktı. Grup üyeleri, grupça alınmış kararlar doğrultusunda hareket etmek zorundaydı. Grupta kararlaştırılmamış konularda grup üyeleri oy vermede ve düşünce belirtmede serbest olacaklardı. Meclisteki görüşmelerde grup başkanından ve grupça seçilmiş kişilerden başkası parti adına söz söyleyemeyecekti.

3.2.2.4. Haysiyet Divanı[19]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin meclis grubunu oluşturan milletvekilleri arasında ortaya çıkacak özel anlaşmazlıkları çözmek üzere haysiyet divanı oluşturuldu. Haysiyet divanı partinin meclis grubu üyelerinin kendi aralarından seçeceği yedi kişiden oluşacaktı. En az beş üye ile toplanacak ve kararları oy çokluğu ile alacaktı. Başkanlarını kendi aralarından ve gizli oy ile seçeceklerdi. Verilen kararlar

yazılı olarak ilgiliye bildirilecekti. Kararın bir örneği de parti meclis grubu başkanına gönderilecekti. Üyenin verilen karara itiraz etme hakkı vardı. Bu durumda konu meclis grubu toplantısına getirilecek, burada biri lehte diğeri aleyhte konuşmak üzere iki kişiye söz verilecek sonra da oylama yapılacaktı. Oylama sonrası çıkacak karar kesin olacaktı.[20]

3.2.2.5. Müfettişlik

Örgütlerin başarıya ulaşabilmesi için görev verilenlerin görevlerini yapıp yapmadıklarının denetlenmesi gerekir. Görevini yapmayan ya da yapamayan kişi örgüte yarar değil zarar verir. İşte bunun için görevlilerin denetlenmesi bir zorunluluktur. Bu genel kuralın bilincinde olan Halk Partisi de denetime önem vermiştir. Bu çerçevede vilayetlerin birleştirilerek teftiş mıntıkalarının oluşturulmasını ve her mıntıkaya bir müfettişin gönderilmesini kararlaştırmıştır. Müfettişlere mıntıkalarındaki mutemetler ile parti örgütü içinde bulunan heyetleri de denetleme görevi verilmiştir.

3.2.3. Taşra Örgütü

Halk Partisi toplumun en küçük birimi olan mahalleden/köyden başlayarak bucak (nahiye), ilçe, il zinciri oluşturacak şekilde bir örgütlenme modelini benimsemiştir. Köy ve mahalle teşkilatı ise köy ve mahalle halkından on sekiz yaşına girmiş parti üyesi olan kişilerin kendi aralarında seçtiği üç kişiden oluşacaktı. Partinin köy ve mahalle teşkilatına köy ve mahalle ocağı denilecekti. Bucaklarda da (nahiyeler) ocaklar, ilçeler ve illerde ise yönetim kurulları olacaktı. Bucak ocağı ile yönetim kurulları kendi kongrelerince seçilen beşer kişiden oluşacaktı. Bucak ocağı ile ilçe ve il yönetim kurullarının başında mutemetler bulunacaktı.

3.2.4. Kurultaylar (Kongreler)

Siyasal partilerin ideolojilerinin belirlendiği, parti sorunlarının, partinin ülke ve dünya sorunlarına bakışının tartışıldığı yer kong-

redir. Halk Partisi tabandan tavana doğru bir örgütlenme yöntemi benimsediği için mahalle ve köy kongresi/*halk kongresi*, nahiye kongresi, ilçe kongresi, il kongresi ve büyük kongre olmak üzere beş basamaklı bir kongre dizgesini benimsemişti. Halk kongreleri köylerin ve mahallelerin on sekiz yaşına gelmiş parti üyelerinin katılımı ile gerçekleştirilecekti. Nahiye kongreleri, nahiyeye bağlı köy ve mahalle ocaklarından gelecek birer temsilciyle; kaza kongreleri, kazaya bağlı nahiyelerden gelecek üçer temsilciyle; vilayet kongreleri, kaza kongrelerince seçilip vilayete gönderilen üçer temsilciyle toplanacaktı. Parti mutemetleri kendi yönetim birimlerinde yapılan kongrenin başkanlığını yapacaktı.

Büyük kongre, parti meclisinin saptadığı yerde yılda bir kez toplanacaktı. Olağanüstü bir durum ortaya çıkarsa gerekçesi il yönetim kurullarına bildirilmek koşuluyla büyük kongre bir kez ertelenebilecekti. Kongreye üç grup üye katılacaktı. Bunlardan birinci grubu partinin milletvekilleri, ikinci grubu iller, ilçeler ve bucaklarda bulunan parti mutemetleri, üçüncü grubu ise her ili temsil etmek üzere seçilen ikişer delege oluşturacaktı. Büyük kongre parti başkanının başkanlığında toplanacaktı. Kongre çalışmaları, kongre üyelerince seçilen bir başkan ve üç kâtip tarafından yürütülecekti. Ayrıca bir başkan ve altı üyeden oluşan altı komisyon oluşturulacaktı. Bu seçimler yapıldıktan sonra parti başkanı geçen yıl yapılanları ve gelecekte yapılacakları içeren bir konuşma yapacaktı. Komisyonlar hazırladıkları projeleri kongreye gerekçeleriyle birlikte sunacaklardı.

3.2.5. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi

Siyasal partiler için en zor işlerden biri kuşkusuz milletvekili adaylarının belirlenmesidir. Bu konuy parti tüzüğünde önemli bir yer tutar. Halk Fırkası da tüzüğüne göre milletvekili seçimi sırasında milletvekili adayları parti meclisi (fırka divanı) ile parti yönetim kurulları arasında görüşülerek kararlaştırılacaktı. Parti adına aday gösterilenlere parti üyelerinin oy vermesi zorunluydu. Bu zorunluluğa uymayanlar partiden çıkarılacaktı.

Parti meclisinin isteği üzerine il yönetim kurulları, milletvekili adayları hakkında kaza yönetim kurullarıyla görüşecekti. Bu görüşmelerden sonra il mutemedi parti yönetim kuruluna teklifte bulunacaktı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra tüzükte kimi değişiklikler yapıldı. Bu çerçevede 10 Kasım 1924'te Recep Bey'in partinin adının Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilmesini isteyen önergesi parti meclis grubunda kabul edildi ve parti, Cumhuriyet Halk Partisi adını aldı. Bunun yanında hükümet üyeleri için verilecek gensoru önergelerinin önce partiye verilmesi, gensorunun meclise aktarılıp aktarılmaması konusunda parti kararının alınması, parti kararı olmadan soruların gensoruya dönüştürülmemesi, parti üyelerinin partinin temel ilkelerine ve kararlarına karşı sözlü ve yazılı açıklama yapamaması gibi ilkeler de tüzüğe eklendi.[21]

3.3. Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü'nde (Nizamnamesi'nde) Yapılan Düzenlemeler

Cumhuriyet Halk Partisi kuruluşundan beri geçirdiği deneyimleri, ülkesindeki ve çağdaş dünyadaki gelişmeleri göz önüne alarak parti tüzüğünde bazı değişiklikler yapmayı tasarlamış ve bu konuda parti müfettişlerine de görev vermişti. Parti müfettişleri de bu doğrultuda çalışarak bir proje hazırlamıştı. Ancak bu projenin uygulanabilmesi için değişikliğin parti kongresince onaylanması gerekiyordu. Oysa Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerin yenilenmesini kararlaştırdığı için Cumhuriyet Halk Partisi, kongreyi ertelemişti. Dolayısıyla da parti tüzüğünde yapılması planlanan değişiklikler de yapılamaz hale gelmişti.

Partinin en önemli işlerinden biri, milletvekili adaylarını dikkatle saptamaktı. Bu görev Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğüne göre "grup heyeti idaresi, umumi heyet-i idare ve heyet-i vekile âzasından oluşan fırka divanına" verilmişti. Divan üyelerinin sayısı da otuz kişiye kadar çıkıyordu. Parti, yeni seçimlere giderken bu uygulamadan rahatsızlık duymuş ve değiştirilmesini uygun bulmuştur. Nitekim 23 Haziran'da toplanan CHP grup toplantısında bu konu tartışmaya

açılmıştır. Tartışmalar sonunda tüzüğün 26. maddesinde değişiklik yapılması kararlaştırılmış ve "Fırka nâmına mebus namzetlerinin tesbît ve ilânı umumi reise aiddir. Umumi reis mebus namzetlerini ya bizzat imzasıyla ilân eder veya umumi reis vekiline ilân ettirir. Umumi reis Büyük Millet Meclisi intihabatını umumi reis vekili ve kâtib-i umumi ile beraber idare eder" hükmü getirilmiştir.[22] Bu değişiklik ile milletvekili adaylarının saptanması yetkisi parti divanından alınarak doğrudan parti başkanına yani Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir (23 Haziran 1927).[23] Zira Mustafa Kemal Paşa 1925 yılından beri ülkenin *tam bir birliğe* gereksinimi olduğunu, sıradan politikacılıkla milleti parçalamanın bir *ihanet* olacağını düşünüyordu.[24]

Tüzükte yapılan bu değişiklik kimi kesimlerce de olumlu bulundu. Falih Rıfkı Bey, yapılan değişikliği onaylamakla kalmadı; halkın Mustafa Kemal'e olan güvenini de şöyle dile getirdi:

> Bir siyasi fırkanın en belli başlı işi intihabattır. Fırkanın muvaffakiyet veya adem-i muvaffakiyeti, intihabattaki isabet veya isabetsizliğe bağlıdır. Binaenaleyh bu mesuliyetin ancak, nizamname mucibince fırka idare-i âliyesini elinde bulunduran reis-i umumi tarafından deruhte ve muhtelif cereyanlar ve med ve cezirler arasında adilane bir muvazene için onun tarafından temin olunabilir.
>
> Kaldı ki bugün Halk Fırkası'nın reisi umumisi, âli nam ve şanında Halk Fırkasının ve bütün Türk milletinin emellerini, rabıtalarını ve istikbâl hakkındaki ümitlerini teşhis ettiren Mustafa Kemal'dir. Herhangi işte olursa olsun, onun müdir ve nâzım mevkiinde bulunması derhal tekmil memlekette kati bir emniyet ve itimat havası husule getirir. Herkes kararın en doğrusu, onun verdiği karar olduğuna senelerden beri baş döndürücü vukuat esnasında müşahede ile tecrübe ile mukayese ile kani olmuştur.[25]

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Seçimleri Yenileme Kararı Alması

TBMM seçimlerinin yenileneceğine dair ilk haberler Haziran ayı başında kamuoyuna yansıdı. Meclisin Haziran ayı sonunda tatil edileceği, Temmuz ayı başında seçime gidileceği, 1 Temmuz'dan itibaren seçim çalışmalarına başlanması için Dâhiliye Vekili'nin *mülhakata* duyuru yapacağı basına sızdı.[1] Bursa'nın kimi kazalarında adayların belirlenmsine bile başlanmıştı.[2]

26 Haziran 1927'de, Afyon milletvekili Ali Bey ile Konya milletvekili Refik Bey Anayasa'nın 14. maddesine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını bitirmesini isteyen bir önergeyi meclis başkanlığına sundular. Bu önerge meclis genel kurulunda okunarak kabul edildi.[3] Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II. devresi hukuken sona erdi ve seçime giden yol da açılmış oldu.

Yürürlükteki uygulamalara göre seçime başlanabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararın başbakan tarafından Dâhiliye Vekili'ne iletilmesi, onun da bu kararı vilayetlere ve belediyelere bildirmesi gerekiyordu. Bu işlem de zaman yitirmeksizin tamamlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçimi yenileme kararı Başvekil tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne, Dâhiliye Vekâleti tarafından da 26 Haziran 1927'de tüm vilayetlere ve belediye başkanlıklarına bildirildi.[4]

4.1. Seçim Çalışmalarının Başlaması

Yürürlükteki seçim mevzuatına göre seçimlerin yapılabilmesi için öncelikle "Teftiş Heyetleri"nin oluşturulması ve "seçim esas defterleri"nin(seçmen kütüklerinin) hazırlanması gerekiyordu.

Dâhiliye vekilinin vilayetlere gönderdiği duyuruda Temmuz sonuna kadar seçim esas defterlerinin tamamlanması, Ağustos ayının 25'ine kadar da ikinci seçmen seçiminin bitirilmesi ve bu seçmenlerin belirlenmesi istendi.[5] Böylece ülke yeniden seçim atmosferine girdi.

4.2. İstanbul'daki Çalışmalar

4.2.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması

Dâhiliye vekilinin seçim çalışmalarına başlanılmasını isteyen yazısının vilayetlere ve belediyelere ulaşmasından sonra çalışmalar fiilen başlatıldı. Var olan uygulamaya göre seçimlerin düzenli yürütülmesinden İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi sorumluydu. Seçim çalışmaları da Heyet-i Teftişiye'nin oluşturulmasıyla başlıyordu.

İstanbul'da Heyet-i Teftişiye'nin oluşturulmasına 27 Haziran'da başlandı. Belediye'den Darülfünun Emini Nurettin Ali, İsmail Sıtkı, Abdülrahim Naci, Evrenoszade Vasfi, Tevfik ve Manyasizade Feridun; Vilayet'ten Haşim Subhi ve Ferid Beylerle CHP İstanbul Teşkilat Reisi ve Sivas Milletvekili Şemsettin ve Selahattin Neşet Beylerin katılımıyla Heyet-i Teftişiye ilk toplantısını 2 Temmuz 1927'de belediye salonunda yaptı. Bu toplantıda Şemsettin Bey, Heyet-i Teftişiye başkan yardımcılığına seçildi ve seçim esas defterinin şekli belirlendi. Ayrıca bu defterlerin iki gün içinde 15 bin adet basılması ve Heyet-i Teftişiye'nin her gün belediyede toplanması kararlaştırıldı.

İstanbul Heyet-i Teftişiyesi seçim esas defterlerini belediyelere, onlar da mahalle ihtiyar heyetlerine verdi. Mahalle ihtiyar heyetlerinin de üç gün içinde bu defterleri doldurup tekrar Heyet-i Teftişiye'ye göndermeleri istendi. İstanbul Heyet-i Teftişiyesi 9 Temmuz'a kadar mahalle ihtiyar heyetlerinin seçim esas defterlerini teslim et-

melerini, teslimini geciktiren mahalle heyetlerinin cezalandırılmasını kararlaştırdı.[6]

İstanbul Heyet-i Teftişiyesi *mülhakata*'da şu bildiriyi yayınladı:

> 1. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin devre-i intihabiyesi Teşrin-i evvel nihayetinde hitam bulacağına mebni yeniden intihaba başlanması hakkında Vekâlet-i celileden vürud olan telgrafname üzerine intihab-ı mebusan kanununun muadil onuncu maddesi mucibince -Encümen-i Daimi-i Vilayet âzasının da iştirakı ile- teşkil edilen İstanbul İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi emanetdeki daire-i mahsusada faaliyete ibtidar etmiştir.
>
> 2. Mülhakat intihabatının ahkâm-ı mevzuaya tevfikan teşekkül edecek mahalli heyetleri tarafından kemâ-fi-sâbık icrasını ve ilk iş olarak yeni doğanlardan itibaren on sekiz yaşına kadar olanların -on sekiz dâhil- diğeri on sekiz yaşını ikmâl edenlerden itibaren olmak üzere erkek nüfusun bil-tabiiyat defatir-i esasiyesinin ânif-ül beyân şekilde iki nüsha olarak tanzim ve mahalline tâlikiyle itiraz vukuu takdirinde karar ittihazını ve bilnetice müntehib-i sâni intihabına Ağustos'ta başlanmak üzere bu ay nihayetine kadar defâtir-i esâsiyenin ikmâli.
>
> 3. 93 tarihli intihab-ı mebusan kanununun beş, on iki, on üç ve on dördüncü maddelerindeki sekiz günlük müddetlerin dört güne, on beş günlük müddetlerin sekiz güne ve beş günlük müddetlerin üç güne tenzili hakkındaki 27 Haziran 927 tarihli kanun-ı mezkûr heyetlerce bâde-l-tedkik ahkâmına tevfik hareket tabii bulunduğundan işin matlub olan süratle tedviri için mülhakat heyetlerinin makam-ı âlileri tevsit edilmeksizin doğrudan doğruya İstanbul Heyet-i Teftişiyesiyle temasa gelmelerinin temini hususunun makam-ı âlilerine iblağı taht-ı karara alınmıştır.[7]

Mahalle ihtiyar heyetlerince hazırlanan seçim esas defterlerinin çoğaltılarak seçmenlerin görebilecekleri yerlere asılması zorunluydu. Bunun için de defterlerin çoğaltılması gerekiyordu. Bu işi yapma görevi de Heyet-i Teftişiye'nindi. Heyet-i Teftişiye, defterlerin çoğaltılarak mahallelerin çeşitli yerlerine asılması için 300 kâtip çalıştırmayı ve kâtiplere yazdıkları her isim için 15 para ödemeyi ve kâtiplerin bu çalışmalarını Darülfünun konferans salonunda yapmalarını kararlaştırdı.[8] Seçim harcamalarını karşılamak üzere de Dâhiliye Vekili'nin emriyle defterdarlıktan belediyeye 15 bin lira ödenek aktarıldı.[9]

4.2.2. Esas Defterlerin Hazırlanması

Seçimlerin sağlıklı yürümesi seçmen sayılarının doğru belirlenmesine bağlıydı. Türkiye'de uygulanan mevzuata göre her seçimde, önce seçim esas defterlerinin hazırlanması gerekiyordu. Seçim esas defterleri iki bölümden oluşuyordu. Bu defterlerin bir bölümüne yeni doğanlardan başlanarak on sekiz yaşına kadar olan (on sekiz dâhil) Türkiye Cumhuriyeti erkek yurttaşlarının adı, şöhreti, işi, yaşı ve mezhebi, seçim şubeleri, mahalleleri ile mahallenin sokağı kaydediliyordu. On sekiz yaşını geçenlere ait bölüme ise varsa o kişiye ait seçim hakkını kısıtlayan unsurlar da –örneğin medeni haklardan yoksun mu, yabancı bir devletin yurttaşı mı, yabancı birinin hizmetinde mi, iflas etti ise itibarını iade etmiş mi, cinayet suçundan dolayı mahkûm olmuş mu gibi– tek tek yazılıyordu.

Hazırlanan seçim esas defterleri Heyet-i Teftişiyece belediyelere gönderiliyor, oradan da mahallelere dağıtılıyordu.[10] Mahalle heyetleri dört gün içinde yani 9 Temmuz Cumartesi günü sabahına kadar defterleri Heyet-i Teftişiye'ye teslim etmek zorundaydı. İstanbul Heyet-i Teftişiyesi, mahalle ihtiyar heyetlerince hazırlanıp kendilerine sunulan seçim esas defterlerinin incelemesini 12 Temmuz'a kadar tamamladı. Heyet-i Teftişiye'nin gözetimi altında 300'ü aşkın kâtip Darülfünun Hukuk ve İlahiyat Fakültesi dersliklerinde akşama kadar çalışarak on sekiz yaşından yukarı olanları kapsayan iki defter oluşturdu. İsimler yazıldıkça, yanlışlık olmaması için Heyet-i Teftişiye tarafından tekrar tekrar incelendi. Böylece seçim esas defteri iki nüsha olarak hazırlandı. Bu defterlerden bir tanesi mahallede halkın kolaylıkla görebileceği bir yere asılacak, diğer nüsha da sandık başlarında bulunan memurlara verilecekti. Seçim esas defteri mahallelerde sekiz gün asılı kalacak ve bu süre zarfında itirazlar yapılabilecekti. Mahallelere gönderilen defterler 18 Temmuz'dan başlayarak halk tarafından incelenmeye başlandı.[11] Adlarını defterde bulamayanlar Heyet-i Teftişiye'ye giderek itiraz etti. Örneğin *Yüksek Muallim Mektebi* öğrencileri adlarını listelerde bulamamışlardı. Bunun üzerine Heyet-i Teftişiye'ye itirazda bulunmuşlar ve adlarını seçim esas deftere yazdırarak oy kullanma hakkına kavuşmuşlardır.

Alınan karara göre seçime katılabilecek kişilerin 22 Temmuz'a kadar saptanması gerekiyordu.[12] Heyet-i Teftişiye, nüfus defterlerinin yazımı sırasında ortaya çıkabilecek yanlışlıkları önleyebilmek için *mülhakata* müfettişler de gönderdi.[13] Bunun yanında Heyet-i Teftişiye, ikinci seçmenlerin seçiminde sandıkların başında duracak memurları da belirledi ve onların defterlerini hazırladı.[14]

4.2.3. İkinci Seçmen Sayısının Saptanması

Bu seçimlerde İstanbul'un kazalarından seçilecek ikinci seçmen sayısı şöyle belirlenmişti:

Bölgesi	İkinci Seçmen Sayısı
Beyazıt	291
Fatih	240
Beyoğlu	486
Yeniköy	64
Anadoluhisarı	74
Kadıköy	89
Üsküdar	92
Adalar	24
Bakırköy	322
Abdurrahmangazi	32
Beyoğlu-Üsküdar mülhakatı	32

İstanbul mülhakatı da seçim hazırlıklarını tamamladı ve Heyet-i Teftişiye üyeleri, mülhakatı denetleyerek seçim sandıklarının konacağı yerleri saptadı.[15]

4.2.4. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi

Ülkede uygulanan seçim sistemine göre, önce ikinci seçmenlerin seçilmesi gerekiyordu. İkinci seçmen sayısı, seçmen sayısına göre belirlendiği için seçim esas defterleri hazırlanmadan ikinci seçmen sayısı saptanamıyordu. Daha sonra da ya ikinci seçmen adaylarının

ortaya çıkması ya da siyasal örgütlerin adaylarını belirleyip halka sunması gerekiyordu.

CHP merkezinde seçim çalışmaları aralıksız sürüyordu. Parti, ikinci seçmen adaylarını belirlemişti.[16] Gazi Paşa, İsmet Paşa ve Kâzım Paşa da Beşiktaş ve Adalar'dan ikinci seçmen adayı olarak gösterilmişlerdi.[17] Parti, mülhakattaki ikinci seçmen adaylarını belirlemiş olmasına karşın henüz tam sayı saptanmadığı için bunları 29 Temmuz'da ilan edemedi.[18] Buna karşın Heyet-i Teftişiye 24 Temmuz'da ikinci seçmenlerin seçimi için gerekli oy pusulalarının basılması[19] ve 30 Temmuz'da da merkezde ikinci seçmenlerin seçimine başlanması emrini verdi. 28 Temmuz'da mülhakata gidecek üyeleri, seçim sırasında görev yapacak memurların yerlerini ve olası harcamaları belirleyerek ilgililere gerekli uyarıları yaptı. 29 Temmuz'da görevliler mülhakata gitmeye başladı. Mülhakatta toplanan oyların mahallinde oluşturulan heyetlerce tasnif edilmesi kararlaştırıldı.[20] İlk seçim 30 Temmuz sabahı Beyoğlu mülhakatından olan Kemerburgaz'da ve Bakırköy mülhakatından olan Mahmut Bey nahiyesinde yapıldı.

Heyet-i Teftişiye'nin belirlediği gibi İstanbul mülhakatında 30 Temmuz'da oy verme işlemi başladı,[21] 4 Ağustos'ta tamamlandı.[22] Heyet-i Teftişiye üyesi Nurettin Ali Bey 3 Ağustos'ta *Cumhuriyet* gazetesi muhabirine seçim gözlemlerini şu sözlerle anlattı:

> İntihabatı ikmal ettik. Halk, şevk ve sürurla oylarını kullandı. En uzak köylerden gelen köylüler bile reylerini verirken CHF namzetlerine bakmakta ve bunların Gazi hazretleri tarafından gösterilip gösterilmediğini sormaktadırlar. Kendilerine müsbet cevap verilince hemen reylerini vermekte ve büyük bir sevinç duymaktadırlar. Cumartesi gününden itibaren Kadıköyü'nde intihabat başlayacaktır. Hazırlıklarımız ikmâl edilmiştir. İntihabat sabahleyin çok erken başlayacak ve birkaç gün devam edecektir.[23]

Ayazağa birinci seçmenlerinin Heyet-i Teftişiye'ye gelerek hararetli tezahüratta bulunmaları ve seçmenlerin "Biz hepimiz reylerimizi Gazinin Fırkasına verdik!" sözleri de Heyet-i Teftişiye üyelerini çok duygulandırdı.[24]

Cumhuriyet Halk Partisi, 8 Ağustos'ta merkezdeki ikinci seçmen adaylarını açıkladı.[25] Mahallelerde bekçiler davullarla sabahleyin se-

منتخب ثانی انتخاباتنك دوردنجی دوره ایشبیکی ذرتالده انتخاب عمالوتی

Beşiktaş'ta ikinci seçmen seçimi
(Cumhuriyet, *2 Ağustos 1927*)

çime başlanacağını duyurdu. Aynı gün oy verme işlemi de başladı. Sandıkların bulunduğu camiler ve kahvehaneler defne dalları ve bayraklarla donatıldı. Her sandığın başına bir incesaz heyeti yerleştirildi.

İstanbul'da halk erken işine gittiği için gündüz oy verme işlemi sınırlı kaldı. Bunun için sandıklar akşam geç vakte kadar açık bırakıldı. Oy vermek için gelen birinci seçmenlerden nüfus tezkeresi istendi, olmayanların diğer belgelerine bakıldı.[26] Heyet Teftişiye üyeleri de mıntıka mıntıka dolaşarak sandıkları denetledi. Oy verme işleminin başladığı sabah, Heyet-i Teftişiye Reisi ve Belediye Başkanı (şehremini) Muhiddin Bey, Heyet-i Teftişiye üyelerinden Nurettin Bey, Hakkı Bey, Abdülrahim Bey, Naci Bey, Tarık Ziya Bey ve Sürey-

ya Paşa Üsküdar, Kadıköy ve Anadoluhisarı'ndaki oy verme işlemini denetledi.[27]

Belediye başkanı, yaptığı incelemeler sırasında sandık memurlarına bazı emirler verdi. Halk İstanbul'un en ücra köşelerine kadar giden Muhiddin Bey'i birçok yerde alkışlarla karşıladı.[28]

İstanbul'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, 11 Ağustos'ta Beşiktaş nahiyesi seçim sandığına giderek oyunu kullandı. İstanbul'da ikinci seçmenlerin seçimi Ağustos ayı içinde (8-15 Ağustos) tamamlandı.[29] Bu sırada ikinci seçmenlere verilecek mazbatalar da basıldı. Mazbataların bir yüzünde yukarıda ay yıldız ve aşağıda birden on altı numaraya kadar sütunlar konmuştu. Her sütuna bir milletvekili ismi yazılacaktı. Mazbatanın arka tarafına ise Heyet-i Teftişiye'nin mührü basılacaktı.[30] 17 Ağustos'ta ikinci seçmenlerin mazbataları ait olduğu belediye dairesi müdüriyetlerince mühürlendi ve kendilerine verildi, ikinci seçmenlerin isimleri de Heyet-i Teftişiye'deki deftere kaydedildi. Biri mebusların kendinde kalmak, diğeri de Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilmek üzere İstanbul'dan çıkacak on altı mebus için otuz iki mazbata hazırlandı.

4.2.5. Sandık Alayı

1908 seçimlerinden beri seçim sonunda sandık alayı adı verilen bir törenin düzenlenmesi gelenek olmuştu. Bu gelenek 1927 seçimlerinde de bozulmadı. Fatih Belediyesi şöyle bir program hazırladı:

1. Alay saat 10.30 ile 11.00'de Sultan Ahmet Meydanı'nda toplanacaktır.

2. *"Fatih, Karagümrük"* seçim sandıkları Fatih-Şehzadebaşı-Beyazıt yoluyla; *"Eyüb, Balat, Unkapanı"* seçim sandıkları Fener-Unkapanı-Zeyrek-Bayazıt yoluyla; *"Şehremini, Samatya, Hekimoğlu"* sandıkları Aksaray tramvayı yoluyla Bayazıt yönünde Sultan Ahmet'te toplanacaktır. Her nahiye seçim sandığını en güzel şekilde süsleyerek araba ya da otomobiller ile sandık memuru, kâtipleri ve mahalle heyetleriyle birlikte toplanma yerine getirecektir.

3. Alay, toplantı tamamlandıktan sonra saat 11.00'de Sultan Ahmed Meydanı'ndan hareketle Alemdar Sirkeci-Bâbıali-Cumhuriyet Halk Partisi Merkezi-Divanyolu-Beyazıt-Şehzadebaşı yoluyla Fatih belediyesine gidecektir.

4. Alaya Kolordu Mızıkası eşlik edecektir.[31]

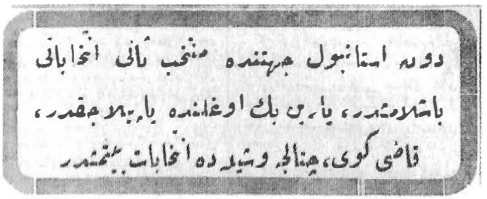
دون استانبول جهتنده منتخب ثانی انتخاباتی
باشلامشدر، یارین بك اوغلنده یاپیلاجقدر،
قاضی کوی، جنالجه وشیشلی ده انتخابات بیتمشدر

دون استانبول جهتنده منتخب ثانی انتخاباتنه اشتراك ایدن و خلق پوولك نظام نامه پولونمشدر. هیئت تنفیذیه اعضاسی منطقه منطقه دولاشارق صندیقلری آچمشلردر. دون اوکلدن صوکره ساعت اوچده هیئت تنفیذیه رئیسی شیرانیلی علی‌الدین، رئیسی وکیل شمس‌الدین، اعضادن طارق ضیا، اسماعیل صدقی وعدالتنشی عمومیسی نوزیق بکلر یوتون استانبول جهتی دولاشمالرینی تفتیش ایتمشلردر.

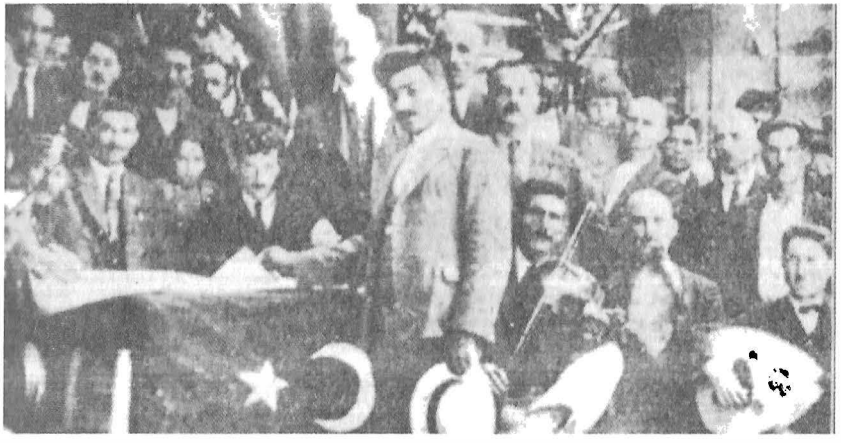

İstanbul'da ikinci seçmen seçimi
(Cumhuriyet, *9 Ağustos 1927*)

Fatih'teki ikinci seçmen seçimi bittikten sonra, 12 Ağustos sabahı saat ondan başlayarak gösterişli bir törenle mahallelerden getirilen oy sandıkları Sultanahmet Meydanı'nda toplanmaya başlandı.[32]

Fatih Belediyesi'ne Fatih, Eyüp, Balat, Unkapanı, Karagümrük, Şehremini, Samatya ve Hekimoğlu Ali Paşa mıntıkaları olmak üzere 22 oy sandığı getirildi.

Adalar'da da seçim bitince oy sandıkları Büyükada Belediyesi'ne gönderildi. Burada da (12 Ağustos'ta) parti müfettişlerinin huzurunda oy sandıkları açıldı ve oylar tasnif edildi. Geç vakte kadar süren

tasnif sonucunda CHP adaylarının büyük çoğunlukla seçimi kazandıkları görüldü.[33]

Beyazıt'ta da sandıkların toplanması sırasında muhteşem bir gösteri düzenlendi. Sandıklar toplandıktan sonra Heyet-i Teftişiye üyesi İsmail Sıtkı Bey halka hitaben bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

> "Hâkimiyet bilâ-kayd-u şart milletindir" düsturunu vaz' eden ve hâkimiyetin mütekâmil bir şeklini gösteren, Cumhuriyet'i ilân eden muhterem Gazimiz, hâkimiyet-i milliye ve Cumhuriyeti ilân etmekle vatanımızı düşman istilasından kurtardığı gibi milletimizi saltanat kâbusundan kurtarmışdır. Evet beyefendiler, münci-i azmimizin himmetiyle bugün millet hür ve müstakildir, hâkimiyet sahibidir, mâlik olduğu hâkimiyeti dilediği gibi istimal eder ve ediyor. (...) İşte bugün burada izhar-ı sürûr eden muhterem ve necib milletimiz hâkimiyetini, hukuk-ı siyasiyesini istimal etmiş ve reylerinin mutemedi olan kendi sinesinden doğan Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerine vermiş olmaktan mütevellid bir sevinçle rey sandıklarını getirip bize vermiştir. Necib milletimizin hukuk-ı siyasiyesini istimalde göstermiş olduğu tehalük ve teyakkuz cidden şâyân-ı takdir ve iftihardır.
>
> Ben, Beyazıt şube-i intihabiyesi müfettişi ve büyük milletimizin bir ferd-i naçizi olmak itibariyle milletimizde gördüğüm kabiliyet ve tekâmülden dolayı müftehirim ve kendisini tebrik, takdir ve tebcil ederim.
>
> Muhterem halkımızın reylerini istimal hususunda çalışan, gayret ve faaliyet gösteren arkadaşlarımıza teşekkür ederim. Kendilerinden ve hizmetlerinden memnunum, var olsunlar.
>
> Bu intihabın necib milletimiz hakkında hayırlı olmasını temenni ederken her an izdiyâd-ı ömr ve afiyetleri duasıyle meşgul olduğumuz Reisicumhurumuza bize bu günleri idrak ettirdiğinden dolayı arz-ı şükran etmeği de bir vazife-i mukaddese addederim. Yaşasın büyük Reisicumhurumuz, yaşasın necip Türk Milleti ve yaşasın Cumhuriyet.[34]

Beyazıt dairesinin sandıkları da 13 Ağustos'ta toplandı ve oylar Beyazıt Belediyesi'nde tasnif edildi. Tasnif sonucunda CHP adaylarının kazandığı anlaşıldı.

14 Ağustos'ta Beyoğlu dairesinde ikinci seçmen seçimine son verildi ve sandıklar kapatıldı. Yeniköy sandıkları da 14 Ağustos'ta toplanarak Yeniköy belediye dairesine getirildi ve burada tasnif edildi. Yeniköy'de deniz alayı düzenlendi.

15 Ağustos akşamüstü Beyoğlu Belediyesi dâhilindeki seçim sandıkları kaldırıldı ve bu nedenle gayet parlak bir tören düzenlendi. Şişli'de oluşturulan seçim alayı Beyoğlu belediye dairesine geldiğinde iki yüze yakın otomobilin bu alaya eşlik ettiği görüldü. Saat on ikiden itibaren Beyoğlu civarındaki sandıkların süslü otomobiller eşliğinde Osman Bey'deki Halk Partisi önünde toplanmasına başlandı.

Beşiktaş nahiyesi sandıkları Akaretler ve Maçka; Kasımpaşa sandıkları Şişhane Karakolu, Beyoğlu; Hasköy sandıkları Zindanarkası, Kasımpaşa, Beyoğlu; Kalyoncu sandıkları Beyoğlu Tramvay yolu; Taksim nahiyesi sandıkları Beyoğlu Caddesi; Fındıklı ve Galata sandıkları Karaköy, Şişhane ve Beyoğlu yolu ile Osmanbey'e getirildi. Sandıkların geç kalması nedeniyle alay ancak saat üçte hareket edebildi.

Alay, Osmanbey'den Pangaltı, Harbiye, Taksim yoluyla Beyoğlu'na geldi. Halk, Cadde-i Kebir'de alayı büyük tezahüratla karşıladı. Yürüyüşünü sürdüren alay, Galatasaray'dan aşağıya döndü ve Perapalas'ın önünden geçerek Beyoğlu Belediyesi'nin önünde durdu. Belediye binasının bir taraçasına askeri mızıka, diğer taraçasına bahriye mızıkası konulmuştu. Alay buraya geldiğinde her iki mızıka da çeşitli havalar çaldı. Sandıklar içeriye alındıktan sonra Müdür Hamid Bey halka hitaben şunları söyledi:

> Beyoğlu şube-i intihabiyesinin müntehib-i sâni intihabatı selametle ve muvaffakiyetle ikmâl edildi. Bu güzel vesile ile Beyoğlu dâhilindeki yüzü mütecaviz mahalle ahali-i muhteremenin yaptığı parlak tezahürattan ve bunun ifade ettiği vahdet ve merbutiyetten hissetdiğim ulvi heyecanı takdire imkân yoktur.
>
> Lisan-ı mefhariyet ve hürmetle arz ederim ki bu intihabda muhterem halkın gösterdiği tehalük ve alaka ve terbiye-i medeniye ve siyasiyelerinin derece-i tekâmülüne cidden büyük bir delildir. Kezalik kuvvetle tahmin ederim ki şu karşımızdaki sandıkların muhtevi olduğu reyler de tasnif neticesinde o nikbet ve ıstırap günlerimizi saadet ve istiklâl şemsiyle nurlandıran mübeccel müncimize karşı perverde edilen payansız şükran ve minnete bir burhan teşkil edecektir. Bu intihabatın senelerden beri mütehassır nazarlarımızla beklediğimiz o dahi halaskârımızın İstanbul'a şeref verdiği bir zamanda icra edilmesi şehrimizde cidden büyük bir şevk ve heyecan uyandırmıştır. Sizleri

fazla işgal ve kıymetli vakitlerinizi israf etmemek için sözlerime nihayet verirken icazkâr hareketlerle memleketi yükselten büyük reisimizin o nurlu ve şuurlu yollarını takib etmeğe azm eden milletimizin daha mesud ve daha feyyaz bir suretde mazhar-ı itila olmasının temenni ve bize mukadderatımıza hâkim olmak saadetini bahş eden büyük Gazimize şükran ve minnet hislerimizi arz ederim. Yaşasın millet, yaşasın halaskârımız.[35]

4.3. Ankara'daki Çalışmalar

4.3.1. Heyet-i Teftişiye'nin Oluşturulması

Seçim kararı Ankara Belediyesi'ne ulaştırıldıktan sonra burada da seçim çalışmalarına başlanmış, belediye başkanının başkanlığında bir Heyet-i Teftişiye oluşturulmuştu. 29 Haziran'da toplanan *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye*, Heyet-i Teftişiye'yi seçmiş ve seçim harcamaları için 3000 liralık bir avansı kabul etmişti.[36] Heyet-i Teftişiye, Ankara civarını 11, merkez kazasını da 12 seçim bölgesine ayırmış ve her birinin başına güvenilir bir kişiyi göndermeyi kararlaştırmıştı.[37] Ardından tüm köy ve mahalle ihtiyar heyetlerini toplayarak seçim ve seçim defterlerinin hazırlanması konularında bilgi vermişti.

Ankara'da da seçim esas defterlerinin tamamlanarak 11 Temmuz'da Heyet-i Teftişiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştı.[38] Ankara Heyet-i Teftişiyesi mahalle esas defterlerini inceledikten ve onayladıktan sonra 17 Temmuz'dan itibaren cami, mektep ve belediye kapılarına asılmalarını sağladı. Defterlerdeki isimlerden dolayı şikâyetçi olanlar için belediyenin alt katında bir başvuru bürosu açtı ve şikâyetleri almak üzere bir de memur görevlendirdi. Heyet-i Teftişiye her gün sürekli toplantı halinde olduğu için başvuruları kısa sürede sonuçlandırdı. Defterlere itiraz edenlerin sayısı 4000'i geçmişti.[39] Bu seçimde Ankara merkez kazadan 165 ikinci seçmen seçilmesi, Cumartesi gününden itibaren ikinci seçmen seçimine başlanması ve seçimin bir hafta içinde bitirilmesi kararlaştırıldı.[40]

Bu arada nahiye ve köy defterleri de incelemeye alındı, kısa sürede bitirilmesi ve incelenmek üzere ilgili yerlere gönderilmesi sağlandı.[41]

30 Temmuz 1927'de ikinci seçmenlerin seçimine başlanmasını kararlaştıran Ankara Heyet-i Teftişiye Başkanlığı oy verme sırasında herhangi bir karışıklığın doğmaması için mahallelerin oylarını verecekleri günü bir takvime bağladı. Buna göre; Yenişehir, Halac-ı Mahmud, Balaban, Şeyh İzzeddin, Hacı Bayram, İnkılab, Bostancı, Bozkurt, İsmet Paşa, Hoca Paşa, Fevzi Paşa, Ahi Ali, İstasyon mahallesi seçmenleri 30 Temmuz 1927 Cumartesi; Mukaddem, Kurtuluş, Duatepe, Erzurum, Dumlupınar, Musa Bey, Oluk, Hacı Seyid, Hacı Ayvaz, Hacı Halil, Beyazıt, Sabuncu, Nazım Bey, Helvacı mahalleleri seçmenleri 31 Temmuz 1927 Pazar; Köycük, Sakarya, Mürver, Osman, Cebeci, Rüstem, Hacı Murad, Yusuf Abbas, Leblebici, Hacı Ashab, Hatuniye, Misak-ı Millî, İstiklâl, Öksüzce, Yenice mahalleleri seçmenleri 1 Ağustos 1927 Pazartesi; İmam Yusuf, Yeğen Bey, Gökçeoğlu, Dellal Karaca, Börekçiler, Debbağhane, Tulice, Baklacı, Boyacı Ali, Doğan Bey, Kızıl Bey, Koyun Pazarı, Ürgüb, Kesegi seçmenleri 2 Ağustos 1927 Salı günü; Arslanhan, Mevcud, Saracistan, Çeşme, Direkli, Şükriye, Demirfırka, Kala, Ramazan Şemseddin, Emirler, Kayabaşı mahalleleri seçmenleri 3 Ağustos 1927 Çarşamba; Mollabüyük, Alaaddin, Keçiören, Ahizafer, Boryacı, Akşemseddin, Atıf Bey, Ahi Yakub, Dikmen, Aktepe mahalleleri seçmenleri de 4 Ağustos 1927 Perşembe günü oylarını kullanacaklardı.[42]

4.3.2. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi

CHP Ankara Vilayeti İdare Heyeti, partinin ikinci seçmen adaylarını belirlemişti. Listenin başında Gazi Mustafa Kemal Paşa vardı. Ayrıca devrim kadrosundan, bürokrasiden, iş çevrelerinden pek çok ünlü isim de bu listede yer alıyordu. Örneğin, Başbakan İsmet Paşa, Dâhiliye Vekili Cemil Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Efendi, Halk Partisi Genel Sekreteri Saffet Bey, Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesi Başkanı Atıf Bey, Ankara Milletvekilleri Ali Bey, Şakir Bey, İhsan Bey, Ardahan Milletvekili Talat Bey, Belediye Başkanı Asaf Bey, Başvekil Müsteşarı Kemal Bey, Ankara Vali Vekili Abdülmuttalib Bey, Avukat Mümtaz Bey, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyesi Ziya Bey, İskender Bey, Doktor

Hikmet Hüseyin Avni Bey, Vilayet Encümeni üyesi Hacı Ahmet Bey, Mesut Bey, Osman Bey, Vilayet Umum Meclisi üyesi Feyzi Bey, Eşraftan Koçzade Mustafa Bey, Alemdarzade Hasan Bey, Tüccardan Erzurumlu Nafiz Bey, Bostancı Hacı Mahmut Bey, Erzurum İmamı Ali Bey, Baytar Cevat Bey, Adliye Müfettişi Kasım Bey, Reisicumhur Özel Kaleminden Ekrem Bey, Hanifzade Tevfik Bey, Emlak Bankası Heyet-i Teftişiye Reisi Süreyya Bey, Ticaret Odası Başkanı Bahaeddin Bey, Erkek Lisesi Müdürü Feridun Bey, eski Orman Başkâtibi Ali Rasih Bey, Maliye Muamelât-ı Nakdiye Müdür Muavini Fikri Bey, Sıhhiye Vekâleti Muhasebecisi Naci Bey bu isimler arasında yer alıyordu.[43]

Heyet-i Teftişiye'nin saptadığı gibi 30 Temmuz sabah saat dokuz buçukta Ankara'da ikinci seçmen seçimine başlandı. Seçim dolayısıyla belediyenin kapısı bayraklarla süslenmişti, alt salonda da bir bando mızıka çeşitli ezgiler çalıyordu. Yukarıda, Cemiyeti Umumiye-i Belediye Salonu da bayraklarla donatılmıştı. Tam dokuz buçukta Heyet-i Teftişiye salona gelerek salondaki üç seçim sandığını kontrol etti ve mühürledi. Heyet-i Teftişiye ve Belediye Başkanı Asaf Bey salonu dolduran halka açıklamalarda bulunarak ikinci seçmenlerin nasıl seçileceklerine ilişkin yasa hükümlerini hatırlattı; üçüncü devre seçimlerinin millet ve memleket için hayırlı olmasını diledi. Ülkede millet hâkimiyetini kuran "Reisicumhur Gazi Paşa hazretlerinin saadetini ve mümid-i ömr ve afiyetlerini" temenni etti. Asaf Bey, sözlerini bitirdikten sonra oyunu kullandı ve böylece oy verme işlemi de fiilen başlamış oldu.[44]

İkinci seçmen seçiminin 4 Ağustos'ta bitirilmesi kararlaştırılmasına karşın 5 Ağustos'un Cuma tatili olması göz önünde bulundurularak 5 Ağustos'ta da oy verme işleminin sürdürülmesi yararlı bulundu. Böylece her ne nedenle olursa olsun oylarını kullanamayan seçmenlerin tatil gününden yararlanarak oyunu kullanabilmelerine olanak sağlandı. Nitekim bunun yararı da görüldü. Oy verme hakkına sahip "amelesi, işçisi, memuru, tüccarı ve elhasıl zengini ve fakiri bizzat intihap salonuna gelerek mukaddes hakkını istimal" etti.

Ankara'da 11.807 birinci seçmenden 11.538'i (yüzde 97,7) oyunu kullandı.[45] Bahriye Vekili İhsan Bey öğleden sonra bizzat bele-

diyeye giderek oyunu verdi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul'da bulunmasına karşın Ankara'ya oyunu göndererek ikinci seçmenlerin seçilmesine katkıda bulundu. *Hâkimiyet-i Milliye* bu durumu, Cumhuriyet idaresinin "feyizli intibahlarından en mühimidir. Bu neticeden anlaşılıyor ki; halkımız rüşdi siyasiyesini isbat ve bu intihabatda gösterdiği alaka ile izhar eylemiştir" diye yorumladı.[46]

6 Ağustos saat dokuzda Heyet-i Teftişiye, belediye salonundaki oy sandıklarının mühürlerini açarak oyları tasnife başladı. Tasnif, öğleden sonraya kadar sürdü, ardından seçim evrakının ve mazbataların düzenlenmesine geçildi. Gerek seçim evrakının gerek mazbataların hazırlanması 6 Ağustos akşamı geç vakitte tamamlanarak Heyet-i Teftişiye tarafından onaylandı.[47] Böylece Ankara'da da milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenler belirlenmiş oldu.

4.4. Diğer İllerdeki Çalışmalar

Samsun'da belediye başkanı Şükrü Bey'in başkanlığında encümen üyelerinden Ömer Selim, Ragıb Mehmed, belediye âzasından Rahmi, İsmail Hakkı, Mustafa, Mehmet Ali Rüstem Beylerden oluşan Heyet-i Teftişiye seçim çalışmalarını yürüttü.[48] Seçim esas defterleri Temmuz ayı içinde tamamlanarak askıya çıkarıldı.[49] Ağustos'un 25'ine kadar ikinci seçmenlerin seçiminin tamamlanması kararlaştırıldı.

Konya'da ikinci seçmen seçimine 25 Ağustos'ta başlandı.

Nüfusu 77.965 olarak hesaplanan Adana'dan 106 ikinci seçmenin seçilmesi kararlaştırılmıştı. CHP ikinci seçmen adaylarını belirledi ve 3 Ağustos'ta ilan etti. Cumartesi günü gerek merkezde gerekse nahiyelerde seçime başlanması duyuruldu.[50]

İzmit mahallelerinin ve köylerinin erkek nüfusunun 20.659 olduğu saptandı ve esas defterleri 19 Temmuz'da askıya çıkarıldı. İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa vilayetlerinden oluşan CHP onuncu mıntıkasında ikinci seçmen seçimi 10 Ağustos Çarşamba günü saat dörtte sona erdi.

130 ikinci seçmeni olan Biga'da da seçimler tamamlandığında CHP adaylarının kazandığı görüldü.

5. Seçime Katılım

Demokrasinin temel unsurlarından biri olan seçimin başarısı, seçime katılan halkın sayısı ile paralellik gösterir. Seçme hakkının yerleştiği, halkın bilinç düzeyinin yükseldiği toplumlarda seçime katılım oranı da yüksektir. 1927 seçimleri ile ilgili elimizde yeterince veri olmamasına karşın kimi illerde halkın seçime katılımının şöyle olduğu görülmektedir:[1]

Vilayetin Adı	Seçmen Sayısı	Oy Verenlerin Sayısı	Oran
Adana	41.717	19.279	45
Aksaray	25.627	15.655	62
Amasya	23.120	15.932	69
Ankara	82.337	59.698	72
Antalya	55.081	23.051	42
Aydın	52.772	36.817	68
Balıkesir	123.586	70.708	58
Bilecik	22.569	14.420	53.
Bolu	86.803	42.340	75
Bursa	108.431	85.943	76
Cebelibereket	13.697	7114	52
Çanakkale	36.341	24.153	71

Vilayetin Adı	Seçmen Sayısı	Oy Verenlerin Sayısı	Oran
Çankırı	19.559	6520	33
Çorum	55.283	35.294	64
Denizli	58.555	27.157	46
Diyarbekir	43.148	12.664	50
Edirne	17.394	14.676	84
Elaziz	34.693	20.747	60
Erzincan	30.936	16.569	53
Erzurum	76.103	60.672	80
Eskişehir	40.403	26.487	66
Gaziantep	64.769	45.143	68
Giresun	63.852	36.270	57
Gümüşhane	45.540	26.562	53
İçel	19.982	9145	46
Isparta	40.991	21.886	53
İstanbul	191.790	125.627	65
İzmir	119.245	91.703	69
Kastamonu	57.770	27.124	47
Kayseri	34.097	18.189	53
Kırklareli	20.987	18.794	87
Kocaeli	75.237	57.475	80
Konya	105.961	61.553	58
Kütahya	66.859	43.335	63
Malatya	62.967	50.198	79
Manisa	93.811	69.680	74
Maraş	46.379	29.107	63
Mardin	50.511	27.443	54
Mersin	26.203	16.395	62
Muğla	41.248	22.226	52
Muş	34.016	25.270	69
Niğde	43.822	30.047	68
Ordu	81.615	24.059	29
Rize	86.873	21.998	25
Samsun	64.221	34.445	58
Siirt	22.006	15.958	77

Sinop	29.840	18.466	61
Sivas	77.032	56.769	72
Şebinkarahisar	36.488	14.357	38
Tekirdağ	35.742	19.267	53
Tokat	55.628	37.737	67
Trabzon	83.262	29.305	35
Urfa	40.407	17.825	44
Van	21.901	18.344	83
Yozgat	28.706	15.483	54
Zonguldak	63.347	33.827	53

Buna göre en yüksek katılım yüzde 89 ile Kırklareli ve yüzde 84 ile Edirne'de, en düşük katılım ise yüzde 29 ile Ordu ve yüzde 25 ile Rize'de olmuştur. Katılım ortalaması ise yüzde 60'tır. Ancak bazı illere ait veri bulunamamıştır. Örneğin Afyonkarahisar, Artvin, Beyazıt, Burdur, Hakkâri ve Kars illerinde veri yoktur. Veri bulunan kimi illerin de bazı ilçelerine ait veriler eksiktir. Örneğin Aksaray'ın Arapsun; Bilecik'in Bozüyük ve Gölpazar; Cebelibereket'in merkez ve Ceyhan; Çanakkale'nin Eceabat ve Ezine ilçeleri ile Ayvacık nahiyesi; Çankırı merkez kaza; Edirne'nin merkez ve İpsala; Elaziz'in Başkil, Mazgirt ve Palo; Erzincan'ın Kemah; İçel'in Gülnar; İstanbul'un Beşiktaş, Sarıyer, Silivri, Yalova ve Kartal; İzmir'in Dikili; Kastamonu'nun Cide ve Daday; Kayseri'nin merkez; Konya'nın Akşehir; Kütahya'nın Emet; Mardin'in Cizre, Koçhisar ve Nusaybin; Sinop'un Ayancık; Urfa'nın merkez, Harran, Hilvan ve Suruç; Van'ın Muradiye ile Yozgat'ın Boğazlıyan ilçelerine ait veri yoktur.

6. Milletvekili Seçimi

6.1. Vilayetlerden Seçilecek Milletvekili Sayılarının Saptanması

Yürürlükteki seçim mevzuatına göre milletvekili sayısının belirlenmesi nüfusa bağlıydı. Gelişen ve değişen koşullar gereği ülke içinde bazı nüfus kaymaları olmuştu. Kimi illerin nüfusu azalırken kimi illerinki de artmıştı. Bu durum illerin çıkaracakları milletvekili sayısını da etkilediği için her ilin çıkaracağı milletvekili sayısı ayrı ayrı saptanmıştır. Buna göre; bu devrede İstanbul'dan 16, İzmir'den 11, Karesi'den 10, Bursa'dan 9, Saruhan'dan 9, Ankara'dan 8, Trabzon'dan 8, Kütahya'dan 7, Kocaeli'den 7, Sivas'tan 7, Erzurum'dan 7, Kastamonu'dan 6, Denizli'den 6, Rize'den 6, Samsun'dan 6, Afyonkarahisar'dan 6, Zonguldak'tan 6, Gaziayıntap'dan 6, Malatya'dan 6, Yozgat'tan 5, Urfa'dan 5, Elaziz'den 5, Tokat'tan 5, Kars'tan 5, Antalya'dan 5, Aydın'dan 5, Çorum'dan 5, Bolu'dan 5, Ordu'dan 5, Giresun'dan 5, Kayseri'den 5, Mardin'den 5, Çanakkale'den 4, Çankırı'dan 4, Eskişehir'den 4, Edirne'den 4, Muğla'dan 4, Maraş'tan 4, Isparta'dan 4, Niğde'den 4, Diyarbakır'dan 4, Gümüşhane'den 4, Adana'dan 4, Aksaray'dan 3, Si-

nop'tan 3, Cebelibereket'ten 3, Erzincan'dan 3, Şebinkarahisar'dan 3, Amasya'dan 3, Bilecik'ten 3, Kırşehir'den 3, Tekirdağ'dan 3, Beyazıt'dan 3, Kırklareli'den 3, Mersin'den 2, Afyon'dan 2, Van'dan 2, Silifke'den 2, Siirt'ten 2, Burdur'dan 2 milletvekili seçilecekti.[1] Bu seçimlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısının toplamda 35 milletvekili artacağı tahmin edilmekteydi.[2] Dâhiliye Vekâleti ise 63 vilayetten 316 milletvekilinin seçileceğini belirten bir açıklama yaptı.[3]

6.2. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi

İkinci seçmenlerin seçiminden sonra, sıra milletvekili seçimine gelmişti. Heyet-i Teftişiyeler vakit geçirmeden hazırlıklarına başladılar. Fakat milletvekili seçimine başlanması için Dâhiliye Vekâleti'nden emir verilmesi gerekiyordu. Milletvekili seçimine Eylül ayının birinci gününden itibaren başlanması neredeyse kesinleşmişti.

Milletvekili aday listeleri Ağustos sonunda ilan edilecekti. CHP adına adaylığını koymak için başvuranların sayısı 900'ü geçmişti. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, milletvekili adaylarının seçimini kolaylaştırabilmek için aday adaylarının adlarını, mesleklerini, milliyetlerini, doğum tarihlerini, doğum yerlerini, *seciyelerini*, devrimlere bağlılıklarını, Millî Mücadele'ye katılıp katılmadıklarını, onlardan mecliste hangi alanlarda yararlanılacağını gösteren çizelgeler oluşturmuştu.[4] Yeni mecliste bir öncekine oranla daha fazla aydının ve uzmanın bulunacağı tahmin ediliyordu.[5]

1908 seçimlerinden beri kullanılan tarihi seçim sandığı Ayasofya ambarından çıkarılarak temizlenmiş, cilalanmış ve yeni seçime hazırlanmış olarak İstanbul belediyesine teslim edilmişti. İstanbul Heyet-i Teftişiyesi üyelerinin geleneksel olarak kollarına taktıkları kırmızı kolluklar da değiştirilmişti. Bu seçimde Heyet-i Teftişiye üyelerinin rozet takması, rozetin altından kırmızılı beyazlı kurdeleler sarkıtması, rozetin üzerine de "Büyük Millet Meclisi, Üçüncü İntihab Devresi İstanbul Heyet-i Teftişiyesi" ibaresini taşıyan bir yazı konulması ve milletvekili seçiminin yine Darülfünun Fen Fakültesi konferans salonunda yapılması kararlaştırılmıştı.[6]

6.3. Bağımsız Adayların Çalışmaları

Yürürlükteki seçim mevzuatına göre, seçimlere siyasal partiler, cemiyetler aday gösterebildiği gibi, hiçbir siyasal örgütte yer alamayanlar ya da yer almak istemeyenler de bağımsız olarak adaylıklarını koyma hakkına sahipti. Bu seçimde de Cumhuriyet Halk Partisi adaylarının yanı sıra bağımsız adaylar da seçime katılmışlardır.

Bağımsız aday olmak isteyenler bir dilekçeyle Heyet-i Teftişiye'ye başvuruyor, onlar da bu dilekçeyi polis müdürlüğüne göndererek adaylığın uygun olup olmadığını soruyordu. Sakıncası olmayanlar bağımsız aday olarak ilan ediliyordu. Bu seçimlerde İstanbul'dan eski Sosyal Demokrat Fırka Reisi Hasan Rıza Bey,[7] Süryani Cemiyeti'nden, Sosyal Demokrat Yorgaki Habib, tütün işçilerinden Hüsnü Efendi, Tapu Fen Heyeti'nden emekli Osman Nuri Bey, Şark Demiryolları ustalarından Mustafa Zühtü Efendi, Telefon müfettişi Mehmet Ferit Bey bağımsız adaylıklarını koymuşlardı.[8]

Bağımsız adaylardan kimileri, seçildiği takdirde yapacağı işleri gösteren bir seçim bildirgesi hazırlayıp seçmenlerin takdirine sunmuştu. İstanbul adaylarından Mehmet Ferid'in şu bildirisi hayli ilginçti:

> İstanbul müntehiblerine
>
> Umumiyetle gayem halkımızın menfaatini; hem hariçte emperyalizm; hem dâhilinde irtica tehlikelerine karşı inkılâbımızın bugünkü kazançlarını müdafaa etmektir.
>
> İktisadî vaziyeti ve içtimaî mevkii itibariyle amele sınıfına mensup olan bir vatandaş olarak bu sınıfın bildiğim hayat şartlarını ve ihtiyaçlarını efkâr-ı umumiye önünde teşrih ettikten sonra -mazhar-ı tasvib olursam- millet kürsüsüne kadar götürmek, bu kürsüden sınıfımı alakadar edecek mesâili kanunî mecralarına sevk etmektir.
>
> İntihap etmek ve edilmek işiyle alakadar olmanın, medenî ve siyasi bir vatandaşlık borcu olduğuna kaniim.
>
> Bugün mevzuubahs olan iki dereceli intihap kanununun kuyud ve şeraiti dolayısıyla namzetliğim mebusluğa iktiran etmese bile ben siyasi ve içtimaî vazifesini yapmış bir vatandaş olarak daimi bir haz ve iftihar duyacağım.

Umumi prensiplerimi ve programımı bu yazılarımda okuyarak tasvip edecek İstanbul müntehiplerinin hakk-ı vekâletlerini millet meclisinde temsil için reylerini istiyorum.

18 Ağustos 1927

İstanbul müstakil amele mebus namzeti
Mehmet Ferit arkadaş[9]

Arkadaşlar! Vatandaşlar!

1. İntihabata alakadar olmak medeni vatandaşlığın siyasi bir delili ve bir vatandaşlık borcudur!

Memleketimiz fevkalade vaziyetlerden çıkarak tedricen hâl-i tabiiye intikal etmektedir.

Binaenaleyh cumhuriyetimizin en bariz vasfı olan demokrasi şekline uygun siyaset usulleri tedricen fevkalâde tedbirlerin yerlerine kâim olmalıdır.

Bir demokratik hükümet şeklinin en bariz vasfı da halkın mümkün olduğu kadar fazla ve mümkün olduğu kadar yakından hükümetin siyaset ve idaresine şuurlu bir surette iştirak ve alakasıdır.

Bunun içindir ki Büyük Millet Meclisi'nin intihabı etrafında vatandaşların intihap etmek edilmek için gösterecekleri alakanın halkımızın siyasi rüşt ve seviyesine en büyük bir delil olacağına kaniim.

Kemâl-i şükranla görüyoruz ki, bütün medenî dünyada olduğu gibi bizde de halk geçmiş zamanlarda kapalı ve esrarengiz hükümet usulleri yerine bizzat kendi siyasi usullerini kurmaya doğru gidiyor.

İlim, fen, sanat.... ilh. sahalarında olduğu gibi siyasi ve içtimaî usuller sahasında da geniş halk kitlelerini en iyi tatmin eden en ileri ve en doğru usulleri almak ve benimsemek mecburiyetindeyiz.

2. Her millet; çeşit çeşit içtimaî ve iktisadi sınıflardan ve zümrelerden müteşekkildir!

Bir memlekette köylüler vardır, işçiler vardır, sanatkârlar vardır ve esnaf vardır, ticaret ve servet ehli vardır... ilh. Bu her sınıf ve her zümrenin ise kendi hususi davaları ve ihtiyaçları bulunması zaruridir.

Binaenaleyh memlekette "öyle bir intihap usulü" cari olmalıdır ki memlekette yaşayan bütün sınıfların ve zümrelerin her birinin içinden çıkacak vekilleri ve mebusları bir araya gelsin; bu çeşit çeşit sınıfların, çeşit çeşit davaları bir arada görüşülebilsin ve hale iktiran etsin! Ancak bu sayededir ki; memlekette demokrasi, intizam ve ahenk kati bir surette teessüs edebilir.

Her vatandaş, vatanda yaşayan her sınıfın bütün hayat şartlarını ve davalarını bilemez. Her kitle kendi içinden kendi mebusunu milletvekillerini

Büyük Millet Meclisine göndermelidir ki, millî meseleler, millet işinin bakıldığı yerde konuşulsunlar! Örtülü, bakımsız ve kanunsuz kalmasınlar!

Her sınıfın ihtiyacı ancak o sınıfa mensup milletvekillerinin lisanıyla millet meclisinde hallolur! Her vekil veya bu vekilliğe kendini münasip görecek her vatandaş, kanunların ona bahşettiği bu intihap etmek ve edilmek hakkından istifade ederek, kendisinin içinde yaşadığı sınıfın veya zümrenin hayat şartlarını ve davalarını öğrenmeli, bunları yazılar, risaleler, mev'izelerle, efkâr-ı umumiye önünde teşrih etmelidir ki; nihayet efkâr-ı umumiye de onu tasvip ve intihap eder o da bulduğu bu şiarları ve prensipleri millet meclisi kürsüsüne kadar götürürse, millet siyasi hayata iştirak yolunda en mühim merhaleyi geçirmiş olur.

Umumi Programım

3. Bir dereceli intihap usulünü istiyorum!

İntihap işinin iyiliği, intihap usulünün iyiliğine bağlıdır. En iyi intihap usulü de vatandaşların en geniş tabakalarını intihaba bilâvasıta celp ve iştirak ettiren usuldür!

Bugün memleketimizde câri olan "iki dereceli" intihap usulü hiçbir zaman en iyi bir intihap usulü olamaz!

İki dereceli intihap usulü vatandaşların hürriyet-i reyini takyîd eden geri ve ibtidaî bir usuldür. Cumhuriyeti ve Avrupa kanunlarını kabul ettikten sonra bir dereceli intihap usulünü bizde de tatbik etmek lazımdır.

Cumhuriyet demokrasisinde her vatandaş reyini doğrudan doğruya kendi mebusuna vermelidir.

Cumhuriyet demokrasisinde hiçbir zaman bir vatandaş kendi mebusunu seçmek hakkını diğer bir vatandaşa terk ve ferağ edemez! Bu usulün fenalığı şundan da zahirdir ki; bu usul memleketimizde hiç bir zaman halkın intihaba karşı umumî alakasını celp edememiştir! Binaenaleyh memleketimizin medenî simasıyla hiç de yaraşmayan bu iki dereceli intihap usulü yerine bir dereceli intihap usulünün ikamesine turuk-ı kanuniyeye tevessül ederek çalışmayı bir borç sayıyorum. Bir dereceli intihap usulünün arz ettiğim iyi cihetlerinden başka milletimizin ziyası terbiyesini yükseltmek yolunda da başlı başına âmil olacağı kanaatindeyim.

4. Mecliste sınıfların ve zümrelerin mükemmelen temsil edilmeleri taraftarıyım!

Hariçte emperyalizm ve dâhilde irtica tehlikesine karşı memleketin sınıfları ve zümreleri inkılabımızın bugünkü kazançlarını müştereken sıyanet etmektedirler.

Fakat içtimai ve iktisadi vaziyetleri itibariyle ayrı ayrı hayat şartları içinde yaşayan bütün bu zümreler ve sınıflar kendi adet ve ehemmiyetleri nispetinde mecliste kendi mebuslarına sahip olmalıdırlar!

Türkiye'nin en ücra köşelerinden gelecek kalabalık köylü mebusları ile atölyelerden fabrikalardan hülasa memleketimizin istihsal hayatından gelecek işçi mümessilleri, nihayet sanatkârın; esnafın ticaret ve servet ehlinin adet ve kesafetleri nispetinde göndereceksleri vekiller Büyük Millet Meclisi'nde bir sırada oturmalı; millî meseleleri müşterek vukuf ve kıyasetleriyle halletmelidirler!

5. Fakat bilâ kayd ü şart vatanda her yaşayanın intihap etmesine ve edilmesine de taraftar değilim!

Siyasetle alakası kesilen ordu mensupları nasıl intihap işinden hariç iseler, aynı suretle dünya işleriyle alakadar olmamaları iktiza eden bütün umur-ı diniyeye memur olanların, ruhanilerin, zihniyetleri itibariyle bütün eski şeyhlerin, hocaların ve papazların, vilayât-ı şarkiyedeki büyük beylerin, irtica ile alakası görülenlerin, millî harpler esnalarında emperyalistlerin istila emellerine alet olanların ne intihap etmelerine, ne de edilmelerine taraftarım! Bunlar haricinde kalan bütün vatandaşlar -kadın olsun, erkek olsun- hem intihap edebilmeli, hem de edilebilmelidirler!

6. Vergiler sisteminde tadilat yapılması taraftarıyım!

Vergiler sistemi halkın en geniş tabakalarının menfaatlerine uygun olacak bir tarzda tadil edilmelidir.

Kazanç vergisinin kâmilen ilga edilmesi ve bunun yerine işçi sınıfı ile küçük kazanç sahibi olan esnafı ve memurları kazanç mükellefiyetinden istisna eden başka bir vergi konulması taraftarıyım. Bu yeni servet vergisinin esas büyük kârların ve servetlerin tezayüdü nispetinde artan müterakki bir şekilde olmalıdır!

Havaic-i zaruriye üzerindeki inhisarların ilga edilmesi ve mükeyyifat ve lüks eşya üzerine azim resimler konulması taraftarıyım!

7. Biz işçi sınıfı için kanunlar istiyorum!

Bilhassa "işçi kanunu" ile aynı zamanda ve beraberce mevki-i meriyete girmesi icap eden bir "sendikalar kanunu" istiyorum. Muasır Türk cemiyetinin kuruluşunda "iş kanunu", (kanun-ı medenî) ile (ceza kanunu)ndan daha mühim ve daha müessirdir!

Medeni ve ceza kanunları bizim içtimai hayatımızı, iş kanunu ise hayatımızın iktisadi bünyesini tanzim eder!

İçtimai hayattaki bütün bozukluklar iktisadi münasebetlerin uygunsuzluğundan ileri gelir.

Verilen iş ücretleri bir kuru ekmek parasını bile güçlükle temin etmektedir. İş saatleri patronların keyfî hevâsına kalmış bulunan her memlekette iktisadi ahenkten bahsetmek abestir. İşte iktisadi ahenksizliğin bu dereceye vardığı

bu zamanda iş kanununu bizde dahi ihmal etmek veyahut ihtiyaca muvafık olmayan bir şekilde çıkarmak diğer memleketlerde bu babda yapılan hataların tekrarına meydan vermektir.

Bu gibi ıztıratsızlıklara(?)ceza kanunlarıyla mukabele etmek asrın bu hususlaki ilmî usulleri ile kâbil-i telif olamayan bir davadır. Binaenaleyh, şimdi mevzu-ı müzakere olan iş kanunu layihası yeniden yazılarak hayat şartlarının icabâtıyla yeniden tadil edilmeli ve işçi encümeninin neşretmiş olduğu layihadaki mevadı ihtiva etmesine dikkat edilmelidir.

8. İş kanununda lüzumlu gördüğüm ve tahakkuku için çalışacağım bazı mühim maddeler

1) Hem sanayi, hem ziraat işçileri, hem de esnaf nezdindeki çıraklar ve hem de kadınlar ve çocuklar kanunun saha-i şümulüne girmelidir.

2) Yer üstünde azami sekiz, yer altında azami altı saat olmak üzere iş müddeti tahdit edilmeli; gece işleri için iki misli ücret verilmesi kaydı bulunmalıdır.

3) Her şehir ve mıntıkada belediyeler, ticaret odaları ve iş birlikleri tarafından müştereken aylık bir "ekallî ücret" tayin edilmelidir.

4) Amele için bedeli hükümet ve patronlar tarafından tediye edilmek üzere mecburi "hayat sigortaları" yapılmalıdır.

5) Her tarafta hükümetle ticaret odaları ve işçi birlikleri mümessillerinden mürekkep "mesai müddetleri" teşkilatı yapılmalıdır.

6) Kazalara karşı patronlar tarafından âzami tazminat verilmelidir.

7) İşçiler için serbest sendikalar, kulüpler, mitingler teşkili, sınıfi gazeteler tesis hakkını verecek bir sendikalar kanunu yapılmalıdır.

Köylü bin bir emekle elde ettiği mahsulünün para etmemesinden mustariptir.

8) Köylüyü teşkilatlı mütegalibenin, bankalardan büyük ticarethanelerden himaye gören vasıtacıların elinde esirlikten kurtaracak ve serbest piyasa ile temas imkânı verecek köylü kooperatifleri yapılmalıdır.

9) Köylüyü kasaba faizcisinin, murabahacısının asırlık zincirlerinden kurtaracak zirai itibar sendikaları yapılmalıdır.

10) Vilayât-ı Şarkiye'de derebeylik usul ve mülkiyeti kâmilen kaldırılmalı ve köylü toprak sahibi olmalı ve her türlü âlat ve edevât ile techiz edilmelidir.[10]

Demokratik cumhuriyete vurgu yapan Mehmet Ferit Bey bu programında tek dereceli seçimi benimsemekte, seçme ve seçilme hakkının kullanımında kadın-erkek ayrımı yapmamakta, iktidarın

aksine sınıflı bir toplum yapısı olduğuna işaret etmekte ve bu yapıda işçi sorunlarına akılcı çözümler üretebileceğini söylemektedir.

6.4. Türk Kadın Birliği'nin Çabaları

Demokrasinin temeli eşitliktir. Bu, sınıfsal olduğu kadar cinsler arasındaki eşitliği de öngörür. Birinci Dünya Savaşı, kadınların siyasal hayata atılmalarına yardım etmişti. Bu hak, Danimarka'da 1915 yılından beri kullanılıyordu. Rus İhtilali 1917'de *cins-i latif*'i erkeklerden ayırmamaya başlamıştı. Lehistan'da, Ukrayna'da, Estonya'da, Letonya'da, Litvanya'da, Kırım'da hatta İzlanda'da kadın mebuslar vardı. İsveç, Norveç, Avusturya, Çekoslovakya, Macaristan, Amerika'da yedi sekiz yıldan beri kadınlar hem milletvekili seçebiliyorlar, hem de milletvekili olabiliyorlardı. Almanya'da Reichstag'da otuz kadın mebus, Alman belediye meclislerinde dört bin kadın üye vardı. İngiltere, bu hakkı otuz yaşındaki evli kadınlara vermişti; Avam Kamarası'nda iki kadın mebus oturuyordu. Belçika'da, bütün kadınlar belediye seçimine katılma hakkına sahipti. Avusturya'da, Yeni Zelanda'da, Kanada'da kadınlar bütün meclislere katılabiliyorlardı.[11]

Türkiye'de, Cumhuriyet'le birlikte kadın hakları ile ilgili iş yaşamında, eğitimde, evlilikte, aile hayatında oldukça önemli düzenlemeler yapılmış olmasına karşın, henüz kadın-erkek eşitliği sağlanmış durumda değildi. Yeni Türkiye'nin oluşumuna erkeğiyle birlikte katılan Türk kadını siyasi hayatta yerini alamamıştı. Bu sorunu aşmak, örgütlü bir uğraşıyı gerektiriyordu. Ülkedeki tek kadın örgütü ise Kadın Birliği'ydi. Birlik, kendi ölçüsü içinde çalışmalarını sürdürüyordu.

1924 yılında Anayasa yapılırken kadınların yönetime katılması da gündeme gelmişti. Yunus Nadi başkanlığındaki Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan anayasa tasarısının 10 ve 11. maddelerinde kullanılan kimi kavramlar bu düşüncedeki milletvekillerini umutlandırmıştı. Zira 10. maddede "On sekiz yaşını ikmal eden her Türk, mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir"; 11. maddede ise "Otuz yaşını ikmal eden her Türk mebus intihap edilmek

salahiyetine haizdir" deniyordu. Tasarı meclise geldiğinde 16 Mart 1924'te yapılan görüşmelerde 10. madde okunmuş ve oya sunularak "müttefikan kabul" edilmişti. Ardından 11. madde okunup başkan söz isteyen var mı diye sorunca, Beyazıt milletvekili Şefik Bey, Türk lafzının içinde kadınların da olduğuna dikkati çekmiş ve bu uyarı tartışmayı da beraberinde getirmişti. Ferudun Fikri Bey, Recep Bey gibi kimi milletvekilleri bu gerçeği bilerek oylarını kullandıklarını belirtmişlerse de maddede "her Türk" yerine "her erkek Türk" yazılmasını önleyememişlerdir.[12] Böylece kadınların yönetime katılma hakları bir kez daha engellenmiştir. Ancak bu durum, konunun kamuoyunun gündeminden düştüğü anlamına gelmemiştir. Ülke 1927 seçimlerine giderken konu bir kez daha alevlenmiştir.

Kadınların seçime katılıp katılamayacağı konusu Haziran ayı başlarında yeniden gündeme gelmiştir. Necmeddin Sadak, "... hiç şüphe yok ki bütün medeni memleketlerde olduğu gibi, istikbâlde Türk kadınları da rey atacaklar ve rey toplayacaklardır. Bu reylerden, bütün cemiyetin, binaenaleyh erkeklerin de istifade edeceğine kimse bir an tereddüd göstermez" diyerek kadınların ancak ileride bu hakkı da elde edebileceklerini işaret etmiştir.[13] Kimileri de "... Hanımların mebusluğu hiç de fena olmaz. Mecliste sık sık moda etrafında münakaşalar cereyan eder. Pullu elbiselerden, tuvalet eşyasından alınan yüksek gümrük resminin tenzili için hanım mebusların her gün bir takrir vermeleri ve vekilleri mütemadiyen sual ve istizaha çekmeleri umur-ı tabiyeden olur"[14] diyerek konuyu hafife almıştır. Zira kadınların yönetime katılmaları konusu yeterince olgunlaşmamıştı. "... Mazinin, çok uzun müddet devam eden ananeleri ve hukuku, kadınlarımızı her türlü terakki imkânından mahrum bırakmıştı. Kadınların, erkekler gibi tahsil görmeleri, muhtelif mesleklere girebilmeleri bizde diğer memleketlere nazaran çok yeni bir şeydi. Binaenaleyh Anadolu'da kesif bir kadın kitlesi var ki eski devirlerin kaideleri ve itiyadlarıyla (yaşamaktadır), büyük şehirlerdeki kadınlık derecesinde terakki edememişlerdir. İnkılâbın kadınlara bahşettiği vaziyet, bu terakkinin vasıtalarını hazırlamıştır. Onlara şimdiden siyasi haklar verilmesi vazifeler tevdi etmek, onları da şimdiden politika hayatına sokmak bu fikrî inkişafın süratle husulüne

mani olur" diyen Necmeddin Sadak, Türk kadının henüz siyasal hakkını kullanacak olgunlukta olmadığını düşünüyordu. Kadınlar biraz daha beklemeliydi:

> Bunun için biraz beklemek lazımdır. Fakat fikrimizce, bu siyasi haklara doğru bir hareket mahiyetinde şimdiden başka bir tecrübe yapılabilir: Bazı büyük şehirlerde kadınlarımızı belediye intihabatına iştirak ettirmek mümkündür. Bu suretle, hem şehir işlerinde kadınların reylerinden ve fikrinden istifade ederiz, hem de istikbalde mebus intihabatına iştirak edecek olan hanımlarımız, bu rey hakkını istimale alışmış olurlar.
>
> Bu fikri, bir teklif olarak hükümetin ve hanımlarımızın nazar-ı dikkatine arz ederiz.[15]

Seçim haberleri yayılınca Kadın Birliği de harekete geçti. Kadın Birliği'nin hukuk komisyonu 18 Haziran 1927'de toplandı ve seçim konusunu tartıştı. Emir Ali, Umur-ı Hukukiye müdürü Kenan, Emrullah Beylerle Nezihe Muhiddin, Esma Zafer, Hatice Ahmet, Lamia Refik, Maziyyet Refik, Safvet Ali Rıza Hanımlardan oluşan hukuk komisyonu seçim konusunun Kadın Birliği'nin merkez heyetini ilgilendiren bir konu olduğuna ancak hukuk komisyonundan da isteyenin konuyu izleyebileceğine karar verdi. Üstelik kadınların belediye seçimine katılmaları doğrultusunda bir de rapor hazırladı. Söz konusu raporun merkez heyeti tarafından incelendikten sonra meclise sunulması kararlaştırıldı. Kadın Birliği, 19 Haziran'da tüm üyelerin katılımıyla bir toplantı yaparak Mustafa Kemal Paşa'ya bir heyet gönderme kararı aldı ve gidecek olan heyet üyelerini de belirledi. Toplantıda milletvekili seçimi konusu da tartışıldı. Sonuçta kadın milletvekili adayı gösterilmesinden vazgeçildi. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun açıklığına rağmen, Nezihe Muhiddin Hanım'ın kadınların da bu seçimde milletvekili olmak için adaylıklarını koyacaklarını kesin bir dille söylemesi, başlatılan mücadeleye ivme kazandırmaktan, kadınlara moral vermekten daha öteye geçemedi. Zira Nezihe Muhiddin Hanım yaptığı bir açıklamada "bugün değil ama dört yıl sonra yapılacak seçimlerde mutlaka aday olacaklarını bunun bir demokratik hak olduğunu" söyleyerek o gün için değil ama gelecek için yatırım yaptığını da ortaya koydu. Bununla birlikte kadınlar

aday olsalar ve seçilseler bile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girebilecekler miydi? Bu sorunun yanıtını Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa şöyle verdi:

> Hiç şüphe yok ki kadınların teceddüd ve terakki yolunda erkeklerden geri kalmasını arzu etmiyoruz. Onlar da çalışıyorlar ve çalışacaklardır. Kadınlık âleminde vukua gelen her teceddüdü şükranla kayd etmekteyiz. Kadınların da hayatın her şubesinde muvaffak olmaları esastır. Fakat kadınların mebus olabilmeleri Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun sarâhatine muhaliftir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda sarâhat vardır. Binaenaleyh kanunun bu sarâhati karşısında henüz kadınların mebus olabilmelerine imkân yoktur. Mebus olabilecek Türk'ün erkek olması şarttır.[16]

Gazeteciler Paşa'nın bu açıklamasıyla yetinmedi; "Eğer kadınlar bir emr-i vaki yaparak namzetliklerini vaz edüb rey alır ve mebus intihap edilirlerse kadın mebuslar bu devrede Büyük Millet Meclisi'ne girmeğe muvaffak olabilecekler midir?" diye sordu. Kâzım Paşa bu soruya güldü ve şöyle yanıtladı. "Usule ve kanuna muhalif olan bir intihabın keenlemyekün hükmünde olacağı tabiidir."[17]

Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Kâzım Paşa'nın da belirttiği gibi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kadınların milletvekili adayı olmalarına izin vermiyordu.[18] Bu açıklamalar üzerine Kadın Birliği üyeleri kendi aralarında toplanarak mücadeleyi sürdürme kararı aldılar. "Kadınların milletvekili olmasına yasalar izin vermediğine göre biz de bir erkek aday belirleyelim" dediler. Cumhuriyet Halk Fırkası'na başvurarak Kadın Birliği'ni temsil edecek "feminist" bir erkeğin kendileri adına aday gösterilmesini istediler.[19] Hatta gösterilecek adayı da belirlediler. Kenan Bey. Ancak Kenan Bey adaylığı konusuna sıcak bakmadı. Kadın Birliği üyeleri başarılı olamayacaklarını anlayınca, bu girişimden de vazgeçtiler. Kadınların bu çabaları kendi örgütleri içinde olduğu gibi, ülke içinde de yankı buldu. Falih Rıfkı şöyle diyordu:

> Günlerden beri İstanbul gazetelerini Kadın Birliği'nin ortaya attığı bir mesele işgal etmektedir. Bu gürültülü neşriyat hariçten bakıldığı vakit, âdeta, Türk kadınının hukuk-ı siyasiye mücadelesinde bulunduğu zan olunabilir. Biz

son günlerde gazetelerimizi işgal eden bazı lüzumsuz şeyler gibi, (...) bu davada dahi ciddiyet görmediğimizi itiraf ederiz. Nitekim asıl müsbet ve faideli faaliyetlere karışan belli başlı hanımlarımız, Türk kadınlığı efkâr-ı umûmiyesini hiç alakadar etmemekde olduğunu söylemişlerdir. Acaba Türk kadınının hâl-i hazırda münakaşa ve tedkik bir meselesi yok mudur? Şübhesiz vardır. Ve bu dedikodu her nokta-i nazardan daha canlı olsa bile hiçbir ihtiyaca cevab vermeyen hukuk-ı siyasiye meselesi değildir.

Türkiye teceddüd perverleri kendi kadınlarına en az zamanda kendiliklerinden en çok hukuku temin eden inkılabçılardır. Hatta bu hukuk o kadar vasi ve Şark için o kadar emsalsizdir ki Türk kadınlığının heyet-i umumiyesinin yeni ahval ve şeraite tamamen alışabilmesi ve yeni ahval ve şeraitin icab ettirdiği vazifeleri başarması için bir iki nesil müddeti çalışmaları lazım gelir. Daha Harb-i Umumi'den kocasıyla beraber ve yüzü kapalı olduğu halde değil bir otelde misafir kalmasına, sokakta araba ile dolaşmasına bile müsaade olunmayan Türk kadını bugün memur, tüccar, avukat, doktor, her şey olabiliyor; mevcut faaliyet sahalarının hiçbiri Türk kadınına kapalı değildir.

Türk inkılâpçıları taaddüd-ı zevcat ve diğer gülünç aile ahkâmını kaldırmakla bir hamlede Türk kadının acayib ve esir, üçüncü nevi bir mahlûk olmakdan, ona hayatın en güzide cemiyetlerinin güzide kadınlarının şerefini bahşetti.

Lâkin bütün bu hukuk ve imtiyazlar bizdeki kadınlığın manzarasını kâfi derecede değiştirmemiştir. Bunun için epey uzun sürecek bir intikal süresi geçireceğimizi tahmin ediyoruz. Henüz Türk kadınının ekseriyeti kapalıdır; henüz büyük şehirler haricinde erkeğin arabasına uzanıb öküzlerini yaya yürüyen kadına sürdürmekde olduğuna tesadüf olunabiliyor.

Birçok yerlerde henüz Türk kadını eski "dişi"nin tarzı telakkisinden ayrı bir muameleye tabi tutulmamıştır.

Büyük şehirlerde bile hiçbir manası olmayan gayri mantıki kıyafetler devam edip gidiyor. En münevver hanımlarımız, muhacir Rusların sırf biçare bir gurbet hayatı sürdükleri zamana mahsus olarak taşıdıkları kumaş parçasını serpuş olarak başlarına koyuyorlar.

Bizde Türk kadın cemiyetlerinin vazifesi evvel emirde büyük Türk kadınlığı ekseriyetine, onlara çok verilen hukuku taleb ve kabul ettirmektir. Türk kadın cemiyetleri, hukuk-ı siyasiye alıp erkeklerle uğraşmaya başlamadan evvel, bizzat kadınlarla meşgul olacak, hatta mücadele edecek vaziyettedir. Türk anası, Türk çocuğu, Türk kadınının her meselesiyle ve meselede en az salâhiyettar olmak lazım gelen münevver erkekler iştigal ediyor.

Kadınlar birliğinin mebus namzeti olarak bazı erkek isimleri intihap etmeleri manidardır. Hakikatte herhangi bir memlekette bir meclisin ekseriyeti azimesi kadından mürekkeb olsaydı ve hatta o milletin kadınları dört sene kadar az zamanda ikinci büyük millet meclisinin Türk kadınına temin ettiği hukuku temin edemezdi.

Hülasa Türkiye'de hükümete karşı bir kadın meselesi uzun seneler için mevcud değildir; fakat kadın meselesi henüz yalnız nazari olarak kanunlarla hal oluncaya ve bu inkılâb hayatı geçinceye kadar, münevver Türk kadını kendi cinsleri arasında çalışmağa, mücadele etmeye mecburdurlar. İşte asıl ciddi iştigal, fakat mütemmem faaliyet sahası![20]

Görüldüğü gibi Falih Rıfkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı çağdaş ve eşitlikçi yasaların henüz kadınların gündelik yaşamına aksedemediğini itiraf ediyordu. Dolayısıyla kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini, bu koşulun yerine getirilmesine bağlıyordu. Bu görevi de Kadın Birliği'nden bekliyordu. Bunu yapabilmesi için de Kadın Birliği'nin tüm Anadolu kadınlarını temsil edebilecek bir nitelik kazanması gerektiğine vurgu yapıyordu.

Necmeddin Sadak da Falih Rıfkı gibi kadınların seçme ve seçilme haklarına kavuşmaya henüz hazır olmadıklarını ve yeterli olgunluğa erişmediklerini belirttikten sonra Kadın Birliği'nin de tüm kadınları temsil etmediğine dikkati çekiyor ve şöyle diyordu:

İstiklâl harbi esnasında, asil bir fedakârlıkla mücadeleye karışmış kahraman menkıbelerini dinlediğimiz Anadolu kadını bugün mebus olmak isteyen kadınlar değildir. Diğer taraftan hakk-ı intihap isteyen İstanbul'daki bazı hanımlarımızın bu arzu ve temennileri Anadolu'daki kadın kitlesince tamamıyla meçhuldür. Evvelce de yazdığımız gibi, Kadın Birliği'nin zayıf noktası, bu kadar mühim bir dava peşinde olduğu halde pek mahdud bir muhitin, çok mahdud bir zümresini temsil etmesidir. Bu nevi siyasi hak iddiaları kadınlarımızın kahir ekseriyetince gayr-i mevcuttur; geçen makalemizde izah ettiğimiz gibi, hakk-ı intihap bir tarafta dursun, fikrî ve içtimai nokta-i nazardan, İstanbul'da, mebus olmak isteyen hanımlarımızla Anadolu'daki kadın ekseriyeti arasında büyük bir fark vardır. Kadın Birliği, yazdığı beyannamede, köylü kadının hakk-ı intihaba malik erkek köylüden seviye itibariyle farklı olmadığını söylüyor.

> Kadın Birliği şu noktayı nazar-ı dikkate almıyor ki maalesef kadınların ekseriyeti, -büyük şehirler müstesna- henüz en basit medenî haklarından, inkılâblarımızın kadınlarımıza bahşettiği terakki ve mütemeddin imkânlardan bile tamimiyle istifade edememektedirler.
>
> Bu sabah bir refikimizin yazdığı gibi bir iki merkez istisna edilirse, diğer yerlerde henüz kadın insanî ve medenî haklar itibariyle erkeklerden çok farklı telakki edilmektedir.
>
> Münevver hanımlarımız, ciddi iş görmek istiyorlarsa pek kolay ve candan görünen fakat şimdilik boş ve neticesiz olan bu yoldan vazgeçerek, muazzam inkılâbı bütün kadınlık arasında ciddi ve fiili surette tamime çalışmalıdırlar.[21]

Kadın Birliği Başkanı ve kimi üyeleri âdeta bir oldubitti yaratarak milletvekili adaylığını elde etmek istiyorlardı. Ancak bunun mümkün olmadığını gördüler. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelince birlik üyelerinden bir heyet Dolmabahçe Sarayı'nda Paşayı ziyaret etti. Görüşme bir buçuk saat sürdü.[22] Ardından Nezihe Muhiddin Hanım *Cumhuriyet* muhabirine bir açıklama yaparak şunları söyledi:

> Bizim maksadımız efkâr-ı umumiyeyi konsulte etmekti, muvafık da olduk. Itlağ hâsıl ettik. Efkâr-ı umumiye bizimle beraberdir. Zaten Teşkilât-ı Esasiye Kanunu sarahaten kadınların hakk-ı intihaba malik olmadıklarını zikretmektedir. Biz bu sarahati bildiğimiz halde bir hamle yaptık ve efkâr-ı umumiyenin komünist cereyanıyla alakadar olduğunu anladık. Binaenaleyh gazetecilerin allayıp pullayıp verdiği haberler bizim için faideli olmuştur. Halk Fırkası namzet ira ederken biz de erkek namzet göstereceğiz. Bu da intihap edilecek mebuslar arasında komünist bir cereyan tevlid itmek içundur. Mağmafih ikinci intihaba kadar ihzarat yapılacağına ve kadınların emelinin tahakkuk etmiş olacağına kaviyen ümidvarız.[23]

Birlik Heyet-i İdaresi'nin bazı hanımları "Biz ideallerimizden hiçbir vakit vaz geçmeyeceğiz. Hakk-ı intihabdan vazgeçtiğimiz gün bu cemiyetin kıymeti ve manası kalmaz. Bu cemiyet bunun için çalışıyor. Biz ölünceye kadar bu hak uğrunda çalışacağız ve ömrümüz kifayet etmez, bu hakkı alamazsak ahfadımız mutlaka alacaklardır"[24] diyerek kadınların siyasî haklarını almaları konusunda oldukça kararlı olduklarını bir kez daha vurguladılar. Ancak yasada değişiklik yapılmadığı için bu seçimde de kadınlar milletvekili adayı olamadıkları gibi seçmen de olamadılar.

Kadın milletvekili düşüncesini ötelemek zorunda kalan birlik, bu kez Belediye Kanunu'nun değiştirilmesi için meclise başvurma ve kadınların da Belediye Meclisi'ne üye olabilmelerini Meclisten rica etme kararı aldı ve çalışmalarını bu yönde sürdürdü.

6.5. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşların (Azınlıkların) Tavrı

Her seçim devresinde olduğu gibi, bu seçim sürecinde de azınlıklar sorunu yeniden gündeme gelmişti. Ancak bu seçim döneminde azınlıklar konusunu gündeme taşıyan Yunan basını oldu. *Eleftron Vima* ve *Etnos* gazeteleri seçimi Türkiye'ye saldırmak için yeni bir gerekçe olarak değerlendirdi. *Eleftron Vima* konuya eleştirel ama soğukkanlı yaklaştı. TBMM'de Rum milletvekillerinin olmamasını esefle karşılarken, bu sorunun Türk-Yunan ilişkilerini bozacak kadar vahim olmadığını da ekledi. Türkiye'ye gelen Rumların sözcülüğünü yapan *Etnos* gazetesi ise doğrudan Türklere ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik saldırıya geçti.

Yunan gazetelerinin çoğu, imparatorluktan ulusal devlete geçildiğini anlamazlıktan gelmeyi politikalarına daha uygun buluyor, Türkiye'yi üzecek yayınlar yapıyordu. Daha ötesi "... Türkiye'nin Rumların hakkını yediğini, Cemiyet-i Akvam'ın işe vaziyet ettiğini..." söyledikten sonra "Nihayet Cenevre'deki beynelmilel mahkemenin yolunu buluruz, oraya gideriz" diyerek âdeta Türkiye'yi tehdit de ediyorlardı.[25] Oysa her ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de yasaların öngördüğü ilkeleri taşıyan her yurttaş oy verme ve seçilme hakkına sahipti. Rumlardan da isteyen kişi bağımsız olarak adaylığını koyabilir ve yapacağı propagandaya göre ikinci seçmenlerden oy alabilirdi. Nitekim Süryani Habib Efendi aday olduğunu açıklamıştı.[26] Yunan basınının etkisinde kalan kimi gazetelerde de Musevi, Ermeni ve Rum azınlıklara mensup olanlardan birer milletvekili adayı gösterileceğine ilişkin yazılar çıkmıştı.[27] Oysa Türkiye bir ulus devletiydi. Anayasasının 69. maddesi tüm yurttaşların yasa önünde eşitliğini, yasalara uymanın zorunluluğunu; her türlü zümre, aile, sınıf ve kişi ayrıcalıklarının kaldırıldığını ve

yasaklandığını, 88. maddesi ise Türkiye'de din ve köken ayrılığına bakılmadan herkesin Türk sayıldığını açıkça belirtmişti. Yine anayasanın 9. maddesi'nde on sekiz yaşını tamamlayan her erkek Türk'ün milletvekili seçimine katılabileceği, 10. madde'de de otuz yaşını tamamlayan her erkek Türk'ün milletvekili seçilme hakkına sahip olduğu kabul edilmişti. Bu nedenle Rum, Ermeni, Yahudi gibi Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının milletvekili olmalarını engelleyen herhangi bir yasal kısıtlama söz konusu değildi. Dolayısıyla seçimi kazanan her yurttaşın milletvekili olma hakkı vardı. Yürürlükteki Anayasa'ya ve Seçim Yasası'na göre azınlıklara ayrılmış herhangi bir kontenjan da söz konusu değildi ve olamazdı. Ne kadar milletvekili çıkacağı ise nüfus defterleri incelendikten sonra saptanıyordu. Üstelik siyasal partiden aday gösterilmeyenlerden dileyen kişi, bağımsız olarak adaylığını koyabiliyordu. Bağımsız aday olmak için köken engeli de yoktu. Henüz işgal günlerinin acısı unutulmamışken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Rum aday göstermesini beklemek de gerçekçi bir yaklaşım değildi. Kaldı ki Lozan Antlaşması'yla tanınan azınlıklar; Medeni Kanun'nun laiklik temeli üzerine oturacağı, dolayısıyla tüm yurttaşları kapsayıcı bir nitelik taşıyacağı ortaya çıktığında yine kendi istekleriyle azınlık haklarından vazgeçmiş ve Türkiye Cumhuriyeti yasalarına tabi olduklarını açıklamışlardı.[28] Nitekim Yunus Nadi bu konuyu ele alarak şunları yazıyordu:

> Bazı Yunan gazeteleri ikide bir Türkiye intihabatından ve bu intihabatda Rumların mevkiinden, daha doğrusu Rumlara mevki verilemediğinden bahsediyorlar. İhtimal ki gayrimüslim ânasırlardan bazı fertlerin kafalarında intihabata nisbetle kendi vaz' ve mevkilerine ait bazı mülahazalar geçer. O cihetle bir defaya mahsus olarak burada bu meseleye de temas etmiş olmağı pek de lüzumsuz bulmuyoruz.
>
> Evvela şurasını söylemek lazımdır ki esasen anasıra göre intihabat yapılmaz. En yüksek derecesinde millî bir iş olan intihabat millî ellerin muhassalasını verecek vechile millî efkârın tecellisi demektir. Efkâr ile anasır arasında hiçbir münasebet yokdur. Millete ait işlerde anasır fikri olmaz, belki ve yalnız millî fikir olur. Gerçi bir zamanlar Türkiye Devleti, Osmanlı İmparatorluğu iken intihabatda anasırların da nazar-ı dikkate alındığı vaki ve cari olmuş bir

macera idi. Fakat o zaman devlet, adı üstünde imparatorluk idi, yani muhtelif millet ve cemaatlerden müteşekkil bir terkib idi. Şimdi ise çoktan tasfiye edilmiş olan imparatorluğun yerine tamamen millî bir Türk Devleti kaim olmuşdur. İmparatorluk devrinde bile millî temsilde pek zarurî olan (intihabatta anasırı nazar-ı dikkate almak meselesi)nin Cumhuriyet Türkiyesi devrinde hiçbir yeri yurdu bulunmayacağını herkes pek kolaylıkla anlayabilir. Falan veya filan anasıra mensub vatandaşlar değil, Türkiye Cumhuriyeti Teşkilât-ı Esasiye'si önünde tam ve kâmil bir müsavata mazhar ve umumen Türk olan vatandaşlardan vatan ve millete en sadık ve en layık olanlar ancak mebus sıfatıyla seçilebilirler. Rum'dan, Musevi'den, Ermeni'den de bu şeraiti haiz vatandaşlar çıkamaz mı? Aksini iddia ettiğimiz yoktur. O günlerin hulûl etdiği zamanı her hürriyetperver Türk gibi biz de memnuniyetle görmeğe hazırız. O günlerin hulûlüne kadar da şu anasırdan veya bu ırkdandır diye kimsenin intihap olunmak hakkını ref' ve izal ettiğimiz yoktur. Kanunlar meydandadır. Meydan ise gayet açıkdır. Kanuni şerâitini hâiz olan kimselerin namzetliklerini koymalarına ve bu namzetlere isteyenlerin rey vermelerine hiçbir mânia ikâme edilmiş değildir. Bununla beraber eğer hâlâ namzetlerde tenevvü göremiyorsak onun sebeblerini başka yerlerde aramak lazımdır.

Memleket bir nazariye değil, Türkçede (şeniyet) kelimesiyle tercüme ve ifade etdiğimiz bir realitedir. Şe'ni bir varlık olan milletin intihabat gibi en canlı işinde ekseriyetin fikri ve sözü âmil ve hâkim olacağını kabul etmek lazımdır. İntihabatta tecelli eden millî efkârın vatan ve millete sadakat ve muhabbet ile temayüz etmesi lazım geleceğine ise yukarıda işaret etdik. İntihabatta hâkim olmak lazım gelen fikir rast gele her fikir değildir. Mevcut vatana karşı hıyanet hisleri ile meşbu olan efkârın bu bahiste hiç yeri yurdu yokdur. Öyle fikirler intihabat gibi en büyük millî bir işe karışmak şöyle dursun, yaşamak ve bilhassa tezahür etmek hakkını gayr-i hâizdir. Her memlekette öyle fikirlerin tezahürleri ile öldürülmeleri bir olur. Öyle fikirlerin tezahür etmek hakkı şöyle dursun, hatta yaşamak hakları dahi yoktur. Osmanlı Meclis-i Mebusanı kürsüsünden:

Benim Osmanlılıkla nisbetim, Osmanlı Bankasının Osmanlı vatanına nisbeti kabilinden bir şeydir!

Diyebilmiş olan Boşoların devri çoktan geçti ve tarihe karıştı.

Bugün biz o sözleri söylemiş olan Boşo'ya değil, o sözü söylerken kendisini kürsüden alaşağı ederek gırtlağını sıkmamış olanlara hiddet ediyoruz. Fakat ne yapılabilir ki o meclis, Osmanlı İmparatorluğu Meclis-i Mebusanı imiş ve orada bir güna hezeyanlara o zaman nasılsa tahammül olunuyormuş. Hayatımızın ceryanında öyle bir hale reside olduk ki şimdi artık o türlü sözle-

rin kendisi değil, düşüncesi bile bizi fevkalâde bizar eder. Pek uzun ve karışık inkılâplar içinde memleketimizin on kere altı üstüne gelmiş olmakla beraber Boşo misali ile bunun emsali henüz dünkü fecî maceralardır. Umumî harbden mağlub çıkmak akıbetini Türklük az kalsın bütün mevcudiyeti ile ödüyor idi. Osmanlılıkla nisbetinin derecesini açıktan ilan eden Boşolar gittiler, Yunanistan'da ferih ve fahur Türkiye aleyhine çalıştılar, Yunanistan'da nazırlık sandalyesine yükselecek kadar izzet ve ikbal gördüler ve nihayet günün birinde Yunan ordusunu Türkiye üzerine saldırtacak kadar akurâne ihtiras ve husumet gösterdiler. Böyle hareket ederken Türkiye'deki Rumluğu kendilerine bilhassa mesned ittihaz etmiş bulunuyorlardı. Venizelos dahi bir zaman Girit'teki Türk tebasından bir avukat idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun titrek ellerinde yuvarlanıp giden Girit'ten sonra Boşolar, Venizeloslar Küçük Asya'yı, yani Anadolu'yu dahi aynı akıbete sürükleyebilecekleri zannı ve zehabına kapılmışlardı. Fakat onlar bu defa karşılarına Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, bilakis Türk milletinin çıkacağından gafil bulunuyorlardı. Bir memleket içindeki insanları yekdiğeri ile boğuşturmak istediler. İstanbul sokaklarında:

Zito Venizelos!

Sadaları hâlâ kulağımıza aks ediyor gibidir. Cidal, hayat ve memat cidali olmuş ve Türklere pek büyük fedakârlıklara mal olmuştur. Biraz Türkiye'deki Rumlara da öyle. Anadolu'daki Rumları bu badireye sevk etmiş olanlar, onların mahv ve hezeyanlarının yegâne müsebbibi ve mes'ulleridir. İstanbul'a harben girmemiş olmaklığımızın neticesi olarak burada bir miktar Rum ekalliyeti kalmıştır. Kalmıştır ama bu nesil dünkü hâin ve muhin maceralara karışmış olmak felaketinden maalesef hariçte kalmış değildir. Onun içindir ki İstanbul Rumları intihabat gibi bir milletin en yüksek dereceli millî işlerinde kendilerini hak davi etmek gibi birdenbire dünkü tarihi hemen insanın gözleri önünde canlandıracak hareketlerde bulunmaktan tevki ediyorlar. Onlar bilakis ekalliyet hukukundan feragat ederek kendilerini bu vatana mal edecek ve bilhassa o acı dünleri unutturacak hareketlere daha ziyade ehemmiyet veriyorlar. Türkiye'de kalan akl-i kalil Ermeni anasırı için de hakikat böyledir. Şu devleti tahriki, bu devletin ifal ve izali ile bu cemaat dahi yer yer vahşetler yaptı ve mukabeleler davet etti. Şimdi artık olan olmuştur deyib herkesin kendi köşesinde yakın mazinin üzerine zamanın kesif perdesi çekilmesine intizaren sakıt ve sakin çalışması lazım gelir. Ermenilerin dahi ekalliyet hukukundan feragata müsaraat etmiş oldukları malumdur. Nitekim Museviler dahi ekalliyet hukukunun kendilerine tatbikini içtimai ve millî haysiyetlerine muvafık bulmamışlardır.

Hakikat-i hâl ise şu merkezdedir: Cumhuriyet Türkiyesi prensib olarak ırk ve din farklarını geçmiş, bütün vatandaşların müsavatını ilan etmiştir. Ancak bir asra sığmayacak kadar müdhiş ve fecî daha dünün malı olduğu için bugün henüz herkesin zihinlerinde yaşıyor. Fazla olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi işi muhtelif anasırları alakadar eden aksamında henüz tamamıyla bitmiş değildir. Bu şerait içinde intihabatta falan veya filan anasır neye nazar-ı itibara alınmıyor sözleri bu gün için ancak kendilerini hayat ve gafletten kurtaramamış olanların mahsulü olabilir:

Bizim intihabatta nazar-ı dikkate alacağımız anasırlar değil, ferdlerdir. Ferdler de ancak fikirleri ve Türk vatan ve milletine alaka ve merbutiyetleri derecesiyle ölçülecektir. Eğer bu gün intihabat mübahasesinde bilhassa Cumhuriyet Halk Fırkası hâkim ise bunun esbâbını henüz cereyan halinde bulunan birçok hakikatlerin içtinabı gayr-i kabil zaruretlerinde aramalıdır. Başka hiçbir yerde değil. İnkıraz ve izmihlal uçurumunun kenarından çekip kurtardığımız bu vatanın hayatı üzerine çok titriyorsak, çok titreyeceksek elbette mazur görüleceğiz. Bu haller pek tabi bir cereyan ile böyle yürürken bütün vatandaşların vatan ve millete merbutiyetde tesâvi ve hatta tesâbuk daiyelerinde terakki ettiklerini görmek isteriz. İşte anasır itibarıyla intihabat için söyleyeceğimiz en samimi ifadelerimiz bunlardır.[29]

Türkiye Cumhuriyeti artık imparatorluktan millî devlete geçmişti. Uluslaşma konusunda önemli çalışmalar yapılıyordu. Herhangi bir nedenle, herhangi bir kesime imtiyaz tanınması bin bir güçlükle kaldırılan imtiyazlı sisteme yeniden dönmek olurdu. Millî devletin temel yapısını belirleyen Anayasaya göre Türkiye'de yaşayan her Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı birbirine eşitti ve yasal koşulları taşıyan herkesin seçme ve seçilme hakkı vardı. Siirt milletvekili Mahmud Bey de bu düşünceyi şu sözlerle vurgulamıştı:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Türk vatandaşı telakki ettiği her anasırın hususi idareleri, hususi emelleri imparatorluk devrinde yer bulur, hürmet görürdü. Bu yüzden uğradığımız felaketleri unutacak kadar o meşum maziden uzaklaşmış değiliz. Türkiye'de anasırın hususi emelleri artık tarihin malı olmuştur. Eğer vatandaşlarımızdan bir Rum, bir Ermeni, bir Musevi mebus olacaksa, o anasırlara mensup olduğu için değil, fakat hissen ve fikren Türk vatandaşı olduğuna kanaat getirildiği için intihap olunacaktır.[30]

Müslüman olmayan kesimlere seçimde ayrıcalık tanımak Lozan Antlaşması'nın ruhunu ortadan kaldırmak demek olacaktı. O nedenle bu seçimde de Türk ve Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına milletvekili olmaları için herhangi bir ayrıcalık tanınmadı.

7. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Çalışmalar

7.1. Adayların Belirlenmesi

Seçim çalışmalarının başlamasıyla birlikte milletvekili adayları da birer birer ortaya çıkmaya başladı. Seçim mevzuatına göre milletvekili olabilmenin iki yolu vardı. Aday olmak isteyen bir kişi, ya bağımsız olarak adaylığını koyacak ya da Cumhuriyet Halk Partisi tarafından aday gösterilecekti. En garantili yol ise Cumhuriyet Halk Partisi'nden aday gösterilmekti. Bunun için de partinin onayı gerekiyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, partiden aday olmak isteyenlerin dilekçeleriyle birlikte bir fotoğraflarını da göndermelerini istedi.[1] Adaylık için başvuranlardan da kimileri, partideki etkin arkadaşlarına mektuplar yazarak aday olma şanslarını artırmaya çalıştı.[2] Ancak parti tüzüğünde yapılan değişiklikle milletvekili adaylarını belirleme yetkisi parti başkanına verildi.

Parti, adaylarını belirlerken adayların; aydın, devrimlere bağlı ve cumhuriyetçi kişiler olmasına özen gösterilmesini kararlaştırdı. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Saffet Bey, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin bir muhabirine CHP'nin bu tavrını şöyle açıkladı:

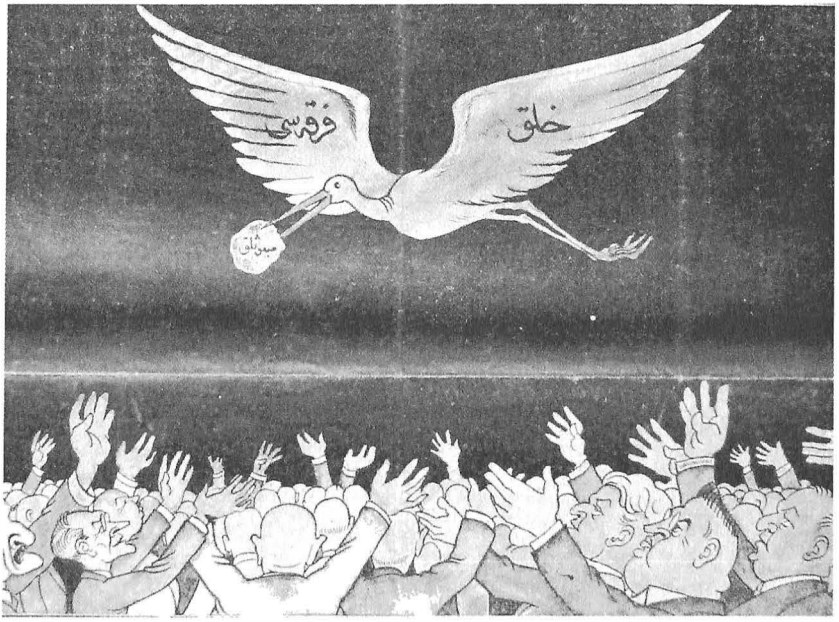

Milletvekili adaylarının beklentilerini gösteren karikatür. Leyleğin kanatlarında "Halk Fırkası", gagasında taşıdığında ise "Mebusluk" yazıyor (Akbaba, *11 Ağustos 1927*)

> Namzetliklerinin fırkamızca vaz'ı için müracaat eden zevatın müracaatlarının tedkik ve tasnifine devam olunmaktadır. Yakında Gazi hazretlerinin millete bir beyanname neşretmeleri muhtemeldir. Gazi hazretleri fırkamızın reisi sıfatıyla beyannamesinde intihabatın gayesi, memleketin inkişafı hakkında müstakbel tasavvurâtı izah buyuracaklardır. Reisicumhur hazretleri yeni meclisin kuvvetli, münevver ve bilhassa inkılâb ve cumhuriyete merbut anasırdan mürekkeb olmasını iltizam buyuruyorlar.[3]

CHP Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu seçimi 1919'da ayrıldığı ve bir daha gitmediği İstanbul'dan yönetmeyi kararlaştırdı. Bu nedenle de İstanbul'a gitti. Parti genel sekreterliği de 7 Ağustos'ta İstanbul'a taşındı ve CHP İstanbul İl Merkezi'ne yerleşti.[4]

Partiye milletvekili adayı olmak için başvuranların sayısı her gün artıyordu. Bu sayı 900'ü geçmişti.[5] Genel Sekreterlik hem parti ilkelerine uyacak kişileri belirlemek hem de yerel görüşleri almak amacıyla adaylar hakkında yörelerinden ve mıntıka müfettişlerinden bilgi alma yoluna gitti.[6] Örneğin Bitlis milletvekili adayları be-

lirlenirken, CHP Genel Sekreteri Saffet Bey, 162 sıra numaralı Bitlis Belediye ve parti başkanı Arif Bey ve 848 sıra numaralı Van eski polis memuru Mustafa Bey hakkında Beşinci Mıntıka Müfettişi'nden bilgi istemiş, o da şunları yazmıştır:

> Arif Bey ilk mecliste mebus idi. Yusuf Ziya'nın arkadaşıdır. Hâl-i hazırda Şark vilayetlerinde fırkamız için en çok çalışan bir zattır. Cahildir fakat zeki ve faaldir. Uzun müddet polis komiserliği yapmıştır. Görünüşte bize sadıktır. Lakin Diyarbakır'dan sonra Bitlis Kürtçülük merkezidir. Bu sebepten kanaatim şudur: Daha bir devre beklemektir. Mutlaka bir Bitlisliyi mebus yapmak gerekiyorsa Arif Bey'i yapmak muvafıktır. Bitlis'te Arif Bey diğer adaylara tercih edilebilir. Türklük iddiasındadır. Fırkamızın işlerinde çalışmaktadır. Mustafa Bey'e gelince bu zatı burada tanıyanlar yok gibidir. Bir eser bırakmamış, temiz fakat faal ve cevval değildir. Aldığım malumat bundan ibarettir.[7]

Mıntıka Müfettişi yine bir başka yazısında adları belirtilen kişiler arasında Salih Bey'i uygun bulduğunu belirtmiştir.[8] Mıntıka Müfettişi'nin belirlediğine göre, Güneydoğu halkı genellikle –Siirt dışındakiler– yerel mebus adayı istemiyorlardı; isteyenler ise halkın küçük bir kesimini oluşturuyordu.[9]

İllerin adayları saptanırken o ilin bağlı bulunduğu mıntıka müfettişi ile görüşmeler sıklaştırıldı ve olası adaylar müfettişe bildirilerek bu kişiler hakkındaki görüşlerin toplanması işlemi sürdürüldü.[10] Kars Fırka Reisi adaylığını koyunca, Dördüncü Mıntıka Müfettişi bu kişinin iyi bir fırkacı olduğunu, fakat milletvekili olamayacağını[11] 6 Ağustos'ta Parti Genel Sekreterliğine yazdığı şu yazıyı ile ortaya koydu:

> Maarif Vekâleti orta tedrisat müdürü Erzurumlu Cevad Bey'in Erzurum için namzetliğini koyduğu şayiadır. Hüseyin Avni, Mithat, Necati Bey'in arkadaşlarından olan bu zat hakkında bütün Erzurum'da derin bir nefret vardır. Namzetliği şayiası şimdiden derin bir nefret yaratmıştır.[12]

İkinci Mıntıka Müfettişi Avni Bey 22 Ağustos 1927' de yazdığı bir raporda, eski Tokat mebusu Rıza'nın, Karahisar Mektebi Fransızca öğretmeni Ömer Lütfi'nin, Sivas parti üyelerinden Darandereli Ebubekirzade Osman'ın, Samsun İskân müdürü Salih'in, Samsun

Adliyesi'nde ikinci kâtip İsmail'in milletvekili olamayacaklarına işaret etti. Buna karşın Şebinkarahisar parti mutemedi Tevfik Bey'in "seciyeli, saygın bir tüccar ve partiye, devrimlere bağlı bir kişi olduğunu" söyleyerek yararlı bir milletvekili olacağını belirtti.[13]

Halkın kimi kesimleri de vilayetlerinden aday olan bazı kişilerin aday gösterilmemesi için CHF mıntıka müfettişlerinden ricada bulunmuşlardır. Örneğin Gümüşhacı köyünden bir heyet mıntıka müfettişine giderek Amasya milletvekili Hoca Ali Rıza Efendi'nin *seciyesizliği,* Gürcü Şevki Bey'in de *milliyeti ve muhalifliği* nedeniyle aday gösterilmemelerini istemişlerdir.[14]

Milletvekili adaylarının belirlenmesinde ve açıklanmasında tam yetkili olan parti lideri Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Vekile üyelerini de İstanbul'a çağırmış, onlarla 28 Ağustos'ta dokuz saat süren olağanüstü bir toplantı yapmış; seçim konusunu,[15] adaylar hakkında çeşitli yerlerden alınan raporları ve adayları görüşmüştür.[16] Ardından 29 Ağustos'ta Dolmabahçe Sarayı'nda hükümet üyeleri, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa, Meclis İkinci Başkanı Hasan

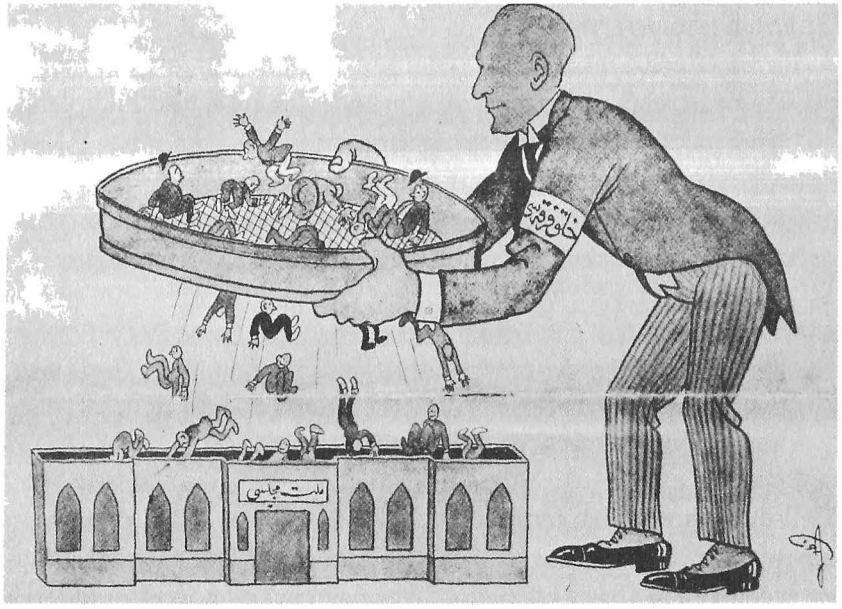

Milletvekili adaylarının seçimini gösteren karikatür (Akbaba, *5 Eylül 1927*)

Bey, Afyonkarahisar Milletvekili ve Parti Grubu Başkan Vekili Ali Bey, Parti Genel Sekreteri Saffet Bey ve CHP erkânından kimi kişilerin de katılımıyla genel bir toplantı daha yapmıştır. Bu toplantıda meclisin geçen devresinde milletvekili bulunanlardan bu devre için aday gösterilecekler ve yeni adaylar tartışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa; yeni meclisin "kuvvetli, münevver ve bilhassa inkılâp ve Cumhuriyet esaslarına merbut anasırdan mürekkep olması" yolundaki isteğini bir kez daha vurgulamıştır.[17]

Toplantı sonrasında Mustafa Kemal Paşa, milletvekili adaylarını şu sözlerle açıklamıştır:

> Aziz vatandaşlarım, Cumhuriyet Halk Fırkası namına bütün memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi âzalığı için mebus namzeti olarak tespit ettiğim zevatın heyet-i umumiyesini ıtlağınıza arz ediyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmayı münasib gördüğüm arkadaşların heyet-i umumiyesinin birlikte görülmesini faideli addettim. Bunlardan her daire-i intihabiyeye tefrik edeceğim mebus namzetlerini ayrıca imzam tahtında arz edeceğim.[18]

7.2. Seçim Bildirisinin Yayımlanması

"Milletin hatalardan korunması için tek sağlıklı çözüm, düşünce ve yaptığı işleriyle milletin güvenini kazanmış, siyasi bir partinin seçimde millete yol göstermesidir"[19] diyen Mustafa Kemal Paşa; 29 Ağustos 1927'de, CHP başkanı olarak yapmak istediklerini açıkça ortaya koyan şu bildiriyi yayımlayarak ikinci seçmenleri kendi adaylarına oy vermeye çağırmıştır:

> Aziz Vatandaşlarım!
>
> İstiklâl Mücadelesinin zade-i tabiisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası son dört senelik mesuliyet devresini bitirdi. Önümüzdeki dört senelik devrede dahi siyasi mesuliyet deruhte etmek üzere bugün vatandaşların teveccüh ve itimadına arz-ı vücud ediyor.
>
> Benim ve mefkûre ve kanaat arkadaşlarımın Cumhuriyet Halk Fırkası nâmı altında geçen dört sene zarfında vatanın mukadderatı üzerinde sarf ettiğimiz mücadelelerin semeratını bugün huzur-ı vicdan ile tahattur edecek mevkide bulunuyoruz. Dört sene evvel büyük ve emsalen nadir bir mücade-

leden şan ve zaferle çıktıktan sonra yeni Türk devleti millletlerin tabii ve ebedî hayatını tanzim eden ve asla inkıta ve tevakkuf bilmeyen mesai ve ihtiyacat karşısında bulunuyordu. Türk tarihi zaferlerle malidir. Zaferlerden sonra milletin umumi hayatında ve istikbâlde müessir olacak esaslı tedâbir ve ıslahat yolunda mühim neticeler alındığı mesbuk değildir. Bunun içindir ki mazideki zaferlerin tesirleri muvakkat olmuş ve millet ondan sonra daha müşkül şeraite ve açık söylemek mecburiyetindeyim ki; mütemadiyen inhitata maruz kalmıştır. Ben ve siyasi fırkam zaferden sonra geçen dört sene zarfında bilhassa bu esas noktainazardan hareket ettik. Milletimiz silâhın ve siyasetin emsalsiz zaferlerini kazandıktan sonra milletin istikbâline dikilen nazarlarımızla bir lahza sükûn ve rehavet hissetmeksizin milletin istikbâlini ebedileştirecek esaslı hedeflere vakfı mesai eyledik.

Aziz Vatandaşlarım!

İstiklâl mücadelesinden, "hâkimiyet bilakayd ü şart milletindir," düsturunu kazanarak çıkan milletimiz henüz bu düsturu devletin şekl-i resmîsinde kati ve tereddütsüz anlaşılacak ve Türk milletinin ebedî hayatında ve beynelmilel münasebatında herhangi bir iltibas ve makûs ümide mahal vermeyecek bir tarzda tatbik edememişti.

Cumhuriyetin ilânıyla hâkimiyet-i milliye düsturumuz halde ve istikbâlde hâkimiyet-i milliye hududu dâhilinde gösterilmek istenilecek aykırı ihtimalata sed çekmiş oldu. Türk milletinin başında belâ olduğu asırlardan beri sabit olan Hilâfetin ilgasıyla Türk Cumhuriyeti tarihin cereyanında lâyık olduğu temiz ve kavi mevki-i itibarı bihakkın ihraz eyledi.

Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk istiklâli gibi Türk Cumhuriyetini de Hilâfetten ve her gûna iştirak ve müdahalâttan azade olan salim şeklinde ilelebed muhafazaya vakfı vücud eylemeği vatanın birinci derecede sebeb-i mevcudiyeti addetmektedir.

Aziz Vatandaşlarım!

Geçen dört sene zarfındaki icraatımızı burada müfredatıyla saymak istemem. Kezalik milletimizin muktezi ihtiyacatına tevafuk eden teşebbüsatımızı tahakkuk ettirmek için açık ve merdane mesaimize muarızlarımızın ne kadar meşkûk mahiyette mevani ikaına çalıştıklarını da tahattür ettirmiyeceğim. Yalnız bu memleketin siyasi hayatında gayri mebsuk olan bir noktayı zikredeceğim. Biz dört sene evvel siyasi mevkii iktidar için milletten itimad ve emniyet istediğimiz zaman neleri icra etmeği vaid ve ilân eyledikse, onları evvelce derpiş edebildiğimizden daha mükemmel ve daha radikal bir surette tahakkuk ettirdik. Dört sene evvel sair esas mesail meyanında hâkimiyet-i milliye hayatında dikkatli olacağımızı, milletimizin umumi hayatını asri ve me-

deni kanunlarla ıslaha çalışacağımızı, âşar vergisi ve tütün meselesi üzerinde ıslahat yapabileceğimizi ve memleketin şimendiferleri ve vesait-i nakliyesi üzerinde tedabîre tevessül edebileceğimizi derpiş ediyorduk.

Hâkimiyet-i milliye düsturu hilafetsiz Türk Cumhuriyeti ile en mükemmel şekline irtika ettirildi. Âşar sistemi külliyen ilga olundu. Tütün inhisarı millleştirildi. Memleketin umumi hayatına esas olan kanunlar ise yarım ve tedrici tehavvülat ile avutucu ve uzatıcı bir istihaleye düşmeksizin ilmin ve medeniyetin en yüksek eserleri suretinde tecelli ettirildi.

Memleketin haricî siyasetini takip ettiğimiz açık dürüst ve müsalemet-ı perverâne olduğu kadar itimad-ı nefse müstenid ve Türk milletinin yüksek haysiyet ve kudretiyle mütenasip hatt-ı hareketi, milletimizin halen ve istikbâlen mesud inkişafatını her ne olsa tevakkuftan siyanet edecek bir emniyet yolundadır.

Her türlü inkişafın temeli olan muvasalat meselesinde ve tahsisen şömendöferler siyasetinde bugüne kadar tahakkuk ettirdiğimiz esaslar Türk milletinin iktisad ve imar kabiliyetine ve yüksek hayatına şayanı iftihar delail meyanına girmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkasının mali ve iktisadi zeminde tahakkuk ettirdikleri vaktiyle program halinde ifade olunduğu zaman muarızlarımızca o derece gayr-i mesbuk ve gayr-i mümkün görünmüştür ki, onlar bütçe muvazenesi, âşarın ilgası, şömendöferler inşası gibi tasavvuratını bizi tahtie için emsalsiz fırsat zannetmişlerdi.

Fırkamızla muarızlarımızın arasındaki başlıca zihniyet farkı bizim büyük Türk milletinin temayülât ve ihtiyacâtını hakkiyle bulmakta isabet ettiğimiz kadar, Türk milletinin hayatiyet ve kudretindeki hazineyi de lâyıkiyle takdir edebilmekteki kifayetimizdir.

Bir milletin siyasi mukadderatında mevki sahibi olabilmek için onun ihtiyacını müşahede ve onun kudretini takdirde ehliyet sahibi olmak birinci şarttır.

Aziz Vatandaşlarım!

Önümüzdeki dört sene için Cumhuriyet Halk Fırkasına yeniden itimad etmenizi istediğim bu günde benim mefkûre ve mesai arkadaşlarımın istikbâle ait düşüncelerimiz dört sene evvelkinden daha vazıh daha katidir. Türk vatanının itilası için önümüzde hal olunacak meselelerin çok ehemmiyetli olduğu kanaatinde ve bunların halli için bütün mevcudiyetimizi vakf eylemek azmindeyiz.

Türk vatanının dâhili ve haricî siyasetinde vahdet ve emniyeti ile Türk vatanının inkişaf ve ümranını yeni devre-i mesuliyetimizde yüksek tecelliya-

ta mazhar kılacağımızı ümid ediyoruz. Bilhassa millî iktisadi meselelerimizin halli için mesaimizi suret-i mahsusada tevcih ve teksif edeceğiz.

Dâhilde nifak ve şikaka müsaade etmeyen ve nimet ve külfeti bütün memlekette her vatandaş için müsavi tutan millî vahdet hududu içinde iktisadi inkişafa mesaimizi vakf etmek işte dâhili siyasetimizin esası bu olacaktır.

Aziz Vatandaşlarım!

Cumhuriyet Halk Fırkası namına mebus namzetlerini ben kendi imzamla reylerinize arzediyorum. Mebus namzetlerini takdim ederken mazinin tecrübelerini ve âtinin taleb ettiği yüksek vazifeleri bilhassa göz önüne aldım. Bana lâyık gördüğünüz itimad ve mesuliyetin dört sene sonra tekrar temiz hesabını arzedebilmek için mesai arkadaşlarımı intihabda bilhassa itina göstermeğe çalıştım. Mebus olarak vazife ve mesuliyet mevkiinde beraber çalışacağımız arkadaşlarımızın geçen tecrübelerden de istifade ederek vazifelerini hüsnü ifa edeceklerini ve bilhassa mebusluğun her mülahazadan akdem bir millet vekâleti olduğunu ve bunun resmî ve hususi hayatta dahi birçok manevî vecibe külfetleri bulunduğunu nazardan uzak düşürmiyeceklerini kuvvetle ümid ederim.

Aziz Vatandaşlarım!

Hayatımda en büyük mesned ve kuvvetim vatandaşlarımdan gördüğüm itimad ve müzaherettir. Bütün vazifelerimde manevi ve vicdanı olan en büyük endişem emanetinizin hürmet ve kudsiyetine mütemadiyen dikkat etmemektir. Büyük Millet Meclisi'ne mebus olmak üzere takdim ettiğim namzetlere rey vermekle bana ve fırkama yeni hizmetler için imkân ve fırsat vereceksiniz. Türk Cumhuriyeti'ne ve aziz vatanımıza istikbâlde daha büyük hizmetler ifa edebileceğimize kati emniyetim vardır. Türk milletinin istikbâli, bugünkü evladlarının isabet-i nazarı ve yorulmak itiyadında olmayan çalışmak azmiyle büyük ve parlak olacaktır.

Gazi Mustafa Kemal[20]

Bu bildiriyle geçmişten ders alarak geleceği kurma idealinde beraber yürüyebileceğine inandığı arkadaşlarını da kamuoyunun bilgisine sunan Mustafa Kemal Paşa, güvendiği yol arkadaşları için dört yılın sonunda yine hesap vereceğini de hatırlatarak partisi adına seçim çalışmalarının ivmesini artırmıştır.[21]

7.3. Cumhuriyet Halk Partili Milletvekillerinin Uyması Gereken Kurallar

Milletvekillerinin meclis dışında bazı işlerde çalışmaları halkı rahatsız ediyordu. Bu, kimi basın organlarına da yansımıştı. Örneğin, 28 Haziran da Ahmet Cevdet şöyle yazıyordu:

> Bizde bazı cevazlara hiç aklımız ermiyor. Mesela bir mebus vekil oluyor. Aynı zamanda bir anonim şirketin meclisi idare azası oluyor. Bu iki vazifeyi bi-hakkın ifa etmek bir insan için mümkün olamaz. Hangi tarafın menfaati gözetilmiş olsa öbür tarafın menfaati ihlal edilmiş olur. Hele daha ziyade câlib-i dikkat olanı tahsisat arasındaki tefavüttür. Vekile üç dört yüz lira şehri tahsisat veriliyor ise anonim şirket bin lira veriyor. Bu hale cevaz verilmemelidir.
>
> Mebusların inhisar ve bunlara benzer müesseseler nezdinde birer vazife sahibi olmaları da caiz olamaz. Menfaat-i millet iktiza eder ki mebusluk tahsisatının üstünde diğer tahsisata mebuslar maruz olmasınlar. Mebusluk tahsisatını kendileri için kâfi addetmeyenler mebusluğu kabul etmemelidirler. Zira mebusluk feragat-i nefs ve fedakârlık işidir. İstiklâl-i nefs ancak bu şartlar ile mazhar-ı müsaade olur.
>
> Bir vekilin bir anonim şirket meclisi idare âzalığını kabul etmesi caiz olamamasının sebebi mebuslukta dahi vardır. Hâkimiyet-i milliyi temsil eden bir kimsenin, yani memlekette emr ü nehyi ile menfaaten alakadar olanlar nezdinde memur olması caiz değildir. Bir de mebus rey vereceği zaman menfaat-i zatiyesinin hiçbir alakası olmadığını ve olamayacağını kendince bilmelidir. Fakat bir mebus aynı zamanda teşkiline kendisinin reyi de munzam olan bir müessese nezdinde menfaate iştirak edecek olur ise menafi-i milliye nokta-i nazarından bu bir mahzurdur.[22]

Ayrıca yazar, milletvekillerinin sık sık izin almalarının da doğru olmadığını *vicdan-ı millet*'in sık izin alışların aleyhinde olduğunu da vurgulamıştır. Bu eleştirilerden etkilenen ve onları haklı bulan Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos 1927'de CHP'den milletvekili adayı gösterilenlerin, seçildiklerinde uyması gereken kuralları şöyle sıralamıştır:

1. Mebusların hususi hayatlarında ticaret ve ziraat ve sanayi vesairedeki iktisadi ve mali faaliyetleri devletin resmî kanunlarına tâbidir. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup mebusların mebusluk sıfatını hususi hayat-ı iktisadiyeleri için istismâr edememelerine Fırka Reisi umumliği dahi hususi bir itina gösterecektir.

2. Sermayesinin ekseriyeti devlete ait olan müessese ve şirketlerle menfaa-i umumiyeye ait ve mukavele-i mahsuseye müstenid imtiyazi şirketlerde ve inhisar idarelerinde hükümet tarafından meclis-i idarelere tayin olunan azalar ve bu müessesâtı temsil vaziyetinde bulunanlar fırkaya mensup mebuslardan olmayacaktır. Mütebaki şirket ve müesseselerin meclis-i idare azalığı kavaid-i umumiyeye tâbidir.

3. Büyük Millet Meclisi'nin reis ve reis vekilleri ve icra vekilleri ile fırka kâtib-i umumisi ve fırka grubunun reisi ve reis vekilleri ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın müfettişleri gerek devletin alâkadar olduğu müesseselerde ve gerekse devletin alâkadar olmadığı hususi şirket ve müesseselerde müdürlük ve meclis-i idare azalığı gibi idare ve temsil vaziyetlerinden hususi surette feragat ederler. Müdürlük ve meclis-i idare azalığı gibi bir idare vaziyeti olmaksızın hususi müesseselerde hissedar olmak devletin kavânîn-i umûmiyesine tâbidir.

4. Mebusların vazifeye devam noktasından vaziyetleri Büyük Millet Meclisi'nin kavaid-i mahsusasına tâbidir. Fırkaya mensup mebusların Büyük Millet Meclisi'nde devam nokta-i nazarından bulunacakları vaziyet fırkanın riyaset-i umumiyesince hususi bir ehemmiyeti haiz olacaktır.

5. Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup olan mebuslar bâlâdaki mevada riayeti fırkanın riyaset-i umumiyesine karşı taahhüt etmiş mevkiindedirler.

Gazi Mustafa Kemal[23]

Getirdiği bu kurallarla milletin vekili olma sorumluluğunun ne anlama geldiğini de ortaya koyan Mustafa Kemal Paşa, daha önceden toplu olarak açıkladığı milletvekili adaylarının illere göre dağılımını da yapmış[24] ve "...daire-i intihabiye mebusluğu için Cumhuriyet Halk Fırkası namzeti olarak takdim ettiğim zevatın isimleri ber-vech-i âtidir" diyerek milletvekili adaylarını ilgili yerlere de bildirmiştir.[25]

İkinci devre milletvekillerinden 83 kişi bu seçimde aday gösterilmemiştir. Milletvekili sayısında 29 kişilik bir artış olmuş ve 112 yeni milletvekili adayı belirlenmiştir.[26]

8. Mustafa Kemal Paşa'nın Milletvekilli Adaylığı

İstanbul Belediyesi, İstanbul halkı adına Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan bu seçimlerde İstanbul'dan aday olmasını istemişti. Bunun üzerine Ankara Belediyesi'nin meclis üyeleri bir toplantı yaparak Ankaralılar adına, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'nın doğal milletvekili olduğunu ve bu şerefin yine Ankara'dan esirgenmemesini oybirliği ile aldıkları şu kararla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişlerdir:

> İstanbul halkının büyük halaskârımız Gazi Paşa hazretlerine karşı ihzar ettiği samimi ve cidden tezahüratı meyanında muhterem İstanbul Cemiyet-i Umumiye-i Belediyesinin Gazi Paşa Hazretlerinin İstanbul mebusluğuna kabul buyurulmalarını teminen teşebbüsatta bulunduğu haber alınmıştır. Daire-i intihabiyesi bütün vatandan ibaret olan müşarünileyh hazretlerine karşı İstanbul Cemiyet-i Belediyesinin ihzar etmiş olduğu tezahürat-ı halâsaneyi kemal-i hürmet ve minnetle alkışlamakla beraber tarihî bir zamanda şehrimizi temsil etmiş olan büyük müncinin Ankara şehrinin mümessil-i tabiisi ve ebedîsi olduğu hakkında Cemiyet-i Umumiyemizce müttefiken ihzar kılınan arzu ve temmenniyatı halâsanenin Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtib-i Umumiliği vesatât-ı âliyesiyle müşarünileyh hazretlerine arz ve iblağını teklif eyleriz efendim.[1]

Nitekim yeni Türkiye Devleti'nin kurtuluşunda ve kuruluşunda Ankara'nın tarihsel rolünü benimseyen Mustafa Kemal Paşa, bu seçimde de Ankara'dan milletvekili adayı olmuştur.

9. İsmet Paşa'nın Milletvekili Adaylığı

Başvekil İsmet Paşa'nın bu seçimde de Malatya vilayetinden milletvekili adayı olarak ilan edilmesi için Malatya'nın tüm kazaları halkı adına ikinci seçmenler, mahalle muhtarları ve cemiyet başkanları CHP'ye çeşitli telgraflar çekmiştir. Aynı zamanda bu telgrafların bir örneğini de basın organlarına vermişlerdir. Gönderilen yüzlerce imzalı bu telgraflarda halk Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya "tazimkâr hislerini arz ederek," Başvekil İsmet Paşa'nın tekrar Malatya'dan aday gösterilmesini rica ediyordu. Örneğin Malatya belediye reisi Sıdkı, Ziraat Odası Reisi Hüsnü, Ticaret Odası Reisi Mahmud, Türk Ocağı Reisi Said, CHF Vilayet Mutemedi Said, ikinci seçmenler adına Talat, Mustafa, Vahab ve Osman Beylerin imzalarıyla şu telgraf gönderilmişti:

> Aziz Türkiyemizin medâr-ı iftiharı, vilayetimizin en necib ve büyük evladı muhterem Başvekil ve mübeccel mebusumuz İsmet Paşa hazretlerinin bu devre-i intihabiyede de mebusluk şeref ve intihap saadetinin hemşehriliğimize bahş edilmesi mübeccel Reisimiz Gazi Paşa Hazretleriyle müşarünileyh Paşa hazretlerinden istirham edilmiştir.[1]

Arapkir Belediye ve Heyet-i Teftişiye başkanı Cemil Bey imzasıyla gönderilen telgrafta da "Büyük Başvekilimiz İsmet Paşa hazretle-

rinin bu devre-i intihabiyede vilayetimizin mebusluğu için namzet irae buyurulması halkın efkârına tercüman olan kaza müntehib-i sânileri tarafından temenni ve keyfiyet makam-ı âli-i aidesine arz edilmiştir" deniyordu.

Kemaliye Belediye Reisi ve ikinci seçmenleri adına Sadık ve Şakir Beyler tarafından gönderilen telgrafta ise; "Milletimizin yüksek kabiliyet ve varlığını bütün cihana tanıtan millî hükümetimizin şerefli meclisinin üçüncü intihap devresini idrak eden biz Kemaliyeliler, İsmet Paşa hazretlerini tekrar Malatya mebusu görmek arzusunu tazimatımızla büyük halaskârımız Reisicumhur Hazretlerinden istirham etmeye karar verdik" deniyordu.

Hasanmansur Belediye Başkanı Abuzer ve bütün ikinci seçmenler "Türklüğün mâ-bih-il-iftihârı olan büyük Başvekilimiz İsmet Paşa Hazretlerinin geçen devrede olduğu gibi bu devre-i intihabiyede de namzetliklerinin vilayetimiz namına ilan buyurulması bilâ-istisna bütün kazamız halkı tarafından çok derin ve kalbî bir arzu ile temenni edilmekde bulunduğunu ve pek samimi olan bu temenniyatımızın kabulünün büyük halaskârımız ve sevgili Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden istirham ederiz"[2] diyerek İsmet Paşa'nın vilayetlerinden milletvekili olmasını istiyorlardı.

Nitekim İsmet Paşa, bu seçimde de Malatya'dan milletvekilli adayı oldu ve seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yerini aldı.

10. Seçim Sonucu ve Meclisin Toplanması

Yürürlükteki uygulamalara göre milletvekili seçimi belli bir günde yapılmıyordu. Dâhiliye Vekili, seçimlere başlanması konusunda mıntıka müfettişleri ile görüşerek karar veriyordu.[1] Her vilayet heyet-i teftişiyesi de mıntıka müfettişi ile görüşerek kendilerine uygun günü ve süreyi belirliyor, seçimin düzenli yapılabilmesi için kazaları belirli bir sıraya koyuyordu. Bu konuda da parti mutemedi ile görüşmeler yapılıyordu.[2] Seçim sonuçlarını almak da uzun sürüyordu.

İkinci mıntıka müfettişi 19 Ağustos'ta Trabzon, Giresun, Ordu ve Rize illerinde ikinci seçmen seçiminin bittiğini ve adı geçen yerlerde hemen milletvekili seçimine gidilmesi gerektiğini yazmıştı. Çünkü halk yaylalarda dağınık bir şekilde bulunuyordu. Bunları toplamak zor olacaktı. Yapılan takvime göre; seçim Trabzon'da 5, Giresun'da 7, Rize'de 6, Ordu'da 10 günde,[3] Gümüşhane'de ise bir haftada tamamlanabilecekti.[4] On Birinci Mıntıka müfettişi ise Bursa'da 25 Ağustos'ta, Balıkesir'de 27 Ağustos'ta seçime başlanmasını; eğer Ağustos'ta başlanmaz ise Bursa'da 1 Eylül'de başlanmasını ve birer gün ara ile de öteki illerde yapılmasını önermekteydi.[5]

Partinin mıntıka müfettişleri seçimin yükünü âdeta omuzlamışlardı. Bölgelerini dolaşarak seçimlerin düzgün bir şekilde yapılması

için büyük bir çaba gösteriyorlardı. Gidişattan merkezi sürekli haberdar ederek seçimin ne zaman yapılacağını il düzeyinde, ilçe düzeyinde saptayıp merkeze bildiriyorlardı.[6] Seçimin Eylül ayı başında yapılmasının uygun olacağı şeklinde bir kanı oluşmuştu. "Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerinin imzasıyla" 30 Ağustos'ta tüm müfettişliklere yazılan bir yazıda; partinin adayları açıklandığı için dâhiliye vekilinin de bir iki gün içinde seçime başlanması emrini vereceği belirtilmişti.[7] Nitekim Dâhiliye Vekili de Eylül'ün ikinci gününden itibaren milletvekili seçimlerine başlanmasını ve on gün içinde bitirilmesini vilayetlere bildirdi.[8]

Bu bildirim üzerine İstanbul Heyet-i Teftişiyesi, İstanbul'da milletvekili seçiminin 2 Eylül Cuma günü Darülfünun konferans salonunda yapılmasını kararlaştırdı. Bir karışıklığa meydan vermemek için kazaların ikinci seçmenlerinin hangi saatler arasında oylarını kullanacaklarını da belirledi. Buna göre Cuma günü saat 9.30'dan 12.00'ye kadar Beyazıt ve Fatih; saat 13.00'ten 15.00'e kadar Yeniköy, Üsküdar, Kadıköy, Anadoluhisarı, Adalar ve Bakırköy; saat 15.00'ten 16.00'ya kadar Bakırköy, Üsküdar, Beyoğlu mülhakatı; 16.00'dan 18.00'e kadar da Beyoğlu ikinci seçmenleri ve oy vermekte gecikenler oylarını kullanacaktı. Saat 18.00'de oy verme işlemine son verilecek, oyların tasnifine geçilerek milletvekilleri belirlenecekti.

Yapılan programa göre 2 Eylül sabahı belediyede seçim alayı oluşturulacak ve seçim sandığı Darülfünun konferans salonuna götürülecekti. Seçim alayında bahriye mızıkasıyla, polis ve belediye zabıtası ile jandarma müfrezeleri de bulunacak, Heyet-i Teftişiye üyeleri alayın ortasında yer alacaktı. Seçim alayı Darülfünun konferans salonuna geldikten sonra sandık indirilecek, içi açılarak boş olduğu gösterildikten sonra kapatılacak ve Heyet-i Teftişiyece mühürlenecekti.

Bu program çerçevesinde 2 Eylül sabahı saat 8.30'da, başta belediye başkanı Muhiddin Bey olmak üzere tüm Heyet-i Teftişiye üyeleri belediyede toplandı. Polis, asker, belediye zabıtası ve bahriye bandosu da kapı önünde yerini aldı.

Temizlenmiş, boyanmış, çeşitli kurdelelerle süslenmiş tarihî seçim sandığı Emanet Dairesi'nin üst katından alınarak çiçeklerle,

Heyet-i Teftişiye üyelerinin takacakları rozet
(Milliyet, 29 Ağustos 1927)

kurdelelerle, Gazi Paşa'nın resimleriyle süslenen itfaiyeye ait araca konuldu. Saat 9.00'da önde Polis Okulu'ndan iki öğrenci, belediye zabıta memuru ve bahriye bandosu, arkada seçim sandığını taşıyan araç ve onu izleyen belediye başkanı ile Heyet-i Teftişiye üyelerinin araçları olduğu halde Emanet Dairesi önünden hareket etti. Bando, marşlar çalarken konvoy ilerledi. Cağaloğlu'ndan, CHP binasının önünden geçti. Nuruosmaniye Caddesi'nden Çemberlitaş'a, oradan da Beyazıt'a çıktı. Halk yol boyunca çeşitli tezahüratta bulundu. Konvoy Beyazıt'tan tren yoluyla Darülfünun konferans salonuna ulaştı. Sandığı, vali Süleyman Sami Bey, Darülfünun emini yeni İstanbul milletvekili adayı Nurettin Ali Bey ile ilk oyu atmak için erkenden salona gelen ikinci seçmenler karşıladı. Salon çok güzel süslenmişti. Oy sandığı büyük kürsünün önüne konulmuştu. Salonun ortasına Heyet-i Teftişiye ile hükümet üyelerinin oturmaları için

masa ve etrafına koltuklar yerleştirilmişti. Kürsünün tam karşısında CHP adaylarının adlarının yazılı olduğu iki siyah tahta, onun da yanında bağımsız adayların adlarının yazılı olduğu üçüncü bir tahta bulunuyordu.

Her seçimde olduğu gibi bu seçimde de ilk oyu kimin atacağı merak ediliyordu. Pek çok kişi ilk oyu atmak için sabırsızlanıyordu. Belediye Başkanı Muhiddin Bey de merak edenler arasındaydı. Muhiddin Bey aynı zamanda Heyet-i Teftişiye Başkanı olduğundan sandığın boş olup olmadığının kontrolünden sonra, kapatılır kapatılmaz ilk oyu atma olanağına sahipti.[9]

Saat 9.30'da Heyet-i Teftişiye Başkâtibi sandığı açtı, boş olduğunu gösterdikten sonra kapattı ve mühürledi. Bu arada İstiklâl Marşı okundu. İlk oyu Muhiddin Bey attı. Oy verme işlemi saat 18.00'de bitti. Yapılan tasnif sonunda Cumhuriyet Halk Partisi adaylarının seçildiği görüldü.

İstanbul Heyet-i Teftişiyesi'nin, milletvekili seçimi için bastırdığı oy pusulalarının üzerinde bir ay-yıldız resmi bulunuyordu. Altında ise "Büyük Millet Meclisi Üçüncü Devresi İstanbul Mebus intihabı için rey varakasıdır" ibaresi yer alıyordu. Oy pusulasının üzerinde 16 bölüm vardı. İkinci seçmenler her bölüme bir isim yazacaklardı. Oy pusulalarını Heyet-i Teftişiye mührüyle de mühürleyeceklerdi.

İstanbul Heyet-i Teftişiyesi, milletvekilleri için de süslü 32 seçim mazbatası hazırlamıştı. Bunlardan 16'sı milletvekillerine verilecek, 16'sı da idare meclisince onaylandıktan sonra Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilecekti.

CHP, yeni seçilen milletvekilleriyle eski milletvekillerini tanıştırmak amacıyla 5 Eylül saat 15.00'te CHP merkezinde bir toplantı düzenledi. Bu toplantı bir saatten fazla sürdü ve milletvekilleri birbirleriyle tanışma olanağı buldu.[10]

Ankara Heyet-i Teftişiyesi de Ankara'da ve kazalarında milletvekili seçiminin 2 Eylül Cuma günü yapılmasını kararlaştırdı.[11] Ankara'da da seçim sandığının konulacağı belediye binası bayraklarla donatıldı, seçim salonu hazırlandı. Tüm ikinci seçmenlerden belirtilen saatte salonda bulunmaları istendi.

Mustafa Kemal Paşa'nın adaylığını yeniden Ankara'dan koymasını minnetle ve şükranla karşılayan Ankara halkı, diğer adayları da büyük bir memnuniyetle benimsedi.[12] Heyet-i Teftişiye'nin saptadığı gibi, 2 Eylül'de Ankara merkez ve kazalarının milletvekili seçimi tamamlandı. Kazalarda oy verme işlemi sabah saat 8.00'de başladı ve saat 11.00'de bitti, sonuçlar hızla merkeze bildirildi.

Merkezde oy verme işlemi saat 14.00'te başladı. Sandık Kurulu yerini aldıktan ve ikinci seçmenler salona alındıktan sonra Heyet-i Teftişiye ve Belediye Başkanı Asaf Bey salona geldi ve günün anlam ve önemini belirten şu konuşmasıyla oy verme işlemini başlattı:

> Muhterem efendiler,
>
> Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü devre-i intihabiyesinin Ankara mebuslarını seçeceğiz. Şimdiye kadar Heyet-i Teftişiyemize müstakilen namzetliğini koymuş kimse yoktur. Büyük rehberimiz dâhi Gazi'nin ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın namzetleri şu zevât-ı muhteremdir:
>
> Gazi Mustafa Kemal Hazretleri, Ardahan Mebusu Talat, Ankara Mebusu İhsan, Ankara Mebusu Şakir, Ankara Mebusu Ali, Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Sami, Rıfat ve Halid Ferid Beyler.
>
> Kanunen nüfus-ı zükura göre vilayetimiz sekiz mebus çıkaracağından, ancak sekiz zatın ismi bir pusulaya yazılıp atılacaktır. Fazla isimler usulen tay edilecektir.
>
> İşte arkadaşlar, huzurunuzda bulunan rey sandığı gördüğünüz gibi boştur. Mühürlendikten sonra her müntehib-i sâni reyini serbestçe atabilecektir.
>
> İşbu devre-i intihabiyenin millet ve vatan hakkında müteyemmen olmasını temenni ederken sevgili büyük liderimizin saadet ve ömr-i afiyet-i dâisini tezkâr eyler ve ilk reyin Rıfat Efendi hazretleri tarafından atılmasını rica ederim.[13]

İlk oyu CHP vilayet mutemedi ve Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Efendi kullandı. Onu Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Seyid Bey ve diğer ikinci seçmenler izledi. Oy verme işlemi yarım saat sürdü, ardından tasnife geçildi ve CHP adaylarının oybirliği ile seçildiği belirlendi. Valilik de seçim sonuçlarını zaman geçirmeksizin Dâhiliye Vekâleti'ne arz etti.[14]

63 seçim çevresinde seçimlere 2 Eylül'de başlanmıştı. İlk sonuçlar Elaziz'den alınmış, onu Malatya izlemişti. 6 Eylül'de ise tüm yurt-

ta tamamlanmıştı. Bu seçimde CHP her seçim çevresinde ne kadar ikinci seçmenin seçime katıldığını ve adayların ne kadar oy aldığını öğrenmeye çalıştı. Seçimin bittiği her yerden sonuçlar telgrafla vali, belediye başkanı, parti müfettişi, parti mutemedi gibi çeşitli kanallardan CHP merkezine aktarıldı.[15] Edirne'de bir ikinci seçmenin Cafer Tayyar Paşa'ya ve ulemadan İtilafçı Hilmi'ye oy verdiği merkeze bildirildi.[16] İzmir'de seçimin gecikmesi üzerine ise parti sekreteri seçim sonucunun alınan oy sayılarıyla bildirilmesini istedi.[17]

Mustafa Kemal Paşa, 7 Eylül 1927'de seçimlerin bittiğini, CHP adına ilan ettiği adayların oybirliği ile seçildiğini, böylece yurttaşların geçen dört yılda uygulanan politikayı benimsediğini ve onayladığını belirterek vatandaşlarına şöyle seslendi (7 Eylül 1927):

> Aziz Vatandaşlarım!
>
> İntihabat neticelendi. Cumhuriyet Halk Fırkası namına takdim ettiğim namzetler memleketin her tarafında aziz vatandaşlarımın müttefikan umumi tasvip ve intihabına mazhar oldu. Aziz vatandaşlarımın tezahüratındaki asil manayı yüksek mesuliyet hissile ve lâyıkile ihata ediyorum.
>
> Vatandaşlarım,
>
> İntihap reyleri ile benim ve siyasi fırkamın geçen icraatımızı müttefikan tasvip ve teyit ettikleri ve gelecek devredeki mesaimizi itimat ve emniyet ile teşci eylediklerini izhar ettiler. İntihabâtın bu yüksek mânası dikkati celbetmekten hali kalmayacaktır. Evlâtlarının serbest reyleriyle memleketin mukadderatını kalben emniyet beslediği ellere tevdi eden Türkiye millî mefkûresinde sebat ve millî mesaide sarsılmaz vahdetle muhterem ve kavi bir mevcudiyet olduğunu bir kere daha göstermiş oluyor. İtimadımızı tarsîn ve ilâ eden aziz vatandaşlarıma âtiye ve yeni muvaffakiyetlere itimadımızın kavi bir halde bulunduğunu tezkâr ederim. Bu beyanatım aziz vatandaşlarıma hakikî ve samimî minnettarlıklarımın ifadesi Büyük Millet Meclisi'nin yeni devresinin arifesinde benim ve siyasi fırkamın mahmul olduğumuz derin vazife hissiyatının izharıdır.
>
> Gazi M. Kemal[18]

Times gazetesinin de açıkça vurguladığı gibi, 1927 seçimleri Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk siyasi yaşamına hâkim olduğunu bir kez daha açıkça göstermiştir.[19]

Seçilen milletvekillerine bakıldığında meclis bir sınıfı, bir zümreyi değil tüm halkı temsil ediyordu. Her meslekten insanlara yer verilmişti. Ortak özellikleri aydın olmalarıydı.[20] Zira çiftçi olsun, tüccar, memur ya da asker olsun aday gösterilen kişinin aydın olmasına özen gösterilmişti. Bu haliyle ve Ağaoğlu'nun deyimiyle bu seçim; "öteden beri memleketimizde cereyan eden mektepli ve alaylı, münevver ile yobaz mücadelesinin(de) son merhalesi" olmuştur.

Bu seçimlerde 63 seçim çevresinden 316 milletvekili seçilmiştir.[21] Türkiye Büyük Millet Meclisi de 1 Kasım 1927'de geçici başkan Trabzon milletvekili Hasan Bey'in başkanlığında saat 9.40'ta toplanarak çalışmalarına başlamıştır.[22]

V
1931 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınmasına Giden Yol

Yeni Türkiye Devleti'ndeki çağdaşlaşma hareketi bazı kesimlerde tepki uyandırmıştı. Özellikle laiklikle ilgili düzenlemeler ve uygulamalar muhafazakâr kesimlerce eleştiriliyordu. Zaman zaman bu eleştirilerin eyleme dönüşerek isyan biçimini aldığı da görülüyordu. Menemen olayı bunun en belirgin örneğiydi.[1]

1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ekonomik kriz giderek tüm dünyaya yayılmıştı. Henüz gelişmesini tamamlayamamış Türkiye Cumhuriyeti de bu krizden yakasını kurtaramadı. Tarım ürünlerinin fiyatları düştü, iktisadi durum sarsıldı. Mustafa Kemal Paşa, hükümetin izlediği politikanın alternatifsiz olarak sunulmasının bu gidişatta etkili olduğunu düşünerek, mecliste hükümetin denetlenmesini sağlamak üzere yeni bir parti kurulmasını uygun buldu. Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in iznini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmesinden yararlanarak onun başkanlığında liberal esaslara dayanan Serbest Cumhuriyet Partisi adıyla bir muhalefet partisinin kurulmasını onayladı.[2] 12 Agustos 1930'da parti kuruldu. Fakat devrim karşıtlarının bu partiye yönelmesi; Fethi Bey'in gezilerinde ortaya çıkan manzaralar, belediye seçimlerinde yaşanan olaylar ve bunların meclise yansıması, hem Cumhuriyet Halk Partisi'nin, hem

de Serbest Cumhuriyet Partisi'nin ileri gelenlerini rahatsız etti. Yeni Türkiye'nin oluşumunda görev üstlenen Fethi Bey, partisindeki gelişmelerden endişe duyarak, Atatürk'le karşı karşıya gelmemek için partisini kapattı (17 Kasım 1930).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığı gün, Mustafa Kemal Paşa Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Kütahya Milletvekili Recep Bey ve büyük bir uzman grubuyla yurt gezisine çıktı (17 Kasım 1930). Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne ve Bursa'da gerekli incelemeleri yaptıktan sonra 6 Ocak 1931'de Ankara'ya döndü. 25 Ocak 1931'de Uşak, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Antalya, Mersin, Malatya, Dörtyol, Adana, Konya ve Afyon'u kapsayan yeni bir geziye çıktı.[3] Bu gezide uzmanlar kendi vekâletlerini ilgilendiren işler konusunda halkın şikâyetlerini dinledi. Atatürk yollarda, uğradığı fabrikalarda, köylerde, kentlerde toplumun her kesimiyle görüştü. Bir yandan onların şikâyetlerini dinleyip düşüncelerini öğrenirken, öte yandan da devrimler, demokrasi, kültür, ekonomi konusunda kendi düşüncelerini onlara aktardı.[4] 3 Mart 1931'de Ankara'ya döndü.

2. Seçim Kararının Alınması

Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara İstasyonu'nda başta hükümet üyeleri ve milletvekilleri olmak üzere büyük bir kalabalık *Yaşa Gazi* sloganıyla karşıladı. Mustafa Kemal Paşa, trenden iner inmez kendisini karşılayanları selamladıktan sonra Başbakan İsmet Paşa ile birlikte onun evine gitti. İzlenimlerini, alınması gereken önlemleri Başbakan ile paylaştı. Daha sonra kendi köşküne geçti. Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'yı köşke çağırdı ve onlarla da bir durum değerlendirmesi yaptı. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan almış olduğu direktifler doğrultusunda hükümeti toplantıya çağırdı. Genelkurmay Başkanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanıyla görüşmesini tamamladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa da bu toplantıya katıldı ve başkanlık yaptı. Eşzamanlı olarak Cumhuriyet Halk Partisi Genel İdare Heyeti ve grup üyeleri de parti binasında toplandılar. Cumhurbaşkanı bu toplantıya da katıldı. Hükümet üyelerinin toplantısı bitince İsmet Paşa da bu toplantıya geldi. Mustafa Kemal Paşa gezi izlenimlerini anlattıktan sonra seçimlerin yenilenmesini ve milletvekili ödeneklerinin düşürülmesini istedi.

Bu isteklerin nasıl gerçekleştirileceği konusunda uygulanacak yöntem de tartışıldı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in bu istekle-

rini bir mektupla Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığı'na bildirmesi kararlaştırıldı. CHP Genel Sekreteri Saffet Bey, Parti Grubu'nu toplayabilmek için izinli olan milletvekillerini Ankara'ya çağırdı. Zira seçimlerin yenilenmesi ve milletvekillerinin ödeneklerinin düşürülmesi grupta ele alınması gereken bir konuydu.

Mustafa Kemal Paşa, CHP Grup Başkanlığı'na şu mektubu yazdı:

3.3.1931

C.H.F. GRUBU RİYASETİNE

Son aylarda C.H.F'nin memleketteki, B.M.M'deki ve Hükümetteki idari ve siyasi faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığı malumdur.

Asırlarca mühmel bırakılmış olan bir memlekette ve bir millet hayatında birçok eksiklikler olması tabiidir. Bundan başka milleti kurtarıp, esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunması da şüphesizdir. Yüksek esasları göremeyerek veya görmek istemeyerek milletin bütün düşünce ve duyguları teşvişe ve taglite çalışılmıştır. Bunun için yer yer kullanılmış olan vasıtalar ve vesileler dikkat ve intibaha şayandır.

Buna rağmen, millet kütlesinin doğru görüşü ve iyi hissi bozulmamıştır. Üç ayı geçen bir zamandan beri hemen hemen bütün memlekette yaptığım tetkiklerde bu hakikatı yerinde ve yakından gördüm. Bununla beraber hakikate göz yumanlar ve hakikati olduğundan başka göstermeğe çalışanlar da olmuştur.

Fırkanın millet ve memleket için en hayırlı ve isabetli programı kendi programı olduğuna ve milletin kendisiyle beraber bulunduğuna tam kanaat vardır.

Fırkamız milletin kendisine olan emniyet ve itimadını en şüpheli ve en tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ısbat edecek vaziyettedir. Bir defa bunun için bundan başka önümüzdeki yıllarda tatbiki muvafık gördüğüm tedbirlerde milletin iştirak ve mütebakat derecesini anlamak için umumi reisi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup mebusların intihablarını yenilemelerini muvafık mütalaa ediyorum.

Her türlü teşebbüslerimizde ilham ve kuvvet kaynağı olan milletimizin hakkımızdaki itimadı tekrar tecelli edince millî mefkûremize yürümekte dayandığımız temelin ne kadar sarsılmaz olduğu(nun) bir daha görülmüş olacağı kanaatindeyim.

Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Reisi
Gazi Mustafa Kemal[1]

Parti Grubu, 4 Mart 1931'de Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey'in başkanlığında toplandı. Başkan vekili olarak ilk sözü İsmet Paşa aldı ve Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunu okudu, ardından da milletvekilleri ödeneklerinin indirilmesi konusunu dile getirdi. Her iki öneri de toplantıya katılan milletvekillerince (250 oyla) kabul edildi ve toplantıya son verildi.[2] Ardından meclis toplantısına geçildi.

Afyon Milletvekili Ali, Erzincan Milletvekili Saffet ve Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey "Büyük Millet Meclisi âzasının tahsisatlarının şehri 500 liradan 350 liraya tenzilini" öngören bir yasa teklifi hazırlayarak TBMM Başkanlığı'na sundular. Meclis Başkanı içtüzük gereğince bu teklifi bütçe encümenine gönderdi. Bütçe Encümeni, "Büyük Millet Meclisi âzalarının arzuları(nı) bütçe noktasından memnuniyete şâyân" görerek teklifin aynen kabul edilmesini istedi.[3] TBMM Genel Kurulu da bu teklifi 5 Mart 1931'de görüşerek kabul etti. Böylece Türk tarihinde bir ilk gerçekleşerek milletvekili ödenekleri 500 liradan 350 liraya indirilmiş oldu.[4]

Seçimlerin yenilenebilmesi için meclisin karar alması gerekiyordu. Afyon Milletvekili Ali, Tekirdağ Milletvekili Cemil ve Erzincan Milletvekili Saffet Bey, 5 Mart 1931'de şu önergeyi Meclis Başkanlığı'na vererek seçimlerin yenilenmesini istediler:

B.M.M. Yüksek Reisliğine

C.H.F.'nın son aylarda memleketteki, Büyük Meclis'teki ve Hükümetteki idari ve siyasi faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmağa çalışıldığı malumdur.

Asırlarca mühmel bırakılmış bir memlekette ve bir millet hayatında filhakika birçok eksiklikler ve ihtiyaçlar olması ve milleti kurtarıcı bu esaslı siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimseler bulunması tabiidir. Ancak C.H.F. millet ve memleket için en hayırlı programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisiyle beraber bulunduğuna kanidir ve milletin kendisine olan itimadını en şüpheli ve tereddütlü nazarlar karşısında da her zaman isbat edecek vaziyettedir.

C.H.F. grubu yegâne ilham ve kuvvet kaynağı olan milletimizin Büyük Meclise seçeceği mebuslarını yeniden intihap etmesini, önümüzdeki yıllarda tatbikini uygun gördüğü tedbirlere iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak için dahi faydalı telakki etmiştir, binaenaleyh Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun

25 inci maddesine tevfikan Büyük Meclisi'nin tecdidi intihaba karar vermesini ve bu kararın derhal ilân edilmesini teklif eyleriz.

Afyonkarahisar	Tekirdağ	Erzincan
Ali	Cemil	Saffet Ziya[5]

Bu teklif de kısa bir görüşmeden sonra 268 oyla kabul edilerek seçimlerin yinelenmesi kararlaştırıldı (5 Mart 1931).[6]

Kendi kendini fesheden Serbest Cumhuriyet Partisi Başkanı Fethi Bey ve arkadaşları da seçimlerin yinelenmesi doğrultusunda oy kullandılar. Böylece seçimlerin yinelenmesine giden yol açıldı. Seçim için bütçeden 100 bin lira para ayrıldı. 26 Mart 1931'de de meclis tümüyle çalışmalarını durdurdu.[7]

Seçimlerin yinelenmesi kararı alınınca *Son Posta* gazetesinin bir muhabiri bazı milletvekilleriyle görüşerek onlara;

1. Sizce seçimlerin yinelenmesini gerektiren nedenler nelerdir?
2. Milletvekili ödeneklerinin indirilmesi konusundaki görüşleriniz nedir? Bu memurlara da uygulanmalı mı?
3. Yeni mecliste görmek istediğiniz ruh nedir?[8]

sorularını yönelterek, düşüncelerini öğrenmeye çalıştı.

Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinden, Haydar Rüştü Bey (Denizli) seçimlerin yinelenme nedeninin Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunda açıklandığını, tasarruf nedeniyle milletvekillerinin ödeneklerinin indirildiğini, bunun memurlara uygulanmasının doğru olmadığını, yeni meclise devrimci ve yapılan devrimleri kökleştirici kimselerin seçilmesinin yararlı olacağını; Şükrü Bey (Çanakkale) kamuoyunun seçimlerin yinelenmesini istediğini, ödeneklerin indirilmesinin zorunluluktan kaynaklandığını, ödenek indiriminin memurlara da uygulanmasını fakat buna hemen başlanılmamasını; Necip Ali (Denizli) de seçimlerin yinelenmesinin nedenlerini Atatürk'ün açıkça belirttiğini, ödenek indiriminin iktisadi nedenlerden kaynaklandığını, bunun memurlara da uygulanmasının uygun olacağını söyledi.

Muhalefete mensup milletvekillerine ise şu sorular yöneltildi:

1. Meclisin feshine taraftar mısınız?
2. Gazi hazretlerinin mektuplarını nasıl yorumluyorsunuz?
3. Milletvekili ödeneklerinin indirilmesini nasıl karşılıyorsunuz, bu memurlara da uygulanmalı mı?
4. Yeni seçimde aday olacak mısınız?[9]

Bu sorulara karşı Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey hiç görüş bildirmedi. Talat Bey ise feshi gerektiren nedenleri bilmediğini, ödenek indirimini olumlu bulduğunu, ancak memurlara uygulanmasına taraftar olmadığını, adaylık konusunda hiçbir şey söyleyemeyeceğini belirtti.[10]

Halk ise milletvekili ödeneklerinin indirilmesini memnunlukla karşıladı.[11] Ne var ki hükümetin bu kararı memurları telaşlandırdı. Memur maaşlarının da düşürüleceği korkusu etrafa yayıldı ve hükümeti yıpratıcı dedikodular dolaşmaya başladı. Ancak Başbakan İsmet Paşa memur maaşlarını düşürmek gibi bir düşünceleri bulunmadığını açıklayarak hükümeti yıpratmak isteyenlere fırsat vermedi, kamuoyunu da rahatlattı.[12]

Her seçim döneminde olduğu gibi bu seçim döneminde de milletvekillerinden ne kadarının değişeceği, yeni seçilecek milletvekillerinde hangi özelliklerin aranacağı merak konusu oldu. Özellikle muhalefet bu konunun üstünde durdu. *Son Posta*'nın bir haberine göre,

1. Serbest Cumhuriyet Partisi'ne katılanlar,
2. Devrimlerin felsefesini anlayamamış muhafazakârlar,
3. Daha önceki dönemlerde idari görevlerde bulunmuş olanlar bu seçimde milletvekili adayı gösterilmeyecekti. Bunların sayıları da 70 ile 100 kişi arasında olacaktı.[13]

Seçimin arifesinde kamuoyunda tartışılan konulardan biri de "mesleki temsil sistemi" oldu.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Halkçılık Programı tartışılırken gündeme gelen fakat kabul edilmeyen mesleki temsil sistemi,[14] seçim kararının alınmasından sonra yeniden gündeme getirildi ve bu seçimlerde mesleklere göre milletvekillerinin belirlenmesi doğrultusunda kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. *Cumhuriyet* gazetesi

nüfusun yüzde 32,05'inin ziraatçi, yüzde 2,20'sinin sanatkâr, yüzde 1,89'unun ticaret mensubu, yüzde 1,84'ünün devlet memuru, yüzde 1,28'inin serbest meslek erbabı, yüzde 60,74'ünün mesleksiz olduğunu varsayarak, seçilecek milletvekillerinin mesleklere göre dağılımını gösteren istatistikler yaptı. Buna göre, seçilecek milletvekillerinin 194'ü mesleksizlerden, 103'ü çiftçilerden, 7'si sanatkârlardan, 6'sı tacirlerden, 6'sı memurlardan, 4'ü serbest meslekten olabilecekti. Mesleksizler göz önüne alınmadan yapılan tahminlere göre ise çiftçilerden 263, sanatkârlardan 17, tacirlerden 15, memurlardan 15, serbest meslek mensubundan da 10 kişi milletvekili seçilebilecekti.[15]

Ne var ki yapılan tüm hararetli tartışmalara ve yayımlanan istatistiklere karşın mesleki temsil yöntemi Türkiye'nin gerçeklerine uygun bulunmadı, bu nedenle de uygulamaya konulmadı.

3. Seçim Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

Yürürlükteki seçim mevzuatına göre; köylerden ve mahallelerden istenen defterler kaza belediye meclisine ulaşmaya başlayınca, kazanın büyüklüğüne göre üye sayısı 4-10 arasında olmak üzere bir heyet-i teftişiye oluşturulacaktı. Heyet-i teftişiye, belediye başkanının başkanlığında olmak üzere vilayet merkezi olan kazalarda vilayet daimi encümeni üyeleri ile belediye üyelerinden, diğer kazalarda ise yalnızca belediye meclisi üyelerinden oluşacaktı (16 Haziran 1927). Kazanın büyüklüğüne göre dışarıdan birkaç kişi daha almak gerekirse, Heyet-i Teftişiye üyeliğine alınacak kişinin kabulüne heyet-i teftişiye çoğunlukla karar verecekti.

Ancak son belediye seçimlerinde sorunlar çıkmıştı. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın açıklamalarına göre; "teftiş ve tahkikat neticesinde" yüz kadar belediyede yapılan seçim hakkında karar verilmek üzere bu belediyelerin evrakı Devlet Şûrası'na gönderilmişti. "Bunlardan 25, 30'u fesh ve iptal edilmişti. Diğerleri de peyder pey hüküm alacaklardı." Belediye üyesinin bulunmaması, kuşkusuz seçim mevzuatında bir eksiklik oluşturuyordu. Dâhiliye Vekâleti mevcut seçim yasasının 10. Maddesi'ne bir fıkra eklenmesi ile bu eksikliğin giderileceğini saptadı ve bu konuda bir tasarı hazırladı. Bu tasarı

7 Mart 1931'de icra vekilleri heyetince benimsendi ve yasalaşmak üzere TBMM başkanlığına gönderilmesi kararlaştırıldı.[1]

Dâhiliye encümeninde onaylanan tasarı TBMM'de de görüşülerek kabul edildi. Böylece; İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati'nin 10. Maddesi'ne şu fıkra eklenerek sorun aşılmış oldu:

> Ancak, fesih, iptal veya meclis heyetini teşkil edecek miktarda âzâ ve yedek âzâ kalmamak gibi sebeblerle belediye meclisinin teşekkülü mümkün olmayan yerlerde, belediye hududu dâhilindeki mahalle ihtiyar heyetleri belediye reisinin veya belediye kanununun 90 ıncı maddesi mucibince nasbolunan reis vekilinin riyaseti altında belediye binasında toplanarak belediye meclisi âzâlığına intihap olunmak evsafını haiz olmak üzere kendi aralarından veya hariçten yukarda gösterilen miktarda heyet-i teftişiye azası seçerler.[2]

Seçim kararının alınması üzerine var olan yasalarda bazı değişikliklerin yapılacağı, devrimleri koruyacak yeni yasaların çıkarılacağı gibi haberler üretildi ise de bunların doğru olmadığı kısa sürede anlaşıldı.[3]

4. Seçim Çalışmalarının Başlaması

Başbakan, meclisin aldığı seçimin yenilenmesi kararını Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmiş ve seçim hazırlıklarına başlanmasını istemişti. Dâhiliye Vekili aynı gün saat 19.00'da meclisin bu kararını şu telgrafla vilayetlere bildirdi:

> T.B.M. Meclisinin umumi heyetinin 5-3-931 tarihli ve 32 inci in'ikadında kabul edilen 619 numaralı kararın sureti aşağıya alınmıştır:
>
> Yeniden meb'us intihabı yapılmasına dair umumî heyetin 32 inci in'ikadının birinci celsesinde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 25'nci maddesine tevfikan yeniden meb'us intihabı yapılmasına karar verilmiştir.[1]

Dâhiliye Vekili; seçim yasası, yönergesi ve bu konuda gerekli olacak bazı bilgileri içeren bir kitapçık yayımladı. 5 Mart'ta seçimler için gerekli çalışmalara başlanılması konusunda kaymakamlıklara, nahiye müdürlüklerine telgrafla emir verdi. İstanbul valiliği de seçim kararını içeren Dâhiliye Vekilinin genelgesini, bağlı idari birimlere göndererek seçim çalışmalarına başlanmasını istedi. Böylece seçim çalışmaları fiilen başlamış oldu.[2]

Seçim çalışmaları başlayınca belediyeler seçim esas defterlerini güncelleştirerek eksikliklerini gidermeye koyuldu. Heyet-i Teftişiyeler oluşturuldu. Bu seçimlerde heyet-i teftişiyelerde ilk kez kadınlar

da görev aldı. Örneğin İstanbul Belediye Meclisi üyesi Nakiye Hanım İstanbul Heyet-i Teftişiyesi'nde görevlendirildi. İstanbul Heyet-i Teftişiyesi seçimlerin nasıl yapılacağına ilişkin bir de bildiri yayımladı.[3]

Bu seçimlere ayrılan 100 bin lira ödeneğin 10 bin lirası İstanbul seçimlerinde kullanıldı.[4]

4.1. İstanbul'daki Seçim Çalışmaları

İstanbul'da seçim çalışmaları Dâhiliye Vekili'nin valiliğe gönderdiği telgrafın ardından 6 Mart'ta başladı. Belediye Başkanı, aynı zamanda Heyet-i Teftişiye başkanı olan Muhiddin Bey seçimin yapılma şekline yönelik şu genelgeyi yayınladı:

> 20 Eylül 1324 (3 Ekim 1908) tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu mucibince tanzimi lazım gelen esas defterlerin hemen tanzimine başlanılması için tabettirilen defterlerden lüzumu kadar gönderilmiştir. Bu defterler iki nevidir, biri 18 yaşını bitirmemiş yani yeni doğmuşlardan itibaren olan erkek, diğeri 18 yaşını bitirmişlerden itibaren olan keza erkek nüfusun kaydına mahsustur.
>
> 1. İşbu tamim ile defterler bugün akşama kadar tevzi edilmiş olacağından yarın 8-3-931 Pazar gününden itibaren elde mevcut son belediye intihabatında tanzim edilmiş defterlerden istifade olunarak fazlaları tay ve noksanları ikmal edilmek sureti ile yazılmasına başlanılarak nihayet 12-3-931 Perşembe günü akşamına kadar mahallatta merbut bulunduğu nahiye müdürüne teslim edilmesi lazım ve kat'idir.
>
> 2. Esas defterleri iki nüsha ve okunaklı yazılacak, altına (mahallemizin 18 yaşını bitirmemiş erkek nüfusu ..... dur.) (Mahallemizin 18 yaşını bitirmiş erkek nüfusu ..... dur) suretlerinde birer tasdik şerhi yazılarak muhtarlar tarafından temhir ve imza edilmiş bulunması iktiza eder.
>
> 3. 18 yaşını bitirmiş olanlardan hukuk-ı medeniyeden sakıt olmuş veya tabiyeti ecnebiyede veya o iddiada bulunmuş olan ve yahut nizamı mahsus mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan veya iflasına hükmolunup da iade-i itibar etmemiş veya mahcuriyetine hüküm lahik olup da fekki hacir edilmemiş olanların ve sui hal ile müştehir olan ve cünha ve cinayetle mahkûm olanların esamisi karşısında ve esas defterinin meşruhat hanesinde keyfiyetleri iş'ar ve tasrih olunacaktır.
>
> 4. Bir kimse her hangi köy veya mahallede ikamet ediyorsa o mahalle veya köyün defterine yazılacaktır.

5. Muhtarlar tarafından nahiye müdüriyetlerine teslim edilecek defterler nahiye müdürleri tarafından doğrudan doğruya derhal heyeti teftişiyeye gönderilecek ve heyet tasdik ve iadesini müteakib hemen mahallelerce halkın kolayca tetkik edebileceği yerlere asılarak hangi gün ve saatte talik edildiğini muhtevi bir zabıt tutulacak ve bu zabıtlar nahiye müdürleri vasıtasıyla heyet-i teftişiyeye gönderilecektir.

6. Mahallat ve köylerde talik olunacak defterler talik gününden itibaren 15 gün duracak, 15'inci günün bitmesini müteakip kaldırılacaktır. Defterler kaldırılması keyfiyeti saati dahi tesbit edilmek sureti ile bir zabıt varakası ile tevsik edilecek ve bu zabıtlar da nahiye müdürleri vasıtası ile heyet-i teftişiyeye gönderilecektir. İntihap hakkı olup da adı yazılmamış olduğunu ve yahut adı yazılmak lazım gelmezken yazılmış bulunduğunu asılı olan defterlerde göremeyenler bu müddet zarfında pulsuz bir kâğıt üzerine ve heyeti teftişiyeye hitaben bir istida yazıp hemen ve doğrudan doğruya İstanbul Belediyesi'nde müteşekkil İntihap Heyeti Teftişiyesi'ne verecektir.

7. İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun ahkâm-ı esasiyesini gösteren 62 ile 75'inci maddeler ayrı bir kâğıda bastırılarak miktar-ı kâfi gönderilmiştir. Bunlar da muhtarlar tarafından münasip yerlere asılacaktır.

8. Bu tamim ve izahname vusulü anında nahiye müdürleri tarafından derhal esas defterlerile birlikte alakadarlara teslim ve tevzi edilmiş olacak ve teslim alanlardan bunları teslim aldıkları gün ve tarihi mübeyyin bir imza alınacaktır. Hangi mahalle ve köylere hangi tarihlerde teslim edildiği tevzii müteakip Heyet-i Teftişiye'ye bildirilecektir.

9. İntihabın azami sür'atle ve intizamın temini ile tanzim edilecek defterlerin itiraz ve şikâyetleri mucip olmayacak surette mükemmeliyetine dikkat ve itina edilerek bu yüzden intihabın gecikmesine meydan verilmemesini ve kayıt harici kimse bırakılmamasını ehemmiyetle tavsiye ve rica ederim.

10. Kaymakam Beyefendiler işbu tamimin kazası dâhilinde tamamı ile sür'atle tatbikine nezaret edecekler ve bu bapta iktiza-yı hale göre doğrudan doğruya Heyet-i Teftişiye ile temasa gireceklerdir.[5]

Bu genelgenin ardından Muhiddin Bey, seçime esas olacak ve seçmenlerin adlarının yazılacağı seçim esas defterlerini bastırdı. Muhiddin Bey'in de genelgesinde dikkati çektiği gibi, bunlar iki kısımdan oluşuyordu. Bir bölümüne 18 yaşından küçük olanlar, diğer bölüme ise 18 yaşından büyük /oy verme hakkına sahip olanlar yazılıyordu. Defterler vilayetten kazalara oradan da nahiyelere ve muhtarlıklara

ulaştırılıyordu. Bu defterleri muhtarların doğru bir şekilde sekiz gün içinde doldurup Heyet-i Teftişiye'ye göndermesi zorunluydu. Gençlerden ve öğretmenlerden defterlerin doldurulması sırasında muhtarlara yardımcı olmaları istendi. Muhtarlık görevlerinin yanı sıra memuriyet yapan muhtarlara da izin verildi. Zira bu defterler incelendikten sonra askıya çıkarılıyor, sekiz gün askıda kalıyor, seçmenler bu süre içinde yapılacak itirazlar değerlendirildikten sonra belirleniyordu. Ayrıca bu defterler hazırlandıktan sonra, 200 seçmene bir ikinci seçmen seçileceği için her kazadan ne kadar ikinci seçmen seçileceği de hesaplanıyordu. Bu işlemler bittikten sonra, sıra ikinci seçmenlerin seçimine geliyordu. 8 Mart Pazar günü belediye daimi encümeni toplanarak seçim hazırlıklarına başladı. 16 Mart'ta defterler askıya çıkarıldı. Defterlere itiraz edenlerin belediye binasında toplanan Heyet-i Teftişiye'ye dilekçe ile başvurmaları istendi.[6] Mahalle muhtarları ve nahiye müdürleri de toplanarak onlara seçimle ilgili gerekli bilgiler verildi.

Bu seçimde ilk kez seçim defterlerinin daktilo ile yazılması kararlaştırıldığı için çeşitli kurumlardan daktilolar ve yazıcılar getirildi.[7] Bunlara belediyedeki şehir meclisi salonu tahsis edildi.[8] 400 kişi çalıştırıldı.

İstanbul İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiye Başkanlığı, ikinci seçmen seçiminin 8 Nisan 1931 Çarşamba günü saat 7.00'de başlayıp 10 Nisan Cuma günü saat 18.30'da bitirilmesini kararlaştırdı. Sandıkların konulacağı yerleri belirledi, bunu gazete ilanlarıyla halka duyurdu.[9] İstanbul'un 400 mahallesi[10] 163 sandık bölgesine ayrıldı.[11] Her nahiyeye bir sandık konulması temel ilke olarak benimsendi. Sandıkların başında birer memurla iki kâtibin bulunması kararlaştırıldı.[12] Seçimlerin düzgün yürümesi için İstanbul 10 mıntıkaya ayrıldı ve her mıntıkaya kura ile bir Heyet-i Teftişiye üyesi, bir de parti üyesinin gönderilmesi kararlaştırıldı.[13]

Seçimin doğru yapılabilmesi için seçmen sayısının saptanması gerekiyordu. Nitekim yapılan çalışmalar sonunda İstanbul, Kartal, Şile, Silivri ve Yalova'nın nüfusunun 312.160,[14] seçmen sayısının ise 168.491 olduğu saptandı. Bundan sonra ikinci seçmenlerin belirlenmesine sıra geldi. *Cumhuriyet* gazetesi İstanbul'dan seçilecek ikinci

seçmen sayısının 1559 olarak belirlendiğini belirtti.[15] Bu sayı *Milliyet* ve *Son Posta* gazetelerinin verdiği ikinci seçmen sayısı ile örtüşmüyordu. Bu gazeteler ilçelere göre nüfus ve ikinci seçmen sayısını şöyle veriyordu:[16]

Kazanın Adı	Sandık Sayısı	İkinci Seçmen Sayısı	Nüfusu
Eminönü	26	181	25.229
Fatih	31	337	43.115
Bakırköy	9	45	5629
Beyoğlu	22	329	42.646
Beşiktaş	9	113	13.248
Sarıyer	17	47	6066
Kadıköy	15	91	11.184
Üsküdar	21	126	13.775
Beykoz	9	49	5325
Adalar	4	15	1853
Toplam	163	1.331	168.070

Görülüyor ki İstanbul'da bulunan on kazada 168.070 seçmen toplam 163 sandıkta oylarını kullanmış ve milletvekillerini belirleyecek 1331 ikinci seçmeni seçmiştir.

4.2. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi ve Seçimi

Seçim çalışmaları başlayınca parti örgütleri ikinci seçmenlerin saptanmasında nasıl bir yol izleyeceklerini düşünmeye başladılar. Bu konuda genel merkeze çeşitli sorular yönelttiler. Parti Genel Sekreterliği, ikinci seçmen adaylarının parti tarafından gösterileceğini bildirdi.

> CHP ikinci seçmen adaylarının;
>
> 1. Vilayet, kaza idare heyetleriyle nahiye ve köy ocağı heyetleri tarafından belirlenmesini,
>
> 2. Yeni seçilen belediye ve genel meclis üyeleri içinden seçilmesini,
>
> 3. Önceki ikinci seçmenlerden Partiye bağlı ve halk tarafından benimsenenlerin adaylıklarını sürdürmesini,

4. İkinci seçmenlerin mutlaka Partiye kayıtlı kişiler olmasını,

5. Yeni ikinci seçmenlerin fırka prensiplerine, Teşkilât-ı Esasiye, şapka, tekkeler ve yeni harfler gibi inkılâp esasatına sadakatleri noktasından kusurlu olmayan kişilerden seçilmesini istedi.[17]

Sekreterlik ayrıca, Serbest Cumhuriyet Partisi'ne girmiş olup da Cumhuriyet Halk Partisi'ne kaydını yaptıranlardan uygun görülenlerin de ikinci seçmen adayı olabileceklerini belirtti. Tüm bunların yanında halkın sevgisini kazanmış olmanın ikinci seçmen adaylığı için yeterli veri olabileceği de vurgulandı. Vilayet idare heyetlerinin; kaza ve nahiye idare heyetleriyle görüşerek adayları saptaması ve zamanında seçmenlere sunması da kararlaştırıldı.[18]

Seçim kararı alınınca dönemin tek siyasal partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nde de bir hareketlenme görüldü. Vilayet idare heyetleri ikinci seçmen adaylarını belirlemeye yöneldiler. Ancak bunların önemli bir bölümünün daha önceden aday olmuş kişiler olduğu dikkati çekiyordu. İstanbul ikinci seçmen adayları 6, 7 ve 8 Nisan'da ilan edildi.[19]

Heyet-i Teftişiye, oy sandıklarının konulacağı yerleri önceden saptamıştı. Seçimde görev alacak memurları ve kâtipleri de görev yerlerine göndermişti. 7 Nisan akşamı mahallelere davulcular göndererek hem 8 Nisan sabahından itibaren oyların verileceğini, hem de oy sandıklarının nerede olduğunu mahalle halkına duyurdu. İkinci seçmen aday listeleri de sandıkların yanına asıldı. 8 Nisan saat 07.00'de seçmenler, ikinci seçmenleri seçmek üzere oy sandıklarının başına gelmeye başladı. Heyet-i Teftişiye üyeleri sandıkları tek tek dolaşarak sandığı açıp boş olduğunu seçmenlere gösteriyor, sonra sicimle bağlıyor ve mühürlüyordu. Mührün altına konan kâğıdı da muhtar, sandık memuru ve kâtipler imzalıyordu. Nüfus cüzdanını gösteren seçmen, oyunu kullanıyordu. Sandığın bulunduğu yer bayrak, yeşillik ve kâğıtlarla süsleniyor, bazı sandık başlarında da mızıka ve mehter takımı çeşitli havalar çalarak seçmenleri şenlendiriyordu. Bazı yerlerde esnaf teşkilatı toplu oy verme yerine giderek oylarını kullanıyordu. Seçime Müslüman olmayanlar da büyük ilgi gösteriyordu.[20] Sandıklar akşam mühürlenip nahiye merkezinde

jandarmanın koruması altında tutuluyordu. Kaymakam ve nahiye müdürü seçmenlerin karşılaşacakları sorunları çözmek üzere sürekli sandıkları denetliyordu. Bazı kazalarda, köyler ve mahalleler birbirinden uzak olduğu için gezici sandıklar konularak seçmenin oyunu rahatça kullanmasına olanak sağlanıyordu.

İstanbul'da çeşitli okulların öğrencileri, öğretmenleriyle birlikte sandıkları dolaşarak oy verme işleminin nasıl yapıldığını gözlemleme olanağı da buldu. Zaman zaman öğrenciler ve sandık başında bulunan halk *Hürriyet Marşı*'nı söyleyerek oy verme işleminin neşe içinde geçmesine katkıda bulundu.[21] İkinci seçmenlerin seçimi 11 Nisan akşamı bitti.

İstanbul seçmeninin, oylarını Cumhuriyet Halk Partisi ikinci seçmen adaylarına vermesi, parti Genel Sekreterini mutlu etti. Recep Bey, Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İdare Heyeti Başkanlığı'na gönderdiği bir telgrafla oylarını CHP ikinci seçmen adaylarına veren İstanbul seçmenlerine *samimi teşekkürlerini* bildirerek memnuniyetini ortaya koydu.[22]

Bu seçimde gösterilen ikinci seçmen adaylarının kazalar düzeyinde vilayet idare heyetince onaylanmış bir örneğinin merkeze gönderilmesi de 31 Mart 1931'de istendi.[23]

CHP Genel Sekreterliği, ikinci seçmen seçimine halkın daha çok katılımını sağlayabilmek için 1 Nisan 1931'de İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana il örgütlerinden bu seçimde özel çaba gösterilmesini istedi.[24]Ayrıca bu seçim döneminde ikinci seçmenlerin seçiminin yapıldığı yerlerin, hemen milletvekili seçimi programı yapmayıp beklemelerini, zira milletvekili seçiminin tüm yurt genelinde aynı günde yapılmasının düşünüldüğünü de bildirdi (23 Mart 1931).[25]

4.3. Ankara'daki Seçim Çalışmaları

Ankara'da seçim çalışmalarına 7 Mart'ta başlandı. Vali ve Belediye Başkanı Nevzat Bey'in başkanlığında *İntihap Heyet-i Teftişiye*'si oluşturuldu.[26] Heyet-i Teftişiye, belediye salonunda muhtarlarla bir toplantı yaparak seçim yasası hakkında açıklamalarda bulundu. Muhtarların soruları yanıtlandıktan sonra nüfus esas defterlerini

muhtarlara dağıttı. Muhtarlar mahallelerinde oturan erkek nüfusun 18 yaşına kadar olanlarını bir deftere, 18 yaşından yukarı olanlarını da başka bir deftere yazacaklardı. Bunlar içinde silahaltında bulunanlar, subaylar ve yasanın öngördüğü kısıtlamaları olanlar da defterde belirtilecekti.

Ankara'da 72 mahalle bulunuyordu. Defterlerin hazırlanması kısa sürede bitirildi ve 18 Mart'ta belediye dairesi önüne asıldı. İtirazı olanların 1 Nisan'a kadar Heyet-i Teftişiye'ye başvurmaları istendi. Valilik de halkı aydınlatmak ve seçim konusunda bilinçlendirmek için Afet Hanım'ın *Medeni Bilgiler* kitabının seçim kısmını çoğaltarak kazalara, nahiyelere ve parti teşkilatına gönderdi.[27]

Seçim sistemi gereğince önce oy verecek seçmenler saptanıyor, buna göre de ikinci seçmen sayısı belirleniyordu. Ankara'nın 38.809 erkek nüfusu olduğu, bunların 25.134'ünün 18 yaşın üstünde, dolayısıyla oy kullanma hakkına sahip oldukları saptandı. Buna göre Ankara'da merkezden 176, nahiyelerden de 74 ikinci seçmen seçilecekti.[28] Heyet-i Teftişiye, Ankara ikinci seçmenlerinin seçimine 3 Nisan'da başlanmasını,[29] 5 Nisan'da bitirilmesini, merkeze bağlı nahiyelerde 6 Nisan'da, kazalarda 6, 7, 8 Nisan'da seçimin yapılmasını kararlaştırdı.[30] Mahallelerin hangi gün oyunu kullanacağını da belirledi.[31] Cumhuriyet Halk Partisi örgütleri de ikinci seçmen adaylarını saptayıp vilayet merkezine bildirdiler. Bunlardan uygun olanların adları açıklandı. Ankara ikinci seçmen adaylarının önemli bir kesimini, başta cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükümet üyeleri, üst bürokratlar, banka yöneticileri, tüccar gibi toplumun üst kesimleri oluşturuyordu.[32] İçlerinde çiftçi olanlar da vardı. Cumhuriyet Halk Partisi dışında ikinci seçmen adayı gösteren olmadığı için Cumhuriyet Halk Partisi adayları 13.134 oy ile seçildiler. Seçim sonunda Recep Bey oylarını Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına veren seçmenlere teşekkür etti.[33]

5. Sandık Alaylarının Oluşturulması

Oyların nahiyelerde verilmesine rağmen sayım kaza merkezlerinde yapılıyordu. Bu nedenle seçim sandıklarının kaza merkezine taşınması, seçimin en önemli ve aynı zamanda en eğlenceli yanlarından birini oluşturuyordu. Sandıklar defne dallarıyla, bayraklarla süslenmiş arabalara yükleniyor, düzgün bir sıra içinde merkeze ulaştırılıyor, burada davullar çalınıyor, insanlar dans edip eğleniyorlardı. Örneğin Kasımpaşa sandığı getirilirken sandık alayının önünde bahriye mızıka takımı yerini almıştı. Onu, süslenmiş kamyonlar izliyordu. Kamyonları ise ikinci seçmenlerin içinde olduğu 50'ye yakın özel oto ve halk takip ediyordu. Konvoy, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın etrafında bir tur attıktan sonra kaymakamlığa geldi. Kaymakam Sedat Bey ve Heyet-i Teftişiye üyesi konvoyu karşılayarak sandıkları teslim aldı.[1] Böylece seçimler barış ve huzur ortamında tamamlanmış oldu

6. İzmir'de İkinci Seçmen Seçimi

İzmir belediye encümeni 12 Mart 1931'de olağanüstü bir toplantı yaparak Seçim Heyet-i Teftişiyesini belirlemişti. Doktor Etem, Sivaslı Tahsin, Eczacı Faik, Hafız Hayri, Leblebicizade Reşad Bey, Sırrı Bey, Şevki Bey, Sabri Bey ve Salih Bey Heyet-i Teftişiye'ye seçilmişlerdi. Heyet-i Teftişiye başkanlığını ise Belediye Başkanı Sezai Bey yapacaktı.[1]

İzmir, 34 seçim bölgesine ayrılmış ve nüfus defterleri askıya çıkarılmıştı. Her mahallenin çıkaracağı ikinci seçmen sayısı saptanarak ilan edilmişti. Birinci seçmenlerin 8-19 Nisan arasında oylarını vermeleri, 20-21 Nisan'da tasnifin yapılarak ikinci seçmenlerin belirlenmesi ve 22, 23, 24 Nisan'da da milletvekili seçiminin yapılması kararlaştırılmıştı.

7. Seçime Katılım

Cumhuriyet Halk Partisi yetkilileri bu seçimde halkın ikinci seçmen seçimine katılımını artırabilmek için vilayet parti başkanlarına yazdığı yazıda özel çaba gösterilmesini istemişti.[1] Katılım oranını merak ettikleri için de 29 Mart'ta yayımladıkları genelgeyle kaza bazında seçmen sayısının saptanmasını ve bunların ne kadarının seçime katıldıklarının parti merkezine iletilmesini belirtmişlerdi. CHP Genel Sekreterliği 1 Nisan 1931'de yayımladığı genelgede;

> 1. İkinci seçmen seçimine kaç seçmenin katıldığının,
> 2. Seçime katılanların, seçmenlerin yüzde kaçı olduğunun,
> 3. Geçen seçimle bu seçime katılanlar arasındaki farkın miktarını ve bunun nedenlerinin saptanmasını istemişti.[2]

Zira ikinci seçmen seçimlerinin sonuçları kimi yazarlarca eleştiri konusu yapılıyor ve katılımın az olduğu iddia ediliyordu. Heyet-i Teftişiye üyesi Avni Bey, bu seçimde İstanbul'da sandık sayısının 103'ten 163'e çıkarıldığını ve seçmenlerin yüzde 97,5'inin oy kullandığını belirterek bu iddialara yanıt verdi. CHP Vilayet İdare Heyeti Üyesi Cevdet Kerim Bey ise bir gazetenin İstanbul'da 312 bin seçmenin olduğu, bunun ancak 100 bininin oy kullandığı yolundaki iddiasının gerçekleri yansıtmadığını, İstanbul'da 312 bin *zükûr/erkek nüfus*, 168.491 seçmen olduğunu, bunlardan 143.002'sinin oyunu kullanarak 1559

ikinci seçmen seçtiğini, dolayısıyla da katılımın yüksek olduğunu söyledi. Seçime belediye sınırları içinde yüzde 84, mülhakatta yüzde 88 katılım olduğunu belirtti.[3] İzmir'de 43.844 seçmenden 35.152'si oy kullanmıştı. Katılım yüzde 80 idi.[4] Aydın'da seçime katılma oranı yüzde 68,[5] Muğla'da yüzde 90-95 civarındaydı.[6] Cumhuriyet Arşivinde bulunan bir belgeye göre ise illerdeki katılım şöyleydi:[7]

Vilayetin Adı	Nüfus Miktarı	Seçmen Sayısı	Kullanılan Oy Sayısı	Oranı %
Adana	85.938	45.380	31.688	69
A. Karahisar	111.360	65.824	41.627	63
Aksaray	70.866	35.808	24.868	69
Amasya	52.943	25890	17.692	69
Ankara	183.249	98.227	79.399	85
Antalya	104.922	60.676	32.976	54
Artvin	45.687	24.689	18.357	76
Aydın	96.428	58.676	38.334	65
Balıkesir	195.123	118.461	72.223	65
Beyazıt	57.290	23.922	23.922	100
Bilecik	52.967	33.753	20.849	60
Bolu	104.202	66.347	47.223	62
Bursa	188.410	115.505	88.028	75
Cebelibereket	59.823	32.538	19.847	59
Çanakkale	89.670	457428	34.210	72
Çankırı	72.361	38.782	24.445	62
Çorum	109.167	67.291	43.204	64
Denizli	112.825	67.845	29.342	44
Diyarbakır	75.930	42.120	32.034	74
Edirne	68.161	41.424	30.713	74
Elaziz	91.941	47.316	30.251	64
Erzincan	62.317	25.287	24.767	98
Erzurum	134.322	75.957	65.056	86
Eskişehir	70.486	43.524	27.152	63
Gaziantep	82.585	54.426	36.648	69
Giresun	100.672	72.854	40.895	57
Gümüşhane	62.452	35.232	28.584	68
Hakkâri		6326	5423	90

Vilayetin Adı	Nüfus Miktarı	Seçmen Sayısı	Kullanılan Oy Sayısı	Oranı %
İçel	41.875	23.804	15.986	67
Isparta	71.464	41.347	23.958	61
İstanbul	312.160	189.038	160.507	84
İzmir	221.518	129.722	93.611	72
Kars	106.797	50.713	40.910	82
Kastamonu	137.087	90.181	48.349	53
Kayseri	107.103	59.113	43.052	75
Kırklareli	52.792	25.833	19.844	74
Kırşehir	56.405	34.779	24.544	70
Kocaeli	135.919	76.910	61.014	79
Konya	203.984	127.748	87.259	72
Kütahya	139.414	89.542	63.887	70
Malatya	124.212	67.490	56.779	84
Manisa	174.229	109.078	82.545	76
Maraş	82.351	50.092	30.014	60
Mardin	64.599	45.679	31.864	70
Mersin	49.789	26.509	19.032	71
Muğla	72.935	47.911	26.954	56
Muş	68.383	41.863	26.126	67
Niğde	73.362	42.560	33.291	78
Ordu	93.433	52.594	32.944	63
Rize	115.849	79.493	33.565	51
Samsun	118.546	64.610	43.157	69
Siirt	46.651	31.691	22.901	82
Sinop	80.555	48.481	38.024	79
Sivas	141.232	79.835	61.525	73
Şebinkarahisar	58.985	33.346	15.352	45
Tekirdağ	72.911	42.524	22.961	52
Tokat	102.937	57.999	44.540	76
Trabzon	137.697	69.584	41.401	60
Urfa	84.048	52.420	31.116	59
Van	36.360	25.284	20.331	79
Yozgat	101.955	63.207	41.687	66
Zonguldak	117.212	67.578	42.800	63
Toplam	6.048.200	3.963.166	2.491.587	62

Yukarıda yer alan verilere göre en yüksek katılım yüzde 100 ile Beyazıt'da gerçekleşmişti. Onu sırasıyla yüzde 98 ile Erzincan, yüzde 90 ile Hakkâri, yüzde 86 ile Erzurum, yüzde 85 ile Ankara, yüzde 84 ile İstanbul ve Malatya, yüzde 82 ile Kars ve Siirt izlemişti. En düşük katılım ise yüzde 45 ile Şebinkarahisar'da olmuştu. Yüzde 62 ortalamanın altında kalan iller ise Rize, Tekirdağ, Kastamonu, Antalya, Muğla, Giresun, Urfa, Bilecik, Maraş, Trabzon ve Isparta olmuştu.

8. Siyasi Örgüt ve Sivil Toplum Örgütü Üyelerinin Tutumu

8.1. Siyasi Örgüt Üyelerinin Tutumu

8.1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Yanlılarının Tutumu

Şeyh Sait İsyanı üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapatılması, 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de düzenlenen suikast girişimi üzerine kimi parti mensuplarının tutuklanması ve nihayet 1927 seçimlerinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinin meclis dışında kalması Terakkipervercilerde iktidara karşı bir tepki oluşturmuştu. Seçim çalışmaları başladıktan, özellikle de 22 ilde 30 milletvekilliğinin boş bırakılacağının açıklanmasından sonra, Terakkiperverciler bu durumdan yararlanmak istediler. Başta Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa ve Feridun Fikri Bey olmak üzere eski Terakkiperverciler İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçilebilmek için adaylıklarını koyma kararı verdiler ve yasal başvurularını yaptılar. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerini tedirgin etti. Cumhuriyet Halk Partisi İdare Reisi Cevdet Kerim Bey, baş-

kanlık divanı bildirisinde bağımsız seçileceklerin laik ve cumhuriyetçi olmaları gerektiğine dikkati çekerek "vaktiyle parti programları arasında dinî hususlardan bahsedenlerin olduğu"nu dile getirip örtülü bir şekilde Terakkipervercilerin laikliğe aykırı davranış içinde bulunmuş olduklarına işaret etti. Bu çıkışıyla âdeta ikinci seçmenleri Terakkipervercilere oy vermemeleri konusunda uyarmış oldu.[1]

Oysa Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa bu iddiaları kabul etmiyordu. Kâzım Karabekir Paşa, *Milliyet* muhabirinin "laik ve Cumhuriyetperver misiniz" sorusuna "evet elbette, tamamıyla laik cumhuriyetçiyim. Yalnız laik kelimesinin ekseriyetle yanlış telakki edildiğini görüyorum" demiş ve laiklik anlayışını da şöyle açıklamıştı:

> Laikliğin bence manası şudur: Hükümet işlerinde ne lehte ne aleyhte dini kuvvetle alakadar olmamak ve bundan kuvvet almamak! Yoksa herhangi bir ferdin din ile şu veya bu tarzda alakadar olmasının laiklikle bir münasebeti yoktur. Mesela bir adam dindar olabilir. İster İslâm ister başka dinden bulunsun ve gene mesela bir başkası da dinsizdir. Bunlar o kimsenin şahıslarına taalluk eder. Beni alakadar etmez.[2]

Kâzım Karabekir Paşa, parti programındaki "Fırkamız efkâr ve itikadât-ı diniyeye riayetkârdır" cümlesinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nın 2. Maddesi'ni biraz daha genişleten, tümüyle laikliği ifade eden bir cümle olduğunu da sözlerine eklemişti.[3] Refet Paşa da Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programında laikliğe aykırı bir unsur olmadığını, olan hükmün de vicdan özgürlüğünü içerdiğini, dolayısıyla Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin laik olduğu tezini savunmuştur.[4]

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin bu önde gelen iki ismi mecliste iktidara karşı muhalefet yapmak için aday olduklarını söylemişlerdir. Örneğin Kâzım Karabekir Paşa, ilk işinin samimi ve açık olarak Halk Partisi'nin yaptığı ve yapacağı icraatı, millete ve ülkeye yararlı kısımlarıyla yararsız ve zararlı kısımlarını ayırıp bunları eleştireceğini, sonra dört yıl içinde ortaya çıkmış yeni duruma göre bir program yapacağını, genel olarak bireylerin siyasi ve iktisadi alanlarda hak ve hürriyetlerini, refahını tehdit eden unsurlarla mücadele edeceğini; iki dereceli seçimin kaldırılması, vergilerin indirilmesi için

çaba göstereceğini, "tefekkür ve vicdan hürriyetinin fazla kayıtları gibi maddeleri nazar-ı itibare alarak normal bir cumhuriyetin feyizli semerelerini bütün vatandaşlar hakkında müsavi kılacak tedbirleri esas ittihaz" edeceğini söylemiştir.[5] Refet Paşa da muhalefet yapmak için aday olduğunu belirtmiş; ancak muhalefetin de yıkmak, kavga etmek demek olmadığını, memleketin siyasi terbiyesini yükseltmeye yönelik olması gerektiğini vurgulayarak ikinci seçmenlerden oy almaya çalışmıştır.[6] Refet Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programına da sahip çıkarak kendisinin de laik olduğunu şu şekilde vurgulamıştır:

> Namzetliğimi koyduğum zaman maziyi unutmuştum. Terakkiperver Fırka'dan bahis bile etmek istemezdim. Fakat bir gazetenin neşriyatı beni maziye avdete mecbur etti. Bu gazete Terakkiperver Fırka'nın mevzubahs ettiği fıkrasını yanlış kaydetmiştir. Bu madde 6. maddedir ki an'anat ve itikadı diniyeye hürmetkâr olduğu yazılmıştır, rabıta değil.
>
> Bu madde laikliğe muhalif değil belki onun tam bir tarifidir. Bu madde hürriyeti vicdaniye mes'elesidir. Bu maddeyi takip eden diğer bir maddede de umumi hürriyetlere taraftar bulunduğu yazılmıştır.
>
> Binaenaleyh Terakkiperver Fırka daha o zaman laik idi. Ben bu hakikati muhtelif zamanlarda söylemekten geri kalmadım. Bir fırkanın, bir programın ufak tefek hususlarında fırka mensupları ayrı düşünebilirler. Fakat bu kadar canlı bir noktada başka bir fikirde bulunmak, laik olduğu kanaatinde bulunan bir fırkada laik olmayanların bulunabilmesini kabul etmek doğru olamaz. Zaten bu fırka laikliğin enbüyük tezahürü olarak evvelki mecliste kanunu medeninin kabulünde müttehiden rey vermiştir. Bunlar maziye ait şeylerdir, demiştir. Refet Bey ayrıca şahsen laik olup olmadığım mes'elesine gelince: Laiklik bu memlekette parlamentodan evvel başlamıştır; bu memlekette bir inkılâp tekâmül etmiş ve bir zafer kazanılmıştır. Böyle bir memlekette yetişen, çalışan, tahsil ve terbiye gören benim gibi bir adam laiklikten başka bir şey olamaz.[7]

Eski Terakkipervercilerden Feridun Fikri Bey de mecliste çağdaş hukuku ve cumhuriyeti; siyasi, iktisadi hürriyeti; adaletin güzel dağıtımını, halkın gücü ile orantılı malî esasları savunmak için aday olduğunu söylemiştir.[8]

8.1.2. Serbest Cumhuriyet Partisi Yanlılarının Tutumu

Bu seçimde kendi kendini fesheden Serbest Cumhuriyet Partisi üyelerinin tavrı da merak ediliyordu. Partileri kapandığına göre siyasal yaşama devam edecekler mi, edecekler ise nasıl edeceklerdi? Serbest Cumhuriyet Partisi lideri Fethi Bey'in 9 Mart'ta siyasi hayattan çekildiği,[9] aday olmayacağı ve emeklilik işlemleri için başvuruda bulunduğu söyleniyordu.[10] Ağaoğlu Ahmet Bey[11] ile Ardahan milletvekili Tahsin Bey siyasal yaşamdan çekildiklerini açıklamışlardı. Bu açıklama Fethi Bey'in alacağı karara yönelik merakı daha da artırdı. Mustafa Kemal Paşa ile uzun bir görüşme yapan Fethi Bey,[12] bağımsız milletvekilliğini açıkça muhalefet etmek olarak gördüğünü, Gazi'nin başkanı bulunduğu bir partiye artık muhalefet etmeyi ilke olarak uygun bulmadığını belirterek bağımsız aday olmaktan da vazgeçtiğini açıklayıp kamuoyunun merakını giderdi.[13] Bazı gazetelere sızan haberlere göre, Fethi Bey'in evinde Ardahan milletvekili Tahsin ve Kütahya milletvekili Nuri Beylerin katılımı ile yapılan toplantıda bağımsız adaylık konusu görüşülmüştü.[14] Lider kadro, seçimlere katılmama kararı alırken kimi parti üyeleri bağımsız olarak adaylıklarını koymuş ve şanslarını denemişlerdir. Bunlardan Niğde'den adaylığını koyan Galip Bey seçilmiştir. Talat, Refik ve İsmail Beyler ise seçilememiştir.[15] Nuri Bey ile Ağaoğlu Ahmet Bey aday olmadıkları halde, Adana ikinci seçmenlerinden birer oy almışlardır. Serbest Cumhuriyet Partisi Kastamonu başkanı avukat İzzet Bey ise bağımsız olarak adaylığını koymakla kalmamış, fırkanın programını da seçim bildirgesi olarak yayımlamıştır.[16]

8.1.3. Sosyalistlerin Tutumu

Ülkede örgütlenmiş bir sosyalist parti yoktu. Bu nedenle sosyalist düşünceye sahip olanlar çalışmalarını gizli olarak yürütüyorlardı. İstanbul Cibali tütün fabrikası civarında kendilerini komünist olarak nitelendirenler bildiri dağıtmışlardı.[17] Yine İzmir'de gizli olarak dağıtılan bir bildiride Dr. Hikmet Bey'in, tütün işçilerinden Troç-

ki'nin (Troçki-Mehmet'in), Kavalalı Abbas'ın, Demirci Laz İsmail'in, Mehmet Emin'in, Hüsamettin'in, Hasan Ali'nin, Tayyareci Cemal'in, Hüseyin'in ve Reşat Fuat'ın milletvekili adayı olarak gösterilmelerini istemişlerdi.[18] Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi ise yayımladığı şu bildiriyle sosyalistlerin düşüncelerini dile getirmiştir:

BÜTÜN DÜNYA AMELELERİ BİRLEŞİNİZ!
İNTİHAP VE 1 MAYIS BEYANNAMESİ
TÜRKİYENİN AMELE, KÖYLÜ VE FAKİR HALKINA
Yoldaşlar!

Maskesi düşen meclis âzaları yeni intihabata karar verdi. Bu suretle Türk burjuvazisi mustarip halkın dertlerine çare bulunacağı ümidini uyandırarak, genişleyip derinleşen, yer yer kanlı çarpışmalar halini alan memnuniyetsizliği hafifleterek, tehlikeyi savmak ve diğer taraftan burjuvazinin gayrimemnun tabakalarından bir kısmını Halk Partisi'nin etrafına toplayarak, mevkiini kuvvetlendirmek ve açık burjuva diktatörlüğüne geçmek istiyorlar.

İntihabat ve bu seneki 1 Mayıs sermayedar cihan buhranının yeni ülkelere yayıldığı bir zamana tesadüf ediyor. Başlıca memleketlerde işsizler "30" milyonu geçiyor. Cihan emekçilerinin ıstırap ve sefaleti tarihin kaydetmediği seviyeye ulaştı. Sermayedar devletler silahlanmakta, harp hazırlığında birbirleriyle rekabet ediyorlar. Yeni bir cihan harbi, amelenin vatanı Rusya'ya karşı emperyalist harp her zamandan ziyade yakınlaşmıştır. Avrupa, Amerika ve Asyada Amele Sınıfı ve Emekçi halk kızıl inkılâp bayrakları altında, soyguncularına karşı kurtuluş mücadelelerine girişmiş bulunuyorlar.

Diğer taraftan ise Sovyet Rusya dev adımlarla ilerliyor, sanayi ve ziraatını harikulade bir süratle inkişaf ettiriyor. Sosyalizm orada artık bir hakikat olmuştur. Yalnız orada işsizlik görülmüyor. Yalnız Rusya cihanı tehdit eden harbe karşı mücadele ediyor, cihan sulhu için uğraşıyor.

Türkiye'de, iktisadi buhran bütün ağırlığı ile emekçileri ezmektedir. Amele, köylü ve fakir halkın ıstırap ve yoksulluğu tüyler ürpertici dereceleri buldu. Yüz binlerce emekçi açlığın pençesinde can çekişiyor. Gündelikler durmadan indiriliyor, iş saatleri uzatılıyor... İşsizlik on binlerce aileyi tehdit eden afet oldu. Emekçi halkın maruz bulunduğu tazyik ve tedhiş uzak istibdad devirlerini unutturdu. İnkılâpçı amele ve teşkilatlar en zalimane takibata maruzdur. Amele ve fakir halk için çalışanlar kana boğuluyor, zindanlarda çürütülüyor.

Yoldaşlar!

Türk burjuvazisi, Halk Partisi'nin tayin edeceği yeni meb'usları vasıtası ile amele, köylü ve fakir halka karşı tekmil cephelerde umumi hücuma geçmek üzeredir. Yeni vergi yükleri, yevmiyelerin indirilmesi, sefalet ve yoksulluğun çoğalması, yeniden birçok haklardan mahrumiyet, en şedit bir tazyik ve tedhiş, faşist metotların keskinleştirilmesi, çıplak burjuva diktatörlüğü ve emperyalistlere uşaklık yeni intihabatın neticeleri olacaktır. "Cumhuriyeti koruma" perdesi altında münhasıran çalışan halka ve inkılâpçılara karşı tevcih edilecek olan ve takriri sükûn devrine rahmet okutacak yeni bir kanlı tedhiş ve istibdat devri başlamak üzeredir. Bu mürteci, faşist, diktatör, millî İstiklâle hıyanet yolundaki eseri tamamlayarak, memleketin emekçi halkını, yakın olan harpte, emperyalistler hesabına kan dökmeğe icbar edecektir.

Yoldaşlar!

Bütün bunlardan Halk Fırkası mes'uldür. O, memleketi buhrandan, emekçi halkı açlık ve ıstıraptan kurtaramaz. Amele, köylü ve fakir halkı yalnız amele sınıfı, Komünist fırkası ve onun rehberliği altında tahakkuk edecek AMELE-KÖYLÜ HÜKÜMETİ kurtaracaktır.

Yoldaşlar!

Reylerinizi size ekmek yerine kurşun yağdıran Halk Partisi'nin namzetlerine değil; sizin için işkenceler gören, zindanlara atılan kendi mümessillerinize veriniz ve verdiriniz. Toplu kütleler halinde reylerinizi komünist mahkûmlardan Doktor HİKMET, tütün amelesi TROÇKİ-MEHMET, Kavalalı ABBAS, demirci Laz İSMAİL, MEHMET EMİN, HÜSAMETTİN, sabık Tıbbiye talebesinden HASAN ALİ CAZIM, tayyareci CEMAL HASAN, REŞAT FUAT ve NİKO yoldaşlara veriniz. Halk Fırkası tek amele, köylü ve fakir reyi alamamalıdır.

Yoldaşlar!

Önümüzdeki 1 Mayıs günü büyük kütleler halinde fabrikalarda, sokak ve meydanlarda, ev ve kırlarda içtima ve nümayişler yaparak, faşist diktatorasını, "Cumhuriyet koruma" kanununu protesto ediniz ve şunları isteyiniz:

1. Gündeliklerin yükseltilmesi, iş gününün kısaltılması;
2. İşsizlere iş ve devlet yardımı,
3. 8 saatlik iş kanunu,
4. Emekçilere müstakil teşkilat, içtima, neşriyat serbestisi ve mevkuf komünistlerin tahliyesi,
5. Topraksız köylüye bedava toprak,
6. Meclise hakiki amele mümessili meb'usların girmesi,
7. Fakir halkın devlete, emperyalist müesseselere ve tefecilere olan borçlarının ve duyunu umumiyenin ilgası, vergilerin zenginlere tahmili,

8. Emekçilerin menfaatlerine yegâne uygun olan SOVYET RUSYASI ile iktisadi, siyasi geniş bir teşrik-i mesai ve şümullü ittifak.

Yaşasın yegâne inkılapçı Fırka Türkiye Komünist Fırkası ve Cihan İnkılabının Erkân-ı Harbiyesi Komünist Beynelmileli!

Kahrolsun "Cumhuriyeti koruma" kanunu perdesi altında yalnız emekçilere karşı kullanılacak faşist diktatora!

Yaşasın TÜRKİYE AMELE-KÖYLÜ SOVYET HÜKÜMETİ ve Emekçilerin Mümessili Komünist meb'uslar!

Yaşasın Cihan Amelesinin Mücadele Günü 1 MAYIS!

Kahrolsun emperyalizm ve amele, köylü ve fakir halkı onların hesabına harbe sokacak Halk Fırkası!

Türkiye Komünist Fırkası
Merkez Komitesi[19]

8.2. Sivil Toplum Örgütü Üyelerinin Tutumu

8.2.1. Kadın Birliği'nin Tutumu

Bu dönemin en önemli sivil toplum örgütlerinden biri olan Kadın Birliği de yasal düzenleme yapılmamış olmasına karşın, Ankara'ya bir heyet gönderip "hem müntehip, hem de müntehap" olmak istediklerini dile getirmiştir.[20]

Kadın Birliği 11 Nisan'da, kadınların belediye meclislerine üye olmalarının yıldönümü dolayısıyla bir kutlama toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıda Kadın Birliği Genel Sekreteri Aliye Esat Hanım, Saime Faik Hanım ve Ruhsar Nazmi Nuri Hanım birer konuşma yapmışlardır. Türk devriminin kadına verdiği haklar üzerinde durmuşlar ve milletvekili olma hakkına er ya da geç kavuşacaklarını vurgulamışlardır. Birlik Genel Sekreteri Aliye Esat Hanım "çalışacağız, yakın bir gelecekte kadınların mebus olmalarını sağlayacağız. Mayıs sonunda kongremiz vardır. Kongre sonrasında irşat heyetleri kurup köylere gideceğiz. Köylerde Halk Fırkası ile birlikte inkılâp ve cumhuriyet hakkında irşatlarda bulunacağız" diyerek bu konudaki kararlılıklarını ortaya koymuş; gerekli masrafların da Cumhuriyet Halk Partisi tarafından karşılanacağını söylemiştir.[21] İstanbul Kadın Birliği de İsmet Paşa'ya, onun aracılığıyla da Gazi Paşa'ya birer di-

lekçe göndererek kadınların Mecliste yer almalarını rica etmiştir.[22] Ancak bu seçimlerde de kadınlara seçmen olma, milletvekili adayı olabilme hakkı tanınmamıştır.

8.2.2. Sanayiciler Birliği'nin Tutumu

Ülkede çok parti olmayınca onların boşluğunu çeşitli sivil toplum/meslek örgütleri doldurmaya yönelmiştir. Bunlardan biri de Sanayiciler Birliği'ydi. Sanayiciler, mensucat mühendisi Vasfi Bey'i birlikleri adına aday göstermiş ve bu yolda hazırladıkları bir mazbatayı Halk Partisi'ne iletmişlerdir.[23]

8.3. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşların (Azınlıkların) Tutumu

Her seçim döneminde olduğu gibi bu dönemde de Müslüman olmayan yurttaşların tavrı yakından izlenmiştir. Bu seçimde azınlıklar diğer seçmenler gibi bulundukları bölgelerde sandık başlarına giderek seçime katılmışlar ve oylarını kullanmışlardır. Belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Partisi'ni destekleyenler, bu seçimde Cumhuriyet Halk Partisi adaylarını desteklemişlerdir. Örneğin İstanbul'da Ortaköy, Kumkapı ve Kurtuluş mahallelerinde CHP'ye kullanılan oyların çoğunun Müslüman olmayan yurttaşlara ait olduğu dikkati çekmiştir.[24] Bunun gibi pek çok yerde Rumların, Ermenilerin ve Musevilerin Cumhuriyet Halk Partisi'ni desteklediği görülmüştür.[25]

9. Milletvekili Seçimi

9.1. İllerden Seçilecek Milletvekili Sayısının Belirlenmesi

Seçmen sayılarını saptamak üzere hazırlanan nüfus defterleri ülke genelinde 14 Mart'tan itibaren askıya çıkarılmaya başlandı. Örneğin Muş'ta 14 Mart'ta, Eskişehir, Çorum, Gaziantep, Kocaeli, Trabzon, Aksaray, Tekirdağ, Kırklareli, Denizli, Bursa ve Diyarbakır'da 15 Mart'ta,[1] Siirt'te 16 Mart'ta askıya çıkarıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği de 26 Mart 1931'de[2] vilayet örgütlerine bir yazı yazarak en son nüfus tespitlerine göre vilayetlerinden çıkacak milletvekili sayılarının bildirilmesini istedi.[3] Zira son seçimden bu yana dört yıl geçmişti. Kimi illerin nüfusu artarken kimi illerin nüfusu da azalmıştı. İşte bu nedenle yeniden hesaplama yapılması zorunlu olmuştu. Nitekim Aksaray, Ankara, Bolu, Çorum, Kastamonu, Mersin, Sinop, Tekirdağ vilayetlerinden, önceki seçime göre birer fazla; Gümüşhane, Urfa, Trabzon vilayetlerinden birer, Gaziantep ve Mardin vilayetlerinden de ikişer milletvekilinin eksik seçilmesi gerektiği görüldü. Buna göre 1931 yılında illere göre çıkarılacak milletvekili sayısı şöyle belirlendi:[4]

Vilayet	Seçilecek Milletvekili Sayısı
Adana	4
A.Karahisar	6
Aksaray	4 +
Amasya	3
Ankara	9 +
Antalya	5
Artvin	2
Aydın	5
Balıkesir	10
Beyazıt	3
Bilecik	3
Bolu	6 +
Burdur	2
Bursa	9
Cebelibereket	3
Çanakkale	4
Çankırı	4
Çorum	6 +
Denizli	6
Diyarbekir	4
Edirne	4
Elaziz	5
Erzincan	7
Erzurum	3
Eskişehir	4
Gaziantep	4 -
Giresun	5
Gümüşhane	3 -
Hakkâri	1
İçel	2
Isparta	4
İstanbul	16
İzmir	11
Kars	5

Vilayet	Seçilecek Milletvekili Sayısı
Kastamonu	7 +
Kayseri	5
Kırklareli	3
Kırşehir	3
Kocaeli	7
Konya	11
Kütahya	7
Malatya	6
Manisa	9
Maraş	4
Mardin	3 -
Mersin	3 +
Muğla	4
Muş	3
Niğde	4
Ordu	5
Rize	6
Samsun	6
Siirt	2
Sinop	4 +
Sivas	7
Şebinkarahisar	3
Tekirdağ	4 +
Tokat	5
Trabzon	7 -
Urfa	4 -
Van	2
Yozgat	5
Zonguldak	6

İllerin çıkaracağı ikinci seçmen sayısı da şöyleydi:

Vilayetin Adı	1931 Yılı Esas Defterdeki Sayı	İkinci Seçmen Sayısı
Adana		
A.Karahisar	117.342 ?	573
Amasya	53.054	270
Ankara	184.109	933
Antalya	104.922	531
Aydın	96.428	490
Balıkesir	195.506	985
Beyazıt	44.868	230
Bilecik	52.783	333
Bolu	110.562	579
Burdur	36.844	186
Bursa	188.410	951
Çanakkale	89.576	452
Çankırı	72.527	377
Çorum	112.158	580
Çoruh	162.137	806
Denizli	158.735	571
Diyarbakır	77.780	391
Edirne	71.567	351
Elaziz	91.941	456
Erzincan	62.306	218
Erzurum	134.225	659
Eskişehir	70.409	356
Gaziantep	88.632	436
Giresun	101.266	506
Gümüşhane	55.612	360
İçel	115.991	484
Isparta	71.464	367
İstanbul	312.160	1559
İzmir	219.419	1088
Kars	10.541	479
Kastamonu	157.198	684

Vilayetin Adı	1931 Yılı Esas Defterdeki Sayı	İkinci Seçmen Sayısı
Kayseri	107.098	552
Kırklareli	52.963	257
Kırşehir	56.405	286
Kocaeli	140.792	755
Konya	221.167	1119
Kütahya	139.414	734
Malatya	126.292	518
Manisa	174.228	893
Maraş	81.459	406
Mardin	64.599	297
Muğla	73.041	373
Muş	69.003	318
Niğde	73.348	388
Ordu	93.413	490
Seyhan	58.156	443
Samsun	119.712	616
Siirt	46.655	224
Sinop	80.475	394
Sivas	133.518	664
Tekirdağ	72.911	342
Tokat	102.946	500
Trabzon	140.719	708
Urfa	84.844	403
Van	55.046	267
Yozgat	101.955	511
Zonguldak	117.172	586
Toplam	6.000.193	30.385

Dâhiliye Vekili 19 Nisan'da Anadolu Ajansı aracılığıyla bir bildiri yayımlayarak; ikinci seçmen seçimlerinin bittiğini, milletvekili seçimlerinin yurdun tümünde 24 Nisan'da yapılacağını, bu seçimde 317 milletvekilinin seçileceğini duyurdu.[5]

9.2. Bağımsız Adayların Çalışmaları

Bundan önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde de bağımsız adayların adaylıklarını ilan etmelerine sınırlama getirilmemişti. Hatta bazı kişiler örneğin, eski Sinop milletvekili Refik Bey ve Bahri Reis, Cumhuriyet Halk Partisi listesinde yer alamayınca bağımsız aday olduklarını açıklamışlardı. CHP yöneticileri il örgütlerinden bağımsız aday olanların yanı sıra, CHP'ye karşı muhalefet yapanların isimlerini ve varsa yayınladıkları programlarının 23 Nisan 1931 saat 18.00'e kadar merkeze bildirilmelerini istemiştir.[6]

Bağımsız olarak adaylığını koyup sonradan vazgeçenler de olmuştur. Örneğin Güzel Sanatlar Akademisi öğretim elemanlarından Nazmi Ziya Bey, "Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup ve programına sadık olduğum cihetle müstakilen mebusluğa koymuş olduğum namzetliğimden feragat ve sarfınazar eylediğimi arz eylerim efendim" diye dilekçe vermiştir.[7]

Var olan genel uygulamalara göre milletvekili olmak isteyenlerin bağımsız olarak adaylığını koymalarına bir engel yoktu. Nitekim aşağıda da gösterileceği gibi, çeşitli meslek grubundan kişiler adaylıklarını koymuşlardı. Bunun yanı sıra, yine bu seçimde Mustafa Kemal Paşa, yayımladığı bildiride 22 ilden 30 milletvekilliğini boş bırakmıştı. Boş bırakılan yerlerden Halk Partisi'nin programını eleştirecek samimi, cumhuriyetçi ve milliyetçi kişilerin adaylığını koyarak milletvekili olmalarını istemişti. Kuşkusuz bu konuda son kararı ikinci seçmenler verecekti. Ancak ikinci seçmenler Cumhuriyet Halk Partisi adayları arasından seçildiği için bağımsız adayların seçimi de yine bunlara bağlıydı. Bu nedenle ikinci seçmenler bağımsız adaylar arasından seçim yaparken onların programına ve geçmişine bakacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsız adaylarla ilgili bildiri yayınlamasına karşın, aday olmak isteyenlerde bazı kuşkular doğmuştu. Bu kuşkular milletvekili aday listesi yayınlanıncaya kadar sürmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa önceden belirttiği gibi 22 ilde 30 milletvekilliğini boş bırakınca, bağımsız aday sayısında bir artma ve adaylar arasında bir renklenme kendini göstermiştir. Terakkiperverciler, Serbest Cumhuriyet Fırkacılar, Kur-

tuluş Savaşı sırasında Damat Ferid Paşa Hükümeti'nde nazırlık yapanlar vs. birer birer adaylıklarını koymaya ve programlarını açıklamaya başlamıştır. Ancak kimileri, seçmenleri ikna edecek program üretememiş ve bunu da vaktin kısalığına bağlamış; kimilerinin de kültür düzeyi program üretmeye yeterli olmamıştır. Adayların açıklanmasından üç gün sonra ikinci seçmenlerin sandık başına gitmelerinin de bunda etkisi olmuştur.

Bağımsız olarak adaylığını koyanların programlarına bakıldığında, kimileri Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını benimsediğini ancak uygulamada ayrı düştüğünü belirtirken kimilerinin de kendilerini "devletçiyim, Halk Fırkası'ndan aykırı değilim, ben daha demokrat ve liberalim, samimi cumhuriyetçiyim" diyerek tanımladıkları görüldü. Yazdıkları seçim bildirgeleriyle Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul Hükümeti'ne yaptığı hizmetleri örtmeye çalışarak milliyetçilikten, cumhuriyetçilikten, laiklikten söz edenler de vardı.

Bursa'dan bağımsız aday olan avukat Asaf Bey şöyle diyordu:

> Madde 1. En koyu cumhuriyetçiyim,
>
> Madde 2. Bu mübarek hükümet şeklini her yerde savunmaya hazırım,
>
> Madde 3. Şimdiye kadar hiçbir siyasi fırkaya girmedim. Ekseriyet fırkası ile o fırkaya istinad eden hükümetin dâhili ve harici siyasetinde milletimizin zararını mucib olan noktalarını samimiyetle eleştireceğim.[8]

İstanbul'dan aday olan eski belediye başkanı Cemil Paşa da CHP ile aynı ilkeleri paylaşmakla birlikte daha liberal olduğuna işaret ediyor ve yapacaklarını şu programla kamuoyuna duyuruyordu:

> 1. Pek samimi laik cumhuriyetçi ve milliyetçiyim.
>
> 2. Prensiplerim Halk Partisi'nin umdelerinden farklı değildir. Ben daha ziyade demokrat ve liberal bir gaye takip edeceğim ve bu esas dairesinde aşağıda yazdığım işleri başarmaya çalışacağım.
>
> 3. Cumhuriyeti korumak ve halkımızın her sınıf ve tabakasıyla her yaşta bulunanlarını Cumhuriyet rejimine ısındıracak tedâbir ve vesaiti ittihaz etmek.
>
> 4. Küçük memurlarla elzem ihtiyaçlara dokunulmamak şartıyla bütçemizdeki masarifi mümkün olduğu kadar azaltmak ve mevcut vergilerimizi gene imkân dairesinde tahfif etmek.

5. Bilcümle mali müessesatla faiz haddi gayesini hiç olmazsa %9'a indirmek ve hatta zürra ve fabrikalara daha ucuz faiz ve kredi temin etmek.

6. Eski ve yeni mütekaidler maaşatı arasındaki farkı tadil ve tehvine çalışmak.

7. Belediyelerle mecalisinin tamamen istiklâlini mevkii fiile koymak.

8. İrtişa ve suiistimali cezalandıran kanun maddelerinin kaçmağa meydan vermeyecek ve tatbikatta işe yarayabilecek daha şiddetli ahkâmı ihtiva etmesini taknin eylemek.

9. Amele ve işçilerin hak ve sıhhatlerini korumak için asrî kanunlar vaz etmek bunlar hakkında (Asuranssosial) müesseseler vücuda getirmek.

Muhterem Efendiler; Şahsıma itimat edip de meb'us intihap edecek olursanız bütün mevcudiyetimle millet ve memleketin menfaatlerini temine çalışmak suretiyle kıymetli itimadınızın mukabil müteşekkiranesinde bulunacağımdan şüphe etmemenizi rica ederim.[9]

Ayrıca, sâri hastalıklarla uğraşacağını, bir verem hastanesi kuracağını da vaat eden Cemil Paşa, bu bildirisini yüzlerce adet çoğaltarak halka ulaştırmıştır.

Bağımsız olarak adaylığını koymak isteyen eski Moskova elçisi Galip Kemâli Bey şu dilekçeyle adaylık başvurusunu yapmıştır:

İstanbul Vilayeti Âliyesine

Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğinin 15/3/1931 tarihli tebliğ-i resmîsine ve büyük müncimizin Cumhuriyet prensiplerini bihakkın ve tamamen memleketimizde kökleştirmek hakkındaki kat'i azm ü iradelerine tevfikân mecliste memleket ve millet menafiinden mülhem olarak koyu bir cumhuriyetçi sıfatile samimi ve şuurlu murakebe ve münakaşa vazifesini ifa eylemek üzere müstakilen namzetliğimi vaz ediyorum.

Büyük halaskârımızın bu millete ebediyen ithaf buyurdukları Cumhuriyet idaresinin bilâistisna her ferde seyyanen tahmil ve bahşeylediği vezaif ve hukukun mahfuziyetini temine matuf bulunan son ilham ve irşatlarındaki derin manayı hamiyet ve salâbet-i milliyetlerinden asla şüphe etmeksizin muhterem müntehib-i sâniler heyetinin bihakkın idrak ederek hem Gazi hazretlerinin mübeccel şahsiyetlerine hem de inkırazdan kurtardıkları milletimize karşı mukaddes vazifenin bilâtereddüt ifa buyurulacağı hakkındaki itimadına istinaden intihabım için lazım gelen merasim-i kanuniyenin ifasını hürmetle istida ederim efendim"

Halaskar Gazi Caddesinde esbak Moskova Sefiri Galip Kemâli[10]

Galip Kemâli Bey seçim programında ise yapacaklarını şöyle belirtmiştir:

Yeni programa lüzum yoktur. Kanunlarımız bütün asri ve medeni ihtiyaçlarımızı tespit ve tekeffül etmiştir. Bence asıl program bu kanunları tatbik etmekten ibarettir. En büyük derdimiz iktisadi sahadadır. İktisadi buhranın kökünden halli için harici bir istikraza ihtiyaç vardır. Bu arada ecnebi sermayeye memlekette faaliyet imkânı vermek de hatıra gelebilir. Şurası muhakkaktır ki ecnebi devletler bugün bizi, istiklâlini şiddetle kıskanan, yutulması hiç de kolay olmayan ve kolunu büktürmek istemeyen bir Türkiye olarak kabul ve telakki etmektedirler. Programımı bir kelime ile izah edebilirim. Koyu Cumhuriyetçilik. Yani kanunları ihtiyaca tevfik ederek tatbik ettirmek. Dünyada fena bir programla çıkmış hiçbir fırka veya hükümet yoktur. Dünyanın lanet ettiği Bolşeviklerin bile sulhperverlik programları esas itibariyle fena mıdır. Siyasette yazıya, lakırdıya değil fiiliyata netayice bakılır. Yegâne terazi ölçü budur. Memlekette maalesef büyük servetler, muhtelif tabakalar, kök salmış sanayi ve meslekler yoktur ki türlü türlü içtihatlar, mütebariz, mütearrız programlarıyla fırkalar doğabilsin. Devr-i inhitattan itibaren zavallı millet mehma emken huzur içinde yaşayabilmekten başka bir şey istemiyor. Nice mahrumiyetlerden, felaketlerden sonra hakiki müncimiz olan büyük Gazi'nin, kimsenin hatır ve hayalinden geçirmediği tarihî bir anda Türk milletine bahşettiği Cumhuriyet idare bayrağı altında yek vücud olarak toplanmayacak aklı başında bir Türk tasavvur edilemez.

İstanbul'dan namzetliğimin vazı tensib-i âliye iktiran edip etmeyeceğini istilzam ve tebliğini rica ettim. İşte hakikat-i hal bundan ibarettir. Şayet Fethi Bey namzetliğini koymazsa bile ben otuz bu kadar senedir iş başında ve millet hizmetinde kazanabildiğim naçiz tecrübe, ihtisas faaliyetimi bütün mevcudiyet ve feragat-ı nefsimle ve kanaat-i vicdaniyemle memleketi inkırazdan kurtaran Gazi Hazretlerinin kudret ve kuvvetle riyaset buyurdukları Cumhuriyet hizmetine vakfeylemeği bir vatan borcu bilirim. Hamiyet ve asabiyet-i milliyelerinden müntehib-i sânilerle Gazi hazretlerinin ilham ve işaretlerindeki derin ve ulvî manayı bi hakkın idrak ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Cumhuriyete ezelden ve hakikate merbut, hürriyete âşık vazife ve mesuliyet ve salahiyetini müdrik özü gibi sözü de doğru mücerrep ve fedakâr millet bendelerinin müstakil cephede ıspat-ı vücut etmesini teshil ve temin edeceklerine itimadım kuvvetlidir.[11]

İstanbul Halk Partisi ikinci seçmenlerine de "Muhterem vatandaş, bugün Cumhuriyet tarihine şerefle kaydedilecek vatanî bir vazife ifasıyla mükellef olduğunu unutma!" nidası ile hitap eden Galip Kemâli Bey, seçmenlerden "Türk Milletinin halaskârı, Cumhuriyetimizin bânisi olan büyük Gazimizin ilham ve irşadındaki derin manayı kavrayıp ve iki elini kalbine koyarak mecliste murakabe, münakaşa vazifesini şuur ve samimiyetle yapabileceğini kendisinden ümit ettiğiniz mücerrep koyu cumhuriyetçi, milliyetçi fedakâr azimkâr kardeşlerine" oy vermesini istedi.

Ayakkabıcılar Cemiyeti üyesi Sait Bey[12] ise dilekçesinde, "Hararetli ve samimi bir cumhuriyetçiyim. Mecliste muhalif partilerin bulunmasını Cumhuriyetin bir şiarı ve gayr-i mufarik bir lazimesi telakki ediyorum. Esnaf teşkilatının iyi esaslar üzerinde tesbiti ve sermayelerinin kooperatifleştirilmesinin taraftarıyım. Otuz beş bin nüfuslu bir cemiyetin idaresini uzun zamandan beri elimde bulundurduğum için amele ve esnafın hakiki ihtiyacını yakından tanırım. Samimiyetle bu ihtiyaçları ve kanaatlerimi mecliste serd ve müdafaa etmek isterim" diyerek aday olmak istediğini belirtti. Ayakkabıcılar Cemiyeti Reisi Mehmet Salih[13] de çeşitli esnaf örgütlerinin kooperatifleştirilmesi için bazı tezlerinin olduğunu, bunları mecliste savunacağını, ayrıca laik Cumhuriyetçi olduğunu, hiçbir partiye üye olmadığını, 30 bin üyesi olan Ayakkabıcılar Cemiyeti başkanı olduğunu, ülke sanayisinde önemli yer tutan kunduracılık sanayisinin geliştirilmesi için projelerinin olduğunu, Cumhuriyet Meclisi'nde Cumhuriyetin ilkelerine bağlı kalacağını, işçi ve küçük esnafın haklarını korumaya özen göstereceğini, bunların ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesine çalışacağını, ekonomik gelişmede önemli yer tuttuğuna inandığı kooperatiflerden ve kredi kurumlarından esnafın daha iyi yararlanması için çaba göstereceğini vaat etti.

Güneş Necmi Bey,[14] Yunanistan'da Selanik milletvekili olarak bulunduğunu, orada Türklerin hukukunu koruduğunu, Balkan Harbi'nde gazete çıkardığını, milletvekili olduğu takdirde 600 bin küsur mübadili temsil edeceğini, onların haklarını koruyacağını, bağımsız milletvekili olduktan sonra Halk Partisi'ne katılacağını belirtti.

Kendisini *ebedî muhalif* olarak tanıtan Konsolidçi Asaf Bey,[15] hiçbir partinin, hiçbir cemiyetin üyesi olmadığını, hiçbir beyin, paşanın adamı olmadığını, İttihad ve Terakki'ye, Hürriyet ve İtilaf'a, Kâmil Paşa'ya, Sait Paşa'ya, Damat Ferid Paşa'ya muhalefet ettiğini ve onları eleştirdiğini, bunu ülkesi ve milleti için yaptığını, meclise girerse aynı yolda yürüyeceğini, Halk Partisi Hükümeti'nin icraatını "rejimin şekli cumhuriyet kaldıkça, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tadilata uğramadıkça" eleştirmeye devam edeceğini söyledi.

İzmir'den *Hizmet* gazetesi sahibi Zeynel Besim Bey programını şu dört madde üzerine oturttu:

> 1. Liberal yani ferdi mesaiye taraftarım. Bu itibarla inhisarların bilâkaydüşart aleyhtarıyım. Memlekette iktisadi, mali, siyasi hülasa hiçbir sahada inhisar tanımam.
>
> 2. Haricî siyasette ibremizin Rusya'dan Cemiyeti Akvam'a çevrilmesini memleket menfaati için daha muvafık buluyorum. Türkiye'nin daha kolaylıkla inkişafı Rusya'nın dostluğunu kaybetmemeye çalışmakla beraber Garp devletleri ile daha sıkı mesai-i teşriki ile kabildir kanaatindeyim.
>
> 3. Mali siyasette uzun vadeli istikrazlar akti taraftarıyım. Bu memleketin kendi yağı ile kavrulamayacağı anlaşılmıştır. Uzun vadeli bir istikrazın akti ise ancak Cemiyet-i Akvam'a daha fazla yanaşmakla mümkündür. Büyük nafıa işlerini yabancı sermaye yapmalıdır.
>
> 4. Maarif sisteminde güneşi, iklimi ve bunların hatt-ı üstüvaya nisbeten yakın uzak memleketlerdeki tesiratını nazar-ı dikkate alarak muhtelif tedrisatın şiddetle aleyhtarıyım. Meclis'te bu nokta-i nazarımı teferruatına kadar müdafaa ve ispat ederek yaptırmaya çalışacağım.[16]

Şu ilginç yaklaşımla milletvekili adayı olacağını açıklayan Faik Muhiddin daha sonra adaylıktan vazgeçmiştir:[17]

> Memlekette irtica vardı, ismimi Halk Fırkası'na vermek mecburiyeti oldu. Kalben Halk Fırkası'na bir dakika bile merbut olmadım. Siyasi kanaatlerim bu fırkanın programına muhaliftir. Bunu Halk Fırkası'na girdikten sonra da bile söyledim. Bu hareketim, aleyhimde birçok dedikodulara sebeb olacaktır. İkinci seçmenler gizli emirlere alet olmazlarsa kazanacağımdan eminim.[18]

Seçimin başlaması ile bağımsız milletvekili adaylarının, adaylıklarını koyması arasında az bir zaman olduğuna dikkati çeken Refik İsmail Bey ise bu zaman darlığına karşın hazırladığı şu program ile ikinci seçmenlerden oy almaya çalıştır:

İstanbul'un muhterem müntehib-i sânileri:

Önümüzdeki teşrii mesai devresinde millete nâfi olabilecek hidemâtın ifasına talip bulunmayı şerefli bir emel bilerek, kendimi müstakil namzet sıfatile, reyleriniz huzuruna arz ve vilâyetiniz meb'usluğuna intihabımın teminini sizlerden rica ediyorum.

Büyük mürşidimiz, Reisicumhurumuz Gazi Hazretlerinin müstakil namzetlerde aranılmasını, Cumhuriyet Halk Fırkası umumi reisi sıfatile, son beyannamelerinde, fırkasının müntehib-i sânileri olan sizlere betahsis, tavsiye buyurdukları; lâyik cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve samimilik evsafile derecei nisbetim çoğumuzun malûmudur. Bu samimiliğin icabıdır ki, geçen sene teşekkül eden ve meydana çıkışı, Gazi'den itibaren âmmece iyi ve lâzımlı telâkki edilen, Serbes Fırkaya, Cumhuriyeti tarsine medar olacak bir hayırlı unsurla teşrik-i mesai edeceğim kanaatile girdim. Başka herhangi bir ihtirasın hiçbir vakit zebunu olmadım ve olmam. Hayatı az süren bu fırkada ne cumhuriyetçiliğe ne milliyetçiliğe ne samimiyete muhalif bir harekette bulunmadım.

Üful-i zuhurunu hemen takip eden bu fırkanın meb'usu olarak teşrii hayatta bir faaliyet göstermek imkânı kalmadığından, hakiki murakabeye mecliste yer vermekte, derin bir isabeti nazarla, Gazi Hz'nin işaretkâr, maddi teşviklerinden, şimdiden sonrası için istifade etmek istiyorum.

Program olarak, şimdilik, bir tek nokta üzerinde yürüyeceğim: Milletin hâkimiyetini kemalile temine çalışmak. Çok umumi görünen ve her halde en şâmil bir program demek olan bu noktanın fiiliyatta tamamı ile tecellisini temin için başarılacak yegâne iş meb'us intihabı kanununu rey sandıklarına hilâfı hakikat bir tek reyin girmesine mâni olacak bir şekilde icradır. Hakiki müntehip, hakiki müntehap ve binnetice ve tabiatile hakiki hâkimiyet-i milliye.

Bu mes'ut netice elde edildiği gün Cumhuriyetin bütün füyuzaından istifadeye hiçbir engel kalmayacaktır. Bu neticeden ne kadar zaman mehcur kalırsak o müddetçe de her iyiliğin husulüne mâni olacak çok mühim bir âmil ortada kalıyor demektir.

Gazi Hz'nin isabetle işaret buyurdukları: Samimiyetsizlik. Samimi olmadıkça dirliksizlikten kurtulamayacağımızdan, ben ilk olarak, bu hedefin istihsali kanaatindeyim. Bu adımı atmadıkça ileriye gitmek şöyle dursun yerimiz-

de dahi sayamayacağımızdan, teker teker uçuruma yuvarlanacağımızdan korkarım.

Muhterem müntehib-i sâniler bu kanaatimi doğru ve kâfi bulup bana rey verdikleri takdirde bu yoldan hiç şaşmayarak neticeye varmak üzere sarf-ı mesaiden hâli kalmayacağımı vuzuhla göreceklerdir. Teferruat addettiğim diğer noktalar üzerinde tevakkufu tâli saymakta kendimce bittabi haklıyım.

Fırka programı olarak meydanda mevcut Cumhuriyet Halk Fırkası programının bu sene dairesinde tahakkuku memleket için çok büyük ve herhalde kâfi bir faidedir. Fakat o programın da milletin hakiki ve kâmil hâkimiyeti temin olunmadıkça kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olduğunda bir dakika iştibah caiz değildir.[19]

Bağımsız adaylar arasında program yayımlayan ya da basına demeç veren kimi adaylar; "küçük sanatların himayesine çalışaca(ğını), devletçi, milliyetçi, cumhuriyetçi ve laik politika izleyece(ğini),[20] fedakâr milletin cefakâr müntehib-i sânilerine" çıkarılacak yasaların "yeşil masadan çıkan gayr-i tabii şeyler" olmayacağını; meclisteki doktorları görevlerine iade edeceğini, sadece dört doktor bırakacağını; İstanbul ve İzmir pazarlarından Bolu'ya hamal göndereceğini, halkın lastik giymesini engelleyeceğini, çok eşle evliliğin ihtiyari tutulacağını, basının özgür olacağını fakat imtiyaz sahibinden küçük bir fotoğraf alınacağını,[21] "amele yaşamının iyileştirilmesine, sanayinin geliştirilmesine, amele haklarının korunmasına" çalışacağını,[22] "Laik cumhuriyetçi olduğunu, iş arayanlarla işverenler arasında köprü olacak" bir örgüt oluşturacağını, "iş kanununun hazırlanmasına, köylüyü refaha kavuşturmak için kooperatiflerin kurulmasına, küçük memur maaşlarının artırılmasına" çalışacağını;[23] dış ticaretle uğraşan tüccarlara kolaylık sağlayacağını, dışardan gelecek eşya ile yerli ürünün değiştirilmesini, dışarıya ödenecek borçların devlet bankasına verilecek mübadele bonoları ile ödenmesini savunacağını;[24] "ecdadı kılıç, ziraat ve siyasetle uğraştığı için kendisinin de bu yolu izleyeceğini", bunun için de ilerde bir çiftçi partisi kuracağını[25] söyleyerek ikinci seçmenlerden oy almaya çalışanlar da olmuştur. Bunun yanında "devletçilik siyaseti yerine milliyetçilik siyaseti(nin)" izlenmesini, "milletin devlet için değil, devlet(in) millet için" olması gerektiğini savunanlar,[26] hatta "Cumhuriyet Halk Partisi'nin düş-

manı olduğunu" açıkça dile getiren bağımsız adayların da olduğuda görülmüştür.

Bu seçimde Adana'dan (5), Niğde'den (2), Aydın'dan (2), Kastamonu'dan (3), Kocaeli'den (13), İzmir'den (8), Kütahya'dan (7), Konya'dan (5), Tekirdağ'dan (3), Aksaray'dan (4), Antalya'dan (3), Bolu'dan (2), Balıkesir'den (12) ve Kayseri'den (9) kişi bağımsız olarak adaylıklarını koymuştu.[27] Ancak halk bunları yeterli bulmamıştır. Örneğin; Antalyalı Mahmut Bey; halkın bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle ortaya koymuştur:

> Müstakil namzetlerin hemen hepsi geçmiş zamanda yapacaklarını yapmış kimselerdir. Bunların Cumhuriyet devrinde kıymetli faaliyetleri ve fikirleri olamayacağı kanaatindeyim. Zaten beyannameleri de bulutludur. Vazıh bir şey söylemiyorlar. Müstakil namzetlerin ortaya daha kıymetli fikirler ve prensipler atmaları beklenirdi. Şimdiye kadar gördüğümüz beyannameler hafif sözlerle dolu. Beyannamelerde herhangi iktisadi ve siyasi meselenin tamamen tebellür ettiği görülmüyor.[28]

Nitekim bu adayların hiçbiri seçilememiştir.

9.3. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Çalışmalar

9.3.1. Parti Tüzüğünde Yapılan Düzenlemeler

Seçim kararı alındığı zaman ülkede tek partili bir yaşam olduğu için seçim çalışmalarını Cumhuriyet Halk Partisi yönlendiriyordu. CHP, tek parti olarak 1927'ye değin çalışmalarını ilk tüzük doğrultusunda sürdürdü. 15-20 Ekim 1927'deki ikinci kongrede tüzüğünü daha da geliştirdi. Ülkede yapılan devrimlere paralel olarak ideolojik doğrultusunu da belirledi. Tüzüğün ilk yedi maddesinde şu ilkelere yer verdi:

> Madde 1. Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanununa tevfikan teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.
>
> Madde 2. Fırka, Türk milletini mevki-i itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tagallüp idaresi imkânını kapıyan

yegâne şekli devletin, hâkimiyeti milliyenin aksa-yı tekâmülü (Cumhuriyet) olduğunu ve Cumhuriyetin hâlen ve âtiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazife-i milliye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilân eder.

Madde 3. Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasi, içtimaî, iktisadi bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevî ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler.

Madde 4. Fırka; millî hâkimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şuabatı faaliyette halk tarafından ve halk için kaidesini hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatın, *hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.*

Madde 5. Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kâni olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tâmim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuabat-ı faaliyette bu esası mevki-i itibar ve meriyette bulundurmayı ve vazedilecek kanunların velâyeti ammesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder.

Madde 6. Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumî Reisi: Fırkanın bânisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.

Madde 7. İşbu umumî esaslar, hiçbir veçhile tebdil edilemez.[29]

İlk tüzüğünde herkesin partiye üye olabileceğini benimseyen Cumhuriyet Halk Partisi yeni tüzükte partiye üye olacaklar için bazı ölçütler getirmişti. Buna göre; 18 yaşını geçmiş olanlar, kötü şöhreti olmayanlar, insanların onurunu zedeleyecek suçtan dolayı ağır ceza almamış olanlar, Millî Mücadele'ye karşı tavır almamış olanlar, siyasal duruşları itibarıyla olumsuz ruh taşımayan, Türk kültürünü ve partinin ilkelerini tümüyle benimsemiş olanlar iki partilinin önerisi ile partiye alınabilecekti.[30]

1927 Kongresi ile partinin merkez teşkilatında parti başkanının, parti başkanının atayacağı başkan vekilinin ve parti genel sekreterinin katılımıyla Genel Başkanlık Divanı (Umumi Riyaset Divanı) denilen yeni bir birim oluşturulmuştu. Bu birimin vereceği kararlar, partililer tarafından kayıtsız şartsız yerine getirilecekti. Bu birim ay-

rıca Büyük Millet Meclisi seçimini yönetecek ve partinin milletvekili adaylarını da belirleyecekti.

1925'te kurulan müfettişlikler de 1927 Kongresi'nde tüzüğe alınmıştı. Buna göre müfettişler parti yönetim kurulunca belirlenecek ve başkanlık kurulunca atanacaktı. Müfettişler bölgelerindeki en yetkili parti görevlisi olacak ve parti görevlilerini ve parti örgütlerini denetleyecekti. Kaza ve vilayet kongrelerinde yapılan seçimlerde usulsüzlük gördüklerinde iptali için bunları gerekçesiyle birlikte parti yönetim kuruluna bildireceklerdi. Müfettişler tarafından yapılacak duyurulara bölgedeki parti örgütleri de uyacaktı. Müfettişler, genel sekreterin belirleyeceği bir tarihte yılda bir kez parti merkezinde toplanacaklardı.

Cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik ilkelerinin benimsendiği 1927 Kongresi'nde kabul edilen tüzüğe göre, her vilayet merkezinde ve ihtiyaç duyulan kazalarda yerel meclislerdeki partililerden bir parti grubu oluşturulması da kararlaştırılmıştı.[31] Yine Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ağustos tarihiyle yayımladığı ve milletvekili olacakların uyması gereken kuralları içeren bildirgesi de 1927 tüzüğüne aynen eklenmişti. 1931 seçimleri de bu tüzük doğrultusunda yapıldı. Dolayısıyla Türkiye'nin çağdaşlaştırılması bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirildi.

9.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçim Çalışmaları

Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasından sonraki gelişmeler, yaşanılan belediye seçimleri,[32] ülkede Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına karşı azımsanmayacak bir muhalefetin olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bu nedenle CHP, seçimleri güvenceye alabilmek için propagandaya büyük bir önem verdi. Ülkedeki en yaygın gençlik örgütü olan Türk Ocakları ile ilişkilerini daha da sıklaştırdı ve bunların şubelerini parti şubesi gibi kullanmaya yöneldi. Program hazırlığı içinde olan CHP, Nasyonal Sosyalist Parti'lerin ve Romanya'daki Köylü Partisi'nin programlarını getirterek incelemeye aldı.[33] Parti Genel Sekreteri Saffet Bey görevinden alınarak yerine Recep Bey atandı.[34] Saffet Bey, görevini bırakmadan önce milletvekillerine şu yazıyı yazarak yeniden aday olmak isteyenlerin partiye başvurmalarını istedi:

Muhterem efendim,

Mebus intihabında fırkamıza namzetliğinin konulmasını isteyen zevatın umumî riyaset makam-ı âlisine bir talepname ile müracaatlarının usulden olduğu malum-u âlileridir. Bu usulün mebus arkadaşlarımıza dahi tatbiki faideli görüldüğünden bu babdaki fikir ve arzuyu âlilerinin lütfen bildirilmesini rica ve bilvesile takdimi hürmet eylerim efendim.[35]

Ayrıca fırka genel sekreterliği de "dördüncü devre için aday olacakların özgeçmişleriyle birlikte bir de fotoğraflarını vilayet idare heyetine ya da parti Genel Sekreterliğine göndermelerini" istedi.[36] Bu yazı üzerine CHP'nin il örgütleri gerekli çalışmaları başlattı. Örneğin İzmir Vilayet İdaresi Heyeti CHP'den adaylığını koyacak kişilerin iki fotoğrafları ile özgeçmişlerini ya yerel parti örgütüne ya da CHP Genel Sekreterliğine iletmelerini istedi. 10 Mart'ta İzmir Cumhuriyet Halk Partisi üyeleri bir toplantı yaptı. Bu toplantıda aday gösterilmesi gereken kişiler tartışıldı ve tüccardan Remzi Bey'in, Ticaret Odası Genel Sekreteri Turgut Bey'in, Borsa Başkanı Talat Bey'in, Türk Ocağı Başkanı Esat Bey'in,[37] Ekrem Hayri Bey'in[38] aday gösterilmesi kararlaştırıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi bu seçimde örgütlerin sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini sağlayabilmek için seçimin yönetimini vilayet idare heyetlerine bıraktı.[39] Dolayısıyla da parti örgütleri yoğun bir çalışma içine itildi. Kaza merkezlerinde mahalle/köy ihtiyar heyetleriyle toplantılar yapıldı ve onlara teknik konularda bilgi verildi. Nahiye ocakları da ikinci seçmen adaylarını saptayıp kazaya, oradan da parti vilayet merkezlerine bildirdi. Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul ikinci seçmen adaylarını saptadı ve ilan etti.[40] Parti hummalı bir seçim sürecine girmiş olmasına karşın neyazık ki Beyazıt, Diyarbakır, Elaziz, Hak(k)âri, Mardin ve Urfa'da parti teşkilatını kuramamıştı.[41]

9.3.2.1. İşçi ve Çiftçi Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi Çalışmaları

Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri bu seçimde işçi ve çiftçi milletvekili adaylarına ayrı bir özen gösterdi. Celal Bey'i (İzmir

Milletvekili), Memduh Şevket Bey'i ve Cevdet Kerim Bey'i uygun işçi adayları belirlemeleri için yetkili kıldı. Celal ve Memduh Beyler özellikle Zonguldak maden işçileri arasında incelemeler yaparak aydınlık düşünceye sahip, okuryazar, arkadaşlarının sevgisini kazanmış kimi isimleri belirledi. Örneğin amele başçavuşlarından Hasan Efendi bunlardan biriydi.[42] Cevdet Kerim Bey de İstanbul'dan işçi adayları tespit etmeye çalıştı.[43] İşçilerden ve çiftçilerden de aday olmak için Cumhuriyet Halk Partisi'ne başvuranların sayısı arttı. Adaylar bir talepnameyle partiye başvuruyordu. Zonguldak Maden Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi Taşhancı Ocağı Amele Başçavuşu Bağlıklı Hasan Çavuş talepnamesinde şöyle diyordu:

> 1293 senesinde Zonguldak-Bağlık karyesinde doğdum. Zonguldak iptidai mektebinde okudum. 14 yaşında küfecilikle madende çalışmağa başlayarak iki sene sonra da kazmacı ustası oldum. Askerliğimi yaptıktan sonra eski vazifeme avdet ettim. 326'da maden başçavuşu oldum. Türk harfleriyle de okuryazarım. Noksanlarımı ikmale gayret etmekteyim. Umumî ve istiklâl harplerine de iştirak ettim.
>
> Halk Fırkası'nın en eski azalarındanım. Amele Birliğinde uzun zamandan beri murahhas bulunuyorum.
>
> Memleketime ve mesleğime daha çok hizmet etmek için amele mümessili olarak B.M. Meclisinde çalışmak istiyorum. Namzetliğim kabul buyurulursa mebus olduktan sonra da amele kalacağım. Tatil zamanlarında ocaktaki işime avdet ve aynı hayatı takip edeceğim. Meslekteki hal ve vaziyet söz ve faaliyetimde ve meslektaşlarımla temasta daima memleketin menfaatini nazarı dikkate alacağım ve menfi hiçbir cereyana iştirak etmeyeceğim.
>
> Mensup olduğum Halk Fırkası namına namzetliğimin kabulünü rica eder arzı hürmet eylerim efendim.[44]

Cebelibereket Mamure Yol Dairesi İkinci Şube Ustası Hasan Basri Bey de şu talepname ile milletvekilliği adaylığına başvurdu:

> 1315'te doğdum. Beş yaşında öksüz kaldım. Hayatımı kazanmak için demircilik sanatına atıldım. Çalıştım ve usta oldum.
>
> Umumî harbe iştirak ettim. İstiklâl harbinde Fransız işgal kuvvetlerine karşı çeteler teşkil ettim. Elimle bombalar imal ederek Osmaniye cephesinde Fransızların birçok nakliye trenlerini devirdim. Orduda topları tamir ederek

endaht edecek hale getirdim. Bunun üzerine kamacı ustası tayin edilerek diğer alayların toplarını da tamir ettim.

Vatan ve milletime hizmet etmek için bir mebusluğa namzet gösterilmekliğimi rica eylerim Efendim.[45]

Cumhuriyet Halk Partisi, çiftçi milletvekilleri adaylarının da yıllardan beri bu mesleği yapan, okuryazar köylülerden, "sahasında eli nasırlı, milliyetperver, cumhuriyetçi" olmasının[46] yanında; şu nitelikleri taşımasını da istiyordu:

Namzet MÜTEGALLİBE olmalı(olmamalı?), kimsenin ADAMI bulunmamalı, azçok arazi ve çift çubuk sahibi olmalıdır. Civar veya tensib buyrulacak köylerden bizzat görülüp seçilmesi hususunda zat-ı devletlerinin zahmet buyurmalarını rica ederim. Eskiden askerlik yapanlar tercih edilebilir. Alınacak talepnamesi posta ile gönderilmekle beraber isminin ve hüviyetinin şifreli iş'âr buyrulması ve vakit dar olduğundan mümkün mertebe acele edilmesi ve mahrem kalması ayrıca ricaya mahsusumdur. Esaslar şunlardır:

1. Namzet mebus seçildikten sonra da çiftçi kalacak, hayatını terk etmeyecek mesleğine daima sadık kalacaktır. Mebusluğunda, tatil zamanında yine mesleğine ve mesleği iştigaline merbut kalacak, tatilinde köyünde aynı hayat tarzını yaşayacaktır.

2. Behemehâl milliyetperver olacak, BEYNELMİLEL HER CERYANA ALEYHTAR bulunacak, gerek meclisteki hal, vaziyet, söz ve faaliyetinde ve gerek meslekdaşları ile temaslarında daima bu noktai nazarı takip edecek.

3. Cumhuriyet Halk Fırkası'na ve O'nun bütün prensiplerine, akidelerine, hareketlerine tam sadakat sahibi olacak ve mebusluğu müddetince bu vaziyetini muhafaza edecek, MUTAASSIP olmayacak.

4. Meclis'teki hayatında hal ve vaziyeti ve kıyafeti esas memleketindeki gibi olacak, meclis içtimalarına ve her yere kasketi, poturu ile gelecek gündelik hayat ve yaşama tarzını değiştirmeyecek, yalnız merasim günlerinde herkes gibi frak-jaket-redingot giyecek.

5. Yeni harflerle az çok okuryazar olacak, bu hususta eksikliği varsa meclisteki hizmeti esnasında çalışıp tamamlayacak.

6. Konuşurken, zeki ve aklıselim sahibi olacak, çok yaşlı ve mütegallibe olmayacak.

7. Mücadele-i Milliye'de bir lekesi olmaması, muhitinde nazarı dikkati calip bir kusur ve sevimsizliği bulunmamalı. Millî Mücadele'de hizmet etmeleri

ve intihabatta ve diğer vesilelerle fırkamıza hizmet etmiş olması arzu olunur. Hiç olmazsa muarız bulunmamış olmalı, fırkaya kaydı yoksa derhal yaptırılmalıdır.[47]

Bu nitelikleri taşıyan biri bulunmuş ve Konya'dan milletvekili adayı olarak gösterilmişti.[48]

Çorum'un Sungurlu kazasının Hacılar köyünden Kara Mehmet oğullarından çiftçi Hasan oğlu Bekir Çavuş başvuru dilekçesinde şöyle yazmıştır:

Sungurlu kazasının Hacılar köyündenim. Çiftçiyim. Ziraatımı kendi elimle yaparım. İstiklâl harbine ve umumi harbe girdim. Askerlik vazifemi hakkiyle yaptım. Ulu Gazi'mizin açtığı yeni çığıra ve fırkamızın esaslarına gönülden bağlıyım. Daima bu yolda yürümeğe ant içtim. Köyümüzün ocak heyeti azasındanım. Vatan ve millet işlerinde hizmet etmek en büyük emelimdir. Münasip görülürse mebusluk için namzetliğimin ilanını rica eder ve en derin hürmetlerimi sunarım.[49]

Kütahya'nın Uluköyü'nden Davutoğlu Ömer Çavuş ise şu dilekçe ile milletvekilliği için başvuruda bulunmuştur:

Kütahya'nın Sabuncular nahiyesine tâbi Uluköy'de doğdum ve orada otururum. Bilfiil çiftçiyim. 43 yaşındayım. Balkan Harbi'ne, Umumi Harbe girdim. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalıştım. Cumhuriyet Halk Fırkası'na da köyümüzde ocak açılmadan evvel girdim. Köyde teşkilat yapanlardan biri de benim. Fırka'nın nahiye heyeti âzasındanım, Türk ve Türkçüyüm. Daima bunu müdafaa ettim ve edeceğim. Başka şeyden anlamam.

Fırkamın prensiplerini sadakatle müdafaa ve muhafaza ettim ve ilelebet edeceğim. Arap harflerini bilmem. Türk harfleriyle okuryazarım. Çalışmağa devam ettiğim için bunu çabuk ilerleteceğim.

Bu itibarla bu defaki intihabatta fırkanın beni namzet göstermesini rica ediyorum. İntihap olunursam mecliste de gene bu kıyafetimle çalışacağım ve tatil zamanlarımı köyümde, çiftimin başında geçireceğim.[50]

Kastamonu'nun Daday Kazası Ardavay Nahiyesi Samancık Köyü'nden Halil Çavuş da başvuru dilekçesinde şunları yazmıştı:

Vatan Halaskârı Pş. Hz.,

Bendeniz Kastamonu vilayetine bağlı Daday Kazası'nın Ardavay Nahiyesi'nin Samancık Köyü halkındanım. Öteden beri ziraatle iştigal ederim. Türk harfleriyle çok okuryazarım. Doğdum doğalı bizzat çiftçilik yaparım. 54 yaşındayım. Meslekime olan rabıtam çözülmez bir haldedir. Senelerden beri mesleğimin Ulu Gazinin kurtardığı bu öz vatanımda ameli ve fenni usullerle terakkisi emellerimin en başındadır.

Fırkamızın umdeleri etrafında tam bir sadakatle çalışmak ve meslektaşlarımı bu nokta üzerinde daha fazla bir harekete getirmek birinci gayemdir.

Cumhuriyet idaremizin mütemadi mesaisi ile mesut bir âtiyi kucaklayan şen yurdumuz üzerinde tesir yapmak arzusu ile uyanacak olan her hangi bir menfi cereyan ve hareketin birinci düşmanı ve feyizli inkılâbımızın esaslarını hazırlayan ve meslektaşlarımı refah ve saadete kavuşturan fırkamızın ve fırkamızın banisi ve meslekimizin en büyük hamisi olan Zatı Riyasetpenahilerinin rehakâr prensiplerine sadığım.

Ulu Gazi'm, yaratmış olduğun hür vatanımda mesleğimin lâyık olduğu derecede terakki ve inkişafı hususunda daha şümullü çalışabilmek için köylülerimizin ve çiftçilerimizin kudretli rehber ve hamisi ve vatanımızın halâskârı bulunan Zât-ı Riyasetpenahilerden fırkamız namına mebus namzetliğimin konulmasına müsaadelerini istirham ve arzı tazimat eylerim Efendim[51]

9.3.2.2. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi

Dördüncü dönem seçiminde toplumun farklı kesimlerinden 1350 kişi milletvekili olmak için Cumhuriyet Halk Partisi'ne başvurmuştu.[52] Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği milletvekili adaylığı için başvuranlardan fotoğraflarını da istemişti. Kimileri başlarında melon şapkayla, kimileri siyah ceket, çizgili pantolon ve mendil cebinde kalemiyle, kimileri üzerinde birkaç kitabın bulunduğu etajere dayanmış şekilde, kimileri elinde kalın bir kitapla, kimileri de bastonla poz vererek çekilmiş fotoğraflarıyla başvurusunu yapmıştı.[53] Milletvekili adayları için bir büro oluşturan CHP Genel Sekreterliği, başvuruları sınıflandırmış ve bir de albüm hazırlamıştı. Bu albümde adayın fotoğrafına, kimliğini açıklayıcı bilgilere, yaptığı işe ve hakkındaki kanıya da yer verilmişti.

Parti Divanı, milletvekili adaylarını Mustafa Kemal Paşa'ya sunmadan önce, 6 Nisan'da başbakan İsmet Paşa'nın başkanlığında

Ankara'da bulunan milletvekilleriyle bir toplantı yapmış, toplantıyı başbakan açmış ve kısa bir konuşma yaparak toplantının gerekçesini açıkladıktan sonra sözü Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey'e bırakmıştı. Toplantıda milletvekili adayları belirlenirken dikkat edilmesi gereken ölçütler tartışılmış, adaylar ön elemeden geçirilmiş ve,

> "1. Var olan meclis üyelerinin çoğunun yeni mecliste de bulunması,
> 2. Mecliste yeterli sayıda meslekten milletvekili var ise o meslekten yeni milletvekili adayı gösterilmemesi,
> 3. Memur ve ordu mensubu kişilerin aday gösterilmemesi,
> 4. Geçmişteki hizmetlerinin karşılığı olarak ödüllendirme düşüncesiyle milletvekili adayı gösterilmemesi,
> 5. Gerçekten amele ve çiftçi olanlardan milletvekili adayı gösterilmesi"

kararlaştırılmıştır.[54]

13 Nisan akşamı Çankaya'da Gazi Paşa'nın başkanlığında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Riyaset Divanı'nın ele aldığı konu ise milletvekili adayları olmuştur. Toplantıda bu seçimde bir değişiklik yapılarak, mecliste Serbest Fırka'nın bıraktığı muhalefet boşluğunu dolduracak bir adımın atılması kararlaştırılmıştır. Parti Riyaset Divanı'nın 15 Nisan'da aldığı karar şu bildiriyle kamuoyuna duyurulmuştur:

> Nisanın yirmisinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası mebus namzetleri Fırka Umumi Reisi Hazretleri tarafından programımızın esaslarını izah eder bir beyanname ile birlikte ilân edilecektir. Bundan evvel Fırka Riyaset Divanınca mukarrer olan bir nokta-i nazarın efkârı umumiyeye ve müntehiblerin ıttılaına arzı münasip görülmüştür.
>
> Bu intihap umumi riyaset tarafından aşağıda gösterilen yirmi iki intihap dairesinden otuz kadar mebusluk yeri için fırka namına namzet gösterilmeyecektir. Maksat Cumhuriyet Halk Fırkası Programından başka bir programla mebus olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çalışmak isteyen vatandaşların intihablarına imkân bırakılmaktır.
>
> Bu suretle Cumhuriyet Halk Fırkası takip ettiği esaslara uygun olmamakla beraber noktainazarında samimi olanların tenkid ve mütalaalarına muhatap olmak kararında devam etmekte ve bu mütalaalarına kendi izahatının millet karşısında mukayesesinden fayda beklemektedir.
>
> Müntehib-i sânilerden beklenen siyasi hayatta cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi mütalaaların müdavelesine memleketi alıştırmak yolunda umumi

riyaset divanının lüzumlu gördüğü bu tedabirin Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup müntehib-i sâni vatandaşlar tarafından takdir ve isabetle tatbik olunacağına emniyet edebilirler.

Haşiye: Metinde zikredilen intihap daireleri, Adana, Afyon, Aksaray, Antalya, Aydın, Balıkesir(2), Bolu, Burdur, Bursa(2), İstanbul(2), İzmir(2), Isparta, Kayseri, Kastamonu, Kocaeli(2), Konya(2), Kütahya(2), Manisa(2), Niğde, Samsun, Sinop, Tekirdağ[55]

15 Nisan 1931'deki Riyaset divanı bildirisinde de vurgulandığı gibi, 22 ilden 30 milletvekilliği boş bırakılmış, Mustafa Kemal Paşa boş bırakılan milletvekilliklerine aday olacak kişilerin seçilmesi konusunda ikinci seçmenlere seslenen şu bildiriyi yayımlamıştır:

Cumhuriyet Halk Fırkası'na Mensup Muhterem Müntehib-i sâni Arkadaşlarıma

Cumhuriyet Halk Fırkası namına bazı intihap dairelerinde noksan namzet göstereceğime dair 15/4/1931 tarihli riyaset divanı kararı malûmunuz olmuştur. Fırkamız namına namzetlerimizi reylerinize arz ettiğim bugün aynı noktaya temas etmeyi münasip gördüm.

Fırkamızın millete arz ettiği esas noktalar dâhilindeki mesai ve faaliyetin bizim fikrimize ve görüşümüze iştirak etmeyen milletvekilleri tarafından tahlil ve tenkit edilmesini iltizam ediyoruz. Bunda bilhassa beklediğimiz fayda fırkamızın candan, vatanperverane gayretlerinin teşrihine, tevsiine fırsat bulmak ekseriya tahrif edilen hakikatlerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

Yaptığını bilen ve hizmet yolunda tedbirlerine inanan mefkûreciler olarak kendimizi tenkide muhatap kılmağı lüzumlu görüyoruz. Bu sebepledir ki sizden, fırkaya mensup arkadaşlarımdan bizim programımıza taraftar olmayan namzetlere rey vermeniz gibi ağır bir fedakârlık istedim. Bu fedakârlığın memleket idaresi için fırkamızdan mebus seçme vazifeniz kadar mühim bir maksada matuf olduğuna emin olunuz. Başka programdan seçeceğimiz mebuslar için fırkamın müntehib-i sânilerine dikkat noktası olarak gösterdiğim evsaf yalnız lâik Cumhuriyetçi, Milliyetçi ve samimi olmaktır. Açık bıraktığım yerler için hiçbir şahsiyet lehinde veya aleyhinde herhangi bir telkinim yoktur ve olmıyacaktır. Açık yerlere namzetlerini koyacaklar hakkında vicdani kanaatınıza göre rey vermek hassaten rica ettiğim hususdur.

C.H.F.Umumi Reisi
Gazi M.Kemal[56]

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği il örgütlerinden açık bırakılan kontenjanlara aday olanların isimlerinin peyderpey bildirilmesini istedi.[57] Yaptıklarının denetlenmesini ve yaptığı işlerden dolayı kamuoyuna hesap vermeyi isteyen CHP, bunu mecliste kendi düşüncelerine aykırı milletvekillerinin bulunmasıyla sağlayabileceğini düşünüyordu.[58] Serbest Cumhuriyet Partisi kendi kendini feshettiğine göre, onun bıraktığı boşluğun doldurulması "hürriyet ve demokrasi(nin) kökleştirilme(si)"[59] gerekiyordu. İşte bu nedenle *müstakil milletvekilliği* gibi bir uygulamayı başlattı. Zira Yakup Kadri'nin belirttiği gibi bizde muhalefet sürekli olamamıştı:

> Cumhuriyet Halk Fırkası, bazılarının zannettiği gibi memleketin siyasi hayatını birtakım cebir ve zor vasıtalarıyla kendi inhisarına almış değildir. Bilakis milleti hürriyete alıştırmak için hemen her çareye başvurmuş, her fırsattan istifadeye çalışmıştır. Ne şeflerimiz ne de belli başlı fırka arkadaşlarımız hiçbir zaman münakaşa ve mübarezeden kaçınmamıştır. Kaçınmak şöyle dursun pek çok defa bu münakaşa ve mübareze vesilelerini büyük lider bizzat kendi elleriyle hazırlamak civan mertliğinde bulunmuştur. Kendi elleriyle kendi fırkalarına karşı bir muhalif fırkanın teşekkülüne yardım etmişlerdir. Fakat maalesef bu teşebbüslerin her biri, hemen aynı şekilde menfi neticeler vermiş kan ve ateş içinde boğulmuş, kimi anarşi ve rezalet arasında kaybolup gitmiş, bazısı da muhalif şeflerin gaflet ve ihtirası yüzünden daha ilk adımda sokağın çamurlarıyla bulanıp kirlenmiştir.
>
> Bir memlekette, bir millet meclisi içinde, muhalefet kuvvettir. Fakat elverir ki bu kuvvet, her ne pahasına olursa olsun iktidar sandalyesini ele geçirmek, ihtiras yolunda bir nifak ve şikak aleti olarak kullanılmasın. Hak bildiğimiz fikirlerin zaferini görmek hepimiz için bir iktidar sandalyesinden daha derin, daha şerefli bir haz kaynağı telakki edilmeli. Biz şimdiye kadar böyle muayyen bir fikrin zaferi için çalışıp çarpışan siyaset kahramanlarına rasgelmedik. Muhtelif muhalefet devrelerinde, hatırımızda kalmış içi dolu tek bir söz, tek bir nazariye yoktur.[60]

Yakup Kadri bu sözleri sarf ettikten sonra, bağımsız milletvekilliği uygulamasının bu yönde bir başlangıç olup olamayacağını, meclise gelecek bağımsız milletvekillerinin davranışlarının belirleyeceğine dikkati çekti.

19 Nisan 1931'de Partide, Genel Başkan Gazi'nin başkanlığında Başbakan İsmet Paşa ve Genel Sekreter Recep Bey'den başka Meclis Başkanı Kâzım Bey'in, Birinci Başkan Vekili Hasan Bey'in, Fırka Grup Başkanı Ali Bey'in ve hükümet üyelerinin de katılımıyla bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda milletvekili adayları son kez incelendi ve açıklanacak milletvekili adayları saptandı.

9.3.2.3. Seçim Bildirisinin Yayımlanması

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Partisi başkanı olarak bundan önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimde de ileride yapmak istediklerini belirten şu seçim bildirisini yayımladı:

Aziz vatandaşlarım,

Senelerden beri şahsıma ve reisi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkasına itimat ederek tevdi eylediğimiz devlet ve millet işlerini, hakiki icaplara uyarak ifaya çalışmaktayız. Yapılmış işler yüksek nazarlarınızın önündedir. Onları takdir ve tenkit etmek sizin hakkınızdır. Ancak biz memleket ve millet işlerini içinde yaşanılan umumi şartlar ve hadiselere göre en isabetli yaptığımıza vicdanen kani bulunuyoruz. Bu kanaatledir ki bu defaki intihabda dahi başlamış bulunduğumuz inkılâp ve itilâ mesaimize devam edebilmek için itimadınızı talep etmek üzere yüksek huzurunuza çıkıyoruz.

Şimdiye kadar olduğu gibi bugün dahi huzurunuzda vuku bulacak beyanatımız açık ve kati olacaktır. Çünkü onlar size hesabı verilmek muhakkak olan, yapılacak müsbet işlerin ifadesidir.

Aziz vatandaşlarım,

Esasen hep beraber üzerinde yürüdüğümüz yol malûmdur. Mesai ve faaliyet tarzımızın esasları fırkamızın programında ve bilhassa dört sene evvel büyük kongremizin tasvibine iktiran eden umumi riyasetin program beyannamesinde vazıhtır. Son senelerdeki icraatımızla bu umumi riyaset beyannamesi muhteviyatı karşılaştırılırsa dört sene evvel millete yapabileceklerimizi arz ettiğimiz meseleler üzerinde ne kadar ciddi çalışıldığı ve azami derecede muvaffak olunduğu kolaylıkla görülür.

Bizim bugün yeniden millete hatırlatmayı faydalı gördüğümüz esas noktalar şunlardır:

1. Cumhuriyet Halk Fırkasının cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmeyen bariz mahiyetidir.

Bu mahiyeti şu noktalar izah eder:

A) Millî mefkûreye sadık kalmak,

B) Milletin irade ve hâkimiyetini, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete, karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanmak

C) Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerle bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alâkadar ve faal kılmak.

2. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

A) Çiftçiler, B) Küçük sanat erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, F) Tüccar ve G) Memurlar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet, marifet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

3. Çiftçilerimizi kredi, istihsal kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekemmül ettirmek gayedir.

4. Küçük sanatlar erbabını esnafı müşkülat ve zaaftan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak için icap eden kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardan biridir.

5. Milliyetçi Türk amelesi ve işçileri mevcudiyetleri ve emekleriyle Türk camiasının kıymetli uzuvlarıdır. Bu itibarla amele ve işçilerin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutarız.

6. Serbest meslek erbabının millî Türk mevcudiyeti için çok lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri fırkanın daima takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak ehemmiyet verdiğimiz vazifelerdendir.

7. Memleketin inkişafında büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye layıktır.

8. Milletin yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkat ve himmetleriyle vazifelerine hasrı hayat eden memurlar her türlü huzur ve refaha layıktırlar.

9. Devletin yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli olan ve millî mefkûreyi millî varlığı ve inkılâbı kollayan ve koruyan cumhuriyet ordusunun ve onun

fedakâr ve kıymetli mensuplarının daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına sureti mahsusada itina ederiz.

Muhterem vatandaşlarım,

Cumhuriyet Halk Fırkasının müstakar umumi siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannederim:

Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz.

Bundan sonra arz etmek isterim ki, millî vaziyetimizi refaha ve inkişafa doğru hareketli bir gidiş haline koymak hususundaki düşüncelerimize kuvvetle bağlıyız. Bu yolda yürürken ehemmiyet vermeğe lüzum gördüğümüz bazı esas noktaları da arz edeyim:

1. Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve millî nizam ve inzibatı, dâhili ve adli teşkilât ve kanunlarıyla koruyan ve hiç sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

2. Vergi kanunlarımızı ilmi ve tatbiki bir itina ile ve milletin tediye kabiliyetini istihdaf eden bir zihniyetle tekemmül ettirmek hususundaki mesaiye devam olunacaktır.

3. Maarifi bugünküne nisbetle fazla çocuk okutacak basit bir program altında ileriye yürütmeyi mühim görüyoruz. Fikri olduğu gibi bedeni inkişafa da çok ehemmiyet veririz. Bilhassa millî seciyeyi derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak heyecanla takip ettiğimiz büyük emellerimizdendir.

4. Sıhhat ve içtimaî muavenet mesaimizi umumi ihtiyaçla mütenasip bir surette tevsi çarelerine tevessül olunacaktır. Türk camiası içinde cidden himaye ve yardıma muhtaç olanlar dikkat gözümüzün önündedir.

5. Nafıa işlerimiz her şubesinde amelî ve verimli bir tatbik programına tevfikan takip olunacaktır. Bu işlerden büyük feyiz ve kuvvet vasıtası olan demir yolu inşaatına ısrarla devam edeceğiz. İlk inşa programlarının cidden müstacel tatbiki yolunda çekilen sıkıntıların tamamen yerinde olduğu kanaatindeyiz. Şimdiki inşaat devam etmekle beraber Sivas-Erzurum, Zonguldak-Havza hatlarının ve daha sonra Ergani-Diyarbakır hattının yapılmasına başlanacaktır. Ereğli, Mersin ve Samsun limanlarının da inşaları gireceğimiz mesai devresinin münasip zamanlarında başlanacak işlerimizdendir.

Vilayât şoseleri üzerinde çalışmakla beraber memleketi bağlayan iyi ve fenni bir şose şebekesine kavuşmak için mümkün olan tedbirler alınacaktır.

İktisadi maksatlara vefa edecek bir büyük su işi idealimiz olmakla beraber bugün müsbet olarak söyleyebileceğimiz şudur: Küçük su işlerimizi mütevazı bir tarzda başarmak ilk hedeflerimizdendir

İktisadi mülâhazalarımızda, herhangi vekâlet ve makamlara taalluk eden bütün devlet işlerinin millî iktisadi noktai nazarından mutlaka kârlı olması

kaidesini umumiyetle esas tutarız. Eskiden kalmış kanunların ve usullerin zamanla bu noktadan ıslahına ehemmiyet veririz.

Üzerinde yaşadığımız vatanın servet membalarını işletmek ve bu suretle istikbalimizi açmak ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire tevessül olunacaktır.

Memleket içindeki dokuyucu tezgâh ve küçük ve büyük fabrika sanatlarına inkişaf vermek emelimizdir.

Harici ticaretimizin tanzimi başlıca işimizdir. Bu hususta ticaret erbabının faaliyetini semereli kılacağız. Millî mahsulât ve mamulâtımızın revaçlarını teshil, şöhretlerini muhafaza ve ihraçlarını temin tedbirleriyle yakından alakadar olacağız. Sanayi kredisine ehemmiyet vermekteyiz.

Vatandaşlarım,

Noktai nazarlarımızı açık ve samimi olarak arz ettim. Bunları milletimizin kuvvet ve hayatiyetine güvenerek şimdiye kadar olduğu gibi tatbik ve icraya muvaffak olabileceğimize emniyetim vardır. Yapmak iktidarında olmadığımız işleri uyuşturucu, oyalayıcı sözlerle yaparız diyerek millete karşı gündelik siyaset takip etmek şiarımız değildir.

Şimdi sevgili vatandaşlarım sizden bana ve şerefli yakın tarihimizin unutulmaz hatıralarını taşıyan fırkama Cumhuriyet Halk Fırkasına itimadınızı isterim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, millet ve devlet işlerini beraber başarabileceğimi çok vicdani mülâhazalara tabi olarak takdir ettiğim mebus namzetleri arkadaşlarımın isimlerini reylerinize arz ettim.

En isabetli, yüksek ve kati karar sizindir.

20/4/1931

C.H.F. Umumi Reisi
Gazi Mustafa Kemal[61]

Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu bildiride belirtilen işleri gerçekleştirecek 287 milletvekili adayının adlarını açıkladı. Bunların büyük çoğunluğunu eski meclis üyeleri oluşturuyordu. 82 milletvekili listeye alınmamış, 62 yeni isim eklenmişti. 22 ilden de 30 milletvekilliği için aday gösterilmemişti. Yeni milletvekili adayları arasında 14 çiftçi, 9 da işçi bulunuyordu.[62]

Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği, örgütlerinden bu bildiriyle vilayetlerden gösterilen adayların her çareye başvurularak duyurulmasını ve yeterince çoğaltılarak ikinci seçmenlere iletilme-

sini de istedi.[63] Ayrıca seçim sonunda düzenlenen milletvekili seçim mazbatalarının önemli olduğuna dikkati çekti ve her ile çıkaracağı milletvekili sayısının üç katı boş seçim mazbatası gönderdi.[64]

Ankara Cumhuriyet Halk Partisi idare heyeti bu seçimde de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan milletvekili adayı olmasını kararlaştırdı ve bu kararı Mustafa Kemal Paşa'ya iletti. Mustafa Kemal Paşa da memnuniyetini sunarak bu seçimde de Ankara'dan milletvekili adayı olmayı kabul ettiğini belirtti.[65]

10. Propaganda

Ülke seçime doğru giderken milletvekili adaylarının propaganda yapmalarını kısıtlayıcı herhangi bir önlem alınmamıştı. İsteyen adaylar gazetecilerle söyleşi yapmış, programlarını bastırıp dağıtmış; gazetelerle okuyucularına ulaştırmıştı. Radyoyu kullanan da olmuştu. Örneğin Arif Fevzi Bey'in Perşembe günü akşamı radyoda yirmi altı dakika konuşarak programını açıklayacağı duyurulmuştur.[1]

Propaganda koşullarını belirleyen bir düzenleme olmadığı için milletvekili adayları oy sandığı başında bile propaganda yapabilmiş ve oy almaya çalışmıştır. Örneğin Hamal Bahri Bey, gelip geçene "Kuzum, beyim rica ederim Bahri reise bir rey veriniz göreceksiniz neler yapacağım neler. (...) Aman Bey'im Bahri reisi unutmayınız" diyerek ikinci seçmenleri kendisine oy vermeye çağırmıştır.[2] Rahmi Çavuş ise "ben de vatan evladıyım. Bana da bir rey verin" diyerek ikinci seçmenlerden oy almaya çalışmıştır. Kimi bağımsız adayların adamları da bağlı olduğu adayın bildirilerini dağıtmıştır. Dileyen bağımsız adaylara nutuk söyleme izni bile verilmiştir.[3] Bu arada kimi güvenlik güçlerinin bazı bağımsız adayların propaganda yapmalarına kısıtlamalar getirmeye çalıştığı da gözlemlenmiştir. Örneğin İstanbul'dan bağımsız adaylığını koyan Cemil Paşa'nın ve Arif Fevzi Bey'in seçim bildirisi dağıtmasına polis izin vermemiştir. Arif Bey bu

durumu Heyet-i Teftişiye'ye ve valiliğe şikâyet etmiş, bunun üzerine polis konferans vermemek, halkı toplamamak koşuluyla seçim bildirisinin dağıtılmasına izin vermiştir.[4]

11. Milletvekillerinin Seçilmesi

Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri 19 Nisan'da yayımladığı bir bildiride tüm ülkedeki ikinci seçmen seçiminin bittiğini, 24 Nisan Cuma günü milletvekillerinin seçimlerinin yapılabilmesi için en uzak yerlerden başlanarak ikinci seçmenlerin çağrılmasına başlanmasını istemişti.[1] Milletvekili seçimleri illerdeki Heyet-i Teftişiye'nin belirlediği yerde yapılıyordu.

İstanbul seçimleri genellikle Darülfünun konferans salonunda yapılıyordu. Bu uygulama 1931'de de bozulmadı. "İstanbul İntihabı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi," 24 Nisan 1931'de saat 08.00-10.00 arasında Fatih, Eminönü kazaları ikinci seçmenlerinin; 10.00-12.00 arası Beyoğlu, Beşiktaş ve Kadıköy kazalarının; 13.00-15.00 arası Sarıyer, Beykoz, Üsküdar, Adalar, Bakırköy kazalarının; 15.00-16.00 arasında da mazereti nedeniyle oyunu kullanamayan ikinci seçmenlerin oylarını kullanmalarını kararlaştırdı.[2]

Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra (1908) yapılan ilk mebus seçimi için hazırlanan kırmızı ve beyaz kurdelelerle süslenen seçim sandığı yine süslendi, bir itfaiye aracına konulmak üzere belediyeden alındı, araca konuldu ve Darülfünun'a hareket edildi. Aracın önüne şehir mızıka grubu dizilmiş, onun ardında da sandığı taşıyan itfaiye aracı yerini almıştı. Sandığın iki yanına iki polis oturtulmuş, dışarıda

da iki taraflı otuz polis dizilmişti. Onun ardından da valinin ve Heyet-i Teftişiye üyelerinin arabaları yerlerini almıştı. Konvoy, 07.15'te belediyeden hareket etti. Seçim sandığının konulacağı Darülfünun konferans salonunun içi ve dışı da bayraklarla süslenmişti. Sandık, kürsünün önünde yüksek bir yere konuldu. Mızıka takımı bahçede güzel havalar çalarken, Vali ve Belediye Başkanı Muhiddin Bey, parti yönetim kurulu başkanı Cevdet Kerim Bey ve Heyet-i Teftişiye üyeleri de erkenden salona girdi. İkinci seçmenler 07.30'da salona alınmaya başlandı. Bu sırada bağımsızlardan bazıları ikinci seçmenlere propaganda yapmayı sürdürüyordu. Saat 08.00'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin adaylarının ve bağımsız adayların adları siyah bir tahtaya sırasıyla yazıldı. Partinin aday sayısı 12 idi. Dört bağımsız milletvekilliği için de 48 kişi aday olmuştu.[3] Saat 08.18'de sandık açıldı, içinin boş olduğu gösterilerek tekrar kapatıldı ve mühürlenerek oy vermeye hazır hale getirildi.

İkinci seçmenler salona girerken önce mazbatalarını görevliye gösterdiler, sonra ellerindeki cetvele adlarını işaretlettirdiler daha sonra da mazbatalarını mühürlettiler. Oylarını kullanırken de mazbatalarını sandık kuruluna verdiler. Seçim bitince mazbatalarını geri aldılar. Halk Partisi'nin görevlileri ikinci seçmenlere Gazi Paşa'nın bildirisi ile parti adaylarının isimlerinin yazılı olduğu pusulaları da burada dağıtmayı sürdürdü. Sandığa ilk oyu, Sultanahmet Sulh Mahkemesi Başkâtibi Hakkı Bey attı. Oy verme işlemi saat 16.00'ya kadar sürdü, saat 16.00'da sandık kapatılarak içeridekiler dışarıya çıkarıldı, sadece oy sayımını yapacak olan Heyet-i Teftişiye üyeleri içeride bırakıldı. İstanbul'da 1335'i merkezde 224'ü mülhakatta olmak üzere 1559 ikinci seçmen vardı. Sayım sonunda oylamaya 1548 ikinci seçmenin katıldığı, bunların da oylarını Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına verdiği anlaşıldı. Partinin gösterdiği işçi ve çiftçi adayların kazanması İstanbul'da oldukça olumlu yankı buldu.[4]

Ankara merkezdeki milletvekili seçimine ise Mustafa Kemal Paşa da katıldı ve saat 11.00'de belediyeye giderek oyunu kullandı. Oy zarfının üzerinde "Reyimdir. Gazi Mustafa Kemal" yazısı vardı. Recep Bey ise "Cumhuriyet Halk Partisi'nin şerefi daima yüksek olsun" diyerek oyunu kullandı.[5]

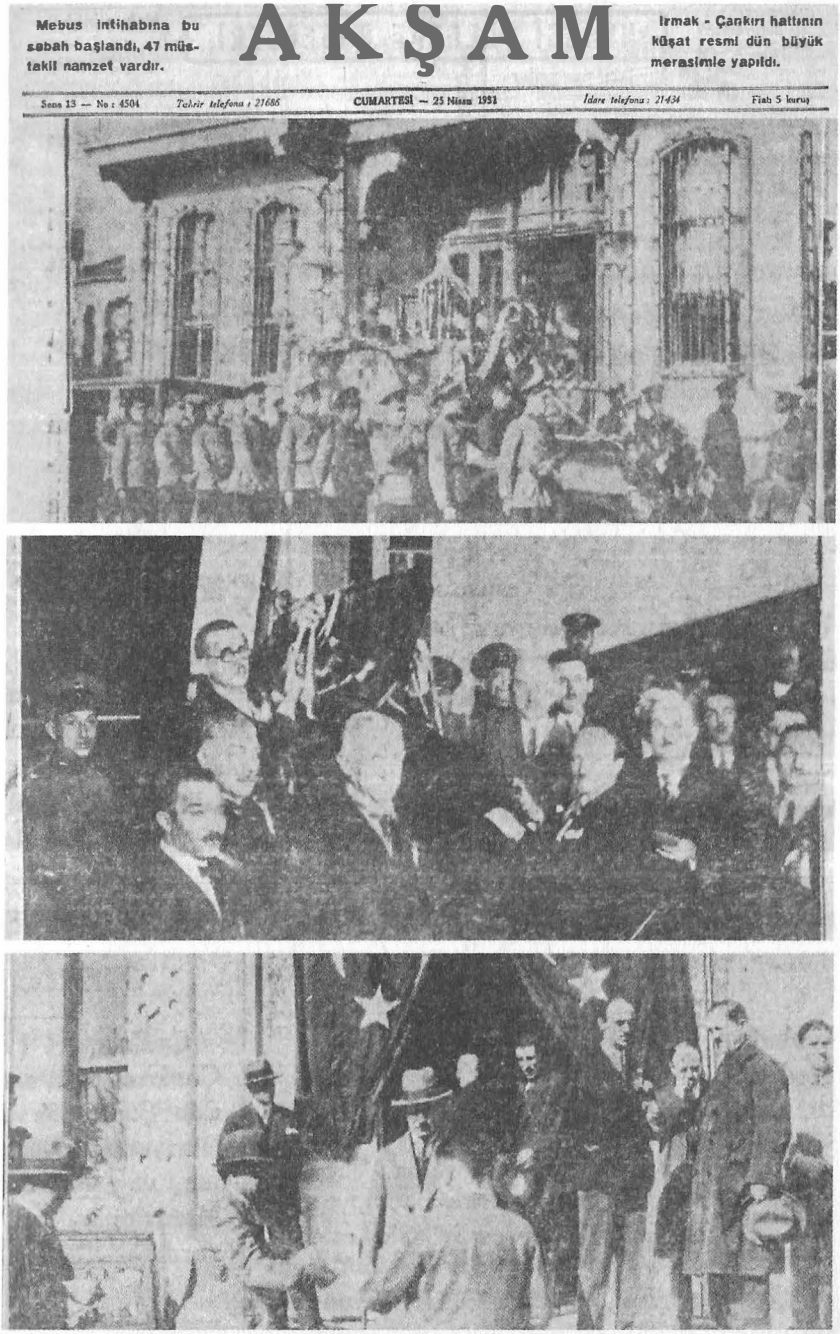

Mebus intihabına bu sabah başlandı, 47 müstakil namzet vardır.

AKŞAM

İrmak - Çankırı hattının küşat resmi dün büyük merasimle yapıldı.

Sene 13 — No : 4504 Tahrir telefonu : 21686 CUMARTESİ — 25 Nisan 1931 İdare telefonu : 21434 Fiatı 5 kuruş

1931 seçimleriyle ilgili görüntüler

Erzurum'da milletvekili seçimi belediyenin sinema salonunda yapıldı. 158 ikinci seçmen saat 07.00'de belediye sinema salonuna gelerek oylarını tümüyle Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına vermiştir. Saat 09.00'da seçim bitmiş, ardından çay-pasta ikram edilmiş ve film gösterimi yapılmıştır.[6]

CHP Genel Sekreterliği 25 Nisan'da milletvekili adaylarının kaçar oy aldıklarını örgütlerinden sorarak[7] seçim sonucunu değerlendirecek veri toplamayı sürdürmüştür.

Seçim sonuçları alındığında ikinci seçmenlerin boş bırakılan milletvekillikleri için adaylığını koyanları tercih etmediği görüldü. Gazi Mustafa Kemal Paşa, yayımladığı bildiride açık bırakılan yerler için "hiçbir şahsiyet aleyhinde ve lehinde herhangi bir telkini" olmadığını, olmayacağını belirterek ikinci seçmenlerden kendi vicdani kanaatlerine göre oy vermelerini istedi ise de bu seçimde İstanbul, Samsun ve Tekirdağ'dan bağımsızlara oy çıkmamıştır. Örneğin İstanbul'da dört milletvekilliği kontenjanı boş kalmıştır.[8] Bağımsızlara İstanbul ikinci seçmenlerinin oy vermemesi, tepkileri de beraberinde getirmiş ve "İstanbul şehri içinde cidden cumhuriyetçi, laik ve samimi muhalif dört kişi yok mu idi? Ve bu dört kişi kendiliklerinden namzetliklerini koymamış olmasalar bile acaba aranıp bulunamaz mı idi?" soruları sorulmaya başlanmıştır. Muhalefete göre bağımsız adaylara oyverilmemesinin nedeni Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci seçmenleri yönlendirmesiydi. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi eleştirilere hatta suçlamalara hedef oldu. Parti Genel Sekreteri Recep Bey böyle bir yönlendirmenin yapılmadığını, ikinci seçmenlerin Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı'nın yayımladığı bildiri doğrultusunda hareket ettiklerini söyledi. Ayrıca Recep Bey, seçilememiş adayların bunun nedenlerini kendilerinde aramaları gerektiğine dikkati çekerek, örtülü bir şekilde bağımsız adayları suçladı.[9] CHP İstanbul temsilcisi Cevdet Kerim Bey de "İstanbul'da cereyan eden intihabat tamamıyla demokrat ve cumhuriyetçi bir milletin yaptığı intihabattır. Başka memleketlerde acaba bir muhafazakârın bir liberali, bir cumhuriyetçinin kraliyet taraftarı bir mebusu hatta bir demokrat müntehib-i saninin bir sosyalist mebus namzetini intihap ettiği vaki midir ki bizde de hususi ile İstanbul'da böyle gülünç bir intihap olsun" diyerek ikinci seçmenlerin davranışlarını onayla-

yıcı bir tavır takındı. Ayrıca "müstakil namzetler arasında cidden cumhuriyetçi, cidden laik, cidden samimi muhalif" bulamadıkları gibi de oldukça ağır bir ithamda bulundu.[10] Bu yaklaşımlara tepkiler gelmekte gecikmedi. Örneğin Refik İsmail Bey İstanbul işgal altında iken Cumhuriyet Fırkası kurmak için dilekçe verdiğini belirterek en büyük cumhuriyetçi olduğunu iddia etti. Cemil Paşa ise "bu neticeden anlaşılıyor ki Gazi Hazretlerinin samimi fikir ve arzuları tamamen tatbik edilmemiştir" diyerek ikinci seçmenleri Mustafa Kemal'i anlamamakla suçladı.[11]

Manisa, Burdur ve Bolu'da da ikinci seçmenler CHP adaylarına oy vermişlerdir. Bunun sonucu olarak İsmet Paşa, Recep Bey ve Salah Cimcoz Bey iki yerden seçilmiştir. Manisalılar açık bulunan milletvekilliği için İsmet Paşa'ya oylarını vermiştir. İkinci seçmenlerden Abbas Kâmil, Kenan Fevzi, Mehmet Ali Beyler, İsmet Paşa'ya şu telgrafı çekmişlerdir:

> Büyük reisimizin bizlere hitap eden yüksek beyannamelerinde açık bırakılan mebusluk için reylerimizi ancak zatı devletleri lehine istimal etmeği ulvi bir vazife bildik. Keyfiyeti kemal-i tazimle arz ederken bu içtima devresi için Manisa'mızı temsil buyurmalarını istirham eyleriz efendim.[12]

Burdurlular ise Recep Bey'i illerinden milletvekili seçmek istemiş ve bu amaçla bir heyeti Ankara'ya göndermiştir.[13] Adana, Antalya ve Afyon'da ise ikinci seçmenler Cumhuriyet Halk Partili olduğu halde aday gösterilmeyen kişilere oylarını vermişlerdir.

Boş bırakılan kontenjanlara rağmen bağımsızlara oy verilmemesinin yasal olup olmadığı da tartışmaya açılmıştır. *Son Posta* gazetesi konuyla ilgili hukukçu Muslihiddin Adil Bey ile Vehbi Bey'in görüşüne başvurmuştur. Bunlar yapılan işlemin hukuka aykırı olmadığını bildirerek ikinci seçmenlerin tavrını onaylamışlardır.[14]

Parti yönlendirmesi olsa bile kuşkusuz ikinci seçmenler; bağımsız adaylığını koyanların samimi olup olmadıklarını, Gazi Paşa'nın beyannamesinde belirtilen ilkelere uyup uymadıklarını kendi açılarından değerlendirerek oylarını kullanmışlardır. İkinci seçmenler arasında bağımsızlara oy verenler de olmuştur. Ancak bu oylar bağımsız adayları meclise taşıyacak sayıda olmamıştır.

12. Seçim Sonucu ve Meclisin Toplanması

Dâhiliye Vekâleti 24 Nisan 1931'de şu bildiri ile seçimlerin bittiğini kamuoyuna duyurmuştur.

> Bu sabah başlayan mebus intihabı memleketin her tarafında bitmiştir. Müntehib-i sâniler her tarafta müttefikan Cumhuriyet Halk Partisi'nin namzetlerine rey vermişlerdir. Müstakil mebusluk için Cumhuriyet Halk Partisi'nin kısmen namzet gösterilmeyen İstanbul, Samsun ve Tekirdağ vilayetleri müntehib-i sânileri namzetliklerini koyanlarda matlub evsafı haiz göremediklerinden intihap etmemiştir.[1]

Cumhuriyet Halk Partisi Genelbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa 26 Nisan 1931'de yayımladığı şu bildiriyle halkın CHP'ye gösterdiği ilgiye teşekkür etmiştir:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yenilenen intihabı münasebetiyle C.H.Fırkasının tatbik edeceği esasları ana çizgileriyle büyük milletime arz etmiştim. Mebus intihabının taayyün eden neticesi; şahsımın ve fırkamın millî itimada mazhariyeti yolundaki itikadımı kuvvetle teyid etti. Bu netice üzerine bütün vatandaşlara teşekkür borcumu ödemeğe müsaraat ederim ve yeni seçilen

mebus arkadaşlarımla birlikte gösterilen itimada liyakat kesbetmek için bütün kuvvetimizi sarf edeceğimizi efkâr-ı umumiyeye arz eylerim.

C.H.F. Umumi Reisi
Gazi M.Kemal[2]

Cumhuriyet Halk Partisi dışında bağımsız olarak adaylığını koyanlardan seçimi kazananların isimleri ve aldıkları oy da şöyleydi:

Seçim Çevresi	İsmi	Kullanılan Oy	Aldığı Oy
Adana	Ali Münif Bey (eski Mersin milletvekili)	391	226[3]
Afyon	Mollazade Cemal Bey	533	171
Aksaray	Hisarizade Ali Rıza Bey	307	112
Antalya	Numan Bey (C. Halk Partisi'nden)	483	380
Aydın	Dr. Fuat Bey (CHP İdare Heyeti üyesi)	482	290[4]
Balıkesir	Enver Bey (Elektrik Mühendisi)	903	288
Isparta	Kemal Turhan Bey	356	228
İzmir	Halil Bey		40
İzmir	Hüsnü Bey		20[5]
Kastamonu	Dr. Suat Bey (I. TBMM üyesi)	572	498
Kayseri	Coşkun Osman Bey (eski Develi Belediye Bşk)	513	196
Kayseri	Ahmet Tevfik Bey (Avukat)	513	149[6]
Kocaeli	Sırrı Bey (eski İktisat Vekili, II. Grup üyesi)		451
Kocaeli	Ali Bey (eski milletvekili)		456
Konya	Ali Haydar Bey (eski milletvekili)		499
Kütahya	Uşaklı Bacakzade Mustafa		96
Kütahya	Tevfik Bey (Simavlı, Bursa Lisesi öğretmeni)		91
Niğde	Galip Bey (eski milletvekili, SCP üyesi)	360	121[7]
Sinop	Boyabatlı Hulusi Bey	372	134[8]

Seçim sonuçları alındıktan sonra TBMM, 4 Mayıs 1931'de saat 14.10'da İstanbul milletvekili Abdülhak Hamit Bey'in şu sözleriyle çalışmalarına başlamıştır:

> Âzasının en müsinni olmak sıfatı ile Büyük Millet Meclisini küşat ediyorum. Fakat bilir misiniz Muhterem efendilerim; bu benim için ne eşsiz bir mazhariyettir. En yüksek kürsüden, tarihin en büyük milletini ve bu milletin en büyük adamını alkışlamak saadetine ermiş nadir fanilerdenim. Mazi ve istikbale ait birçok muvaffakiyet ihraz etmiş olan Heyet-i Celilenizin bu devrei içtimaiyede dahi ayni muvaffakiyeti idame ederek haizi mubahat olmasını can ve dilden temenni ederim ve eğer huzurunuzda lâyıkıyla arzı şükran edemiyorsam kusurumun kemal-i sinnime bağışlanmasını da ayrıca dilerim efendilerim.[9]

12.1 Seçim Sonucuna İtirazlar

Her seçimde olduğu gibi, 1931 seçimlerinde de seçim sonuçlarına itirazlar olmuştur. İzmir'den bağımsız seçilenlerin az oyla seçildikleri belirtilerek bunların temsil güçlerinin olmadığı, hatta şaibeli bir seçim olduğu kimi kişilerce ileri sürülürken,[10] İstanbul adayları da seçime *fesat karıştığı* şeklinde bir iddia ortaya atmışlardır. Ancak Vali Muhiddin Bey, Halk Partisi vilayet idare heyeti başkanı Cevdet Kerim Bey ve Heyet-i Teftişiye Başkanı Tevfik Bey bu iddiaları yalanlamıştır.[11] Seçimlere Bolu'dan da bir itiraz gelmiştir. Bağımsız aday Ahmet Tayyar Bey, adayların bildirilerinin belediye başkanlığınca toplatıldığını iddia ederek valiliğe ve cumhuriyet savcılığına şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine inceleme başlatılmış ve seçimin yasal çerçeve içinde ve "çok serbest bir tarzda cereyan ettiği" sonucuna varılmıştır.[12]

Mersin'de Liman Şirketi çalışanlarının yönlendirmesiyle Bahçe Mahallesi ile Karaduvar ve Kazanlı köylerinde, seçmenlerin Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına oy vermedikleri[13] söylentisi çıkarılarak seçime gölge düşürülmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan araştırma sonucunda bu haberin de doğru olmadığı anlaşılmıştır.[14]

VI
1935 Seçimleri

1. Seçim Kararının Alınması

Dördüncü dönem TBMM ekonomiye büyük bir önem vermişti. Uyguladığı Türkiye'ye özgü devletçilik modeli ile büyük bir kalkınma hızı yakalamıştı. Dokuma, şeker ve madencilik sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştı. Demiryollarının millileştirilmesi sürdürülmüş, yeni yeni okullar açılarak okuma yazma bilenlerin sayısı artırılmış, ulusal kimliğin dayanağı olan *Tarih* ve *Dil* çalışmalarına hız verilmiş, Darülfünun 'dan Üniversite'ye geçilmişti. İzlenen barışçı dış politika ile devletin saygınlığı her geçen gün daha da artırılmıştı. Ne var ki daha meclisin çalışma süresinin bitimine altı aylık bir zaman varken, Avrupa'daki gelişmeler TBMM'nin yenilenmesini gündeme getirmiştir. Zira Avrupa'da Marsilya faciasının yaşanması, Saar havzası sorununun ortaya çıkması Fransızları telaşlandırmış, Almanların faaliyetlerini artırmıştır. Avusturya sorunu endişe verici halini sürdürüyordu; İtalyan diktatörü Mussolini ise büyük bir askeri güç oluşturmaya yönelmişti.[1] Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri bu gelişmeleri yakından izliyor ve Türkiye'nin hazırlıklı olmasını zorunlu görüyorlardı.

Hükümet uluslararası durumu göz önüne alarak, Millet Meclisi'nin kaynağı olan milletten, izleyeceği politika için yeniden onay almak istedi.[2] Nitekim İsmet Paşa, Meclisin yenilenmesi konusunu

gündeme getirdi ve bunu öncelikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin grubuna aktardı. 14 Kasım 1934'te toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Grubu'nda İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin normal olarak 1935 yazında yeniden seçim kararı almasının anayasa gereği olduğunu; ancak uluslararası durumun seçimin yenilenmesini gerekli kıldığını belirtti. Seçimin yazın değil kışın yapılmasının, böylece Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve hükümetinin durumunun millet oyuyla yeniden belirlenmesinin ülke için yararlı olacağına işaret etti. Parti grubu da "Büyük Millet Meclisi'nin intihabatı yenilemesi ve bu keyfiyetin Büyük Meclise arz ve teklifi(nin) Fırka Reisliği(ne) bırakılması(nı)" kabul etti.[3] *Mir* gazetesi de İsmet Paşa'nın böyle bir istekte bulunmasının, "uluslararası vaziyetin karışık olmasından ve Türk Hükümetinin ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yeniden Türk ulusunun itimadına müracaat etmesi lazım geldiğinden" kaynaklandığını belirtti.[4]

CHP Grubu'nun yaptığı toplantının ardından kamuoyu hareketlendi. Meclis'in 15 güne kadar seçimin yenilenmesine karar vereceği, Aralık ayının sonuna kadar çalışmalarını sürdüreceği, Seçim Yasası'nda kimi değişiklikler yapacağı gibi söylentiler basına sızdı. Ayrıca seçimlerin tek dereceli olacağı, her milletvekilliği için dokuz adayın gösterileceği, tüm ülke için tek aday listesi hazırlanacağı, kadınların da seçilebileceği gibi haberler de basında yer buldu.[5] Kısa bir süre sonra da seçimlerin yinelenmesi konusu, TBMM'ye aktarıldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 5 Aralık 1934 günü toplandığında Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Tekirdağ Milletvekili Cemil Uybadın, Kütahya Milletvekili Recep Beyler tarafından hazırlanıp meclis başkanlığına verilen ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesine karar verilmesini" öneren teklif meclis başkanı tarafından okunarak oya sunuldu. Bu teklif oybirliği ile kabul edilerek seçimin yenilenmesine karar verildi.[6]

Bu karara karşılık meclisin gündeminde bitirilmesi gereken işler vardı. TBMM, 23 Aralık 1934'e değin çalışmalarını sürdürdü. Bu tarihte Tekirdağ Milletvekili Cemil Uybadın meclis başkanlığına bir önerge vererek "Kurultayın bu toplantı senesi içinde gelen işler(i) bitir(diğini), intihabın yenilenmesi(nin) de kurultayca onaylanmış bulun(duğunu) vurgulayarak bu devrenin 1 Mart 1935 tarihine ka-

dar tatiline karar" verilmesini istedi. Başkan, bu önergeyi oya sundu ve önerge oybirliği ile kabul edildi. Arkasından da meclis başkanı Kâzım Özalp şu konuşmayı yaparak dördüncü dönemi fiilen bitirdi:

Sayın arkadaşlar,

Dördüncü Büyük Millet Meclisi 4 Mayıs 1931'de toplanmıştır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuza göre 1 Teşrinisani 1931'e kadar geçen günler fevkalade içtima sayılmıştır.

Seçimin yenilenmesi için verdiğiniz karara göre birinci kanunun beşinci gününden beri bütün ülkede seçim anıklığına girilmiştir. Meclis bu verdiği karardan sonra bu güne değin çalıştı. Gerekmezse beşinci Büyük Millet Meclisi işe başlayıncaya kadar toplanmayacaktır.

Dördüncü Büyük Millet Meclisi 287 toplantı yaparak 801 kanun, 33 tefsir çıkarmış ve ayrıca 207 karar vermiştir. Bu verimli çalışmaların çok yüksek olan değerini kıvançla anarım. Türkiye'nin bütün alanlarda erklenmesi ve yükselmesi için verdiğiniz emekler hep yurd severlik duyguları ile olmuştur. Bunu Türk tarihi öğünçle yazacaktır. Bütün acunda alkışlanan bu ünlü ilerlemeler sizin ve sizden önceki Meclislerin yöndemli çalışmalarından doğmuştur.

Büyük Millet Meclisi ulusal erem ocağıdır. Siz, bu ulusal eremi cumurluk tözüne en uygun bir yönde yerine getirdiniz. Sizden önceki Büyük Millet Meclisi'nin yolu üzerinde benzer hızla yürüdünüz. Başardığınız işler arasında ulusun yükselmesine başlıca yarayanlar pek çoktur. Bunlar ekonomik, sosyal ve siyasal kanunlarla berkitilmişlerdir.

Temelini kurduğunuz sanayi kurumunun tuttuğu gidişte daha şimdiden değerli verimler toplanmağa başlanmıştır. Bu güzide Türk ulusu yabancıya el açmayarak kendi çalışmasının verimi ile yaşayacak ve bütün erginliğini koruyabilecektir.

Ulusluk olması gereken demiryolu, rıhtım ve bunlar gibi tükel işleri güttüğünüz ana siyasaya uygun olarak uluslaştırmakla en yararlı ulusal bir ülküyü yapmış bulunuyorsunuz. Bu unutulmaz işlerden dolayı yurdunu seven her Türk sizleri bu gün de, yarın da öğme ve saygıyla anacaktır. Bunlarla birlikte onurlu ve değerli ordumuzun yurdu koruma gücünü artırmakla büyük uyanıklık gösterdiniz.

Dışarı siyasada da verdiğiniz öğütlere göre çalışan hükümetimiz ulus için yarar anlaşmalar başarmış, böylelikle dışarı siyasamız belli ve sağlam temeller üzerine koyulmuştur.

Uluslar derneğine girmemiz, Balkan antlaşması, barış içinde ilerlemek isteklerinin doğurduğu sonuçların başlıcalarındandır.

Dilimizin özleşmesi işine B.M. Meclisinin gösterdiği bağlılık öğünçle anılmağa değer.

Laik budun tutumuna uygun olarak çıkardığımız kılık kanunu Cümurluk desteklerinin bütünleşmesi dileğile atılan adımların en başta gelenlerindendir. Bu kanun din yönünden kılık başkalığının öteden beri yaşamakta olduğu ayrılık düşünüşünü ortadan kaldıracak ve birlik yaratacaktır.

Soyadı Kanunu da soysal ilerlemede kıvançla anılacak bir atılıştır. Türk tarihinin eski çağlarında yaşamış olan bu güzel türe saltanat çağlarında başta bulunanların ümmet siyasası güderek ulusal duyguyu gevşetmeleri yüzünden bir yana bırakılmış iken, sizin yaptığınız kanunla bunun diriltilmiş olması övünmeğe değer bir iştir.

Dördüncü Büyük Millet Meclisi Türk kadınına verdiği onurlu, siyasal orun ile ulusal borçlarının en büyüklerinden birini ödemiştir. Kurtuluş savaşına kanı ile, canı ile girişen Türk kadınının ulus işlerinde sözü olması pek doğru, pek yerinde idi. Türk kadınının bilinen yararlığına genişlik vermek ülke için çok asığlı olduğu bellidir. Bu yüzden, kadınlarımızın köy, kent işlerine olduğu gibi bütün ulus işlerine de bakabilmeleri için yaptığınız kanunlarla gerçekten övünebilirsiniz.

Ünlü arkadaşlar, devrenin her yıl toplantısında beni reis seçmekle gösterdiğiniz inana değerli olmaya çalıştım. Övünç veren işlerinizi burada sayarken, reisiniz olmaklığın dolayısile ben de sonsuz bir gönül sevinci duymaktayım. Bu büyük işler yapılırken öğütlerinizi en doğru görüşle kavrayan ve yerine getiren hükümetin başarılı çalışmalarını övünçle anmayı borç bilirim.

Baylar, başarıcılığımızın kaynağı Atatürk'tedir. Onun açtığı verimli yollar üstünde yürümekledir ki, ülküye yararlı olduğumuzu söyleyebilir ve bununla pek yerinde olarak, övünebiliriz. Türklüğe yaptığı sayısız iyiliklerle hepimizin yüreklerinde tükenmez gönenç yaşatan Uluğumuz Atatürk'e bağlılığımı ve sonsuz saygılarımı buradan bir daha sunarım. Hepinize esenler ve ulusal işlerde öktüler dilerim.[7]

2. Yasal Düzenlemeler

2.1. Belediye Yasası'nda Yapılan Değişiklik

Yeni Türkiye Devleti'ni kuranların hedefi çağdaş bir devlet oluşturabilmekti. Çağdaş devlet; demokratik bir devlet olduğuna göre, demokrasinin ilkelerini birer birer yerleştirmek gerekiyordu. Atatürk 4 Haziran 1933'te bu konudaki düşüncelerini şöyle ortaya koymuştu:

> Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyet'i kurduk; o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır.[1]

Nitekim 1930'a kadar yapılan devrimlerle bu konuda azımsanmayacak bir yol alınmıştı. Ancak demokrasinin temel dayanağı olan eşitlik ilkesi henüz tam anlamıyla gerçekleştirilememişti. Ulus egemenliği ilkesi âdeta erkeklerin egemenliği olarak uygulanıyordu. Zira toplumun yarısını oluşturan kadınlar seçme ve seçilme hakkından yoksundu. Oysa Türk kadını Türk tarihinin her evresinde erkeğiyle birlikte, ülkesi ve ulusu için her türlü özveriyi göstermekten, her türlü cefaya katlanmaktan geri durmamıştı. Tarlada, bağda,

bahçede, Kurtuluş Savaşı'nda hep onun yanında olmuştu. Öyle ise artık ona devlet yönetimine katılma, ürettiği değerden alınan verginin nereye, nasıl harcandığını sorma hakkının verilmesi zamanı gelmişti. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Belediye Yasası'nın değiştirilmesi mecliste görüşülürken (20 Mart 1930) şöyle diyordu:

> Bu lâyihanın açık vasıflarından ve inkılâpçı hükümlerinden biri de Türk kadınının Türk erkeği ile zaten müsavi olan şerefli hakkını belediye işlerinde de tamamiyle tayin etmesidir. Türk tarihinin her sahasında ve her safhasında erkeği ile yan yana her fedakârlığı yapan millet ve vatan işlerinde büyük feragatla her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanan milletin, vatanın felâket ve saadetlerine ayni hisle iştirak eden büyük kalpli ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan bu Cumhuriyette elbette ve elbette, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddî mevkiini alacaktır. İstibdat ve cehalet devirlerinden arta kalan kötü ve sakat zihniyetlerin sakil ve sakim mülâhazaların Cumhuriyet ve inkılâbın temiz ve faziletli muhitinde yeri yoktur. Kadınlarımızın yakın senelerde teşriî meclislerde de faziletkâr mevkilerini ihraz edeceklerine şüphe yoktur.[2]

Şükrü Kaya'nın ardından Ağaoğlu Ahmet Bey söz alarak kadınların belediye seçimlerine katılmalarını desteklediğini şu sözlerle ifade etti:

> Efendiler, demin Dâhiliye Vekili Beyefendi bize kadınlarımıza belediye intihabına iştirak salâhiyetinin verildiğini tebşir buyurdular. Ben bunu kanundan da anlamıştım. Ben, öteden beri kadınlarımızın serbest hür ve müterakki Türk anası olmaları taraftarıyım. Bu kanunla bu maksadın da hasıl olduğunu görmekten bahtiyarım. Kendilerini büyük bir hürmetle selamlar ve tebrik ederim. Kadınlarımızın bu müesseselere iştirakinden, alelûmum müesseselere iştiraklerinden yine erkekler önünde terbiyetkâr birer uzuv olacaklarına hiç şüphe etmiyorum.[3]

Böylece Cumhuriyet'in "temiz ve faziletli muhiti"nde kadınların da yer almalarının önü açıldı. Zira söz konusu yasanın 23. ve 24. maddelerinde belediye seçiminde oy kullanabilmek için Türk olmak, 18 yaşını bitirmiş olmak, hemşeri olmak; belediye meclisine seçilebilmek için de Türk olmak, 25 yaşını bitirmiş olmak, hemşeri

Bir miting çağrısı (Cumhuriyet, *11 Nisan 1930*)

olmak, okuryazar olmak gibi koşullar gerekiyordu.[4] Türk olmanın koşulları anayasada,[5] hemşeriliğin anlamı da belediye yasasının 13. maddesinde belirtildiği için bu yasayla kadınların belediye yönetimine katılmaları sağlanmış oldu.[6]

2.2. Köy Yasası'nda Yapılan Değişiklik

Kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını kazandıran yasa değişikliğinin benimsenmesinden üç yıl sonra, 26 Ekim 1933'te Köy Yasası'nın 20. ve 30. maddelerinin değiştirilmesi gündeme geldi. Değişikliğin gerekçesi şöyle ortaya kondu:

> Türk tarihinin her sahasında ve her safhasında erkeği ile yan yana her fedakârlığı yapan, millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete,

her cefaya, her acıya katlanan, milletin, vatanın felâket ve saadetlerine aynı hisle iştirak eden, büyük kalpli ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan bu cumhuriyette kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini almıştır. Köy içtimai ve iktisadi bünyesinde gördüğü mühim vazife dolayısıyla da köy işlerinde kendisine layık olan mevkii alması icap edeceği nazarı itibare alınarak belediyede olduğu gibi köy işlerinde de kadınların bulunması hem haklarıdır, hem de köy işleri için çok faidelidir. Bundan başka ve daha mühim bir sebep de cumhuriyet ve inkılâbın Türk kadınına verdiği yüksek mevkii, köyde de fiilen köy idaresine de intihap etmek ve intihap olunmak hakkını vermek suretiyle inkılabın yürüyüşünü ilerletmektir. Halbuki 442 sayılı Köy Kanunu, köylü kadınlarımızın muhtar ve ihtiyar meclisi azalıklarına seçilmesine ve bunları seçmede rey sahibi olmasına müsait olmadığından mezkûr kanunun 20'inci ve 30'uncu maddelerinin değiştirilmesi düşünülmüş ve iş bu kanun layihası bu esasa göre tanzim kılınmıştır.[7]

Şükrü Kaya bu değişikliği Türk Devrimi'nin ve Cumhuriyeti'nin temeline konulan yeni bir taş olarak niteledi ve şunları söyledi:

Türk kadını, tarihin ilk devirlerinden beri daima faziletin, cesaretin, şecaatin ve aynı zamanda yurt sevgisinin sıcak bir kaynağı olmuştur. Eğer Türk çocukları tarihte büyük şerefler kazanmışlarsa ve diğer milletler arasında serefrâz olmuşlarsa, emin olunuz ki bu, ana kucağında aldığı terbiye sayesinde olmuştur. Eğer Türk çocuğu zinde ve sıhhatli ise, güçlü ve kuvvetli ise emin olunuz ki bu, anasının damarlarında cevelân eden kanın temizliği ve terbiyesinin sağlamlığındandır. Eğer Türk çocuğu tarihte en yüksek seciyeli bir insan olarak tanınmışsa, eğer Türk çocuğu dünyada en yüksek insaniyetperver olarak tanınmışsa emin olunuz ki ana kucağında aldığı şefkatten mülhem olmuştur. Türk kadınının mazisini saymak, malûmu ilâm kabilinden bir şey olur. Kendisi evimizin müdürüdür. Köyde de köy iktisadiyatının müdürü odur. Her hangi bir köye giderseniz en evvel karşınıza köyün iktisadiyatını idare edenin kadın olduğunu görürsünüz. Kadına evinde olduğu gibi, belediyelerde olduğu gibi köylerde de idare hakkını vermek bir vazifedir. Ona köyde muhtar olmak ve muhtar intihap etmek hakkını vermekle kendisine karşı bir şükran eseri göstermiyoruz, kendisinin zaten ve tabiaten haiz olduğu hakkını kanunen ifade etmiş oluyoruz. Bu köy kanunu hakkında göstereceğimiz alâka, Türk kadını için şurada diktiğimiz âbideden daha güzel, daha insanî bir âbide olacaktır.[8]

Kütahya Milletvekili Recep Bey de şu konuşmasıyla yasa değişikliğine destek verdi:

Arkadaşlar; İnkılâba girdiğimiz günden beri Türk kadını bir defa erkekler de dâhil olduğu halde bütün Türk vatandaşları arasında müsavi, şerefli vatandaşlık hakkını almıştır. Ondan sonra Türk kadınının imparatorluk devirlerinde ve ondan evvelki devirlerde, geri telâkkiler neticesinde âdeta cemiyetin tali ferdi olması telâkisini tashih edecek esaslar konmuştur. Türk Kanun-ı Medenisi Türk kadınına, cinsiyet farkından başka, cemiyetin kendisine baktığı aykırı ve eksik gözü tashih edecek temelleri yerine getirmiştir. Türk Medeni Kanunu'ndan sonra Türk kadını; cemiyet içerisinde, kendi erkek vatandaşlarının müsavi hakkına, müsavi şerefine nail olmuştur. Yani Türk kadını ailede, cemiyette, yuvada ve heyeti umumiyede kendisine cinsiyetinin verdiği geri telâkkilerin ağırlığı altında kalmak külfetinden ancak Cumhuriyet devrinde kurtulmuştur. Bu kanunun verdiği neticelerden olarak; Türk kadını çocuk yaşında, reşit olan yaşta erkek vatandaşlarla beraber okumak, beraber yetişmek, istikbalin Türk vatandaşına tahmil ettiği vazifeleri beraber yüklenmek için enstitülerden ve bütün tesislerden müsavi hakla istifade etmiştir. Üniversitenin her fakülteleri bütün mektepler her gün yüzde nisbeti artan kız çocuklar ve kadın vatandaşlarla dolmaktadır. Hatta Cumhuriyetin onuncu yılını yaşadığımız bu senenin gözle görülebilen umumi manzarasına bakarsak mahkemelerde avukat, hâkim, doktor ve laboratuvarlarda, ilim müesseselerinde bütün tesislerde kadın vatandaşın kendi şerefiyle erkek vatandaşlarla beraber yan yana, kol kola müsavi hakla vazife almış olduklarını görürüz. Bir safha daha ileriye arkadaşlar; Cumhuriyet devrinde kadın intihaba iştirak hakkını fiilen kazanmıştır. Vaz'ı kanunun çekirdeği olan C. H. fırkası bugünkü idaresiyle Türk kadınına belediye intihablarında erkek vatandaşlar ile beraber rey vermek hakkını tanımakla idari, siyasi bir vazifeye şahit olmak noktasından birçok memleketlerde olmayan büyük bir hakkı fiilen vermiş bulunuyor.

Arkadaşlarım, belediye intihabı demek, Türk kadın vatandaşlarının yalnız şehir ve kasabalarda oturanların kendi oturdukları şehrin idaresine ait olan tesisleri ve kararları fiilen ifa edecek bir vazife ve role sahip olması demektir. Bu gün köylerde oturan Türk kadınlarına da kanunda yazılı hakları fiilî surette vermiş bulunuyoruz. Teklif edilen kanun Türkiye'de köy kadınlarına dahi, bir iki sene evvel şehir kadınlarına verilmiş olan hakkın verilmesinden ibarettir. Türk kadınının, bilhassa köylerde oturan Türk kadınının meziyetleri üzerinde saatlerce, günlerce söylense de bitmeyecek, ciltlerle nutuklara sığmayacak surette yüksek evsaf ve kabiliyetlerinin fiilî hayatta da tesirini temin etmek

noktasından köylü Türk kadınlarımızın vaziyetleri bariz bir fark arz ediyordu. Rejim ne olursa olsun Türk kadını köyün iktisadi hayatında yaşayışının fiilî tesirini gösteren bir unsurdu.

Türk kadını; köyünde kendi mevcudiyetini, köyün iktisadi hayatında, köyün içtimaî hayatında her ileri duruş ve yaşayışında fiilen tesirini ika etmekte olan bir esasî unsur idi. Hiçbir devrin geri telâkkileri Türk köylü kadınının bulunduğu mıntıkadan kendi dimağının, ahlâkının cemiyet üzerindeki kabiliyet ve tesirinin nüfuzunu göstermekten onu fiilen men etmemiş, edememiştir. İçinde yaşadığımız Cumhuriyet devrinde Türk kadını bütün vatandaşların sahip olduğu kanunî hak ve hürriyetlerin kendisine verdiği imkân yollarından bu tesiri daha çok belli, daha ziyade izhar edecek vaziyete gelmişti. İşte bu kanun, köy kadınlarının, yeni kanunda zikredilmiş olan esasları yazılı şartlar altında idaresini tanzim edecektir. Bu kanun onu yalnız içtimaî sahada ve şahsî kabiliyet sahasında bırakmaktan çıkarıyor. Onu dimağıyla köyünün umumî hareketleriyle alâkadar edecek, fiilen nâfiz olacak bir mevkie getirmiş bulunuyor.

Arkadaşlarım, bu küçük adedin zikrile mukayesesi ve fikirlerin daha açıkça aydınlanması için yardımcı gördüğüm için söylüyorum:

Biz belediye intihabında Türk kadınına, şehir ve kasabalarda reye iştirak haklarını kendilerine vermek suretiyle iki, iki buçuk milyon kadar vatandaşın şehirlerin siyasi ve idari hayatında tesirlerini tanımıştık. Bu kanunu kabul ettiğimiz takdirde, küsuratı nazar-ı itibara almamak şartıyla yuvarlak olarak beş milyon Türk vatandaşı kadının idari ve siyasi nüfuzunu bulunduğu sahada kullanabilmesini temin etmiş oluyoruz. Bu itibarla onuncu Cumhuriyet bayramına girdiğimiz gün hükümetin yerinde yaptığı bu teklif, Heyeti Celilenizin de tasvibiyle kanuniyet kesbedecek olursa Türkiye'de Türk kadınlığı için büyük bir iş yapılmış ve olacaktır. Arkadaşlar bu münasebetle kadın intihap hakkının sonuncu safhası hakkında da ona temas eder yollu birkaç söz söylemek için fırsat bulmuş olmalıyım: Türk kadınının içtimai, idari, aileye ait medenî hukuka bütün vaziyet ve vazifeleriyle iştirak hakkını bundan evvelki kanunlarla tanımış bulunuyoruz. Ancak mebus olmak ve mebus intihap etmek hakkı noktasından biraz geri kalınmış oluyor. Tabiî bu da Büyük Millet Meclisi'nin ve onun çalışmasına yardımcı olan mekanizmaların zamanında yapacağı tetkiklerden sonra varacakları netice ve karara tâbi olacaktır. Biz bu meclisin büyük bir ekseriyetini teşkil eden Cumhuriyet Halk Fırkası, düşünceleri noktai nazarından esasen Türkiye'de kadının mebus olmak hakkını prensip olarak kabul etmiş bulunuyoruz. Yalnız onun zamanını ve derecesini tensip ve tesbit için vaz'ı kanunun koyacağı hükümleri beklemek lazımdır.

Derhatır buyurursunuz ki Fırka programı bu noktayı mütalaa ederken kadınlarımızın belediye intihablarında geçirdikleri tecrübe devresinden sonra devlet hayatındaki müessiriyeti noktasından yapılacak tetkikler bizi bir neticeye götürecektir. İşte Fırka programının derpiş ettiği bu tecrübe sahası, kabul buyuracağınız bu kanunla köy kadınlarını dahi ihtiva edecek bir zamana intikal ediyor. Bu suretle belediye intihabında Türk kadınlarının gösterdikleri muvaffakiyet gibi köy kadınlarının diğer sahalarda gösterecekleri muvaffakiyetlerin heyeti mecmuasına istinaden siyasi intihablarda mebus intihap etmek ve edilmek noktasından faaliyette bulunmak hakkını, ilk fırsattan istifade ederek, kendilerine vermek hepimizin, Fırkamızın ve Meclisi Âlinin vazifesi oluyor. Onuncu Cumhuriyet yıl dönümü bayramından birkaç gün evvel çıkacak olan ve köy kadınlarına intihap hakkını vermek hususundaki prensibimizi ihtiva eden bu kanun münasebetiyle, hepimizin Türk kadınlığının umumi, içtimai hayatı üzerindeki düşüncelerimizi kısaca hulâsa etmiş oluyorum ve bulunduğumuz günün icaplarına muvafık bir vazifeyi yerine getirdiğimi zannediyorum.[9]

Bu konuşmadan sonra maddelere geçilerek değişiklik kabul edildi. Buna göre "Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azaları doğrudan doğruya köy derneği tarafından ve köylü erkek ve kadınlar arasından" seçilecekti. Böylece kadının köyde de yöneticileri seçme ve yönetime ortak olma dönemi başlamış oldu.

2.3. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa'da) Yapılan Değişiklik

Türk tarihinin her aşamasında erkeği ile yan yana her türlü özveriye katlanan, ulus ve yurt işlerinde her türlü yoksunluğa her türlü acıya göğüs geren Türk kadını henüz hak ettiği hakka tam olarak ulaşamamış, siyasal arenada erkeği ile eşit olamamıştı. Oysa Türkiye Cumhuriyeti kadın ve erkek tüm yurttaşların eseriydi. O nedenle kendini evinin, beldesinin işine adayan Türk kadınını seçme seçilme haklarına kavuşturmak, bir insanlık ödeviydi. Cehalet devirlerinden geride kalan kötü, sakat zihniyetlerin Cumhuriyet'in erdemli çevresinde yer bulmaması gerekiyordu. İşte bu düşüncelerle 3 Aralık 1934'te Cumhuriyet Halk Partisi başkanlık divanı, kadın erkek otuz

yaşını bitiren yurttaşların milletvekili/saylav seçilebilmesi için Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda ve Seçim Kanunu'nda nasıl bir düzeltme yapılması gerektiği konusunu görüşmüş ve bu konunun partinin meclis grubuna sunulmasını kararlaştırmıştır.[10] Öneri parti meclis grubunda da kabul edildiği için Malatya milletvekili İsmet Paşa ve 191 arkadaşı, Türk kadınının milletvekili seçmek ve milletvekili seçilerek, yurdun tüm işlerinde erkeğin yanında yer almasını sağlamak amacıyla ortak bir önerge vererek Anayasa'nın 10. ve 11. maddeleriyle, *İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun* bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını istemişlerdir (4 Aralık 1934).

Teşkilât-ı Esasiye Encümeni bu teklifi "değişikliğin, ulus ve ulusun en başlı ayırtsanlarından biri olan değişimciliğin parlayışı" olarak nitelendirmiştir. "Kurtuluş günlerinden beri kadın ve erkeklerin siyasal haklar bakımından hiçbir ayırdımı olmadığı(nı)", ulusal savaşta "Türk kadını(nın) boynunun borcundan ötesini de" ödediğini, kadının "evde, analıkta bütün işlerini gördükten sonra okula girdi(ğini)" okuma yazma öğrendiğini, "muallim olup öğretti(ğini), ulus ve belediye işlerine karıştı(ğını), hâkim bile oldu(ğunu)" belirterek bunları kadının yeterli olgunluğa ulaştığının göstergesi saymış ve ulusun bundan öğünç duyduğunu belirtmiştir. Milletvekili seçmemesini ve milletvekili olamamasını bir eksiklik olarak değerlendiren encümen, "şimdi en onurlu işi görmenin zamanı gelmiştir" diyerek teklifin meclis genel kurulunun onayına sunulmasını kararlaştırmıştır.[11]

Aynı gün yani 5 Aralık 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* ile *İntihab-ı Mebusan Kanunu*'nda yapılması öngörülen değişikliklerin ivedilikle görüşülmesi istenmiş ve bu istek de kabul edilmiştir.[12]

Genel Kurulda ilk sözü, teklif sahibi olan İsmet İnönü almış ve şunları söylemiştir:

> Yüce saylavlar, kadınların saylav seçmek ve saylav seçilmek hakkına sahip olmaları için yüce katınıza teklif sunuyoruz. Kadınlarımızın Türk tarihindeki haklı yerleri, erkeklerle beraber, daima, memleketin ve milletin mukadderatı üzerinde söz ve tesir sahibi olmalarıdır. Türk kadını tarihte ne vakit haklı ve itibarlı yerini bulmuşsa, budun mukadderatı üzerinde kendini, tesirini

gösterebilmişse, erkeklerle beraber karışık ve güç yurd işlerinde el ele çalışabilmişse, işte o zaman, büyük Türk ulusu, kudreti ile medeniyetile bütün dünyayı kaplamıştır.

Arkadaşlar, Türk kadınının, hakkı olduğu yerden ayrılıb, bir süs gibi, memleket işine karışmaz bir varlık gibi, bir köşeye konması Türk ananesi değildir. Türk ananesinin ve Türk anlayışının zıddı olan bir usuldür ki onun, Türk memleketlerinde yerleşmesi asırlarca –elemlerinizi ve acılarınızı tekrar uyandırmayayım– geçirdiğimiz felaketlerin başlıcalarından ve esaslılarından birini teşkil eder.

Arkadaşlar, eski alışılmış darbımeselleri tekrar edecek değilim. Ulusumuzun bütün ihtiyaçlarını, içinden ve yakından görmüş ve yetişmiş adamlar olarak, inançla söyleyebiliriz ki Türk kadınının geniş alanda ulus işlerine karışmasından istifade etmekteyiz, istifade edeceğiz. Yakın geleceklerde, Türk Devleti'nin ve Türk ulusunun geniş kudretlerinin sırrı anlaşıldığı zaman, bunun başında, ilk günden beri Türk inkılâbının Türk kadınına verdiği haklar esaslı bir delil olarak ileri sürülecektir.

Bizim bugün yaptığımız bu teşebbüs, Büyük Millet Meclislerinin ve Türk inkılâbının yıllardan beri güttüğü siyasanın tam bir varımıdır.

İnkılâpçılar, yüce heyetiniz, bunu, yurdun ve ulusun menfaati ve iyiliği namına anlayışlarımızın yeni bir belgesi olarak gösterip övünebiliriz. Ancak arkadaşlar, yeni teklifimizle, Türk kadınına bu hakkı bir lütuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimse bu kanaatte olamaz. Bizim kanaatimiz, bizim ananemiz, Türk kadını için böyle vazifelere girmek, esasen hakkı olduğu ve yanlış olarak, zulüm olarak çoktan beri geri bırakıldığı merkezindedir. Diğer birçok memleketlerde nasıl olduğunu şimdi izah etmek istemem. Fakat bir memlekette ki, yurdun her tarafı istilaya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmağa çalışırlar, elbette bu mevcudiyetlerin yurdun her köşesinde ve her tabakasında söz söylemeğe hakları vardır.

Herhangi bir ülkede kadınlar bu kadar ağır imtihanlar geçirmişse, orada da kadınlar elbette bizim kanunen verdiğimiz haklara kavuşacaktır. Şart, evvela kadınların, bizim kadınlarımız gibi çetin imtihanlardan geçmiş ve daha çok çetin imtihanları göğüslemek için bileklerinde, akıllarında ve yüreklerinde kuvvet olduğunu ispat etmiş olmalarıdır.

Yüce arkadaşlar, Türk inkılâbını tarih anlatırken, bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir. Bu kurtuluşun muhtelif safhaları için de, bilhassa kadınların kurtulmasını anacaktır. Bizim inkılâbımızın, bu memlekette

görülen birçok ıslahat teşebbüslerinden en baş ayırımlarından biri, kadınlığa verdiğimiz mevki ve kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk inkılâbı denildiği vakit, bunun, kadının kurtuluş inkılâbı olduğu beraber söylenecektir. Şimdi almakta olduğumuz teşebbüs, bu kurtuluş istikametinin tamamlanması, neticelenmesi ve en verimli bir hale getirilmesidir. Gelecek Büyük Millet Meclisinde kadın saylavlarla beraber çalışmak, Büyük Millet Meclisinin, kuruluşundan beri, bu memlekete getirdiği feyizlerin daha çok genişlemesini, daha ileri verimlerde bulunmasını temin edecektir, kanaatindeyiz. Temiz, duru kanaatimiz budur.

Arkadaşlar, bizim inkılâbımızı, gerek ona önderlik etmekte, gerek onu feyizli ve verimli kılmakta, Atatürk, en anlatıcı bir surette temsil etmektedir. Kadınları hakkından mahrum edilmekle, yarı yarıya kötürüm bir hale getirilen ulusumuzun üstünden bu baskıyı kaldırması, Atatürk'ün başlıca hizmetleri arasında sayılacaktır.

Yüksek heyetinizin şimdi gösterdiği tezahürü Türk ulusunun ilerlemesi ve yükselmesi için çalışan Yüce Önderimiz Atatürk'ün gayretlerini; sevgi ve saygılarla karşıladığınızın esaslı ve yeni bir delili olarak alıyoruz.

Arkadaşlar, fevkalade iyi işler başaran Büyük Meclis, bütün umutlarına erişmiş bulunuyor. Memlekete ettiğiniz hizmetlerin en parlaklarından birini bugün, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun tadili ile yapmış olacaksınız. Gelecek nesil dördüncü Büyük Millet Meclisi'nin büyük işlerini anarken, Türk kadınına bütün hakları vermek, kötü bir sistemin kendilerini karanlıkta bırakan usullerinden onları kurtarmak için gösterdiğiniz gayretleri daima şükranla, minnetle tekrar edecektir. Türk kadınının memlekete hizmetleri(ni), onun kurtuluşunu tamamlamakla taçlamış oluyorsunuz.

Arkadaşlar, heyeti umumiyesini yüksek onayınıza layık görürseniz, Türk ulusu içinde yeni bir devre açacak olan kanunun müzakeresine geçilecektir. Bu kanunun müzakeresi ile Türk kadınına memleketin şurasında burasında layık olduğu mevkii vermek için gösterilen tereddütleri zihinlerden silmiş olacaksınız. Türk kadını da, Büyük Millet Meclisi'nde memleketin mukadderatı hakkında söz söylemek, kanunların ve alınan tedbirlerin aile ve yurd için ameli ve faydalı olması hakkında kıymetli fikirlerini millete karşı ifade etmek fırsatını haklı olarak bulmuş olacaktır.[13]

Başbakan İsmet İnönü'nün Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını Türklerin kurtuluşunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda oynadığı rol ile kendisinin aldığını, bunu hak ettiğini vurgu-

layan bu konuşmasının ardından, Konya Milletvekili Refik Bey söz alarak başbakanı onaylayan şu konuşmayı yapmıştır:

> Çok değerli başkanın her işte olduğu gibi bunda da olgun ve içten gelen dolgun sözlerinden sonra sizleri üzmek istemezdim. Fakat görülecek iş o kadar büyük ve o kadar evrensel ki, bunun üzerinde duygularımı birkaç kelime ile yüksek saylavlara sunmak istedim.
>
> Büyük Türk Ulusu;
>
> Ne mutlu sana; dün senin olmayan, senden olmayan kötü adamlar, kötü idarelerin elinde öz varlığını ne söylüyor, ne de gösterebiliyordun. Yakından, uzaktan sana bakanlar senin özünü görmeden, bilmeden sana eksik gözle bakıyorlardı. Bu gün senin özünü, senin varlığını yine senin özünle acun uluslarına gösteren bir güç yetişti. O gücün, senin gücünün adını anarken, acunun sana gözleri kamaşarak baktığını görüyorum. Göğsüm sevinçle doluyor.
>
> Büyük Ulus Kurultayının saygı değer üyeleri,
>
> Dün bir evin pırtısı gibi değeri küçültülen Türk kadını durmadan yürüyen, olgunlaşan büyük inkılâbın bu atıma girmesiyle yepyeni bir acuna giriyor. Türk kadınını acun tanır. Erkekten hiçbir savaşta geri kalmamış, onunla omuz omuza yürümüş, onunla tarlada beraber çalışmıştır. Ekin kaldırırken, ineğini sağarken, yavrusuna ninni söylerken dahi erkekten ayrılmayan Türk kadını ulus işlerinde de yüksek varlığını göstermiştir.
>
> Baylar şimdi onayımıza verilen bu kanunla Türk kadını değeri olan yeri alıyor.
>
> Büyük ulusun yüksek kurultayı, bugün Yüksek Kurtarıcının önderliğinde vereceği kararla büyük inkılâbın değerli kıldığı büyük işlerden birisini daha yapmış olacaktır.
>
> Baylar, sevinelim, öğünelim, çünkü Türk'üz çünkü Atatürk'ümüz vardır. Ulus var olsun. Atatürk sağ olsun.[14]

Şebinkarahisar Milletvekili Sadri Maksudi Bey ise kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesini Türkiye'nin demokratikleşme yolundaki ilerlemesinin doğal bir sonucu olarak değerlendirmiş ve şunları söylemiştir:

> Saygılı Türkler, kadınlara siyasi hak verilmesi münasebetiyle kürsüye gelmem sizin vereceğiniz reylere tesir etmek için değildir. Zaten bu kanunun lehine rey vereceğinize eminim. Kürsüye çıkmamın sebebi; bu münasebetle

kadınların siyasi hakları hakkında bugün hukuk felsefesiyle uğraşan bilginlerin tebellür etmiş fikirlerini hulâsa etmektir.

Bu fikirlerin hulâsa edilmesi(nin) faydalı olacağına kaniyim. Baylar, kadınlara siyasi hak verilmesi meselesi öteden beri hukuk felsefesi ile uğraşan bilginler arasında mevzubahis olmuştur. Fikirleri çok işgal etmiş, uğraştırmıştır. Bu mesele kadınların zekâsı meselesi ile alakadardır. Kadınların zekâsı erkek zekâsına müsavi midir; değil midir, meselesi meydana çıkmıştır. Bu mesele üzerinde âlimler tamamıyla bitaraf olarak müteaddit noktalarda tetkikat yapmışlar ve kadınların zekâsı tamamıyla erkek zekâsına müsavi olduğunu ispat etmişlerdir ve bugün bunu ispat eden âlimlerin ileri sürdükleri deliller arasında hatırımda kalan birisini zikredeceğim. Baylar, en çetin ilimler riyazi ilimlerdir. Bütün ilimler arasından çetin olarak riyazî ilimler ileri sürülüyor. Riyazi ilimler sahasında temayüz etmiş olan şahıslar parmakla sayılacak kadar azdır. Baylar, iklidisler sırasında ismi zikredilecek olan sofyalardan biri kadındır. Kavaleski isminde Ruslaşmış bir Türk kadını vardır. Bu kadın İsveç darülfünunlarından birinde riyaziyat profesörü idi. Baylar, meselenin ilmi tarafı böyle iken her memlekette kadınların zekâsından şüpheyi tazammum eden bir takım fikirler vardır. Bu fikirler eski devirde bizim memlekette vardı, bugün kalmamıştır. Bu fikir şu idi: Kadınlar, güya zekâ cihetinden erkeklerden dûnmuş.

Baylar, bu mesele üzerinde uzun uzadıya tevakkuf etmeyeceğim. Fakat bir şey muhakkaktır: Herkes, bütün erkekler kendi analarının zekâsına, ferasetine, geniş görüşüne hayrandır. Kadınların ekserisi anadır. Buna göre bütün erkeklerin kadınların zekâsına, ferasetine inanmış oldukları ispat edilmiş demektir. Hiçbir erkek görmedim ki anasının ferasetine hayran olmasın. Onun için baylar, kadınlar hakkındaki menfi hükümler, düşünmeksizin kabul edilmiş fikirlerdir. Hakikatte erkekler kadınların zekâsını itiraf etmektedirler.

Şimdi gelelim baylar Türk tarihindeki kadınların rollerine: Başbakan gayet doğru olarak Türk tarihindeki Türk kadınlarının rolünden bahsettiler. Hakikaten baylar, her devirde Türk kadını daima siyasi hayata iştirak etmiştir. Bunun bin bir delili içinde ancak üç tanesini zikredeceğim: Biri Araplar tarafından Buhara havalisi zapt edildiği zaman Buhara Hanı (Toksad) reşit olmadığı için memleketi anası hatun idare ediyordu.

Orhun abidelerinde bahsedilen Kutluğun zevcesi Bilge Han ve Kültekin'in anası Bilge Hatun, Kutluk vefat ettikten sonra hükümet idaresine tesir icra etmişti.

Üçüncüsü; onuncu asırda Çin'e gelen seyyahlardan birisi Uygur Hanlarile siyasi mülakatlarda bulunurken bu müzakereye Uygur Hanının Hatunu da iştirak etmiştir. Kadınların siyasete iştiraki Türklerde bir ananedir.

Fiilen Avrupa'da bugün bu hakları vermiş memleketler var mıdır? Evet, üç milyon nüfusu olan Finlandiya. Bu küçük memlekette kadınlar siyasi hakkı 30 seneden beri haizdirler. Finlandiya'da amele lehinde, çocukluk, kadınlık lehinde çıkan kanunların ekserisi kadın mebusların teşebbüsü veya onların tesirile olmuştur. Finlandiya kadınların siyasi hakka iştirakinden çok memnundur. Bundan sonra İngiltere'de, Amerika'nın birçok yerlerinde kadınların siyasi hukukunun tanınmış olduğunu görüyoruz.

Rusya'da parlamento yoktur, kongrelere kadınlar da iştirak etmektedir.

Ancak bugün demokrasi rejiminden farklı rejimler tesis etmekte olan memleketlerde kadınlar siyasi haklardan mahrum edilmişlerdir. Kadınlara siyasal hakların verilmesi, Türkiye'nin demokratlık yolunda inkişafının tabii bir neticesidir. Ben bunun çok hayırlı bir teşebbüs olduğuna kaniyim. Türk zekâsına Türk kadınının zekâsının da katılması, eklenmesi çok hayırlı neticeler verecektir. Onun için hükümeti tebrik etmekle, sizin de rey vereceğinize emin olduğum için sizleri tebrik etmekle iktifa ediyorum.[15]

Konu ile ilgili söz alanlardan Sivas Milletvekili İsmail Mehmet "Baylar senelerden beri hizmet ettiğimiz Padişahlardan biz bu hakkı isteseydik Türk köylüsü, Türk kadını mebusluk hakkı isteseydi; mükâfat olarak bizi ya ipe çekerdi ya denize atardı. Şunu cümleye söylemek isterim ki Türk kadınları, Türk köylüleri! Sizin saadet yollarınız açıktır ve açılmıştır. Çünkü başımızda Atatürk'ümüz, başbakanımız vardır" diyerek Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenlere olan güvenini vurgularken Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce de kadınlara olan güvenini şu sözlerle ortaya koymuştur:

Arkadaşlar, yaratılışı, yaşayışı, mevcudiyeti kendi milletdaşları arasında, vatandaşları arasında hak birliği esasına dayanan Türk Teşkilât-ı Esasiyesinde bir gedik vardı. Bugün esasını kabul ettiğimiz birliğin yalnız gedik olan bir noktasını ikmal etmiş olmakla; milletin işlerine senelerden beri muvaffakiyetle ve katiyetle daima yürüyerek saadetle muvaffak olan Halk Fırkası bu vazifeyi dahi temin etmek faziletini göstermiş olmakla tarihin en parlak sayfalarına bir yaprak daha ilave etmiş oluyor.

Başkanımız, kadınlara bu hakkın verilmiş olduğunu ifade etmek doğru olmadığını, bilakis zaten mevcut olan bir hakkın bir şekil halinde tesbit edilmiş olduğunu söylemekle çok doğru yaptı. Nasıl doğru olmasın ki mefkûresi doğduğu andan itibaren erkekle ilerleyen, büyüdükçe içtimai vazifesi bazı

safhalarda erkeğe tefevvük eden, tarlasında ekici ve biçici, çocuğuna bakıcı, erkeğine yardımcı olan Türk kadını, en ağır yükü taşımak ve en büyük harplere iştirak etmek suretile uzun zamandan beri vatanperverliğini ve Türk kadınının kadınlık mefhumunu ispat ve irade etmiştir. Kendilerini tebcilden başka elimizden bir şey gelmez. Bu kanun müzakere edilirken dünyada duyulması icab eden saadetin en yükseğini duyuyorum. Gözümüzün önünde Cumhuriyet devrinin bütün terakki hamlelerini yaparken, kendilerini hayatlarımıza iştirak ettirdiğimiz kadınların; muallimlikte, hâkimlikte, harb ve darpta bizden geri kalmadıklarını görmekle ne kadar isabetli karar verdiğimizi cihana karşı göstermiş olduk. Bu kanunla çalışma hudutları evden, tarladan, dairelerden, mahdud belediye dairelerinden aşarak bütün Türkiye'ye şamil olmak üzere tevessü eden Türk kadınlarının omuzlarına aldıkları yük daha çok ağırlaşmıştır. Bu siyasi yükün ağırlığını kaldıracak kadar kabiliyetli ve faziletli olan Türk Hanımlarının bu saygıdan, yüksek kabiliyetlerinden, milletin bu siyasi sahada dahi istifade edeceğini düşünmek ve onların bu cihazlarda dahi faideli olmalarını temenni etmek elbette çok iyi olur. Onun içindir ki, bilhassa âmme hukukuna taallûk eden bir hakkın şimdiye kadar açık kalmış olan bir gediğini kapatmak yolunda bize verilen, daima arkasından gitmekle bütün milletin reha ve saadet bulduğu Atatürk'ün büyük direktifi ve onları takib ve tatbik edenlerin çalışmaları, kendilerine karşı gösterilen saygıları artırmakla beraber kadınlara karşı zaten mevcut saygı ve sevgimizi dahi artırmıştır.[16]

Bu tartışmalardan sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 11. maddeleri 258 milletvekilinin oyu ile değiştirilerek yirmi iki yaşını bitiren kadın erkek her Türk, milletvekili seçme hakkına kavuştu, otuz yaşını bitiren kadın erkek her Türkün de milletvekili olabilmesinin yolu açıldı.[17] Böylece Türk demokrasisi yeni bir mevzi daha kazandı. Türkiye Cumhuriyeti kendinden daha erken dönemde demokratik sistemlere geçen pek çok ülkeden çok daha önce siyasal alanda kadın ve erkek eşitliğini gerçekleştirmiş oldu.

Bu olay kuşkusuz Türk kadınlarını çok mutlu etti. Ankara Kız Lisesi öğretmenlerinin çağrısı üzerine, kadınlar 6 Aralık 1934'te saat 13.00'te bir toplantı yapıp elde ettikleri siyasal hakların yıl dönümünün her yıl kutlanmasını ve adının da *kadınlar bayramı* olmasını önermeyi kararlaştırdılar. Bu kararın ardından kadınlar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giderek meclis başkanlığına şu yazıyı sundular:

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi üzerine yapılan miting (İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, FK46G40B40)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na

Dün Büyük Millet Meclisi Türk kadınlarının saylav seçmek, saylav seçilmek kanununa onay verdi. Biz Türk kadınları bundan gönenç duyduk. Gerekli olan iş yapıldı. Türk kadını bundan sonra daha eyi anlaşılacaktır. Bu hakikati anlayan ortaya koyan, kanunla teyit eden Büyük Türk ulusunun mümessillerine minnet.

Ankara Halkevi'nde toplanan Türk Kadınları namına;

Afet, Mevhibe İnönü, Meveddet Özalp, Fitnat, Naşide, Macide R., S. Nevber, M. Yain, Melahat H. Esma, Naciye, Nedime Nuri, Makbule Eldemir, Zehra İhsan, Makbule Zaim, Süheylâ, Samiye, Azime, Nazire Özmen, Mediha Refik, Seza, Nezahat C. Savran, Ahter.[18]

İstanbul kadınlarını harekete geçiren ise Türk Kadın Birliği'nin şu duyurusu oldu:

Türk kadını!

Büyük Atatürk, Yüce Önder Türk kadınının hakkını verdi. Saylav seçmek ve seçilmek Büyük Ulus Kurultayınca kabul edildi.

Türk kadını unutma ki Türk içtimai hayatının temelisin. Buna İstiklâl Savaşı'nın kara günlerinde sırtında cephane taşıyarak kara sapanla toprak kazıyarak eriştin.

> Hız alan inkılâp da aldığın yerle kendi mevkiini kendin kurdun. Layık olduğun siyasi hak sana verilmiştir. Bu mesut günü bugün hep beraber kutlayacağız. Saat 10.00'da Beyazıt Cumhuriyet meydanına gel.
>
> Türk Kadın Birliği[19]

Bu duyuruya olumlu yanıt veren İstanbullu kadınlar Beyazıt'ta toplanarak seçme ve seçilme hakkının verilmesinden dolayı duydukları sevinci ortaya koydular. Kadın *Sözenler* nutuk söylediler, Atatürk'e, Büyük Millet Meclisi Başkanı'na ve CHP Genel Sekreterine telgraf çektiler. Taksim'e giderek Cumhuriyet Anıtı'na da çelenk koydular.

Kadınlar 10 Aralık 1934 akşamı radyoda İngilizce, Fransızca konferans vererek kendilerine tanınan hakkı dünyaya duyurdular.[20]

Türk kadınının hak ettiği hakkına kavuşması Müslüman ülkelerin kadınları arasında da yankı buldu. Örneğin Mısır Kadınlar Birliği, 18 Aralık'ta yaptığı toplantıda TBMM'nin Türk kadınına verdiği siyasal haktan dolayı Türkiye Hükümeti'ni kutlamayı kararlaştırmış ve bu konuda hazırladıkları bir mektubu başkanları Herda Şurair'in imzasıyla Mısır Türk elçiliğine sunmuştur.[21]

2.4. Seçim Yasası'nda Yapılan Değişiklik

5 Aralık 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilince, seçimlerin dayanağını oluşturan belgelerde de buna göre düzenleme yapmak gerekti. Malatya milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşı, 4 Aralık 1934'te *İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun* (Seçim Yasası'nın) bazı maddelerinde değişiklikler yapılmasını içeren bir teklif hazırladı. Buna göre "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri Türkiye Devleti halkından her kırk bin nüfusta bir kişi olmak üzere" seçilmesi istendi. Bir seçim çevresi kırk bin nüfustan az olsa bile yine de bir milletvekili seçilmesi, kırk binden yukarı olur ise 40.001'den 55.000'e kadar (1), 55.001'den 95.000'e kadar (2), 95.001'den 135.000'e kadar (3), 135.001'den 175.000'e kadar da (4) milletvekili seçilecekti. Seçim Yasası'nın 5, 11, 16, 23 ve 58. maddelerinde geçen 18 yaşını bitiren kaydı 21 yaşını bitiren şeklinde değiştirilecek,

adı geçen maddelerdeki (zükur) kaydı kaldırılıp yerine kadın-erkek sözcükleri eklenecekti. Ayrıca oy verirken oy veren kişinin kimliğinin belirlenmesi de zorunlu olacaktı.

Anayasa Komisyonu bu teklifi kabul etti ve TBMM Genel Kurulu'na sunulmasını kararlaştırdı. 5 Aralık 1934'te ivedilikle görüşülmesi kabul edilen teklifte sadece "yirmi iki yaşını bitirenler" şeklinde bir değişiklik yapıldı.[22] Bu değişikliğin ardından hükümet, 18 Aralık 1934'te İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda kimi değişiklikler yapmayı kararlaştırdı, bunun için dört maddeden oluşan bir yasa teklifi hazırladı. Teklifin gerekçesinde Anayasa'da yapılan değişiklikle kadınların da milletvekili seçme ve seçilme hakları kabul edilmiş olduğundan Seçim Yasası'nın milletvekili miktarını belirleyen 2. maddesinin de yeniden düzenlendiğine, bu çerçevede milletvekili sayılarının 20.000 yerine 40.000 nüfus esası üzerinden belirlendiğine dikkat çekildi. Aynı oranın ikinci seçmen miktarının belirlenmesinde de gözetilmesi gerektiği vurgulandı. Yine aynı miktarın elde edilebilmesi için kadın erkek ikinci seçmen sayısının belirlenmesinde var olan oranların bir misli artırılmasının ve bu oranlardan bahseden yasanın 21 ve 23. maddelerinin de bu çerçevede değiştirilmesinin gerekli olduğuna işaret edildi.[23]

Hükümetin bu gerekçesiyle birlikte tasarı Dâhiliye Encümeni'nde de incelenerek söz konusu değişikliğin "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevaddına Muadil 3 Nisan 1339 tarih ve 320 sayılı kanunun" 5. maddesinde değişikliğin yapılması uygun bulundu. Buna göre bir nahiyede kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için bir ikinci seçmen seçilecekti. Bu miktarı aşan nüfus için ise 600'e kadar (1), 601'den 1000'e kadar (2), 1001'den 1400'e kadar (3), daha fazlası için de buna göre bir düzenleme yapılacaktı.[24] Böylece yeni seçime gidilirken gerekli yasal düzenlemeler de tamamlandı, demokratik katılımın genişletilmesi yönünde ciddi bir adım daha atılmış oldu. Ancak uygulanan iki dereceli seçim yönteminden vazgeçilemedi.[25]

3. Seçim Çalışmalarının Başlaması

3.1. Nüfus Defterlerinin Hazırlanması

Her seçim döneminde olduğu gibi TBMM'nin V. Dönemi için de 5 Aralık 1934'te seçim kararı alındıktan ve bu karar Dâhiliye Vekâleti tarafından vali ve belediye başkanlarına iletildikten sonra, vilayetlerde yoğun bir çalışma süreci başladı. Zira seçimlerden olumlu sonuç alabilmek için oy kullanacak yurttaşların doğru tespit edilmesi, bunun için de nüfus defterlerinin yeniden hazırlanması gerekiyordu. Bu da valilere ve belediye başkanlarına verilmiş bir görevdi. Valiler ve belediye başkanları bu defterleri bastırdıktan sonra boş olarak bürokratik sıra içinde kaymakamlara, nahiye müdürlerine ve muhtarlara ulaştırıyordu. Muhtarlar belirli süre içinde bu defterleri yasal kurallara uygun olarak doldurduktan sonra Heyet-i Teftişiye'ye gönderiyordu. Burada da gerekli incelemeler yapılıp eksiklikler giderildikten ve çoğaltılması yapıldıktan sonra halkın incelemesi için tekrar muhtarlara gönderiliyor, onlar da halkın göreceği yerlere asıyordu. Halk gördüğü yanlışlığı Heyet-i Teftişiye'ye ileterek giderilmesini sağlıyordu. Böylece bir ilin nüfusu ve seçmen sayısı da saptanmış oluyordu. Ardından o seçim çevresinde çıkarılacak ikinci

seçmen sayısı hesaplanıyordu. Bu seçimde kadınlara da oy verme hakkı tanındığı için ikinci seçmen hesaplanmasında değişiklik yapıldı ve her 400 nüfusa bir ikinci seçmenin seçilmesi kuralı getirildi.

Bu seçim döneminde daha meclis seçim kararı almadan önce seçim hazırlıkları başlamıştı. Örneğin İstanbul'da 15 Kasım 1934'te toplanan şehir meclisinde milletvekili seçiminin ne zaman olacağı bilinmemesine karşılık, Heyet-i Teftişiye'nin oluşturulması önerilmiş ve bu da Daimi Encümen Heyet-i Teftişiye olarak kabul edilmiştir. Böylece daha meclis seçim kararı almadan Heyet-i Teftişiye de oluşturulmuş oluyordu.[1] 17 Kasım 1934'te ise belediyede bütün kaymakamların katıldığı bir toplantı yapılmış ve seçim hazırlıkları görüşülmüştür.[2]

İstanbul Valiliği ise seçim defterlerinin doldurulması konusunda görevlilere yardımcı olmak amacıyla bir broşür hazırlamış ve kaymakamlıklara göndermiştir. Nüfus defterleri mahalle ve köy muhtarları tarafından doldurulup nahiye müdürlüklerine teslim edilecekti. Meclisin seçimlerin yenilenmesi kararının Dâhiliye Vekili tarafından 9 Aralık 1934'te vilayetlere bildirilmesinden sonra seçim çalışmaları resmîleşti ve hız kazandı. Zira Dâhiliye Vekili 15 Şubat'a kadar seçimin tamamlanmasından yanaydı.[3] Başbakanlık da seçim çalışmalarının hızla bitirilebilmesi için memurların, valiler ve kaymakamlar tarafından çalıştırılmasına izin verdi (6 Aralık 1934).[4]

Anayasa'da ve Seçim Kanunu'nda değişiklikler yapıldığı için nüfus defterlerinin buna göre hazırlanması gerekiyordu. Bu çerçevede kadınların adlarının nüfus defterlerine yazılması ve seçmen yaşı yükseltildiği için defterlerin buna göre doldurulması gerekiyordu. Defterlerin itiraza yol açmayacak şekilde hazırlanmasına özen gösterilmesini isteyen[5] Dâhiliye Vekâleti, 13 Aralık 1934'te vilayetlere ve umumi müfettişliklere gönderdiği yazıda Esas Defterleri'nin 16 Ocak 1935'e kadar tamamlanmasını, 22 Ocak'ta da askıya çıkarılmasını istedi.[6] Nüfus defterleri 12 Aralık ile 18 Aralık tarihleri arasında tamamlanarak Heyet-i Teftişiye'ye verildi, illerin çıkaracakları milletvekili sayısı da saptandı.[7]

3.2. Seçilecek Milletvekili Sayısının Belirlenmesi

12 Aralık'tan başlayarak Heyet-i Teftişiye'ye teslim edilen[8] ve incelenen nüfus defterleri 22 Ocak 1935'te askıya çıkartılmaya başlandı.[9] 15 gün askıda kalacak defterlere yurttaşlar itiraz edebilecekti. Bu süre sonunda da illerin nüfusu ile seçim bölgelerinden çıkacak ikinci seçmen ve milletvekili sayıları belirlenmiş olacaktı.[10] Nitekim nüfus defterleri üzerinden yapılan hesaplamalarda ülke nüfusunun 15.338.415 kişi,[11] seçmen sayısının ise 8.054.184 kişi olduğu saptandı.[12] Buna göre ülkeden toplam 37.792 ikinci seçmenin ve 399 milletvekilinin seçilmesi gerekiyordu.[13]

Geçen seçimden bu yana kimi illerin nüfusu artarken, kimi illerin nüfusu da azalmıştı. Ayrıca Artvin, Hakkâri, Şebinkarahisar, Aksaray ve Cebelibereket vilayetleri de kaldırılmış bunların nüfusları çevre iller arasında paylaştırılmıştı.[14] Bunun yanında Çoruh ve Seyhan adında iki vilayet oluşturulmuştu. Buna göre Dâhiliye Vekâleti yeni bir çalışma yaparak illerin çıkaracakları milletvekili sayısını yeniden saptadı:[15]

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Bey 15 Aralık'ta parti örgütüne gönderdiği bir yazıda nüfus defterleri hazırlanır hazırlanmaz vilayetlerin kadın ve erkek nüfus sayılarının ve çıkarılacak milletvekili sayılarının bildirilmesini istemişti.[16]

Vilayetin Adı	1935 Esas Defterdeki Sayı	İkinci Seçmen Sayısı			Çıkarılacak Milletvekili Sayısı
		Kadın	Erkek	Toplam	
A.Karahisar	280.061	66	639	705	7
Amasya	128.684	25	290	315	3
Ankara	507.479	136	1144	1280	13
Antalya	255.055	118	525	643	7
Aydın	241.379	91	513	604	6
Balıkesir	481.024	215	996	1211	12
Beyazıt	97.779	22	203	225	3
Bilecik	129.499	50	267	317	3
Bolu	255.417	91	549	640	7
Burdur	107.434	34	210	244	3
Bursa	444.145	120	955	1075	11

Vilayetin Adı	1935 Esas Defterdeki Sayı	İkinci Seçmen Sayısı			Çıkarılacak Milletvekili Sayısı
		Kadın	Erkek	Toplam	
Çanakkale	191.384	109	344	453	5
Çankırı	177.634	30	415	445	5
Çoruh	315.234	100	699	799	8
Çorum	290.280	75	657	732	7
Denizli	296.284	112	623	735	8
Diyarbakır	193.332	132	568	700	7
Edirne	160.108	51	338	389	4
Elaziz	295.229	107	429	536	5
Erzincan	159.152	62	330	392	4
Erzurum	375.782	101	815	916	10
Eskişehir	177.417	87	347	434	5
Gaziantep	283.740	57	647	704	7
Giresun	271.810	93	544	637	7
Gümüşhane	184.202	39	421	460	5
Isparta	156 700	42	352	394	4
İçel	207.826	76	448	524	5
İstanbul	675.913	218	1422	1640	17
İzmir	481.893	207	1007	1214	13
Kars	286.709	103	593	696	7
Kastamonu	359.027	133	726	859	9
Kayseri	297.089	87	659	746	8
Kırklareli	128.237	41	278	319	3
Kırşehir	143.659	62	258	320	4
Kocaeli	295.794	123	604	727	8
Konya	575.899	201	1204	1405	15
Kütahya	353.486	99	793	892	9
Malatya	358.064	89	762	762	9
Manisa	418.725	135	875	875	11
Maraş	204.238	54	348	348	5
Mardin	256.812	31	612	612	7
Muğla	195.427	111	393	393	5
Muş	145.933	31	240	240	4
Niğde	255.446	114	523	523	7
Ordu	256.384	118	521	521	7

Vilayetin Adı	1935 Esas Defterdeki Sayı	İkinci Seçmen Sayısı			Çıkarılacak Milletvekili Sayısı
		Kadın	Erkek	Toplam	
Samsun	309.897	113	625	738	8
Seyhan	312.754	121	639	760	8
Siirt	141.226	47	277	324	4
Sinop	191.556	57	418	475	5
Sivas	400.348	132	823	955	10
Tekirdağ	187.620	57	394	451	5
Tokat	287.911	94	564	658	7
Trabzon	364.233	102	774	876	9
Urfa	279.775	73	522	594	7
Van	123.335	50	258	308	3
Yozgat	245.408	86	498	584	6
Zonguldak	312.308	127	647	774	8
Toplam	15.419.176	5267	32.525	37.792	399

Türkiye'nin en kalabalık kenti olan İstanbul'un nüfusunun 649.410 kişi[17] olduğu ve yeni yasaya göre İstanbul'dan 1634 ikinci seçmenin seçilmesi gerektiği hesaplandı. Bunun kazalara göre dağılımı ise şöyle olacaktı:[18]

Kaza adı	İkinci Seçmen Sayısı
Adalar	13
Bakırköy	48
Beşiktaş	108
Beykoz	37
Beyoğlu	371
Eminönü	178
Fatih	348
Kadıköy	119
Sarıyer	52
Üsküdar	113
Çatalca	80
Silivri	60
Şile	35
Kartal	32
Yalova	36

Dâhiliye Vekâleti'nin yetkilileri seçim hazırlıklarıyla uğraşırken Cumhuriyet Halk Partisi örgütleri de ikinci seçmen adaylarını belirlemeye çalışıyordu. Zira bu seçim döneminde de ülkede Cumhuriyet Halk Partisi dışında herhangi bir parti yoktu.

3.3. İkinci Seçmen Adaylarının Belirlenmesi

Yürürlükteki seçim mevzuatına göre seçim iki aşamada gerçekleşiyordu. İllerin nüfus sayısı ve oy kullanacak seçmen sayısı saptandıktan sonra her ilden, her kazadan çıkacak ikinci seçmen sayısı hesaplanıyordu. Yasaya göre her siyasal örgüt ikinci seçmen adayı gösterebilirdi. Teorik olarak bu mümkün olsa da uygulamada bu kural işlemiyordu. Çünkü ülkede tek partili bir sistem vardı. Cumhuriyet Halk Partisi dışında siyasal örgüt yoktu. O nedenle ikinci seçmen adaylarını da o belirliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul'da çeşitli meslek gruplarından, bürokratlardan ve mebuslardan belirlediği ikinci seçmen adaylarını Aralık ortalarından başlayarak açıklamıştı.[19] Örneğin Ankara'dan ve Ankara'ya bağlı nahiyelerden 51'i kadın, 281'i erkek olmak üzere 332 kişilik bir ikinci seçmen listesi yayımlanmıştı.[20]

Ankara ikinci seçmenleri arasında Atatürk, İsmet İnönü, Kâzım Özalp, Recep Peker, Celal Bayar, Afet İnan, Ali Çetinkaya, Cemal Uybadın gibi dönemin ünlü kişilerin yanında birçok bakan, milletvekili, belediye meclisi üyesi, Ticaret Odası üyesi gibi kişiler de vardı. Ayrıca ustabaşılardan, okul müdürlerinden ve gazetecilerden de ikinci seçmenlere yer verilmiştir. Taşrada ise daha çok halk üzerinde etkin olan ve partiyle yakın ilişki içinde bulunan kişiler ikinci seçmen adayı olarak belirlenmiştir.

Seçimlerden önce CHP genel merkezi tarafından *CHF İdare Heyeti Reisliklerine* gönderilen ve *Gizlidir* ibaresi yer alan bir yazıda (23 Aralık 1934) şu uyarılar yapılmıştır.

> 1. Alınan haberlere göre ikinci müntehip seçiminde ve mebus intihabı işlerinde çok uyanık olmaklığımızın gerekli olduğu anlaşılmıştır. Ezcümle bazı muhaliflerin müstakil mebusluk için beyannameler dağıttıkları, kürsülerde intihap propaganda nutukları atmaya hazırlandıkları bildiriliyor. Komünistlerin de bilhassa Halkevi gibi fikri sahalarda, komünist mebus seçtirmeğe savaşacakları anlaşılıyor.

2. Bunun için bilhassa ikinci müntehip olacakların şahıslarında çok dikkatli davranılmasını ve halkı iğfal edecek muhalif veya komünistlerin yapacakları propaganda veya nutuklara lüzumu gibi ve derhal mukabele etmek ve bunların söz ve hareketlerinin önüne geçmek üzere her türlü tertibat ve tedabir alınmasını bu tamim muhteviyatından münasip surette kaza teşkilatımızın da haberdar edilerek uyanıklıklarının artırılmasını ve bu işte de mahalli idare amirleriyle sıkı temas ve işbirliği yapılmasını dilerim.[21]

3.4. İkinci Seçmenlerin Seçimi

Her ne kadar, her nahiyeye bir sandık konulması zorunlu ise de Heyet-i Teftişiye üyeleri ve Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet İdare Heyeti halkın kolayca oylarını kullanabilmeleri için nüfusu kalabalık yerlere birden çok sandık koyma kararı almış ve sandıkların konulacağı yerleri de saptamıştır.[22]

Seçimi bir eğlenceye dönüştürebilmek ve herkesin gönül rahatlığı içinde oylarını kullanabilmesini sağlamak için de valilikler gerekli önlemleri almıştır.

Ayrıca radyoda seçim hakkında her akşam konferanslar verilmiş, seçim bölgelerinde halkı aydınlatıcı konuşmalar yapılmıştır.[23] Sokaklara, ulaşım araçlarına, sinemalara, tiyatrolara ve okullara seçimle ilgili afişler asılmış, halk hatipleri seçim konferanslarına başlamıştır. 17 Ocak akşamı saat 19.00'da ise İstanbul Radyosu'nda bir seçim gecesi programı yapılmış, şehir bandosu konser vermiş, Karmen Operası'ndan bazı parçalar çalınmış, ardından Meliha Sözen seçim hakkında bir konuşma yapmıştır. İffet Oruz şiir okumuş, şehir meclisi üyesi Galip Bahtiyar Göker Bey seçim hakkında yurttaşları bilgilendirmiştir. Şişli nahiyesinde Meliha Avni, Beşiktaş'ta Vecihe Firdes, Fatih'te Hasena Hanımlar da birer konferans vererek halkı aydınlatmaya çalışmışlardır.[24]

Sandıkların konulacağı yerler süslenmiş, ayrıca hatiplerin konuşma yapması için de bir kürsü yerleştirilmiştir. Hatipler; seçimden, seçimin öneminden ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaptıklarından bahsederek partinin propagandasını yapmışlardır.[25]

İkinci seçmen seçim süresi illerin takdirine bırakılmıştı. Örneğin İstanbul'un merkez ilçelerinde seçim 3 gün, mülhakatta 4 gün sü-

rerken,[26] Ankara'da bir günde bitirilmesi kararlaştırılmıştı. İstanbul İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi, ikinci seçmen seçimlerine şehir sınırları içindeki kazalarda 18 Ocak'ta başlanıp 20 Ocak akşamı bitirileceğini, oy sandıklarının konulacağı yerlerin kaza, nahiye merkezlerinden, polis karakollarından ve mahallenin çeşitli yerlerine asılan defterlerden öğrenilebileceğini bir bildiriyle halka duyurmuştur.[27]

İstanbul Belediyesi, ikinci seçmen seçimini 18 Ocak 1935 saat 07.00'de davullar çaldırarak başlatmıştır. Görevliler tarafından sandıklar saat 07.00'de açılmış, boş olduğu gösterildikten sonra kapatılarak mühürlenmiş saat 08.00'den itibaren de seçmenler oylarını kullanmaya başlamıştır. Sandık başında bir sandık memuru, üç kâtip, mahalle temsilcileri, fırka ocak başkanları ve idare heyetleri ile nahiye idare heyetinden bir üye bulundurulmuştur. Sandıklar akşam 18.00'de kapatılmış ve aynı heyet önünde mühürlenip en yakın karakola teslim edilmiş; sabah mühür kaldırılıp oy verme işlemine kaldığı yerden devam edilmiştir.

Vali ve Belediye Başkanı Muhiddin Bey, Parti Vilayet İdare Başkanı Cemal Tunca, Parti Vilayet İdare Heyeti üyeleri, kaza reisleri, belediye müfettişleri, Heyet-i Teftişiye üyeleri sandık bölgelerini gezerek halkla sohbet etmiş; sorunlarını dinlemiş, çözümler üretmişlerdir.

İstanbul merkezde seçimler 20 Ocak Pazar akşamı, mülhakatta ise 21 Ocak Pazartesi akşamı bitmiştir. Merkezdeki sandıklar kaymakamlıklara götürülerek oylar orada tasnif edilmiştir.

Oy verme işlemi sürerken Üsküdar İskele Meydanı'nda toplanan halk ve esnaf tezahüratta bulunmuş, kalabalık içinde kadınlar da yer almıştı. Üsküdar Halk Partisi başkanı Mecdi Bey bu seçimin önemini belirten bir konuşma yapmış, halk "Yaşasın Cumhuriyet, Varolsun Atatürk" diyerek coşkusunu göstermiştir. Ardından parti merkezine gidilmiş, burada da Üsküdarlı kadınlardan Necile Tevfik bir konuşma yaparak kadınların elde ettikleri seçim hakkı üzerinde durmuştur.[28] Kimi yerde ise halk hatipleri sandık başlarında halkı teşvik edici konuşmalar yapmıştır.[29]

Bu seçimlerde Rum ve Ermeni Patrikleri de Türk yurttaşı olarak ikinci seçmen seçimlerine katılmış ve Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına oylarını vermiştir.[30]

Ülkedeki ikinci seçmen seçimi 25 Ocak 1935 günü tamamlanmıştır.[31]

4. Seçime Katılım

Bu seçime katılım öncekilere oranla daha yüksek olmuştur. Bunun en önemli nedeni, kuşkusuz kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkıdır. Söz konusu hakkı alan kadınlar siyasal örgütlerde yer almaya başlamış ve her yerde kendini göstermiştir. Basın organları da bu gelişmeyi desteklemiş ve kadınların seçim meydanlarına inmesi doğrultusunda yönlendirici yazılar yazmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan şu yazı bunun somut örneğidir:

> Yurttaşlar sandık başına
>
> Saylav seçiminin ilk safhasına bugün giriyoruz. Cumhuriyet'in hepimize vermiş olduğu seçim hakkını kullanmış olmakla bu yüksek rejimin mefhumunu iyice kavradığımızı göstermek borcumuzdur. Kadın erkek hepimiz sandık başına koşmalıyız. Bu hem siyasal hem de medeni bir vazifedir. Cumhuriyet vatandaşlığı haklarını tanımak, onları kullanmakla teeyyüd eder.
>
> Cumhuriyet Halk Fırkası bu hakları kullanmak için her tarafta lazım gelen tertibatı aldı, çalışıyor. Bizler de ona göstereceğimiz tehalükle zâhir olmalıyız.
>
> Bu sefer kadın yurttaşlarımız da seçmek ve seçilmek hakkını kazandılar. Kendilerine bu hakkı sağlayan rejime karşı şükran borçlarını seçime geniş bir tarzda iştirak etmek suretiyle ödeyeceklerdir.
>
> Yurttaşlar! Sandık başına![1]

Gerçekten de o günün koşullarının öngördüğü tüm propaganda yöntemleri kullanılarak halk, sandık başına getirilmeye çalışılmıştır.[2] Bu çabanın sonucunda da Ankara'da 249.016 seçmenden 217.782'si (%87,4'ü) oyunu kullanmış, CHP'nin adaylarını seçmiştir.[3] İstanbul'da 400.272 seçmenden 342.790'ı oyunu kullanmıştır (%85,6). Oy kullananlardan 167.021 seçmen kadındır; kadınlarda seçime katılım %48,7'dir. Erkeklerde seçime katılım ise %46'dır.[4]

Edirne merkez kazalarıyla Kavaklı'da da halkın %90'ı oyunu kullanmıştır.[5]

İzmir'de 82.358 seçmenden 70.044'ü oyunu kullanmıştı (%93,5). Bunun 33.600'ü erkek, 36.000'i kadındır.[6] İzmir kazalarında 855'i erkek, 151'i kadın, merkezde 152'si erkek 56'sı kadın olmak üzere 1214 ikinci seçmen seçilmiştir.[7] Ayvalık'ta, 12.153 seçmenin 3810'u kadın, 4529'u erkek olmak üzere 8339 seçmen oyunu kullanmış (%68,61) ve 14 kadın, 40 erkek olmak üzere 54 ikinci seçmen seçilmişti.[8]

Yurddaşlar, sandık başına

Saylav seçiminin ilk safhasına bugün girmiyoruz. Cumhuriyetin hepimize vermiş olduğu seçim hakkını kullanmakla bu yüksek rejimin mefhumunu iyice kavradığımızı göstermek borcundayız. Kadın, erkek, hepimiz sandık başına koşmalıyız. Bu hem siyasal, hem de medeni bir vazifedir. Cumhuriyet vatandaşlığı, hakkımızı tanımakla, onları kullanmakla teeyyüd eder.

Cumhuriyet Halk Fırkası, bu hakları kullanmamız için her tarafta lâzım gelen tertibatı aldı, çalışıyor. Biz'ler de onu, göstereceğimiz behemehâl zâhir olmalıyız.

Bu sefer, kadın yurddaşlarımız da seçmek ve seçilmek hakkını kazandılar. Kendilerine bu hakkı sağlıyan rejime karşı şükran borçlarını seçime geniş bir surette iştirak etmek suretile ödiyeceklerdir.

Yurddaşlar! Sandık başına!

(Cumhuriyet, *18 İkinci Kânun 1935*)

Zonguldak'ta ise 157.211 seçmenden 123.933'ü oyunu kullanmıştır (%78, 83). Bunun 66.114'ü kadın, 57.819'u erkektir.[9] Antalya'da %60, Erzurum'da %84,8, Çankırı'da %60,1 seçime katılım olmuştur. Mevsimin kış olmasına karşın halkın bu düzeyde katılımı, özellikle kadınların haklarını kullanmada ne kadar istekli olduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Yukarıda çeşitli gazetelerden derlenen veriler *Cumhuriyet* arşivinde bulunan kimi verilerle çelişmektedir. *Cumhuriyet Arşivi*'nde bulunan belgeye göre, 1935 seçimlerinde vilayetlerin birinci seçmen sayısı, oylamaya katılan seçmen sayısı ve katılım oranları şöyledir:[10]

Vilayetin Adı	Birinci Seçmen Sayısı			Oya Katılan Seçmen Sayısı			Katılım oranı
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
A.Karahisar	79.810	67.568	147.388	52.466	48.364	100.830	68,4
Amasya	35.985	32.011	67.996	23.510	19.989	43.499	63,9
Ankara	132.914	116.102	249.016	111.620	106.162	217.782	87,4
Antalya	Y	Y	141.773	42.194	42.880	85.074	60
Aydın	61.721	62.089	123.810	44.025	42.166	86.19	69,6
Balıkesir	Y	Y	248.099	94.838	89.489	184.327	74,2
Beyazıt	21.709	21.338	43.047	16.778	20.338	37.116	86,2
Bilecik	39.005	32.034	71.039	21.882	23.945	45.827	64,5
Bolu	76.623	60.923	137.546	46.304	38.871	85.175	61,9
Burdur	36.639	28.905	65.544	16.355	18.171	34.526	52,6
Bursa	129.040	112.959	242.466	100.639	89.898	190.537	78,5
Çanakkale	51.270	49.469	100.739	33.964	34.363	68.327	67,8
Çankırı	52.896	47.444	100.340	30.997	29.399	60.396	60,1
Çorum	Y	Y	165.044	45.897	61.673	103.570	62,7
Çoruh	83.046	72.058	155.104	29.052	35.753	64.805	41,7
Denizli	81.550	75.165	156.715	41.394	39.903	81.297	51,8
Diyarbakır	67.884	62.403	130.290	39.230	45.643	84.873	65,1
Edirne	40.913	41.196	82.109	28.455	33.129	61.584	75
Elaziz	59.253	53.427	112.680	36.890	37.892	74.782	66,3
Erzincan	Y	Y	73.743	27.690	24.817	52.507	71,2
Erzurum	Y	Y	187.590	79.190	80.032	159.222	84,8
Eskişehir	52.976	55.364	108.340	35.658	38.658	74.316	68,5
Gaziantep	Y	Y	165.841	48.316	69.287	117.603	70,9
Giresun	81.835	69.399	151.234	40.673	50.281	90.954	60,1
Gümüşhane	Y	Y	82.608	31.322	35.674	66.996	81,1
İçel	Y	Y	106.401	42.902	37.601	80.503	75,6
Isparta	Y	Y	83.899	33.942	29.089	63.031	70,9
İstanbul	201.714	198.558	400.272	167.021	157.769	342.790	85,6
İzmir	138.983	121.590	260.573	85.492	94.249	179.471	68,8
Kars	Y	Y	124.850	35.388	48.879	84.267	67,4
Kastamonu	Y	Y	187.147	53.378	48.938	102.316	54,6
Kayseri	75.982	64.291	140.273	45.083	48.695	93.778	66,8
Kırklareli	33.316	34.443	67.759	16.655	22.591	39.246	57,9

Vilayetin Adı	Birinci Seçmen Sayısı			Oya Katılan Seçmen Sayısı			Katılım oranı
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
Kırşehir	Y	Y	71.885	21.981	24.460	46.445	64,6
Kocaeli	Y	Y	136.146	47.887	50.046	97.933	71,9
Konya	160.431	143.381	303.812	120.619	111.316	231.935	76,3
Kütahya	100.730	83.972	184.702	72.815	66.747	139.562	75,5
Malatya	Y	Y	363.908	56.889	69.776	126.665	34,8
Manisa	Y	Y	228.971	73.871	90.900	164.721	71,9
Maraş	Y	Y	124.854	26.842	31.111	57.953	46,4
Mardin	79.189	60.475	145.664	46.114	43.646	89.760	61,6
Muğla	Y	Y	109.221	332.563	28.582	61.145	55,9
Muş	Y	Y	66.327	16.896	27.087	43.983	66,3
Niğde	67.236	57.270	124.506	41.764	40.103	81.867	65,7
Ordu	Y	Y	123.505	34.280	34.199	68.479	55,4
Seyhan	Y	Y	158.468	57.876	56.562	114.438	72,2
Samsun	Y	Y	153.862	41.563	41.725	83.228	54
Siirt	39.602	35.601	75.205	23.940	27.330	50.670	67,3
Sinop	62.056	45.694	107.750	34.934	34.588	69.522	64,5
Tekirdağ	45.791	50.577	96.368	17.752	29.069	46.821	48,6
Tokat	83.871	58.670	142.541	55.305	47.382	102.687	72
Trabzon	106.063	71.408	177.471	51.759	53.737	105.496	59,4
Urfa	96.568	88.863	185.431	53.139	71.043	124.182	66,9
Van	Y	Y	66.136	25.915	29.553	55.467	83,8
Yozgat	Y*	Y	108.865	35.487	43.480	79.967	73,4
Zonguldak	89.453	67.758	157.211	66.114	57.819	123.933	78,8
Toplam	2.566.054	2.242.405	8.054.184	2.655.455	2.754.859	5.411.204	67,1

* Y. veri yok

5. Milletvekili Seçimi

5.1. Bağımsız Adaylar

Seçimin olduğu ülkelerin çoğunluğunda siyasi parti adayları yanında bağımsız adaylık hakkı da yurttaşlara tanınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi bağımsız aday uygulamasının yararını görmüş olacak ki bu seçimde de öncekinde olduğu gibi 16 ilden birer milletvekilliği adaylığını boş bırakmıştır. Böylece bu illerden bağımsız milletvekillerinin seçilip meclise gelmesini, dolayısıyla küçük bir grup da olsa mecliste bir muhalefet odağı yaratmayı ve hükümet üzerinde bir baskı unsuru oluşturmayı arzulamıştır. Bu nedenle de bağımsız milletvekili adaylığı önem kazanmıştır. Başlangıçta bağımsız milletvekili sayısı 16 olarak belirtilmesine karşın bu karar daha sonra değiştirilmiştir. Zira Kütahya, Tokat ve Yozgat'tan da partili milletvekili adayı gösterilmiştir. Böylece bağımsız milletvekili kontenjanı verilen il sayısı 13'e düşmüştür.[1]

Bağımsız milletvekili adaylarını; "kadın milletvekili adayları," "Türk ve Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarından milletvekili adayları" ve "Cumhuriyet Halk Partisi dışında kalan kişilerin milletvekili adaylıkları" olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.

5.1.1. Kadın Milletvekili Adayları

Kadın hareketinin içinde olmasına karşın Cumhuriyet Halk Partisi'nin adayları içinde yer alamayan Eski Kadın Birliği başkanı Nezihe Muhiddin,[2] Şaziye Berrin, Hatice Çiftçi ve Hacer Nihat Hanım gibi[3] kimi kadınlar, bağımsız olarak adaylıklarını koyarak şanslarını denemek istemiştir.

Nezihe Muhiddin Hanım, Halk Partisi üyesi olduğu için partinin programı dışında bir program hazırlamamıştır. Bursa'dan bağımsız adaylığını koyan Hatice Çiftçi ise köyün, köylünün toprağının, ürünlerinin korunması konusunda on beş maddelik bir proje hazırlamıştır. Milletvekili seçildiği takdirde bu proje doğrultusunda çalışacağını belirtmiştir. Özellikle köylünün aydınlatılması için bir kültür savaşının açılmasını, hububatın öğütülmesinde kalburun mutlak surette kullanılmasını, köy sularının düzenlenmesini, kaza doktorunun köylü ile sıkı surette temasının sağlanmasını, ilaç fiyatlarının kontrol edilmesini, her yüksekokul mezununun bir yıl süre ile hiç olmazsa on köylük bir nahiyede zorunlu hizmete tabi tutulmasını öngören bir seçim bildirgesi yayımlamıştır.[4] Kastamonu'dan adaylığını koyan Hacer Nihat Hanım da on beş yıllık meslek hayatında çok öğrenci yetiştirdiğini, onların hayata atıldıklarını ve kendi geleceklerini temin ettiklerini belirttikten sonra düşüncelerini şu sözlerle ortaya koymuştur:

> Memleketimin dertlerini çok yakından bildiğim ve tanıdığım için belki memleketime muallimlikten daha değerli bir iş yapabilirim düşüncesiyle saylav olmak istiyorum. Esasen on sene evvel Kastamonu ilk tedrisat meclisinde Türkiye'de ikinci kadın olarak seçildim. Maarif Eminliği Kurumları varken, Eminlik İnzibat Meclisinde tek kadın bendim. Merhum Necati'nin vekilliği zamanında Kastamonu muallimleri namına Ankara Eminlik mıntıkası meclisine murahhas giderek Ankara Lisesi'nde verilen 500 kişilik ziyafette söz söylediğim gibi, Kastamonu'da fırsat buldukça halka nutuklar söyleyerek kardeşlerimize en çok faydalı olan bilgilerin ve inkılâp ülkülerinin temelini kurmağa çalıştım. Başmuallimi bulunduğum mektebimde halka ilk defa olarak kadınlı erkekli müsamereler verdim. İnkılâp ülkülerini tamamıyla kavramış bir kadınım. Benim şimdiye kadar yaptığım bu işler yapılan eşsiz inkılâplar yanında

çok değersizdir. Ben bugün bu saydığım çok küçük inkılâp işini unutarak yalnız doğru özlü, yüce ülkülü bir kadın sıfatı ile bu işe girmek istedim.

Her şeyden önce şunu söyleyeyim ki, ben Büyük Millet Meclisine hiçbir zaman şahsi bir menfaat ümit ederek girmek niyetinde değilim. Memleketim için çalışmak istiyorum. Bittabi memleketim olan Kastamonu'nun dertlerini çok yakından biliyorum ve bu dertlerle yakından alakadar olacağım. Maheza şimdiden fazla bir şey söylemeyi zaid addediyorum.[5]

Ne yazık ki bağımsız milletvekili adayı olan kadınlardan hiçbiri milletvekili seçilememiştir.

5.1.2. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşlardan (Azınlıklardan) Aday Olanlar

Bu seçim döneminde azınlıklardan da milletvekilinin mecliste bulunması kararlaştırılınca birçok azınlık mensubu Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı milletvekili olmak için ilgili yerlere başvurarak yasaların kendilerine verdiği hakları kullanmak istemiştir. Bunlardan bazıları programlarını yayımlayarak düşüncelerini ortaya koymuştur.

Tıp Fakültesi öğretim üyeliği de yapmış olan Dâhiliye uzmanı Dr. Abravaya, Niğde'den milletvekili adayı oldu. *Cumhuriyet* muhabiriyle yaptığı söyleşide azınlık temsilcisi olarak değil, Türk yurttaşı olarak adaylığını koyduğunu belirterek "Ben bir Türk yurttaşıyım ve öteden beri bu gaye ile yürümüştüm. Bu defa saylavlığa namzetliğimi koyarken de ancak Türk ulusunun bir saylavı olmak şerefine nail olmak istedim. Bu şerefli vazife hakkında nokta-i nazarım budur" dedi ve programından da kısaca söz etti.

Dr. Abravaya, milletvekili seçilirse *çok faziletkâr* olarak niteleddiği Türk doktorlarının haklarını savunacağını, Türk doktorluğunu yükseltmek için çaba göstereceğini, sosyal alanda da faydalı olmaya çalışacağını söyledi.[6] Kimi basın organının kendilerini *azınlık namzeti* göstermelerine itiraz etti ve "benim nazarımda bir Ahmet ne ise bir Avram da odur" diyerek kendisinin eşit yurttaş olduğunu vurguladı, dolayısıyla da temsil ettiği kesimin de eşit Türk yurttaşı olduğu mesajını verdi.

Ankara'dan bağımsız adaylığını koyan Dr. Taptas ise Rum cemaatine mensup, saygın bir doktordu. Kulak-burun uzmanıydı. Dürüst

bir insan olarak tanınmıştı. Ankara Vilayeti Heyet-i Teftişiyesi'ne şu dilekçeyle aday olduğunu bildirdi:

> Ankara Vilayeti Heyet-i Teftişiye Reisliğine
>
> Aşağıda yazılı programımdaki şartlar içinde Ankara vilayetindeki müstakil mebusluğuna namzetliğimi koydum. Namzetliğimi ve programımı ikinci müntehiplere ve kazalar teftiş heyetlerine bildirmenizi rica ederim.
>
> Programım şudur: Ben azınlık mümessili değil, Türk ulusunun mebusu olmak istiyorum ve buna her zaman sadık kalarak mecliste çalışacağım. Programımın ikinci mühim maddesi de cumhuriyetçiliktir. Bu rejimin muhafazasına son nefesime kadar çalışacağım. Yurdumuzun maddi ve manevi menfaatına, sevgili ve kıymetli vatanımızın daha ziyade yükselmesine var kuvvetimle çalışacağım.
>
> Dr. Taptas[7]

Afyonkarahisar'dan adaylığını koyan Berç Keresteciyan ise Ermeni cemaatine mensuptu. Osmanlı Bankası Galata Merkezi müdürlüğü yapmıştı. İyi bir maliyeciydi. Hilâl-i Ahmer genel merkez üyeliğinde bulunmuştu. Keresteciyan, Afyonkarahisar Vilayeti Heyet-i Teftişiye Reisliği'ne şu dilekçeyle başvurarak milletvekili olmak istediğini belirtti:

> Bu defa yapılan saylav seçimi için vilayetinizden müstakil mebusluğa namzetliğimi koyuyorum. Namzetliğimi ve programımı vilayetiniz ikinci müntehiplerine kaza Heyet-i Teftişiye reisliklerine bildirmenizi rica ederim.
>
> Programım şudur: Ben Türk yurttaşıyım. Bu memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir. Nasıl ki kahraman askerler memleketin müdafaasına çalışırlar ve hayatlarını memleket için feda etmeğe hazırdırlar.
>
> Benim kanaatimce benim gibi cumhuriyetçi yurttaşların da memleketin idari işlerinde tekmil kuvvetleriyle çalışmaları samimi hislerinden biridir.
>
> Ben yüce Atatürk'ün tesis ettiği cumhuriyetin bir ferdiyim. Daima cumhuriyetin idamesi ve yükselmesi için kendimce bir hattı hareket çizmişimdir. Cumhuriyetin teessüsünden beri yüce Atatürk'ün yüksek kumandası altında ve saygıdeğer Halk Fırkası'nın çizdiği devletçi, milliyetçi, laik, inkılâpçı, halkçı programındaki esaslarla on sene zarfında büyük terakkiler ve harikalar yapılmış ve yapılmaktadır.

Cumhuriyetin teessüsü pek parlak neticeler vermiş ve bu muvaffakiyet dünyanın her tarafına aksetmiştir. Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk (situvayesi) yani yurttaşı olarak namzetliğimi koyuyorum. Tabidir ki intihabımdan sonra memleketin menfaatine olarak düşündüğüm prensipleri Büyük Millet Meclisi kürsüsünde açıkça söyleyeceğim. Bu programımı beğenen yurttaşlarımın bana rey vereceklerinden eminim. Ve ona göre heyetinizin ikinci müntehiplerine iş bu programımı bildirmenizi rica ederim.

Türkiye Hilâl-i Ahmer mümessillerinden ve Osmanlı Bankası sabık müdürü.
Berc Keresteciyan
3 Şubat 1935[8]

Berc Keresteciyan'ın milletvekilliği için başvurması Türkiye'de yaşayan Ermenileri sevindirmiştir. Çünkü bu olay Türkiye Ermenilerinin de vatanın siyasal işlerine fiilen katılmalarına olanak sağlıyordu. Vahan Sürenyan'ın belirttiği gibi,

Bu suretle gayrimüslim Türklerin ulusal Türk varlığını tam manasıyla benimsemiş oldukları canlı bir şekilde ortaya çıkmış oluyor(du). Bu itibarla Türk inkılâbının prensiplerini tatbik ederek, maddî, manevî, içtimaî sahada vatanî vazifelerini yapmaktan çekinmeyen Türk Ermenileri bu gayretlerinin takdir edildiğini görmekle büyük bir sevinç içinde bulunuyordu.[9]

İstamat Zihni Özdamar (Eskişehir) da tanınmış Rum avukatlardandı. Eskişehir Vilayeti Heyet-i Teftişiye Başkanlığına şu başvuruyu yaparak programını ve milletvekili olma isteğini belirtmişti:

Bu defa yapılan saylav seçimi için vilayetinizden müstakil mebusluğa namzetliğimi koyuyorum. Namzetliğimi ve programımı vilayetiniz ikinci müntehiplerine kaza Heyet-i Teftişiye reisliklerine bildirmenizi rica ederim.

Programım şudur:

Öteden beri güttüğüm mefkûre ve gaye peşinde yürürken, engel olacak azlık mümessili değil, ulusun saylavı olarak seçilmek istiyorum. Mecliste de bu gayeyi takip edeceğim. Koyu milliyetperver Türk Ortodoksuyum, Türk yurttaşıyım. Cumhuriyetçi olmakla beraber devletçi, halkçı, laik ve inkılâpçıyım. Bütün emelim sırf Türklüğe, Türk Cumhuriyeti'ne bütün kudretimle çalışmaktır.

> Daha küçüklüğümden beri büyüdüğüm Türk mekteplerinde ve Türk topraklarında aldığım vatan ve Türk duygularını rehber yaparak daima ulu önderimizin çizdiği hatlar ve çizgiler içinde vakfı nefsetmeği namus borcu bilirim.

Bodrumlu İstamat Zihni Özdamar[10] İstamat Bey Akşam gazetesi muhabirinin "Mecliste nelerle meşgul olacaksınız" sorusuna şu yanıtı vermiştir:

> Bence bir mebus memleketin her bucağı ile hatta bir karış toprağıyla bile alakadar olmalıdır. Hukukçu olmak itibariyle evvelemirde mesleğim dahilinde bana teveccüh edecek işlerle meşgul olacağım. Fazla olarak en zevkime giden işlerden biri bize bütün nimetleri bahşeden toprak ve köylü işleriyle meşgul olmaktır. Kabil olursa memleketin en tenha köşelerine gidip köylü Mehmetçiklerimizle görüşeceğim, onların ihtiyaçlarını, arzularını dinleyeceğim.
>
> Sonra Türkçemizin kökleşmesi için çalışmak tasavvurundayım. Çünkü ırk meselesi tetkik edilirse görülür ki bu toprakta yaşayanların aslı tamamen Türktür. Lisanımızın da Türkçe olması gayet tabidir. Sonra mekteb ve maarif işleriyle meşgul olmak en büyük emelimdir. Mekteb denince yalnız kuru bir bina kasdetmiyorum. Mekteb ve pedegojiye hakkıyla vakıf muallimlerden bahsediyorum.[11]

Darülfünun ve mülkiye mektebi eski hocalarından olan ve İstanbul'dan adaylığını koyan Kevork Simkeşoğlu ise şöyle diyordu:

> Gözümü açtığım günden beri ününü, dilini, temiz ülküsünü benimsemiş ve ölmez varlığı ile yaşamış olduğum sevimli yurdumda azlıklara da değer verilerek onlardan Cumhuriyetçi, ulusçu ruhu taşıyanların da saylavlığa çağırılacağını duydum, sevindim.
>
> Azlık çokluk saylavı yoktur. Türk saylavı vardır. Bunun için güzel yurdumun Büyük Ulus Kurultayına saylavlık namzetliğimi koyarken böyle yürekten bir dilek, böyle gerçekten bir bağlılıkla durum almak isterim.[12]

Avukat Avram Naum (İbrahim Nom) ise İstanbul'dan aday oldu ve şu bildiriyi yayımladı:

Ben birçoklarınızın bildiği tanıdığı eski avukat ve şair Avram Naum yeni isim ve soyadımla İbrahim Nom karşınıza geçiyorum. Beni bilenlerinizin derhal kabul edeceği ve bilmeyenlerinizin sorup öğreneceği bir şaibesizliğim ve bir merdliğim ve senelerce arkamda taşıdığım bütün bir fazilet ve meziyet-i hamulemle, bu memleketin bütün geçmiş ıstırablarından kalben hissetmiş bütün saadet anlarına ruhen iştirak etmiş, sizinle beraber yüreği meserretten hoplamış, hep sizinle beraber yürümüş, halis muhlis bir Türk sıfatıyla sizden yine size, memleketinize hizmet etmek fikir ve azmiyle beni İstanbul müstakil saylavlığına intihap etmenizi teklif ve temenni ediyorum.

Beni toprağınızın kendi öz toprağım gibi bütün ananelerine sadık kalmış, dilinizi, kültürünüzü ta en küçük yaşımdan beri benimsemiş bu memleketin öz bir evladı gibi telakki ederek bu temenni ve teklifimi kabul ile hem bana layık olduğum bir mükâfata erişmekliğime, hem de memleketinizin menfaatlarını diğer fırka mebuslarınızla beraber hemfikir, hem his olarak ulus kürsüsünde, ulus camiasında budunun dâhil ve haricinde müdafaa etmekliğime fırsat bahşedeceğinizi bihakkın ümid ediyorum.[13]

İbrahim Nom Bey, bağımsız milletvekilliği konusundaki düşüncelerini de açıkladı; bağımsız milletvekilliğinin cumhuriyetçi ve milliyetçi olmak ve Cumhuriyet Halk Partisi programının dışında ve serbest olmakla beraber ulusal çalışmayı güçlendirecek düşünceler üretmek anlamına geldiğine işaret etti. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi mensubu bir milletvekili nasıl kendi kanılarına aykırı gelen fikirleri, eylemleri eleştiriyorsa, bağımsız milletvekili de aynı şekilde hareket etmeliydi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaptığı işlere bakıldığında partinin programını benimsememek mümkün değildi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin boş kontenjan bırakması, programından emin olduğunun da göstergesiydi. Bu program ülkenin gereksinimleri göz önüne alınarak sürekli geliştirildiği için önceki mecliste bulunan kimi bağımsız milletvekili de bu partinin programına meyletmişti. İbrahim Nom Bey, hukukçu olması nedeniyle, seçilirse, mecliste yasa işleriyle yakından ilgileneceğini de sözlerine eklemiştir.[14]

Bağımsız olarak adaylığını koyan diğer Müslüman olmayan Türk yurttaşları arasında Skar Padriyadi, Doktor İpokrat, emekli Mülkiye Müfettişi Mihran Boyaciyan, Avukat Palyati, Avukat Diyamandi Keçeoğlu, Doktor Emil Orfanidis, Kevork Simkeşoğlu, Andonaki Kalaki, Aynacı Sarpa ve Skar Padriyadi de yer almıştı.

5.1.2.1. Türk ve Müslüman Olmayan Yurttaşların (Azınlıkların) Milletvekili Adaylıkları ve Yunan Basını

Bu seçimlerde azınlıklardan da milletvekili seçileceğinin belli olması üzerine, kimi Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının bağımsız milletvekili olarak adaylıklarını koyması Yunanistan'da rahatsızlık yaratmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Aydın mebusu olarak bulunmuş olan ve Yunanistan'da Muavenet-i İçtimaiye Nazırılığı yapan Emonolidis bu konu ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. *Patris* gazetesi bu yazıyı yayımlarken şöyle bir giriş yapmıştır:

> Papa Eftim'in avenesinden birinin mevcud olmayan Türk Ortodoksluğunu! temsil etmek üzere saylav olması Patrikhane meselesini yeniden ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin bu kararından sonra Patrikhanenin mevkii daha müşkülleşmiştir. Eski Muavenet-i İçtimaiye Nazırının bu meseleye dair yazdığı makaleyi dercediyoruz.[15]

Yazısının başında Ruhanilerin görev alanı dışında dini giysi giyilmesinin yasaklanması kararını eleştiren, bunun Patrikhane sorununa dönüştüğünü belirten Emonolidis, son günlerde büyük bir boyut kazandığını iddia ettiği kıyafet sorununun, Fatih'in İstanbul'u aldığı günlerdeki buhrandan daha tehlikeli olduğunu iddia etmiş, "Patrikhaneyi kurtarmak için Kıbrıs'a ya da Aynoroz'a taşınmasından başka çıkar yol kalmadığını" belirtmiş ve "bu müesseseye Vatikan gibi bir şekil verilmesini" önermiştir.[16]

Nea gazetesi ise "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iki Rum mebusun girmesini memnuniyetle selamlayacaktık. Fakat bunlardan birinin Papa Eftim'in adamı İstamat Zihni olduğunu gördük ve mecliste yalnız bir saylavın Rumların vekili olacağını anladık. Diğeri Papa Eftim çetesini temsil edecektir" dedikten sonra Papa Eftim'e hakaret etmiş ve Türkiye'den, başkalarının millî hislerine daha fazla hürmet göstermesini istemiştir.

Proiye gazetesi ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin kimi yerlerde milletvekili kontenjanını boş bırakmasını eleştirmiş ve boş yerlerden bağımsız milletvekili olmak için aday olacak azınlık mensuplarının

"azlıkları değil, Türk milletini temsilen saylav olacaklarını ilan ettiklerini, Millet Meclisi'ne azlıkların seçilmesi diye bir mesele" olamayacağı görüşünü dile getirmiştir. "Halbuki bu mesele mevcuddur," dedikten sonra Yunanistan'ı örnek vererek "Trakya'daki Türk azınlıkları(nın) Atina parlamentosunda ve Âyan(ın'da) saylavlara malik iken neden İstanbul'daki Rum azınlığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde saylavlara sahib olmasın?" diye sormuştur.[17] Oysa Cumhuriyet yöneticilerinin aldığı bu karar Türkiye'de azınlık-çoğunluk sorununun kalmadığının açık bir kanıtıydı. Yunanistan'a en dikkat çekici yanıtı Berc Keresteciyan vermişti. Zira o, Atatürk devrimleri sayesinde *azlık* ve *gayrimüslimlik* kalmadığını, Türk yurttaşlığının *teessüs* ettiğini kıvançla gördüğünü söylemiş ve Yunan gazetelerinin ortaya attığı düşüncelerin doğru olmadığını vurgulamıştır.[18]

5.1.3. Diğer Bağımsız Adaylar

Bağımsız milletvekili seçileceği önceden basına sızmış olmasına ve daha sonra resmiyet kazanmasına karşılık 4 Şubat'a kadar sadece Ali Fuat Paşa'nın (Konya), Halil Bey'in (Muğla), Hüseyin Hüsnü Bey'in (İzmir), Galip Kemâli Bey'in (İstanbul) adaylıkları belli olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi adayları açıklanınca bu partiden aday olma beklentisi içinde olup da beklentileri gerçekleşemeyen kişilerin de bağımsız olarak adaylıklarını açıkladıkları görülmüştür.

İstanbul'dan General Refet Paşa, eski Maarif Müdürü Saffet Bey, Komisyoncu Necmi Güneş, tarih öğretmenlerinden İhsan Şerif, Mürettipler Cemiyeti Reisi Cemal Dönmez, Ziya Molla, Mithat Paşaoğlu Ali Haydar, Memduh Erden, Doktor Habib, İsmail Şefik, Mehmet Rıfat, Kadıköylü tüccarlardan Hasan Sarp, makine uzmanı Mühendis Ali Fethi, Abdi Mehmet Remzi, Mehmet Rıfat Özberk, Ali Fethi Deniçe, Ali Rıza, Elektrik Şirketi memuru Sadık, Balıkesir Mağazası sahibi Hasan Beyler de demokratik haklarını kullanarak adaylıklarını açıklamışlardır.

Sivas'ta boş bırakılan adaylık için eski İttihad ve Terakki Partisi Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bleda, İzmir'den eski Milletvekili Ha-

lil Bey, eski Moskova Sefiri Galip Kemâli Söylemezoğlu, eski Atina Elçisi Saffet Bey, Doktor Mustafa Ali Bey, Filozof Hidayet Keşfi Bey, Çiftçi Mustafa İbrahim, Raif Nezihi, İzmit'ten Ali İhsan Paşa bağımsız aday oldular.[19] Eski İzmir Milletvekili Hüsnü Bey Muğla'dan aday olurken Ali Fuat Paşa adaylık için Konya'yı tercih etmiştir.

Bağımsız adaylardan Kadıköylü tüccarlardan Hasan Sarp ise yayımladığı seçim bildirisinde yaşamında hiçbir partiye girmediğini, bundan sonra da girmeyeceğini belirttikten sonra şöyle devam etmiştir:

> Burada gözetlenecek ve tenkit edilecek program ve umdeler değil, programa aykırı ve engel görünen şeyleri özden tenkit ve fırkalı arkadaşları uyarmaktır. Zira fırka saylavları her ne de olsa fırka prensip ve disiplinine sıkı bağlılıkları yönündedir. Bunun için eğer İstanbul Halk Fırkası seçmenleri fırkalarının bu okuntu ve isteklerinde birleşik ve duygu yönünden benimle birleşik iseler ben bu yardımı yapmaktan ve yerinde taşı gediğine koymaktan çekinmeyeceğime söz veriyorum.[20]

Galip Kemâli Bey, Cumhurbaşkanı "Atatürk'ün beyannamesindeki yüksek ulusal düşüncelere derin bağlılığı(nı) göstermek için cumhuriyetçi ve milliyetçi sağlam bir demokrat ülküsüyle" bağımsız milletvekilliği için adaylığını koyduğunu açıklamıştır. Ayrıca otuz bir yıllık memuriyet hayatının olduğunu, Millî Mücadele sırasında Roma'da görev yaptığını, son on iki yıllık yaşamında yurduna sonsuz sevgi ile Cumhuriyet'e de içtenlikle bağlandığını belirtmiştir. "Ulus kürsüsünde yalnız yurt kaygusu ile açık münakaşa yolunda yürüyerek büyük önderimizin memleketimizde hakiki bir demokrasi(nin) yerleşmesi yolundaki büyük ülküsüne candan" hizmet edeceğini de vurgulamıştır.[21] Sivas'tan adaylığını koyan Mithat Şükrü Bleda da başvuru dilekçesinde[22] "Ben İttihad ve Terakki Kâtib-i Umumisi idim, memleketime hizmette kusur etmedim. Bu defa Atatürk'ün bana güvenine dayanarak, Sivas müstakil mebusluğuna adaylığımı koyuyorum. Lazım gelen muamelenin ifasını rica ederim" diyerek adaylığını açıklamıştır.

İzmir'den adaylığını koyan Doktor Mustafa Ali ise şu programı yayımlamıştır:

İzmir'in saygıdeğer seçmenlerine,

Yurttaşlarım, Demokrasiye bakan inançlarımın temel taşı rey pusulalarının hürriyetidir. Ulusal ülküm, yalnız Türkiye demek olmadığı besbelli olan büyük Türk elinin ekonomik ve siyasal birliği ve bütünlüğüdür.

Sizin siyasal erginliğinize dayanarak İzmir saylavlığına kendi başıma namzetliğimi koyuyorum.

Gücünü yurt kaygısından ve izgilik (adalet) duygusundan alan açık ve ölçülü bir tenkidden eyilik umuluyorsanız içinde söz söylenebilen biricik kutlu yerin, ulus kurultayının kapısını bana da aralık ediniz.

İstanbul için 20 aday başvurmuştu. Cumhuriyet Halk Partisi bunlar arasından Refet Paşa'nın seçilmesini istemiş ve bu isteğini de şu duyurusuyla ikinci seçmenlere iletmiştir:

Mütekaid General Refet'in Fırkamızın İstanbul'da boş bıraktığı müstakbel saylavlık için namzetliğini koyduğunu öğrendik.

Fırkamızdan ayrılık fikirleri tarihimizde belgeli olan bu zatın Meclis'te aradığımız serbest münakaşa için bir suje olacağını umarız. Bu maksatla Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Reislik Divanı, fırkanın İstanbul ikinci müntehiplerinin mütekaid General Refet'e rey vermelerini iltizam eder.[23]

Nitekim bu bildiri etkili olmuş, Yeni Türkiye'nin lider kadrosu içinde bulunmuş; fakat bir süreden beri meclis dışında kalmış olan Refet Paşa bu seçimler sonunda Meclise girme olanağı elde etmiştir.

5.2. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Çalışmalar

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçim kararı aldıktan sonra ülkede siyasal yaşamın canlanması gerekirdi. Ancak 1935'te böyle bir canlanma olmadı. Zira gelişmiş bir demokrasinin olmazsa olmazlarından olan çok partililik henüz Türkiye'de yerleşmemişti. 1924'te ve 1930'da yapılan denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışında herhangi bir parti yoktu. Dolayısıyla siyasal yaşamı da Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki hareketlilik belirliyordu.

CHP, 10-18 Mayıs 1931'de üçüncü kongresini yapmış, yeni parti programını kabul etmişti. Bu kongrede parti tüzüğü de yeniden göz-

den geçirilmiş, müfettişlikler kaldırılmış, idare heyetlerinin görevleri artırılmıştı. Ayrıca gereken yerlerde idare heyetlerine halkevleri açma görevi de verilmişti.[24]

Üçüncü Kongre'den sonra parti yönetim kurulu partinin siyasal ve toplumsal propagandasını yapmak ve halkla daha iyi ilişki kurulmasını sağlamak için *A, B, C, D* olmak üzere dört grup altında 13 büro oluşturmuştur. Bunlardan *B Grubu* içinde yer alan 5., 6., 7. ve 8. bürolara, partinin seçim propagandasını yapma ve halkı aydınlatma görevi verilmiştir.[25] Parti amaçlarını halka daha iyi ulaştırabilmek için 22 Eylül 1931'de *Halk Hatipleri* teşkilatını kurmuş ve bu konuda hazırladığı bir yönergeyi de mülki birimlere göndermiştir.[26]

Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra 1932'de kurulmaya başlayan *Halkevleri* de partinin düşüncelerini halka taşımada önemli bir işlevi yerine getirmeye başlamıştır.

Daha önce açıklandığı gibi 5 Aralık 1934'te kadınlar da seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştu. Ancak bu hakkın kullanılabilmesi için kadınların siyasal yaşamın içine alınması gerekiyordu. Bu düşünceyle CHP Genel Sekreteri Recep Peker şu duyuruyu yayımlayarak kadınların partide aktif görev almalarına olanak sağlanmasını istemiştir:

> Kadınlarımızın saylav seçimlerine girmeleri yasası çıkınca fırkamıza yeni görevler düşüyor. Seçim iki dereceli olduğu için ikinci seçmenler arasında kadınların da bulunması gerekir. Bunun için de kadınların fırkamıza kayıtları lazımdır. İyi vasıflı kadın üyelerin artmasıyla fırkamız hem şereflenecek ve hem de güçlenecek. Kadın arkadaşlarımızın sayılarının arttırılması gerekir. Birkaç değil çok kadın fırkanın ikinci seçmeni olmalıdır. Belediye seçiminde nisbeten az kadın üye seçilmesi fırka merkezini üzmüştür. Biz kadınlara sözde bir seçim hakkı vermek için değil, erkek arkadaşları gibi aslında yüksek olan, Türk kadınını pek samimi olarak devlet idaresine katmak için bu yola girdik. Halkevlerinin zaten seçim hakkıyla ilgili olmayan çalışmalarında da kadınlara verdiğimiz yer dardır. Kadınları yalnız devam edici değil, çalışıcı olarak Halkevleri hayatına yığınla ortak ettirmemiz lazımdır. Bu günlerde bütün teşkilatın birden çalışarak kadınları fırka içine alma yolunda yoğun çaba göstermesini kabul ve kayıt işlerinin kolaylaştırılmasını isterim.[27]

Bu genelgeden sonra gerek ikinci seçmen, gerekse parti üyesi olan kadınların sayısı artmış, Parti İdare Heyetine ilk kez Zonguldak'tan Kâniye Selahattin Hanım seçilmiştir.[28]

Anayasa ve Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklere paralel olarak 1935 yılında ilk kez kadınların da milletvekili adayı olarak gösterilmelerine başlanmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi bir yandan bu konuda toplumun tavrını öğrenebilmek, öte yandan da kadınları seçime hazırlayabilmek için *Kadın Saylav Olursa* başlıklı bir anket hazırlamış ve pek çok kadına göndermiştir. Kadınların, milletvekili olmaları halinde neler yapacaklarını sorgulamıştır.[29]

5.2.1. Adayların Belirlenmesi

Yurttaki ikinci seçmen seçimi 26 Ocak 1935'te bitmişti. İçişleri Bakanlığı milletvekili seçimlerinin 8 Şubat'ta tüm yurtta yapılmasını kararlaştırmış ve bunu vilayetlere bildirmişti. Bunun üzerine Heyet-i Teftişiyeler bir program hazırlayarak ikinci seçmenlerin oylarını nasıl kullanacaklarını saptamıştı.

Milletvekili olabilmek için ya Cumhuriyet Halk Partisi tarafından aday gösterilmek ya da bağımsız olarak adaylığın konulması gerekiyordu. Önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimde de milletvekili olmak isteyen 2000'den fazla yurttaş Cumhuriyet Halk Partisi'ne başvurmuştu.[30] Milletvekili adaylarını belirleme yetkisi parti genel başkanlık divanında olmasına karşın Mustafa Kemal Paşa bu sorumluluğu arkadaşlarıyla paylaşmayı yeğlemişti.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk, V. Dönem seçimlerini İstanbul'dan yönetmeyi tercih etmiş ve Ankara'dan İstanbul'a giderek Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmiştir (22 Ocak 1935).

Başbakan İsmet İnönü bakanlarla bir toplantı yaptıktan sonra, 31 Ocak akşamı parti Genel Sekreteri Recep Bey, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, parti umumi heyeti üyelerinden Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Bey, parti Başkâtibi Ziya Bey ile birlikte milletvekili adayları konusunda görüşmek üzere İstanbul'a gitmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi *Genel Başkanlık Divanı* 1 Şubat 1935'te

Atatürk'ün başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda toplanarak şu kararları almıştır:

1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni milletvekili adaylarını belirlemek üzere, Umumi Reislik Divanı, Fırka içtüzüğü uyarınca Fırka Umumi Heyeti ve Fırka Meclis Grubu İdare Heyeti ile görüşmeyi kararlaştırmıştır.
2. Seçim dolayısıyla ulusa yayınlanacak seçim bildirisini görüşmek üzere de İcra Vekilleri Heyeti Dolmabahçe Sarayı'na davet edilmiştir.
3. Fırka İdare Heyetleriyle İcra Vekilleri Heyeti 2 Şubat saat 11.00'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanacaktır.[31]

Bu karar üzerine, Cumhuriyet Halk Partisi Başkan Vekili İsmet İnönü, 1 Şubat'ta şu bildiriyi yayımlayarak fırka idare heyetini toplantıya çağırmıştır:

CHF Umumi Reislik Divanı yeni saylav namzetleri hakkında istişare için fırka idare heyetlerinin 2 Şubat 1935 Cumartesi saat 11.00'de toplanmasına karar vermiştir.[32]

CHP başkanlık divanı ile genel idare heyeti, fırka meclis grubu idare heyeti ve hükümet üyeleri 2 Şubat 1935'te Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında toplanmış; seçimde izlenecek politikayı, seçim sırasında işlenecek konuları, millete yönelik yayınlanacak bildiriyi, bağımsız milletvekillerinin seçileceği yerleri ve bunların sayılarını tartışmıştır. Bunun yanında azınlık unsurlardan da bağımsız mebus seçilmesi için CHP'nin azınlık adaylara yardımcı olması kararlaştırılmıştır.[33]

Atatürk de 3 Şubat 1935'te Cumhuriyet Halk Partisi örgütlerine ve ikinci seçmenlere yönelik şu bildiriyi yayımlamıştır:

Şubatın sekizinci cuma günü yapılacak saylav seçimi işleri üzerinde çalışan Fırka Umumi Reislik Divanı yeni mecliste de müstakil üyelerin bulunmasına imkân vermek için Fırka namzet listesinde 16 boş yer bırakmaya karar vermiştir. Aşağıda yazılı vilayetlerin her birinde birer saylavlık yer için Fırkadan namzet gösterilmeyecektir.

Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber fırkamız programından başka bir programla ve fırkalı olmanın tabii kayıdları dışında serbest çalışacak

samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkitler ve söyleyecekleri mütalealarla milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz. Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık tecrübe fırka esaslarımızın ve fırka hükümeti çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkitlerle karşılaştırılmasına fırsat vermiş ve yurttaşların siyasal olgunluğunu arttırmıştır. Her gün her vesile ile düşündüklerini ve yaptıklarını fırka içinde ve fırkalılar arasında olduğu kadar iyi ve temiz, bütün yurttaşların da murakabesine arzetmeği vazife sayan fırkamızın bu kararını bildirirken fırka teşkilatımızdan ve fırkalı ikinci müntehiblerden yukarıda yazılı vasıftaki müstakil namzetlere rey vermelerini isterim.

Birer saylavlık yeri boş bırakılacak olan yerler şunlardır:

Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu.[34]

Bu bildiriden de açıkça anlaşıldığı gibi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, geçen dönemde uyguladığı ve yararını gördüğü *müstakil mebus* seçimi uygulamasını bu seçimde de sürdürmeyi uygun bulmuştur.[35] TBMM'de küçük de olsa bir muhalefet grubunun olmasını yararlı bulan Atatürk, böylece siyasal iktidarı hesap verecek bir duruma getirmeye, meclisi demokratik tartışma ortamına alıştırmaya çalışmıştır.

Ayrıca bu seçimde, Cumhuriyet Halk Partisi, örneği pek olmayan bir adım daha atarak din ve köken ayrımına bakmaksızın Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının da (azınlıkların) TBMM'ye girmelerine olanak sağlamıştır. Cumhuriyet'in öngördüğü yurttaşlık bilincinin pekişmiş olduğunu gösteren bu adım, aynı zamanda azınlıkları da oldukça mutlu etmiştir. Zira Rum yurttaşlar, hükümete gönderdikleri telgrafta "Hükümetimizin bu kararını canı yürekten alkışlıyoruz. Biz Rum ekalliyetlerini bundan daha ziyade sevindirecek bir karar tasavvur edilemezdi" diyerek mutluluklarını ifade etmişlerdir.[36]

5.2.2. Seçim Bildirisinin Yayımlanması

Atatürk'ün başkanlığında 2 Şubat'ta Dolmabahçe Sarayı'nda başlayan toplantıya 3 Şubat'ta da devam edilmişti. Başvurular gözden geçirilerek milletvekili adayları saptanmıştı.[37] Toplantının

ardından hükümet üyelerinin büyük bölümü ile Cumhuriyet Halk Partisi umumi heyet üyeleri Ankara'ya dönerken İçişleri ve Dışişleri Bakanlarıyla Başkanlık Divanı üyeleri İstanbul'da Atatürk'ün yanında kalmışlar ve seçimleri buradan izlemeyi kararlaştırmışlardır. Hazırlanan milletvekili adaylarının listesi de 4 Şubat'ta Anadolu Ajansı'na verilmiş ve 5 Şubat 1935'te Atatürk'ün şu bildirisiyle kamuoyuna açıklanmıştır:[38]

Sevgili Yurttaşlarım;

Büyük Millet Meclisi'nin yeni saylav seçimine girerken, geçen dört yılın işlerini gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bu suretle çetin yıllarda bana ve önderi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'na destek olan ve doğru yolu gösteren güveninizin yerinde olduğu kolaylıkla anlaşılmış olacaktır.

Genel Sıkıntı

1930 ve 1931 yıllarından beri acun, hiç ayırd tanımıyan genel bir sıkıntı içindedir. Her yerde ürünlerin fiatları düşmüş olduğu halde alıcılar azalmış, ticaret muvazeneleri bozulmuş; iş hacimleri daralmış, en sağlam paralar sarsılarak düşmüş ve düşürülmeğe mecbur kılınmıştır. Bizim yurdumuz bu sarsıntılara bilhassa maruz bulunuyordu. Çünkü ticaret ve tediye muvazenesi öteden beri açık bulunduğu halde ziraat maddelerinin fiat düşkünlüğü ve yurdun geniş ölçüde sınaî mamulâta olan ihtiyacı, alış veriş açığını daha ziyade artıracaktı. Bu zorluklar ve ihtimaller yüzünden, ülkede genel sıkıntı, mali olarak da ağır tesirler yapacağından, Devletin Hazinesi gittikçe daha fazla darlığa maruz bulunuyordu.

Uluslararasında Kuşku

Bu çetin şartlar, her alanda, yeni kurumlar yapmaya mecbur olan yurdumuzda açılmayı ve ilerlemeyi durduracak mahiyette idi. Bütün bu çetin şartlara şu gayet mühim noktayı da katmak gerektir: Geçen dört yıl içinde, uluslararası durum yeni ve derin bir buhrana girmiş ve uluslararasında kuşku ve güvensizlik şiddetle kendisini hissettirmiştir.

Geçen dört yıl içinde, ben ve fırkam, ulusun başlıca bu meselelerini halletmek vazifesinde idik. Bugün yüksek katınıza açık alınla çıkıyoruz. En nazik ulus davalarını, en isabetli tedbirlerle en doğru yollarda takib ettiğimiz ve her alanda müsbet neticeler aldığımız kanısındayız.

Ekonomi Alanında Yapılanlar

Ekonomide, ticaret muvazenesini temin edecek ve ulusun satın alma kabiliyetini koruyacak tedbirler bulundu. Bu güzeyde iş ve değişme hacım-

larının daralması, nisbetle birçok ülkelerden önce durdurulmuştur. Yurt için yeni kazanç yolları bulmaya verilen ehemmiyet, hızla iyi ve hayırlı tesirini hissettirmeye başladı. Geniş ölçüde sanayileşme hareketi, Devletçe ve ulusça alınan yeni durumun en belli vasfıdır.

Bugün zirai ve sınai ürünlerimizin fiyatlarında düşkünlük durmuş, hatta genel olarak yükselme başlamıştır. Zirai ve sınai ürünlerimizin miktarları dahi, çok ülkelerde azalmaya ve azaltılmaya mahkûm olduğu halde, bizde, bir artma göstermektedir. Yetiştiriciyi meyus etmeyecek kanaatli bir fiat ile ürün artımı yeni ekonomi düzenimizin sağlam temellerinden ve mutlu ayırdımlarından biri olmak yolundadır.

Bütçemiz Açıksızdır

Ekonomik tedbirlerin doğruluğu ve sağlamlığı ulusun genel yaşayışında ve her şeyden önce Devletin maliyesinde müsbet tesirini derhal gösterdi. Şiddetli ve sert tasarruf tedbirlerile muvazenesi temin olunan Devlet bütçesi 1931'den sonra her yıl muvazene içinde artmaya başlamıştır.

Birçok vergiler ıslah edilmiş, hatta indirilmiş olduğu halde, tahsilatta ve bütçe yekûnunda artma kabiliyeti görülmesi sağlam bir mali bünyenin ve ekonomik ahvalin her yıl daha ziyade eyileşmesinin en müsbet belgesidir.

Barış Yolunda Yaptıklarımız

Uluslararası güvensizlik ve kuşku devrinde biz, büyük Türk ulusunun yüce menfaatlerine en uygun tedbirleri büyük hassasiyet ile takib ettik. Barışı seven ve onu her türlü taarruz niyetlerinden uzak bir surette kurumlandırmak isteyen temiz bir zihniyetle dinsel tertiblerin meydana gelmesine çalıştık. Bugün barışı ve uluslararasında iyi geçinmeyi amale tutan ülkelerde, birleşik siyasamız ve karşılıklı türlü andlaşmalarımız vardır. Bir yönden de ulusal korunma vasıtalarına özel bir değer verdik. Bugün, Türk ulusu iki köklü vasıf ile uluslararası münasebetlerle kendini göstermektedir. Bunlardan biri ulusumuzun kendi(ni) müdafaa için sarsılmaz bir azim sahibi olarak hürmet edilmeğe layık bir kudrette olması; diğeri ulusumuzun dostluklarına ve ittifaklarına, ahval ne olursa olsun, değişmez bir sadakatle riayetkâr olacağına inanılmasıdır. Türk vatanı, ulusun bu yüksek vasıfları güvenine dayanarak ilerlemektedir.

Ana Siyasi Davamız

Sevgili yurttaşlarım,

Türk vatanını mütemadiyen yükselten ve ilerleten ana siyasada devam etmek kararındayız. Eğer yüce itimadınızı üzerimden ve önderi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan esirgemezseniz, gelecek dört yıl içinde ortaya koyacağımız eserlerin de geçenlerden daha çok ve daha verimli olacağına kati ve samimi inanımız vardır. Ekonomide, maliyede, nafıada, kültürde ve

millî müdafaa ile iç ve dış siyasada doğruluğu denenmiş gidiş yollarında azim ile yürüyeceğiz. Ekonomide sanayileşme programımızı tahakkuk ettirmek, ürünlerimizin nefasetlerini ve standartlarını tanzim ve muhafaza etmek, her türlü deniz ekonomisini genişletmek, her türlü maden ekonomisini büyültmek, küçük kredi müesseselerini vücuda getirmek kararındayız.

İhtikâra Meydan Verilmeyecek

Sanayileşme devrinde ihtikâr suretinde bir fiat pahalılığına mahal vermemek için ciddi kontrol tedbirleri genişlettirilecek ve pekleştirilecektir.

Maliyede vergi ıslahatına devam olunacaktır. Bu ıslahat, yurttaşın mali yükümlerini, yersiz sıkıntılara ön vermeyecek surette, düzeninde ödemesini temine matuftur. Tedricî ve iktisadi gelişmeye uygun bir terakki ile Devletin hazinesini çok kudretli bir hale getirme esaslı bir umdemizdir.

Demiryolları Siyasası

Nafıa programımızı durmadan takib edeceğiz. Asırlardan beri ihmal edilmiş olan vatan bayındırlığını şimdiye kadar büyük zorlukları yenerek nasıl takib edebildikse, bundan sonra, daha ziyade dikkat ve sebat ile takib edeceğiz. 1935 senesi nihayetine kadar demiryolları Diyarbekir'e varmış, kömür havzasına ve Antalya'ya doğru uzanmıştır. Erzurum hatları faaliyetle ilerliyor ve ilerleyecektir.

Sağlık ve sosyal yardım faaliyetimiz önümüzdeki yıllarda daha ziyade genişleyecektir.

Ulusal Birlik

Büyük Türk ulusunun kadın ve erkek seçmenleri;

Bir yurdun en değerli varlığı, yurttaşlar arasında ulusal birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur. Ulus varlığını ve yurd erginliğini korumak için bütün yurddaşların canını ve her şeyini derhal ortaya koymaya karar vermiş olmak, bir ulusun en yenilmez silahı ve koruma vasıtasıdır. Bu sebeple, Türk ulusunun idaresinde ve korumasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür, en yüksekte göz diktiğimiz idealdir.

Kudretli Bir Nesil

Yüksek ve inkılâpçı bir kültür seviyesine varmak için önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Müsbet bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasamızın açık dileğidir.

Yüce Türk ulusundan itimat isterim. Yeniden deruhte edeceğimiz ağır vazifeleri yüz akı ile başarmak ve ulusumuza müsbet hesaplarını verebilmek

samimi kaygımızdır. Bu onurlu ve ağır vazifeli yolda, birlikte çalışabileceğim arkadaşlarımı yüce seçmenimize sunuyorum.

Seçim kararınızdan sonra da muvaffakiyetimizin güvenci ve vasıtası, ancak yurddaşlarımın aramsız yardımları ve ilhamları olacaktır.

Kemal Atatürk[39]

Adayların açıklanması tepkileri de beraberinde getirdi. Kimi kişiler bazı adayları karalayıcı ihbar mektupları yazmaya başladı.[40] Bu durum yönetimi rahatsız etmiş olacak ki 6 Şubat 1935'te Genel Sekreter Recep Peker, İçel Vilayeti'ne gönderdiği yazıda "ilân edilmiş namzetlerimiz hakkında kimsenin bilhassa fırka liderlerinin bu yoldaki hareketleri doğru olmaz. Bu havanın ikinci müntehiblere sirayet ettirilmesinden katiyen çekinmek gerekir. Saylav seçimi sırasında mühim vazifenizi hatırlatırız" diyerek seçim sırasında bir kargaşanın çıkmasını önlemeye çalışmıştır.[41]

Bu seçimlerde kadın erkek ayrımı ortadan kalktığı için kadınlar da siyasal yaşama aktif olarak katılmaya başlamışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi listelerinden Nakiye Hanım, Dr. Fatma Şakir, Seniha Nafiz Hızal, Huriye Baha İz, Şekibe Şekib, Satı Kadın, Ferruh Esma, Zihni Nayman, Benal Nevzat,[42] Mebrure Gönenç, Mihri Hüseyin Pektaş, Sabiha Hanım, Sabiha Gölçel, Türkan Başbuğ, Bediz Aydilek, Fakihe Öymen ve Meliha Ulaş olmak üzere toplam 17 kadın, milletvekili adayı olarak gösterilmiştir.[43] Aday gösterilmeyenlerden kimileri de bağımsız olarak adaylığını koymuştur.

5.3. İstanbul'da Milletvekili Seçimi

Milletvekili seçiminin yapılacağının işareti olan tarihi seçim sandığının belediyeden alınıp İstanbul Üniversitesi konferans salonuna götürülmesine İstanbullular büyük önem veriyordu. Her seçim döneminde olduğu gibi bu seçimler için de CHP ve İstanbul Belediyesi, Sandık Alayı'nın programını yapmış ve yayımlamıştır.[44]

Türk-Ermeni Laik İdare Heyeti de Vahan Sürenyan'ın başkanlığı altında toplanarak Sandık Alayı törenine katılmayı kararlaştırmış ve Ermenilerin katılımını sağlayabilmek için şu bildiriyi yayımlamıştır:

Türk vatandaşı sıfatıyla Türk Ermenilerinin son müntehib-i sâni seçimine kendiliklerinden iştirak ettikleri memnuniyetle görülmüştür.

Saylav namzetleri arasında gayrimüslüm namzetlerin mevcudiyeti bu sevincimizi bir kat daha artırmıştır.

Ünlü ve yüce Atatürk'ün önderliği altında hareket eden kıymetli hükümet büyüklerimizin ve fırkanın demokratik prensipleri sayesinde Türk Cumhuriyeti'ne karşı Türk Ermenilerinin taşıdıkları sarsılmaz iman tahakkuk etmiş bulunuyor.

Bu güzel başlangıç bize yeni ümidlerle kuvvet veriyor.

İstanbul'daki Türk Ermenilerinin hissiyatına tercüman olarak laik idare heyetimiz bütün halkın saylav seçimi merasimine iştirakı için şimdiden lazım gelen tedbiri ittihaz etmelerini bütün mütevelli heyetlerine ehemmiyetle tavsiye eder. Gerek mütevelli heyetlerini gerek halkı Cuma günü yapılacak merasime ve sandık alayına alâkadar makamlar tarafından hazırlanmış olan program mucibince iştirake davet ederiz.[45]

İstanbul, 7 Şubat'ta bayraklarla donatılmış, ışıklarla aydınlatılmıştı. 8 Şubat saat 07.30'da Belediye Başkan Yardımcısı Hamit Bey ve Heyet-i Teftişiye üyeleri belediyeye gelmişler, süslenmiş olan sandığı bir kamyona koymuşlar, önde motosikletli polisler, Belediye Başkan Yardımcısı Hamit Bey'in otomobili, onun arkasında oy sandığını taşıyan kamyon, Heyet-i Teftişiye üyelerini taşıyan otomobiller olmak üzere saat 08.00'de Taksim'e doğru yola çıkmışlardır. Kamyonu süslenmiş otomobiller izlemiş, konvoy Taksim'de, halk ve öğrenciler tarafından coşkun gösterilerle karşılanmıştır. Burada sabahın 07.00'sinden başlayarak büyük bir kalabalık toplanmıştı. Bir yandan radyo, bir yandan şehir bandosu çeşitli havalar çalıyordu. Saat 08.30'da pek çok milletvekili, Vali Muhiddin Üstündağ, Fırka Vilayet İdare Reisi Dr. Cemal Tunca, vilayet heyeti üyeleri, şehir meclisi üyeleri, İstanbul Üniversitesi Rektörü, yüksekokul öğrencileri ve halk Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın etrafında toplanmıştı. Tarihî seçim sandığının ve onu izleyen arabaların Taksim'e gelmesi üzerine yeni milletvekili adaylarından Nakiye Hanım kürsüye çıkarak şu konuşmayı yapmıştır:[46]

Saygıdeğer yurttaşlarım,

Bugün seçim günü, millî hâkimiyetin hız aldığı gündür. Kendi varlığını inkâr eden bir rejimi yıkıp da yüce varlığa kavuşan Türk milleti büyük bir sevinç ve heyacan içinde ulusal yükümünü yapıyor.

Yüce milletim!

Gül, eğlen, sevin; her şey senin, her hak senin. Sen, Türk için gereken verimli işleri kendi düşüncen ve kestiriminden başka bir ölçüye vurmayan, bütün ulus işlerinde kayıtsız şartsız her salâhiyeti kendinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen yüce bir varlıksın.

Sevgili yurttaşlarım,

Bugün her kalpte yetişen aynı ülkü ile hepimiz büyük inkılâbın heyecanı içinde bu ulusal varlığı da kıvanç ve sevinçle kutluyoruz. Ne yapsak yerinde, ne yapsak azdır.

Türk varlığı eşi görülmeyen bir diriliş, göz kamaştırıcı bir ileri gidiş abidesidir.

Yüzlerce yıl acun ülkelerine kanat açan, yeryüzü uluslarına önderlik yapan büyük soyumun altın tarihi Samsun'da doğan ve bütün Türk eline ışığını salan bir güneşin altında yeniden parlamış, genç, dipdiri bir Türk devleti olarak canlanmış ve yeniden hızlanmıştır.

Bu hız acuna yalnız bir ilerleme savaşçısı değil, doğuda ve batıda bir yarış kurucu ve koruyucusu kazandırmıştır.

O günden beri kolu gibi kafasının da kuvvetli olduğunu bütün acuna gösteren Türk, erkeği kadar kadınının da değerli olduğunu ispat ediyor. Her Türk'ün nabzında çarpan asil kan, tek bir nabız gibi vuruyor. 18 milyon birlikte çalışıyor, birlikte başarıyor.[47]

Nakiye Hanım'ın ardından şehir meclisi üyesi Refik Ahmed Bey kürsüye gelmiş ve şunları söylemiştir:

Arkadaşlar!

Millî hâkimiyetin yolu Cumhuriyet abidesinden geçer, onun içindir ki intihap sandığını reylerin verileceği yere götürmeden önce buraya geldik. Cumhuriyet abidesinin çevresinde toplandık. Yüreklerimiz onun bize verdiği derin saygı ve bağlılık duygularının taşkınlığı içindedir. Şehrin tazimlerini bu kutlu hatıranın eteklerine bırakacağız.[48]

Konuşmaların ardından Vali Muhiddin Üstündağ, Cumhuriyet Anıtı'na çelenk koymuş, ardından İstiklâl Marşı okunmuş ve otomobillere binilerek Sandık Alayı İstanbul Üniversitesi konferans salonuna doğru hareket etmiştir. Konvoya Taksim'de 600 araç daha eklenmiştir.

Sandık Alayı saat 09.00'da Taksim'den yola çıkmış, önde motosikletli görevliler yer almış, onu şehir bandosu, sandık kamyonu, belediye reisinin otomobili, fırka vilayet merkezi reisi ve ileri gelenlerin otomobilleri, rektör ve dekanların otomobilleri, Heyet-i Teftişiye otomobilleri, genel meclis üyelerinin otomobilleri, ikinci seçmenlerin otomobilleri, ticaret odası ve esnaf örgütlerinin otomobilleri ile üniversite öğrencilerinin otomobilleri izlemiştir. İstiklâl Caddesi'nin her iki yanından konvoy üzerine konfetiler atıldmış, halk âdeta alkış yağdırmıştır. Galatasaray'a gelince şehir bandosu ayrılmamış, alay daha da hızlanarak yoluna devam etmiştir. Alayı Eminönü'de büyük bir kalabalık karşılamıştır. Ankara Caddesi'ni izleyen alay Cumhuriyet Halk Partisi vilayet binasını geçmiş ve Beyazıt Meydanı'na gelmiştir. Beyazıt Meydanı da halkla ve kimi ikinci seçmenlerle dolmuştu. Meydanda iki bando çalıyordu. Buradan da geçildikten sonra seçim sandığı, üniversitenin konferans salonunun önünde, şehir bandosunun nameleri arasında, kamyondan indirilmiştir. Sandığı, Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker ve eşi karşılamıştır. Tarihî seçim sandığı yerine konulduktan sonra oy vermek için hazırlıklar da tamamlanmıştır.

Oyların kullanılacağı salona iki tahta konulmuştu. Birine Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri adaylarının adları, diğerine de bağımsız adayların adları yazılmıştı. Sandık yerine konulduktan sonra Sandık Kurulu yerini almış ve Vali Muhiddin Üstündağ, sandığın kapağını açarak boş olduğunu göstermiş ve sandığın kapağını tekrar kapatmıştır. Oy verme işlemi 10.12'de başlamış ve ilk oyu sandığa Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker ve eşi atmıştır.

Saat 10.00 ile 11.00 arası Eminönü, 12.00'ye kadar Fatih, 13.00'e kadar Adalar ve Bakırköy, 14.00'e kadar Sarıyer ve Beykoz, 15.00'e kadar Üsküdar ve Kadıköy, 16.00'ya kadar Beyoğlu, 17.00'ye kadar Beşiktaş ikinci seçmenleri oylarını kullanmışlardır. En son oyu da Belediye Heyet-i Teftişiye Başkanı Tevfik Bey atarak oy verme işini bitirmiştir. Hemen tasnife geçilmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi adaylarının oybirliği ile seçildiği görülmüştür.[49]

6. Seçim Sonucu

Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlık Divanı 16 ilden aday göstermeyerek, buralardan bağımsız milletvekili seçilmesini istemişti. Milletvekili aday listesinde 57 seçim çevresinden 383 milletvekili adayı belirlenmiş, bağımsız milletvekili seçilecek illerden eksik aday gösterilmişti. Ancak daha sonra Kütahya, Tokat ve Yozgat'ta bağımsız adaylar için boş bırakılan yerler partili adaylarla doldurulduğu için 13 ilden bağımsız milletvekili seçilebilmişti. Bağımsız milletvekillerinin seçildiği seçim çevresi, milletvekilleri ve aldıkları oylar şöyleydi:

Seçim Çevresi	Adı	Aldığı Oy
Afyon	Berc Keresteciyan	666
Ankara	Dr. Taptas	1273
Antalya	Tayfur Sökmen	588
Çankırı	Mustafa Ersoy	412
Denizli	Emekli General Şefik	707
Eskişehir	İstamat Zihni	422
İstanbul	Emekli General Refet	290
İzmir	Halil[1]	1157
Kastamonu	Lise Müdürü Nuri	348
Konya	Emekli General Ali Fuat	1352
Muğla	Hüsnü Kitabçı	453
Niğde	Dr. Abravaya	503
Sivas	Mithat Şükrü	868

İçişleri Bakanlığı 8 Şubat Cuma günü ülkenin her tarafında *saylav seçiminin* bittiğini duyurdu. Seçilmesi gereken 399 saylavdan/milletvekilinden 17'si kadın olmak üzere 386'sı Cumhuriyet Halk Partisi adaylarındandı ve oybirliğiyle seçilmişlerdi. Bu seçimde 13 bağımsız aday da çoğunlukla seçilerek TBMM'de yerini aldı. Cumhuriyet Halk Partisi kimlerin kaç oyla seçildiğini de kamuoyuna açıkladı.[2]

Seçimin ardından Halkevi, İstanbul'dan seçilen milletvekilleri onuruna Perapalas'ta saat 22.00'de bir balo düzenledi.

Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği bir bildiri yayımlayarak seçilen milletvekillerinin mazbatalarının hazırlanabilmesi için milletvekillerinden nüfus kayıtlarını ve soyadlarını telgrafla seçim bölgelerine ulaştırmalarını istedi. Bu istek yerine getirildi ve milletvekilleri seçim mazbatalarını alarak Ankara'ya hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa da seçimin sona ermesi dolayısıyla 8 Şubat 1935'te şu bildiriyi yayınladı:

> Sevgili Yurttaşlarım,
>
> Bana ve Partime inanınızı ve güveninizi gene gösterdiniz, saylav namzeti olarak size sunduğum arkadaşları yüce seçiminize değerli buldunuz. Ulusça gösterilen birlik, ülküye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çekmiştir.
>
> 1935 seçiminin bittiği bu 8 Şubat akşamı Türkiye, iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha acuna bildirmiş oldu.
>
> Öz dileğimiz yurdun yüceliği, yurttaşın genliğidir.
>
> Kemal Atatürk[3]

7. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çalışmalarına Başlaması

Seçim sonuçları alındıktan sonra milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1 Mart 1935 günü saat 14.00'te Erzurum milletvekili Necib Asım Yazıksız'ın şu konuşmasıyla çalışmalarına başladı:

> Beşinci Büyük Millet Meclisi'ni, en yaşlı arkadaşınız olarak açıyorum.
>
> Büyük ulusların tarihlerinde birer altın devrim vardır, Büyük Türk ulusunun altın devrimini Atatürk kurmuştur. (Sürekli alkışlar) Tek dilli ve tek imanlı olan ulusumuz gerçekten Cumhuriyet'le altın devrimine girmiştir ve onu yaşıyor. Tarihe göre yeni başlayan bu devrim başlangıcındaki hıza göre Türk'ü, Türk ulusunu kısa bir zamanda bütün ulusların üstünde bir örüne götüreceğine büyük imanımız vardır.[1]

7.1. Kadın Milletvekillerinin Giyim Kuşamı

Bu seçimde kadın adaylar da olduğuna göre mecliste kadın milletvekilleri için bir kıyafet sınırlaması olacak mıydı? Uygarlaşma ve çağdaş dünya ile bütünleşme yolunda hızla ilerleyen Türkiye için bu

önemli bir sorundu. İçlerinde yüksek eğitim almış üniversite mezunu kadınlar olduğu gibi köylü olanlar da vardı.[2] Bu nedenle de bayan milletvekillerinin giysileri merak ediliyordu. Meclis başkanı Kâzım Özalp; "saylavlar için umumiyetle bir kıyafet kaydı yoktur. Bittabi her saylavın meclise medeni bir kıyafetle gelmesi lazımdır. Yalnız kadınlar birçok yerde şapkalarını çıkarmaktan istisna edilmişler ise de kurultay salonunda şapkalarını çıkarmaları umulur. Kadın ve erkek arasında bu istisnayı, kurultay salonunda muhafaza etmek ve kadınlar için bir fark gözetmek kabil olmayacaktır. Kadın saylavlarımız da bu hususta erkek saylavlara benzemelidir" diyerek kadınların başları açık olarak salonda bulunmaları gerekeceğini vurgulamıştır.[3] Nitekim kadınlar da bu uyarıyı dikkate almış, çağdaş Türk kadınına yaraşır şekilde başları açık, ceket ve etek giyerek meclisteki görevlerini erkeklerle birlikte sürdürmüştür.

Efzayid Suad Yalçın *Milliyet* gazetesinde siyasal yaşama erkeğiyle birlikte ve eşit olarak katılan kadınları kutlayan şu yazıyı yazmıştır.

SAYLAV BAYANLAR KUTLU OLSUN

Bugünlerde yurdumuzun her köşesi bayraklarla donandı; toprağımızın her karışı yeşillikler, çelenklerle süslendi; büyük, küçük, bacası tüten her ocak şenlikler yaptı. Çünkü Atatürk Türkiye'sinde, Âdem ve Havva'dan beri içimizi kurt gibi kemiren kadınlık erkeklik ortadan kalktı. Birikmiş borçlar bağışlandı, eski hesaplar defterden silindi. Ulusun her yerinde bir erkek kadın bayramı yapıldı. Bu bayramı, bu bütünlüğü Kurultay kürsüsünden dünyaya bildirecek saylav bayanlara kutlu olsun!

Artık çocuklarımız da anayı babadan ayırt etmeyecekler. Yasayı yalnız babanın ağzından değil ananın diliyle de işitecekler; yardımı yalnız baba gözüyle değil ana yüreğiyle de görecekler. Eski Roma'daki Yanüs ıstatüsünün hem geçmişi hem de geleceği gören çifte yüzü gibi, çocuklarımız da hem babadan sağlam bir düşünüş, hem de anadan derin bir seziş alacaklar. Bu işte önayak olacak saylav bayanlara kutlu olsun.

Soysal işlerimiz de artık topallamadan kurtulacak; sağ adımla sol adım, asker yürüyüşle birbirine uyarak gidecek. Kimsesiz çocuklara, yersiz yurtsuz fakirlere, yalnız erkek kafasıyla değil, kadın sevgisiyle de el uzatılacak. Hastanın nabzı yoklanırken hastalığı doğuran açlık, pahalılık, içki, kumar gibi bozuk ve düzensiz işler de araştırılacak. Kadın alım satımı, namus düşmanlığı, zehirli kucaklar da her gün biraz daha eksilecek. Bu insanlık işinde ilk cesareti gösterecek saylav bayanlara, kutlu olsun!

Değerli saylavlar, her şeyden önce Türk ve kadın olduğunuzu unutmayınız. Erkek daima baba, daima yapıcı, daima ekip biçen çiftçidir; siz ise ne olursanız olun dünya durdukça daima ana, daima toprağın bekçisi, daima sürülen, yemiş veren tarla kalacaksınız: Erkek tarihi yapacak, fakat sizler tarihin kendisi olacaksınız. Saygılı bayanlar, bu ulusal yüküm size kutlu olsun![4]

Sonuç

Seçim, küçük ya da büyük bir topluluğun temsilcilerini ya da yöneticilerini kendi özgür iradeleriyle belirleme işlemine verilen addır. Mesleki, idari ya da siyasi nitelikli olabilir. Siyasi nitelikli olanı ise yerel ve genel olmak üzere iki kısma ayrılır.

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, ülkemizde de Cumhuriyet'e ve onun gerektirdiği devlet ve toplum yapısına ulaşmak kolay olmamıştır. Teokratik temeller üzerine oturmuş yüzlerce yıllık bir imparatorluğun tasfiyesi, yerine genç, dinç, dinamik ve yeni bir devletin kurulması, yeni rejimin yerine oturtulması ve yurttaşlara benimsetilmesi uzun soluklu bir çabanın sonucunda olmuştur. Artık günümüzde halkın büyük bir çoğunluğu Cumhuriyet'i benimsemiş; onun kazanımlarından vazgeçemeyeceğini açıkça ortaya koymuştur!

Çağdaş demokratik sistemlerin temel taşı meclistir. Meclisin oluşabilmesi için ise halkın oyuna başvurulması zorunludur. Demokratik sistemlerde meclisler seçim sonucu oluşur ve seçimler belirli aralıklarla yinelenir. Seçimlerin düzenli yapılmadığı yerde halk/millet egemenliğinden söz etmek zordur.

Türk toplumunun siyasal kültürüne seçim, *muhassıllık* meclislerinin kurulmasıyla girmiştir. Açık oy açık tasnif sistemine dayanan bu uygulama kısa sürmüştür. Bununla birlikte 1864 yılında çıkarı-

lan Vilayât Nizamnamesi'nin uygulamaya konulması üzerine, idare meclislerinin oluşturulması ve bu meclislere halk temsilcilerinin seçilmesi, seçim olgusuna taşrada süreklilik kazandırmıştır.

Taşrada başlayan bu süreklilik çok geçmeden merkeze de yansımıştır. Ülkeyi meşruti sisteme taşımak üzere 8 Ekim 1876'da oluşturulan komisyon; *Meclis-i Umumi* adı altında bir parlamentonun kurulmasını kabul etmiştir. Bu parlamentonun *Heyet-i Mebusan* kanadının seçimle oluşturulması kararlaştırılmış ve 28 Ekim 1876 *Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate* adıyla bir seçim kanunu çıkarılmıştır.

19 Mart 1877'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra 7 Mayıs 1877'de Meclis-i Mebusan'ın gündemine alınıp tartışılan *İntihab-ı Mebusan Nizamnamesi* tasarısı yapılacak seçimleri kalıcı yasal bir temele oturtmayı amaçlamıştır. Söz konusu tasarının Kanûn-ı Esasi (Anayasa) ile çelişmemesine özen gösterilmiş; Müslüman-Müslüman olmayan ayrımı kaldırılarak "*Osmanlı*" kavramı benimsenmiştir. Meclis-i Mebusan'ın yaşamı kısa sürdüğü için bu tasarı yasalaşamamıştır. Ancak 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyete yeniden dönüş süreci başlayınca, Meclis-i Umumi'nin, yani parlamentonun açılması zorunlu olmuştur.

Osmanlı Parlamentosu'nun Meclis-i Mebusan kanadını oluşturabilmek için seçimlerin yapılması bir zorunluluktu. Bunun için de seçim yasasına ihtiyaç vardı. Parlamento açık olmadığına göre böyle bir yasa nasıl hazırlanabilirdi? Yasa olmadığına göre, parlamentonun açılması askıya alınabilir miydi?

Kamuoyu, ülkenin kurtuluşunu meşruti sistemin çarklarının işlemesinde görüyordu. Bu çarkın işlemesi için de parlamentonun açılması zorunluydu. Bunun engellenmesi olası değildi. Nitekim hükümet daha önce Meclis-i Mebusan'da görüşülen, fakat yasalaşmayan yasa çalışmasını *Muvakkat İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi* adıyla yayınladı. Ayrıca bir de bu kanunnamenin nasıl uygulanacağını gösteren *talimatname* hazırlayarak seçimlerin yasal dayanağını oluşturdu. 83 maddeden oluşan bu belge, 1908'den 1942'ye dek yürürlükte kaldı ve yapılan seçimlerin yasal dayanağını oluşturdu. 1908'den 1938'e kadar âdeta Türkiye'de her şey değişmiş; yüzler-

ce yıllık imparatorluk yıkılmış, ulus egemenliğine dayanan çağdaş, modern, katılımcı bir devlet kurulmuş; fakat yeni devletin ve yeni toplumun kimliğine yaraşır bir seçim yasası yapılamamıştır. Seçimler hep eski yasanın gelişen toplumun gereksinimlerini karşılayacak düzeltmelerle geçiştirilmiştir. 1942'de çıkarılan 4320 sayılı Seçim Kanunu ile geçici seçim yasası yürürlükten kaldırılmış yeni bir seçim kanunu yürürlüğe konmuştur.

Yasal Düzenlemeler

Türk toplum ve devlet yapısı 1908'den 1938'e kadar üç anayasa ile belirlenmişti. Bunlardan ilki 1876 Anayasası (Kanûn-ı Esasi), ikincisi 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu), üçüncüsü ise 1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) idi. Devletin ve toplumun çağdaşlaşmasına paralel olarak bu anayasalarda değişiklikler yapılmıştı. Bu değişiklikler kuşkusuz seçim mevzuatına da yansımış, seçim mevzuatında köklü olmasa bile zaman zaman hep katılımı artırıcı düzenlemelere gidilmiştir.

1919 seçimlerinde seçmen olabilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak gerekiyordu. 1920 seçimlerinde anayasal ilkeler tümüyle göz ardı edilerek ihtilalin kanunu geçerli kılınmış; hem eski seçim mevzuatına uyulmuş, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayımladığı bildirideki ilkeler uygulanmıştı. Bu bildiride seçimin sancak esası üzerinden yapılacağı, her sancağın nüfus sayısına bakılmadan beş milletvekili seçip Ankara'ya göndereceği belirtilmişti. Seçimlerde adaylığın serbest olduğu; parti, dernek gibi siyasi örgütlerin adaylarını gösterebileceği, kişilerin kendi başına aday olabilecekleri gibi seçmenlerin de aday gösterme hakkına sahip oldukları vurgulanmıştı. Milletvekili seçimlerine ikinci seçmenlerin yanı sıra, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, vilayet idare meclislerinin, belediye meclislerinin üyelerinin de katılabileceği belirtilmişti. Dolayısıyla seçmen tabanı kısıtlı da olsa genişletilmişti.

Bu bildiriye göre seçilip "salâhiyet-i fevkalâdeyi hâiz" yetkilerle donatılmış olarak Ankara'ya gelen milletvekilleri ile son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na üye seçilip, işgal altındaki İstanbul'dan kaçıp

Ankara'ya ulaşabilen milletvekillerinin katılımı ile Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşturulmuş, ülke işgalden kurtarılmış, yüzlerce yıllık Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilmiş ve yeni bir devlet kurulmuştu.

Yeni devleti çağdaş uygarlığa taşıyabilmek için devrimci bir program uygulanması gerekiyordu. Fakat meclisteki kimi kişilerin bu doğrultudaki atılımlardan rahatsız oldukları görülüyordu. Bu rahatsızlıktan kurtulabilmek için meclisin yenilenmesinin zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararını aldı. Bu karar üzerine seçim kanununda değişiklik yapılması gündeme geldi ve 3 Nisan 1923'te *İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevadını Muaddil Kanun* çıkarıldı. Bu yasaya göre seçmen olabilmek için vergi verme zorunluluğu kaldırıldı; seçmen yaşı 18'e indirildi. Yirmi bin kişiye bir mebusun seçilmesi kararlaştırıldı. 1923 seçimleri buna göre yapıldı ve ikinci TBMM bu düzenlemeye göre seçilen milletvekillerinden oluştu.

(Cumhuriyet) Halk Fırkası'nın/Partisi'nin oluşmasından sonra bir yandan yasal düzenlemeler, öte yandan da CHP'nin aldığı kararlar seçim geleneğinin oluşmasında etkili oldu. 1927'de asker olan kişilerin mebus seçimlerinde aday olabilmeleri için öncelikle askerlikten istifa etmeleri, daha sonra aday olmaları zorunluluğu getirildi. Bunun yanında partili milletvekillerinin devlete ait şirketlerin yönetim kurulu üyeliklerine hükümetçe atanmaması, milletvekillerinin görevlerine devamlarının parti genel başkanlığınca dikkatle izlenmesi kararlaştırıldı ve 29 Ağustos 1927'de bir bildiriyle duyuruldu. 1934'te kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verilince seçim yasasında yeni bir değişiklik yapılarak 40.000 kişiye bir milletvekilinin seçilmesi ilkesi getirildi. Seçmen olma yaşı ise 22'ye çıkartıldı. Böylece demokrasinin temel ilkesinden olan eşitlik, siyasal bağlamda çağdaş kimi Avrupa ülkelerinden daha önce sağlanmış oldu.

Yeni Türkiye Devleti katılımcı temeller üzerine kurulduğu için seçimlerin zamanında ve düzenli olarak yapılmasına büyük özen gösterildi. 1924 Anayasası'nın her dört yılda bir seçimlerin yenilenmesi hükmü eksiksiz uygulandı.

Gerek 1876 ve 1924 anayasalarında gerekse seçim yasasında memurlukla mebusluğun/milletvekilliğinin bağdaşmayacağı vurgulanmıştı. Ancak 1920 seçimlerinde bu kurala uyulmamış, memur olanlar da milletvekili seçilebilmişti. 5 Eylül 1920'de çıkarılan *Nisab-ı Müzakere Kanunu* ile elçilik görevinde bulunanlar ile ordu ve kolordu komutanlığı yapanların milletvekilliği görevlerini de sürdürmelerine izin verilmiş; diğer memurlara, memurluk ya da milletvekilliği görevlerinden birini tercih etme zorunluluğu getirilmişti. 1923 seçimlerinde memur iken milletvekili seçilenler olmuş ise de daha sonraki seçimlerde bu uygulamaya da son verilmiştir.

Siyasal Muhalefet

1919 seçimlerinde siyasal iktidara yakın olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve onun etrafında yer alanlar bir kenara bırakılırsa çeşitli siyasal partilerin ve cemiyetlerin katıldığı rekabetçi bir ortamda seçimler yapılmıştır. 1920 seçimlerine daha önceden çeşitli siyasal oluşumun içinde bulunmuş kişiler katılmış ve mebus seçilmiştir. Ancak milletvekilleri özveride bulunarak (1920-1923 arasında) ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle herhangi bir parçalanmaya fırsat vermemek için Mecliste siyasal partileşme eğilimine girmemiştir. Bununla birlikte hizipsel nitelikte bazı kümeleşmeler olmuştur. Bu durum, Meclisin çalışma temposunu bozduğu için Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grup'u adı ile büyük bir grup oluşturulmuştur (Birinci Grup, 10 Mayıs 1921). Birinci Grup'un kurulmasının ardından bu grupta yer alamayanlar, hükümetin uygulamalarını beğenmeyenler ya da çeşitli nedenlerle Mustafa Kemal'e karşı olanlar birleşerek yeni bir grup kurmuşlardır (İkinci Grup). Böylece TBMM, biri Birinci Grup, diğeri ise İkinci Grup olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Birinci Grup iktidarı, İkinci Grup muhalefeti temsil etmiş ve bu iki grup arasındaki mücadele Birinci TBMM'nin çok sesliliğinin simgesi olmuştur.

1 Nisan 1923'te TBMM seçim kararı alınca, kamuoyunda başta bu iki grup olmak üzere daha birçok örgütün seçim meydanlarına

ineceği ve yoğun bir seçim mücadelesi verileceği beklentisi oluşmuştu. Ancak bu beklenti gerçekleşmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa seçime giderken Birinci TBMM'nin aldığı bazı kararlardan vazgeçilemeyeceğini, Birinci Grup'un seçimi kazanması halinde bu Grup'u *Halk Fırkası*'na dönüştüreceğini açıklamıştır. Ülkeyi kalkındırabilmek için tasarladığı programın ana hatlarını 8 Nisan 1923'te *Dokuz Umde* olarak bilinen bir bildiriyle kamuoyuna duyurmuştur. Dokuz Umde'yi kabul edenlerin ve Birinci Grup'tan aday olmak isteyenlerin doğrudan doğruya Grup merkezine başvurmaları istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir heyet, başvuruları tek tek inceleyerek, Türkiye'yi çağdaş uygarlığa taşıma sürecinde ortaklaşa çalışabilecekleri isimleri titizlikle belirlemiş ve bunları milletvekili adayları olarak kamuoyuna sunmuştur. Heyet, Birinci Meclis'te onlara muhalefet edenleri, çalışmasından memnun olmadıkları isimleri kendi listesinden aday göstermemiştir. Ancak bu kişilerin bağımsız olarak ya da başka bir oluşum içinde yer alarak adaylıklarını koymalarını da engellemek gibi bir yola gitmemiştir. Birinci Grup'tan aday gösterilenlerin tümü seçimi kazanmıştır. Bu arada Mustafa Kemal tarafından aday gösterilmemesine karşın –Eskişehir'den Emin Bey, Gümüşhane'den Zeki Bey gibi– muhaliflerden seçimleri kazanıp milletvekili olarak Meclise gelenler de olmuştur.

1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi, 1924'te hilafetin kaldırılması, eğitim öğretimin birleştirilmesi, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, yeni bir anayasanın yapılması, ordu komutanlarının askerlik ya da milletvekilliği görevlerinden birini tercih etmek zorunda bırakılması, milletvekilleri arasında bölünmeye yol açmıştır. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Partisi adıyla yeni bir parti kurulmuş; ancak 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması ve bu isyanın partiyle ilişkilendirilmesi üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. Bu partiye giren mebuslar bağımsız mebus olarak çalışmalarını dönem sonuna kadar sürdürmüşlerdir.

1927'de yeniden seçimlere gidilirken seçim mevzuatında değişiklik yapılmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi yanında bazı bağım-

sız kişiler de adaylıklarını koymuşlar ve propagandalarını yaparak seçimi kazanmaya çalışmışlardır. Bu seçim döneminden başlayarak Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili adayları parti yöneticilerince belirlenmiştir.

Üçüncü TBMM döneminde, yeniden çok partililik denemesi yapılarak Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarından Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in liderliğinde Serbest Cumhuriyet Partisi adıyla yeni bir parti kurulmuştur(12 Ağustos 1930). Ancak bu parti de uzun ömürlü olamamış ve 17 Kasım 1930'da kendi kendini feshetmiştir.

Atatürk, Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kendi kendini feshetmesinden sonra 17 Kasım 1930'da, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Kütahya Milletvekili Recep Peker ve çeşitli bakanlıkların bürokratlarından seçilmiş büyük bir uzman grubuyla inceleme gezisine çıkmıştır.

Gezi dönüşü Mustafa Kemal Paşa kendisini karşılamaya gelen İsmet Paşa ile doğruca onun evine gitmiş ve gezi izlenimlerini değerlendirmiştir. Daha sonra Çankaya'da Meclis Başkanının, Genelkurmay Başkanının ve Başbakanın katıldığı bir toplantı yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Partisi grup başkanlığına bir mektup yazarak seçimlerin yenilenmesini istemiştir. CHP grubu bu isteği olumlu bulmuş ve TBMM'ye aktarmıştır (Mart 1931). Öncelikle milletvekili aylığı 500 liradan 350 liraya indirilmiş; sonra da seçimlerin yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Milletvekili maaşlarının indirilmesi, Türkiye tarihinde bugüne değin örneği görülmeyen bir olay olarak kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de CHP'yi denetime tabi tutmak amacıyla yeni bir politika geliştirmiştir. CHP adayları dışında 22 ilden 30 mebus adaylığı için CHP'den aday göstermemiştir. Böylece CHP milletvekilleri dışında *laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi,* bağımsız adayların Meclise girmelerine fırsat tanımıştır. Fakat istenilen sayıda bağımsız mebus seçilememiştir.

Mecliste bir muhalefet grubunun bulunmasının yararlı olduğuna inanan Mustafa Kemal Atatürk bağımsız milletvekili uygulamasını 1935 seçimlerinde de sürdürmüştür. Çeşitli illerde 16 milletvekilliğini boş bırakarak –ki daha sonra bu sayı 13'e düşecektir– CHP'li olmayan fakat CHP'nin yaptıklarını eleştiren, düşünceleriyle yeni

Türkiye Devleti'nin çağdaşlaşmasına katkıda bulunmak isteyenlerin Meclise gelmelerine olanak sağlamıştır.

Yine bu seçimde ilk kez CHP'den 17 kadın, milletvekili adayı olarak gösterildiği gibi Müslüman olmayan bazı kişilerin de milletvekili adayı olmalarına hatta seçilerek Meclise girmelerine çaba sarf edilmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen, V. Dönem TBMM'de de güçlü bir muhalefet oluşturulamamış; tek parti egemenliği sürdürülmüştür. Ancak Mustafa Kemal Paşa, başta partili milletvekilleri olmak üzere, halkı da siyasal muhalefete alıştırabilmek için çalışmaktan geri durmamış; muhalefetin oluşumuna tümüyle kapıların kapatılmasına izin vermemiş; parti içerisinde çoğulculuk sağlamaya çalışmıştır. Çağdaş dünyanın kimi ülkelerinde olduğu gibi tek partililik idealize edilmemiştir.

Propaganda

Seçimin propagandasız olmasını düşünmek zordur. Türkiye'de 1919'dan başlayarak seçimlerde propaganda yapmayı engelleyici bir girişim ya da yasal düzenleme yapılmamıştır. Bağımsız adayların ve CHP adaylarının propaganda yapmalarına hiçbir kısıtlama getirilmemiştir. Yalnız 1923 seçimleri öncesinde, seçimlerde saltanatın bir koz olarak kullanılmasını engelleyebilmek için Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda "saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hâkimiyet ve hükümraninin gayr-i kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair Teşrin-i sâni 1338 tarihli karar hilafında TBMM'nin meşruiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesan hain-i vatan addolunur" şeklinde bir değişiklik yapılmıştır.

1925 yılında Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması üzerine *Takrir-i Sükûn Kanunu*'nun benimsenmesi ve İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden faaliyete başlaması kuşkusuz özgürlükleri belli ölçülerde kısıtlamıştır. Ancak yasal çerçevede kalmak koşuluyla propaganda yapılabilmiştir. 1919, 1923, 1927, 1931 ve 1935 seçimlerinde bağımsız adaylar

gazetelerden, dergilerden yararlanabilmiş; el ilanı bastırarak dağıtabilmiş, toplantı düzenleyebilmiş; konferans verebilmişlerdir. Muhalifler de bu araçları kullanarak düşüncelerini özgürce savunabilmişlerdir. 1931 seçimlerinde İzmir'den aday olan Faik Mehmet Bey yayımladığı seçim programında açıkça CHP programına karşı olduğunu belirtebilmiştir. 1935 yılı seçimlerine bağımsız aday olarak katılanların, azınlık yurttaşlardan adaylığını koyanların programları da gazetelerde yayımlanmıştır.

Seçimler sırasında mitingler de yapılmıştır. 1935 seçimleri sırasında CHP'nin yönlendirmesiyle yer yer kadınlar da mitingler düzenlemiştir. Bu seçimde radyodan da yararlanılmaya başlanılmıştır.

CHP tek örgütlü güç olduğu için her seçim döneminde tüm seçmenleri kapsayacak seçim bildirileri yanında bölgesel nitelikte de bildiriler yayımlayarak adaylarının kazanması için çaba göstermiştir. Seçimler bittikten sonra da halka teşekkür niteliğinde bildiriler yayımlanması geleneğini oluşturmuştur. Böylece siyasal kültürün gelişmesine ve her seçim döneminin özelliğini anlamamıza yardımcı olacak verilerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Aday Belirleme

Bağımsız olarak adaylığını koymak isteyenler için milletvekili olma koşullarının dışında bir engel yoktur. Ancak siyasal örgütlerden aday olabilmek için o örgüt tarafından aday gösterilmek gerekiyordu. CHP'den aday olabilmek için adaylar öncelikle yazılı istekte bulunuyordu. 1923 seçimlerinde Birinci Grup'tan aday olmak isteyenler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Merkezi'ne başvurmuş; başvuruları Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında bir heyet değerlendirmiştir. CHP kurulup, bu partinin tüzüğü hazırlanınca, mebusların saptanması işi Parti Divanı'na bırakılmıştır. Ancak, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasından, *İzmir Suikastı*'nın yaşanmasından sonra, 1927 yılı seçimleri öncesinde (23 Haziran 1927) tüzük değiştirilmiş; "Fırka adına mebus namzetlerinin tesbîti ve ilanı Umum Reise aittir. Umum Reis mebus namzetlerini ya bizzat imzası ile ilan eder veya Umumi Reis Vekiline ilan ettirir.

Umum Reis Büyük Millet Meclisi İntihabatını Umum Reisvekili ve Kâtib-i Umumi ile beraber idare eder" hükmü geçerli kılınmıştır.

Görülüyor ki teoride tek belirleyici güç parti başkanı yani Mustafa Kemal Atatürk'tür. Ancak Atatürk bu belirlemeyi yaparken ilgililerin görüşlerini almayı da ihmal etmemiştir. Örneğin 1927 seçimleri için adayların adları açıklanmadan 29 Ağustos'ta Dolmabahçe Sarayı'nda hükümet üyeleriyle geniş katılımlı bir toplantı yapmıştır.

1931 kongresinde ise CHP milletvekili adaylarının belirlenmesi ve seçimin idare edilmesi görevini Genel Başkanlık Divanı'na bırakmıştır.

CHP Genel Başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak Mustafa Kemal Paşa, partisinden göstereceği adayların Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmış, devrimleri benimsemiş olmalarına, işçi ve çiftçi milletvekili adaylarının ise fiilen bu işi yapanlar arasından seçmeye özen göstermiştir. Bağımsız adayların da laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi olmalarını istemiştir

Seçim Yöntemi

Seçimin iki dereceli yapılması benimsenmiş; nüfus esas alınmıştır. Buna göre seçmenler önce ikinci seçmen adı verilen müntehib-i sânileri; onlar da mebusları seçmişlerdir. Seçim başladığı zaman örgütlü güçlerin yani partilerin, cemiyetlerin öncelikle ikinci seçmen adaylarını belirlemeleri öngörülmüştür. İkinci seçmen seçiminde çoğunluğu alan seçimi kazanmış sayılmıştır. Dönem süresince iki dereceli seçimden memnun olmayıp tek dereceli seçim isteyenler de olmuştur.

1877 Meclis-i Mebusan'ında da iki dereceli seçime karşı çıkılmıştı. Padişahın tebaasına verdiği hakkın böylece kısıtlandığı görüşü savunulmuştu. O dönemde konu, uygulamanın geçici olduğu savıyla geçiştirilmişti. 23 Nisan 1920'de toplanan TBMM'ye 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından sunulan Halkçılık Beyannamesi'nde ise TBMM üyelerinin, her elli bin nüfusa bir üye olmak koşuluyla vilayet halkınca genel oy (rey-i âmm) ile seçilmesi istenmişti. Özel encümen, bu maddeyi TBMM üyeleri, "iller halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya

seçilen üyelerden oluşur" şekline dönüştürmüştü. Mesleki temsili öngören bu dönüşüm Mecliste çeşitli tartışmalara yol açmış, kimi milletvekili mesleki temsil sisteminin, kimileri tek dereceli seçim sisteminin, kimileri de şûradan şûraya seçim yönteminin uygulanmasını istemişti. Ancak TBMM Genel Kurulu yeni önerileri kabul etmemiş eski sistemin aynen sürdürülmesine karar vermiştir. 1923'e gelindiğinde seçim yasası değiştirilirken konu yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle İkinci Grup üyeleri, tek dereceli bir seçim yönteminin uygulanmasını istemişlerse de meclise kabul ettirememişlerdir. Gerek 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin gerekse 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Partisi'nin programlarında da hep tek dereceli seçim yöntemi yer almıştır. Bağımsız olarak adaylığını koyan kimi milletvekili adayları da hazırladıkları programlarda tek dereceli seçimi savunmuşlardır. Bu durum CHP'yi de etkilemiş ve 1931 yılında hazırlanan parti programında seçimin tek dereceli yapılmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Ancak 1935 yılında toplanan kongrede bu düşünceden vazgeçilmiştir. Kongrede Recep Bey "Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra, muhit denilen bir icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana dağı üzerine portakal ağacı dikilmez. Biz filan millet veyahut filan yerde böyle yapmışlar biz de aynını tatbik edelim, diyenlerden değiliz. Biz memleketimize uygun olan, ulus işine elvereni tatbik ederiz. Ve ulus işlerinde taklit ve dış görünüşle beğendirme yerine hayata uygun yolları doğru buluruz" diyerek iki dereceli seçim yöntemini savunmuştur. Genel Kurul da bu yönlendirme doğrultusunda oy kullanarak iki dereceli seçimin "ülkenin genel koşullarına ve demokrasinin gereğine uygun" olduğuna karar vermiştir.

Seçimlere Katılım

Seçim geleneğinin yerleşmediği, demokratik bilincin gelişmediği ülkelerde, insanları seçim sandıklarının başına getirmek kolay değildir. Türkiye'de de aynı olaylar yaşanmıştır. 1919 ve 1920 seçimleri

olağanüstü koşullarda gerçekleştirildiği için bir tahminde bulunmak zordur.[1] 1919 seçimlerine genellikle Müslüman olmayan kesimler katılmadığı gibi, kimi siyasal örgütlerin de seçimi boykot etmesi, işgal altında bulunan yerlerde işgalcilerin seçimin yapılmasına izin verilmemesi katılımı olumsuz yönde etkilemiştir. 1923'te ise İstanbul'da seçime katılım % 80 ile % 98 arasında olmuştur. *Cumhuriyet Arşivi* verilerine dayanarak yaptığımız hesaplara göre, katılım 1927'de % 62, 1931'de % 69, 1935'te % 67 olmuştur.

Milletvekili Değişimi

Her yeni seçim, yeni milletvekili demektir. Bu açıdan baktığımızda Türkiye'de en büyük değişim 1919 ve 1923 seçimlerinde olmuştur (%76).

Birinci Meclis üyeleri genellikle ülkedeki işgalci güçleri kovmak; padişahı ve halifeyi kurtarmak amacında olduğu için yeni devlet ve yeni düzene pek sıcak bakmamışlardır. Özellikle devrimci atılımlardan memnun olmamışlardır. O nedenle de devrimcilerle muhafazakârlar arasında zaman zaman sert tartışmalar yaşanmıştır. Atatürk, devrimlerin sürdürülebilmesi için ikinci seçim döneminde milletvekillerinin seçimine büyük bir özen göstermiştir. Milletvekillerinin % 73 - 77'si değişmiştir. Diğer seçimlerdeki değişim % 37 ile % 25 bandında kalmıştır.

Seçim Çevresi

Yürürlükteki Seçim Kanunu sancakları seçim çevresi olarak kabul etmişti. 1919 seçimleri –Muş ve Oltu da dâhil edildiğinde– 62 seçim çevresinde, 1920 seçimleri ise 66 seçim çevresinde yapılmıştır. TBMM, Osmanlı mülki idare düzeninde değişiklik yaparak ülkeyi vilayet, kaza ve nahiye şeklinde bir ayrıma tabi tutunca sancaklar vilayete dönüştürülmüştür. 1923 ve ondan sonraki seçimler vilayetler temel alınarak yapılmıştır. 1923 seçimleri 72, 1927 ve 1931 seçimleri 63, 1935 seçimleri ise 57 seçim çevresinde(vilayette) gerçekleştirilmiştir.

Seçim Süresi

Seçimler iki dereceli olduğu için genel olarak uzun sürmüştür. Bazı merkezler ön çalışmayı erkenden bitirip oy verme işlemini başlatırken, bazı merkezler daha ön çalışma aşamasında olabilmiştir. 1919 seçimleri için seçim kararı Ekim ayında alınmış; milletvekili seçimi Kasım–Aralık aylarında yapılmıştır. 1920 seçimi kendine özgü nitelikler taşıdığı için Mart ayında başlamış ve yaz aylarına kadar uzamıştır. 1923 seçimi için seçim kararı 1 Nisan 1923'te alınmış; milletvekili seçimi Haziran ve Temmuz aylarında yapılmıştır. 1927 seçimlerinde milletvekili seçimi 2-6 Eylül arasında, 1931 milletvekili seçimi 24 Nisan'da 1935 milletvekili seçimi ise 8 Şubat'ta yapılmıştır. 1931 ve 1935 milletvekili seçimleri tek günde yapılmıştır.

Ulusal egemenliğe dayalı demokratik sistemlerin belirleyici temel taşlarının başında seçim gelmektedir. Halk bu yolla yönetime katılmakta ve kendini yönetecekleri belirlemektedir. Yöneticiler de seçimler aracılığıyla halkın kendilerini ne kadar desteklediğini öğrenebilmektedir. Egemenliğin kayıtsız koşulsuz ulusta olduğunu benimsemiş olan yeni Türkiye'nin yöneticileri, 1923 yılından başlayarak her dört yılda bir halkın oyuna başvurmuş, böylece yeni rejimin meşruiyetini, halkın yeni rejime desteğini saptamaya çalışmışlardır. Ancak ele aldığımız dönem, ülkenin çağdaş uygarlığa en kısa zamanda ulaştırılmasının amaçlandığı, büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olduğu için kontrollü, sınırlı, tek parti ağırlıklı bir katılım yöntemi benimsenmiştir. Zaman zaman yeni partiler kurulmuşsa da ne yazık ki çok partili sistem kurumsallaşamamıştır. Bununla birlikte çağdaş dünyada tek partililik özendirilirken ve idealize edilirken; Türkiye'de çoğulcu, yarışmacı, çok partili demokratik sistemi ayakta tutacak, demokratik siyasal kültürün özümsenmesini sağlayacak sağlam bir zeminin oluşturulmasına özen gösterilmiştir. İşte bu birikimle Türkiye, ülkede sarsıntıya yol açmadan, barışçı bir şekilde çok partili yarışmacı seçim sistemine geçilebileceğini gösteren örnek bir ülke olarak tarihe geçmiştir.

EKLER

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın *Peyam* Gazetesinde 26 Kanun-ı evvel 1335/1919'da s. 1-2'de Yayımlanan Bildirisi

"1. Mebusan intihabı bilinene kadar Türkiye'de resmen tesis etmiş ve muayyen bir programa malik iki fırka vardır ki bunlarda (Türkiye Sosyalist Fırkası) ve (Sosyal Demokrat) fırkaları idi. Türkiye Sosyalist fırkasının İstanbul namzetleri ise isimleri gazeteler ile ilân edilen Refik Nevzad ve Sadrettin Celal arkadaşlar idi. Binaenaleyh ne Türkiye Sosyalist Fırkası'na ve ne de Sosyal Demokrat Fırkası'na dâhil olmayan Ustabaşı Numan Efendi'nin İstanbul mebusu olarak intihabı bu fırkalar için bir muvaffakiyet teşkil edemez.

2. Numan Efendi'nin İstanbul mebusu olması memlekette sosyalizm cereyanı ve sınıf-ı amele menafii nokta-yı nazarından da bir muvaffakiyet teşkil edemez. Müntehib-i sânilerin kısm-ı azamı reylerini attıktan sonra son saatte telgrafla namzetliğini vaaz eden Numan Efendi gibi memlekette hiç tanınmamış bir zatın birçok zevattan fazla rey alması insanı hayretlere bırakacak garibiyelerdendir. Müntehib-i sânilerden yalnız on üç tanesinin amele ustası olmasına nazaran Numan Efendi'nin usul ve hakiki müzahiri bu on üç mün-

tehib-i sâni bulunmak icap ederdi. Hâlbuki kendisi 135 rey almıştır. Binaenaleyh hiçbir siyasi fırkaya mensup olmadığını beyan eden Numan Ustayı Meclis-i Mebusan'a gönderen kuvvet amele kuvveti ve sosyalizm teşkilatı değildir. Öyleyse bu kuvvet nedir?

Müntehib-i sâniler ya bir program veya şahıs üzerine reylerini vermişlerdir. Siyasi programı nazar-ı dikkate almışlarsa her fırka şüphesiz bizzat namzetliğini vaz ettiği zevatın mebus çıkmasına çalışmıştır. Şu takdirde çıkan her sosyalist mebusun tabiatıyla binlerce ameleyi temsil eden Türkiye Sosyalist veyahut Sosyal Demokrat fırkalarının namzedi olması lazım gelirdi. Hâlbuki Numan Efendi hiçbir fırkanın namzedi değildir. Eğer müntehib-i sâniler gazetelerin istedikleri gibi siyasi programlardan sarf-ı nazar memleketçe muhterem ve kıymetli tanınmış simalar rey vermeyi düşünmüşler ve mebuslar arasında bir de amele mümessili bulunmasını münasip görmüşlerse Refik Nevzad gibi memleketçe ve Avrupa'ca namus ve irfanıyla ve İttihat çetesine muhalefetiyle meşhur bir zatı, şahıs ve programını hiç tanımadıkları Numan Efendi'ye tercih eylemeleri icap ederdi.

Herhalde gayet açık bir surette şu hakikat anlaşılmalıdır ki memleketçe hiç tanınmayan bilinmeyen hangi mefulu sebebe son saate kadar namzetliğini vaz etmeyen ve hiçbir sosyalist fırkasına mensup olmayan Numan Efendi'yi mebus yapan amele kuvveti sosyalizm kuvveti değildir. Başka diğer mebusları çıkaran İttihad ve Terakki kuvvetidir. Mumaileyhin bilinmez ne gibi fedakârlıklar mukabilinde kazandığı bu şahsi muvafakatı memlekette amele sınıfının sosyalist teşkilatının bir muvafakatı olarak göstermek alenen yalan söylemektir. Diğer cihetten şu mühim. Asla nazar-ı dikkatten kaçırılmamalıdır ki bir mebusun amele ustabaşısından olmasıyla mutlaka sosyalist olması, amele hukukunu müdafaa etmesi lazım gelmez. Fakat amele sınıfına mensup olmayan Karl Marx, Tolstoy gibi âli cenap şahıslar rahat ve saadetlerini haysiyetlerini fikirlerin kurtulması sosyalizmin tesisi için feda ederlerken diğer cihetten bizzat amele içinden çıkmış insanların yine amelenin zararına ve zenginlerin hesabına hareket ettikleri görülmüştür. Yani bir mebusun ameleden olmasıyla mutlaka amele hukukunu müdafaa etmesi icap etmez. İşe bu noktayı nazardan hiçbir sosyalist fırkasına ve müntehib-i sânilere programı-

nı tanıtmak zahmetine katlanmayan Numan Efendi'nin mebusluğu sosyalizm cereyanı ve amele sınıfının nokta-yı nazarından bir muvaffakiyet teşkil etmez. Gazetelerin kısm-ı azamisinin hasr-ı kasti bir surette hasıl etmek istedikleri bu kanaati düzeltmek hakikati meydana çıkarmak Türkiye Sosyalist Fırkasının borcudur. Sosyalist fırkalarının namzeti olmayan Numan Efendi'nin ne gibi fedakârlıklar mukabilinde sosyalist olmayan 135 müntehib-i sâninin müzahirini kazanması, her hakiki sosyalisti memnun değil belki müteessir eder. Biz Numan Efendi'nin tanımadığımız şahsiyetini ve siyasisini mevzubahis etmek istemiyoruz. Eğer hakikaten Sosyalizm prensiplerine sahip bir arkadaşımız ise kendisine düşen en birinci vazifesi istifasını vermek suretiyle hatasını tamir etmesidir. Aksi takdirde müdafaa etmeye mükellef olduğu sosyalizmin en esaslı kanununu bizzat ayakları altına almış olacaktır. Çünkü Fransa ve İngiltere'de olduğu kadar Japonya ve İtalya'da da sosyalistler intihabatta sermayedar fırkaların müzaheretini kabul etmeksizin yalnız kendi kuvvetlerine istinaden mevki mücadeleye atılırlar. Hâlbuki Numan Efendi'yi mebus çıkaran kuvvet vesika-i ekmekleri ile yüzlerce insanları öldürür iken harp zenginleri miras yediler ve hırsız nazır için pastacı ve şekerlemeci dükkânları açtıran on senedir memleketi felaketten felakete sürükleyen sosyalizmin hasm-ı canı malum bir çete teşkilatıdır.

Sosyalist arkadaşlar! Siz menhus İttihad ve Terakki'nin müdafaa vekilleri olan gazetelerin yalan sözlerine inanmayınız. Kuvvetlerini diğer partilerin zaaf ve ihtilafından alan İttihat Terakki bloku mevki-i iktidara tekrar gelmek için her şekil ve kıyafete girmekten çekinmiyor. 11 sene evvel İstanbul'da teşkil eden sosyalist fırkasını kapayan ve müessislerini menfaalara gönderen İttihad ve Terakki bugün amele sınıfının menafini müdafaa eder gibi görünüyor. Fakat yalan. Mevki-i iktidara geçtiği zaman ilk yapacağı iş hiç şüphe etmeyiniz amele sınıfının, işçilerin kafasını ezmek tabiki eskiden olduğu gibi bir avuç esafili servetlere gark etmek için bütün milleti soymak olacaktır. Türkiye Sosyalist Fırkası ve sosyalist esaslarına sadık hiçbir arkadaş İttihat cephesinin müdâhili olamaz. Çünkü bir insan hak ile batılı, her batıl, esareti soyulanlarla soyanları aynı zamanda müdafaa edemez."

Tedkik-i İntihab Neticesini Mübeyyin Mazbatadır

(Nizamname-i Dâhili- Madde; 27)
Evrâk-ı İntihâbiyyesi Tedkik Edilen Mebusun

İsmi	Daire-i İntihâbiyesi
İlhami Bey	İzmir

Nizamname-i Dâhiliyenin yirmi yedinci maddesi mucibince lâce'l-tedkik Birinci Şubeye isabet eden mazâbıt-ı intihâbiyeden İzmir Mebusu İlhami Beyefendi'nin mazbata ve evrak-ı metenevvia-i intihabiyisi yine madde-i mezkûrun ahkâmına tevfikân mezkûr şubede teşekkül eden encümenimizde mütalaa ve tedkik olundukda: 15 Mayıs 1335 tarihinden beri İzmir livasının yalnız Kuşadası kazasıyla Ödemiş'in iki nahiyesi müstesna olarak tamamen Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunmasına ve intihabâtın icrasına mütedâir olan irade-i seniye her ne kadar İzmir'ce de muvafık tatbike vaz edilmek istenilmişse de Menemen kazasında yapılan intihabı müteakib Yunanlılar tarafından türlü hukuk ve salâhiyet harici olarak cebren men' edilerek müntehib-i sânilerin kısmen hapsedilmiş olmasına ve hükümet-i mahalliye tarafından vuku' bulan müteaddit müracatlara lede-l-hace kuvve-i cebriye ile men'i cihetine gideceği cevaben teb-

liğ edilmesine nazaran İzmir livası nâmına yapılması hükm-i kanun mukteziyâtından olan intihabata yalnız Kuşadası kazasıyla Kelas ve Balyanbolu nahiyelerinde itmam olunabildiği anlaşılmışdır. Birinci Şube keyfiyeti arz ve amik tedkik etdiğinden Aydın Vilayetiyle Heyet-i Teftişiyesinin mütalaatını aldıktan sonra noktai nazarını berveç-i zir bir heyet-i umumiyeye iblağına müsaraat eyler:

Evvelâ: Her ne kadar liva intihabatı yalnız bir kaza ile iki nahiyede icra edilmiş ise de diğer kazaların intihaba iştirak edememesi ahval-i fevkalâdeden münbaistir.

Saniyen: İzmir Merkez Heyet-i Teftişiyesi liva merkezinin Dâhiliye Nezaretince Kuşadası'na nakledilmiş olduğu takdirde hiçbir itiraza mahal kalmayacağı mütalaasında bulunmakta olup her ne kadar hükümet intihâbdan evvel bu muameleyi ilfa etmemiş ise de ahiren mazbata Meclis-i Vükela'ca tedkik olunarak bilkabul Meclis-i Mebusan'a sevk edilmiş olduğundan sırf idari bir muamele olan nakil keyfiyetinin de bu suretle halledilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Salisen: İzmir livasının vaziyet-i hazırası hasebiyle Mecliste temsili zarurî olduğunda şube tamamen müttefiktir.

Esbâb-ı anifeye binaen İzmir mebusluğuna intihap edilmiş olan İlhami Bey'in mebusluğunun kabulü lüzumunu Heyet-i Umumiye'ye teklif ederiz. 26 Kânun-ı sani 336

Amasya	Saruhan	Edirne
Ömer Lütfü	Muvaffak	Faik

Aynı şekilde hazırlanan Şükrü Bey'in mazbatasının onayı için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, s. 30-31.

İLK BEŞ DÖNEM MİLLETVEKİLLERİ LİSTESİ (1919-1935)

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ I. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
1 ADANA		Zamir Damar Arıkoğlu Abdullah Faik Çopuroğlu Dr. Eşref Akman Mehmet Hamdi İzgi Zekai Apaydın	Zamir Damar Arıkoğlu Mehmet Kemal Kusun İsmail Sefa Özler	Zamir Damar Arıkoğlu Mehmet Kemal Kusun Mustafa Hilmi Uran Kadri Ramazanoğlu	Zamir Damar Arıkoğlu Ömer Biçer Mustafa Hilmi Uran Ali Münif Yeğene	
2 AFYON	**(KARAHİSAR-I SAHİP)** *Ali Bey (Çetinkaya)* *Ömer Lütfi Bey (Argeşo)* *Mustafa Hulusi Efendi (Çalgüner)*	Ahmet Nebil Yurteri Halil Hilmi Bozca Hasan Hulusi Kutluoğlu Mehmet Şükrü Koç İsmail Şükrü Çelikalay	Ali Çetinkaya İzzet Ulvi Aykurt Ruşen Eşref Ünaydın Musa Kazım Yatçı (Gürsel) Mehmet Sadık Mehmet Kamil Miras	Ali Çetinkaya İzzet Ulvi Aykurt Ruşen Eşref Ünaydın Musa Kazım Yatçı (Gürsel) Ali Haydar Çerçel İzzet Akosman	Ali Çetinkaya İzzet Ulvi Aykurt Ruşen Eşref Ünaydın Cemal Akçin Ali Haydar Çerçel İzzet Akosman	Ali Çetinkaya İzzet Ulvi Aykurt Berç Keresteciyan Cemal Akçin Emine Mebrure Gönenç İzzet Akosman Haydar Çerçel
3 AKSARAY			Ahmet Besim Atalay Mehmet Neşet Özercan Vehbi Çorakçı	Ahmet Besim Atalay Mehmet Neşet Özercan Musa Kazım Gürel	Ahmet Besim Atalay Yaşar Özey Süreyya Örgeevren Ali Rıza Arbaş	
4 AMASYA	*Bekir Sami Bey (Kunduh)* İsmail Hakkı Paşa *Ömer Lütfi Bey (Yasan)*	Ahmet Hamdi Apaydın Ali Rıza Özdarende Ali Rıza Topçu Dr. Asım Sirel Mehmet Ragıp Topala	Ahmet Esat Uras Ali Rıza Özdarende Osman Selman Seleminiko	Ahmet Esat Uras İsmail Hakkı Mumcu Mehmet Nafiz Aktin	Ahmet Esat Uras İsmail Hakkı Mumcu Mehmet Nafiz Aktin	Ahmet Esat Uras İsmail Hakkı MUMCU Mehmet Nafiz Aktin
5 ANKARA	*Ahmet Rüstem Bey* *Atıf Efendi* *Hilmi Bey* *Ömer Mümtaz Bey*	Mustafa Kemal Atatürk Şakir Kınacı Ali Fuat Cebesoy Mustafa Efendi Şemsettin Bayramoğlu	Mustafa Kemal Atatürk Şakir Kınacı Ali Fuat Cebesoy Ömer Mümtaz Tanbiy Ahmet İhsan Pehlivanlı Mustafa Hilmi Çayırlıoğlu	Mustafa Kemal Atatürk Şakir Kınacı Rıfat Araz Ali Kütükçüoğlu Ahmet İhsan Pehlivanlı Halit Ferit Mıhçıoğlu Mehmet Sami Çölgeçen Talat Sönmez	Mustafa Kemal Atatürk Şakir Kınacı Hasan Denek Ali Kütükçüoğlu Eşref Demirel Halit Ferit Mıhçıoğlu Muslihiddin Tunca Yahya Galip Kargı Rıfat Aras	Mustafa Kemal Atatürk Şakir Kınacı Rıfat Araz Ahmet Ulus Eşref Demirel Hatı (Satı) Çırpan Mehmet Rasim Aktar Yahya Galip Kargı Dr. Nikola Taptas Ömer Mümtaz Ökmen Aka Gündüz Falih Rıfkı Atay Müşfik Ayaşlı
6 ANTALYA	*Hamdullah Suphi Bey* Yusuf Talat Efendi	Ali Vefa Seyhanlı Rasih Kaplan Hasan Tahsin Bey Mustafa Ebrişimoğlu Halil İbrahim Özkaya	Ahmet Saki Derin Rasih Kaplan Mahmut Murat Şerefli Hasan Sıtkı Yağcıkandiloğlu	Ahmet Saki Derin Rasih Kaplan Dr. Ahmet Cemal Tunca Hasan Sıtkı Yağcıkandiloğlu Süleyman Şevket Demirman	Ali Haydar Uçgun Rasih Kaplan Dr. Ahmet Cemal Tunca Mehmet Numan Aksoy Dr. Nazifi Şerif Nabel	Mahmut Celâlettin Mengilibörü Rasih Kaplan Dr. Ahmet Cemal Tunca Numan Aksoy Tayfur Sökmen Tevfik Nazif Arıcan Türkan Baştuğ (Örs)

İtalik olarak yazılan mebus isimleri 1920 Osmanlı Meclisi'nden TBMM'ye gelenleri göstermektedir

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
7 ARDAHAN		Hilmi Bey Server Ahıska Atabeyoğulları	Halit Bey Talat Sönmez			
8 ARTVİN			Ömer Hilmi Gür	Mehmet Ali Okar Mehmet Asım Us	Mehmet Ali Okar Mehmet Asım Us	
9 AYDIN	*Cami Bey* *Mehmet Emin Efendi* Hüseyin Kâzım Bey	Ahmet Şükrü Yavuzyılmaz Mehmet Esat İleri Dr. Mazhar Germen Hasan Tahsin San Sadık Bey	İzzettin Çalışlar Zekai Apaydın Dr. Mazhar Germen Hasan Tahsin San	Mithat Aydın Emin Fikri Eralp Dr. Mazhar Germen Hasan Tahsin San Dr. Reşit Galip	Adnan Ertekin (Menderes) Fuat Erlâçin Dr. Mazhar Germen Hasan Tahsin San Dr. Reşit Galip	Adnan Ertekin (Menderes) Abidin Özmen Dr. Mazhar Germen Hasan Tahsin San Nazmi Topçuoğlu Nuri Kazım
10 BALIKESİR (KARESİ)	Orhan Şemsettin Bey Rasim Bey Fuat Bey *Hüseyin Hacim Muhittin Bey (Çarıklı)* Abdülaziz Mecdi Efendi	Mehmet Vehbi Bolak Kazım Özalp İbrahim Cevdet Yörük Abdulgafur Iştın Hasan Basri Çantay	Mehmet Vehbi Bolak Kazım Özalp Ali Şuuri Osman Niyazi Burcu Mehmet Cavit Demir Abdullah Hulusi Zarplı Ali Haydar Müstecaplıoğ Ahmet Süreyya Örgeevr	Mehmet Sadık Deniz Kazım Özalp Ali Şuuri Osman Niyazi Burcu Mehmet Cavit Demir Emin İnan Mustafa Hayrettin Karan Mustafa Fahrettin Tiritoğlu İsmail Hakkı Uzunçarşılı Mehmet Akif Ülkü	Enver Adakan Kazım Özalp Ali Şuuri Hacim Muhittin Çarıklı İbrahim Cevdet Yörük Mehmet Pertev Etçioğlu Mehmet Cavit Demir Hüseyin Muzaffer Akpınar İsmail Hakkı Uzunçarşılı Ahmet Vasfi Şensözen	Enver Adakan Kazım Özalp Rahmi Selçuk Sabiha Gökçül Hayrettin Karan Osman Niyazi Burcu Mehmet Cavit Demir Süreyya Özgeevren İsmail Hakkı Uzunçarşılı Cemal Esener Hasan Vasfi Somyürek Hacim Kezer
11 BATUM		Ahmet Akif Suner Ahmet Fevzi Erdem Ahmet Nurettin Efendi Ali Rıza Acara Mehmet Edip Dinç				
12 BAYAZİT	Şefik Bey	Süleyman Sudi Açarbay Mehmet Atıf Bayazit İbrahim Refik Saydam Şevket Bayazit Mehmet Efendi	Süleyman Sudi Açarbay Mehmet Şefik Baydar	Aziz İhsan Tav Mehmet Şefik Baydar Halit Bayrak	Aziz İhsan Tav Ubeydullah Bey Halit Bayrak	Aziz İhsan Tav Ubeydullah Bey Halit Bayrak
13 BİGA		Ahmet Hamdi Dumrul Hamdi Hamit Karaosmanoğlu Mehmet Dinç	Mehmet Şükrü Yaşin Samih Rıfat Çağatay Mehmet Dinç	Mehmet Şükrü Yaşin Samih Rıfat Çağatay Mehmet Dinç Yusuf Ziya Gevher Etili		

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
14 BİLECİK (ERTUĞRUL)	Ahmet Bey (Mercimekoğlu) Mehmet Bey	Ahmet Hamdi Aksoy Ahmet Lakşe Mustafa Kemal Güney Halil Işık Necip Soydan	Rasim Celalettin Öztekin Dr. T. Fikret Onuralp Halil İbrahim Çolak Halil Işık Ahmet İffet Mercimekoğlu	Dr. T Fikret Onuralp Halil İbrahim Çolak Süleyman Asaf İlbay	Salih Bozok Mustafa Hayrettin Karan Halil İbrahim Çolak	Salih Bozok Dr. Besim Ömer Halil İbrahim Çolak
15 BİTLİS	*Resul Sıtkı Bey* *Sadullah Fevzi Bey*	Yusuf Ziya Bey Şaban Vehbi Öztekin Arif Hikmet Özdemir Derviş Bey Hüsnü Orakçıoğlu	Resul Sıtkı Bey	Muhittin Emin İlyas Sami Muş Muhittin Nami		
16 BOLU	*Mehmet Cevat Abbas Bey* *Tunalı Hilmi Bey* Mehmet Efendi Tayyar Efendi	Abdullah Sabri Aytaç Dr. Fuat Umay Mehmet Şükrü Gülez Nuri Efendi Yusuf İzzet Paşa	Cevat Abbas Gürer Falih Rıfkı Atay Mehmet Şükrü Gülez Dr. Emin Cemal Suda Mehmet Vasfi Nuhoğlu	Cevat Abbas Gürer Falih Rıfkı Atay Mehmet Şükrü Gülez Dr. Emin Cemal Suda Cemil Arıcan	Cevat Abbas Gürer Falih Rıfkı Atay Mehmet Şükrü Gülez Dr. Emin Cemal Suda Hasan Cemil Çambel ?	Cevat Abbas GÜRER İsmail Hakkı Uzmay Mehmet Şükrü Gülez Dr.Emin Cemal Suda Hasan Cemil Çambel Mithat Dağdemir Mithat Kuzay
17 BURDUR	Hüseyin Bey	İsmail Suphi Soysallıoğlu Mehmet Akif Ersoy Mehmet Ali Ulvi Bey Halil Hulusi Efendi Veli Saltıkgil	Mustafa Şeref Özkan Hüseyin Baki Çelikbaş	Mustafa Şeref Özkan Salih Vahit Eroğlu	Mustafa Şeref Özkan ?	Mustafa Şeref Özkan İbrahim Necmi Dilmen Halit Onaran
18 BURSA	Ahmet Münir Bey *Hasan Fehmi Efendi* İlyas Efendi *Osman Nuri Bey (Özpay)*	Dr. Mehmet Emin Erkul Muhittin Baha Pars Mustafa Fehmi Gerçeker Servet Akdağ Necati Kurtuluş	Ali Hikmet Ayerdem Hasan Refet Canıtez Mustafa Fehmi Gerçeker Osman Nuri Özpay Necati Kurtuluş	Süleyman Asaf Doras Hasan Refet Canıtez Mustafa Fehmi Gerçeker Mehmet Esat Sagay Muhlis Erkmen Ahmet Münir Erhan Dr Şefik Lütfi Kavanozoğlu Senih Hızıroğlu Dr. Ahmet Refik Güran	Süleyman Asaf Doras Hasan Refet Canıtez Mustafa Fehmi Gerçeker Mehmet Esat Sagay Emin Fikri Bey Dr. Rasim Ferit Talay Dr. Galip Kahraman Mehmet Rüştü Egel Dr. Ahmet Refik Güran	Süleyman Asaf Doras Hasan Refet Canıtez Mustafa Fehmi Gerçeker Mehmet Esat Sagay Atıf Akgüç Fatin Güvendiren Dr. Galip Kahraman Dr. Sadi Konuk Dr. Ahmet Refik Güran Ayşe Şekibe İnsel Sadettin Ferit Talay

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
19 ÇANAKKALE	**(KAL'A-İ SULTANİYE)**					
	Süleyman Bey Yahya Sezai Bey				Mehmet Şükrü Yaşin Yusuf Ziya Gevher Etili Samih Rıfat Bey Osman Niyazi Burcu	Mehmet Şükrü Yaşin Yusuf Ziya Gevher Etili Hilmi Ergeneli Ahmet Cevat Emre Dr. Mustafa Bengisu
20 ÇANKIRI	**(KANGIRI)**					
	Behçet Bey (Kutlu) *Hacı Tevfik Efendi* *(Durlanık)*	Tahir Efendi Yusuf Ziya İsfendiyaroğlu Müştak Bey Neşet Akkor Sait Üçok	Ahmet Talat Onay Yusuf Ziya İsfendiyaroğlu Mustafa Abdülhalik Renda Mehmet Rıfat Ünür	Ahmet Talat Onay Yusuf Ziya İsfendiyaroğlu Mustafa Abdülhalik Renda Mehmet Rıfat Ünür	Ahmet Talat Onay Yusuf Ziya İsfendiyaroğlu Mustafa Abdülhalik Renda Mehmet Rıfat Ünür	Sami Çölgeçen Mustafa Önsoy Mustafa Abdülhalik Renda Mehmet Rıfat Ünür Ziya Esen
21 ÇATALCA						
	Hayrettin Bey		Şakir Kesebir			
22 CEBELİBEREKET						
		Mehmet İhsan Eryavuz Mustafa Faik Öztrak Rasim Celalettin Bey	Mehmet İhsan Eryavuz Hüseyin Avni Zaimler	Mehmet İhsan Eryavuz Hüseyin Avni Zaimler Mehmet Sabri Toprak Ali Rıza Bebe	Naci Eldeniz Hasan Basri Demir Dr. İbharim Hakkı Mete	
23 ÇORUH						
						Akif Akyüz Ali Rıza Zırh Atıf Tüzün Fuat Tuncay Asım Us Mehmet Ali Okar Ömer Fehmi Hasan Cavid
24 ÇORUM						
	İsmail Kemal Bey *Abdullah İsmet Bey* *(Eker)*	Abdurrahman Dursun Yalvaç Mehmet Haşim Apaydın Hasan Sıddık Mumcu Hüseyin Ferit Bey Mehmet Fuat Bey	Mehmet Münir Çağıl Dr. Mustafa Elvan Cantekin Abdullah İsmet Eker İsmail Kemal Alpsar Hüseyin Ferit Törümkünay	Mehmet Münir Çağıl Dr. Mustafa Elvan Cantekin Abdullah İsmet Eker İsmail Kemal Alpsar Ahmet Ziya Hatipoğlu	Mehmet Münir Çağıl Dr. Mustafa Elvan Cantekin Abdullah İsmet Eker İsmail Kemal Alpsar Nabi Rıza Yıldırımtekin Bekir Kayalı	Mehmet Münir Çağıl Dr. Mustafa Elvan Cantekin Abdullah İsmet Eker İsmail Kemal Alpsar Nabi Rıza Yıldırımtekin Ali Rıza Özenç Eyüp Sabri Akgöl

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
25 DENİZLİ						
	Hakkı Behiç Bey (Bayiç)	Hüseyin Mazlum Babalım	Dr Mustafa Kâzım Sama	Dr Mustafa Kâzım Samanlı	Dr. Mustafa Kâzım Samanlı	Dr. Mustafa Kâzım Samanlı
	Emin Efendi	Hasan Tokcan	Haydar Rüştü Öktem	Haydar Rüştü Öktem	Haydar Rüştü Öktem	Haydar Rüştü Öktem
		Mustafa Nuri Tavaslıoğlu	Mazhar Müfit Kansu	Mazhar Müfit Kansu	Mazhar Müfit Kansu	Mazhar Müfit Kansu
		Necip Buldanlıoğlu	Mehmet Necib Ali Küçüka	Mehmet Necib Ali Küçüka	Mehmet Necib Ali Küçüka	Mehmet Necib Ali Küçüka
		Yusuf Başkaya	Yusuf Başkaya	Yusuf Başkaya	Yusuf Başkaya	Yusuf Başkaya
				Emin Aslan Tokat	Emin Aslan Tokat	Emin Aslan Tokat
						Şefik Türsan
						Dr. Hamdi Berkman
26 DERSİM						
	Hasan Hayri Bey	Abdülhak Tevfik Gençtürk	Feridun Fikri Düşünsel			
		Diyab Ağa	Ahmet Şükrü Kulualp			
		Ahmet Ramiz Bey				
		Mustafa Ağa Öztürk				
		Mustafa Zeki Saltık				
27 DİYARBEKİR						
	Fevzi Bey	Abdülkadir Ahmet Kürkçü	Fevzi Pirinççioğlu	Zekai Apaydın	Zekai Apaydın	Zekai Apaydın
	Zülfü Bey (Tiğrel)	Abdülhakhamit Hamdi Efendi	Zülfü Tiğrel	İshak Refet Işıtman	Zülfü Tiğrel	Zülfü Tiğrel
		Mehmet Kadri Üçok	Mehmet Nuri Budak	Dr İbrahim Tali Öngören	Zeki Mesut Alsan	Zeki Mesut Alsan
		Mustafa Akif Tütenk	Mehmet Ziya Gökalp	Ahmet Mithat Kalabalık	Kâzım Sevüktekin	Kâzım Sevüktekin
		Şükrü Aydındağ	Abdurrahman Şeref Ulu			Huriye Baha Öniz
						Rüştü Bekit
						Tevfik Bilge
28 EDİRNE						
	Galip Bahtiyar Bey	Cafer Tayyar Eğilmez	Cafer Tayyar Eğilmez	Hasan Hayri Tan	Hasan Hayri Tan	Dr.Fatma Şakir Memik
	Mehmet Faik Bey (Kaltakkıran)	Mustafa İsmet İnönü	Mehmet Faik Kaltakkıran	Mehmet Faik Kaltakkıran	Mehmet Faik Kaltakkıran	Mehmet Faik Kaltakkıran
	Mehmet Şeref Aykut	Kâzım Karabekir	Hüseyin Rıfkı	Şakir Kesebir	Şakir Kesebir	Mecdi Boysan
				Zeki Mesut Alsan	Mehmet Şeref Aykut	Mehmet Şeref Aykut
29 ELAZİZ (MAMURET'ÜL-AZİZ)						
	Hüseyin Efendi	Hüseyin Gökçelik	Hüseyin Gökçelik	Hüseyin Gökçelik	Hüseyin Gökçelik	Ali Fuat Ağralı
	Muhittin Bey (Çöteli)	Hasan Tahsin Berk	Muhittin Çöteli	Muhittin Çöteli	Fazıl Ahmet Aykaç	Fazıl Ahmet Aykaç
	Mustafa Şükrü Bey (Çağlayan)	Mehmet Naci Bey (Karaali)	Mehmet Naci Karaali	Mehmet Naki Yücekök	Ahmet Saffet Ohkay	Ahmet Saffet Ohkay
		Mustafa Rasim Tekin	Cevat Çobanlı	Hasan Tahsin Berk	Hasan Tahsin Berk	Hasan Tahsin Berk
		Mehmet Fevzi Celayir	Mustafa Saffet İspir	Mustafa Saffet İspir	Memduh Şevket Esendal	Fuat Ziya Çiyiltepe
30 ERGANİ						
	Rüştü Efendi	Ahmet Nüzhet Saraçoğlu	Kazım Vehbi Oral			
	Kadri Bey	Mehmet Emin Bey	İhsan Hamit Tiğrel			
		Mahmut Sığınak	İhsan Sağlam			
		İbrahim Hakkı Akgün				
		Ali Sırrı Özata				

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
31 ERZİNCAN						
	Halil Bey	Fevzi Efendi	Mehmet Hamdi Arp	Abdülhak Fırat	Abdülhak Fırat	Abdülhak Fırat
		Hüseyin Aksu	Sabit Sağıroğlu	Aziz Samih İlter	Aziz Samih İlter	Aziz Samih İlter
		Mehmet Emin Lekili		Saffet Arıkan	Saffet Arıkan	Saffet Arıkan
		Mehmet Tevfik Kütükbaşı				Osman Hikmet Işık
		Osman Fevzi Topçu				
32 ERZURUM						
	Mustafa Kemal Paşa	Mehmet Salih Yeşiloğlu	Halet Sağıroğlu	Asım Mühürdaroğlu	Asım Mühürdaroğlu	Nakiye Elgün
	Hüseyin Avni Bey (Ulaş)	İsmail Naim Bey	Mehmet Cazım Dur	Hüseyin Aziz Akyürek	Hüseyin Aziz Akyürek	Hüseyin Aziz Akyürek
	Celaleddin Arif Bey	Mehmet Nusret Efendi	Münir Hüsrev Göle	Dr. Ahmet Fikri Tüzer	Dr. Ahmet Fikri Tüzer	Dr.Ahmet Fikri Tüzer
	Süleyman Necati Bey (Güneri)	Asım Vasfi Mühürdaroğlu	Raif Dinç	Hasan Tahsin Uzer	Dr. Hakkı Şinasi Erel	Hasan Tahsin Uzer
	Zihni Bey (Orhon)	Mustafa Durak Sakarya	Rüştü Soydan	Mehmet Nafiz Dumlu	Mehmet Nafiz Dumlu	Mehmet Nafiz Dumlu
	Ziya Bey		Ziyaeddin Gözübüyü	Nafi Atuf Kansu	Nafi Atuf Kansu	Nafi Atuf Kansu
				Necip Asım Yazıksız	Necip Asım Yazıksız	Necip Asım Yazıksız
						Şükrü Koçak
						Zeki Soydemir
						Fuad Sirmen
33 ESKİŞEHİR						
	Abdullah Azmi Efendi (Torun)	Eyüp Sabri Akgöl	Abdullah Azmi Torun	Ali Ulvi Bayraktar	Ahmet Özdemir	Ahmet Özdemir
	Hacı Veli(yullah)Efendi	Halil İbrahim Sipahioğlu	Mehmet Arif Ayıcı	Mehmet Sait Hasbi	Cafer Sayılır	İstamat Özdamar
		Emin Sazak	Emin Sazak	Emin Sazak	Emin Sazak	Emin Sazak
		Hüsrev Sami Kızıldoğan		Dr. İsmail Besim Paşa	Yusuf Ziya Özer	Yusuf Ziya Özer
		Mehmet Niyazi Çamoğlu				Osman Zühtü Işın
34 GAZİANTEP (AYINTAP)						
	Mehmet Ali Cenani Bey	Ragıp Yoğun	Mehmet Ali Cenanl	Mehmet Ali Cenani Bey		Bekir Sıtkı Kaleli
	Abdurrahman Hulusi Bey	Kılıç Ali	Kılıç Ali	Kılıç Ali	Kılıç Ali	Kılıç Ali
		Mehmet Şahin	Mehmet Şahin	Mehmet Şahin	Mehmet Şahin	Mehmet Şahin
		Abdurrahman Lami Efendi	Ahmet Remzi Güres	Ahmet Remzi Güres	Ahmet Remzi Güres	Ahmet Remzi Güres
		Mehmet Yasin Sani Kutluğ	Mustafa Ferit Arsan	Mustafa Ferit Arsan		Mehmet Nuri Conker
				Reşit Ağar	Reşit Ağar	Reşit Ağar
						Ömer Asım Aksoy
35 GELİBOLU						
	Celal Nuri Bey (İleri)		Celal Nuri İleri			
	Şakir Bey					
36 GENÇ						
	Mehmet Celal Bey (Saraçoğlu)	Dr. Ali Haydar Bey	Dr. Ali Haydar Bey			
		Ali Vasıf Telli				
		Fikri Faik Güngören				
		Hamdi Yılmaz				
		İbrahim Fikri Ergün				

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
36 GİRESUN						
			Ali Şevket Çolak	Ali Şevket Çolak	Ali Şevket Çolak	Talat Onay
			Hacım Muhittin Çarıklı	Hacım Muhittin Çarıklı	İhsan Sökmen	İhsan Sökmen
			Hakkı Tarık Us	Hakkı Tarık Us	Hakkı Tarık Us	Hakkı Tarık Us
			Musa Kazım Okay	Musa Kazım Okay	Musa Kâzım Okay	Muzaffer Kılıç
			Tahir Karadeniz	Tahir Karadeniz	Münir Akkaya	Münir Akkaya
						Sadri Maksudi Arsal
						İsmail Sabuncu
37 GÜMÜŞANE						
	Zeki Bey	Hasan Fehmi Ataç	Hasan Fehmi Ataç	Hasan Fehmi Ataç	Hasan Fehmi Ataç	Hasan Fehmi Ataç
	Rıfkı Bey	Veysel Rıza (Zarbun)	Veysel Rıza Zarbun	Mehmet Şevket Erdoğan	Mehmet Şevket Erdoğan	Mehmet Şevket Erdoğan
		Mehmet Şükrü Bey	Zeki Kadirbeyoğlu	Cemal Hüsnü Taray	Edip Servet Tör	Edip Servet Tör
		Mustafa Darman		Halil Nihat Boztepe		M. Durak Sakarya
		İbrahim Ruşen Bey				Ali Şevket Öndersev
38 HAKKARİ						
	Mazhar Müfit Bey (Kansu)	Mehmet Tufan Ülker	Mehmet Nazmi Dilaveroğlu	İbrahim Arvas	İbrahim Arvas	
	Süleyman Asaf Bey (Doras)		Süleyman Asaf Doras			
39 ISPARTA						
	Mehmet Cemal Paşa (Mersinli)	Hüseyin Hüsnü Özdamar	Hüseyin Hüsnü Özdamar	Hüseyin Hüsnü Özdamar	Hüseyin Hüsnü Özdamar	Hüseyin Hüsnü Özdamar
	Seyfullah Bey	İsmail Remzi Efendi (Berkün)	Ahmet Mükerrem Karaağaç	Ahmet Mükerrem Karaağaç	Ahmet Mükerrem Karaağaç	Mükerrem Ünsal
		İbrahim Demiralay	İbrahim Demiralay	İbrahim Demiralay	İbrahim Demiralay	İbrahim Demiralay
		Mehmet Nadir Efendi		Mehmet Rıza Dinçay	Ahmet Kemal Turan Ünal	Ahmet Kemal Turan Ünal
		Mehmet Tahir Kucur				
40 İÇEL						
	Ali Rıza Bey (Atayışık)	Ahmet Şevki Göklevent	Dr. Mehmet Tevfik Marulyalı	Hakkı Saydam	Mehmet Hakkı Saydam	Mehmet Hakkı Saydam
		Ali Sabri Güney	Mehmet Emin İnakur	Mehmet Emin İnankur	Mehmet Emin İnankur	Mehmet Emin İnankur
		Haydar Lütfi Aslan				Ferid Celâl Güven
		Mehmet Alim Ulusal				Hamdi Ongun
		Mehmet Sami Arkan				Süleyman Fikri Mutlu
41 İSTANBUL						
	Ahmet Ferit Bey (Tek)	Ahmet Mazhar Akifoğlu	Abdurrahman Şeref	Ahmet Rasim	Ahmet Rasim	Fakihe Öymen
	Ahmet Selahattin Bey	Ali Rıza Bey	Ahmet Hamdi Denizmen	Ahmet Hamdi Denizmen	Ahmet Hamdi Denizmen	Ahmet Hamdi Denizmen
	Dr. Adnan Bey (Adıvar)	Hüseyin Hüsnü Işık	Yusuf Akçora	Yusuf Akçora	Yusuf Akçora	Ali Barlas
	Fuat Selim Bey	Mehmet Neşet Özercan	İbrahim Refet Bele	Ali Haydar Yuluğ	Ahmet Hamdi Gürsoy	İbrahim Refet Bele
	Hamid Bey	Selahattin Bey	Dr İbrahim Refik Saydam	Dr.İbrahim Refik Saydam	Dr. İbrahim Refik Saydam	Dr. İbrahim Refik Saydam
	Kâmil Efendi		Hamdullah Suphi Tanrıöver	Hamdullah Suphi Tanrıöver	Halil Edhem Eldem	Halil Edhem Eldem
	Mişon Venture Efendi		Dr. Adnan Adıvar	Edip Servet Tör	Abdülhak Hamit Tarhan	Abdülhak Hamit Tarhan
	Ahmet Muhtar Bey		Ali Rıza Bebe	Hakkı Şinasi Erel	Hasan Vasıf Dokuman	Hakkı Şinasi Erel
	Numan Efendi		Hüseyin Rauf Orbay	İhsan Latif Sökmen	Hasan Hayrullah Ergin	Hasan Hayrullah Ergin
	Rauf Ahmed Bey		İbrahim Refet Bele	Hüseyin Hüsnü Kavalalı	Hüseyin Salah Cimcoz	Hüseyin Salah Cimcoz
	Reşad Hikmet Bey		İsmail Hakkı Canbulat	Ali Fuat Ağralı	Mehmet Yaşar Yazıcı	Mehmet Yaşar Yazıcı
			Kazım Karabekir	Dr. Nurettin Ali Berkol	Ali Rana Tarhan	Ali Rana Tarhan
			Mustafa Fevzi Çakmak	Ziya Karamursal		Ziya Karamursal
			Süleyman Sırrı	Tevfik Kamil Koperler		Hamdi Mustafa Gürsoy
			Ali Fethi Okyar	Behiç Erkin		Şükrü Naili Gökberk
			Ahmet Muhtar	Süreyya İlmen		

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
42 İZMİR						
	Nuri Bey	Mahmut Esat Bozkurt	Mahmut Esat Bozkurt	Mahmut Esat Bozkurt	Mahmut Esat Bozkurt	Mahmut Esat Bozkurt
	İlhami Bey	Mustafa Bengisu	Seyit Mehmet Emin	Hüseyin Vasıf Çınar	Hüseyin Vasıf Çınar	Hasan Ali Yücel
	İbrahim Refet Bey (Bele)	Ali Enver Tekant	Mahmut Celal Bayar	Mahmut Celal Bayar	Mahmut Celal Bayar	Mahmut Celal Bayar
	Mehmet Şükrü Bey (Saraçoğlu)	Reşit Bey	Mehmet Şükrü Saraçoğlu	Mehmet Şükrü Saraçoğlu	Mehmet Şükrü Saraçoğlu	Mehmet Şükrü Saraçoğlu
	Hasan Tahsin Bey (Uzer)	Süleyman Efendi	Mustafa Necati Uğural	Mustafa Necati Uğural	Halil Menteşe	Halil Menteşe
	Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu)		Mustafa Rahmi Köken	Mustafa Rahmi Köken	Mustafa Rahmi Köken	Mustafa Rahmi Köken
			Dr. Ahmet Tevfik Rüştü Aras	Dr Ahmet Tevfik Rüştü Aras	Dr. Ahmet Tevfik Rüştü Aras	Dr. Ahmet Tevfik Rüştü Aras
			Fahrettin Altay	Ahmet Münir Akkaya	Mehmet Sadettin Epikmen	Mehmet Sadettin Epikmen
				Mustafa Kamil Dursun	Mustafa Kâmil Dursun	Mustafa Kâmil Dursun
				Ahmet Hamdi Aksoy	Ahmet Hamdi Aksoy	Ahmet Hamdi Aksoy
				Hacı Hüseyin Bey	Hasan Hüsnü Kitapçı	Kâzım İnanç
				Ahmet Enver Özgen		Hüseyin Hüsnü Çakır
						Benal Nevzat (İştar) Arıman
43 İZMİT (KOCAELİ)						
	Hüseyin Sırrı Bellioğlu	Tahir Barlas	İbrahim Süreyya Yiğit	İbrahim Süreyya Yiğit	İbrahim Süreyya Yiğit	İbrahim Süreyya Yiğit
	Ali Bey	Abdullah Tezemir	İbrahim Tolon	İbrahim Tolon	Ali Dikmen	Ali Dikmen
	Sapancalı Hakkı Bey	Halil İbrahim Efendi	Saffet Arıkan	Kemalettin Olpak	Kemalettin Olpak	Kemalettin Olpak
		Hamdi Namık Gör	Mustafa Zeki Keremzade	Mehmet Salâh(attin) Yargı	Mehmet Salâh(attin) Yargı	Mehmet Salâh(attin) Yargı
		Mehmet Fuat Carım	Ahmet Şükrü	Mehmet Ragıp Akça	Mehmet Ragıp Akça	Mehmet Ragıp Akça
				Reşit Saffet Atabinen	Reşit Saffet Atabinen	Mahmut Nedim Bozatık
				İsmail Hakkı Kılıçoğlu	Hüseyin Sırrı Bellioğlu	Dr. Ziya Nuri Birgi
						Hasan Hayri Tan
44 KARAHİSAR-I ŞARKİ (ŞEBİNKARAHİSAR)						
	Ömer Fevzi Efendi	Ali Sururi Tönük	Ali Sururi Tönük	Mehmet Tevfik Yücel	Sadri Maksudi Arsal	
	Fazıl Efendi	Mehmet Vasfi Efendi	İsmail Sabuncu	İsmail Sabuncu	İsmail Sabuncu	
		Memduh Necdet Erberk	Mehmet Emin Yurdakul	Mehmet Emin Yurdakul	Vasfi Reşit Seviğ	
		Mesut Benli				
		Mustafa Sırrı Bey				
45 KARS						
		Ali Rıza Ataman	Ahmet Ağaoğlu	Ahmet Ağaoğlu	Muhittin Akyüz	Muhittin Akyüz
		Cavit Paşa	Ömer Lütfi Tarım	Baha Tali Öngören	Baha Tali Öngören	Baha Tali Öngören
		Fahrettin Erdoğan		Bedir Fırat	Mehmet Nazif Sirel	Mehmet Nazif Sirel
				Dr. Sadrettin Hattusas	Ömer Kâmil Küntay	Ömer Kâmil Küntay
				Mehmet Halit Onaran	Faik Bermek	Hüsrev Sami Kızıldoğan
						Esat Özoğuz
						Yusuf Akçora

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
46 KASTAMONU						
	Mehmet Besim Bey	Abdülkadir Kemali Öğütçü	Ali Rıza Direkoğlu	Ali Rıza Direkoğlu	Ali Rıza Direkoğlu	Abdurrahman Sami Erkmen
	Dr. Suat Bey (Soyer)	Ahmet Rüştü Çolakoğlu	Hasan Fehmi Tümerk	Hasan Fehmi Tümerkan	Hasan Fehmi Tümerkan	Dr. Ahmet Şükrü Şenozan
	Şükrü Bey	Hüseyin Sabri Dura	Mehmet Fuat Müftüoğl	Mehmet Fuat Müftüoğlu	Halil Tekşen	Dr. Tevfik Aslan
	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)	Mehmet Hulusi Erdemir	Veled Çelebi İzbudak	Veled Çelebi İzbudak	Veled Çelebi İzbudak	Veled Çelebi İzbudak
		Mehmet Murat Bey	Mehmet Necmettin Ko	Refik Ilgaz	Refik Ilgaz	Nuri Tamaç
			Halit Akmansü	Cemal Dolunay	Tahsin Coşkan	Tahsin Coşkan
			Ahmet Mahir		Dr Suat Soyer	Şerif İlden
						İbrahim Osman Grantay
						Sıtkı Şerif Eken
47 KAYSERİ						
	Ahmet Hilmi Bey (Kalaç)	Mehmet Alim Efendi	Ahmet Hilmi Kalaç	Ahmet Hilmi Kalaç	Ahmet Hilmi Kalaç	Ahmet Hilmi Arga
	Ahmet Rıfat Bey (Çalıka)	Mehmet Atıf Tüzün	Dr. Halit Karakaya	Dr. Halit Karakaya	Ahmet Tevfik Şatır	Ferruh Güpgüp
	Ahmet Remzi Efendi (Akgöztürk)	Osman Uşşaklı	Nuh Naci Yazgan	Dr Burhanettin Binzet	Osman Coşkun	Salih Turgay
		Sabit Gözügeçgel	Sabit Gözügeçgel	İsmail Hakkı Bey	Mustafa Reşit Özsoy	Mustafa Reşit Özsoy
				Hüseyin Ferit Perker	Sait Azmi Feyzioğlu	Hasan Ferit Perker
						Nahit Kerven
						Süleyman Demirezen
						Veli Yaşın
48 KIRKLARELİ (KIRKKİLİSE)						
	Bahaettin Efendi		Dr. Fuat Umay	Dr. Fuat Umay	Dr. Fuat Umay	Dr. Fuat Umay
	Mustafa Arif Bey		Şükrü Naili Gökberk	Dr. Şevket Ödül	Dr. Şevket Ödül	Dr. Şevket Ödül
				Mehmet Nahit Kervan	Mehmet Nahit Kervan	Zühtü Akın
49 KIRŞEHİR						
	Ali Rıza Bey	Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi	Ali Rıza Benliağa	Ahmet Hazım Börekçi	Ahmet Hazım Börekçi	Ahmet Hazım Börekçi
	Mehmet Rıza Bey	Yahya Galip Kargı	Yahya Galip Kargı	Yahya Galip Kargı	Serdar Tanrısever	Ali Rıza Esen
		Ali Cevdet Bey	Mahbub Erdoğru	Lütfi Müfid Özdeş	Lütfi Müfid Özdeş	Lütfi Müfid Özdeş
		Mehmet Sadık Sevtekin				Mehmet Seyfelioğlu
		Ahmet Müfit Kurutluoğlu				
50 KONYA						
	Hacı Bekir Efendi	Abdülhalim Çelebi Efendi	Hacı Bekir Sümer	Hacı Bekir Sümer	Mustafa Lütfi Eken	Mustafa Lütfi Eken
	Halil Kâzım Hüsnü Bey	Arif Baysal	Fuat Gökbudak	Fuat Gökbudak	Ali Haydar Bey	Kâzım Okay
	Mehmet Vehbi Efendi (Çelik)	Bekir Refik Koraltan	Bekir Refik Koraltan	Bekir Refik Koraltan	Bekir Refik Koraltan	Ali Muzaffer Göker
	Musa Kâzım Efendi	Hulusi Göksu	Musa Kazım Onar	Musa Kazım Onar	Musa Kâzım Gürel	Musa Kâzım Gürel
	Ömer Vehbi Efendi	Mehmet Rıfat Saatçi	Halil Kazım Hüsnü	Halil Kazım Hüsnü	Halil Kâzım Hüsnü	Behire Bediz Morova (Aydilek)
			Tevfik Fikret Sılay	Tevfik Fikret Sılay	Tevfik Fikret Sılay	Tevfik Fikret Sılay
			Mustafa Ulusan	Mustafa Ulusan	Mustafa Ulusan	Mustafa Ulusan
			Naim Hazım Onat	Naim Hazım Onat	Naim Hazım Onat	Naim Hazım Onat
			Eyub Sabri Hayırlıoğlu	Ahmet Hamdi Dikmen	Ahmet Hamdi Dikmen	Ahmet Hamdi Dikmen
			Mustafa Fevzi Karaağaç	Abdullah Nevzat Tandoğan	Şaban Sırrı Önver	Mustafa Halid Üner
				Hüseyin Hüsnü Konay	Kemal Zaim Sunel	Ali Rıza Türel
						Dr. Osman Şevki Uludağ
						Mehmed Cemal Tekin

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
51 KOZAN		Hüseyin Bey Dr Mustafa Elvan Cantekin Mustafa Fevzi Çakmak Dr Takiyettin Fikret Onuralp Reşit Paşa	Ali Saip Ursavaş Ali Şadi Çelik			
52 KÜTAHYA	Ali Bey *Mehmet Ragıp Bey (Soysal)* Rasih Efendi	Ahmet Besim Atalay Haydar Bey Mehmet Ali Cevdet İzrab Barlas Seyfi Efendi Yusuf Cemil Altay	Ahmet Ferit Tek Ragıp Soysal Mehmet Ali Cevdet İzrab Barl Seyfi Aydın Mehmet Nuri Conker Recep Peker	İbrahim Kazım Dalkılıç Ragıp Soysal Mehmet Ali Cevdet İzrab Barlas Mehmet Niyazi Asım Erenli Mehmet Nuri Conker Recep Peker İsmail Hakkı Muşkara	İbrahim Kâzım Dalkılıç Ömer Davut Dinç Muhlis Erkmen Mustafa Bacak İdris Hakkı Löker Recep Peker Ahmet Tevfik Bey	İbrahim Kâzım Dalkılıç Dr. Ahmet Şakir Ediz Muhlis Erkmen Mehmet Lütfi Kırdar Naşit Hakkı Uluğ Recep Peker Besim Atalay Ömer Davut Dinç Mehmet Somer
53 MALATYA	*Mustafa Fevzi Efendi (Bilgili)* Hacı Mehmet Efendi	Lütfullah Bey Hacı Bedir Ağa Fırat Hüseyin Sıtkı Gür *Garip Ağa* Reşit Ağa Ağar	Dr. Mehmet Hilmi Oytaç Hacı Bedir Ağa Fırat Mahmut Nedim Zabcı Mustafa İsmet İnönü Reşit Ağa Ağar	Dr Mehmet Hilmi Oytaç Abdulmuttalip Öker Mahmut Nedim Zabcı Mustafa İsmet İnönü Vasıf Çınay Dr Mehmet Fazıl Berki Tümtürk	Dr. Mehmet Hilmi Oytaç Abdulmuttalip Öker Mahmut Nedim Zabcı Mustafa İsmet İnönü Vasıf Çınay Talat Ural	Dr. Mehmet Hilmi Oytaç Abdulmuttalip Öker Mahmut Nedim Zabcı Mustafa İsmet İnönü Vasıf Çınay Mihri İffet Pektaş Osman Hilmi Taner Osman Nuri Koptagel Emrullah Barkın
54 MANİSA (SARUHAN)	*İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)* *Mahmut Celal Bey (Bayar)* Muvaffak Bey Reşit Bey	Mustafa Necati Bey Mehmet Refik Şevket İnce Hüseyin Avni Paşa Mehmet Reşat Bey Ömer Lütfü Ünlü	Mehmet Sabri Toprak Ethem Büke Mustafa Fevzi Sarhan Mehmet Reşad Kayalı Hüseyin Vasıf Çınar Kemal (Gürol) Menemenlioğlu Abidin Bey	Mehmet Sabri Toprak Bahri Sarıtepe Mustafa Fevzi Sarhan Mehmet Kani Karaosmanoğlu Dr. Hasan Saim Uzel (Çelebioğlu) Kemal (Gürol) Menemenlioğlu Osman Erçin Akif Öztürk Yaşar Özey	Mehmet Sabri Toprak Refik Şevket İnce Mustafa Fevzi Sarhan Mehmet Kani Karaosmanoğlu Halil Yaralı Yakup Kadri Karaosmanoğlu Osman Erçin Mustafa Turgut Türkoğlu	Mehmet Sabri Toprak Refik Şevket İnce Kenan Orer Mehmet Kani Karaosmanoğlu Dr. Hasan Saim Uzel Mehmet Kazım Nami Duru Osman Erçin Mustafa Turgut Türkoğlu Yaşar Özey Yusuf Hikmet Bayur Mehmet Tahir Hitit
55 MARAŞ	Abdülkadir Paşa *Mehmet Tahsin Bey (Hüdayioğlu)*	Arslan Toğuz Paşo Yakup Hamdi Bozdağ Hasan Refet Efendi Hasip Bey Mehmet Rüstü Bev	Abdülkadir Emirmahmutoğlu Hacı Mehmet Erten Mehmet Tahsin Hüdayioğlu Mithat Alam Saylam	Abdülkadir Emirmahmutoğlu Hacı Mehmet Erten Nurettin Özdemir Mithat Alam Saylam	Abdülkadir Emirmahmutoğlu Hacı Mehmet Erten Mehmet Nuri Ural Mithat Alam Saylam	Hasan Reşid Tankut Hacı Mehmet Erten Mehmet Nuri Ural Mithat Alam Saylam

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
56 MARDİN	Ebulula Bey *Midhat Bey*	Derviş Bey Esat Önen Hasan Tahsin Efendi İbrahim Turhan Mehmet Necip Güven	Abdürrezzak Şatana Abdülgani Ensari Derviş Ural Yakup Kadri Karaosmanoğlu Mehmet Necip Güven	Abdürrezzak Şatana Ahmet İrfan Ferit Alpaya Ali Rıza Erten Yakup Kadri Karaosmanoğlu Mehmet Nuri Ural	Abdurrezzak Şatana Ahmet İrfan Ferit Alpaya Ali Rıza Erten	Abdurrezzak Şatana Ahmet İrfan Ferit Alpaya Ali Rıza Erten Dr Ali Rıza Levend Hasan Edib Ergin Mehmet Hilmi Çoruk Osman Necati Dinçer
57 MERSİN		Fahrettin Altay Hüseyin Selahattin Köseoğlu İsmail Safa Özler Muhtar Fikri Yusuf Ziya Eraydın	Mehmet Niyazi Ramazanoğlu Ahmet Besim Özek	İsmail Hakkı Ramazanoğlu Ali Münif Yeğenağa	Ferit Celal Güven Süleyman Fikri Mutlu Hamdi Ongun	
58 MUĞLA (MENTEŞE)	Halil İbrahim Bey Mustafa Hilmi Bey	Ahmet Saadettin Özsan Dr. Ahmet Tevfik Rüştü Aras Emin Kamil Bey Ethem Fehmi Arslanlı Rıfat Börekçi	Mehmet Esat İleri Şükrü Kaya Yunus Nadi Abalıoğlu	Ali Nazmi Özügür Şükrü Kaya Yunus Nadi Abalıoğlu Mehmet Nuri Tuna	Dr. Hüseyin Avni Ercan Şükrü Kaya Yunus Nadi Abalıoğlu Mehmet Nuri Tuna	Dr. Hüseyin Avni Ercan Şükrü Kaya Yunus Nadi Abalıoğlu Mehmet Nuri Tuna Hüsnü Kitapçı
59 MUŞ	*İlyas Sami (Muş)* *Osman Kadri*	Abdülgani Ertan Ahmet Hamdi Bilgin Rıza Kotan Mahmut Sait Yetgin Kasım Dede	İlyas Sami Muş Osman Kadri Bingöl Rıza Kotan		Hasan Reşit Tankut Hakkı Kılıçoğlu Muhittin Nami Bey	Ahmet Şükrü Ataman Hakkı Kılıçoğlu Naki(yettin) Yücekök Şevki Çiloğlu
60 NİĞDE	*Ata (Ataullah) Bey* Mehmet Emin Bey Muhittin Bey	Ahmet Hakkı Sütekin Mustafa Bey Mustafa Hilmi Soydan Vehbi Bey Zeynelabidin Bayhan	Ali Galip Yenen Ata Ataullah Bey Ebubekir Hazım Tepeyran Halit Mengi	Ali Galip Yenen Ata Ataullah Atay Halit Mengi Mahmut Faik Soylu	Ali Galip Yenen Ahmet Vefik Uluçay Halit Mengi Mahmut Faik Soylu	Cavit İhsan Oral Ahmet Vefik Uluçay Halit Mengi Mahmut Faik Soylu Dr. Samoel Abrovaya Marmaralı Kamil İrdelp Dr. Rasim Ferit Talay
61 OLTU		Rüstem Hamşioğlu Yasin Haşimoğlu				
62 ORDU			Ahmet Hamdi Yalman Ahmet Faik Günday Halil Sıtkı Kumru İsmail Çamaş Mehmet Recai Baykal	Ahmet Hamdi Yalman Ahmet Şevket Akyazı Halil Sıtkı Kumru İsmail Çamaş Mehmet Recai Baykal	Ahmet Hamdi Yalman Ahmet Şevket Akyazı Ahmet İhsan Tokgöz İsmail Çamaş Mehmet Recai Baykal	Ahmet Hamdi Yalman Dr. Ziya (Naki) Yaltırım Ahmet İhsan Tokgöz İsmail Çamaş Ali Canip Yöntem Muhittin Baha Pars Selim Sırrı Tarcan

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
63 RİZE (LAZİSTAN)	Asım Bey	Esat Özoğuz	Esat Özoğuz	Esat Özoğuz	Esat Özoğuz	
	Osman Nuri Bey (Özgen)	İbrahim Şevki Efendi	Ali Rıza Zırh	Ali Rıza Zırh	Ali Rıza Zırh	
		Mehmet Necati Memişoğlu	Ahmet Fuat Bulca	Ahmet Fuat Bulca	Ahmet Fuat Bulca	
		Zeynelabidin Atak	Rauf Benli	Akif Akyüz	Akif Akyüz	
		Ziya Hurşit	Ekrem Rize	Mehmet Atıf Tüzün	Mehmet Atıf Tüzün	
				Hasan Cavit Belül	Hasan Cavit Belül	
64 SAMSUN (CANİK)					Mehmet (Hacıyunus) Güneşdoğdu	Mehmet (Hacıyunus) Güneşdoğdu
	Emin Bey (Geveci)	Ahmet Hamdi Yalman	Talat Avni Özüdoğru	Hüseyin Avni Aktulga	Emin Geveci	Ayşe Meliha Ulaş (Ekeman)
	Cavit Paşa	Ahmet Nafiz Özalp	Süleyman Necmi Selmen	Nusret Sadullah Ayaşlı	Ethem Tuncay (Tuncel)	Ethem Tuncay (Tuncel)
	Hacı Ahmet Efendi	Mehmet Şükrü Fırat	Cavit Paşa	Ethem Tuncay (Tuncel)	Dr. Asım Sirel	Dr. Asım Sirel
	Mehmet Ali Bey	Süleyman Boşnak		Dr. Asım Sirel	?	Mehmet Ali Yörükel
		Hasan Fehmi Bey		Ali Rana Tarhan	?	Ali Tunalı
				Süleyman Adil Okuldaş		Ruşeni Barkın
						Zühtü Durukan
65 SEYHAN						İbrahim Tevfik Tarman
						Ali Münif Yeğenağa
						Damar Arıkoğlu
						Esma Nayman
						Hilmi Uran
						İbrahim Mete
						Naci Eldeniz
						Ömer Resul Biçer
66 SİİRD	*Halil Hulki Efendi (Aydın)*	Kadri Oktay	Halil Hulki Aydın	Halil Hulki Aydın	Halil Hulki Aydın	Halil Hulki Aydın
		Mustafa Sabri Baysan	Mahmut Soydan	Mahmut Soydan	Mahmut Soydan	Mahmut Soydan
		Necmettin Bey				İsmail Müştak Mayakon
		Nuri Payam				Şevki Süsoy
		Salih Atalay				
67 SİNOP	*Dr. Rıza Nur Bey*	Abdullah Efendi	Dr. Rıza Nur	Recep Zühtü Soyak	Ömer Hulusi Oruçoğlu	Ömer Hulusi Oruçoğlu
	Zeki Bey	Hakkı Hami Ulukan	Yusuf Kemal Tengirşenk	Yusuf Kemal Tengirşenk	Yusuf Kemal Tengirşenk	Yusuf Kemal Tengirşenk
		Mehmet Şerif Bey	Kemalettin Sami	Refik İsmail Kaymakçı	Recep Zühtü Soyak	Cevdet Kerim İncedayı
		Mehmet Şevket Peker			İbrahim Alaattin Gövsa	Hüsamettin Okan
		Rıza Vamık Uras				Dr. Mehmet Galip Üstün
68 SİVAS	*Hüseyin Rauf Bey(Orbay)*	Emir Marşan	Abdurrahman Rahmi Katoğlu	Abdurrahman Rahmi Katoğlu	Abdurrahman Rahmi Katoğlu	Hatice Sabiha Görkey
	Ethem Bey	Mehmet Rasim Başara	Mehmet Rasim Başara	Mehmet Rasim Başara	Mehmet Rasim Başara	Mehmet Rasim Başara
	Samih Fethi Bey	Yusuf Ziya Başara	Yusuf Ziya(ettin) Başara	Yusuf Ziya(ettin) Başara	Yusuf Ziya(ettin) Başara	Yusuf Ziya(ettin) Başara
	Vasıf Bey	Mustafa Taki Efendi	Halis Turgut Tarıkkahya	Necmeddin Sadık Sadak	Necmeddin Sadık Sadak	Necmeddin Sadık Sadak
	Ziya Bey (Bacanak)	Mustafa Hayri Bey	Ahmet Muammer Karda	Mehmet Şemseddin Günaltay	Mehmet Şemseddin Günaltay	Mehmet Şemseddin Günalta
			Dr. Ömer Şevki	Remzi Çiner	Remzi Çiner	Remzi Çiner
				İbrahim Alaaddin Gövsa	İsmail Mehmet Uğur	İsmail Mehmet Uğur
						Mithat Şükrü Blada

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
69 SİVEREK						
	Bekir Sıtkı Bey	Abdülgani Ensari	Kadri Ahmet Kürkçü			
		İhsan Sağlam	Mahmut Odabaşı			
		Mehmet Sırrı Bey	Ömer Cudi			
		Mustafa Lütfi Azer				
70 TEKİRDAĞ (TEKFURDAĞI)	Süleyman Faik Bey		Mustafa Faik Öztrak	Mustafa Faik Öztrak	Mustafa Faik Öztrak	Mustafa Faik Öztrak
	Rahmi Bey		Mehmet Cemil Uybadın	Mehmet Cemil Uybadın	Mehmet Cemil Uybadın	Mehmet Cemil Uybadın
				Celal Nuri İleri	Celal Nuri İleri	Hüseyin Rahmi Apak
					?	Şakir Kesebir
						Yahya Kemal Beyatlı
71 TOKAT						
	Ahmet Efendi	Ahmet Hamdi Bey	Bekir Sami Kunduh	Ali Şevki Berker	Hüseyin Hüsnü Konay	Hüseyin Hüsnü Konay
	Mehmet Bey	Nazım Bey (Resmor)	Kâmil Topçuzade	Bekir Lütfi Çiftçi	Bekir Lütfi Çiftçi	Faik Bermek
	Şevki Bey	İzzet Bey	Mehmet Emin Bayav	Hüseyin Hüsnü Sarı	Nazım Poray	Nazım Poray
		Mustafa Vasfi Bey	Mustafa Vasfi Süsoy	Mustafa Vasfi Süsoy	Mustafa Vasfi Süsoy	Mehmet Hürrem Ergun
		Mehmet Rıfat Arkun		Salih Süreyya Tevfik Gencağa	Salih Süreyya Tevfik Gencağa	Salih Süreyya Tevfik Gencağa
						Recai Erişken
						Ali Galip Pekel
72 TRABZON						
	Ali Şefik Bey	Ahmet Faik Bey	Abdullah Hilmi Okyay	Abdullah Hilmi Okyay	Hakkı Sofu Bey	Ayşe Seniha Hızal
	Ali Şükrü Bey	Hamdi Ülkümen	Hamdi Ülkümen	Hamdi Ülkümen	Hamdi Ülkümen	Hamdi Ülkümen
	Eşref Bey	Hamit Bey	Ali Şefik Bekman	Ali Şefik Bekman	Halil Nihat Boztepe	Halil Nihat Boztepe
	Ahmet Muhtar Bey (Çilli)	İzzet Bey	Ahmet Muhtar Çilli	Ali Becil	Raif Karadeniz	Raif Karadeniz
	Hasan Hüsnü Bey (Saka)	Mehmet Recai Bey	Hasan Hüsnü Saka	Hasan Hüsnü Saka	Hasan Hüsnü Saka	Hasan Hüsnü Saka
	İsmail Bey		Mehmet Rahmi Eyüpoğlu	Süleyman Daniş Eyüboğlu	Süleyman Daniş Eyüboğlu	Süleyman Daniş Eyüboğlu
	Hüsrev Bey (Gerede)		Süleyman Sırrı Gedik	Süleyman Sırrı Gedik	Süleyman Sırrı Gedik	Süleyman Sırrı Gedik
				Ali Arif Sayıl		Mitat Aydın
						Mehmet Sırrı Day
73 URFA						
	Ali Fuat Bey	Ali Saip Ursavaş	Ali Fuat Bucak	Ali Saib Ursavaş	Ali Saib Ursavaş	Ali Saib Ursavaş
	Şükrü Nasıh Bey	Pozan Bey	Hüsrev Gerede	Dr. Refet Topçuoğlu	Dr. Refet Topçuoğlu	Ahmet Vefik Yazgan
		Salih Hayali Efendi	Mustafa Saffet Yetkin	Mahmut Bey	Mahmut Bey	Behçet Günay
			Yahya Kemal Beyatlı	Mehmet Refet Ülgen	Mehmet Refet Ülgen	Mehmet Refet Ülgen
				Hasan Ferit Celal Güven		Mehmet Emin Yurdakul
						Muhittin Dinçsoy
74 VAN						
	Hakkı Bey (Ungan)	Hasan Sıddık Haydari	Hakkı Ungan	Hakkı Ungan	Hakkı Ungan	Hakkı Ungan
	Haydar Hilmi Bey (Vaner)	Tevfik Bey	Münip Boya	Münip Boya	Münip Boya	Münip Boya
	Münip Bey		İbrahim Arvas			İbrahim Arvas

İLİ	1919 SEÇİMLERİ	1920 SEÇİMLERİ İ. DÖNEM	1923 SEÇİMLERİ II. DÖNEM	1927 SEÇİMLERİ III. DÖNEM	1931 SEÇİMLERİ IV. DÖNEM	1935 SEÇİMLERİ V. DÖNEM
75 YOZGAT (BOZOK)						
	Yusuf Bahri Bey (Tatlıoğlu)	Ahmet Baydar	Ahmet Hamdi Divanlıoğlu	Ahmet Hamdi Divanlıoğlu	Ahmet Hamdi Divanlıoğlu	Ekrem Pekel
	İsmail Fazıl Paşa	Mehmet Feyyaz Ali Üst	Avni Doğan	Avni Doğan	Avni Doğan	Avni Doğan
		Mehmet Hulusi Akyol	Süleyman Sırrı İçöz	Süleyman Sırrı İçöz	Süleyman Sırrı İçöz	Süleyman Sırrı İçöz
		Rıza Bey	Salih Bozok	Salih Bozok	Ahmet Cevdet Taflıoğlu	Mehmet Emin Draman
		Süleyman Sırrı İçöz		Hasan Tahsin Coşkan	Ahmet Avni Sungur	Ahmet Avni Sungur
						Ömer Evci
76 ZONGULDAK						
			Ahmet Ragıp Özdemiroğlu	Ahmet Ragıp Özdemiroğlu	Ahmet Ragıp Özdemiroğlu	Ahmet Ragıp Özdemiroğ
			Halil Türkmen	Halil Türkmen	Halil Türkmen	Halil Türkmen
			Tunalı Hilmi	Tunalı Hilmi	İbrahim Esat Çakmakkaya	İbrahim Esat Çakmakka
			Yusuf Ziya Özençi	Mehmet Nazif Sirel	Celâl Sahir Erozan	Celâl Sahir Erozan
				Rıfat Vardar	Rıfat Vardar	Rıfat Vardar
				Hüsnü Kortel	Hasan Karabacak	Hasan Karabacak
						Recep Zühtü Soyak
						Ahmet Mitat Altıok

1931 seçimlerinde bağımsızlar için boş bırakılan fakat milletvekili seçilemeyen iller ve mebus sayısı

İstanbul	4
Samsun	2
Tekirdağ	1
Manisa	1
Burdur	1
Bolu	1 açık var

BELGELER

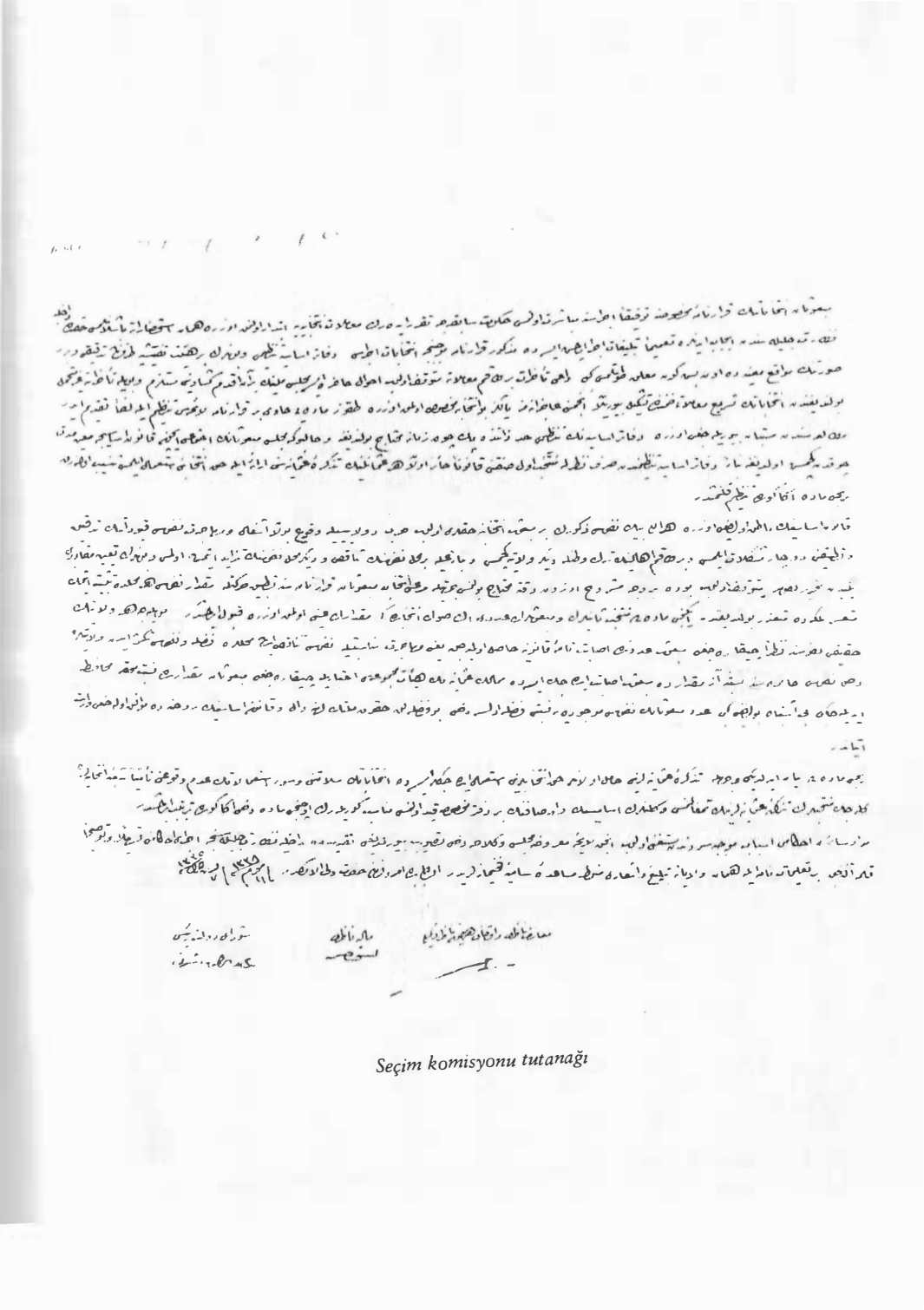

Seçim komisyonu tutanağı

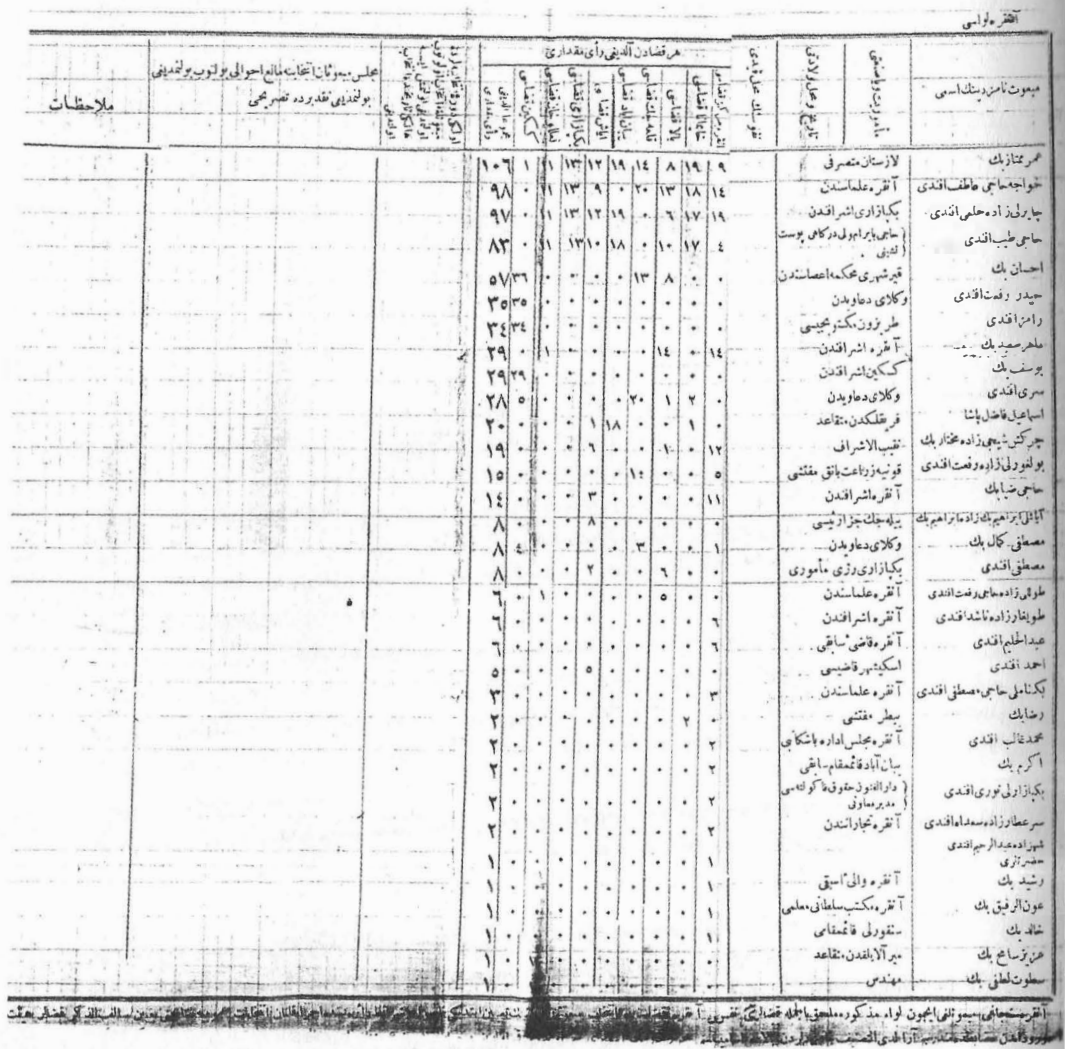

Oy dökümünü gösterir cetvel

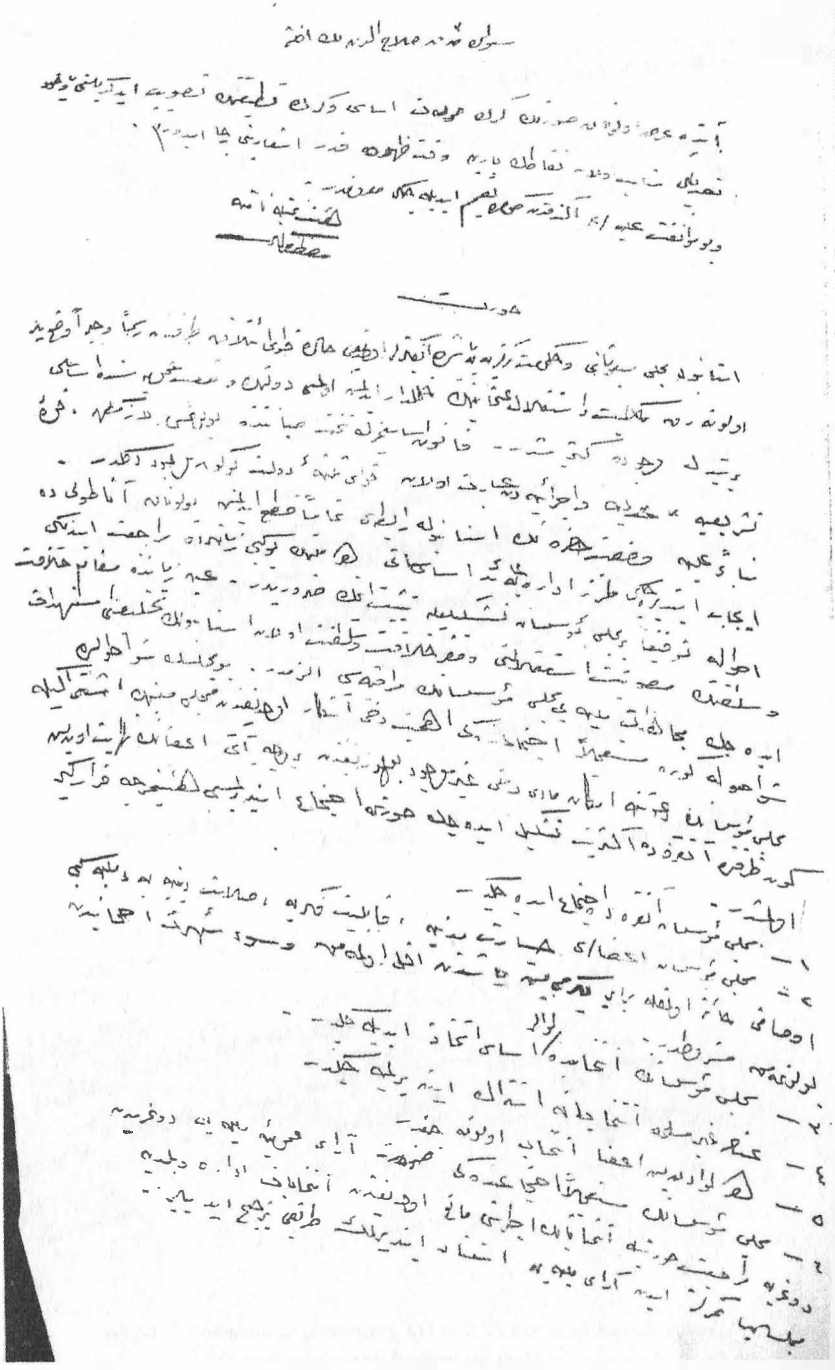

Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Mart'ta yayımladığı genelgenin ilk sayfası

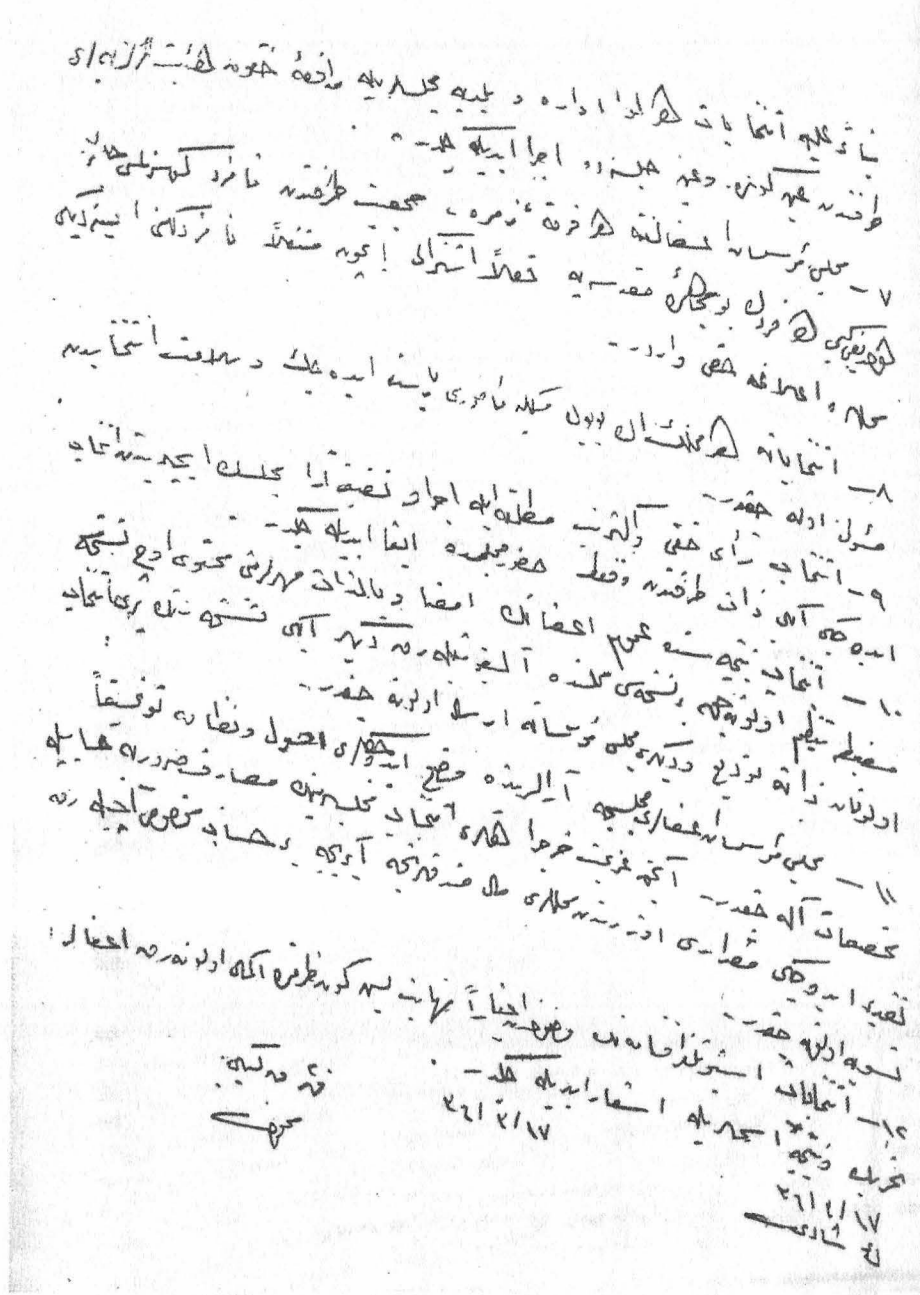

Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Mart'ta yayımladığı genelgenin 2. sayfası

٥

هیئت نمایندگان ملک ۲۱ مادہ سنہ ۲۶ تاریخلی تعرفہ نامہ سی حکمنجہ

صورتیدر .

A	
*	1936/96-13
F	12

انتخابات عمومیہ جرائیدیسی ۱۹ - ۲ - ۲۶ تاریخلو تشیفاتہ دایلدی . منتخب تایلدیلر مرکز لوایہ جعبی تأخیرات و مشکلاتی موجب اولدیغندن بحث انتخابات قضا مرکزلرندہ اجراسی حقندہ بعض مقاماتدن تشیفاتہ وقوع بولمقدہ در . مجلس سرعت محکمہ ایدارہ جمعیتی ایجابات یہ کندہ بو تکلیف نظر دقتہ آلنمہ و منتخب تایلدیلر جعبی موجب تأخیر اولدیغو لوالر انتخابات قضالرندہ اجراسنہ بر یأس کوریلمشدر . بو تقدیرده مخصوصات آتیہ نظر دقتہ آلنمشدر .

۱ - ریلوانلی مختلف قضالرندہ غیبکونہ و قضا هیئتی ادارہ سنہ بدیر مجلس مداقہ جمعیتی اعضالری و منتخب تایلدیلر مرکب هیئت طرفندن اجرای انتخاب .

۲ - بو یولہ تامام تسدید اعضا انتخاب اولندقدن قضالرجہ انتخاب اولنجہ دوائر مشقلری تعرفہ سنہ مرکز لوایہ ویریلدیکی تقدیرده تشیفاتی رافع لوا مرکز لسنہ مجلس ادارہ . بدیر مجلس ، مداقہ جمعیتی اعضالری و مرکز لوادہ موجود منتخب تایلدیلر دن ترکیب هیئت مخصوصہ انتخابات حقندہ کی تعلیمات نامہ نجی مادہ سی فقرہ اخیرہ سی موجبنجہ اجراسی .

۳ - انتخابات قضالرجہ یاپیلدیغی تقدیرده انتخاب اولنجہ دوائر غائبہ مصطفی رضی طقوزنجی مادہ موجبنجہ اعضاری .

GNKUR ATAT

Seçimlerin kazalarda yapılabileceği

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

بالمقراف
ماكينه باشنده

آقره
۴۳۹ - -

لوا كزلك بوكسك رشد سياسيسى وقابليت وطنپرورانه‌سى اراءه ايدن نتيجهٔ اتحادين دولايى، فلاكت وطنى سعادته تحويل غايه‌سيله سنه‌لرجه اول فعاليته باشلامش اولان آناطولى وروم ايلى مدافعهٔ حقوق جمعيتى نامنه‌بوتون لوا خلقى تبريك ايدرم . مملكتك بوندن بويله‌ده ثانى فيوضات اولمسى ايچون لوا كزك عين درجه‌ده بوكسك حساسيت وطنپرورانه ايله جمعيت وفرقه‌مزه ظهير اولاجقلرينه شبهم يوقدر . جناب حق جمله‌كزى موفق بالخير ايلهسون .

اشبو معروضاتمك بالعموم لوا مدافعهٔ حقوق تشكيلاتى وبلديه هيئتلريله اهالئ محترمه‌يه ابلاغى خاصةً رجا ايلرم افندم .

آناطولى وروم‌ايلى مدافعهٔ حقوق جمعيتى رئيسى
غازى

Teşekkür yazısı

CUMHURİYET ARŞİVİ
BAŞBAKANLIK
ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

490 01

Seçmenlerin teklifi

عمومی اساسلر

ماده ۱ — خلق فرقه‌سی؛ جمیتلر قانونی موجبنجه تشکل ایتمش سیاسی بر جمیتدر . غایه‌سی ، ملی حاکمیتك خلق طرفندن و خلق ایچون احراسنه رهبرلك ایتمك وتورکیه‌یی عصری بر دولت حالنه یوکسلتمك وتورکیه‌ده یوتون قوتلرك فوقنده قانونك ولایتی حاکم قیلمغه چالیشمقدر .

ماده ۲ — خلق فرقه‌سی نظرنده خلق مفهومی ، هرهانکی بر صنفه منحصر دکلدر . هیچ بر امتیاز ادعاسنده بولنمیان وعمومیتله قانون نظرنده مطلق بر مساواتی قبول ایدن یوتون فردلر خلقدندر . خلقجیلر ، هیچ بر عائله‌نك ، هیچ بر صنفك ، هیچ بر جماعتك ، هیچ بر فردك امتیازلرینی قبول ایتمین و قانونلری وضع ایتمکده‌کی مطلق حریت و استقلالی طانیان فردلردر .

ماده ۳ — خلق فرقه‌سنه هرتورك و خارجدن کلوب تورك تابعیت وهرتبی قبول ایدن هرفرد داخل اولهبیلور .

ماده ٤ — خلق فرقه‌سنه داخل اولان هرفرد ، فرقه‌نك نظامنامه‌سی ایله پروغرامنه اتباع ایده‌جکنه امضا ویره‌جکدر . معمافیه نظامنامه ایله پروغرامده اجتهادینه مخالف ماده‌لر وارسه فرقه‌نك قونغره‌لرنده مطلق رسربستی وحریتله اجتهادلرینی بیان ایده‌رك اوکبی ماده‌لری تعدیل ویاالغایه چالیشه‌بیله‌جکدر .

ماده ٥ — خلق فرقه‌سی عمومی رئیسی حال اجتماعده بولنان تورکیه بویوك ملت مجلسنك اعضاسی میاندن بویوك قونغره انتخاب ایدر . وظیفه‌ده باسه تجدیداً انتخاب

Halk Fırkası'nın ilk tüzüğü

İkinci Mıntıka müfettişinin yazısı

Kurtuluş Savaşı
ve Cumhuriyet
ENV. 2706
Müzeleri

Yedinci Mıntıka müfettişinin yazısı

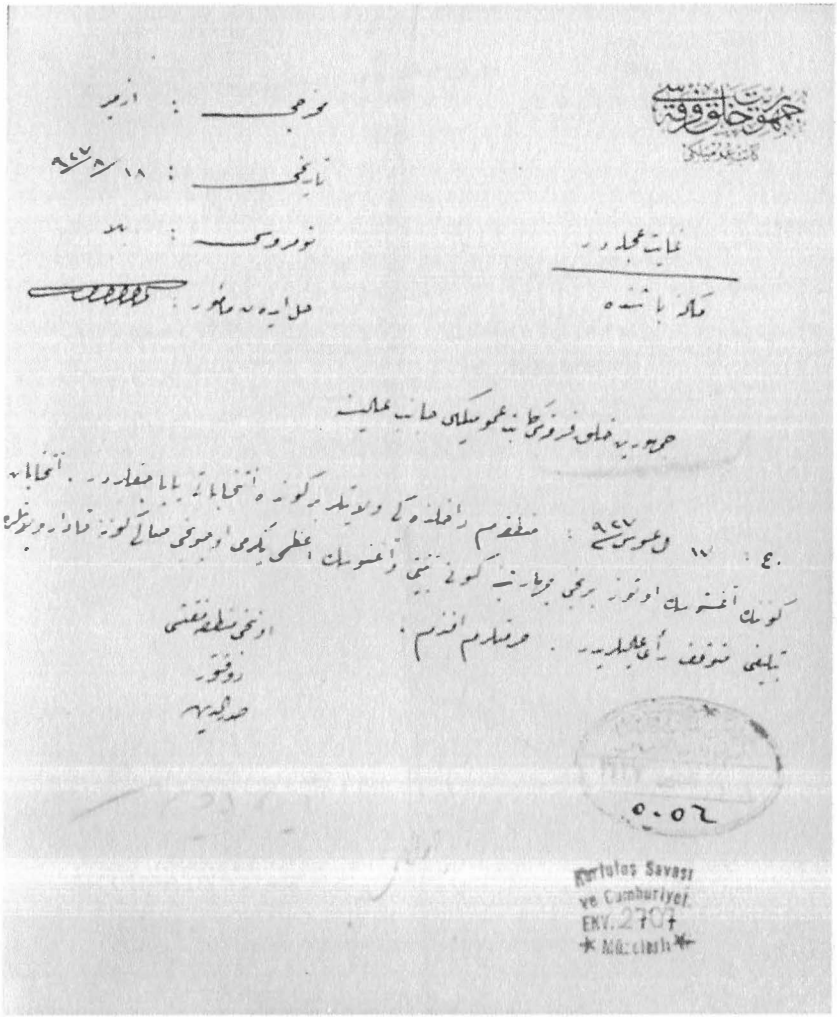

Onuncu Mıntıka müfettişinin yazısı

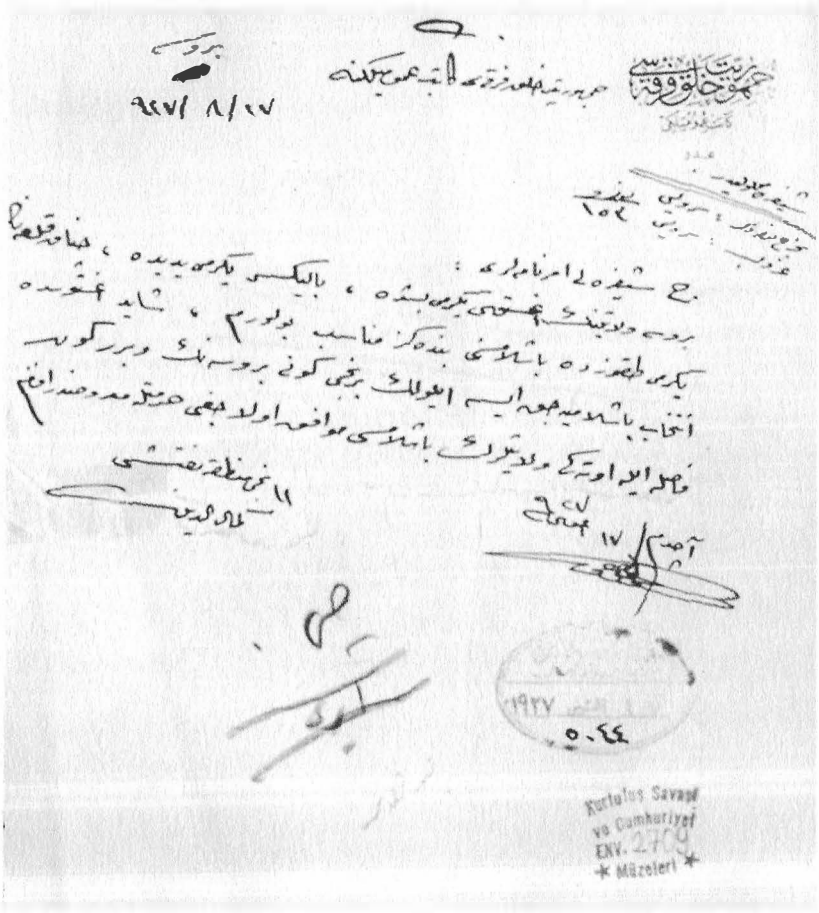
Kurtuluş Savaşı
ve Cumhuriyet
Müzeleri

Onbirinci Mıntıka müfettişinin yazısı

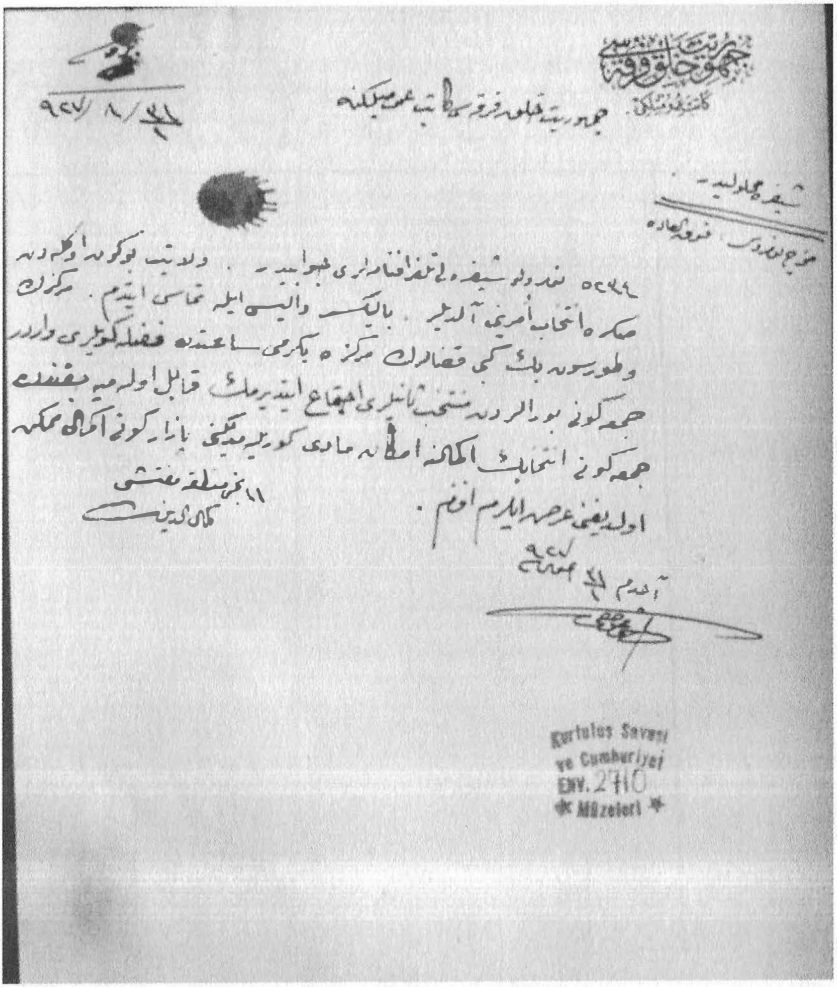

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet ENV. 2710 Müzeleri

Onbirinci Mıntıka müfettişinin yazısı

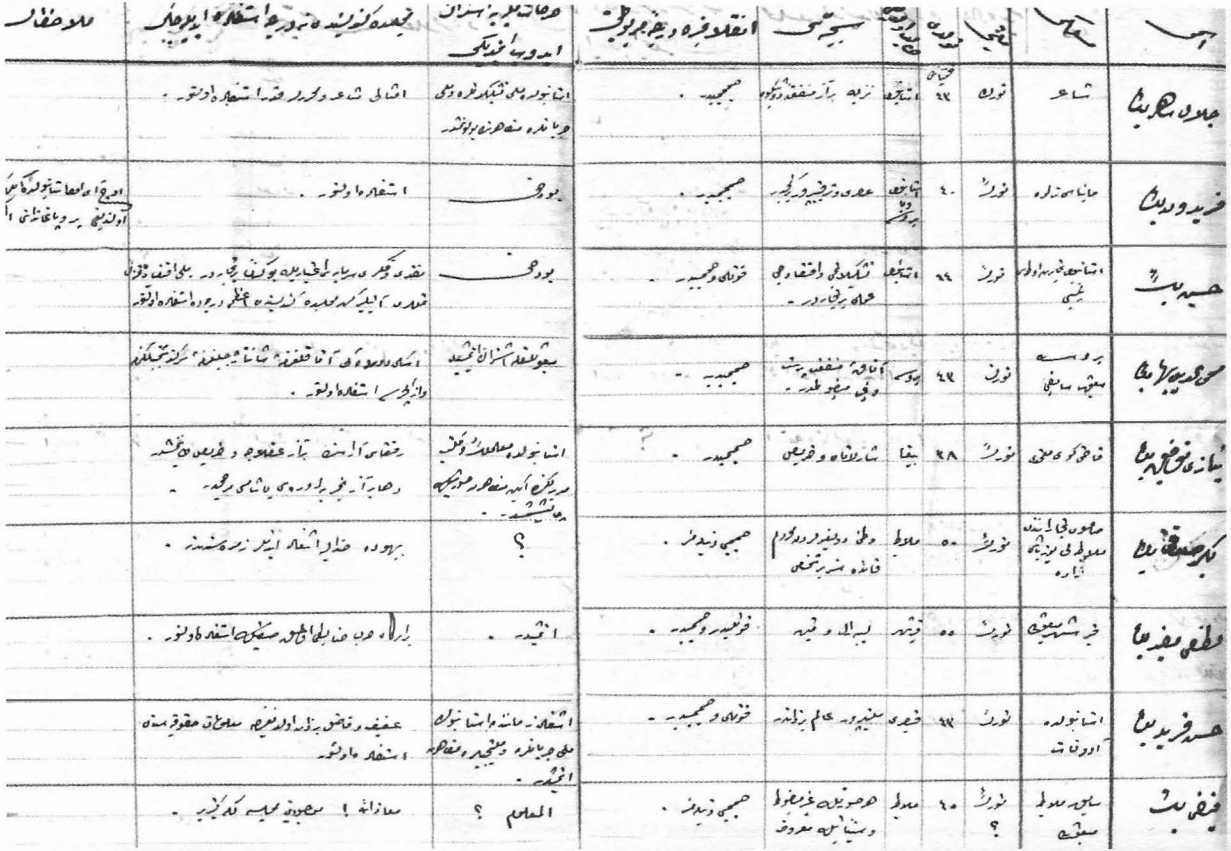

CHF milletvekili adaylığı için başvuranlara ait hazırlanan defterden bir sayfa

حاكميت ملية

آخره ، يالقاچه يالي بوستهسنه واره جوسيه
طارق ـ تلفون ٢٠٠٠ ـ ماكوت عدد

اولوطرق بانكه تقوين
اعلانلر

٢٠٠٣

غزته ياديلمك اوزره هر نوع اوراق اعلان مديريتنه مراجعت اولنه.
جواب ايچون آلتي سنتيملك بكوبون آلمق لازمدر. بوكوبون يرسه يوك ايچون بش كوبون ايستيلمدر.

سكز سنه ـ نومرو : ٢٢٠٨ ١ ربيع الاول ١٣٤٦ چارشنبا ٣١ آغستوس ١٩٢٧ نسخه‌سي ٥ غروشدر

غازينك بيانناملرى

تركيه انقلاب حركتلرى بر انقلاب جمهوريت تشكيلاتى اجرا ايتمشدر. بونلرك اساسلرى جمهوريت خلق فرقه‌سى نامنه مبعوث نامزدى اولارق تثبيت بيورلدقدن صكره جمهوريت حكومتى تشكيل ايتمشدر. بو حكومت تركيه جمهوريتنك اساسلرينى تشكيل ايدن قانونلرى تدقيق ايدرك تطبيقاتنى تأمين ايتمشدر. بو قانونلرك اساسلرى جمهوريت خلق فرقه‌سى نظامنامه‌سى ايله تأسيس ايدن حكومتك برنجى وظيفه‌سى اولارق بو نظامنامه‌نك احكامنى تطبيق ايتمكدر. بو نظامنامه‌نك احكامنى تطبيق ايتمك ايچون بو فرقه‌نك مبعوث نامزدلرينى انتخاب ايتمك لازمدر. بو انتخابلرك نتيجه‌سى اولارق بو فرقه‌نك مبعوث نامزدلرى انتخاب ايدلمشدر. بو مبعوث نامزدلرى انتخاب ايتمك ايچون فرقه‌نك مركز عمومى هيئتى بر تعميم نشر ايتمشدر. بو تعميم مملكتك هر طرفنه كوندريلمشدر. بو تعميمده فرقه‌نك مبعوث نامزدلرينى انتخاب ايتمك ايچون اتباع ايدلمسى لازم كلن قاعده‌لر بيان ايدلمشدر. بو قاعده‌لرك اساسلرى شونلردر :

١ ـ انتخابلر سرى اولمالدر.
٢ ـ هر ولايتده انتخابلرى ايدارهء عرفيه رئيسلرى ايدارهء عرفيه مأمورلرى ايله برابر اجرا ايدرلر.
٣ ـ انتخابلرده ايدارهء عرفيه مأمورلرى ايله برابر ولايت مركز عمومى هيئتلرى دخى اشتراك ايدرلر.
٤ ـ انتخابلرده ايدارهء عرفيه مأمورلرى ايله برابر ولايت مركز عمومى هيئتلرى دخى اشتراك ايدرلر.
٥ ـ انتخابلرده ايدارهء عرفيه مأمورلرى ايله برابر ولايت مركز عمومى هيئتلرى دخى اشتراك ايدرلر.

غازى حضرتلرى جمهوريت خلق فرقه‌سى نامنه مبعوث نامزدى اولارق تثبيت بيورلدقدن صكره جمهوريت حكومتى تشكيل ايتمشدر

فرقه مركز عمومى هيئتى طرفندن انتخابات نظامنامه‌سى نشر بيورلدى

خزينه‌دار ـ كاظم بك

اسماعيل صبرى بك ـ ٢٠ آغستوس ١٩٢٧ تاريخلى ايكنجى نومرولو ايرادمزك ٢٠٠ نجى مادده‌سى مجلس مخصوصه‌سنه ويرديكى رأى مخالفتى مشتمل مضبطه‌نامه‌نك صورتى

ايرادمزك ٢٠٠ نجى مادده‌سى مجلس مخصوصه‌سنه ويرديكى رأى مخالفتى مشتمل مضبطه‌نامه‌نك صورتى

اسماعيل صبرى بك ـ ٢٠ آغستوس ١٩٢٧ تاريخلى ايكنجى نومرولو

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ
No: 773

BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

17405

Tamim (Vilayet fırka reislerine)
Sureti İbrahim Tali Bf.ye

Müntehibisaniler için namzet gösterilüp gösterilmiyeceğini teşkilatımız soruyorlar.Bu ~~noktayı~~ tavzih için aşağıdaki noktaları tamimen arzederim :

1-Müntehibisaniler için fırkadan namzet gösterilecektir.

2-Namzetler arasında vilayet,kaza idare heyetlerimizden ve nahiye ve köy ocağı heyetlerinden ve yeni intihap olunan fırkamıza mensup belediye meclisi azalarından,umumî meclis azalarından münasip zatların bulunması arzu olunur.

3-Eski müntehibisanî arkadaşlarımızdan fırkaya merbutiyetlerini ve halk sevgisine liyakatlarını muhafaza edenlerin ikası muvafıktır.

4-Fırkamız müntehibisanilerinin fırkaya kayıtlı azadan bulunmaları icabeder.Eski müntehibisanilerden olsun yeni alınacaklardan bulunsun fırkamıza filen merbut ve hizmet etmiş ve etmek kabiliyetinde görülmüş olanlardan henüz kaydedilmiyenler varsa acele kayıtları yapılmak lazımdır.

5-Yeni müntehibisanilerimizin fırka prensiplerine,teşkilatı esasiyeye ve şapka,tekkeler,yeni harfler gibi inkılap esaslarına sadakat noktasında kusurlu olmamaları göz önünde tutulmalıdır.

6-Bilahara fırkamıza avdet ederek kayıtlarını yaptırmış olmak şartiyle serbes fırkaya girmiş olanlar diğer evsafı haiz oldukları takdirde müntehibisanî olabilirler.Bazı sebepler altında mefsuh fırkanın geçici ruzgârına tutulan ve tekrar bize avdet eden eyi zevat hakkında gösterilmesi mukarrer olan müsamaha fikrini tebarüz ettirmek için bu fırsattan da istifade edilmelidir.

7-Bütün bu noktalardan başka,mahallî meziyetleri ile halkın takdirini ve sevgisini celbetmiş olmak,müntehibisanî namzetliği için mühim bir esas teşkil etmelidir.

8-Bu teferruat;esas noktai nazarları ifade için yazılmıştır. Bu esasların vereceği umumî fikirle hareket edilerek vilayet heyeti

10 | 216 | 17

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

78/121

	N. Zükûr miktarı	Mevcut mebus adedi	Budefa çıkacak mebus adedi
Adana	85938	4	4
Afyon	III360	6	6
Aksaray	70866	3	4 +
Amasya	52943	3	3
Ankara	I84I09	8	9 +
Antalya	I04922	5	5
Artvin	45687	2	2
Aydın	96428	5	5
Balıkesir	I95I23	I0	I0
Bayazıt	57298	3	3
Bilecik	52967	3	3
Bolu	II0561	5	6+
Burdur	36844	2	2
Bursa	I884I5	9	9
Cebelibere	59823	3	3
Çanakkale	89576	4	4
Çankırı	7236I	4	4
Çorum	II2I38	5	6 +
Denizli	II3265	6	6
Diyarbekir	75980	4	4
Edirne	7I567	4	4
Elâziz	9I94I	5	5
Erzincan	623I7	3	3
Erzurum	I34322	7	7
Eskişehir	70468	4	4
Ğ.Antep	88636	6	4 -
Giresun	I00672	5	5
Gümüşane	62452	4	3 -
Hakâri		I	I
İçel	405I6	2	2
İsparta	7I464	4	4
İstanbul	3I2I60	I6	I6
İzmir	22I5I8	II	II
Kars	I06797	5	5
Kastamonu	I37087	6	7 +
Kayseri	I07I03	5	5
Kırklareli	52792	3	3
Kırşehir	56405	3	3
Kocaeli	I36728	7	7

	N. Zükûr miktarı	Mevcut mebus adedi	Budefa çıkacak mebus adedi
Konya	222I60	II	II
Kütahya	I394I4	7	7
Malatya	I243I2	6	6
Manisa	I74228	9	9
Maraş	8235I	4	4
Mardin	64599	5	3 -
Mersin	503I0	2	3 +
Muğla	72935	4	4
Muş	68383	3	3
Niğde	73362	4	4
Ordu	934I3	5	5
Rize	II5849	6	6
Samsun	II9702	6	6
Siirt	46651	2	2
Sinop	80475	3	4+
Sıvas	I4I232	7	7
Ş.Karahisar	58985	3	3
Tekirdağ	729II	3	4 +
Tokat	I02937	5	5
Trabzon	I37697	8	7 -
Urfa	84048	5	4 -
Van	36360	2	2
Yozğat	I0I955	5	5
Zonguldak	II7I22	6	6

Mevcut Meb'us adedi 3I6
Çıkacak Meb'us = 3I7

Nokean çıkaracak vilâyetlerin hisasına - işareti fazla çıkaracak Vilâyetlerin hisasına + işareti konmuştur.

030 | 110 | | | 74 | 488 | 14

2

1931 ve 1935 seçimlerindeki seçim bölgelerinin nüfusları

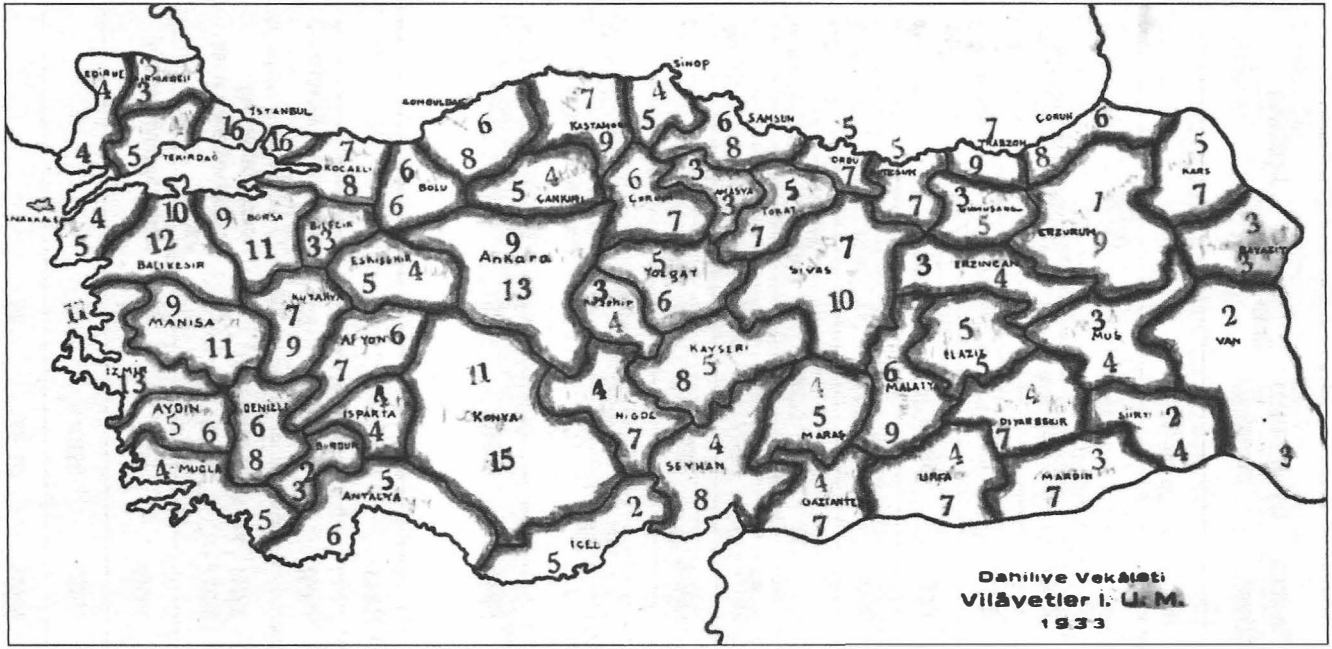

1931 ve 1935 seçimlerinde illerin çıkaracakları milletvekili sayıları

Vilayet Adı	Seçmen Sayısı	Oy verenlerin sayısı	Oran	Açıklama
ADANA	41717	19279	45	
A.KARAHİSAR				Veri yok
AKSARAY	25627	15655	62	Arapsun ile ilgili veri yok
AMASYA	23120	15932	69	
ANKARA	82337	59698	72	
ANTALYA	55081	23051	41	
ARTVİN				Veri yok
AYDIN	52772	36817	68	
BALIKESİR	123586	70708	58	
BAYAZIT			Veri yok	
BİLECİK	22569	14420	53.	Bozüyük ve Gölpazarı'na ilişkin veri yok
BOLU	86803	42340	75	
BURDUR				Veri yok
BURSA	108431	85943	76	
CEBELİBEREKET	13697	7114	52	Merkez kaza ve Ceyhan için veri yok
ÇANAKKALE	36341 32227	24153 24163	71	Ayvacık Nahiye imiş, Eceabat ve Ezine için veri yok
ÇANKIRI	19559	6520	32 60	Merkez kazasına ait veri yok
ÇORUM	55283	35294	64	
DENİZLİ	58555	27157	48	

DİYARBEKİR	43148	12664	50	
EDİRNE	17394	14676	84	Merkez ve İpsala için veri yok
ELAZİZ	34693	20747	60	Baskil, Mazkirt ve Palo için veri yok
ERZİNCAN	30936	16569	53	Kemah için veri yok
ERZURUM	76103	60672	80	
ESKİŞEHİR	40403	26487	66	
GAZİANTEP	64769	45143	68	
GİRESUN	63852	36270	57	
GÜMÜŞHANE	45540	26562	53	
HAKKÂRİ				Veri yok
İÇEL	19982	9145	46	Gülnar ilçesinin seçime katılan kişi verisi yok
ISPARTA	40991	21886	53 58	
İSTANBUL	191790	125627	65	Beşiktaş, Sarıyer, Silivri, Yalova ve Kartal için veri yok
İZMİR	119245	91703	69	Dikili için veri yok
KARS				Veri yok
KASTAMONU	57770 47770	27124 27104	57	Cide ve Daday için veri yok

1927 yılına ait veriler

Vilayet Adı	Seçmen Sayısı	Oy verenlerin sayısı	Oran	Açıklama
KAYSERİ	34097 24766	18189 11235	53 47	Merkez ilçeye ait veri yok
KIRKLARELİ	20887 20987	18784 18794	89 87	
KOCAELİ	75237	57475	80	
KONYA	105961	61553	58	Akşehir için veri yok
KÜTAHYA	66859	43335	63	Emet için veri yok
MALATYA	62967	50198	79	
MANİSA	93811	69680	74	
MARAŞ	46379	29107	63	
MARDİN	50511	27443	54	Cizre, Koçhisar ve Nusaybin için veri yok
MERSİN	26203	16395	62	
MUĞLA	41248	22226	52	Daday için veri yok
MUŞ	34016	25270	69	
NİĞDE	43822	30047	68	
ORDU	81615	24059	29 44	
RİZE	86873	21998	25 37	
SAMSUN	64221	34445	58	
SİİRT	22006	15958	77	
SİNOP	29840 49933	18466 48466	61 63	Ayancık için veri yok
SİVAS	77032	56769	72	
ŞEBİNKARAHİSAR	36488	14357	38	
TEKİRDAĞ	35742	19267	53	
TOKAT	55628	37737 37687	67	
TRABZON	83262	29305	35	
URFA	40407	17825	44 53	Merkez, Harran, Hilvan ve Suruç için veri yok
VAN	21901	18344	83	Muradiye için veri yok
YOZGAT	28706	15483	54	Boğazlıyan için veri yok
ZONGULDAK	63347	33827	53	

Türk Kadın Birliği üyeleri

NOTLAR

GİRİŞ
(Sayfa XVII-XXXII)

1 Tuncer Karamustafaoğlu, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970, s. XIII.
Karamustafaoğlu, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, s. 3-76; Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta 2005, s. 240-245; İlhan Arsel, *Anayasa Hukuku* (*Demokrasi*), İstanbul: 1968, s. 104 vd.

3 Bkz. *Tanzimat I*, İstanbul: 1939; Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

4 Muhassıllık meclisine aday olmak için meclisin bulunduğu yöre halkından olmak, akıllı, namus'lu, seçkin bir birey olmak, devlet işlerinden anlıyor olmak ve ülkenin sorunlarını biliyor olmak gerekiyordu. Bu nitelikleri taşıyan kişiler mahkemeye başvurarak Muhassıllık Meclisi'ne aday olduklarını bildiriyorlardı. Her köy bir seçim ünitesi olarak alınıyor ve her köyden kura ile beş kişi seçilip kazaya gönderiliyordu. Kazaların büyüklüğüne göre de 50-30-20 kişi seçiliyordu. Köyden gelenler ile kazalardan seçilenler birleşerek Muhassıllık Meclisi'ne üye olacakları belirliyorlardı. Aday olarak mahkemeye başvuranlar kura ile köylerden ve kazalardan seçilip gelen seçmen kitlesinin karşısına çıkarılarak, bu kişiyi isteyen seçmenlerin ayağa kalkması isteniyordu. Oylama sonunda en çok destek alan dört aday seçilmiş oluyordu. Böylece açık oy, açık tasnif ve çoğunluk yöntemi, Osmanlı Devleti'nde uygulama alanına girmiş oluyordu. Bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci*, Ankara: TBMM Vakfı Yayını, 1997, s. 40-41; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Ercoşkun), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 173-302; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri* (*1840-1880*), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 32-42; Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2002.

5 İdare Meclisleri, 1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince vilayet merkezlerinde, sancaklarda ve kazalarda oluşturulacaktı. Bu meclislerin de atanmışlar ve halk tarafından seçilmişler olmak üzere iki tip üyesi vardı. Halk tarafından seçilecek üye sayısı 4'tü. Bu 4 kişiden 2'si Müslüman 2'si Müslüman olmayan kesimlerden olacaktı. İdare meclislerine üye olacak kişilerin devletin tebaasından olması, devlete doğrudan doğruya vergi veren bir birey olması, okur-yazar olması, otuz yaşını geçmiş ve itibar sahibi olması gerekiyordu. Her idari ünitede Cemiyet-i Tefrik adıyla bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon, yukarıda belirttiğimiz koşulları taşıyıp mahkemeye aday olmak için başvuranlardan 6'sı Müslüman 6'sı Müslüman olmayanlardan olmak üzere 12 kişi belirleyecekti. Kaza için belirlenen bu 12 kişinin adları köylere gönderilecek, köy ihtiyar heyeti bunların 4'ünü eleyecek ve 8 kişiyi belirleyip kazaya bildirecekti. Köylerden gelen sonuçlar incelenerek en çok benimsenen 8 kişi bir yazı ile mutasarrıfa gönderilecekti. Mutasarrıf kazadan gönderilen bu 8 kişiden 4'ünü eleyecek, 2 Müslüman 2 de Müslüman olmayan kişiyi idare meclisine üye olarak atayacaktı. Aynı yöntem sancaklarda ve vilayetlerde de geçerli olacaktı. Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 44-45.

6 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK, s. 151.
7 *Düstur*, Birinci Tertip, c. 1, 1279, s. 670 vd.
8 Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 129-131.
9 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 149-151 vd, İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" *Tanzimat 1*, İstanbul: 1939, s. 777-857; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 251, vd; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayını, 1996.
10 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 37-38; Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Ülke Yönetimi*, s. 259-286; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 70 vd.
11 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 76.
12 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 680-681.
13 *Vakit*, 8 Kanun-ı sâni 1876; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 78-79, 683; Server Armağan, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", *Kanûn-ı Esasinin 100. Yılı Armağanı*, Ankara: Sevinç Matbaası 1978, s. 153-157; Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1963, s. 130-135.
14 Şeref Gözübüyük-Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 35-40.
15 Bkz. Hakkı Tank Us, *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi 1293=1877*, İstanbul: *Vakit* Gazetesi Matbaası, 1939, s. 200, 231-232, 249-252, 284-288, 294-297, 326, 371-373, 386-388.
16 Bkz. *Düstur*, İkinci Tertip, c. 1, Dersaadet: 1329, s. 14.
17 *Düstur*, İkinci Tertip, s. 16-17.
18 Bu belge 83 asıl 6 geçici maddeden oluşuyordu. *Takvim-i Vekâyi*, 15-20 Eylül 1324, s. 2-4.
19 Çoğunluk sistemi için bkz. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Ankara: TBMM Basımevi, 1982, s. 25 vd; Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2005, s. 274-282.
20 Ancak, 25 Eylül 1328'de çıkarılan "kanun-ı muvakkat' ile "Berri, bahri erkân ve ümera ve zabıtan ile küçük zabıtan ve jandarma ümera ve zabıtan ve efradı ve rütbe-i askeriyeyi hâiz ve üniformayı lâbis bilcümle mensubin-i askeriye hizmet-i askeriyede bulundukları müddetçe gerek müntehib-i evvel, gerek müntehib-i sâni sıfatıyla hakkı intihablarını istimâl" edemeyeceklerdi. "Ordu hizmetinde bulunmayan bilumum mütekaidin berriye ve bahriye ve silah altında bulunmayan ihtiyat zabıtan ve efradıyla efrad-ı redife ve müstahfaza, hakk-ı intihablarını istimâl edebileceklerdi". *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 4, Dersaadet, 1331, s. 651-652.
21 Oysa kaza merkezlerinde oy vermeye gelmeyen kişi, oy pusulasını kapalı bir zarf içinde engelini bildiren bir mektupla sandık kuruluna bildirecek, seçmen tanınmış kişi ise engeli kabul edilerek oyunu kullanmasına izin verilecekti.
22 Ancak ikinci seçmenlerin adaylıklarını nasıl koyacaklarına ilişkin bir açıklama yoktur. Adaylar kendi başlarına mı aday olacak, seçmenler tarafından mı aday gösterilecek ya da siyasal örgütlerce mi aday gösterilecek belli değildir.
23 *Takvim-i Vekâyi*, 21 Eylül 1324, s. 3-4. Başta Sadrazam Kâmil Paşa olmak üzere bazı kişilerin 300'den fazla imza ile aday gösterilmesi için Şehremaneti'ne başvurdukları görülmektedir. Bkz. *Takvim-i Vekâyi*, 7, 22 Teşrin-i evvel 1324, s. 1; Ahmet Rıza, Ali Haydar Mithat ve diğer bazı kişilerin de 300 imza ile Şehremanetine başvurdukları görülüyor. *Takvim-i Vekâyi*, 27 Teşrin-i evvel 1324, s. 2.
24 *İntihab-ı Mebusan Kanunu*, İzmit, 1324; *Düstur*, Tertib-i sâni, Dersaadet, 1329, s. 18 vd.
25 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 249-270; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

I. BÖLÜM 1919 SEÇİMLERİ

1. SEÇİM KARARININ ALINMASINA GİDEN YOL (Sayfa 3-14)

1 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK, 1984, s. 168-169.
2 Şeref Gözübüyük-Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara: SBF Yayınları, 1982, s. 84.
3 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 169-170.
4 *Vakit*, 4 Temmuz 1335 (1919), s. 2
5 *Takvim-i Vekâyi*, 3436, *Âti, Yeni Gün, Tasvir-i Efkâr*, 4 Kanun-ı sâni 1335 (1919).
6 *Yeni Gün*, 5 Kanun-ı sâni 1335 (1919), 17 Kanun-ı sâni 1335 (1919).
7 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul: Cem Yayınları, 1976, c. 1, s. 328; *Sabah*, 25 Mart 1335 (1919).
8 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 1, s. 328.
9 *İkdam*, 25 Mayıs 1919; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c. 6, İstanbul: 1968, s. 1872.
10 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 219; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s. 146; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul: 1976, s. 325; Mithat Sertoğlu, "Mütareke Devrinde Saltanat Şûrası ve Milli Şûra Hazırlıkları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 22-23 (1969), s. 28-40, 49-58.
11 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 1, s. 330, söz konusu meclis âyan üyeleri, şûraya katılan fırkalardan ve cemiyetlerden, meclis-i umumiyelerden ve belediyelerden seçilecek birer ya da ikişer kişiden oluşacaktı. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 222.
12 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: TTK, 2004, s. 73, n: 311.
13 *Vakit*, 8 Haziran 1919, s. 2.
14 Seha L. Meray, *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof Ahmet Selahattin Bey*, Ankara: TTK Basımevi, 1976, s. 71-74.
15 *Vakit*, 5 Haziran 1335 (1919), s. 2.
16 Ali Kemal Bey'in istifası seçim isteyenleri biraz umutlandırdıysa da bu umutlar da kısa süre sonra tükendi. Bkz. *Vakit*, 30 Haziran 1335 (1919), s. 2.
17 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 1, s. 332; *Sabah*, 27 Haziran 1335 (1919).
18 Oysa *Alemdar* gazetesi bir süre önce Arabistan kıtası dışında tüm vilayetlerde seçimin yapılacağını yazmıştı.
19 *İstiklâl*, 16 Haziran 1335 (1919), 22 Haziran 1335 (1919).
20 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 333. Vahdet-i Milliye, Meclis-i Milli'nin bir an evvel toplanması için sadarete bir muhtıra vermiştir. *Zaman*, 8 Temmuz 1335 (1919), s. 1.
21 *Vakit*, 4 Temmuz 1335 (1919), s. 2; *Zaman*, 3 Temmuz 1335 (1919), s. 2.
22 *Vakit*, 8 Temmuz 1335 (1919), s. 1. Bu sırada hükümetin seçimlerden vazgeçerek bir Meclis-i Müessisan oluşturmak istediği 2 Temmuz'da *Alemdar* gazetesine yansıdı.
23 *Vakit*, 11 Temmuz 1335 (1919), s. 2.
24 *Alemdar*, 12 Temmuz 1335 (1919), s. 1; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 1, s. 333.
25 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1988, s. 272; *İrade-i Milliye*, 21 Eylül 1335 (1919).
26 Atatürk, *Nutuk*, c. 1, s. 66.
27 *Vakit*, 22 Temmuz 1335 (1919), s. 2. Bu nazırların adları için bkz. *Vakit*, 26 Temmuz 1335 (1919), s. 1.

28 *Vakit*, 22 Temmuz 1335 (1919), s. 2.
29 *Vakit*, 27 Temmuz 1335 (1919), s. 1.
30 *Alemdar*, 23 Temmuz 1335 (1919), s. 1.
31 *Alemdar*, 26 Temmuz 1335 (1919); *İfham* 29 Temmuz 1335 (1919); *İstiklâl*, 29 Temmuz 1335 (1919).
32 *İfham*, 29 Temmuz 1335 (1919), s. 1.
33 *Alemdar*, 28 Temmuz 1335 (1919), s. 1.
34 *Alemdar* 28, 29 Temmuz 1335 (1919), s. 1; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, c. 1, s. 443. Millî Ahrar Fırkası'ndan bir heyet Şehremanetine gitmiş, seçim konusunda ne yapıldığını öğrenmek istemiş; fakat bu konuda herhangi bir hazırlığın olmadığını öğrenmiştir. Bkz. *İfham*, 30 Temmuz 1335 (1919), s. 2.
35 *İfham*, 3 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
36 *İfham*, 3 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
37 *İfham*, 5 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
38 *İfham*, 4 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
39 *İfham*, 1 Ağustos 1335 (1919), s. 2.
40 *İfham*, 2 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
41 *Alemdar*, 1 Ağustos 1335 (1919), s. 2.
42 *İfham*, 22 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
43 *Alemdar*, 3 Ağustos 1335 (1919), s. 2.
44 *İfham*, 9 Ağustos 1919, s. 2. Oysa *Vakit*, 4 Ağustos tarihli haberinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 3 Ağustos'ta yaptığı toplantıda Müslüman olmayan kesimler seçime katılmadığı takdirde fırkanın seçime katılmama kararı aldığını belirtmiştir. Bkz. *Vakit*, 4 Ağustos 1335 (1919), s. 2.
45 *Vakit*, 7 Ağustos 1335 (1919), s. 2.
46 *Alemdar*, 12 Eylül 1335 (1919), s. 1.
47 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 54.
48 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c. 1, Ankara: 1970, s. 62.
49 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 97-c.
50 Atatürk, *Nutuk*, s. 99, Belge no: 86.
51 *Düstur*, İkinci Tertip, c. 11. s. 373.
52 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Vesika no: 98.
53 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, 1961, s. 87.
54 *Atatürk, Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 91.
55 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (*BOA*), DH-KMS, 56-1/2, 3, 7. Karesi Mutasarrıflığı bu durumdan Dahiliye Nezareti'ni haberdar ediyor. Mustafa Kemal Paşa İzmir Vilayeti'ne yazdığı 5 Ekim 1919 tarihli telgrafta; "İntihab-ı mebusan hakkındaki hazırlık derecesinin iki gün zarfında işarına dair 23 Eylül 1919 tarihli tamime taraf-ı alinizden henüz cevap verilmemiştir" dedikten sonra "cevabın tehirindeki sebeb ve taleb olunan malümatın serian işar buyrulması"nı istiyor. *BOA*, DH-KMS, 56-1. Aydın valisi de 8 Ekim 1919 tarihli Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazısında "İntihab-ı Mebusan hakkında Anadolu Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzasıyla Sivas merkezinden vilayet makamına yazılan 5 Ekim 1919 tarihli telgrafname sureti(nin) ekte" sunulmuş olduğunu belirttikten sonra, adı geçen telgrafnamenin tarihinin 5 Ekim olmasına yani hükümetin kurulmuş olmasından sonra yazılmış olmasına dikkati çekiyordu. *BOA*, DH-KMS, 56-1/5.

2. SEÇİM KARARININ ALINMASI (Sayfa 15-16)

1 İhsan Güneş, "Ali Rıza Paşa Hükümeti ve Meclis-i Mebusandaki Yankıları", *Atatürk Yolu*, c. 1, sayı 1 (1988), s. 14.

2 *Vakit*, 4 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

3 *İfham*, 4 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

4 *Alemdar* 3-4 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1; *Vakit*, 4 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

5 *Vakit*, 7 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

6 "Mebusan İntihabatının kararnameyi mahsusuna tevfikan icrasına mübaşeret olunması hükümeti sabıkaca takarrur iderek muamelat-ı intihabiyeye ibtidar olunmak üzere hemen istihzarata başlanılması hakkında Dâhiliye Nezaret-i celilesinden icab edenlere tamimen tebligat icra eylemiş ise de mezkûr kararname mucibince intihabat icrası defatir-i esasiye tanzimi ve bunların bir heyet-i teftişiye tarafından tetkiki ve birer suretinin mevakı-ı muayenede on beş gün muallak tutulması gibi dâi-i teehhürat birtakım muamelata mütavakkıf olup ahval-i hazıra ise meclis-i millinin bir an akdem küşadını müstelzim ve böyle teehhürata gayri mütehammil bulunduğundan intihabatın tesri'-i muamelatı zımnında teşkil buyurulan encümen-i acizanemiz yanlız bu intihaba mahsus olmak üzere dokuz maddeyi havi bir kararname layıhası tanzim ile leffen takdim ider. Mütalaasından müsteban buyrulacağı üzere defatiri esasiyenin tanzimi hadd-i zatında pekçok zamana muhtaç bulunduğuna ve hâlbuki meclis-i mebusanın ictimaı için Kanûn-ı Esasi'ce muayyen müddet çoktan geçmiş olduğuna binaen defatır-i esasiye tanziminden sarfı nazarla müntehib-i evvel sıfatını kanunen haiz olan her Osmanlının tezkere-i Osmaniyesini ibraz ile hakkı intihabını istimal eylemesi tensib olunarak birinci madde ona göre tanzim kılınmıştır.

Kanûn-ı Esasi'nin natık olduğu üzere her ellibin nüfusu zükurun bir mebus intihabına hakları olup harp dolayısıyla vuku bulan işgal ve muhaceret nüfus kuyudatını tetkik ve tatbikini duçar-ı müşkülat eylemesi ve birtakım ahalinin terk-i vatanla diğer vilayete geçmesi ve binaenaleyh bir mahal nüfusunun tenakusu ve diğer mahal nüfusunun tezayüd itmiş olması ve bunların tayin-i mekadiri yeniden tahrir-i nüfus mütevakkıf olup bu da berveçhi meşru uzun vakte muhtaç bulunması cihetle mer'i intihab-ı mebusan kararnamesine tetabuk hareketle miktarı nüfus her mahalde tesbit itmek müteassır belkide müteazır bulunduğundan ikinci maddede müntehib-i sânilerin ve mebusların adedi en son intihabdaki miktarı aynı olmak üzere kabul idilmiştir. Böylece her vilayetin hakikat-i nüfusuna nazaran çıkaracağı mebus adedinde isabet-i tamme-i kanuniye hasıl olmayacak yani muhaceret münasebetiyle nüfusu tenakus iden mahallere fazla ve nüfusu tekessür eden vilayetlere dahi nüfusu hazırasına nisbeten az miktarda mebus isabet idecek ise de memaliki osmaniyenin heyet-i mecmuası itibariyle çıkaracağı mebusan miktarında nisbet-i muhakka muhafaza idileceği bi iştibah bulunduğu gibi aded-i mebusanın nüfus-ı mevcudeye nisbeti fazla olsa dahi bu fazlalık hukuk-ı milletin lehine ve Kanûn-ı Esasi'nin ruhuna da muvafık olacağı vareste-i ityandır.

Birinci maddede beyan edildiği vechile tezkire-i osmaniyelerini hamil olanlar hakkı intihabilerini istimal idecekler ise de intihabatın selametini ve suiistimalatın âdem-i vukuunu teminen şube-i intihabiyelere gelecek müntehiblerin tezkire-i osmaniyelerinin damgalanması ve gelenlerin esamisinin ve efsafının bir defter-i mahsusa kayıt olunması münasıb görülerek üçüncü madde dahi ona göre tertib idilmiştir. Mevad-ı saire ahkâmı esbabı mucibesinden müstagni olup ancak layiha-i maruza meclis-i vükelaca dahi tasvib buyurulduğu takdirde Dâhiliye nezareti celilesince icrai ahkâmını teshilen ve tavzihan kaleme alınacak bir talimatname ile hemen vilayata tebliğ ve iş'arı menud müsaide-i samiye-i fehimaneleridir. Ol babda emr ü ferman hazreti veliyyül-münkerdir.

11 Muharrem 1338/7 Teşrin-i evvel 1335.

Şûra-yı Devlet Reisi, Maliye Nazırı, Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Humayun Nazır Vekili" Bkz. *BOA*, DUIT. 49/11-3-31/2.

7 1335 Senesi Mebusan İntihabatına Mahsus Kararname

Birinci madde– İş bu kararname mucibince intihabatın icrasına mübaşeret için vuku bulacak tebliğ tarihinden itibaren nihayet on beş gün zarfında mer'i intihab-ı mebusan kararnamesinin on birinci maddesine tevfikan hakkı intihaba haiz her Osmanlı tezkere-i Osmaniyesini hamilen müntehib-i sâni intihabatı için mensup olduğu şube-i intihabiyeye davet olunacaktır. Yine mezkûr kararnamenin yirmi yedinci maddesine tevfikan ilân olunacak yevm-i ictimaada isbat-ı vücut eden müntehibler ikinci derecede müntehiblerin intihabatına başlayacaklardır.

İkinci madde– Her şube-i intihabiyenin ikinci derece müntehibleri adediyle devair-i intihabiyenin mebusları adedi en son intihabda ki müntehib-i sâni ve mebuslar mikdarının aynıdır.

Üçüncü madde– Müntehibler nahiye merkezlerine vürudlarında atik intihab-ı mebusan kararnamesinde gösterilen heyet-i mahsusaya tezkire-i Osmaniyelerini irae etmeye mecburdurlar. Tezkirelerini irae edenler yedlerine heyetce verilecek mahtum pusulalara reylerini tahrir ve sandığa vaz ederler. Müntehibler pusula tevdii müteakip irae etdikleri tezkereler heyetçe damgalanır ve isimleri maddei atiyede gösterilen deftere kaydolunur.

Dördüncü madde– Şubelere memur olan heyetler rey veren müntehiblerin isimlerini mübeyyen bir defter tutmağa ve bu defteri müntehib-i sâniler intihabı müteakip hükümet-i mahalliyeye tevdi etmeye mecburdur.

Beşinci madde– Bir kazaya merbud şuabât-ı intihabiyede ikinci derecede müntehib olanlar tayin ettikten sonra nihayet beş gün zarfında bunlar mebusları intihab etmek üzere re's-i kaza olan kasabaya davet eyleyeceklerdir.

Altıncı madde– Atik İntihab-ı Mebusan kararnamesinin iş bu mevad ile tearuz etmeyen ahkâmı kemakân mamûlün bih olacaktır.

Yedinci madde– İşbu kararnamenin ahkâmı bu defa icra kılınacak intihabata münhasırdır.

Sekizinci madde– İş bu kararname tarihi neşrinin ferdasından itibaren mer'i-ül icradır.

Dokuzuncu madde– İş bu kararnamenin icrai ahkâmına dâhiliye ve adliye nazırları memurdur.

İş bu kararnamenin Meclis-i Umumi'nin içtimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere mevkii mer'iyete vaz'ını irade eylerim.

11 Muharrem 1338 /7 Teşrin-i evvel 1335 (1919)

Bkz. *BOA*, DUIT. 49/11-3-31/3. *Düstur*, İkinci Tertip, c. 11, s. 388. *Vakit*, 8 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2. *Alemdar*'ın iddiasına göre Damat Ferid Paşa döneminde Nafıa Nazırı Ferit Bey'in başkanlığında çalışan komisyon bu belgeyi hazırlamıştı. *Alemdar*, 9 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

Ali Rıza Paşa müntehib-i sânilerin on beş gün içinde seçilmelerine başlanmasını, onu izleyen beş gün içinde de mebus seçimlerinin yapılmasını belirtmiştir. Bkz. *Millî Nevsal*, c. 1, s. 170. Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Hükümeti seçim kararını ilan etmeden 23 Eylül'de bir tamim yayınlayarak iki gün içinde seçim hazırlıklarının bildirilmesini istediği görülmektedir. Bkz. *BOA*, D.H.KMS. Dosya no: (56-1)/3.

8 *İfham*, 7 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

3. MECLİSİN TOPLANACAĞI YER (Sayfa 19-21)

1 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 181.
2 Atatürk, *Nutuk*, c. 3 s. 246.
3 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 180.
4 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 184.
5 *BOA*, DH-KMS, 57-1/5-1.
6 *BOA*, DH-KMS. 57-1/1.
7 *BOA*, DH-KMS. 57-1/3.
8 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, s. 272

4. SEÇİM ÇALIŞMALARININ BAŞLAMASI (Sayfa 23-62)

1 *Vakit*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
2 *Alemdar*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
3 *Vakit*, 1335 tarihini veriyor.
4 *Alemdar*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1; *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1-2.
5 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 146.
6 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 135.
7 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: TTK, 1974, s. 15.
8 Mazhar Müfid Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber*, c. 2, Ankara: 1968, s. 391.
9 Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 396.
10 *Türk Dünyası*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1
11 *Alemdar*, 13 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
12 *Alemdar*, 21 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
13 *İfham*, 17 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
14 *İfham*, 18 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
15 *İfham*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
16 *İfham*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
17 *İfham*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
18 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Vesika no: 86
19 *BOA*, DH-KMS, 56-1/4, 3.
20 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 3, Ankara: 1989, s. 4-5.
21 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 3, s. 7.
22 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 103.
23 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 19.
24 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 148. Aynı yazı 12. Kolordu Komutanı'na da yazılmıştır. 20. Kolordu Komutanlığı'na yazılan yazıda da mebusların meclisde makasid-i milliyemizi istihsal için sadık zevattan inhab ettirilmesi istenmiştir. Bkz. *XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri*, c. II, Hazırlayanlar: Çiğdem Aslan-Mustafa Toker. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 2013, s. 941.
25 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 104, *Vakit*, 18 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
26 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 147.
27 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 18 vd.
28 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 43.
29 XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın..., s. 949. Ali Fuat Paşa da Eskişehir Mutasarrıfı'na bu doğrultuda bir yazı yazmıştır. *Age*, s. 993.

30 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 24.
31 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 31.
32 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 42.
33 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 32.
34 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 20.
35 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 23.
36 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 53.
37 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 55.
38 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 44.
39 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İstanbul: Selek Yayınevi, 1958, s. 36.
40 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 60.
41 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 75.
42 İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. III, sayı 8, (1987), s. 431.
43 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 37.
44 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 36.
45 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 278, s. 1260.
46 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 292, s. 1273.
47 *Alemdar*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1; *İkdam*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
48 Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 76; *İkdam* 14,15 Teşrin-i evvel 1335 (1919).
49 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, s. 131, Belge no: 159, Belge no: 160.
50 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 446.
51 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 54; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 446.
52 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 25.
53 *Alemdar*, 27 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
54 *İfham*, 29 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
55 *Vakit*, 14 Ağustos 1335 (1919), s. 2.
56 *Vakit*, 28 Ağustos 1335 (1919), s. 2
57 *Vakit*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2. Avram Bey, "Biz Wilson prensiplerine uygun haklar isteriz. Henüz barış yapılmadığı, Meclis-i Mebusan açık olmadığı için büyük bir buhran geçirmekte olan hükümeti müşkül bir mevkiide bırakmamak niyetiyle seçime katılıyoruz. Eğer Meclis-i Mebusan isteklerimizi kabul etmez ise o zaman mebuslarımızı çekerek bir daha katılmayız. İşte bu hareket tarzı Osmanlılığa da, Museviliğe de yakışırdı. Vakit geçmedi. Osmanlı meclisi bunu ivedilikle yaparsa kabahatlerini unutturur. Yapmazsa sorumlu olur. Bu vatanseverlik sınavında Musevi Cismani Meclisin yasadışı kararına önem vermeyerek seçime katılmalıdır. Aksi takdirde hem Türkleri hem de cihan Museviliğini gücendiririz" diyerek Musevilerin seçime katılmalarını istemiştir.
58 *Vakit*, 4 Eylül 1335 (1919), s. 1-2.
59 *İfham*, 18 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1; *Vakit*, 16 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2. Bu cemiyet Musevilerin seçime katılmalarını sağlayacak ve mebus adaylarını belirleyecekti. *Vakit*, 21 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
60 *İfham*, 12 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
61 *İfham*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
62 *İfham*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
63 *Vakit*, 29 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

64 *Vakit*, 26 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
65 *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
66 *Peyam*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
67 *İfham*, 6 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
68 *Vakit*, 1 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
69 *İkdam*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
70 *İkdam*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
71 *Vakit*, 17 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
72 *Vakit*, 27 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
73 *İfham*, 15 Temmuz 1335 (1919), s. 2.
74 *İfham*, 12 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
75 *Vakit*, 26 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
76 *Vakit*, 24 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
77 *Vakit*, 28 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1. İzmit'te de Rumlardan ve Ermenilerden kimilerinin seçime katıldığı dikkati çekmiştir.
78 Sebahattin Özel-Işın Çakan Hacıbrahimoğlu, *Osmanlıdan Milli Mücadeleye Seçilmiş Mülakatlar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 163.
79 *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
80 *Alemdar*, 18 Mayıs 1335 (1919), s. 2.
81 *Vakit*, 14 Ağustos 1335 (1919), s. 2.
82 *Vakit*, 24 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
83 Özel-Hacıbrahimoğlu, *Osmanlıdan Milli Mücadeleye Seçilmiş Mülakatlar*, s. 163.
84 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, s. 92-136. *BOA*. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıtname, 5 Şaban 1337/5 Mayıs 1335 (1919).
85 *Yeni Gün*, 23 Mart 1335 (1919).
86 Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 311-314. *Yeni İstanbul* gazetesine göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası Aralık 1918'de faaliyetteydi. Boğaziçi ve Büyükdere örgütlenmesi için bkz. *Yeni İstanbul*, 8 Kanun-ı evvel 1334 (1918), s. 2.
87 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, s. 278.
88 *Alemdar*, 4 Temmuz 1335 (1919); Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 1, s. 363.
89 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 1, s. 3.
90 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, s. 307.
91 *İfham*, 7 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
92 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, s. 307-309. *Alemdar*, 26 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2; *Sabah*, 26 Eylül 1335 (1919). Kürt Teali Cemiyeti de Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin seçime etkin müdahale edeceğini belirterek seçimlere katılmayacaklarını bildirmiştir. Bkz. *Alemdar*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2; Sadrazam 23 Temmuz 1919'da İngiltere temsilcisi Amiral Calthorpe'u ziyaret ederek seçime karşı olduğunu belirtmiştir. Bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, Ankara: TTK, s. 84, 199-205.
93 Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap s. 54.
94 *Vakit*, 12 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
95 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, c. 2, s. 77.
96 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
97 *Alemdar*, 28 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
98 Hamdi Atamer, "Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Partisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. 10, sayı 60, s. 4-5. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 309-311.
99 Atamer, "Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Partisi" s. 7.
100 Atamer, "Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Partisi" s. 8-9.

101 *Vakit*, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
102 Süleyman Beyoğlu, "Hurşid Paşa ve Heyet-i Tahkikiye", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, sayı 4, s. 38.
103 *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Çorum adayı fırka müfettişi Radi Bey, Eskişehir adayları Abdurrahman Bey ile Mehmet Ali Beydir. *Tarık* gazetesinin haberine göre Eskişehir'de Hürriyet ve İtilafçılar seçime katılmış; oylarını da serbestçe kullanmışlardır. Bkz. *Tarık*, 9 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
104 *Vakit*, 7 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
105 *Vakit*, 7 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
106 *Alemdar*, 26 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1. İtilafçılara göre seçim başlarken belediye reisleri değiştirilmiş, kaymakamlar seçime müdahale etmişlerdir. Bkz. *Alemdar*, 29 Kanun-ı evvel 1335 (1919). Osman Nuri Efendi'nin seçilmesi için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin silahlı adamlarının çalıştığı, oysa bu kişinin vatana ihanet suçuyla yargılandığı iddia edilmiştir. Bkz. *BOA*, DH-ŞFR, 106.
107 *Alemdar*, 21 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
108 *Alemdar*, 3 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1. *Peyam*'a göre Fırka, Anadolu'da iç güvenlik sağlandıktan ve Kuva-yı Milliye'nin seçimlere müdahale etmeyeceği anlaşıldıktan sonra durumunu netleştirecektir. *Peyam*, 4 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
109 *Vakit*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
110 *Alemdar*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
111 *İkdam* 19, 22 Teşrin-i evvel, 2 Teşrin-i sâni 1335 (1919); *İfham*, 2 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
112 *Vakit*, 7 Ağustos 1335 (1919), s. 2. Ne yazık ki parti örgütlenememiştir. Tunaya'ya göre; ticaret erbabından 300-400 kayıtlı üyesi vardı. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 161.
113 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Eskişehir'den de Lütfi Arif Bey'i aday göstermiştir. Bkz. *İkdam*, 20, 26, 28 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
114 *Vakit*, 26 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2. Mustafa Kemal Paşa'yı da Sivas'tan aday göstermiştir.
115 *İkdam*, 6 Ağustos 1335 (1919), s. 1.
116 *Vakit*, 4 Eylül 1335 (1919), s. 1.
117 *İfham*, 1 Eylül 1335 (1919), s. 2.
118 *Vakit*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
119 *İfham*,14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
120 *Vakit*, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 36; *İkdam*, 17, 19, 26 Teşrin-i evvel 1335 (1919); Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 365.
121 Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 78.
122 *İfham*, 14, 22, 27, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1-3; *Vakit*, 14, 21 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1, 2; *Alemdar*, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
123 Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 460-471; Tülay Duran, "Mütareke Devrinin Önemli Bir Olayı Milli Ahrar Fırkası'nın Kuruluşu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. X, sayı 60, s. 11-16.
124 Milli Ahrar, Sosyal Demokrat Fırka ile 27 Ekim'de görüşmüş ve birleşme kararı almıştır. Bkz. *Alemdar*, 28 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
125 *İfham*, 9 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
126 *Vakit*, 12 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
127 *İfham*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Adı geçen kişilerin seçilmesine önem verdiğini saklamamıştır.
128 *Vakit*, 12 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Millî Kongre'nin işlevini yitirmesi üzerine Ahali İktisat Fırkası temsilcileri de bu fırkaya katılmışlardır.

129 *Alemdar*, 7 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 3.
130 *Vakit*, 24, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1-2.
131 Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 79; *İkdam*, 22 Teşrin-i evvel 1335 (1919).
132 Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 78.
133 *Vakit*, 24 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
134 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 230.
135 *İkdam*, 26 Teşrin-i evvel 1335 (1919); *Peyam*, 30 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
136 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978, s. 90.
137 Bu seçime Türkiye Sosyalist Fırkası'nın tepkisi için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, s. 434-436.
138 *Alemdar*, 19 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
139 *Alemdar*, 5 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1.
140 *Alemdar*, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2; *İfham*, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
141 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 493-511, Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 298-306.
142 *İfham*, 25 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 5. *Vakit*, Süleyman Usta'nın konuşmasını şöyle veriyor: "Biz meşrutiyeti hararetle karşıladık; fakat meşrutiyet bize beklediğimiz menfaatleri getirmedi. Ufak tefek içtima hakları gibi haklar vermekle beraber bizi meşrutiyet değil beynelmilel cereyanlar, sosyalist hareketler kurtaracaktır. Bu intihabda sosyalist mebuslar çıkarmalıyız. Önümüzdeki Meclis-i Mebusan addolunan meclis-i millimize mebus göndermekle pek büyük menafii elde etmiş addolacağız." Bkz. *Vakit*, 25 Teşrin-i evvel 1919, s. 2. Ancak partinin gösterdiği adaylar değil "İttihatçıların adamı" Zeytinburnu Fabrikası ustabaşlarından Numan Efendi seçimi kazanmıştır. A. Cerrahoğlu, *Türkiyede Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: May Yayınları, 1975, s. 359-360. Bunun üzerine "Türkiye Sosyalist Fırkası Heyeti Fevkalade olarak içtima etmiş" ve kitabın sonundaki Ekler bölümündeki "Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Peyam Gazetesinde 26 Kanun-ı evvel 1335/1919'da s. 1-2'de Yayımlanan Bildirisi" basılmıştır.
143 Abdülbaki Fevzi Bey şu bildiriyi yayımlamıştır:
"Muhterem efendim,
Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkasının programına istinad eyleyip fukarayı ahalinin hukukunu siyanet ve maarifin her sınıf halk arasında seyyanen terakkisi çarelerini ittihaz eylemek üzere Çorum sancağı namına namzedliğimi vaz ediyorum.
Sultani muallimlerinden Alaybeyizade Çorumlu Abdülbaki Fevzi"
Bkz. *İfham*, 28 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
144 *İfham*, 1 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.
145 Bkz. *İfham*, 29 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
146 Tunaya, Parti'nin kuruluş tarihini 9 Kanun-ı evvel olarak verdiği için ondan sonraki çalışmalarda bu tarih esas alınmıştır (Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 531-535). Ancak *İfham* gazetesinin 22 Teşrin-i evvel 1335 (1919) tarihli 81 sayılı nüshasında Millî Türk Fırkası'nın 14 maddeden oluşan beyannamesinin yayımlandığı göz önüne alınırsa, Tunaya'nın verdiği tarihin hatalı olduğu görülür. *İfham*, 22-24 Teşrin-i evvel 1335 (1919). Zekai Güner-Orhan Kabataş, Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990, s. 88-91, Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 80-81.
147 *İfham*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.
148 *İfham*, 22 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
149 *Türk Dünyası*, 11 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 3.
150 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 150, Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, s. 131.

151 *Vakit*, 30 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Osmanlı Devletini uluslararası kuruma, bağımsız bir devlet olarak sokmayı, basında ülkenin hak ve çıkarlarını savunan bir birliktelik yaratmayı, çeşitli dillerde kitap, makale ve broşür yayınlayarak, konferanslar vererek, toplantılar düzenleyerek halkı aydınlatmayı, dış ülkelere heyetler göndermeyi, Osmanlı unsurları arasında bir uzlaşma yaratmayı amaçlamıştır. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 157.

152 Zaman içinde bu birliğe katılanların sayısı artmıştır.

153 *İfham*, 8 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

154 *İfham*, 12 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

155 *İfham*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

156 *İfham*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

157 *Vakit*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

158 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 2, s. 152.

159 *İfham*, 3 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.

160 Sosyalist Birlik temsilcileri ise toplantıya katılmamışlardır. *İfham*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2. Millî Kongre ile Millî Türk Fırkası da İstanbul adayları konusunda anlaşamamıştır.

161 *Vakit*, 6 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.

162 Çiftçiler Derneği taşra için ise kendi programına göre hareket etmeyi yeğlemiştir. *Vakit*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Millî Kongre ile Millî Türk Fırkası da İstanbul adayları konusunda anlaşamamıştır. Millî Türk Fırkası, 1) Otuz kişinin aday gösterilmesini, ikinci seçmenlerin bunlar arasından 10 kişiyi seçmesini; Millî Kongreciler ise 10 kişinin belirlenmesini; 2) Millî Türk Fırkası, fırkalara kontenjan verilmesini fırkaların da ona göre adaylarını saptamalarını istemişlerdir. Millî Kongreciler ise listenin harman usulü olmasında ısrarcı olmuşlardır. Ayrıca Millî Kongreciler mebus adaylarının tek tek oylanıp belirlenmesini ve bunların ikinci seçmenlere sunulmasını istemiştir. *İfham*, 22 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.

163 *İfham*, 23 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.

164 Adları için bkz. *Vakit*, 23-24 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1, 2.

165 *Alemdar*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

166 *İfham*, 18 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1; *Vakit*, 18 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

167 *İfham*, 25 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

168 *İfham*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.

169 Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 166.

170 *İfham*, 21 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Çiftçiler Derneği Millî Kongre'ye, Esat Paşa'yı, Çiftçiler Derneği İdare Heyeti üyesi İsa Ruhi Paşa'yı, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'yı, Nafıa Nazırı Abuk Ahmet Paşa'yı, Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa'yı, Maliye müsteşarı Tahsin Bey'i, eski sefir Galip Kemâli Bey'i, *İkdam* başyazarı Ahmet Cevdet Bey'i, Ziraat Bankası İdare Heyeti üyesi Hamit Bey'i mebus adayı olarak önermiştir. Bkz. *İfham*, 17 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

171 *Alemdar*, 13 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1. Bu adaylar hakkında Refii Cevad'ın yorumu için bkz *Alemdar*, 29 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1; *İfham*, 23 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.

172 *İfham*, 7, 9, 10 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2- 3.

173 *İfham*, 26, 27 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.

174 *Alemdar*, 27 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. "İntihab-ı mebusan meselesine Hahamhane Meclisinin müdahalesi gayr-i caiz bulunduğundan Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesinin 19 Teşrin-i evvel 335 tarihli ve 13 numarolu tezkeresi mukteziyatından bu-

lunduğu Hahambaşı vekilince Millî Kongreye bildirilmiştir." Bkz. *Vakit*, 24 Teşrin-i evvel 1919, s. 2.

175 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 150-160; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, s. 131-133; c. 2, s. 55-56.

176 *İfham*, 24 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.

177 *İfham*, 14 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

178 *Türk Dünyası*, 6 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.

179 *Alemdar*, 29 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

5. PROPAGANDA: ADAYLARIN SEÇİM BEYANNAMELERİ (Sayfa 63-67)

1 Bkz. *Vakit*, 3 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.

2 *İfham*, 27 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 2.

3 *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.

4 *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.

5 *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2. Niğde'den aday olan Vehbi Bey'in de aynı programla ikinci seçmenlerden oy almaya çalıştığı görülmektedir.

6 İhsan Güneş-Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 186-187.

7 *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.

6. İŞGAL BÖLGELERİNDE SEÇİM (Sayfa 69-75)

1 Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1986; George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, London: Cornell University, 1980, s. 75-87; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (1908-1918)*, c. IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 541-546; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları, 2010, s. 568-574.

2 *İfham*, 17 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

3 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III)*, Ankara, 1989, s. 47.

4 Zeki Arıkan, "1919 Seçimleri ve İzmir", *Ata Dergisi*, VII, Konya 1997, s. 109.

5 Arıkan, "1919 Seçimleri ve İzmir", *Ata Dergisi*, VII, Konya 1997, s. 113.

6 Arıkan, "1919 Seçimleri ve İzmir", *Ata Dergisi*, VII, Konya 1997, s. 114.

7 *Vakit*, 25 Temmuz 1335 (1919), s. 2.

8 *Vakit*, 29 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

9 *Alemdar*, 18 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

10 *Yeni Gün*, 5 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1. Bunların dışında da adaylar vardı. Bkz. Arıkan, "1919 Seçimleri ve İzmir", *Ata Dergisi*, VII, Konya 1997, s. 120.

11 Arıkan, "1919 Seçimleri ve İzmir", *Ata Dergisi*, VII, Konya 1997, s. 120.

12 *Yeni Gün*, 13 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.

13 *Yeni Gün*, 13 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.

14 *Vakit*, 6 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2. Nurettin Paşa askerlik görevini sürdürmek istediğini belirterek adaylıktan çekilmiştir. Bkz. *Vakit*, 7 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.

15 *Yeni Gün*, 9 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.

16 Şaduman Halıcı, *Millî Mücadele'de Kuşadası ve Söke 1919-1922*, İzmir Yeniyol Matbaası, 2009, s. 233.

17 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 42, 48, 66. Protesto 29 Kasım 1919'da yapılmıştır. Bkz. Atatürk, *Nutuk*, c. 1, s. 330-331.

18 *Büyük Millet Meclisi Arşivi*, 4-Dosya No: 35, İlhami Bey Dosyası. 26 Kanun-ı sâni 1336

(1920) tarihinde Meclis-i Mebusan'ın Birinci Şubesi'nce hazırlanan bir belgede vaziyet-i hazıra nedeniyle İzmir livasının mecliste temsilinin zorunlu olduğu da ayrıca vurgulanmıştır. Aydın Vilayetinden Varid Olan 562 Numarolu Telgrafnâme Suretidir.

Kuşadası'nın merkez ittihadıyla İzmir mebus intihabının orada icrası Sivas'la bilmuhabere kararlaşdırıldığı ve Ödemiş mülhakât-ı gayr-i meşgûlesi de dâhil olduğu halde gönderilecek memurlar Kuşadası'nda mebus intihabı olmasına Aydın ve Menteşe ve havalisi umum kumandanlığının bildirdiği kazâ-i mezkûr kaymakamlığından geçende alınan bir tahriratda iş'ar edilmişdi. Bu kere alınan diğer bir tahriratda ihtihabın icra ve ihraz-ı ekseriyet-i âra eyleyen sabık Umum Jandarma Kumananı Refet, Ödemiş oğlu Şükrü, Aydın valisi sabıkı Tahsin, sabık Aydın mebusu Yunus Nadi, sabık tahrirat müdürlerinden Nuri, Saruhan mebus-ı sabıkı İlhami Beyler namına mazbata ita kılınmasına izbâr olunmuştur. İzmir Heyet-i Teftişiyesine aid olan bu vazifenin Kuşadası'na intikal edildiğine dair buraya bir günâ tebligât vâki' olduğuna nazaran Kuşadası Heyet-i Teftişiyesinin daire-i salâhiyyetine tecavüzle İzmir livası nâmına mazbata tanzim etmesi muvafık kanunî olamayacağı bura heyet-i teftişiyesinden beyan edilmiş ve olbabdaki muamele-i evrakıyla birlikte gerek intihap gerek kaymakam hakkındaki mütalaa-i çâkeranem posta ile derdest-i arz ve iş'ar bulunmuştur.

Büyük Millet Meclisi Arşivi: 4, Dosya no: 35 İlhami Bey Dosyası. *Vakit* farklı isim veriyor, bkz. 9 Kanun-ı sâni 1335 (1919), s. 2.

19 Bkz. *Vakit*, 8 Kanun-ı sâni 1335 (1919), s. 2.

20 *Vakit*, 9, 10 Kanun-ı sâni 1335 (1919), s. 2. T. Niyazi Karaca, arşivdeki belgeye dayanarak Şûra-yı Devlet'in bir karar vermediğini Meclis-i Mebusan'ın takdirine bıraktığını belirtmektedir. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimi*, s. 336.

21 Ekler bölümündeki "Tedkik-i İntihab Neticesini Mübeyyin Mazbatadır" bölümüne bakınız.

22 Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, s. 31; Halıcı, *Millî Mücadelede Kuşadası ve Söke 1919-1922*, s. 237.

23 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, c. 1, Ankara: 1992, s. 182-186.

24 Bunlar, Avni, İsmail Baha, Yusuf Ziya ve Niyazi Beylerdi. Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, c. 1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, s. 222; Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimi*, s. 340.

25 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, c. 1, Ankara: 1992, s. 183-185.

26 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, c. 1 s. 222. Bu konunun gizli celsede görüşülmesini isteyen mebusların adları için bkz. *Takvim-i Vekâyi*, 2 Mart 1336 (1920), s. 5. Seçilenlerin kabul edilip edilmediğine ilişkin bir kayıt yoktur. Meclis çalışmalarında seçilenlerin adları geçmemektedir.

27 *Alemdar*, 12 Şubat 1336 (1920), s. 4.

28 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 38.

7. İSTANBUL'DA SEÇİM (Sayfa 77-85)

1 *Vakit*, 13 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

2 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Bir süre sonra dokuz kişiden oluşan bir Heyet-i Muayine oluşturulmuştur. Bunun üyeleri Meclis-i Emanet Reisi sabıkı Mehmet Paşa, Doktor Talha, Bağdat rüsumat muhasebe başkâtibi Bezmi, Rıza Nuri, Davavekili Ahmet Muhtar, Üsküdar İcra Muavin-i evvel sabıkı Rıza, Beyoğlu tahrirat başkâtibi sabıkı Rıza, Kadıköy dairesi başkâtibi sabıkı Mehmet Şükrü, Şehremaneti mektubi kalemi müdürü sabıkı Faik Beylerdi. *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.

3 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.

4 *Vakit*, 9 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2; 13 Teşrin-i sâni 1919, s. 1.
5 *Vakit*, Makrıköy'den bir kişi seçilirken Kadıköy'den üç kişinin seçilmesinin nedenini anlayamadığını belirtmiştir. 10-12 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.
6 *Vakit*, 12 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
7 Ancak *Vakit* gazetesinin verdiği bilgilere ve bizim de yaptığımız çizelgeye göre bu sayının daha fazla olduğu görülmektedir.
8 *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
9 1918 kayıtlarına göre İstanbul'un nüfusu 983.368 kişiydi. Bunun 608.867'si İslam, 219.567'si Rum, 78.294'ü Ermeni, 76.584'ü diğer milletlerdendi. Bu dönemdeki mevzuata göre sadece erkeklerin oy kullanma hakkı olduğu için seçmenlerin sayısı 542.813'tü. Bkz. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 312.
10 *Vakit*, 21 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2. Bu veriler içinde Kadıköy ikinci seçmeni verilmemiştir. Oysa 28 Teşrin-i sâni 1335 tarihli *Vakit* gazetesinde Kadıköy ikinci seçmeninin 24 kişi olacağı Beyoğlu ikinci seçmeninin de 150 kişi olacağı belirtilmiştir. Bu durumda tüm İstanbul'dan seçilecek ikinci seçmen sayısı 419 oluyor. *Tarık* gazetesi ise 418 rakamını veriyor. O da Beyoğlu ikinci seçmen sayısını 150 olarak vermektedir, bkz. *Tarık*, 15 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2; *Vakit*, 27 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.
11 *Krş. Vakit*, 27 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1.
12 *Vakit*, 14 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
13 *Vakit*, 16 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
14 *Vakit*, 17 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
15 *Peyam*, 29 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
16 *Vakit*, 24 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
17 *Vakit*, 7 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
18 *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. Fındıklı, Kâtip Mustafa Çelebi, Tomtom, Hüseyin Aga, Sarı Lütfi, Fer Hatun, Beşiktaş, Ortaköy, Kasımpaşa, Pangaltı ve Galata'dan ikinci seçmen adayları için bkz. *Türk Dünyası*, 12 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 3-4.
19 *Vakit*, 27 Nisan 1335 (1919), s. 3.
20 Adalar'dan seçilen ikinci seçmenler için bkz. *Vakit*, 30 Temmuz 1335 (1919), s. 1. Anadoluhisarı ikinci seçmenleri için bkz. *Vakit*, 1, 3 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1, 2. Yeniköy ikinci seçmenleri için bkz. *Vakit*, 5 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1. Beyazıd ikinci seçmenleri için bkz. *Vakit*, 8 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1. Üsküdar ve Makrıköy ikinci seçmenleri için bkz. *Vakit*, 9 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 2. Fatih ikinci seçmenleri için bkz. *Türk Dünyası*, 27 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1.
21 *Vakit*, 8 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1.
22 *Vakit*, 15 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 2.
23 *Vakit*, 19 Kanun-ı sâni 1335 (1919), s. 1.
24 *Alemdar*, 13 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 3.
25 *İfham*, 16 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 1. *Türk Dünyası*, 11 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 3.
26 Saat 12'den sonra Heyet-i Teftişiye'ye gelen bir telgrafta Zeytinburnu Fabrikası'nda ustabaşı olan Numan Usta'nın adının aday listesine yazılmadığı belirtilmiş ve yazılması istenmiştir. Bu istek benimsenmiş ve Numan Usta'nın adı geç de olsa adaylar listesine eklenmiştir. *Vakit*, 19 Kanun-ı evvel 1919, s. 1.
27 *İfham*, 17 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1.
28 *Vakit*, 17 Kanun-ı sâni 1335 (1920), s. 1.
29 *Vakit*, 18 Kanun-ı sâni 1335 (1919/1920), s. 1.
30 *Alemdar*, 19 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1.
31 *Vakit*, 20 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1; *Sabah*, 20 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1.
32 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 2, s. 434-436.

8. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MİLLETVEKİLİ SEÇİLMESİ (Sayfa 87-88)

1 Kansu, *Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber*, s. 389.
2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 3, s. 5, 9.
3 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 35.
4 Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, s. 53.
5 *Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı* (*ATASE*) *Arşivi*, Atatürk Kolleksiyonu, Belge no. 19.108.
6 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara: 1970, s. 47.
7 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 160.
8 Oltu'yu da dâhil ettiğimizde 166 mebusun seçildiğini görüyoruz. Goloğlu 168 isim vermektedir. Bkz. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 295-303.

9. SEÇİME İTİRAZLAR (Sayfa 89-91)

1 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 45 vd., 53. Başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere bazı partiler de aynı kanıdaydı.
2 Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 46.
3 *Alemdar*, 29 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 2. Bursa'da da yolsuzluk yapıldığı iddia edilmiştir. Bkz. *Alemdar*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
4 *Alemdar*, 9 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2. Balıkesir Hareketi Milliye Merkez Heyeti "İcra edilmekte olan intihabatta Hareket-i Milliye'nin müdahale ettiği veya edeceği gibi bazı şayialar olduğunu işittik. ... Bu defaki Meclis-i Mebusan'ın milletin arzusuyla intihab edilmiş mebuslardan mürekkeb olması vatanın selameti icabındandır. Binaenaleyh hiçbir fırka ve kuvvetin bu intihabda müdahale etmesine vatanını, milletini seven hiçbir fert taraftar olamaz" diyerek bu iddiaları reddetmiştir. Bkz. Zekai Güner-Orhan Kabataş, Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri *ve Basını*, Ankara: ADTY Kurumu, AKM Yayını, s. 91.
5 Bkz. *BOA*, DH-SFR, 106/78, 105/38, 104/60.
6 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 191.
7 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Belge no: 192. Balıkesir Heyeti Milliye merkezinin yayınladığı bildiri için bkz. *Türk Dünyası*, 25 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
8 *Albayrak*, 8 Kanun-ı sâni 1335 (1920).
9 Fevzi Paşa (Çakmak), *Vakit* gazetesi muhabiriyle yaptığı bir söyleşide "Gerçi bazıları birtakım şikâyette bulundular. Fakat kesin bir kanıt gösteremediler. Sonuçta bu şikâyetler propaganda niteliğini aşamadı. Halk bu seçimlerin şimdiye kadar yapılanlardan çok serbest ve uygun şartlarda cereyan ettiğini ifade etti" demiştir. Bkz. Sabahattin Özel-Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Türk Devrimi Mülakatları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 34.
10 Dâhiliye Nazırı, 20. Kolordu komutanına bu heyet hakkında bilgi vermiştir. Bkz. *Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri*, s. 1003.
11 Yunus Nadi, *Yeni Gün*, Tefrika No: 162; *Krş.* Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, İkinci Kitap, s. 378; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, s. 49-53. Harbiye Nazırı Cemal Paşa da "Mebusan intihabatında hiçbir suretle müdahale vaki olmadığı kanaati maaşşükran her yerde hâsıl olmuştur" demektedir, bkz. Kansu, *Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber*, s. 526; *Alemdar*, 30 Teşrin-i sâni 1919, s. 3. Hurşit Paşa'nın Konya'dan gönderdiği ve Meclis-i Vükelâ'da okunan raporunda "Meclis-i Mebusan seçimlerine hiçbir taraftan müdahale olmayıp serbestçe icra edilmektedir" deniliyordu. Bkz. Süleyman Beyoğlu, "Hurşid Paşa ve Heyet-i Tahkikiye", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*,

1995, sayı 4, s. 38. Hurşit Paşa Eskişehir'e geldiğinde Avukat İsmail Hakkı Bey, seçimde kendisinin ve tüm gençlerin adaylarının Rauf Ahmet ve Ethem Nejad olduğu halde seçime kesinlikle müdahale olmadığını söylemiştir. *İfham*, 27 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 1. Seçimlerin serbest yapılmadığı doğrultusunda çıkan söylentülerin doğru olmadığını, vilayetlerin birçoğunda seçimin bittiğini geri kalanların da birkaç gün içinde biteceğini seçimlere müdahale edildiği şeklinde İstanbul basınında çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığını, gezileri sırasında bu haberleri gördüklerini ve hayretle karşıladıklarını *İfham* gazetesi muhabirine söylemiştir. Bkz. *İfham*, 8 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 1

12 *Sabah*, 21 Aralık 1919. Cemil Paşa anılarında Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın kendisini çağırarak İstanbul seçimlerini İttihatçıların kazanacağını, bunu önleyebilmek için örtülü ödenekten kendisine 3000 lira vermeyi düşündüğünü belirtmiştir. Ancak Cemil Paşa bu öneriyi reddetmiş ve tarafsız kalmıştır. Bkz. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 2, s. 208.

13 *Nutuk*, c. 3, Belge no: 219. *Alemdar* muhabiriyle 19 Aralık'ta yaptığı söyleşide de Erzurum'a teftişe giden Fevzi Paşa'dan alınan telgraflarda da seçime müdahalenin olmadığının belirtildiğini söylemiştir. Bkz. *Alemdar*, 19 Kanun-ı evvel 1335 (1919), s. 3.

14 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara: 1970, s. 45.

15 *Türk Dünyası*, 22 Kanun-ı evvel 1919, s. 1.

16 *Alemdar*, 28 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 3.

17 Halide Edib Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1975, s. 46.

10. MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILMASI (Sayfa 93-96)

Kars, Ardahan, Batum, Adana ve Ortadoğu işgal altında olduğu için buralarda seçimin yapılamadığını göz önüne almak gerekir.

2 Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, s. 165.

3 Açılış programı için bkz. *BOA*, DUİT, 5/1-3-29; *United States National Archives*, 86700/1057.

4 Atatürk, *Nutuk*, c. 3, Vesika no: 219.

5 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 252.

6 Meclis-i Mebusan tutanakları ile Meclis-i Âyan tutanakları karşılaştırıldığında bu durum somut bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

7 Yunus Nadi, *Yeni Gün*, Tefrika no: 163.

8 Yunus Nadi, *Yeni Gün*, Tefrika no: 163; Tülay Duran, "Felah-ı Vatan İttifakı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 61, s. 12 vd.; Güneş, "Müdafaai Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş", s. 433.

9 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, IV. Dönem, s. 115. Belgenin yorumsal çözümü için bkz. Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine Geçiş", *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara: Turhan Kitabevi 1981, s. 7 vd. Ayrıca bkz. *İleri*, 9 Şubat 1336 (1920), s. 2; *İfham* 10 Şubat 1336 (1920); Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi" *Tarih ve Toplum*, sayı 19-22 Temmuz-Ekim 1985, s. 33-41, 47-51, 50-54, 59-64; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 82-91.

10 Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 89.

11 Hükümet yayınladığı resmi duyuruda, İtilaf Devletleri'nin siyasî temsilcileri bu sabah hükümete verdikleri notada ve o akşam gazetelerde yayınlanan resmi duyurularında İstanbul'un bugünden itibaren geçici olarak askeri işgal altına alındığını herkesin sükûnetle kendi işi gücüyle meşgul olmasını tavsiye ediyordu. Bkz. *Takvim-i Vekâyi*, 17 Mart 1336 (1920). İşgal kuvvetleri komutanının yayınladığı duyuru için bkz. Atatürk, *Nutuk*, (1919-1927), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2009, s. 283-284.

11. SEÇİM SÜRECİNDE YAŞANAN İKİ ÖNEMLİ TARTIŞMA (Sayfa 97-105)

1 Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken,* Birinci Kitap, s. 53.
2 *İstiklâl*, 30 Temmuz 1335 (1919), s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1335 (1919), s. 1.
3 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 3, s. 7.
4 Sabiha Sertel, "Kadınlar ve İntihabat", *Büyük Mecmua*, S. 14, 30 Teşrini- evvel 1939, s. 218-219.
5 İhsan Güneş, "Türk Kadınlarına Seçme Hakkı Verilsin mi Verilmesin mi?" *Musa Çadırcı'ya Armağan Yazılar,* Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2012, s. 157-165.
6 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
7 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
8 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
9 *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 2.
10 *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3
11 *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3
12 *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
13 *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
14 *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
15 *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
16 *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
17 *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
18 *Vakit*, 31 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
19 *Vakit*, 1 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
20 *Vakit*, 1 Teşrin-i sâni 1335 (1919), s. 2.
21 *Vakit*, 25 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
22 *Vakit*, 25 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.
23 *Vakit*, 25 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3; Zeliha Güneş, "Kadınlara Seçme-Seçilme Hakkı Konusunda Halide Edip'le Yapılan Bir Söyleşi", *International Journal of Social Science*, Volum 5, Issue 2, July 2012, sp. 157-162.

II. BÖLÜM 1920 SEÇİMLERİ

1. SEÇİM KARARININ ALINMASI (Sayfa 109-112)

1 Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimine Geçişi", *Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 186 vd. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, İçtima Senesi I, c. 1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 284-287, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1991, s. 268-274.
3 Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 4, İçtima Senesi I, s. 496.
4 Bkz. *Takvim-i Vekâyi*, 13 Nisan 1336, *BOA*, Duit, 5/1-3-28/1.
5 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 2, s. 179.
6 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Mart 1336 (1920).
7 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınları,1969, s. 513-514. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* 1958, S. 23, Vesika no:592.
8 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 515.
9 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 517.
10 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 515.

11 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 516.

12 Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1958, sayı 23, Vesika No: 593-594, s. 95. III. Kolordu komutanı Albay Selahattin Bey şöyle düşünüyordu: "Müessisan namı altında memlekette intihab icrasına ne ahval-i zihniye-i millet müsaittir ne de bu işi kavrayacak zihniyetle vaz'iyet-i hâzırada memleketlerinden ayrılıp oraya gelebilirler ve binnetice verilecek kararlar memlekete gayrikabil-i tatbik gelmekle muta olmamak zararını müeddil olur." Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika No: 593. "Bir yasama meclisinin kurulmasına ihtiyaç vardır. Yalnız halkın alışmadığı adlar konulması, yeni bir dedikodu yaratır ve kişisel hükümet kurulacağı söylentilerini artırır. Halkın alıştığı şekiller ve teşkilatla durumu idareye ihtiyaç kesindir. Değişiklikten söz etmekte tehlike çoktur. Yeniden bir mebuslar meclisi seçilmesi mümkündür. Bu meclisin seçeceği güvenilir kişiler yürütüne görevini yapar, Meclis onları denetler. Halk Mebuslar Meclisini bilir, heyet-i temsiliyeye alışıktır. Ülke bunlarla pek güzel yönetilebilir. Yeni meclisin kurulmasına kadar böyle devam edilmelidir." *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 1976. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, 1976, s. 51. Selahattin Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap için bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 272-274, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika no: 594.

13 Atatürk, *Nutuk*, c. 1, s. 421.

14 Örneğin, Erzurum milletvekili Ziya Bey, bkz. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 520.

2. SEÇİM ÇALIŞMALARININ BAŞLAMASI (Sayfa 113-121)

1 Atatürk, *Nutuk*, c. 1, s. 421-422. *CA*, 490-01-34-141-2(1-2). Kâzım Karabekir ise genelgeyi biraz daha farklı vermektedir. Bkz. *İstiklâl Harbimiz*, s. 516-517. Mustafa Kemal Paşa her livadan 5'er kişinin seçilmesinin nedenlerini şöyle açıklıyor: 1. Meclis-i Ayan olmayacak. 2. Bazı yerlerde seçim yapılamayacak. Bu da Ankara'ya gelecek milletvekili sayısını azaltacak. Dolayısıyla meclisin halkı temsil gücü zayıflayacak. Bunu önleyebilmek için her livadan 5 kişinin seçilmesi öngörüldü. Bkz. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 517. *ATA ZB*, 33-1.

2 Bkz. Kanûn-ı Esasi, madde, 42, 65, 67. *İntihabat-ı Mebusan Kanunu*, İzmir, 1324.

3 Mustafa Kemal Paşa Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'e ve Bolu Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesine "İstanbul'dan sine-i millete iltica eylemek üzere çıkan Meclis-i Mebusan Reisinin de içinde olduğu kafilenin yarın Bolu'ya ulaşacağını, görkemli bir karşılama yapılmasını istemiştir (17/18 Mart 1920). Onun isteği yerine getirilmiştir. Bkz. *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi Atatürk Kataloğu* (Bundan sonra ilgili arşiv belgeleri *ATA ZB şeklinde gösterilecektir)*, 29-57 aa-ab.

4 Atatürk, *Nutuk*, c. 1. s. 424-425. Fakat Ankara'ya geldikten sonra Heyet-i Temsiliye'nin yayımladığı yönergenin anayasaya uygun olduğunu belirtmiş ve "millî hukuk"u Ankara'dan "müdafaa edebilmek vazifesi ile dolu olanları Ankara'ya davet" etmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1336. *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 1976, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Yayın no: 5, 1976, s. 55-56.

5 *ATA ZB*, 33-1 aa

6 *ATA ZB*, 33-1 bi.

7 *ATA ZB*, 33-1 am, an, ara, as. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 518.

8 *ATA ZB*, 22-183-ac.

9 *ATA ZB*, 22-183. Aa.

10 *Öğüt*, 29 Mart 1920.

11 *ATA ZB*, 33-1 ha.

12 *ATA ZB*, 33-1 dg.

13 Bkz. *ATA ZB*, 33-1dk.
14 *ATA ZB*, 22-183.
15 *ATA ZB*, 22-184.
16 4 Mayıs 1336 tarihli emrin yazılış yerleri bize bu konuda şu bilgiyi vermektedir: Edirne, Bursa, Erzurum, Bitlis, Trabzon, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Kastamonu, Konya vilayetleri ile Erzincan, Canik, Ayıntab, Maraş, Urfa, Kayseri, Niğde, İçel, Teke (Denizli-Nazilli), Menteşe, Afyon, Eskişehir, Kütahya, Karesi, Kala-i Sultaniye, İzmit, Bolu, Çatalca mutasarrıflıklarına, Yozgat, Gelibolu, Tekfurdağı, Kırkkilise, İstinaf Müddei umumiliklerine yazıldıklarına göre, meclisin egemen olduğu yörelerin buralar olduğu söylenebilir. Bkz. Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. 1. sayı 6, s. 404.
17 Atatürk, *Nutuk*, s. 292.
18 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 323 vd. Fahrettin Bey'le Yusuf İzzet Paşa'nın olumsuz tavırları seçimleri de etkilemiştir. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 533.
19 Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, s. 72.
20 Atatürk, *Nutuk*, s. 292. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, s. 26, Belge no: 672.
21 *ATA ZB*, 22-181.
22 *ATA ZB*, 22-181 aa.
23 *ATA ZB*, 22-181. Ab.
24 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, s. 26, Belge no: 683. 26 Mart 1920'de Cemil Bey'e yazılan bir şifrede her tarafta seçim başladığı halde Maraş'tan ve Urfa'dan haber alınamadığı belirtilerek, Harput'ta ve Diyarbakır'da seçimin ertelendiğine ilişkin haberler yayıldığına dikkat çekilmiş ve seçimin yapılması için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, s. 13, Belge no: 345.
25 Y. Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, s. 77; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 548-549. Trabzon seçimleri için bkz. Mesut Çapa, "Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. IX, İzmir (1994), s. 45-67.
26 Emin Erkul, "Milli Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 18 Şubat 1954, s. 2.
27 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (TBMM ZC), c. 1. s. 143-144.
28 Fahrettin Altay; *On Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970, s. 237. Bir belgede ise şöyle denmektedir: "Zatıâlileriniz gibi kıymetli kumandanların Büyük Millet Meclisi azalığında bulunmalarını çok önemsiyorum. Mecliste bulunmanız şart değildir. Cephedeki görevinizi sürdürebilirsiniz." Bkz. *ATA ZB*, 23-39 Nisanın 10'undan sonra seçimlere daha çok önem verilmiştir. Bkz. Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, s. 25.
29 Atay, *On Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 237.
30 *ATA ZB*, 23-31.
31 *ATA ZB*, 23-39.
32 *ATA ZB*, 23-41, 42.
33 *ATA ZB*, 23-41.
34 *ATA ZB*, 22-190.
35 *ATA ZB*, 33.1 gr.
36 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953, s. 310-311. Seçim çevreleri ve seçilen milletvekilleri için bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi. Milli Mücadele ve T.B.M.M. Dönemi*, c. 3, Ankara: TBMM Basımevi, 1995.
37 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1956, s. 16. Belge no: 413-414, 430.
38 *ATA ZB*, 23-45, *Atatürk Haftası Armağanı*, T.C.G.H.T. Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1977, s. 145.
39 *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 1977, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1977, s. 141-142.
40 *ATA ZB*, 23-38.

41 *ATA ZB*, 23-35.
42 *ATA ZB.*, 22-32.
43 *ATA ZB.*, 21-4, *ATA ZB*, 20-21-h.
44 *ATA ZB*, 32-9.
45 *TBMM ZC*, I. Devre, c. 5, s. 189. *Düstur*, Üçüncü Tertip, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1953, c. 1, s. 78.

3. MECLİSİN AÇILMASI VE ÇALIŞMALARINA BAŞLAMASI (Sayfa 123-128)

1 *ATA ZB*, 33.1 gn.
2 Örneğin Konya milletvekili Vehbi Efendi'ye 18 Nisan'da gönderdiği telgrafta şöyle diyordu:
"Konya Mebusu Vehbi Efendi Hazretlerine
Meclisin açılmasına birkaç gün kalmıştır. Yeniden seçilen zevat ile beraber Ankara'ya teşrifleri rica olunur.
Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal.
ATA ZB, 22-168. aa. Vehbi Efendi rahatsızlığını gerekçe göstererek izin istemiştir. *ATA ZB*, 168. Ab.
3 Meclisin 21 Nisan Çarşamba günü açılacağı 12 Nisan 1920'de 56. ve 61. Fırka Komutanlığı ile vilayetlere ve livalara bildirilmiştir. *ATA ZB*, 33-1hu.
4 Nadi, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, s. 27.
5 Atatürk, *Nutuk*, c. 1. s. 431.
6 Taner Tımur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara: Doğan Yayınları, 1971, s. 34 vd. Karabekir, anılarında meclisin açılışını çok dervişane bir hareket olarak niteler, bkz. *a.g.e.*, s. 617.
7 *ATA ZB*, 33-1 gn.
8 *ATA ZB*, 33-1 ih.
9 Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, s. 111; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. 2. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977, s. 255.
10 Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binası Enver Paşa'nın isteği üzerine 1915'te Numune Mektebi ya da Fırka Kulübü olarak planlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik darlık dolayısıyla bina bitirilememişti. Mondros Mütarekesi sonrasında işgaller başlayınca küçük bir Fransız birliği bu binaya yerleştirilmiştir. Atatürk'ün Ankara'ya gelmesinden ve meclisin açılması kararlaştırıldıktan sonra bu binanın meclis binası olması saptanmıştır. Yarım kalmış işlerin tamamlanması görevi İttihad ve Terakki Partisi'nin temsilciliğini de yapmış olan Necati Bey'e verilmiştir. Necati Bey'in çabaları ve Ankara halkının katkılarıyla binanın eksiklikleri giderilmiştir. Bina 22 x 43 metre boyutunda bodrum üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. Bina bir koridorla iki yana sıralanmış irili ufaklı odalardan oluşuyordu. Devrin tüm özelliklerini yansıtan bu binanın cephelerinde Ankara taşı kullanılmıştı. Ön cephedeki üçlü ikili kemerler ise ahşap konsollara oturmuş geniş saçaklarla ön cephedeki iki balkon binanın özelliğini yansıtmaktadır.
11 6 Mayıs 1920 tarihli ve Eskişehir merkezli bir İngiliz raporunda 24'ü İstanbul'dan gelen olmak üzere 174 üye ile açıldığı belirtilmiş ise de bu sayı kanımca abartılıdır. Yerli kaynaklarda bunu doğrulayıcı bilgi yoktur. Meclisin açıldığı gün Eskişehir'de tutuklu bulunan 10 Fransız askeri serbest bırakılmıştır. Bunlar Bursa yoluyla İstanbul'a gitmişlerdir. Bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, Ankara, 1975, s. 101-102.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Ankara, 1940 c. 1, s. 2. Sadeleştirilmiş biçimi için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: *Devirden Devire*, c. 1, Ankara Bilgi Yayınevi,

1974, s. 12- 13. Meclisin açılışı ile ilgili 1500 kutlama telgrafı gelmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1336 (1920), s. 2. *TBMM ZC*, c. 1. s. 40, 46, 93, 113, 193, 218, 219, 265. Ülke dışından sadece Irak Şeyh-ül Meşayih-i Acemi kutlama telgrafı göndermiştir.

III. BÖLÜM 1923 SEÇİMLERİ

1. SEÇİM KARARININ ALINMASINA YOL AÇAN ETKENLER (Sayfa 131-133)

1 İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, Ankara, 1997, s. 137 vd.
2 Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, s. 148-170.
3 Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, s. 171 vd.
4 Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, s. 180 vd.; Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: 1994; Finefrock M. Michael, "The Second Group in the First Turkish Grand National Assambly" *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, c. III, no: 1, Sonbahar 1979, s. 3-21.
5 *Tevhid-i Efkâr*, 3 Nisan 1923, s. 1.
6 Atatürk, *Nutuk*, c. 2, s. 531.
7 *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, c. 2, Ankara: 1987, s. 107-108. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, IV. Ankara: AAMY, 1991, s. 465.
8 Arı İnan, *Atatürk'ün Eskişehir ve İzmit Konuşmaları*, Ankara: 1982, s. 32.
9 İnan, *Atatürk'ün Eskişehir ve İzmit Konuşmaları*, s. 32.
10 İnan, *Atatürk'ün Eskişehir ve İzmit Konuşmaları*, s. 84.
11 *TBMM ZC*, c. 28, s. 227-233.
12 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 320.

2. SEÇİM KARARININ ALINMASI (Sayfa 135-136)

TBMM ZC, c. 28, s. 283.

3. YASAL DÜZENLEMELER (Sayfa 137-138)

1 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1339 (1923), s. 1; İhsan Güneş, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı", *SBFD*, c. XLVI, No: 1-2 (Ocak-Haziran 1991), s. 253-264.
2 *Anadolu'da Yeni Gün*, 5 Nisan 1339 (1923), s. 1. Ancak bu durum mecliste tepkilere yol açmış ve Kastamonu milletvekili Besim Bey yayınlanan seçim genelgesinin düzeltilmesini içeren bir teklif hazırlamış ve Meclis Başkanlığı'na sunmuştur. Bkz. *TBMM ZC*, Devre 1, c. 28, s. 318.
3 *Tanin*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 2.
4 *Vatan*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 1.
5 *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

4. SEÇİM SİSTEMİ ÜZERİNE BAZI GÖRÜŞLER (Sayfa 139-140)

1 *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (Yayına hazırlayan: Arı İnan), Ankara, TTK, 1982, s. 84-85.
2 *TBMM ZC*, D. 1, c. 28, s. 322, 325.
3 *TBMM ZC*, D. 1, c. 28, s. 342-343.

5. SEÇİM ÇALIŞMALARININ BAŞLAMASI (Sayfa 141)

1 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 514.
2 *İkdam*, 3 Nisan 1339 (1923), s. 1; *Anadolu'da Yeni Gün*, 3 Nisan 1339 (1923), s. 3.

6. SEÇİM VE ÇEŞİTLİ TOPLUMSAL KESİMLERİN TUTUMU (Sayfa 143-194)

1 *Vatan*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1.
2 *Tanin*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 1.
3 *Tanin*, 5 Nisan 1339 (1923), s. 1.
4 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1.
5 *İleri*, 7 Nisan 1339 (1923), s. 3. Amele Birliği'ni sabote etme girişimleri de yok değildi. Bkz. *Tanin*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 2.
6 *Tanin*, 5 Nisan 1339 (1923) , s. 1.
7 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 2.
8 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 2.
9 *Tanin*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 1.
10 *Tanin*, 9 Nisan 1339 (1923), s. 2, 4.
11 *Tanin*, 9 Nisan 1339 (1923), s. 2, 4.
12 *İleri*, 13 Nisan 1339 (1923), s. 2; *Vatan*, 13 Nisan 1923, s. 2.
13 *İleri*, 17 Nisan 1339 (1923), s. 1.
14 *İkdam*, 11 Nisan 1339 (1923), s. 1.
15 *İleri*, 22 Mayıs 1339 (1923), s. 2; *Vatan* gazetesi Naci Bey diye vermektedir. Bkz. *Vatan*, 22 Mayıs 1339 (1923), s. 2.
16 *Vatan*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 2.
17 *Tanin*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 2.
18 *Tanin*, 9 Nisan 1339 (1923), s. 2.
19 *İleri*, 12 Nisan 1339 (1923), s. 2.
20 *İkdam*, 16 Nisan 1339 (1923), s. 2.
21 *İleri*, 16 Nisan 1339 (1923), s. 2; *Tanin*, 16 Nisan 1339 (1923), s. 2. Krş. *Tanin*, 30 Nisan 1339 (1923), s. 2.
22 *İleri*, 11 Haziran 1339 (1923), s. 1.
23 *Tanin*, 30 Nisan 1339 (1923), s. 2.
24 *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 85.
25 *TBMM ZC*, D. 1, c. 28, s. 341.
26 *İleri*, 21 Nisan 1339 (1923), s. 4
27 *Vakit*, 16 Haziran 1339 (1923), s. 1; Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 127 vd; Zafer Toprak, "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, 1988, c. IX, S. 51, s. 34-38; Saime Yüceer, "Türk Kadınının Siyasi Hak Arayış Çabaları ve Kadınlar Halk Fırkası", *VI. Atatürk Kongresi Bildiriler*, c. 1, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 575-589.
28 Nezihe Muhiddin, *Bütün Eserleri*, c. 4, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 378-383. Kadın Birliği ile ilgili olarak bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.11-14-42-6; Gürcan Bozkır, Türk Kadın Birliği (1924-1935), www.mitosweb.com/browse/47496/gurcan-bozkır.pdf. Erişim 26.08.2011; Aslı Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
29 Bkz.*Tanin*, 27 Haziran 1339 (1923), s. 2
30 *Tanin*, 19 Haziran 1339 (1923), s. 3.
31 Latife Hanım Konyalılara teşekkür etmiştir bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Temmuz 1339 (1923), s. 1.

32 Latife Hanım İzmirlilere şöyle teşekkür etmiştir. "İzmir mebus intihabında muhterem hemşehrilerimin bana bir rey vermiş olmasının büyük manasını fahr-ı mahsusla telakki eyledim. Bu kıymetli teveccühe bir İzmirli olarak değil bir Türk kadını olarak heyecanla ve şükranla mukabele ederim. Yüksek İzmir halkını selamlarım.
Latife Mustafa Kemal"

33 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Haziran 1923, s. 1 *İleri*'nin 28 Haziran, 5 Temmuz, 25 Temmuz, 30 Temmuz 1339 (1923) tarihli sayılarından derlenmiştir.

34 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1.

35 *Vatan*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1.

36 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 2.

37 *İleri*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 2; *Vatan*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 2.

38 *Tanin*, 7 Nisan 1339 (1923), s. 1.

39 *İleri*, 17 Haziran 1339 (1923), s. 3.

40 *İleri*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 3; *İkdam*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 1.

41 *Tanin*, 7 Nisan 1339 (1923), s. 1.

42 *Tanin*, 6 Haziran 1339 (1923), s. 3; *İleri*, 5 Haziran 1339 (1923), s. 1.

43 *Tanin*, 9 Haziran 1339 (1923), s. 1.

44 *İleri*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 3.

45 *Vatan*, 5 Haziran 1339 (1923), s. 1.

46 *İleri*, 16 Nisan 1339 (1923), s. 2.

47 *Tanin*, 19 Nisan 1339 (1923), s. 2; *İleri*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 1.

48 *Tanin*, 12 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

49 *Tanin*, 12 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

50 *İleri*, 13 Haziran 1339 (1923), s. 3.

51 *İleri*, 16 Nisan 1339 (1923), s. 2.

52 *Tanin*, 23 Nisan 1339 (1923), s. 2.

53 *İleri*, 1 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

54 *İleri*, 2 Mayıs 1339 (1923), s. 3. Bu toplantıda 1 Mayıs'ın tarihi anlatılmış, Numan Usta ülkede Meşrutiyet'ten o güne kadarki işçi hareketleri konusunda açıklamalarda bulunmuştur. 1 Mayıs 1923'te işçiler eşleri ve çocuklarıyla Amele Birliği önünde toplanarak bayramlarını kutlamıştır. Bkz. *İleri*, 2 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

55 *İleri*, 2 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

56 *İleri*, 6 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

57 *Tanin*, 8 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

58 *İleri*, 4 Temmuz 1339 (1923), s. 3.

59 *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi* (TİTEA), Dosya No: 42-50-50-, 24.03.1339 (1923).

60 *TİTEA*, Dosya No: 42-50-50-, 24.03.1339 (1923).

61 *Tevhid-i Efkâr*, 11 Nisan 1339 (1923), s. 2.

62 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, 1955, s. 122.

63 *Vatan*, 11 Nisan 1923, s. 1. İstanbul'da İttihad ve Terakki Cemiyeti adına örgütlenme içinde bulunan bir kişi "İttihad ve Terakki'nin henüz belli bir örgütle mücadele meydanına çıkma konusunda kesin kararı yok. Hatta ortada tespit edilmiş kati bir programı da yoktur. Biz bugün için seçimde birlikte hareket etmek esasını takip ediyoruz. Bundan evvel Erzurum'da, Bakü'de yapılan toplantılarda bazı programlar tespit edilmiş ise de bugün o program kabul edilmiş değildir. İttihad ve Terakki hattı hareketini Mustafa Kemal Paşa'nın cevabından sonra tespit edecektir" demiştir. Bkz. *Vatan*, 15 Nisan 1923, s. 1.

64 *İleri*, 9 Teşrin-i evvel 1339 (1923), s. 1.

65 *Vatan*, 11 Nisan 1339 (1923), s. 1. İaşeciler kendi aralarında toplanmış ve icra ve teşri kuvvetlerinin ayrılmasını istemişler. Bunlar Cumhuriyetçi olduklarını da söylemişler. Bkz. *İleri*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 2.

66 Erik Jan Zücher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık* (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul: Bağlam Yay., 1987, s. 238.

67 Hasan Rıza Soyak, *Atatürkten Hatıralar*, s. 288 vd.

68 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 123.

69 Hüseyin Cahit, "İttihad ve Teraki Ne Yapıyor", *Tanin*, 14 Nisan 1339 (1923), s. 1.

70 Hüseyin Cahit, "İttihad ve Teraki Ne Yapıyor", *Tanin*, 14 Nisan 1339 (1923), s. 1.

71 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 123.

72 *İleri*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 1. Yaptığı yoklamalardan olumlu bir sonuç alamayacağını anlayan Kara Kemal, İttihatçılığın sona erdiğini, kendisinin siyasetten çekildiğini, seçimlerle ilgilenmediğini, özel işleriyle uğraştığını belirten bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Bkz. *İleri*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 1; *Tevhid-i Efkâr*, 1 Mayıs 1339 (1923). İsmail Canbolat ile Mustafa Kemal Paşa görüşürken Hüseyin Cahit Bey şöyle düşünüyordu: "Genç Türkler intihabata fırka olarak iştirak etmeyeceklerdir. Fakat ferd itibariyle biz reylerimizi Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Grubuna vereceğiz. Şunu söylemem lazım geliyor ki birçok şayiat hilafına olarak biz muhalefete iltihak ederek Mustafa Kemal Paşa'nın eserini imha etmek istemekten çok uzağız. Türkiye'de bir intihab mücadelesi yoktur. Biz aynı memleketin evlatları sıfatıyla aynı şey için intihab yapacağız. Türkiye Mustafa Kemal Paşa'ya şâyân-ı itimat eder." Bkz. *Anadolu'da Yeni Gün*, 11 Mayıs 1339 (1923), s. 1.

73 *İleri*, 19 Nisan 1339 (1923), s. 1.

74 *Anadolu'da Yeni Gün*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 1.

75 *İkdam*, 20 Mayıs 1339 (1923), s. 1.

76 *Vatan*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 1.

77 *Atatük'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 3, s. 85-86.

78 Cebesoy, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, s. 317

79 Bkz. Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, s. 59.

80 *İleri*, 7 Nisan 1339 (1923), s. 2.

81 Selâhaddin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisinde: İkinci Grup", *Mesuliyet*, Sayı 2, 24 Temmuz 1946, s. 10-12.

82 *İstikbal*, 14 Nisan 1339 (1923); *Tevhid-i Efkâr*, 9 Nisan 1339 (1923).

83 *Vatan*, 14 Nisan 1339 (1923), s. 1.

84 *Vatan*, 7 Nisan 1339 (1923), s. 1. Fethi Bey'in bu sözleri üzerine İkinci Grup yöneticileri çeşitli toplantılar ve hararetli tartışmalar yaparak bir program hazırlamaya çalışmışlarsa da bu işi başaramamışlardır. Bu durum İkinci Grupçuların farklı düşünce yapısına sahip olmalarından kaynaklanmıştır. Mecliste muhalefet yapma konusunda anlaşmazlık yoktur. Fakat iş, program yapma noktasına gelince aralarında yeterli dayanışmanın olmadığı, dolayısıyla da henüz parti haline gelemedikleri açıkça kendini göstermiştir. Bkz. *Vatan*, 12 Nisan 1339 (1923), s. 2.

85 *Vakit*, 14 Nisan 1339 (1923).

86 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923).

87 *Tevhid-i Efkâr*, 16, 19 Nisan 1339 (1923), s. 2.

88 *TİTEA*, Kutu: 47-Gömlek: 42, Belge no: 42.41.41, 20.3.1339 (1923).

89 *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 1. Bir yetkili *Vatan* muhabirine; İkinci Grup parti şeklinde ortaya çıkmadığı için program açıklamayı uygun bulmadıklarını, kendilerinin değil milletin seçime hazırlandığını söylemiştir. Bkz. *Vatan*, 14 Nisan 1339 (1923), s. 2.

90 *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1339 (1923), s. 5. İstanbul'dan Erkânı Harbiye-i Umumiye memuru Hüsameddin Bey'e yazılan bir raporda İkinci Grupçuların zaman zaman saltanatı milliyetçi, zaman zaman saltanatı ferdiyeci, bir kısmının ise Müdafaa-i Hukukçu hatta Gazi Paşa yanlısı oldukları bildirilmiştir.

91 *TİTEA*, Kutu: 47-Gömlek: 42, Belge no: 42-21-21-2, 24.04.1339 (1923).

92 *TİTEA*, Kutu: 47-Gömlek: 42, Belge no: 42-21-21-2, 24.04.1339 (1923).

93 *TİTEA*, Kutu: 47-Gömlek: 42, Belge no: 42-21-21-2, 24.04.1339 (1923).

94 *Vakit*, 14 Nisan 1339 (1923), s. 1.

95 *Tanin*, 5 Haziran 1339 (1923), s. 2.

96 *Vatan*, 13 Nisan 1339 (1923), s. 1.

97 Cebesoy, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, s. 317.

98 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 121.

99 *TİTEA*, Belge no: 46-16-16.

100 Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 332-333.

101 İstanbul milletvekili Ferit Bey İkinci Grup'un Ankara'da teşkilatı olmadığını, mecliste 60-70 kişilik bir grup olduğunu ancak son zamanlarda adlarının duyulmadığını, seçimde aktif bir rol oynayacak kadar kendilerini güçlü görmedikleri için mücadele alanına atılmaya cesaret edemediklerini söyleyerek oldukça gerçekçi bir değerlendirme yapmıştır. Bkz. *Vatan*, 29 Nisan 1339 (1923), s. 1.

102 Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, s. 174-175.

103 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1.

104 *Tanin*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 2.

105 *Tanin*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 2.

106 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 1.

107 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 120.

108 *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine göre bu belge 6 Nisan'da hazırlanmıştır. 8 Nisan'da 5. umdeye eklemeler yapılmış ve toplantıya katılan üyeler tarafından bir hatıra olarak imzalanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1339 (1923), s. 1.

109 *Cumhuriyet Arşivi* (*CA*), 490-01-24-119-1-29; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri* (*ATTB*), Ankara: 1991, s. 516-518; *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1923, s. 1. Bu umdelerin halk üzerinde bıraktığı etki için bkz. *Tanin*, 15 Nisan 1339 (1923), s. 2; *Anadolu'da Yeni Gün*, 16 Nisan 1339 (1923), s. 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Nisan, 6 Haziran 1339 (1923), s. 3.

110 *ATTB*, s. 519-520. Ziya Gökalp çeşitli gazetelerde umdeleri açıklayıcı yazılar yazdı. Yusuf Akçuraoğlu'nun 11 Mayıs Cuma günü İstanbul Darülfünun Konferans salonunda umdeleri açıklayan bir konferans vereceği açıklandı. bkz.*Tanin*, 9 Mayıs 1339 (1923), s.2

111 *CA*, 490-01-24-119-1-23.

112 *CA*, 490-01-24-119-1-23.

113 *Anadolu'da Yeni Gün*, 18 Nisan 1339 (1923), s. 1.

114 *İleri*, 17 Nisan 1339 (1923), s. 3; Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 120.

115 *CA*, 490-01-119-1-22; *İleri*, 17, 21 Nisan 1339 (1923), s. 1, 3; Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 120.

116 *Tevhid-i Efkâr*, 9 Nisan 1339 (1923), s. 1; *Tanin*, 7 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

117 Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 323. Seçim komitesinin kurulması bazı kişileri rahatsız etti. Örneğin Rauf Bey, Mustafa Kemal'in yansız kalmasını istiyordu. Bu isteği yerine gelmeyince seçim komitesinden ayrıldı. Rauf Orbay bu tavrını şöyle açıklamıştır: "Bir hükümet başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup propagandalarla teşvikte bulunamazdım." Bkz. Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf*

Orbay, İstanbul: 1965, s. 126 vd. Oysa toplantılar Rauf Bey'in istasyondaki makamında yapılıyordu.

118 Bu kısım İhsan Güneş'in Yahya Akyüz Armağanı'na yazdığı "1923 İstanbul Seçimleri" adlı makalesinden alınmıştır.

119 *Vatan*, 19 Nisan 1339 (1923), s. 1-2.

120 *Vatan*, 3 Nisan 1339 (1923), s. 2. *Tanin* Hüsnü Bey yerine Hayri Bey adını veriyor. Bkz. *Tanin*, 3 Nisan 1339 (1923), s. 2.

121 *Tanin*, 5 Nisan 1339 (1923), s. 1. Makriköy, Adalar, Beyazıd, Fatih İdare Heyetleri için bkz. *Tanin*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1.

122 *İleri*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 1.

123 Fatih Kazası nahiye örgütlenmesi için bkz. *Tanin*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 1.

124 *İleri*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 2.

125 *İleri*, 11 Mayıs, 1 Haziran 1339 (1923), s. 2, 3. *İkdam*, 11 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

126 *Tanin*, 14 Mayıs 1339 (1923), s. 4. Mehmet Emin Bey'in de konferans verecekler arasında olacağı sanılıyor. *İleri*, 28 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

127 *Tanin*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 2.

128 *İleri*, 23 Nisan 1339 (1923), s. 2.

129 *Tevhid-i Efkâr*, 9 Nisan 1339 (1923), s. 2.

130 *ATTB*, s. 520-521.

131 *ASD*, c. 3, s. 84-85.

132 Cebesoy, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, s. 315.

133 *TİTEA*, Belge no: 42-4-4, 1.

134 *TİTEA*, Belge no: 42-6-6, 9.5.1339 (1923).

135 *ATTB*, s. 514.

136 *Tanin*, 3 Nisan 1339 (1923), s. 2.

137 *İleri*, 4 Nisan 1339 (1923), s. 2.

138 *Akşam*, 11 Nisan 1339 (1923), s. 1.

139 *Tanin*, 8 Nisan 1339 (1923), s. 1.

140 *İleri*, 13 Nisan 1339 (1923), s. 1. Heyet-i Teftişiye üyelerine toplantı yaptıkları günler için 5'er, kâtiplere de 2'şer lira ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. *İkdam*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 2.

141 1322 istatistiğine göre İstanbul'un nüfusu: Müslüman: 376.318 zükur, 279.287 inas; Ermeni: 37.815 zükur, 36.445 inas, Rum: 131.756 zükur, 99.379 inas, Musevi: 29.113 zükur, 30.123 inas. Kalanı da Rum Katolik, Ermeni Katolik, Protestan, Bulgar, Latin, Süryani vb. idi. Bkz. *Akşam*, 5 Nisan 1339 (1923), s. 2. *İkdam* gazetesine göre İstanbul'un erkek nüfusu 588.846 kişiydi. Makriköy ve Adalar: 57.298, Üsküdar: 212.530, Beyoğlu: 236.609 kişiydi. Bkz. *İkdam*, 4 Nisan 1339 (1923), s. 1.

142 İstanbul'da nüfus defterlerinin doldurulmasına 14 Nisan'da başlanmıştır. *İleri*, 14 Nisan 1339 (1923), s. 1.

143 Örneğin İstanbul'da seçme hakkı olmayan, askerler, zabitan ve yabancı uyruklular da deftere yazılmıştı. Bkz. *İleri*, 3 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

144 *İleri*, 4 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

145 Bkz. *Tanin*, 16 Nisan 1339 (1923), s. 2.

146 Bkz. *İleri*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 3.

147 *İleri*, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1. Fotoğrafsız nüfus tezkeresi olanların da oylarını kullanmalarına izin verilmiş ancak nüfus tezkeresinin mühürlenmesi zorunluluğu getirilmiştir. *İkdam*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 2.

148 *Tanin*, 23 Nisan 1339 (1923), s. 2.

149 *İleri*, 8-18 Haziran 1923; *İkdam*, 8 Haziran 1339 (1923), s. 1. Fatih ikinci seçmenleri

için bkz. *İkdam*, 22 Haziran 1339 (1923), s. 2. Şile ikinci seçmenleri için bkz. *İkdam*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 1. *Tanin*, 8 Haziran 1339 (1923), s. 3. Çeşitli bölgelerden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ikinci seçmen adayları için bkz. *Tanin*, 10 Haziran 1339 (1923), s. 3; *Vatan*, 8 Haziran 1339 (1923), s. 1.

150 *İleri*, 8 Haziran 1339 (1923), s. 1.

151 *Tanin*, 7 Haziran 1339 (1923), s. 2; *İleri*, 9, 13 Haziran 1339 (1923), s. 3.

152 Fatih'te sandıkların konacağı ve mahallelerin oy verecekleri günler için bkz. *Tanin*, 13 Haziran 1339 (1923), s. 3.

153 *İkdam*, 9 Haziran 1339 (1923), s. 4; *Vatan*, 9 Haziran 1339 (1923), s. 1.

154 *İleri*, 7 Haziran 1339 (1923), s. 3; *Akşam*, 10 Haziran 1339 (1923), s. 1.

155 *Vatan*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 1.

156 *İleri*, 9 Haziran 1339 (1923), s. 1.

157 *İleri*, 11 Haziran 1339 (1923), s. 2.

158 *İleri*, 15 Haziran 1339 (1923), s. 1.

159 *İleri*, 11 Haziran 1339 (1923), s. 2.

160 *Vakit*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 1; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 541-542.

161 *İleri*, 17 Haziran 1339 (1923), s. 2.

162 *İleri*, 19 Haziran 1339 (1923), s. 1.

163 *İleri*, 19 Haziran 1339 (1923), s. 2. Gazete 150 yaşlarında bir kişinin de seçim sevincine ortak olduğunu yazıyor.

164 Örneğin Edirne'de yapılan tören için bkz. *Vatan*, 27 Haziran 1923, s. 1. Balya kazasında yapılan tören için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Haziran 1923, s. 3.

165 *Vakit*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 1.

166 Mustafa Kemal Paşa 23 Haziran 1923'te Beyoğlu Şube-i İntihabiye reisi Ercüment Ekrem Bey'e yazdığı şu telgrafla cevap vermiştir:
"Beyoğlu müntehib-i sâni intihabatından kâffe-i ahalinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namzetlerine müttefikan ita-yi rey ettiklerini ve bu münasebetle tezahürat-ı fevkalade-i vatanperveranede bulunduklarını ve kendilerinin hakkımdaki hissiyat, teveccüh ve muhabbetlerini müşir telgrafname-i alilerini memnuniyetle aldım. Tezahürat-ı vakıanın milletin dâhil olduğu yeni devrede hayat-ı hürriyet ve İstiklâlin takdir-i kıymet ve kutsiyetine delil-i bahir olmakla pek ziyade mucib-i memnuniyettir. Bilmukabele teşekkürlerimin ve selamlarımın ahali-i muhteremeye tebliği rica ederim efendim. Gazi Mustafa Kemal"
Bkz. *Vakit*, 24 Haziran 1923, s. 1; *ATTB*, s. 542.

167 *İleri*, 23 Haziran 1339 (1923), s. 1-2; *İkdam*, 23 Haziran 1339, (1923) s. 2. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ikinci seçmen adayları Makriköy'de en az 3203 en çok 3211, mülhakatta ise en az 1326, en fazla 1331 oyla seçilmiştir. Bkz. *Vatan*, 15 Haziran 1923, s. 2.

168 *İleri*, 20 Haziran 1339 (1923), s. 1.

169 *Anadolu'da Yeni Gün*, 18 Nisan 1339 (1923), s. 1; *İleri*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 2. Heyeti Teftişiye Hacı Ahmet Efendi, Nazım Bey, Küçükçüzade Feyzi, Toygarzade Naşid, Necib, Aldülkadir Efendi, Seratarzade Hacı Kerim, Aldülhalik Efendi, Ahmet Efendi ve belediye reisi Ali Bey'den oluşuyordu.

170 Örneğin Hacı Murad Mahallesi duyurusunda şöyle deniliyordu:
"Hacı Murad Mahallesinden derdest-i icra bulunan mebus intihabatına esas olmak üzere muktezi defatar-ı esasiyenin tanzimine başlandığından mahallemizde müsteciren mukim bulunan bilumum zevatın ve aileleri efradından nüfus-ı zükurun esami ve tarih-i tevellüdlerini müstacilen imam Hacı Ahmed Efendi'ye bildirmeleri mercudur."
Hacı Ayvaz, Hacı Murat, Hacı Seyit, Öksüzce, Hacı Doğan mahallesi ihtiyar heyeti

bildirileri için bkz. *Anadolu'da Yeni Gün*, 11, 16 Nisan, 10-11 Haziran, 1339 (1923), s. 1-2.

171 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1339 (1923), s. 3.

172 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Haziran 1339 (1923), s. 3.

173 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1339 (1923), s. 3.

174 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19-20 Haziran 1339 (1923), s. 3. Kazalardaki ikinci seçmen seçimi 8 Haziran ile 25 Haziran 1923 arasında tamamlandı. İkinci seçmenlerin aldıkları oylar için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Temmuz 1339 (1923), s. 1.

175 *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Haziran 1339 (1923), s. 4.

176 Ezânî saat, güneşin battığı zaman 12 olan saattir.

177 *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1339 (1923), s. 1. Ankara'dan seçilen ikinci seçmenler ve aldıkları oylar için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Temmuz 1339 (1923), s. 1-2.

178 Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın oy verdiği ikinci seçmen adayları için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Nisan 1339 (1923), s. 1.

179 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 2.

180 *Akşam*, 4 Temmuz 1339 (1923), s. 2. Yabanabad'dan (Kızılcahamam) 79, Haymana'dan 76, Nallıhan'dan da 26 ikinci seçmen seçilmiştir. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 2.

7. MİLLETVEKİLLERİNİN SEÇİMİ (Sayfa 195-214)

1 *Vatan*, 17 Haziran 1339 (1923), s. 1.

2 *Vatan*, 12 Nisan 1339 (1923), s. 1.

3 *CA*, 490.01.354.1486.2.

4 *Vatan*, 5 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

5 *Vatan*, 5 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

6 *CA*, 490.01.24 .11. 9.1.25

7 Cebesoy, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, s. 315.

8 *İstikbal*, 14 Nisan 1923, s. 1.

9 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Nisan 1339 (1923), s. 1.

10 *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1339 (1923), s. 2.

11 *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Nisan 1339 (1923), s. 1.

12 *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 1.

13 *Anadolu'da Yeni Gün*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 1.

14 Mustafa Kemal Çanakkale adaylarını şu telgrafla Çanakkale Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne bildirmiştir: "Biminnelkerim ibtidar edecek olan Çanakkale livası mebus intihabatı içun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Halk Fırkası'nın namzetleri atideki zevattır. Gruba teveccuhkâr olan liva ahalisinin bu yüksek vazife-i esasiyelerini ifada muvaffakiyet-i kâmileye mazhariyetlerini temenni eylerim. Keyfiyetin bilumum cemiyet, teşkilat ve liva halkına süratle iblağ ve neticeden malumat ita buyurulmasını rica ederim efendim.

1. Mardin Mutasarrıfı Şükrü Bey,
2. Mebus-ı hazır Ezineli Mehmet Bey,
3. Maarif Vekâleti Müsteşarı Samih Rıfat Bey.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Reisi Gazi Mustafa Kemal."

15 *İleri*, 21 Nisan 1339 (1923), s. 1.

16 *İleri*, 15 Haziran 1339 (1923), s. 1; *Tanin*, 23 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

17 *Tanin*, 23 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

18 Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, c. V, Ankara: 1951, s. 381.

19 *Tanin*, 23 Mayıs 1339 (1923), s. 2; *İstikbal*, 1 Haziran 1339 (1923), s. 2. Bunun eleştirisi için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mayıs 1339 (1923), s. 1; Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 123.

20 *İleri*, 28 Haziran 1339 (1923), s. 2.

21 *İleri*, 28 Haziran 1339 (1923), s. 1.

22 *İleri*, 10 Haziran 1339 (1923), s. 1; *Vatan*, 10 Haziran 1339 (1923), s. 2. Abdülkadir Kemali Bey için bkz. Meral Demirel, *Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 2006.

23 *Vatan*, 20 Haziran 1339 (1923), s. 4.

24 *Vatan*, 5 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

25 *Anadolu'da Yeni Gün*, 1 Mayıs 1339 (1923), s. 3; *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1339 (1923), s. 2.

26 *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 3.

27 *İleri*, 7 Temmuz 1339 (1923), s. 2.

28 *İleri*, 8 Haziran, 1339 (1923), s. 3.

29 *Vatan*, 20 Nisan 1339 (1923), s. 1.

30 *Akşam*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 1.

31 *İkdam*, 22 Haziran 1339 (1923), s. 1.

32 *İleri*, 21-22 Haziran 1339 (1923), s. 1-2.

33 *İleri*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 3; *İkdam*, 24 Haziran 1339 (1923), s. 1.

34 *İkdam*, 28 Haziran 1339 (1923), s. 1.

35 *İleri*, 25 Haziran 1339 (1923), s. 1.

36 *İleri*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 1; *İkdam*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 1.

37 *Vatan* gazetesi ilk oyu Beyazıd ikinci seçmenlerinden antikacı Nureddin Rüştü Bey'in attığını yazmaktadır. Bkz. *Vatan*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 1.

38 *İleri*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 1-2; *Vatan*, 29 Haziran 1923, s. 1.

39 *Vatan* 1277 ikinci seçmenden 1253'ünün seçime katıldığını, bir kişinin boş kâğıt attığını, bir başkasının da telgrafla oyunu kullandığını fakat bunun kabul edilmediğini, Beyazıd'dan 2, Fatih'ten 2, Beyoğlu'ndan 10, Yeniköy'den 2, Anadoluhisarı'ndan 1, Kadıköy'den 4, Adalar'dan 1, Makriköy'den 1 ikinci seçmenin seçime katılmadığını yazmaktadır. Bkz. *Vatan*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 2.

40 *İleri*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 1. Daha önceden ikinci seçmen sayısı 1275 olarak verilmişken burada 1277 olarak veriliyor. Bağımsız adaylardan Nurettin Paşa 100, Ali İhsan Paşa 52, Lütfi Fikri Bey 33, Kara Vasıf Bey 29, Hacı Ülya Efendi 20, Celaleddin Arif Bey 6, Mersinli Cemal Paşa 6 oy almışlardır. Diğerlerinin aldıkları oylar için bkz. *İleri*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 2; *İkdam*, 29 Haziran 1339 (1923), s. 1.

41 Kâzım Karabekir Paşa milletvekili seçilmesi dolayısıyla İstanbul alkına teşekkür eden şu mektubu İstanbul Belediye Başkanına göndermiştir:

"İstanbul Şehremini Beyefendiye
İçlerinde doğup büyüdüğüm ve nur-ı irfanından feyz aldığım sevgili İstanbul halkı tarafından mebus intihabatım münasebetiyle gösterilen yüksek ve samimi teveccühe bütün varlığımla teşekkür ederim. En elim ve kara günlerimizde bile Millî Mücadelen'mizin başlaması hususundaki imanı sarsılmamış olan muhterem hemşehrilerimin naili muvaffakiyet olmalarını tazarru ettiğimi muhterem İstanbul halkına iblağ buyurmanızı hürmetlerime terdifen rica ederim efendim.

İstanbul Mebusu ve Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir."

Tanin, 12 Temmuz 1339(1923), s.1.

42 *İleri*, 3 Temmuz 1339 (1923), s. 2.

43 *İkdam*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 1; *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Nisan 1339 (1923), s. 1.

44 *İleri*, 3 Temmuz 1339 (1923), s. 3; *İkdam*, 4 Temmuz 1339 (1923), s. 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Temmuz 1339 (1923), s. 1.

45 *İleri*, 6 Temmuz 1339 (1923), s. 3.

46 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Temmuz 1339 (1923), s. 1. Rıfat Efendi ile Rasim Bey adaylıktan çekilmişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Temmuz 1339 (1923), s. 1.

47 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Temmuz 1339 (1923), s. 1. Keskin'den Latife Hanım'a 8 oy verilmiştir.

Milletvekili adaylarının ilçelerden aldıkları oy. (Kırmızı rakamlar oy birliğini göstermektedir.)

	Mustafa Kemal Paşa	Ali Fuat Paşa	İhsan Bey	Hilmi Bey	Haydar Bey	Şemseddin Efendi	Muharrem Bey	Kınacızade Şakir Bey	Ahmet Bey	Ömer Mümtaz Bey
Haymana	76	76	70	38	54	21	19	44	7	15
Bâlâ	44	44	42	26	29			18		
Yabanabad	69	69	67	68	11	62	48		4	7
Çubuk	29	28	25	2	6	12	24	16	18	
Ayaş	54	51	4	50		52	1	4	51	53
Nallıhan	26	26				16		16	26	16
Beypazarı	48	48	2	48	2	47		31	20	36
Zir	35	35	8	35		28		34		35
Kalecik	73	68	57	58	23	15		46		12
Merkez	74	70	62	20	20	29		69		49
Keskin	70	70	70		15			67		70

48 *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Hilmi Bey'in 372 oyla seçildiği yazmaktadır. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Temmuz 1923, s. 1 Eğer sonuç böyle ise ya Keskin'den aldığı oy yazılmamış ya da Merkez kazadan aldığı oy eksik yazılmıştır.

49 *İleri*, 25 Nisan 1339 (1923), s. 2.

50 *İleri*, 26 Nisan 1339 (1923), s. 2.

51 Biga'nın 108 ikinci seçmeninden 102'si oy kullanmış, Samih Rıfat Bey 101, Şükrü Bey ve Mehmet Bey 99'ar oy almışlardır. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Haziran 1339 (1923), s. 1.

52 *İleri*, 18 Ağustos 1339 (1923), s. 1.

8. SEÇİM SONUÇLARI VE TBMM'NİN TOPLANMASI (Sayfa 215-217)

1 Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri", *Tarih Toplum*, c. 24, sayı 144 (Aralık 1995), s. 24-27. Ahmet Demirel bu çalışmasında Biga'dan da 5 kişinin aday gösterildiğini fakat 3'ünün seçildiğini yazıyor. Ancak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce Biga'dan 5 aday gösterildiğine ilişkin bir kayıt yoktur. Mustafa Kemal Paşa imzası ile Çanakkale Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne yazılan 21 Mayıs 1923 tarihli yazıda seçilen 3 kişinin adı bildirilmiştir. Bkz. *Vatan*, 6 Haziran 1339 (1923), s. 3. Bunların dışındaki iki kişi ya Mustafa Kemal Paşa'nın listesine, onun haberi olmadan sonradan eklenenlerdir ya da bağımsız olarak adaylıklarını koyanlardır.

2 Seçilen milletvekilleri ve özgeçmişleri için bkz. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927)*, c. 3, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.

3 Zeki Bey'in seçilmesi biraz olaylı olmuştur. Kendi anlattıklarına göre ilk seçim Kelkit'te başlamış, Seyyar Jandarma tabur komutanı ve Jandarma kumandanı belediyeye gelmişler. Belediye reisi Hacım Alâeddin Bey "Büyük misafirlerim, biz şimdi mebus intihabına başlayacağımızdan, sizlerin belediye dairesinden lütfen çıkmanızı rica ederiz" demiş fakat onlar, "Biz buraya intihabı yaptırmak için geldik, intihab bizim yanımızda yapılacak ve her müntehib-i sâninin yazdığı veyahut yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istediği adamlardan başka hiç kimseye rey verilemez" deyince belediye başkanı yasada böyle bir şeyin olmadığını belirterek onları belediye dairesinden çıkarmaya çalışmıştır. Ancak onlar çıkmayınca bu durumu protesto ederek "Bizler de kaza namına mebus intihabına iştirak etmiyoruz" diyerek salonu terk etmişlerdir. Böylece ikinci seçmenler oy kullanmamışlardır. Bu durum Ankara'ya iletilince Mustafa Kemal Paşa belediye başkanı ile görüşmüş; belediye başkanının Zeki Bey'i seçme ısrarı karşısında, jandarma komutanı ile ilişki kurarak seçimin yapılması sağlanmıştır. Torul'da da seçim olaylı geçmiştir. Zeki Bey seçilmiştir. Bkz. Mahir İzi, *Yılların İzi*, İstanbul: İrfan Kitabevi,1975, s. 317-323. *Kadirbeyoğlu Zeki Beyin Hatıraları*, (Yay. Ömer Fâruk Lermioğlu), İstanbul: Sebil Yayınevi, 2007, s. 174-194. Bu olay o günün basınına yansımamıştır.

4 *İstikbal*, 30 Temmuz 1339 (1923), s. 1.

5 *TMMM ZC*, Devre 2, İçtima Senesi 1, s. 2. Meclis çalışmaları için bkz. Işıl Çakan, *II. Meclis*, İstanbul: Çağdaş Yayınlar, 1999; Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem (1923-1927)*, c. 1-2, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayını, 1993.

9. SEÇİM PSİKOLOJİSİ (Sayfa 219-220)

1 *Anadolu'da Yeni Gün*, 23 Nisan 1339 (1923), s. 4.

2 *Vatan*, 9 Haziran 1339 (1923), s. 1.

3 *Vatan*, 11 Haziran 1339 (1923), s. 1.

4 *Türkoğlu*, 27 Mayıs 1339 (1923).

5 *Vakit*, 18 Nisan 1339 (1923), s. 2.

10. SEÇİMDE YAŞANAN OLAYLAR: ADANA OLAYI (Sayfa 221)

1 *İleri*, 2 Temmuz 1339 (1923), s. 2.

11. SEÇİME KATILIM (Sayfa 223-224)

1 *İleri*, 12 Haziran 1339 (1923), s. 2; *Akşam*, 12 Haziran 1339 (1923), s. 1; *Vatan*, 12 Haziran 1923, s. 1.

2 *İleri* 14-15 Haziran 1339 (1923).

3 *Vatan*, 13 Haziran 1339 (1923), s. 2.

4 *İkdam*, 22 Haziran 1339 (1923), s. 1.

IV. BÖLÜM 1927 SEÇİMLERİ

1. SEÇİMİN GÜNDEME GELMESİ (Sayfa 227-228)

1 Bu 150 kişinin sürgündeki yaşamları için bkz. Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

2 Yasaların hazırlanışı ve özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat*, s. 271-314.

2. YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (Sayfa 229-231)

1 *TBMM ZC*, Devre (D) 2, c. 32, s. 665-666; *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1927, s. 1.

2 *TBMM ZC*, D. 2, c. 33, s. 413-414.

3 *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1927, s. 1.

4 *Açıksöz*, 10 Temmuz 1927; *Milliyet*, 6-7 Temmuz 1927, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1927, s. 2.

3. MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NDEN HALK FIRKASI'NA GEÇİŞ (Sayfa 233-248)

1 Bkz. İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 171-179.

2 İhsan Güneş, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?" *Muammer Aksoy Armağanı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 46, sayı 1-2, s. 253-264.

3 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 2, Ankara: 1989, s. 51-52.

4 Şerafettin Turan, *Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: 2000, s. 18.

5 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 68, 74, 86.

6 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 101-102.

7 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ağustos 1339 (1923), s. 1.

8 Tüm araştırmalarımıza rağmen bu konuşma metnine ulaşamadık.

9 *İleri*, 12 Ağustos 1339 (1923), s. 2.

10 Bu komisyonda; İstanbul mebusu Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul mebusu İsmail Canbolat, İstanbul mebusu Yusuf Akçora, Diyarbakır mebusu Ziya Gökalp, Kars mebusu Ağaoğlu Ahmet, Muş mebusu İlyas Sami, Kütahya mebusu Recep, Sinop mebusu Yusuf Kemal, Erzincan mebusu Hamdi, Kütahya mebusu Ferid, Antalya mebusu Rasih, Cebelibereket mebusu İhsan, Afyonkarahisar mebusu Ali, İzmir mebusu Celal Beyler bulunuyordu. *Vatan*, 10 Ağustos 1923, s. 1.

11 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1339 (1923), s. 1, 3. *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Ankara, 1342-1339.

12 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Ankara, 1339-1342; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti İktidarının Kurulması*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 362.

13 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11-12 Eylül 1339 (1923), s. 2. Ancak partinin kuruluşuna ilişkin İçişleri Bakanlığı'na resmi başvuru Ekim ayı içinde olmuştur. Bkz. *Millet Hizmetinde 40 Yıl, C.H.P.* Ankara: Ankara Basımevi, 1963, s. 11. Mehmet Kabasakal başvuru tarihinin 23 Ekim 1923 olduğunu yazmaktadır. Bkz. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi* (1908-1960), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, s. 111, dipnot 2.

14 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 553.

15 *Millet Hizmetinde 40 Yıl, C.H.P.*, s. 13-14.

16 Ancak 1931 yılına gelindiğinde Beyazıt, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin ve Urfa'da parti teşkilatı yoktu. Bkz. *CA*, 490-01.2-6-15-14. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1938'de 1777 nahiyede, 25.307 köy/mahallede örgütlendiği, 2 milyona yakın üyesinin olduğu görülmektedir. Bkz. *XV. Yıl Kitabı*, s. 8-9. Esat Öz ise 1936'daki üye sayısını 1.260.000 olarak vermektedir. Bkz. Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s. 182.

17 *XV. Yıl Kitabı*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 6.

18 Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul: Doğankardeş Basımevi, 1952. Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002. Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Der Yayınları, 1998. Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.

19 Haysiyet divanı 10 Kasım 1924'te tüzüğe eklenmiştir. Karşılaştırına için, bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Ankara: 1339 (1923), s. 18-19. *Vatan*, 11 Teşrin-i sâni 1924, s. 1

20 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, s. 18-19; *Vatan*, 11 Teşrin-i sâni 1340 (1924).

21 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Ankara, 1339-1342, s. 17; *Vatan* gazetesi, 11 Teşrin-i sâni 1924, s. 1.

22 *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1927, s. 1.

23 *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1927, s. 1. Değerlendirilmesi için bkz. 27 Haziran 1927, s. 1.

24 *ASD*, c. 2, Ankara, 1989, s. 235.

25 *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Haziran 1927, no: 2141, s. 1.

4.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN SEÇİMLERİ YENİLEME KARARI ALMASI (Sayfa 249-263)

1 *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1927.

2 *CA*, 490.01364-1528-1-1-2. Bunun, tüzüğün yanlış yorumlanmasından kaynaklandığı anlaşılmış ve bu çalışma önlenmiştir.

3 *TBMM ZC*, Devre 2, c. 33, s. 845.

4 *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1927, s. 2.

5 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Haziran 1927, No: 2141, s. 2.

6 *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1927, s. 2.

7 *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1927, s. 2.

8 *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1927, s. 2. 18 Temmuz'da Heyet-i Teftişiye kâtiplere paralarını ödemiştir. Beyoğlu Hüseyinağa Mahallesi'ni yazan üç kişiye 60'ar liraya yakın, bağımsız çalışanlardan bazılarına da 25'er lira ödenmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1927, s. 1. Kâtipler Hukuk ve İlahiyat Fakültesi dersliklerinde çalışmışlardır.

9 *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1927, s. 2.

10 1927 seçimlerinde İstanbul'da belediye sınırları içinde 1000'den fazla mahalle oluşmuştu.

11 *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1927, s. 4.

12 *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1927, no: 1140, s. 1.

13 Örneğin, Manyasizade Feridun Bey, Ferit Bey ve Şevket Paşa gittikleri yerden İstanbul'a dönmüştür. Bkz. *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1927, no: 1147, s. 1.

14 Bunların adları için bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Ağustos 1927, no: 2180, s. 1-3.

15 Beyoğlu, Fındıklı, Galata, Kasımpaşa, Yeniköy, Emirgan ve Büyükdere'de sandıkların konulacağı yerler için bkz. *Vakit*, 9 Ağustos 1927, s. 2.

16 Beyazıt, Aksaray, Sultanahmet, Eminönü, Mahmut Paşa, Küçük Pazar, Bakırköy, Yeşilköy, Osmaniye, Fatih, Eyüp, Balat, Karagümrük, Hekimoğlu, Şehremini, Samatya,

Unkapanı, Beşiktaş, Galata, Hasköy, Taksim, Fındıklı, Kasımpaşa ve Şişli ikinci seçmen adayları için bkz. *Vakit*, 8, 10 Ağustos 1927, s. 2-3.

17 *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1927, s. 1-3.

18 Örneğin Mahmut Bey, Ömerli, Kartal adayları için bkz. *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1927, s. 2; Çatalca ve Silivri ikinci seçmen adayları için bkz. *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1927, s. 1.

19 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1927, s. 2.

20 *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1927, s. 2.

21 *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1927, s. 1-2.

22 *Milliyet*, 29 Temmuz 1927, s. 3.

23 *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1927, s. 2.

24 *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1927, s. 1.

25 *Cumhuriyet*, 8, 9 Ağustos 1927, s. 2-3.

26 *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1927.

27 Denetlemeye Babıâli'nin üstünde Cezrikâsım Mahallesi'nden başlanmıştır. Dolaşılan sandıklara akşamüstü saat 5'e kadar atılan oyların sayısı şöyledir: Cezrikâsım 110, Sirkeci 700, Hoca Paşa 250, Çelebioğlu 120, Rüstem Paşa 151, Küçük Pazar 70, Hızır Bey 80, Süleymaniye 50, Beyazıd 150, Şehzadebaşı 120, Vezneciler 100, Aksaray Hoşkadem 100, Unkapanı 200, Küçük Mustafa Paşa 30, Fener 90, Balat 300, Defterdar 388, Cezrikâsım Paşa 250, Eyüb Cami-i Kebir 448, Otakçılar 255, Karagümrük 580, Fatih 200.

28 *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1927, No: 1167, s. 1.

29 *Cumhuriyet*, 8, 9, 10, 11, 15 Ağustos 1927, s. 2.

30 *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1927, s. 3.

31 *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1927, s. 1.

32 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1927, s. 1.

33 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1927, s. 1.

34 *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1927, s. 1-2.

35 *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1927, s. 1-2.

36 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Haziran 1927, s. 1. Heyet-i Teftişiye; Ziya, Hayrullah, Mümtaz, Rasim, Ahmed, Selahattin ve Tahsildarzade Osman Beylerden oluşmuştur.

37 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6, 7 Temmuz 1927, s. 1.

38 *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1927, s. 2.

39 *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Temmuz, 1927, s. 1.

40 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Temmuz 1927, no: 2172, s. 1. *Cumhuriyet* ise Ankara'dan seçilecek ikinci seçmen sayısını 171 olarak vermektedir. Bkz. *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1927, s. 1-2.

41 *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Temmuz 1927, no: 2166, s. 1.

42 *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Temmuz 1927, s. 4.

43 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Temmuz 1927, s. 4; 31 Temmuz 1927, s. 4.

44 *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Temmuz 1927, s. 1.

45 *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1927, s. 1-2; *Hâkimiyet-i Milliye* ise 11.600 kişinin oy kullandığını yazmaktadır. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ağustos 1927, s. 1-3.

46 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ağustos 1927, s. 1-3.

47 *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Ağustos 1927, s. 1-3.

48 *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1927, s. 2.

49 *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1927, s. 1.

50 *Açıksöz*, 4 Ağustos 1927. Kastamonu ikinci seçmen adayları için bkz. *Açıksöz*, 15 Ağustos 1927.

5. SEÇİME KATILIM (Sayfa 265-267)

1 Bu sayılar *Cumhuriyet Arşivi*'nde bulunan 490.01-359-1507-3 no'lu belgeden çıkarılmıştır.

6. MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ (Sayfa 269-288)

1 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8, 11, 14 Ağustos 1927, s. 1-3.
2 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Ağustos 1927, s. 1.
3 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Ağustos 1927, s. 1.
4 *CA*, 490-01-354-1486-2-(81-84).
5 *Cumhuriyet*, 17-18 Ağustos 1927, s. 1.
6 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1927, s. 2.
7 İstanbul, Anadolu, Rumeli, Cidde, Mekke, Mısır, Cenevre, Paris, Brüksel'de bulunmuş, kırk yıldan beri çağdaş dünya siyasetini izleyen gerçek bir demokrat, Cumhuriyet ilkelerine bağlı, edebiyat camiasında bulunmuş bir kişi olarak kendini tanıtmıştır. Bkz. *Milliyet*, 26 Temmuz 1927, s. 1-2.
8 *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1927; 3 Eylül 1927, s. 1. Osman Nuri Bey Heyet-i Teftişiye'ye bağımsız Beyoğlu milletvekilliği için başvurmuştur. Ancak Beyoğlu milletvekilliği olmadığı için dilekçesi kabul edilmemiştir. Bunun üzerine İstanbul milletvekilliği için yeni bir dilekçe yazmıştır. Dilekçe polis müdürlüğüne gönderilmiştir.
9 Bkz. Cüneyd Okay, "1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1998, s. 34-36. Bu belgenin orijinalini de gönderdiği için Sayın Okay'a çok teşekkür ediyorum.
10 Bkz. Cüneyd Okay, "1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1998, s. 34-36. Bu belgenin orijinalini de gönderdiği için Sayın Okay'a çok teşekkür ediyoruz.
11 Necmeddin Sadak, "Kadınlar ve Siyasi Hukuk", *Akşam*, 3 Haziran 1927, s. 1.
12 *TBMM ZC*, Devre 2, İçtima Senesi 2, c. 7, s. 540-543.
13 Sadak, "Kadınlar ve Siyasi Hukuk", *Akşam*, 3 Haziran 1927, s. 1.
14 *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1927, s. 1.
15 Sadak, "Kadınlar ve Siyasi Hukuk", *Akşam*, 3 Haziran 1927, s. 1.
16 "Kadınlar Henüz Mebus Olamaz", *Akşam*, 14 Haziran 1927, s. 1.
17 "Kadınlar Henüz Mebus Olamaz", *Akşam*, 14 Haziran 1927, s. 1.
18 *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1927, s. 2.
19 *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1927, s. 3; 15 Haziran 1927, s. 1; 19 Haziran 1927, s. 2.
20 *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Haziran 1927, s. 1.
21 Necmeddin Sadak, "Kadınlarımız ve Mebusluk", *Akşam*, 23 Haziran 1927, s. 1.
22 *Milliyet*, 4 Temmuz 1927, s. 1.
23 *Cumhuriyet*, 19-20 Temmuz 1927, s. 1, 3.
24 *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1927, s. 2.
25 Necmeddin Sadak, "Israr Ediyorlar", *Akşam*, 19 Ağustos 1927, s. 1.
26 Necmeddin Sadak, "Rum Mebus", *Akşam*, 10 Ağustos 1927, s. 1.
27 *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1927, s. 2.
28 Medeni Kanun'un İsviçre Medeni Kanun'undan çeviri yolu ile hazırlanacağı, dolayısıyla laik bir bakış açısının egemen olacağı belirince Türkiye cumhuriyeti yurttaşı olan Yahudiler 15 Eylül 1925'te, Ermeniler 17 Ekim 1925'te, Rumlar 27 Kasım 1925'te verdikleri dilekçelerle "aile hukuku ve şahsî hükümler" açısından ayrı bir uygulamaya tabi olmak istemediklerini istemişlerdir. Böylece Lozan Antlaşması'nın 42. Maddesi'nin kendilerine verdiği ayrıcalıklardan yine kendi istekleri ile vazgeçtiklerini dile getirmişlerdir. Bkz. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara: TTK,1996, s.182.

29 *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1927, s. 1.
30 *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Ağustos 1927, s. 1.

7. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDEKİ ÇALIŞMALAR (Sayfa 289-298)

1 *Açıksöz*, 15 Ağustos 1927.
2 *CA*, 180-09-8-51.
3 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Ağustos 1927, s. 1.
4 *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1927, s. 1.
5 *CA*,490-01-354-1486-1.
6 Mıntıka Müfettişlikleri 1925 yılında kurulmuştu. Bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s. 244; Cemil Koçak, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Parti Müfettişliği", *Tarık Zafer Tunaya Armağanı*, İstanbul, 1992, s. 459 vd. Bozok adayları konusunda Birinci Mıntıka müfettişinin raporu için bkz. *CA*, 490-01-354-1485-3-77.
7 *CA*, 490-01-354-1484-3-46.
8 *CA*, 490-01-354-1484-3-48.
9 9. Mıntıka müfettişinin 6 Ağustos 1927 tarihli raporu şöyleydi:
"Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtip-i Umumiliğine
Van'a gelmek üzere Ayıntap, Urfa, Diyarbekir, Mardin, Siirt ve Bitlis vilayetleriyle bazı kaza merkezlerine uğradım. Propaganda ve istihbarat için buralarda birkaç gün kaldım. Hemen büyük bir ekseriyetle intihap hakkında söyledikleri söz budur: mebusumuz bizim vilayet ahalisinden olmasın da kim olursa olsun. Hele büyük Gazimizin böyle büyük vilayet ahalisinden göstereceği mebus namzedine hepimiz sevine sevine rey vereceğiz. Mamafih vilayetimiz ahalisinden de olsa yine reyimizi Gazi Paşamızın irae edeceği namzede vereceğimize şüphe yoktur.
Yabancı mebus istemelerinin sebepleri şunlardır: 1- Her yerde birbirine adeta düşman aileler vardır. Bu ananevi bir illet ve hastalıktır. Herhangi bir aileden mebus çıkarsa diğerleri adeta meyus oluyor. O namzade(ye) istemeyerek fakat sırf Gazimizin hatırı için rey veriyor. Mamafih bu hal aradaki rekabet ve adaveti tezyid ediyor. 2- Mahallinde hiçbir mevkii olmayan kendilerine pek küçük görünen bir zatın birdenbire mebus olup meydana çıkıvermesi âdeta mahale karşı kalp ve fikirlerinde bir âdem-i itimad hissi tevlid ediyor. Aralarında adam sende felanın oğlu filanın bulunduğu meclisten ne fayda memuldür diyorlar. 3- Kendi hemşehrilerini kalplerinde hasetle karşılamaları.
Fırkamızın en büyük gayesi halkın arzularını tatmin etmek olduğuna göre biz de mümkün olduğu kadar Şark vilayetlerinde yabancı mebus çıkarmaya çalışmalıyız. Bu hem halkı memnun eder ve hem de istediğimiz münevver vatana merbut arkadaşları işbaşına getirmiş oluruz. Bu suretle de meclis bir rüşt-i siyasi ve tekâmül göstermiş olur.
Tabii Şarkta her vilayette sabık mebuslarını isteyenler de vardı. Fakat bir küçük zümredir. Ya o mebusun akraba ve taallukatı veyahut da menfaat gören, himaye görenlerdir. Ekseriyeti mutlaka kendi vilayetlerinden mebus istememektedir. Bu vilayetler içinde yalnız Siirt vilayeti ahalisi Mahmut Bey'i istemektedir. Bu da Şafi'dir. İkinci mebusun da Garp vilayetleri ahalisinden fakat maruf bir zat olmasını isteyenler hemen umumidirler. Halkın bu arzu ve emellerinden istifade etmek fırkamızca da şayan-ı temennidir kanaatindeyim. Bu babda nazar-ı dürbîn idarelerini te'yid ve te'kid hürmet eylerim efendim."
Bkz. *CA*, 490-01-354-1484-3-58.
10 *CA*, 490-01-354-1485-2-91.
11 *CA*, 490-01-354-1485-2-97.
12 *CA*, 490-01-354-1485-2-98.
13 *CA*, 490-01-354-1486-2-70. Avni Bey'in bazı kişiler hakkındaki bir başka raporu için

bkz *CA*, 490-01-354-1486-2-71. Bursa'yla ilgili 12. Mıntıka müfettişinin önerisi için bkz. *CA*, 490-01-354-1528-1-3, 26-28.

14 *CA*, 490-01-354-1486-2-68.

15 *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1927, s. 1.

16 Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişi Ali Nazmi 27 Ağustos tarihli raporunda şöyle diyordu: "Bursa defterdar-ı sabıkı olan Ankara Şehremaneti Umur-ı Hesabiyat Müdürü Mustafa Bey iyidir.(...) Bartınlı Yirmibeşzade adıyla maruf fırkamızın mutemedi Hasan Rıza Bey şahsen iyidir. Fakat o havalide orman işleriyle çok alakadardır. Mebusluk nüfuz ve kuvvetini köylü ve halk aleyhine istimal eder. Diğerleri yaramaz." Bkz. *CA*, 490-01-354-1484-1-65. Bir başka raporunda da "Sacit Bey Kırşehirli, mülkiye mezunu, Millî Mücadele'ye katılmış; temiz, iyi bir gençtir. Kırşehir'inden olabilir. Hendek kaymakamı Talat Bey Malatyalı, mülkiye mezunu Millî Mücadele'ye katılmadı. İnkılabımıza bağlı, fırkaya sadık, iyi bir arkadaştır. Bu dahi Malatya'dan mebus olabilir. Öteki yaramaz." Bkz. *CA*, 490-01-354-1484-1-69.

17 *Milliyet*, 23 Ağustos 1927, s. 1.

18 Milletvekili adaylarının adları için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1927, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1927, no: 1188, s. 1.

19 *Atatürkçülük*, Birinci Kitap, Ankara: 1983, s. 147.

20 *CA*,490-01-34-141-1-(1-5). *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1927, s. 1. *ATTB*,s. 577-580.

21 Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:
"Aziz vatandaşlarım,
Cumhuriyet Halk Fırkası namına, bütün memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığı için mebus namzedi olarak tensip ettiğim zevatın heyet-i umumiyesini ıtlaınıza arz ediyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmayı münasip gördüğüm arkadaşların heyeti umumiyesinin birlikte görülmesini faydalı addettim.
Bunlardan her daireye tefrik edeceğim mebus namzetlerini ayrıca imzam tahtında arz edeceğim.

Gazi M. Kemal"

Bkz. *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1927, s. 1.

22 Ahmet Cevdet, "Büyük Millet Meclisi", *İkdam*, 28 Haziran 1927, s. 1.

23 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1927, s. 1. *ATTB*, s. 581.

24 *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1927, s. 1-2.

25 *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1927, s. 1.

26 *Milliyet*, 31 Ağustos 1927, s. 2. Bunlardan 93'ünün mesleki dağılımı şöyledir: 12 mülkiyeli, 8 asker, 8 doktor ve eczacı, 8 belediyeci, 9 avukat, 5 diplomat, 9 yazar, 8 eğitimci, 2 mühendis, 11 tüccar, 3 hukukçu, 6 iktisatçı ve maliyeci, 9 ziraatçı ve çiftçi.

8. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MİLLETVEKİLLİ ADAYLIĞI (Sayfa 299-300)

1 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1927, s. 1.
"Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtib-i Umumisi Saffet Beyefendiye
12 Temmuz 1927 tarih ve 4549 numaralı tahriratı aliyelerine cevabdır:
Ankara Cemiyet-i Umumiye-i Belediyesi'nin 10 Temmuz 1927 tarihli celsesinde kabul ettiği karar sureti Reisicumhur Hazretleri, Ankara'lı hemşirelerinin bilmünasebe teyid ettikleri teveccüh ve itimaddan pek ziyade mütahassıs ve memnun oldular. İstanbul'dan namzetliği mevzubahs değildir. Keyfiyetin Ankara Cemiyet-i Umumiye-i Belediyesine iblağı istirhamıyla teyid ihtiram eylerim efendim. Tevfik"
Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1927, s. 1.

9. İSMET PAŞA'NIN MİLLETVEKİLİ ADAYLIĞI (Sayfa 301-302)

1 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Ağustos 1927, s. 1.
2 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Ağustos 1927, no: 2195, s. 1.

10. SEÇİM SONUCU VE MECLİSİN TOPLANMASI (Sayfa 303-309)

1 *Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi* (*KSM*), Belge no: 2712; Parti genel sekreteri 12. Mıntıka müfettişine bir yazı yazarak mıntıkasındaki vilayetlerde seçime ne zaman başlanacağını ve hangi sıranın izleneceğini sormuştur.
2 *KSM*, Belge no: 2706.
3 *KSM*, Belge no: 2701.
4 *KSM*, Belge no: 2702.
5 *KSM*, Belge no: 2709.
6 Üçüncü Mıntıka müfettişinin 1 Eylül 1927 tarihli raporu için bkz. *CA*, 490-01-354-1484-1-64; *KSM*, Belge no: 2783, 2784.
7 *KSM*, Belge no: 2697.
8 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1927, s. 1.
9 *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1927, s. 1.
10 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1927, s. 1.
11 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1927, s. 1.
12 *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1927, s. 1.
13 *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1927, s. 1.
14 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1927, s. 1. Heyet-i Teftişiye, Ankara mebusu Gazi Mustafa Kemal hazretlerine ait mazbata(nın) özel bir kutu içinde "Ankara'nın tazim ve şükranlarıyla Gazimize" verileceğini ayrıca vurgulamıştır.
15 Örneğin Tekirdağ'da seçim saat 10.00'da başlamış ve bir buçuk saatte bitmiştir. Merkez kazada 79, Saray'da 46, Çorlu'da 50, Hayrabolu'da 48, Mülhakat'ta 62, Şarköy'de 68 oy kullanılmıştır. Bkz. *CA*, 490-01-354-1484-1-27.
16 *CA*, 490-01-354-1484-1-2. Buradaki adayların aldıkları oylar için bkz. *CA*, 490-01-354-1484-1-(3-4).
17 *CA*, 490-01-354-1484-1-21-52.
18 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1927, s. 1. *ATTB*, s. 582.
19 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1927, s. 1.
20 Ağaoğlu Ahmet, "Bir Şeref Borcu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1927, s. 1.
21 Bkz. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi III. Dönem*, c. 2, Ankara, 1995. Kayseri vilayeti mebusluğuna intihab olunanlar CHF Birinci Mıntıka Müfettişi İsmail Hakkı Bey'in vefatı üzerine bir mebusluk boş kalmış 6 Eylül'e kadar onun yerine aday gösterilmemiştir. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1927, s. 1.
TBMM ZC, Devre 3, İçtima Senesi 1, c. 1, s. 2.

V. BÖLÜM 1931 SEÇİMLERİ

1. SEÇİM KARARININ ALINMASINA GİDEN YOL (Sayfa 313-314)

1 Bu konu ile ilgili bkz. İsmail Kurdoğlu, *Kubilay Olayı*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000.
Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 1952, s. 622-635. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yayınları, 1982. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğ-

lu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: Nebioğlu Yayınları. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi, 1998.

3 Bu gezi sırasındaki düşünceleri için bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, c. 2, Ankara, 1973, s. 404 vd; Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul: 1945.

4 Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, c. 2 , s. 449.

2. SEÇİM KARARININ ALINMASI (Sayfa 315-320)

1 *Cumhuriyet*, 5 Mart 1931, s. 1. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV, s. 604.

2 *Son Posta*, 6 Mart 1931.

3 *TBMM ZC*, Devre 3, c. 26, Sıra no: 80.

4 *TBMM ZC*, c. 26, s. 15. Bu sırada birinci sınıf valinin maaşı 600, ikinci sınıf valinin maaşı 500 lira idi. Müsteşar maaşı da milletvekili maaşından yüksekti. Ayrıca milletvekili başka iş de yapamayacaktı. Bkz. *Milliyet*, 11 Mart 1931, s. 2.

5 *TBMM ZC*, c. 26, s. 18.

6 *TBMM ZC*, c. 26, s. 19. *Milliyet*, 270 milletvekilinin oylamaya katıldığını 269'unun olumlu oy verdiğini belirtiyor. Bkz. *Milliyet*, 6 Mart 1931.

7 *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 12, s. 477.

8 *Son Posta*, 6 Mart 1931, s. 3.

9 *Son Posta*, 6 Mart 1931, s. 3.

10 *Son Posta*, 6 Mart 1931, s. 3.

11 *Son Posta*, 6 Mart 1931, s. 3, s. 1.

12 *Cumhuriyet*, 7 Mart 1931; s. 1. *Son Posta*, 8 Mart 1931, s. 3.

13 *Son Posta*, 7 Mart 1931.

14 Bkz. İ. Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı*, s. 236-243; Ş. Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, s. 112-121.

15 *Cumhuriyet*, 31 Mart 1931, s. 3; *Milliyet*, 31 Mart 1931, s. 6.

3. SEÇİM KANUNU'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER (Sayfa 321-322)

1 *TBMM ZC*, c. 26, Sıra no: 84.

2 *Cumhuriyet*, 10 Mart 1931, s. 1.

3 *Son Posta*, 7 Mart 1931, s. 1.

4. SEÇİM ÇALIŞMALARININ BAŞLAMASI (Sayfa 323-330)

1 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1931, s. 4.

2 *Milliyet*, 6 Mart 1931, s. 2.

3 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1931, s. 4.

4 *Son Posta*, 27 Mart 1931, s. 2.

5 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1931, s. 1-4.

6 *Son Posta*, 17 Mart 1931. Listelere 212 kişi itiraz etmiştir. Ayrıca çeşitli iskelelerde çalışan 700 hamal ile Müskirat İnhisar İdaresi işçilerinin Heyet-i Teftişiye'ye başvurduğu dikkati çekiyor. Bkz. *Son Posta*, 18 Mart 1931, s. 6; *Milliyet*, deftere itiraz edenlerin sayısını 217 olarak veriyor. Bkz. *Milliyet*, 1 Nisan 1931.

7 *Son Posta* gazetesinin haberine göre nüfus defterlerinin açıklama sütunu dar olduğu için daktilo ile doldurulmasından vazgeçilmiş elle yazılması kararlaştırılmış, bunun için de seri ve güzel yazı yazan vilayet ve belediye memurları İstanbul'da görevlendirilmiştir. *Son Posta*, 12 Mart 1931, s. 2.

8 *Son Posta*, 13 Mart 1931, s. 1.
9 *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1931, s. 7.
10 *Milliyet*, 379 mahalle olduğunu belirtiyor. Bkz *Milliyet*, 15 Mart 1931.
11 Sandıkların dağılımı için bkz. *Son Posta*, 3 Nisan 1931.
12 *Son Posta*, 25 Mart 1931, s. 1.
13 Gönderilen seçim müfettişleri şunlardı:

Kaza	Parti Müfettişi	Heyet-i Teftişiye Üyesi
Eminönü	Hamit Bey	Tevfik Bey
Fatih	Samih Bey	Kadri Bey
Bakırköy	Ali Rıza Bey	Kâmil Bey
Beyoğlu	Esat Bey	Yusuf Ziya Bey
Beşiktaş	Necip Bey	İhsan Namık Bey
Sarıyer	Necip Bey	Talat Bey
Kadıköy	Safiye Hanım	Suphi Bey
Üsküdar	Salah Cimcoz Bey	Abdurrahman Bey
Beykoz	Hüsnü Bey	Hasip Bey
Adalar	Rükneddin Bey	Nakiye Hanım

Bkz. *Milliyet*, 2 Nisan 1931; *Son Posta*, 3 Nisan 1931, s. 2.

14 *Son Posta*, 24 Nisan 1931. *Son Posta*, İstanbul seçmen sayısını 353.000 olarak veriyor. Bkz. *Son Posta*, 17 Mart 1931; *Milliyet*, 13 Nisan 1931, s. 1.
15 *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1931, s. 2. 23 Mart tarihli sayısında 1558 kişi olarak vermiştir.
16 *Milliyet*, 2 Nisan 1931; *Son Posta*, 3 Nisan 1931. *Son Posta* 18 Mart tarihli sayısında ikinci seçmen sayısını 1560 olarak vermiştir. *Cumhuriyet*, ikinci seçmen sayısını 1931 olarak veriyor, bkz. *Cumhuriyet*, 23 Mart 1931. *Son Posta*, Kartal'dan 30, Çatalca'dan 78, Şile'den 30, Silivri'den 47, Yalova'dan 29 ikinci seçmen seçileceğini belirtmektedir. Bkz. *Akşam*, 6 Nisan 1931, s. 2.
17 *CA*, 490-01-2-6-7-(16-17).
18 *CA*, 490-01-2-6-7-(16-17).
19 *Vakit*, 6-8 Nisan 1931, s. 6; *Milliyet*, 6-8 Nisan 1931.
20 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1931, s. 1; Ortaköy'de sandığa atılan 1000 oyun çoğunun Musevilere, Rumlara ve Ermenilere ait olduğu, bunların da Cumhuriyet Halk Partisi adaylarını destekledikleri görülmüştür. *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1931, s. 1.
21 *Milliyet*, 9 Nisan 1931.
22 *Milliyet*, 13 Nisan 1931.
23 *CA*, 490-01-2-6-7-6.
24 *CA*, 490-01-2-6-7-4.
25 *CA*, 490-01-2-6-7-13.
26 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1931, s. 1.
27 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Mart 1931, s. 1.
28 *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mart 1931, s. 1.
29 *CA*, 490-1-0-0-131-527-1-5.
30 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mart; 1 Nisan 1931, s. 1.
31 *Milliyet*, 1 Nisan 1931, s. 1, 5.
32 Bkz. *Milliyet*, 2 Nisan 1931, s. 5; *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1931, s. 5. 74 çiftçi ikinci seçmen seçilmişti. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1931.
33 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Nisan 1931.

5. SANDIK ALAYLARININ OLUŞTURULMASI (Sayfa 331)

1 *Milliyet*, 12 Nisan 1931, s. 6.

6. İZMİR'DE İKİNCİ SEÇMEN SEÇİMİ (Sayfa 333)

1 *Son Posta*, 14 Mart 1931.

7. SEÇİME KATILIM (Sayfa 335-338)

1 *CA*, 490-01-2-6-7-4.
2 *CA*, 490-01-2-6-7-2.
3 *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1931, s. 4. İstanbul'da verilen oylar için bkz. *Akşam*, 12-14 Nisan 1931; *Vakit*, 13 Nisan 1931.
Mülhakat kazalarda ise 26.603 seçmen varken 23.212 oy kullanılmıştı. Seçime katılım yüzde 87 idi.
4 *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1931, s. 4.
5 *Anadolu*, 15, 19 Nisan 1931, s. 1. Aydın'daki erkek nüfus 96.428 idi. Bkz. *Vakit*, 21 Mart 1921, s. 2.
6 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1931.
7 Katılım konusunda gazetelerin verdiği sayılar birbiriyle örtüşmemektedir. *Milliyet* gazetesinin verdiği sayılar *Cumhuriyet Arşivi* verileriyle örtüşmektedir. Bkz. *CA*, 490.01-359-1507. *Milliyet*, 31 Mart 1931.

8. SİYASİ VE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN TUTUMU (Sayfa 339-346)

1 "*Milliyet*, 23 Nisan 1931; *Akşam*, 25 Nisan 1931, s. 2. Kâzım Karabekir Paşa adaylığını geç açıklamasını şu sözlerle anlatmıştır; "Şahsiyat ve içtihadım aşağı yukarı malumdur. Ben memleketi iyi tanır terakki ve tekâmül yanlısı bir insanım. Meclis kürsüsünden sözlerim programımı vazıhen gösterecektir. (...) Şimdilik şunu söyleyeyim ki birinci fikrim tek dereceli intihabdır. Tek dereceli intihap olsaydı namzetliğimi ilk gün koyardım." *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931, s. 1; *Son Posta*, 25 Nisan 1931.
Milliyet, 23 Nisan 1931, s. 6; *Akşam*, 25 Nisan 1931, s. 2.
Kâzım Karabekir Paşa'nın *Milliyet* gazetesi muhabiri ile yaptığı söyleşi şöyleydi:
"Soru: Laik ve Cumhuriyetperver misiniz?
Cevap: Elbette, tamamıyla laik cumhuriyetçiyim. (...)Şimdi sizin gazetenizde çıkan bugünkü yazıya cevap vereceğim. Bir kere Terakkiperver Partinin programındaki altıncı madde yanlış nakledilmiştir. Bizim programımızda "itikat ve ananatı diniyeye riayet" diye bir şey yoktur. Programın o maddesinde şu yazılı idi. "Fırkamız efkâr ve itikadatı diniyeye riayetkârdır."
Bu o zamanki Teşkilat-ı Esasiye'nin 2 inci maddesi olan "Türkiye devletinin dini İslâm'dır" ibaresinin daha şümullü ve layiklik ifade eden bir cümlesi idi. Yanlış telakkiden sarfınazar cümlenin bile tamamen değiştirilmesi doğru mudur?
Soru: Siyasetle iştigal etmediğinize göre namzetliğinizi koymaya neden lüzum gördünüz?
Cevap: Dört senedir siyasetle uğraşmadığımın sebebi Halk Fırkası haricinde siyasetle iştigal etmek imkânı bulunamaması ve bir de milli hâkimiyetin yegâne tecelli addettiğim tek dereceli intihabın kabul edilmemiş olmasıdır.

Gazi Hazretleri fırkalarının yaptığı ve yapacağı işlere dair olan programlarını samimi tenkit edecek muhalif şahsiyetleri davet ediyorlardı; icabeti memleket ve millete karşı bir vazife telakki ettim.
Soru: Müntehib-i sâniler tarafından intihab olunacağınıza emin misiniz?
Cevap: Bu hususta hiç fikrimi yormuyorum. Namzetliğimi koymakla bir vazife ifa ettiğime kaniyim. Müntehibi saniler de davete icabetin millet huzurunda mana ve telakkisini düşünerek uhdelerine düşen vazifeyi yaparlar.
Soru: İntihap edildiğiniz takdirde mecliste tarzı hareketiniz ne olacak?
Cevap: İlk işim samimi ve açık olarak Halk Fırkası'nın şimdiye kadarki icraatını ve yapacağını söylediği şeylerin millet ve memlekete faydalı kısımlarıyla faydasız ve zararlı kısımlarını teşrih ve tenkit etmek olacaktır. Sonra icap ederse son dört sene zarfında tahassül etmiş yeni vaziyetlere nazaran bir program da tertip edeceğim.
Umumi surette fertlerin siyasi ve iktisadi sahalarda hak ve hürriyetlerini ve netice itibariyle sây ve refahını tehdit eden iki dereceli intihap, hükümet rekabetini, vergilerin fazlalığı, tefekkür ve vicdan hürriyetinin fazla kayıtlar gibi maddeleri bilhassa nazarı itibara alarak normal bir cumhuriyetin feyizli semerelerini bütün vatandaşlar hakkında müsavi kılacak tedbirleri esas ittihaz edeceğim.
Soru: Mecliste bir grup tesis etmek fikrinde misiniz?
Cevap: Esasen tek fırkalı meclisin aleyhindeyim. Fakat herhangi bir mesai tarzını meclise girdikten ve Halk Fırkası reisleriyle görüştükten sonra tayin edeceğim."
Bkz. *Milliyet*, 23 Nisan 1931, s. 6.

3 *Milliyet*, 23 Nisan 1931, s. 6; *Akşam*, 25 Nisan 1931, s. 2.
4 *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931, s. 1-3.
5 *Milliyet*, 24 Nisan 1931, s. 6; *Akşam*, 25 Nisan 1931, s. 2.
6 *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931, s. 1-3.
7 *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931, s. 2.
8 *Son Posta*, 25 Nisan 1931, s. 3.
9 *Son Posta*, 17-18 Nisan 1931, s. 1.
10 *Son Posta*, 14 Mart 1931, s. 1.
11 *Milliyet*, 12 Mart 1931, s. 5.
12 *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1931; *Anadolu*, 16 Nisan 1931, s. 2; *Milliyet*, 15 Nisan 1931.
13 *Son Posta*, 21 Nisan 1931, s. 3.
14 *Milliyet*, 20 Nisan 1931, s. 5.
15 *Milliyet*, 25 Nisan 1931, s. 5.
16 *Son Posta*, 21 Nisan 1931, s. 2.
17 *Milliyet*, 6 Nisan 1931, s. 1; *Akşam* 7 Nisan 1931, s. 1.
18 *Akşam*, 8 Nisan 1931, s. 1.
19 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936*, c. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 408-409.
20 *Cumhuriyet*, 9 Mart 1931, s. 4; 12 Mart 1931, s. 2. Afet Hanım'ın Aksaray'dan milletvekili adayı olduğu söylentileri çıkmış ise de bu yalanlanmıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 11 Mart 1931, s. 3.
21 *Son Posta*, 25 Nisan 1931, s. 2.
22 *Milliyet*, 18 Mart 1931; *Son Posta*, 18 Mart 1931, s. 6.
23 *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1931, s. 4.
24 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931, s. 3.
25 *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1931, s. 1.

9. MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ (Sayfa 347-375)

1 *Son Posta*, 16 Mart 1931, s. 1.
2 *CA*, 490-01-2-6-7-10.
3 *CA*, 030.10-00-00-74-488-14-2.
4 *CA*, 030.10-00-00-74-488-14-2. *CA*, 490-01-2-6-4. Bu belgelerde verilen kimi illere ait sayılar arasında farklılık dikkati çekmektedir.
5 *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1931, s. 2; *Milliyet*, 20 Nisan 1931, s. 5.
6 *CA*, 490-01. 2-5-7-1; 490-01. 2-6-8-1.
7 *Son Posta*, 25 Nisan 1931; *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931, s. 5.
8 *Cumhuriyet*, 22, 24 Nisan 1931, s. 1- 2, 5.
9 *Son Posta*, 23-24 Nisan 1931, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1931, s. 1; *Milliyet*, 23 Nisan 1931. İstanbul'dan bağımsız adaylık için başvuranların sayısı 47'ye ulaşmıştı. Bkz. *Milliyet*, 24 Nisan 1931, s. 1.
10 *Cumhuriyet*, 20, 22 Nisan 1931, s. 1-2; *Son Posta*, 20, 24 Nisan 1931, s. 1, 3; *Akşam*, 21 Nisan 1931, s. 1.
11 *Cumhuriyet*, 20, 22 Nisan 1931, s. 1-2; *Son Posta*, 20, 24 Nisan 1931, s. 1, 3; *Akşam*, 21 Nisan 1931, s. 1.
12 *Vakit*, 23 Nisan 1931, s. 3.
13 *Milliyet*, 23 Nisan 1931, s. 5.
14 *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931, s. 1.
15 *Milliyet*, 23 Nisan 1931, s. 5.
16 *Son Posta*, 20 Nisan 1931, s. 3; *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1931, s. 3.
17 *Son Posta*, 18 Nisan 1931, s. 3.
18 *Son Posta*, 21 Nisan 1931, s. 3.
19 *Son Posta*, 28 Nisan 1931, s. 7.
20 *Vakit*, 22 Nisan 1931, s. 4.
21 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1935, s. 5.
22 *Vakit*, 22 Nisan 1931, s. 4.
23 *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1931, s. 4.
24 *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1931, s. 1.
25 *Akşam*, 24 Nisan 1931, s. 2.
26 *Son Posta*, 23 Nisan 1931, s. 3.
27 *Milliyet*, 24 Nisan 1931, s. 1-6.
28 *Son Posta*, 24 Nisan 1931, s. 3. Cemil Paşa'yı olumlu bulanlar olmuştur.
29 Bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Ankara: TBMM Matbaası, 1927, s. 4; Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 382.
30 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, s. 4-5.
31 Bu örgütün görevleri ve çalışma şeklinin bir yönerge ile belirleneceği de belirtilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, s. 25.
32 Bkz. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1998, s. 137-156.
33 *Son Posta*, 7 Mart 1931.
34 *Aym Tarihi*, c. 25, sayı: 84-85, yıl: 1931, s. 7302; *Milliyet*, 12 Mart 1931, s. 5.
35 *Cumhuriyet*, 10 Mart 1931, s. 1; 11 Mart 1931, s. 1.
36 *Milliyet*, 11 Mart 1931, s. 5; *Anadolu*, 12 Mart 1931, s. 1. Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayeti İdare Heyeti Reisliği de bir duyuru yayınlayarak; Cumhuriyet Halk Partisi adına aday adayı olmak isteyenlerin fotoğraflarını ve özgeçmişlerini birlikte göndermelerini belirtmiştir.
37 Milletvekili Vasıf Bey'in kardeşidir.

38 Ekrem Hayri Bey, Serbest Cumhuriyet Partisi İzmir il başkanı iken partinin kapanması üzerine Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçmişti. İstanbul valisi Muhiddin Bey'in kardeşiydi.
39 *CA*, 490-01-2-5-13-1.
40 *Son Posta*, 7-9 Nisan 1931.
41 *CA*, 490 01 2 6 15 4.
42 *Akşam*, 10 Nisan 1931; *Son Posta*, 11 Nisan 1931, s. 3. Şevket Esendal'ın Zonguldak amelesi arasından üç kişinin adlarını cumhurbaşkanına ilettiğini bildirmektedir. Bkz. *Anadolu*, 16 Nisan 1931, s. 2.
Yedikule Kamhi Deri Fabrikasından ustabaşı Hamdi Usta aday oluşunu şöyle anlatıyor: "Cevdet Kerim Bey bir gün fabrikayı ziyarete geldi. Ona deri işleri hakkında bilgi verdim. Bana sordu. Ben de 'Şimdi vaziyetimden memnunum. Fakat bu dediğiniz bir millet ve hükümet işi ise alacağım para az da olsa giderim, çünkü ben hayatımı memlekete, bu san'atımı da hükümetime medyunum' dedim. Bu yanıttan memnun olan Cevdet Bey gerekli açıklamayı yaptıktan sonra bir dilekçe ile partiye başvurarak milletvekili adayı olmamı istedi ben de oldum." *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1931, s. 4.
43 Hayrullah Usta da bir gün dükkânına iki kişinin geldiğini 41 numara kahverengi ayakkabı istediklerini, ayakkabıyı beğenmediklerini fakat mesleği ile ilgili birçok soru sorduklarını, daha sonra da onun partiye gelmesini söylediklerini, partide Cevdet Bey ile konuştuktan sonra bir dilekçe ile partiden milletvekili adayı olmak istediğini belirtmesinin söylendiğini böylece onun da aday olduğunu anlatıyor. Yaşar Usta'nın da benzer şekilde aday olduğu görülüyor. Bkz. *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1931, s. 4. Seçim bildirilerinde de Kunduracı Hayrullah Efendi'nin, "mecliste kunduracı arkadaşların haklarını müdafaa edeceğim. Avrupa'dan mamul olarak gelen lastik ayakkabılar kunduracılık sanatımız ve memleketimiz için zararlı neticeler doğurmaktadır. İlk teklifim mamul lastik ayakkabıların memleketimize sokulmaması olacaktır" dediği; Tesviyeci Yaşar'ın ise "Çekirdekten yetişme bir ameleyim. Mecliste dilimin döndüğü kadar amele arkadaşlarımın haklarını müdafaa etmeye çalışacağım. İş kanununun derhal çıkması taraftarıyım. İş kanunu projesinin kabul ettiği gibi (çalışma süresinin) dokuz saat olması fikrindeyim" yaklaşımı dikkati çekmektedir. Bkz. *Son Posta*, 23 Nisan 1931.
44 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1931, s. 1-4.
45 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Nisan 1931, s. 1-5.
46 *Milliyet*, 10 Nisan 1931.
47 Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970, s. 441-443.
48 Altay, *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, s. 443-449.
49 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1931, s. 1-4.
50 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1931, s. 1-4.
51 *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Nisan 1931, s. 4.
52 Bazı isimler için bkz. *Cumhuriyet* 19, 23-24 Mart, 5-12 Nisan 1931; *Son Posta*, 24 Mart 1931, s. 3; *Milliyet*, 6-16 Nisan 1931. Bu başvurularda kimileri tahsisatlarının yarısını fırkaya bırakacaklarını belirtiyordu. Bkz. *Akşam*, 20 Mart 1931, s. 1, 2, 3.
53 *Son Posta*, 20 Mart 1931, s. 2.
54 *Cumhuriyet*, 7-8 Nisan 1931, s. 1; *Milliyet*, 7 Nisan 1931; *Son Posta*, 8 Nisan 1931, s. 2.
55 *CA*, 490-01-2-6-5-2; *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1931, s. 1-3; *Milliyet*, 16 Nisan 1931, s. 5; *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Nisan 1931. Daha sonra adı geçen bu illerde bağımsız adaylık için bırakılan sayılarda bazı değişiklikler yapılacaktır. *Krş. Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Nisan 1931, s. 1-3.
56 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1931, s. 1. *ATTB*, s.605.
57 *CA*, 490-01-2-6-5-1.
58 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1931, s. 1.

59 *Milliyet*, 20 Nisan 1931, s. 1.
60 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Nisan 1931, s. 1.
61 *CA*, 490-01-2-6-9-(2-7); ayrıca bkz. *ATTB*, s. 606-609.
62 Adayların isimleri için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Nisan 1931; *Cumhuriyet*, 21-22 Nisan 1931, s. 1-5; *Son Posta*, 22-23 Nisan 1931, s. 3.
63 *CA*, 490-01-2-6-9-1.
64 *CA*, 490-01-2-6-4-(1, 4).
65 *CA*, 490-1-0-0-131-527-1-13; *Aylık Tarihi*, c. 25, sayı 84-85 (1931), s. 7310.

10. PROPAGANDA (Sayfa 377-378)

1 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1931, s. 3.
2 *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1931, s. 4.
3 *Milliyet*, 25 Nisan 1931, s. 2.
4 *Son Posta*, 25 Nisan 1931, s. 7.

11. MİLLETVEKİLLERİNİN SEÇİLMESİ (Sayfa 379-383)

1 *CA*, 490-01-2-6-7-1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1931, s. 3.
2 *Son Posta*, 25 Nisan 1931, s. 7.
3 Bağımsız aday sayısı 48 idi. Oy vermeye başladıktan sonra bir kişi daha eklenerek sayı 49'a yükselmişti.
4 *Son Posta*, 26 Nisan 1931, s. 2.
5 *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1931, s. 2.
6 *Milliyet*, 25 Nisan 1931, s. 5.
7 *CA*, 490-01-2-6-14-1.
8 *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1931, s. 4.
9 *Milliyet*, 26 Nisan 1931, s. 5.
10 *Son Posta*, 26 Nisan 1931, s. 2. Siirt milletvekili Mahmut Bey de "bu hareket tarzlarında, her şeyden evvel bir şuur, bir vicdani murakabenin izlerini fark ediyoruz" diyerek olumlu bulduğunu belirtmiştir. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Nisan 1931, s. 1.
11 *Son Posta*, 27 Nisan 1931, s. 7.
12 *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1931, s. 4.
13 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1931, s. 3.
14 *Son Posta*, 27 Nisan 1931, s. 1-2.

12. SEÇİM SONUCU VE MECLİSİN TOPLANMASI (Sayfa 385)

1 Bkz. *Anadolu*, 26 Nisan 1931, s. 5.
2 *CA*, 490-01-2-6-18-1; *ATTB*, s. 610.
3 Ali Münif Bey Adana milletvekili iken parti tarafından aday gösterilmemiş; o da Mersin'den bağımsız adaylığını koymuş ve kazanmıştır. Bunun üzerine Halk Partisi merkezine bir telgraf çekerek, bu seçimlerde hasta olduğu için haberdar olamadığını, seçilmek için hiçbir girişimde bulunmadığını, partinin onaylayacağı şekilde davranmaya ve istifaya hazır olduğunu bildirmiştir. Parti istifaya gerek olmadığını fakat parti üyesi olduğu halde bağımsız aday olanların durumlarının partide görüşüleceğini bildirmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1931, s. 2.
4 *Son Posta*, 26 Mayıs 1931, s. 1.
5 *Akşam*, 26 Nisan 1931, s. 2.

6 Bunların biyografileri için bkz. *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1931, s. 3.
7 *Son Posta*, 26 Nisan 1931; *Anadolu* gazetesi 360 oydan 121'ini aldığını yazıyor. Bkz. *Anadolu*, 26 Nisan 1931, s. 5.
8 Dördüncü dönemde seçilen milletvekillerinin özgeçmişleri için bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem*, c. 2, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1996.
9 *TBMM ZC*, Devre IV, Fevkalâde İçtima, c. 1, s. 2.
10 *Son Posta*, 27 Nisan, 6 Mayıs 1931, s. 3.
11 *Vakit*, 26 Nisan 1931, s. 5.
12 *CA*, 030-10-00-00-74- 489-11-2.
13 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1931, s. 4; *Son Posta* ise aynı kanıda değil. Bkz. *Son Posta*, 13 Nisan 1931, s. 2.
14 *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1931, s. 2.

VI. BÖLÜM 1935 SEÇİMLERİ

1. SEÇİM KARARININ ALINMASI (Sayfa 391-394)

1 Ebuzziya, "Meclisin Feshi Meselesi", *Zaman*, 17 Teşrin-i sâni 1934, s. 1. *Cumhuriyet* gazetesinin 14 Teşrin-i sâni 1934 tarihli haberinde seçimin yenileneceği bildiriliyor.
2 Abidin Daver, "Mebus Seçiminin Yenilenmesi", *Cumhuriyet*, 16 Teşrin-i sâni 1934.
3 *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i sâni 1934, s. 1.
4 "Türkiye'de Seçimler", *Aylık Tarihi*, 20 İkinci Teşrin 1934, c. 13, İkinci Kanun 1934.
5 *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i sâni 1934, s. 1.
6 *TBMM ZC*, c. 24/25, s. 81.
7 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 309.

2. YASAL DÜZENLEMELER (Sayfa 395-411)

1 Bkz. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıra ve Belgeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 251.
2 *TBMM ZC*, Devre 3, c. 17, s. 24.
3 *TBMM ZC*, Devre 3, c. 16, s. 26.
4 *TBMM ZC*, Devre 3, c. 17, sıra no: 85, s. 68. Diğer ilkeler burada tek tek sıralanmıştır.
5 Anayasa şöyle diyordu: "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denilir. Türkiye'de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür." Bkz. Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 128.
6 13. Madde şöyleydi:"Her Türk nüfus kütüğüne yerli olarak yazıldığı beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin belediye işlerinde reye, intihaba, belediye idaresine iştirake ve belde idaresinin devamlı yardımlarından istifadeye hakları vardır." Bkz. *TBMM ZC*, Devre 4, c. 17, s. 45.
7 Bkz. *TBMM ZC*, Devre 4, c. 16, sıra no: 362, s. 1.
8 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 16, s. 48.
9 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 17, s. 48-49.

10 *Aym Tarihi*, 1935, no: 13, s. 3.
11 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, sayı 31, s. 3-4.
12 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 82.
13 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 82-85.
14 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 82-83.
15 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 83-84.
16 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 82-85.
17 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 85. İstanbul'daki gösteriler için bkz. *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934, s. 6; *Ulus*, 8 Aralık 1934, s. 1-3; *Ulus*, 9 Aralık 1934, s. 5; *Ulus*, 10 Aralık 1934, s. 4.
18 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 90; *Aym Tarihi*, 1935, no: 13, s. 6, 39; *Ulus*, 6, 7 İlk kanun 1934, s. 1, 3-4. Abidin Daver de 5 Aralık'ın Türk kadınlığının bayram günü olmasını istemiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 7 Birinci kanun 1934, s. 1-2.
19 *Cumhuriyet*, 7 Birinci kanun 1934, s. 6.
20 *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934, s. 6; 9 Aralık 1934, s. 3; *Ulus*, 8 Aralık 1934, s. 1; 9 Aralık 1934, s. 3; 10 Aralık 1934, s. 4.
21 *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1935, s. 5.
22 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, 5. Dönem, c. 1. , s. 15.
23 Gerekçede şöyle deniyordu: "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadili ile kadınların da mebus seçmek ve seçilmek hakları kabul edilmiş olduğundan İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun mebus miktarını tayin eden ikinci maddesi tadil edilmiş ve 20.000 yerine 40.000 nüfus esası üzerinden mebusların adedi tesbit edilmiştir. Aynı nisbetin müntehib-i sâni miktarının tayininde gözetilmesi ve kadın erkek üzerinden olacak olan müntehibi sani adedinin tayininde mevcut nisbetlerin bir misli arttırılması, aynı miktarın elde edilmesi için lüzumlu görülmüş ve bu nisbetlerden bahseden kanunun 21. ve 23. maddeleri(nin) de bu esas dairesinde değiştirildiği..."
24 *TBMM ZC*, Devre 4, c. 25, s. 234.
25 Bu durum 1946'ya kadar sürecektir.

3. SEÇİM ÇALIŞMALARININ BAŞLAMASI (Sayfa 413-420)

1 *Cumhuriyet*, 16 Teşrin-i sâni 1934, s. 1.
2 *Cumhuriyet*, 18 Teşrin-i sâni 1934, s. 1. Bunun sadece İstanbul'a özgü olmayıp, tüm yurtta aynı hazırlıkların yapıldığını düşünmek gerekir.
3 *Cumhuriyet*, 6 Birinci kanun 1934, s. 8. Dâhiliye Vekili'nin tüm vilayetlere gönderdiği 9 Aralık 1934 tarihli bir yazıda "Saylav seçiminin en son Şubat 15 de bitmesi siyasal bir gerekliliktir. Bu yola valilerimizin çalışkanlığına iş anlağına güvenilerek girişildi" denmektedir. Bkz. *1935 Saylav Seçimi*, Ankara: Köyhocası Matbaası, 1935, s. 4.
4 Bkz. *Saylav Seçimi*, s. 17.
5 *Saylav Seçimi*, s. 6.
6 *Saylav Seçimi*, s. 18.
7 Bkz. *CA*. 490-01-357-1497-1-23-24. Bazı illerin çıkaracağı milletvekili sayısında tereddüt oluşmuş ve mahalline tekrar sorulması kararlaştırılmıştır. Örneğin Çorum, Mardin ve Urfa gibi.
8 *CA*, 490-01-357-1497-23-24.
9 *CA*, 490-01-357-1497-26; *Aym Tarihi*, 1935, no: 13, s. 22.
10 İllerin çıkaracağı milletvekili sayısı ve nüfuslarını gösterir çizelge için bkz. *CA*, 490-01-357-1497-21-22, 28.

11 *CA*, 490-01-357-1497-29. Bir başka belgede ise 15.419.176 kişi olarak gösteriliyordu. Bkz. *CA*, 490-01-357-1497-36.
12 *CA*, 490-01-357-1497-36.
13 İkinci seçmenlerin 5267'si kadın, 32.525'i erkek olacaktı. Bkz. *CA*, 490-01-357-1497-36.
14 *CA*, 490-01-357-1497-1-34.
15 *CA*, 490-01-357-1497-28-29-30.
16 *CA*, 490-01-357-1497-35.
17 Gazetelerde ve bazı belgelerde nüfusla ilgili verilen sayılarda farklılıklar vardı. Ankara'nın 507.479, İzmir'in 481.994, Diyarbakır'ın 193.332, Siirt'in nüfusu 146.221 olarak saptanmıştı. Bkz. *CA*, 490-01-357-1497-28-29.
18 *Milliyet*, 15 İkinci kanun 1935, s. 1. Ancak ilçelere göre verilen sayıya bakıldığında İstanbul'dan seçilen ikinci seçmen sayısı 1630 dur.
19 İstanbul adayları için bkz. *Milliyet*, 16-17 İkinci kanun, 1935; *Son Posta*, 16-17 Kanun-ı sâni 1935, s. 10, 14; Ankara adayları için bkz. *Ulus*, 18 Son kânun 1935, s. 1-5.
20 Ankara ikinci seçmen adayları için bkz. *Ulus*, 18 Son kânun 1935, s. 1, 3, 5. İstanbul ikinci seçmen adayları için bkz. *Cumhuriyet*, 16-18 Kanun-ı sâni 1935. Ankara merkez'den 332, Keskin'den 144, Kızılcahamam'dan 118, Koçhisar'dan 98, Kalecik'ten 99, Haymana'dan 80, Ayaş'tan 77, Bâlâ'dan 73, Çubuk'tan 68, Beypazarı'ndan 74, Nallıhan'dan 48, Polatlı'dan 41 ikinci seçmen seçilmiştir. Bkz. *Ulus*, 15 Son kânun 1935, s. 1; *Milliyet*, 15 İkinci kanun 1935, s. 7.
21 Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, sayı 64, Nisan 1999, s. 27-28.
22 *Milliyet*, 18 İkinci kanun 1935, s. 6.
23 *Ulus*, 18 Son kanun 1935, s. 1.
24 *Cumhuriyet*, 18 İkinci kanun 1935, s. 6; *Milliyet*, 18 İkinci kanun 1935, s. 7.
25 Beyoğlu'nda Mazhar Tunalı, Fethi İsmail; Fatih kazasında Orhan Rıza, Hasene Hulusi, Seniha Arif, Makbule; Bakırköy'de Galip Bahtiyar; Beşiktaş'ta Etem Akif, Abdülkadir Karamürsel; Üsküdar'da avukat Mecid, Muharrem Naili konuşma yapmışlar, halk bunların konuşmalarını dinlemiştir. *Cumhuriyet*, 18 İkinci kanun 1935, s. 7.
26 Örneğin Ankara'da ikinci seçmen seçimi bir gün sürecekti. *Milliyet*, 15 İkinci kanun 1935, s. 7.
27 İstanbul'da sandıkların konulduğu yerler için bkz. *Milliyet*, 18 İkinci kanun 1935, s. 6.
28 *Akşam*, 20 Kanun-ı sâni 1935, s. 4.
29 *Milliyet*, 19 İkinci kanun 1935, s. 6.
30 *Cumhuriyet*, 21 İkinci kanun 1935, s. 6.
31 Bkz. Saylav Seçimi, s. 20.

4. SEÇİME KATILIM (Sayfa 421-424)

1 *Cumhuriyet*, 18 İkinci kanun 1935, s. 1.
2 Cumhuriyet Halk Partisi 1938'e gelindiğinde 1777 bucakta (nahiyede), 25.307 köyde örgütlenen ve 2 milyon civarında kayıtlı seçmeni bulunan bir partiydi. Bkz. *Cumhuriyetin 15. Yıl Kitabı*, s. 8-9.
3 *Krş. Ulus*, 22 Son kanun 1935, s. 1.
4 Gazeteler ise farklı rakamlar vermektedir. Bkz. *Milliyet*, 24 İkinci kanun 1935, s. 1. *Cumhuriyet* gazetesine göre seçime katılım oranı %90'dır. Bkz. *Cumhuriyet*, 22 İkinci kanun 1935, s. 6. *Zaman* gazetesine göre ise katılım %87'dir. *Zaman*, 22 Kanun-ı sâni 1935, s. 7. CHF İstanbul Vilayet Başkanına göre ise katılım %91,7'dir. Bkz. *Zaman*, 23 Kanun-ı sâni, 1935, s. 7.

5 *Milliyet*, 24 İkinci kanun 1935, s. 6.
6 *Milliyet*, 21 İkinci kanun 1935, s. 5. *Cumhuriyet Arşivi*'nde bulunan bir belgeye göre ise İzmir'in seçmen sayısı 260.573, seçime katılan kişi sayısı ise 179.471'dir.
7 *Milliyet*, 22 İkinci kanun 1935, s. 6. Bunun kazalara göre dağılımı şöyledir:

	İkinci seçmen sayısı		
Kaza adı	Kadın	Erkek	Toplam
Kuşadası	9	29	38
Çeşme	6	21	27
Urla	7	26	33
Karaburun	1	20	21
Sivrihisar(Seferhisar)	4	19	23
Foça	5	11	16
Dikili	5	13	18
Bergama	19	111	130
Menemen	10	53	63
Kemal Paşa	14	53	67
Torbalı	7	27	34
Tire	21	81	102
Ödemiş	35	139	174
Bayındır	8	52	60
İzmir	56	352	408

Bkz. *Anadolu*, 21 Ocak 1935, s. 1.

8 *Milliyet*, 22 İkinci kanun 1935, s. 6.
9 *Son Posta*, 14 Kanun-ı sâni 1935, s. 2.
10 *CA*, 490-01-357-1497-37-1-40.

5. MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ (Sayfa 425-446)

1 *Ulus*, 9 Şubat 1935, s. 3.
2 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, s. 1.
3 *Akşam*, 18 Kanun-ı sâni 1935, s. 7.
4 *Son Posta*, 20 İkinci kanun 1935, s. 1; *Zaman*, 21 Kanun-ı sâni 1935, s. 2.
5 *Akşam*, 18 Kanun-ı sâni 1935, s. 7'den aktaran Nail Türker Tekin, "Türk Kadınının Saylavlık Konusuna Yaklaşımı", *Toplumsal Tarih*, sayı 99, yıl 2002, s. 38.
6 *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s. 8. *Akşam* gazetesi muhabirine verdiği demeçte, "Türk milletinin mebusu olabilmek kadar büyük şeref ve nimet var mıdır" demiştir.bkz *Akşam*, 5 şubat 1935, s.4.
7 *Ayın Tarihi*, no: 15, 1935, s. 2; *Ulus*, 4 Şubat 1935, s. 1; *Milliyet*, 4 Şubat 1935, s. 6.
8 *Milliyet*, 4 Şubat 1935, s. 6.
9 *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s. 8.
10 Cumhuriyet, 4 Şubat 1935, s. 5; *Milliyet*, 4 Şubat 1935, s. 1.
11 *Akşam*, 5 Şubat 1935, s.4
12 *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1935, s. 3.
13 *Son Posta*, 6 Şubat 1935, s. 11.
14 *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s. 8.
15 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1935, s. 1.
16 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1935, s. 1.
17 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1935, s. 1-3.
18 *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1935, s. 1-5.

19 *Son Posta*, 8 Şubat 1935, s. 11. *Anadolu*, 7 Şubat 1935, s. 3. Ancak Ali İhsan Paşa bu haberi yalanlamıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1935, s. 3.
20 *Son Posta*, 7 Şubat 1935, s. 14.
21 *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1935, s. 5; *Son Posta*, 4 Şubat 1935, s. 10. Ancak daha sonra adaylığını geri çekmiştir. Bkz. *Akşam*, 8 Şubat 1935, s. 4; *Ulus*, 8 Şubat 1935, s. 2.
22 *Milliyet*, 8 Şubat 1935, s. 5. Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979, s. 193.
23 *Ulus*, 7 Şubat 1935, s. 1.
24 Bkz. *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, İstanbul: Devlet Matbaası 1931.
25 Işıl Çakan, *Konuşunuz Konuşturunuz*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s. 61.
26 Çakan, *Konuşunuz Konuşturunuz*, s. 68; Hakan Uzun, "Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilâtı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl 6, sayı 11, Bahar 2010, s. 85-110.
27 *Ayın Tarihi*, no: 13, 1935, s. 27-48; *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1934, s. 6.
28 *Ulus*, 23 Son kanun 1935, s. 3.
29 *Cumhuriyet*, 25 İkinci Kanun 1935, s. 1 vd.
30 *Cumhuriyet*, 21 İkinci kanun 1935, s. 1.
31 *Milliyet*, 2 Şubat 1935, s. 1.
32 *Ulus*, 2 Şubat 1935, s. 1. Aynı gün Genel Sekreter Recep Bey de fırka umumi heyetini göreve çağırmıştır. Bkz. *Milliyet*, 2 Şubat 1935, s. 1. Umuni Reislik Divanı Üyeleri; Genel Başkan Mustafa Kemal Atatürk, Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, Genel Sekreter Recep Peker; İdare Heyeti Üyeleri Saffet Arıkan, Abdülmuttalip Öker, Cevdet Kerim İncedayı, Ziya Gevher Etili, Doktor Fikret Tuzer, Hasan Reşit Tankut, Ali Rıza Ertem, Esat Uraz, Necip Ali Küçüka, Salâh Cimcoz, Hüseyin Rahmi Apak, Tahsin Berk, Salâhattin Yargı, Cemil, Abdülhalik, Kılıç Ali, Damar, Rasih, Dr. Fuat, General İhsan, Hamdi, Rasim, Abdülhak. Bkz *Milliyet*, 2 Şubat, 1935, s. 7.
33 *Ayın Tarihi*, no:15, 1935, s. 2; *Ulus*, 3 Şubat 1935, s. 1.
34 *Ulus*, 3 Şubat 1935; *Milliyet*, 3 Şubat 1935, s. 1. *ATTB*, s. 640-641. Bu konuda Ağaoğlu Ahmed'in değerlendirmesi için bkz. *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1935, s. 3.
35 Atatürk, Dördüncü Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden bağımsız Milletvekili Halil Bey ile Sırrı Bey'in meclisteki çalışmalarından çok memnun olduğunu beşinci dönem için de onların seçilmesine yardım edilmesini istemiştir. Ancak parti genel sekreteri Recep Bey bu düşünceye karşı çıkmış ve "Halil Bey için bir diyeceğim yok. Ama Sırrı Bey geçen devre zarfında, çok şiddetli tenkitlerde bulundu, adeta muhalefet yaptı; birçok işlerde bizi güç durumlara düşürdü, bize kök söktürdü. Onun tekrar Meclise girmesi katiyen doğru olmaz" diyerek karşı çıkmıştır. Milletvekili adayları parti divanında belirlendiği için Atatürk de bu isteğe uymak zorunda kalmış ve Sırrı Bey seçilememiştir. Bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, 1973, s. 44-46.
36 *Zaman*, 4 Şubat 1935, s. 2; *Son Posta*, 3 Şubat 1935, s. 1. Bu konuda halkın görüşleri için bkz. *Son Posta*, 4 Şubat 1935, s. 2.
37 Bu seçimler için 200'ü kadın olmak üzere 2000 kişi milletvekili olmak için Cumhuriyet Halk Fırkası'na başvurmuştu. Bkz. *Ulus*, 23 İkinci kanun 1935, s. 1. Bu listede daha sonra bir değişiklik yapılarak Neşet Ömer İrdelp İstanbul milletvekilliğine aday gösterilmiş; Yusuf Akçura Kars'a, Kars listesindeki Faik Ermenek de Tokat'a kaydırılmıştır. Bkz. *Ulus*, 7 Şubat 1935, s. 1.
38 *Son Posta*, 5 Şubat 1935; *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s. 1, 7-8.
39 Bu bildirinin bir yorumu için bkz. N.A. Küçüka, "Yeni Seçime Girerken", *Ulus*, 8 Şubat 1935, s. 1; *ATTB*, s. 641-644. Aday isimleri için bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem (1935-1939)*, Ankara, TBMM Basımevi, 2004, s. 22-37; *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s. 1-5; *Ulus*, 5 Şubat 1935, s. 1, 3, 4.

40 Bkz. *CA*, 344-1440-2-6-9-17-18.
41 *CA*, 344-1440-7.
42 İzmir'in ilk kadın milletvekili olan Benal Nevzat'a Karaburun ikinci seçmenleri şu telgrafı çekmiştir: "Kadınlarımızın ilk saylav oluşunda ve seçiminde vilayetimizden milletin hürriyeti için devamlı mücahede ve mücadelelerden sonra bu uğurda canını feda eden Tevfik Nevzat'ın kızı olan sizin gibi kıymetli bir kardeşimiz bayanı, fazilete kıymet veren fırkamızın saylav namzedi göstermiş olması bizlere sevinçle reylerimizi verdirmiştir. Kutlular ve muvaffakiyetinizle yüzünüzün ak olmasını dileriz." Bkz. *Anadolu*, 10 Şubat 1935, s. 3. Ayrıca İzmir otobüsçülerinin istekleri için bkz. *Anadolu*, 10 Şubat 1935, s. 3.
43 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, s. 5. Kadınların yaşam öyküleri için bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem*, c. 2, Ankara: TBMM Basımevi, 2001.
44 *Milliyet*, 8 Şubat 1935, s. 1, 5; *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1935, s. 5.
45 *Cumhuriyet*, 6, 8 Şubat 1935, s. 5-6.
46 Nakiye Hanım'ın konuşması canlı olarak radyo aracılığıyla tüm yurt yüzeyine yayılmıştı. Bkz. *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935, s. 6.
47 *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935, s. 6.
48 *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935, s. 6.
49 Seçilenler için bkz. *CA*, 490-01-357-1497-1(1-19).

6. SEÇİM SONUCU (Sayfa 447-448)

Halil Menteşe'nin İzmirlilere Beyannamesi şöyleydi;
"İzmirlilere
Vatansever İzmirliler!
Siyasi adamlar iktidar mevkiine çıkmasını bildikleri kadar zamanı gelince de oradan ayrılıb inzivagahına çekilmesini bilmelidirler.
İşte ben, Malta esaretinden kurtulduktan sonra bunu yaptım, gene çiftliğime çekildim, gene toprakların üzerinde çalışmağa koyuldum. Seneler geçti, fırsat elverince siz gelib beni orada buldunuz. Geçen devrede meb'us yapıp Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiniz. Ben orada millet için duydum ve millet için çalıştım. Faideli oldum mu? Huzuru vicdan ile bu gün bu sualin cevabını müsbet olarak verebiliyorum.
Evet, faideli oldum. Atatürk 2 Şubat tarihli seçim beyannamesinde "Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber fırkalı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurddaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkidler ve söyleyecekleri mütalealarla milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz. Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık tecrübe, fırka esaslarımızın ve fırka hükümeti çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkidleri karşılaştırmasına fırsat vermiş ve yurddaşların siyasal olgunluğunu artırmıştır." buyuruyorlar.
Büyük Reisicumhurun bu kanaatini takviye edebilen birkaç müstakil meb'us içinde bulunmakla bahtiyar ve müftehirim. Fahrım ve bahtiyarlığım şundandır: Büyük Millet Meclisi'nin şerefini ve manevi nüfuzunu her şeyin üstünde tutmak bence en büyük milli vazifelerden biridir. Zira hepimiz faniyiz. Rejimin ve inkılabın müebbet istihkâmı orasıdır. Büyük Millet Meclisi istinadgah olarak arkasında milleti buldukça devletin kudretini hırsları ve menfaatleri uğruna istismara yeltenecek maceraperestler daima tepesi üstüne dikilecektir. Aksi takdirde amme otoritesi hususi menfaatler için istismar vasıtası olacak, kararsızlık ve anarşi tehlikesi baş gösterecektir.
Millet Meclisinin manevi nüfuzu millet kürsüsünden milletin ihtiyaçları ve dertleri karşılıklı fakat samimi tenkit ve mütalealarla açıldıkça artacaktır. Atatürk gibi duyan ve düşünen büyük bir şefe bilhassa bugünkü şerait içinde malik olan milletimiz bu bakımdan, hiç şübhe yok ki, dünyanın en bahtiyar milletlerinden birisidir. Büyük önder ve ilerleyişin ve yükselişin kaynağıdır.

Bu defa da hakkımdaki itimadınızı yenilediniz. Bu devrede de meb'us olmak şerefini bana bahşettiniz. Duygulu kadirşinaslığınızdan dolayı cümlenize şükranlarımı arz ederken millî menfaatleri göz önünden bir an ayırmayarak ve samimi yoldan asla ayrılmayarak fikirlerimi istiklâl ve reylerimi istina ile kullanacağımdan emin olmanızı rica ederim." Bkz. *Anadolu*, 10 Şubat 1935, s. 2.

2 *CA*, 490.01-357-1497-1-19; *Ulus*, 9 Şubat 1935, s. 1.

3 *Ulus*, 9 Şubat 1935, s. 1. *ATTB*, s.644.

7. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ÇALIŞMALARINA BAŞLAMASI (Sayfa 449-451)

1 *TBMM ZC*, Devre 5, İçtima Fevkalâde, c. 1, s. 2. Meclis çalışmaları için bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem (1935-1939)*, c. 1.
Kadın milletvekillerinin biyografileri için bkz. Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, 5. Dönem, c. 2, Ankara: TBMM Yayınları, 2004, s. 29 vd.

3 *Milliyet*, 7 Şubat 1935, s. 6.

4 Efzayid Suad Yalçın, "Saylav Bayanlar Kutlu Olsun", *Milliyet*, 14 Şubat 1935, s. 4.

SONUÇ (Sayfa 453-465)

Şehremini Cemil Paşa'nın açıklamasına göre 1919 seçimlerine İstanbul'da katılım % 17 ile % 22 arasındadır. *Peyam*, 14 Kanun-ı evvel 1919, s. 1.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhuriyet Arşivi (CA)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi (KSM)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi Atatürk Kataloğu (ATA ZB)

Gazeteler

Açıksöz, Akşam, Albayrak, Alemdar, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, İfham, İkdam, İleri, İrade-i Milliye, İstiklâl, Milliyet, Öğüt, Peyam, Sabah, Son Posta, Takvim-i Vekayi, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Ulus, Vakit, Vatan, Yeni Gün.

Belgesel kaynaklar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 1-3, Ankara: ADTY. AAM. 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 1961.

Ayın Tarihi, C. 25, S. 84-85, Yıl: 1931, s. 7302; 7310.

1935 Saylav Seçimi. Ankara: Köyhocası Matbaası, 1935.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara, 1339-1342.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927.

Düstur, Birinci Tertip, C. 1, Dersaadet, 1279.

Düstur, İkinci Tertip, C. 1-4, Dersaadet, 1329-1331.

Düstur, Üçüncü Tertip, C. 1 Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1953.

İntihab-ı Mebusan Kanunu, İzmit, 1324.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. IV. Dönem, İçtima Senesi I, C. 1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1.-5. Dönem.

Us, Hakkı Tarık. *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi 1293-1877*, C. 1-2, İstanbul: *Vakit* Gazetesi Matbaası, 1939, 1954.

XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919-Kasım 1920), C. II (Hazırlayanlar: Çiğdem Aslan-Mustafa Toker). Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 2013.

Araştırmalar, Anılar, Makaleler

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Cem Yay., 1976.

Altay, Fahrettin. *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yay., 1970.

Arıkan, Zeki. "1919 Seçimleri ve İzmir", *Ata Dergisi*, VII, Konya, 1997, s. 105-127.

Arıkoğlu, Damar. *Hatıralarım*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.

Armağan, Servet. "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri," *Armağan, Kanûn-ı Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara: Sevinç Matbaası 1978, s. 153-157.

Atabay, M., "Osmanlı'dan Günümüze Seçimler II: İkinci Meşrutiyet'ten Sonra yapılan Seçimler," *Aynalı Pazar* Yıl:8, S.:417 (8 Mayıs 2011), s.6-7.

Atamer, Hamdi. "Millî Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Partisi," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. 10, S. 60, s. 309-311.

Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1977, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yay., 1977.

Atatürkçülük Birinci Kitap, Ankara, 1983.

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*, C. 6, İstanbul, 1968.

Baykal, Bekir Sıtkı. *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: TTK, 1974.

Baytok, Taner. *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922). Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2003.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Bernard, Lewis. *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: TTK, 1970.

Beyoğlu, Süleyman. "Hurşid Paşa ve Heyet-i Tahkikiye", *Bir. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1995, S. 4, s. 29-44.

Bleda, Mithat Şükrü. *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.

Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.

Cebesoy, Ali Fuat. *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1957.

Cerrahoğlu. A. *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İstanbul: May Yay., 1975.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Ülke Yönetimi* (drl. Tülay Ercoşkun), Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Çakan, Işıl. *II. Meclis*, İstanbul: Çağdaş Yayınlar, 1999.

Çapa, Mesut. "Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IX, İzmir (1994), s. 45-67.

Dağlı, Yücel – Hamit Pehlivanlı, *Takvimü's-Sinîn*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Demirel, Ahmet. "1923 Seçimleri", *Tarih Toplum*, C. 24, S. 144 (Aralık 1995), s. 24-27.

Demirel, Ahmet. *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.

Demirel, Meral. *Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2006.

Duran, Tülay. "Felah-ı Vatan İttifakı" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. x, S. 61, s. 12 vd.

Duran, Tülay. "Mütareke Devrinin Önemli Bir Olayı Millî Ahrar Fırkası'nın Kuruluşu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. x, S. 60, s. 11-16.

Ebuzziya Tevfik. *Yeni Osmanlılar Tarihi* (Bugünkü Türkçeye Uygulayan, Şemsettin Kutlu), İstanbul: Hürriyet Yay., 1973.

Efe, Ayla. *Muhassıllık Teşkilatı*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2002.

Erdem, Tarhan. *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, İstanbul: Milliyet Yay, 1982.

Finefrock, M. Michael. "The Second Group in the First Turkish Grand National Assambly" *Journal of South Asian and Middle Eastern Statudies*, C. III, no:1, Fall 1979, s. 3-21.

Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970.

Gotthard, Jaeschke. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. 1, Ankara: 1970.

Gökbilgin, Tayyip. *Millî Mücadele Başlarken*, C.1-2, Ankara: İş Bankası Kültür Yayını, 2011.

Gözübüyük, Şeref – Kili, Suna. *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1985.

Güner, Zekai – Kabataş, Orhan. *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*. Ankara: AAM Yay., 1990.

Güneş, İhsan. "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 8 (1987), s. 427-442.

Güneş, İhsan. "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XLVI, No: 1-2 (Ocak-Haziran 1991), s. 253-264.

Güneş, İhsan. *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2009.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi*, V. Dönem, C. 1-2, Ankara: TBMM Yay., 2001-004.

Güneş, İhsan. "Ali Rıza Paşa Hükümeti ve Meclis-i Mebusandaki Yankıları", *Atatürk Yolu*, C. 1, S. 1 (1988), s. 14 vd.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci*. Ankara: TTBMM Vakfı Yay., 1997.

Halıcı, Şaduman. *Yüzellilikler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 1998.

Halıcı, Şaduman. *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Ankara: AAM Yay., 2004.

Halıcı, Şaduman. *Millî Mücadele'de Kuşadası ve Söke (1919-1922)*, İzmir: Yeniyol Matbaası, 2009.

İnan, Arı. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: TTK, 1982.

İsmet İnönü'nün Hatıraları, C. 2, Ankara: Bilgi Yay., 1987.

Kandemir, Ferudun. *Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul, 1965.

Kadirbeyoğlu Zeki Beyin Hatıraları (Yayınlayan: Ömer Fâruk Lermioğlu), İstanbul: Sebil Yay., 2007.

Kansu, Mazhar Müfid. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 2, Ankara: TTK, 1968.

Kabasakal, Mehmet. *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.

Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yay., 1969.

Karaca, Taha Niyazi. *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: TTK, 2004.

Karamustafaoğlu, Tuncer. *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Vatan Yolunda*, İstanbul: Selek Yayınevi, 1958.

Kaymaz, Nejat. "TBMM'de Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi", *Tarih ve Toplum*, S. 19-22, Temmuz-Ekim 1985, s. 47-51, 50-54, 33-41, 59-64.

Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, İstanbul: Sel Yay., 1955.

Kili, Suna. *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul: B.Ü. Yay., 1976.

Kili, Suna. *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: B.Ü. Yay., 1980.

Koçak, Cemil. "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarık Zafer Tunaya Armağanı*, İstanbul 1992, s. 459 vd.

Koçak, Cemil. "Parliament membership during the single-party system in Turkey (1925-1945)", *European Journal of Turkish Studies*, no: Thematic, Issue; 3.

Köseoğlu, Selâhaddin. "Birinci Büyük Millet Meclisinde: İkinci Grup", *Mesuliyet*, S. 2, 24 Temmuz 1946, s. 10-12.

Kurdoğlu, İsmail. *Kubilay Olayı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000 (basılmamış yüksek lisans tezi).

Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1996.

Meray, Seha L. *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof Ahmet Selahattin Bey*, Ankara: TTK, 1976.
Millet Hizmetinde Kırk Yıl: C.H.P., Ankara: Ankara Basımevi, 1963.
Nadi Yunus. "Yeni Gün'den Cumhuriyete", *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1924-31 Ekim 1925.
Nadi, Yunus. *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul: Sel Yay., 1955.
Nadi, Yunus. *Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: Sel Yay., 1955.
Nezihe, Muhiddin. *Bütün Eserleri*, C. 4, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK, 2000.
Öz, Esat. *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yay., 1992.
Özel, Sebahattin - Çakan Hacıbrahimoğlu, Işın. *Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010.
_____, *Türk Devrimi Mülakatları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011.
Öztürk, Kâzım. *Türk Parlamento Tarihi III. Dönem (1927-1931)*, C. 2, Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1995.
Öztürk, Kâzım. *Türk Parlamento Tarihi II- Dönem (1923-1927)*, C. 3, Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1995.
Robert, Devereux. *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1963.
Sabis, Ali İhsan. *Harb Hatıralarım*, C. 5, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1951.
Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları, Ankara: TBMM Basımevi, 1982.
Sertoğlu, Mithat. "Mütareke Devrinde Saltanat Şurası ve Millî Şûra Hazırlıkları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 22-23 (1969), s. 28-40, 49-58.
Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 1-2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1973.
Sine-i Millet Sergisi, Tanzimat'tan Cumhuriyete Seçim (1840-1950), İstanbul: Büyükşehir Belediyesi, 2008.
Sürgevil, Sabri. "Bozdoğan Kazasında Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, 1988, s. 85-108.
Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. 1-2, Ankara. TTK, 1975.
Tanör, Bülent. *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
Tekin, Nil Türker. "Türk Kadınının Saylavlık Konusuna Yaklaşımı", *Toplumsal Tarih*, S. 99, Mart 2002, s. 36-40.
Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yay Dağıtım, 2000.
Timur, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara: Doğan Yay., 1971.
Toprak, Zafer. "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, C. ix, S. 51, s. 34-38, 1988.
Tunaya, Tarık Zafer. "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimine Geçiş", *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981, s. 186 vd.
Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. 2, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 1986.
Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Ankara: Doğan Kardeş Yay., 1952.
Turan, Murat. *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması 1923-1950*, İstanbul: Libra Kitap, 2011.
Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)*, C. 2, İstanbul: İletişim Yay., 2009.
Tuncer, Erol. *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, Ankara: TESAV Yay., 2002.
Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
Turan, Şerafettin. *Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Tüses Yay. 2000.
Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK, 1984.

Uyar, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
Uyar, Hakkı. "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, S. 64, Nisan 1999, s. 21-31.
Uzun, Hakan. "Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilâtı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl 6, S. 11, Bahar 2010, s. 85-110.
Yüceer, Saime. "Türk Kadınının Siyasi Hak Arayış Çabaları ve Kadınlar Halk Fırkası", *VI. Atatürk Kongresi Bildiriler*, C. 1, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 575-589.
Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis, 2003.
Zücher, Erik Jan. *Millî Mücadele'de İttihatçılık* (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul: Bağlam Yay., 1987.

DİZİN

1830 İhtilali xviii
1848 İhtilali xviii

A. Karahisar *bkz.* Afyonkarahisar
Abbas Kâmil 382
Abdi Mehmet Remzi 433
Abdurrahman Şeref Bey 5, 33, 181, 187, 208, 211, 216
Abdurrahmangazi 253
Abuzer (Hasanmansur belediye başkanı) 302
Abdülaziz xix
Abdülhak Hamit Bey 387
Abdülhamit (II.) xix-xx
Abdülkadir Kemali Bey 168, 201
Abdülkerim Paşa 209
Abdülmecit Efendi 7
Abdülmuttalib Bey 262
Abdülrahim Naci Bey 250, 256
Abravaya (Dr.) 427, 447
Abuk Ahmet Paşa 49, 61, 82
Adalar 78-81, 184-85, 187, 209, 219, 223, 253-54, 258, 304, 327, 379, 417, 446
Adalet 42
Adana 10, 33, 42, 70, 74-75, 120, 168, 198, 201, 208, 214, 221, 263, 265, 269, 314, 329, 336, 342, 348, 350, 360, 369, 382, 386
Adapazarı 119
Adıvar, Adnan 59, 61, 82, 84, 162, 208, 210-11
Adil Bey 8, 210
Adliye Nezareti 4, 7, 39, 54, 71, 135, 262
Adnan Bey *bkz.* Adıvar, Adnan
Adviye Muhtar Hanım 100
Afet Hakkı Hanım 102
Afet Hanım (İnan) 330, 408
Medeni Bilgiler 330
Afyonkarahisar 41, 45, 90-91, 132, 168, 180, 181, 190, 207-208, 231, 249, 267, 269, 270, 292, 314, 317, 318, 336, 348, 350, 369, 382, 386, 415, 423, 428, 439, 447
Agâh Efendi 57
Ağaoğlu Ahmet Bey 309, 319, 342, 396
Ahali İktisat Fırkası 6-7, 10, 42, 47-48, 50, 52-53, 60, 82, 87
Ahenk 70-71
Ahırkapı 55
Ahi Ali 261
Ahi Yakub 261
Ahizafer Mahallesi 261
Ahmed Bey (Ankara milletvekili adayı) 213
Ahmed Efendi (Kadıasker) 186
Ahmet Bey (İstanbul Belediyesi Heyet-i Teftişiye üyesi) 78
Ahmet Bey (tüccar) 158
Ahmet Cevdet Bey 48-50, 61, 82, 297
Ahmet Emin Bey *bkz.* Yalman, Ahmet Emin
Ahmet Fazıl Efendi 47
Ahmet Ferid Bey 48, 58, 82, 84
Ahmet Fevzi Paşa 90
Ahmet İhsan Bey 61, 82
Ahmet İzzet Paşa 43
Ahmet Muhtar Bey 94, 208
Ahmet Refik Bey 58
Ahmet Rıza Bey 5, 103
Ahmet Rüstem Bey 30-31
Ahmet Saki 207
Ahmet Selahattin Bey 5, 48-49, 53, 61, 82, 84
Ahmet Şükrü Bey 71
Ahmet Tayyar Bey 387
Ahmet Tevfik Bey 386
Ahmet Ziya Bey 201, 209
Ahter 408
Akaretler 259
Akbaş Cephaneliği 95
Akçura, Yusuf 58-59, 82, 181, 208, 211
Akçuraoğlu Yusuf Bey *bkz.* Akçura, Yusuf
Akhisar 31, 75, 119
Akil Muhtar Bey 5
Aksaray 152, 265, 267, 269, 336, 347-48, 360, 369, 386, 415
Aksaray (İstanbul) 224, 257
Akşam 208, 430
Akşehir 267
Akşemseddin 261
Aktepe Mahallesi 261

Alaaddin Mahallesi 261
Alaşehir 71
Alaybeyzade Sait Abdülbaki Fevzi Bey 58
Albayrak 90
Alemdar 6, 10, 15, 27, 41-42, 46, 89
Alemdar 257
Alemdarzade Hasan Bey 262
Ali (baytar) 158
Ali (Hz.) 203
Ali Ağa 212
Ali Bey (Afyonkarahisar milletvekili) 180-81, 190, 231, 249, 292, 317, 371
Ali Bey (Ankara belediye başkanı) 191, 193
Ali Bey (Ankara milletvekili) 261, 308
Ali Bey (Erzurum imamı) 262
Ali Bey (İstanbul milletvekili) 190
Ali bin Edhem 57
Ali Emiri Efendi 54
Ali Fethi Bey *bkz.* Fethi Bey
Ali Fethi Deniçe 433
Ali Fethi Hanım 152
Ali Fuat Paşa 180, 212-13, 230-34, 447
Ali Galip Kemâli Bey 203
Ali Haydar Bey 49
Ali Haydar Efendi 386
Ali İhsan Bey 162
Ali İhsan Paşa 200, 210-11, 433
Ali Kemal (gazeteci) 4
Ali Kemal Bey 6
Ali Münif Bey 386
Ali Nazmi 71
Ali Rasih Bey 262
Ali Rıza 154
Ali Rıza Bey (Ankara adayı) 64
Ali Rıza Bey (İstanbul milletvekili) 190, 208, 211, 231, 433
Ali Rıza Bey (İzmir adayı) 71
Ali Rıza Paşa 14-15, 44
Ali Rıza Paşa Hükümeti 95
Ali Saip Bey 179
Ali Seydi Bey 180
Ali Şükrü Bey 133, 135, 164, 167
Ali Ulvi Bey 66-67
Aliye Esat Hanım 345
Almanlar 20, 276, 391
Almanya 376
Altunuzade 186
Amasya 20, 33, 117, 195, 199, 265, 270, 292, 314, 336, 348, 350, 415, 423, 474
Amele Birliği 143-47, 157, 364
Amele Grubu 143
Amerika 343
Amerika Birleşik Devletleri 64, 99, 104, 276, 313, 406
Amerikalılar 11, 35
Amerikan Devrimi xviii
Amerikan Koleji 98, 100
Anadolu 7-9, 12, 14-16, 20, 33, 40, 42-46, 49, 53, 59-60, 64, 84, 90, 94-95, 100-101, 109-10, 112, 114, 123, 132, 148-49, 155, 159, 161-63, 201, 204, 208, 227, 277, 281, 286
Batı Anadolu 53, 90, 132, 149, 159
Doğu Anadolu 227
Anadolu Ajansı 163, 351, 440
Anadoluhisarı 77-81, 185, 187, 209, 223, 253, 256, 304
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 11-12, 20, 29-30, 32, 35, 43, 53, 59-60, 66, 84, 87, 90, 94-95, 112, 114, 116, 123, 126, 132-33, 135, 143, 146-48, 153-55, 160, 162-64, 166, 168-72, 175, 178-82, 185, 187-93, 195-97, 200-201, 204, 206-14, 216, 219-21, 223, 237, 240-41, 278, 366, 455, 457, 461
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) 94, 132, 161, 163, 165-72, 179, 181-82, 185, 195-96, 199, 210, 215-16, 237, 457-58, 461
Anadolu yakası 209
Anayasa Komisyonu (1923) 140
Anayasa Komisyonu (1924) 276
Anayasa Komisyonu (1934) 411
Ankara xvi, 10, 30-31, 50, 64, 89, 94-95, 111-14, 116-21, 123-27, 132, 147-48, 152, 154, 158, 162, 165, 167, 171, 179-80, 182, 191-93, 195, 198, 204, 212-15, 219, 228, 230, 237, 260-63, 265, 269, 299-300, 307-308, 314-16, 329-30, 336, 338, 345, 347-48, 350, 360, 368, 375, 380, 382, 408, 415, 418, 420, 422, 426-28, 438-39, 446-49, 455
Ankara Belediyesi 191, 212, 260, 299
Ankara Caddesi (İstanbul) 446
Ankara İstasyonu 315
Ankara İtilafnamesi 132
Ankara Kız Lisesi 408
Ankara Lisesi 426

Ankara Muallim Mektebi 171
Antalya 53, 148, 152, 180, 198, 207, 265, 269, 314, 336, 338, 348, 350, 360, 369, 382, 386, 415, 422, 439, 442, 447
Antep Sancağı 70
Arapkir 301
Araplar 9, 203, 221, 366, 406
Arapsun 267
Ardahan 198, 262, 308, 342
Ardavay Nahiyesi 366-67
Arıkoğlu, Damar 133, 165, 180
Arif Bey (Bitlis belediye başkanı) 290-91
Arif Bey (Eskişehir'den) 66
Arif Bey (Kırşehir'den) 30
Arif Fevzi Bey 377
Arnavud 203
Arslanhan 261
Artvin 231, 267, 336, 348, 415
Asaf Bey (belediye başkanı) 262, 307
Asaf Bey (Bursa'dan) 353
Asaf Muammer Bey 50, 53, 61, 82
Asım Bey 30-31
Asri Kadınlar Cemiyeti 98, 103
Asya 343
Âşar Nizamnamesi 64
Âşar Vergisi 51, 172, 227, 295
Aşir Efendi 210
Atıf Bey 261-62
Atina 203, 433-34
Avam Kamarası 276
Avni Bey (Heyet-i Teftişiye üyesi) 335
Avni Bey (İkinci Mıntıka müfettişi) 291
Avni Bey (kimyager) 212
Avni Refik Bey 50
Avrupa xviii, 5, 19, 46, 64, 67, 99, 103, 144, 146, 273, 343, 391, 406, 456, 470
Avusturya 276, 391
Ayakkabıcılar Cemiyeti 356
Âyan Meclisi 94, 112, 210
Ayancık 267
Ayasofya 189-90, 270
Aydın 70, 135-36, 179, 207, 236, 264-65, 269, 314, 336, 348, 350, 360, 369, 386, 415, 423, 432, 474
Aydilek, Bediz 443
Aynacı Sarpa 431
Aynızade Hasan Tahsin Bey 49
Aynoroz 432
Ayvacık 267
Ayvalık 422
Azime 408
Aziz Bey 50

B.M.M. *bkz.* Türkiye Büyük Millet Meclisi
Babıâli 77, 257
Bağlık 364
Bağlıklı Hasan Çavuş 364
Bahaeddin Bey 262
Bahçe Mahallesi 387
Bahri Bey (Yozgat'tan) 30
Bahri Bey (hamal) 377
Bahri Reis 352
Bahriye Mızıkası 190
Bahtiyar Bey 32
Bakanlar Kurulu 230, 241, 458
Bakırköy 39, 77-81, 155, 185, 187, 209, 219, 253-54, 304, 327, 379, 417, 446
Baklacı 261
Bakü 160
Balaban 261
Balat 39, 257
Balıkesir 30, 48, 89, 235, 265, 303, 314, 336, 348, 350, 360, 369, 386, 415, 423
Balıkesir Mağazası 433
Balıkesir Paşa Camii 235
Balkan antlaşması 394
Balkan Harbi 69, 356, 366
Balyanbolu 73, 474
Bandırma 42, 90
Baruthane 55
Basmacıyan, Agop 40
Basribeyzade Mehmed Şevki 89
Başbuğ, Türkan 443
Başkil 267
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi xvi
Başkomutanlık Kanunu 164-65
Batı 66
Bayar, Celal 418
Bedir Ağa 220
Bedri Bey 147
Behiç Bey 231
Bekir Behlül Bey 71
Bekir Çavuş 366
Bekir Çelebizade Ahmed 71
Bekir Sami Bey 30, 50
Belçika 276
Belediye Gazinosu 187
Benal Nevzat 443

Berlin *55*
Berlin Antlaşması 39
Bern 61
Berri ve Bahri Şoförler Cemiyeti *55*
Berrin, Şaziye 426
Besim Bey 158, 164
Beşiktaş 84, 160, 181, *254-56*, *259*, 267, 327, 379, 417, 419, 446
Beşiktaş İskelesi Gazinosu 181
Beyazıt 190, 199, 267, 270, 277, 336, 338, 348, 350, 363, 415, 423
Beyazıt (İstanbul) 61, *77-81*, 185, 187, 189-90, 209, 223-24, 253, *257-59*, 261, 304-305, 410
Beyazıt Belediyesi *259*
Beyazıt Camii 209
Beyazıt Hamamı 189
Beyazıt Meydanı 410, 446
Beykoz 327, 379, 417, 446
Beyoğlu 78-79, 81, 84, *155*, 158, 180-81, 185, 187, 190-91, 197, 209, 253-54, *259*, 304, 327, 379, 417, 446
Beyoğlu Belediyesi 191, *259*
Beypazarı 212
Beyşehir *105*, 116
Biga *58*, 198, 214, 264
Bilecik 32, *265*, 267, 270, 336, 338, 348, 350, 415, 423
Bilge Han 406
Bilge Hatun 406
Birinci Dünya Savaşı xvi, 3, 39, 69, 98, 276
Birinci Grup *bkz.* Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
Birinci Grupçular 161
Birinci Meclis *bkz.* Türkiye Büyük Millet Meclisi
Birinci Şube *bkz.* Meclis-i Mebusan
Bitlis 10, 230, 290-91
Bleda, Mithat Şükrü 159, 291, 433-34, 447
Bodrum 430
Boğaziçi *155*
Boğazlıyan 267
Bolu 30, 48, *65*, 120, 230, *265*, 269, 336, 347-48, 350, *359-60*, 369, 382, 387, 415, 423
Bordeaux 20
Boryacı 261
Bostancı 224, 261
Bostancı Hacı Mahmut Bey 262
Boşolar *285-86*
Boyabat 386
Boyacı Ali 261
Boyaciyan, Mihran 431
Bozkurt Mahallesi 261
Bozüyük Mahallesi 267
Börekçiler 261
Buhara 406
Bulgaristan 158
Bulgurlu 186
Bulgurlu Camii 186
Burdur 29, 91, 120-21, 152, 199, 267, 270, 348, 350, 369, 382, 415, 423
Burgaz Adası 187
Burhaneddin 62
Bursa *5*, 10, 32, 37, 43, 48, *53*, *64*, 89, 119, 198, *215*, 230, *235*, 249, *265*, 269, 303, 314, 336, 347-48, 350, *353*, 369, 415, 423, 426
Bursa Lisesi 386
Büyük Millet Meclisi Mızıkası 193
Büyük Taarruz 132
Büyük Ulus Kurultayı 408, 430
Büyükada 187
Büyükada Belediyesi *258*

C.H.F. *bkz.* Cumhuriyet Halk Partisi
Cadde-i Kebir *259*
Cafer Ağa 223-24
Cafer Tayyar Bey (Paşa) 32, 230
Caferağa Mahallesi 187, 210
Cağaloğlu *305*
Calthorpe 34
Câmi Bey *50*, *53*, 82
Canik 30, 117, 230
Cavid Bey (Maliye nazırı) 160
Cavid Bey (11. Fırka komutanı) 30
Cavit Paşa 230
Cebeci 261
Cebelibereket *75*, *205*, 207, 230, *265*, 267, 270, 336, 348, 364, 415
Celal Bey (Bayar) 180, 207, 363-64
Celal Nuri Bey 48
Celaleddin Arif Bey *5*, 48-50, *53*, 61, 82-84
Cemal (tayyareci) 343
Cemal Paşa 27, 70, 73, 89-91, 164
Cemil Bey (Arapkir Belediye başkanı) 301
Cemil Bey (Dahiliye vekili) 262
Cemil Bey (polis memuru) 189

Cemil Bey (Tekirdağ milletvekili) 230, 317-18, 368
Cemil Paşa (İstanbul belediye başkanı) 77-78, 81, 83, 90, 353-54, 377, 382
Cemile Hanım 102
Cemilpaşazade Hamit Bey 60
Cemiyet-i Akvam 283, 357
Cemiyetler Kanunu 144, 237-38, 360
Cenevre 283
Cevad Bey (Erzurumlu) 291
Cevad Efendi 30
Cevad Rüştü Bey 53
Cevat Bey (Baytar) 262
Cevat Abbas Bey 230
Cevad Abbas Hanım 152
Cevad (Mabeyn Başkâtibi) 50, 77
Cevdet (amele) 57
Cevdet Bey (13. Kolordu komutanı) 30
Cevdet Bey (Mühendisler Cemiyeti'nden) 62
Cevdet Efendi (İzmir adayı) 67
Cevdet Kerim Bey 335, 339, 364, 380, 382, 387
Ceyhan 267
CHF *bkz.* Cumhuriyet Halk Partisi
CHP *bkz.* Cumhuriyet Halk Partisi
Cide 267
Cismani Meclisi *bkz.* Musevi Cismani Meclisi
Cizre 75, 267
Coşkun Osman Bey 386
Cumhuriyet 254, 319, 326, 421, 437
Cumhuriyet Anıtı *bkz.* Taksim Cumhuriyet Anıtı
Cumhuriyet Arşivi 336, 422, 464
Cumhuriyet Halk Partisi/Fırkası (CHP) 233, 241-42, 244, 247, 254, 257-58, 270-71, 279, 284, 287, 289, 293-97, 298-99, 307-308, 313, 315-16, 318, 328-30, 335, 339, 345-47, 352-53, 358-71, 373-74, 379-82, 385-87, 392, 400-401, 415, 418-21, 425, 431-33, 435, 437-41, 443, 446-48, 456, 458-59
Cumhuriyetçik 355-56, 369, 429-30, 438

Çakmak, Fevzi 40, 90, 119-20, 208, 211, 261, 315
Çanakkale 48, 197-98, 265, 267, 269, 318, 336, 348, 350, 416, 423, 437
Çankaya 368, 459
Çankırı 30, 48, 199, 266-67, 269, 336, 348, 350, 416, 422-23, 439, 447
Çatalca 120, 417
Çekoslovakya 276
Çelebizade İskender 71
Çemberlitaş 189-90, 305
Çerkez Ethem 31
Çeşme 261
Çetinkaya, Ali 418
Çiftçi, Hatice 426
Çiftçiler Derneği *bkz.* Osmanlı Çiftçiler Derneği
Çiftçiler Fırkası 71
Çin 406
Çoruh 350, 415-16, 423
Çorum 10, 30-31, 45, 50, 58, 198, 266, 269, 336, 347-48, 350, 366, 416, 423

Daday 267, 366-67
Dâhiliye Vekâleti (Nezareti/Nazırlığı) xxiii, xxxi, 4, 6, 8-9, 12, 15, 20, 23, 26-27, 32-33, 43, 49, 62, 73, 138, 141, 153, 170, 183, 191, 208, 229-30, 249-51, 256, 262, 270, 303, 307-308, 314, 321-24, 351, 385, 396, 411, 413-15, 427, 437, 459, 473-74
Damat Ferid Paşa 4, 7, 14, 35, 43, 124, 353, 357
Damat Ferid Paşa Hükümeti 353
Danimarka 11, 276
Darandereli Ebubekirzade Osman 291
Darülfünun 5, 36, 48, 51, 53, 55, 80, 82-84, 103, 158, 181, 209-10, 250-52, 270, 304-305, 379, 391, 430
Darülmuallimat 98, 101
Davutoğlu Ömer Çavuş 366
Debbağhane 261
Defterdar bez fabrikası 55
Dellal Karaca 261
Demirci Mehmet Efe 31
Demirfırka 261
Denizli 207, 264, 266, 269, 314, 318, 336, 347-48, 350, 416, 423, 439, 447
Dersaadet 26, 58, 80
Dersim 84, 117
Devlet Şûrası *bkz.* Şûra-yı Devlet
Dışişleri Bakanlığı 74, 179, 440
ayr. bkz. Hariciye Vekâleti
Dikili 267
Dikmen 261
Direkli Mahallesi 261

Divan-ı Muhasebat Dairesi 180
Divan-ı Örfi 158
Divanyolu 189-90, 257
Diyarbakır (Diyarbekir) 10, 21, 31, 63, 117, 152, 198, 266, 269, 291, 336, 347-48, 350, 363, 373, 416, 423, 442
Doğan Bey 119, 261
Doğu Cephesi 208
Dokuz Umde (9 Umde) 148, 160, 171, 174, 200, 458
Dolmabahçe Sarayı 282, 292, 437-39, 462
Dout (Miss) 99
Dönmez, Cemal 433
Dörtyol 314
Duatepe 261
Dumlupınar 261
Düzce 152

Eceabat 267
Edirne 10-11, 32, 37, 42, 89, 199, 230, 266-67, 269, 308, 314, 336, 348, 350, 416, 422-23, 474
Eftim (Papa) 432
Efzayid Suad Yalçın 450
Ekmekçiler Cemiyeti 148
Ekrem Bey (Ankara'dan) 262
Ekrem Bey (avukat) 212
Ekrem Bey (Rize'den) 231
Ekrem Hayri Bey 363
Elaziz (Elazığ) 30, 117, 152, 199, 266-67, 269, 308, 336, 348, 350, 363, 416, 423
Elbistan 121
Eldemir, Makbule 408
Eleftron Vima 283
Elkave, David 39
Emanet Dairesi 304-305
Emet 267
Emin (İstanbul'dan) 78
Emin Bey (Ankara'dan) 212
Emin Bey (İkinci Grup'tan) 164
Emin Bey (Eskişehir milletvekili) 216, 458
Eminlik (Ankara) 426
Eminönü 327, 379, 417, 446
Emir Ali 278
Emirler Mahallesi 261
Emonolidis 432
Emrullah Bey 278
Enver Bey (elektrik mühendisi) 386
Enver Paşa 81
Erbaa xxi
Ercüment Ekrem Bey 63, 191
Erden, Memduh 433
Ergani 199
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 227
Ermeni Patrikhanesi 153-54
Cismani Meclisi 153-54
Ermeni Teali Cemiyeti 154
Ermeniler 9, 20, 36, 39-40, 62, 79, 152-54, 163, 184, 220, 283-87, 346, 420, 428-29, 443-44
Türk Ermenileri 429, 444
Ertuğrul 64, 199, 231
Ertuğrul Bey (Dr.) 212
Erzincan 64, 266-67, 270, 317-18, 336, 338, 348, 350, 416, 423
Erzurum 12, 30, 87-88, 90, 94, 167, 261-62, 266, 269, 291, 336, 338, 348, 350, 373, 381, 416, 422-23, 442, 449
Erzurum Kongresi 7, 94-95, 169
Esad Kılıç Ali 163
Esat Bey (İktisat vekili) 179
Esat Bey (Türk Ocağı başkanı) 363
Esat Efendi (Aydın mebusu) 135, 236
Esat Paşa (Bey) (Millî Kongre reisi) 36, 49, 59-60, 89
Eski Kadın Birliği 426
Eski Roma 450
Eskişehir 30, 45, 48-49, 53, 58, 66, 90, 94, 132, 198, 215-16, 235, 266, 269, 336, 347-48, 350, 416, 423, 429, 439, 447, 458
Esma Zafer Hanım 278
Esnaf Cemiyeti 58, 147-48
Estonya 276
Etem (doktor) 333
Ethem Bey (Telgraf baş müdürü) 73
Ethem Nejat Bey 58, 66
Etnos 283
Evkaf-ı Hümayun 5-6, 16, 61, 227, 458
Evrenoszade Vasfi 250
Eyüp 184, 257-58
Ezine 267

Fabrikalar Mektebi 55
Fahrettin Bey (12. Kolordu komutanı) 118-20
Fahrettin Bey (Bilecik'ten) 32
Fahrettin Hayri Bey (Bursa'dan) 64
Faik (kongreden) 57

Faik Bey (Edirne'den) 32, 474
Faik (eczacı) 333
Faik Ali Bey 31
Faik Mehmet Bey 461
Faik Muhiddin 357
Faik Nüzhet Bey 48, 53, 61, 82
Falih Rıfkı Bey 133, 248, 279, 281
Fas 117
Fatih 34, 47, 61, 78-79, 81, 84, 157, 184, 187, 209, 253, 256-58, 304, 327, 379, 417, 419, 432, 446
Fatih Belediyesi 256-58
Fatına Şakir 443
Fazlı Ahmet 50
Felah-ı Vatan Grubu 95
Fener 257
Ferah Tiyatrosu 55, 57
Ferda 42
Ferid (dava vekili) 71
Ferid Bey (aday) 209
Ferid Bey (İstanbul'dan) 250
Ferid Bey (İtibar-ı Millî Bankası müdür muavini) 54
Ferid Bey (Maarif nazırı) 61
Ferid (Kastamonu vali vekili) 30
Ferid Paşa (Harbiye nazırı) 5, 47
Feridun Bey (Erkek Lisesi müdürü) 262
Ferudun Fikri Bey 341
Feriköy 84
Ferit Bey (defterdar) 31
Ferit Bey (Nafıa nazırı) 5, 82
Ferid Paşa (Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası/Partisi başkanı) 47, 60-61
Ferruh Esma 443
Fethi Bey 165, 170, 208, 211, 243, 313-14, 318, 342, 355, 433, 459
Fevzi Bey (Müdafaa-i Hukuk Grubu üyesi) 147
Fevzi Bey (Mülkiye Müfettişi)212
Fevzi Bey (Nafıa vekili) 170, 179
Fevzi Paşa *bkz.* Çakmak, Fevzi
Feyzi Bey 262
Fındıklı 259
Fikri Bey 262
Finlandiya 406
Fitnat 408
Fransa xvii, 74, 471
Fransız Devrimi xviii
Fransızca 95, 291, 410
Fransızlar 11, 20, 35-36, 74, 95, 201, 364, 391
Fuat Bey (Dr.) 386
Fuat Bey (Mühendisler Cemiyeti'nden) 62
Fuat Selim Bey 49, 61, 82

Galanti, Avram 36-37
Galata 259, 428
Galatasaray 259, 446
Galatasaray Sultanisi 181
Galip Bey 32
Galip (eczacı) 158
Galip Bey (Niğde milletvekili) 231, 342, 386
Galip Kemâli (Söylemezoğlu-Moskova sefiri) 49-50, 82, 354-56, 433, 434
Gani Bey 159
Garb-i Anadolu
Gaziantep 152, 179, 198, 231, 266, 269, 336, 347-48, 350, 416, 423
Gazipaşa 167
Gebze 82, 120, 209
Geçici Seçim Yönergesi (1876) xxiii
Geçici Vilayet Yasası (1926) 229
Gökboza *bkz.* Gebze
Gelibolu 120
Genç 198
Gençler Birliği Yurdu 212
Genelkurmay Başkanlığı 182, 208, 315, 459
Giresun 91, 266, 269, 303, 336, 338, 348, 350, 416, 423
Girit xix, 286
Gökalp, Ziya 139, 163
Gökçeoğlu 261
Göker, Galip Bahtiyar 419
Gölçel, Sabiha 443

Gölpazar 267
Gönenç, Mebrure 443
Göztepe 224
Gülhane Hatt-ı Hümayunu xix
Gülnar 267
Gümüşhacı 292
Gümüşhane 29, 31, 117, 198, 216, 266, 269, 303, 336, 347-48, 350, 416, 423, 458
Güneş, Zeliha xvi
Güneş Necmi Bey 356
Güneydoğu 291
Gürcü Şevki Bey 291
Güzel Sanatlar Akademisi 352

H. Şerif 184
Habib, Yorgaki 54, 271, 283, 433
Hacer Nihat Hanım 426
Hacı Abdullah Efendi 213
Hacı Ahmet Bey 261
Hacı Alipaşazade Refik 71
Hacı Ashab Mahallesi 261
Hacı Askerî Efendi 209, 211
Hacı Ayvaz Mahallesi 261
Hacı Bayram Mahallesi 261
Hacı Bayram Camii 125
Hacı Cafer Mahallesi 186
Hacı Fehmi Paşa 71
Hacı Halil Mahallesi 261
Hacı Kâmil Efendi 182, 210
Hacı Mehmet Mahallesi 186
Hacı Murad Mahallesi 261
Hacı Mustafa Bey 78
Hacı Mümtaz 71
Hacı Seyid Mahallesi 261
Hacı Ülya Efendi 180, 209, 211
Hacılar 366
Haçin 119
Hafız Bey 71, 166
Hafız Hayri 333
Hafız Hulusi Efendi 67
Hafız İbrahim Rıfat Bey 210
Hafız Kemal Bey 180, 190
Hahamhane 37-39, 62
Hâkimiyet-i Milliye 171, 175, 198, 263, 289
Hakkâri 267, 336, 338, 348, 415
Hakkı Baha Bey (Bursalı) 119
Hakkı Bey (dava vekili) 71, 256
Hakkı Bey (Sultanahmet Sulh Mahkemesi başkâtibi) 380
Hakkı Hami Bey 164
Hakkı Şinasi Paşa 180
Halac-ı Mahmud 261
Halaskar Gazi Caddesi 354
Halid Ferid Bey 308
Halid Hurşid Bey 103
Halide Edip Hanım 91, 98-99, 103-105, 149, 152
Halil Bey (İzmir milletvekili) 386, 447
Halil Bey (Makriköy dairesi müdürü) 77-78
Halil Bey (Muğla milletvekili) 433
Halil Bey (Şehremini başkan yardımcısı) 80
Halil Çavuş 366
Halilbeyzade Nuri 71
Halit Bey (Torul kaymakamı) 30
Halit Paşa (Kocaeli Grup komutanı) 161
Halit Paşa 54
Halk 221
Halk Fırkası 132, 160, 166, 170-72, 196-97, 203, 208, 216, 227, 233-34, 236-38, 240-44, 246, 248, 282, 344-45, 353-54, 357, 364, 407, 428, 434, 458
ayr. bkz. Cumhuriyet Halk Partisi
Halkevi 408, 418, 436, 448
Hamallar Cemiyeti 55, 147
Hamdi Bey (Çiftçiler Derneği'nden) 49
Hamdi Bey (Miralay) 208, 211, 231
Hamdi Bey (Manastırlı) 109
Hamdi Bey (Ticaret Birliği kâtibi) 191
Hamdi Efendi (Evkaf nazırı) 5-6
Hamdi Paşa (İdare Heyeti üyesi) 62
Hamdullah Suphi Bey 50, 53, 58, 208, 211
Hami (Milli Ahrar Fırkası'ndan) 50
Hamid (müderris) 53
Hamid Bey (Canik mutasarrıfı) 30
Hamid Bey (Osmanlı Bankası İdare Melisi üyesi) 48, 50, 53, 84
Hamid Bey (müdür) 259
Hamit (Çiftçiler Derneği'nden) 49-50
Hamit 5
Hamit Bey (Belediye Başkan yardımcısı) 444
Hamit Bey (Milli Kongre'den) 82
Hamit Bey (Osmanlı Bankası müdürü) 61
Hamit Bey (vali) 117
Hamit Bey (Ziraat Bankası İdare Melisi üyesi) 82
Hamit Necdet Bey 209
Hanifzade Tevfik Bey 262
Hariciye Vekâleti (Nezareti) 49, 61, 73, 84, 208
Harran 267
Hasan (eczacı çırağı) 158
Hasan Ali 343
Hasan Basri Bey 364
Hasan Bey (Balıkesir Mağazası sahibi) 433
Hasan Bey (Meclis ikinci başkanı) 292, 371
Hasan Bey (Trabzon milletvekili) 309
Hasan Ferit Bey 49-50, 61, 84
Hasan Kâmil Bey 190
Hasan Paşa Mahallesi 224
Hasan Rıza Bey 54, 271
Hasan Sarp (tüccar) 433-34
Hasena Hanım 419

Hasköy 84, 259
Hasköy Reji 55
Haşim Subhi Bey 250
Hatice Ahmet Hanım 278
Hatuniye 261
Haydar Bey (Bolu mutasarrıfı) 30
Haydar Bey (vali) 210-11, 213
Haydar Rüştü Bey (Denizli'den) 318
Haymana 89, 152
Hayrettin (Heyet-i Teftişiye'den) 78
Hayri Bey 77
Hazım Bey 47
Hekimoğlu 257
Hekimoğlu Ali Paşa 257
Helvacı Mahallesi 261
Heybeli Ada 187
Heyet-i Âyan xx, xxii
Heyet-i Mebusan xx, xxii, 454
Heyet-i Müteşebbise 180
Hıristiyanlar 6, 8, 35, 59, 74, 109, 153-54, 203
  Ortodokslar 203
  Türk Ortodoksları 203, 429, 432
Hıyanet-i Vataniye Kanunu 227, 460
Hızal, Seniha Nafiz 443
Hidayet Keşfi Bey 434
HİF *bkz.* Hürriyet ve İtilaf Fırkası
Hikmet (doktor) 58, 342
Hikmet Hüseyin Avni Bey (doktor) 262
Hilâl-i Ahmer 103, 180, 197, 428-29
Hilmi (İtilafçı) 308
Hilmi Bey (Artvin adayı) 231
Hilmi Bey (İdrak gazetesi sahibi) 58
Hilmi Bey *bkz.* Tunalı Hilmi Bey
Hilvan 267
Hisarizade Ali Rıza Bey 386
Hizmet 357
Hoca Ali Rıza Efendi 292
Hoca Raif Efendi 30
Hoca Şükrü Efendi 168
Hoca Zeynel Abidin Efendi *bkz.* Zeynel Abidin Efendi
Hoca Ziya Bey 30
Hocapaşa Mahallesi 224
Hollanda 11
Hukuk Mektebi (Ankara'da) 228
Hulusi Bey (Boyabatlı) 386
Hurşit Paşa 90
Hüdavendigar 47
Hürriyet Marşı 329
Hürriyet ve İtilaf Fırkası/Partisi (HİF) 6, 10, 35, 42-47, 54, 60, 71, 84, 89, 93, 165, 357, 457
Hürriyet ve İtilafçılar 3, 43, 45, 85, 90
Hüsamettin 343
Hüseyin 343
Hüseyin Avni Bey 62, 164, 167, 291
Hüseyin Cahit Bey 160-61
Hüseyin Ertuğrul Bey 212
Hüseyin Ferid Bey 82
Hüseyin Hüsnü Bey (İzmir) 49, 386, 433-34
Hüseyin Kâzım Bey 61, 71, 73, 82
Hüseyin Ragıp Bey 58
Hüseyin Rauf Bey 211
Hüseyin Rıfkı Bey 62
Hüseyin Vehbi 57
Hüsnü (Ziraat Odası reisi) 301
Hüsnü Bey (Bursa valisi) 5
Hüsnü Bey (Heyet-i Teftişiye'den) 78
Hüsnü Bey (İzmir milletvekili) *bkz.* Hüseyin Hüsnü Bey
Hüsnü Bey (Kız Öğretmen Okulu müdürü) 180
Hüsnü Bey (Milli Kongre'den) 5
Hüsnü Efendi (işçi) 271
Hüsnü Kitabçı 447
Hüsrev Bey (binbaşı) 30-31, 94
Hüsrev Sami Bey 30

Islahat 43
Isparta 198, 266, 269, 337-38, 348, 350, 369, 386, 416, 423

İaşeci ve insiharcı grubu 180
İaşeciler Grubu 143, 162
İbn-i Hazım Ferit 70
İbrahim (Heyet-i Teftişiye'den) 71
İbrahim Ağa Mahallesi 223-24
İbrahim Bey (Kocaeli milletvekili) 231
İbrahim Bey (Maliye'den) 54
İbrahim Nom *bkz.* Naum, Avram
İbrahim Paşazade Hüsnü Bey 180
İbrahim Taki Bey 30
İcra Vekilleri Heyeti 132, 135, 141, 165, 183, 208, 438
İçel 215, 266-67, 337, 348, 350, 416, 423, 443
İçerenköy 224

İçişleri Bakanlığı 437, 440, 448
ayr. bkz. Dâhiliye Vekâleti
İdrak 58
İfham 8-10, 38, 84, 97, 105
İhsan Bey (Ankara mebusu) 213, 262, 308
İhsan Bey (Bahriye vekili) 263
İhsan Bey (Cebelibereket milletvekili) 205, 207, 230
İhsan Raif 55
İhsan Şerif (tarih öğretmeni) 433
İhsaniye Mahallesi 186
İkaz matbaası 158
İkdam 48-50, 97, 223
İkinci Enternasyonal 54
İktisat Kongresi *bkz.* Türkiye İktisat Kongresi
İkinci Grup 132-33, 135-36, 143, 145, 159-60, 163-69, 199, 207, 216, 457, 463
İleri 48, 166, 185, 200, 224
İlhami Bey (İzmir mebusu) 74, 473-74
İlyas Zeki Bey 30
İmalat-ı Harbiye 78, 158
İmam Yusuf 261
İnan, Afet 418
İnce, Refik Şevket 214, 407
İncil 203
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 42, 93, 110
İngilizce 410
İngilizler 11, 19, 34, 75, 91, 93, 110, 124, 201
İngiltere xvii, xix, 34, 43, 95, 104, 276, 406, 471
İnkılab Mahallesi 261
İnönü 191
İnönü, İsmet 136, 152, 179, 230, 240-41, 243, 254, 261, 301-302, 315, 317, 319, 345, 367, 371, 382, 391-92, 401-402, 404, 410, 418, 437-38, 459
İnönü, Mevhibe 152, 408
İntihab-ı Mebusan 29
İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiye 83, 325, 329
İntihab-ı Mebusan Kararnamesi 24, 26
İntihab-ı Mebusan Kanun Layihası xxiv
İntihab-ı Mebusan Kanunu (Seçim Yasası) 324-25, 401, 410
İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati 322, 411
İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevadını Muaddil Kanun 456
İpokrat (doktor) 431
İpsala 267
İrfan Bey 64
İrşad 43, 181
İsa Ruhi Paşa (Dr.) 49, 61, 82
İskele Gazinosu 187
İskender Bey 262
İslam(iyet) 52, 65, 67, 72, 79, 100-103, 124, 146, 184, 197, 234, 340
İslam Ticaret Birliği 180
İsmail Bey 342
İsmail Bey (Gümülcineli) 43
İsmail Beyefendi (Miralay) 120
İsmail Canbolat Bey (Canbolad) 162-63, 208, 211
İsmail Fazıl Paşa 31, 50
İsmail Hakkı Bey 31, 59, 73, 78, 82-83, 148, 263
İsmail (ikinci kâtip) 291
İsmail Mehmet 406
İsmail Paşa xix
İsmail Sıtkı 71, 250, 258
İsmail Suphi 50
İsmail Şefik 433
İsmail Şükrü Efendi 132, 168, 207
Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi 132
İsmet Paşa *bkz.* İnönü, İsmet
İspanya 11
İstamat Bey *bkz.* Özdamar, İstamat Zihni
İstanbul 7-12, 14, 16, 19-21, 23, 34-36, 39-42, 45-50, 53-54, 57-61, 74-75, 77-85, 90-91, 93-95, 101-102, 109-12, 114, 116-18, 120-21, 123-24, 127, 143-44, 147-48, 150, 153-55, 157-62, 166-68, 180-88, 190-91, 197-98, 200-201, 203, 208-12, 216, 219, 223-24, 230-31, 250-54, 256-57, 260, 263, 266-67, 269-72, 279-82, 286, 290, 292, 299, 304-305, 307, 314, 323-29, 335, 337, 339, 342, 345-46, 348, 350, 353-55, 358-59, 363-64, 369, 377, 379-82, 385, 387, 408, 410, 414, 416-20, 422-23, 430, 432-35, 437, 439-40, 443-45, 447-48, 455, 464, 469, 471
İstanbul Belediyesi 78, 299, 324-25, 420, 443
İstanbul Cibali tütün fabrikası 342
İstanbul Hükümeti 11-12, 109, 12324, 353
İstanbul İntihab-ı Mebusan Teftiş Heyeti 186, 208, 251, 326, 420

İstanbul Kadın Birliği 345
İstanbul Radyosu 419
İstanbul Üniversitesi 443-45
İstanbul Valiliği 150, 185, 414
İstasyon Mahallesi 261
İstavridis 158
İstikbal 216
İstiklâl 48, 50, 61
İstiklâl Caddesi 445
İstiklâl Mahkemeleri 164-65, 204, 228, 460
İstiklâl Marşı 157, 190, 193, 306, 445
İstiklâl Mahallesi 261
İstiklâl Mücadelesi 281, 293, 364, 366, 408
İstiryadis 72
İsveç 11, 276, 405
İşçi Derneği 55
İtalya 471
İtalyanlar 11, 35, 391
İtibar-ı Millî Bankası 54, 84
İtilaf Devletleri 3-4, 19, 34, 40, 64, 69, 72-73, 95, 109, 117, 123, 127
İtimatname 179
İttihad ve Terakki Cemiyeti (Fırkası/Partisi) 3, 27, 34, 41-44, 47, 52, 54, 70, 84, 143, 145, 159-63, 180, 216, 357, 433-34, 470-71
İttihad ve Terakki Hareketi xxiii
İttihad ve Terakki Cemiyeti Kulübü 126
İttihad ve Terakkiciler 161
İttihatçılar 3, 6, 28, 34-35, 44, 46, 54, 60, 89, 93, 159-64, 166
İttihatçılık 32, 34
İz, Huriye Baha 443
İzlanda 276
İzmir 4, 10, 33, 41-42, 45, 48-50, 60, 67, 69-75, 101, 110, 119-20, 152, 159, 170, 172, 198, 200, 204, 207, 213, 235, 264, 266-67, 269, 308, 314, 329, 333, 336, 339, 342, 348, 350, 357, 359-60, 363, 369, 386-87, 416, 422-23, 433-34, 439, 447, 461, 473-74
İzmir Kasaba Demiryolu Fabrikası İşçi Birliği 147
İzmir Suikastı 461
İzmit xxi, 30, 49, 120, 133, 139, 149, 235, 264, 434
İzzet Bey (avukat) 342
İzzet Bey (Mühendisler Cemiyeti'nden) 62
İzzet Bey (İzmir valisi) 72-73
Japonya 471
Journal d'Orient 9
Jurnal Doryan 38

Kadıköy 46, 77-81, 180, 185, 187-88, 209, 219, 253-54, 256, 304, 327, 379, 417, 433, 446
Kadın Birliği *bkz.* Türk Kadın Birliği
Kadınlar Dünyası 98
Kadınlar Halk Fırkası 150
Kala mahallesi 261, 431
Kalaki, Andonaki 431
Kalecik 89
Kalyoncu 259
Kâmil Efendi 84
Kâmil Paşa 357
Kâmil Paşazade Abdullah Bey 47
Kanada 276
Kangiri 116
Kâniye Selahattin Hanım 437
Kanûn-ı Esasi xxii, xxiii, xxv, 7, 10, 41, 64, 66, 98, 110-11, 160, 454-55
Kapuağası Sandığı Mahallesi 186
Kara Fatma Hanım 152
Kara Kemal Bey 148, 159-63
Kara Mehmet 366
Kara Vasıf Bey 32, 45-46, 159, 164, 211
Karabekir, Kâzım 111-12, 117, 170, 180, 208, 211, 230-31, 254, 279, 339-40
Karaburun 73
Karacahisar 30
Karaduvar 387
Karagümrük 257-58
Karahafızlar Medresesi 116
Karahisar-ı sahip 30, 64, 152
Karahisar Mektebi 291
Karaköy 259
Karamürsel 119
Kararname (1294) 97
Kararname (93) 15, 48, 97
Karasu, Emanuel 36
Karesi 12, 90, 119-20, 199, 215, 269
Karmen Operası 419
Kars 198, 215, 267, 269, 291, 337-38, 348, 350, 416, 423
Kartal 82, 209, 267, 326, 417
Kasım Bey (Adliye müfettişi) 262
Kasımpaşa 184, 259, 331

Kastamonu 10, 30-31, 42, 50, 116, 120, 152, 168, 199, 201, 231, 266-67, 269, 337-38, 342, 347, 349-50, 360, 366-67, 369, 386, 416, 423, 426, 439, 447
Kavak 209
Kavaklı 422
Kavalalı Abbas 343-44
Kaya, Şükrü 314, 321, 396-97, 437, 459
Kayabaşı Mahallesi 261
Kayseri 10, 48, 116, 123, 266-67, 269, 314, 337, 349, 351, 360, 369, 386, 416, 423
Kazanlı 387
Kâzım Bey (Balıkesir tümen komutanı) 30
Kâzım Bey (tüccar) 54
Kâzım Bey (miralay) 119
Kâzım Paşa *bkz.* Karabekir, Kâzım
Kâzım (Vanlı) 158
Keçeoğlu, Diyamandi 431
Keçiören 261
Kelas 73, 474
Keldaniler 152
Kemah 267
Kemal Atıf Bey 61
Kemal Bey (başvekil müsteşarı) 262
Kemal Bey (İaşe nazırı) 162, 187
Kemal Mithat Bey 53, 61, 82
Kemal Turhan Bey 386
Kemal (Mimar) 62
Kemaleddin Paşa 211
Kemaliye 302
Kemerburgaz 254
Kenan Bey (5. Fırka komutanı) 31
Kenan Bey (Umur-ı Hukukiye müdürü) 278-79
Kenan Fevzi 382
Keresteciyan, Berc 154, 428-29, 433, 447
Kesegi 261
Keskin 89, 152, 213
Keşişoğlu, Pinasos 155
Kıbrıs 432
Kılıç Ali Bey 136, 160, 179, 231
Kınacızade Şakir Efendi 213
Kınalı Ada 187
Kırım 276
Kırklareli 120, 266-67, 270, 314, 337, 347, 349, 351, 416, 423
Kırşehir 10, 30, 193, 270, 337, 349, 351, 416, 424
Kısıklı 186
Kısıklı Sandığı 186
Kızıl Bey 261
Kızıl Yafta 201
Kilikya 119
Kilikyalılar Cemiyeti 74
Kiyef 84
Kocaeli 161, 183, 231, 266, 269, 337, 347, 349, 351, 360, 369, 386, 416, 424
Koçhisar 267
Koçzade Mustafa Bey 262
Komünist Birlik 158
Komünist Fırkası *bkz.* Türkiye Komünist Fırkası
Konsolidçi Asaf Bey 357
Konya 10, 20, 30, 47-49, 116-20, 152, 197, 199-200, 249, 263, 266-67, 314, 337, 349, 351, 360, 366, 369, 386, 404, 416, 424, 433-34, 439, 447
Konya Valiliği 116
Koyun Pazarı 261
Kozan 75, 119-20
Kozyatağı 224
Köseoğlu, Selâhaddin 164
Köy Yasası 397
Köycük Mahallesi 261
Köylü 42
Köylü Partisi (Romanya) 157
Kumkapı 224, 346
Kur'an-ı Kerim (Kuran) 65, 125
Kurtuluş Savaşı 192, 195, 233, 235, 242, 353, 396, 401
Kurtuluş Savaşı Müzesi Arşivi xvi
Kurtuluş Mahallesi 261, 346
Kuşadası 69, 73, 473-74
Kutluk 406
Kuva-yı İtilafiye 110
Kuva-yı Milliye 32, 43-45, 51, 53, 89, 110, 119, 162
Kilikya Kuva-yı Milliye
Kuvay-ı Şer'iye 8
Kuzguncuk 39, 77
Küçük Asya *bkz.* Anadolu
Küçükpazar 224
Kültekin 406
Kürsü-i Millet 42
Kürt Teali Cemiyeti 42, 62
Kürtçülük 291

Kürtler 9, 62
Kütahya 41, 48, 87, 231, 240, 266-67, 269, 314, 337, 342, 349, 351, 360, 366, 369, 386, 392, 398, 416, 424-25, 439, 447, 459

Lamia Refik Hanım 278
Latife Hanım 152
Latin 17
Laz İsmail 343
Lazistan 198
Leblebici Mahallesi 261
Leblebicizade Reşad Bey 333
Lehistan 276
Leman Hanım 101
Lenin 158
Letonya 276
Leyla Hanım (Vahid Bey'in eşi) 103
Liman Şirketi (Mersin'de) 387
Litvanya 276
Londra 61
Lozan 152
Lozan Antlaşması 227, 284, 288
Lozan Konferansı 132, 136, 149, 201
Lütfi Arif Bey 47
Lütfi Bey 61
Lütfi Efendi (usta) 55, 57
Lütfi Fikri Bey (Dersim mebusu) 47, 50, 53, 61, 82, 84-85, 168, 200-201, 210-11

M. Yain 408
Maarif Vekâleti 16, 47, 61, 208, 227, 291
Mabeyn-i Hümayun 77
Macaristan 276
Macide R. 408
Maçka 31, 89, 259
Maçka Heyet-i İdaresi 31
Mahir Sait Bey 50, 60
Mahmud (Ticaret Odası reisi) 301
Mahmud Bey (Siirt milletvekili) 231, 287
Mahmud Paşa Mahallesi 224
Mahmut Bey (24. Fırka kumandanı) 119
Mahmut Bey (Antalyalı) 360
Mahmut Bey nahiyesi 254
Mahmut Celalettin 54
Mahmut Esat Bey (İktisat vekili) 179
Mahmut Muhtar Paşa 71
Mahmut Nedim Bey 209, 231
Makaryan, Ohannes 40
Makriköy *bkz.* Bakırköy
Malatya 117, 152, 198, 220, 231, 266, 269, 301-302, 308, 314, 337, 349, 351, 392, 401, 410, 416, 424
Maliye Nazırlığı 5, 16, 54, 160
Mamüratülaziz 10, 64
Manisa 75, 91, 264, 266, 337, 349, 351, 369, 382, 407, 416, 424
Manyasizade Feridun 250
Maraş 42, 70, 95, 179, 199, 266, 269, 337-38, 349, 351, 416, 424
Mardin 31, 215, 266-67, 269, 337, 347, 349, 351, 363, 416, 424
Marsilya 391
Marx, Karl 470
Matbuat Cemiyeti 60-61
Mavnacılar Cemiyeti 55, 148
Mazgirt 267
Mazhar Bey 209
Mazhar Bey (Dr.) 179
Mazhar Bey (15. Kolordu komutanı) 30
Maziyyet Refik Hanım 278
Mazlum Bey 77
Mecdi Bey (Üsküdar Halk Partisi başkanı) 420
Mecdi Fevzi Bey 212
Mecidiye Mahallesi 223-24
Meclisi Âli 216-17
Meclis-i Âyan 112
Meclis-i Cismani *bkz.* Musevi Cismani Meclisi
Meclis-i Mahsus-ı Vükela 25
Meclis-i Mebusan 3-7, 10, 15-16, 19-20, 26-27, 29-30, 34, 38, 49, 52-53, 66, 73-75, 79, 90, 93-96, 98, 101, 109-10, 113, 118, 121, 148, 169, 180, 285, 432, 454-55, 462, 470, 474
Birinci Şube 75, 473-74
Meclis-i Millî 4-5, 11, 20-21, 52, 58, 70, 112, 117, 119-20
Meclis-i Müessisan 111
Meclis-i Umumi xx, xxii-xxiii, 36, 454
Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate 454
Meclis-i Vükela 6-8, 16, 474
Medeni Kanun 228, 284, 398
Mediha Refik 408
Megali İdea 40
Mehib Bey 31

Mehmed Ali Bey 9
Mehmet Ali Paşa xix
Mehmet (Sultan) 127
Mehmet Akif Beyefendi 120
Mehmet Ali Bey 63, 382
Mehmet Ali Rüstem Bey 263
Mehmet Bey (Amele Birliği başkanı) 146, 157
Mehmet Emin Bey 58-59, 82, 343
Mehmet Ferit Bey 271-72, 275
Mehmet Halid Bey 210
Mehmet Nasuhi Efendi 210
Mehmet Rasim 221
Mehmet Rıfat 433
Mehmet Salih (Ayakkabıcılar Cemiyeti reisi) 356
Mehmet Selahattin Bey 210
Mehmet Sultan Bey 75
Mehmet Şerif Bey *bkz.* Şerif Paşa
Mehmet Şevki 70, 89
Mehmet Tevfik Efendi 182
Mehmet Ulvi Bey 65
Mehmet Vehbi Bey 58
Melahat Emin Hanım 102
Melahat H. Esma 408
Meliha Avni Hanım 419
Memduh Şevket Bey 364
Memduha Cevad Abbas Hanım 152
Menekşelizade Hüsnü 71
Menemen 73, 313, 473
Menteşe 31, 117, 180, 204-205
Merdivenköy 224
Mersin 75, 119-20, 201, 266, 270, 314, 337, 347, 349, 373, 386-87
Mersinli Cemal Paşa 164, 166, 168, 211
Merzifon 31
Mesadet Hanı 160
Mesai Cemiyeti 54
Mesai Fırkası *bkz.* Osmanlı Mesai Fırkası
Mesuliyet 42
Mesut Bey 262
Meşrutiyet (II.) 42, 96, 126, 165, 454
Meşveret Meclisi xviii
Mevcud Mahallesi 261
Mevhibe Hanım *bkz.* İnönü, Mevhibe
Mevsedican, Artin 154
Mısır xix, 117, 410
Mısır Kadınlar Birliği 410
Mihri Hüseyin Pektaş 443
Millî Ahrar Fırkası 6-7, 42, 48, 50-53, 59-61, 82
Millî Banka 61
Millî İktisat Fırkası 53
Millî Kongre 4, 6-7, 35-36, 40, 45, 47-48, 50, 53-54, 58-62, 82
Millî Meclis *bkz.* Meclis-i Milli
Millî Mücadele 87, 148, 153, 155, 160, 169, 204, 206, 227, 270, 361, 365, 434
Millî Şûra 4-7, 112
Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti 59
Millî Türk Fırkası 42, 58-60, 82
Milliyet 305, 327, 340
Mir 392
Misak-ı Millî 95, 127, 169, 261
Mişon Efendi *bkz.* Ventura, Mişon
Mithat Bey 291
Mithat Paşaoğlu Ali Haydar 433
Mithat Şükrü *bkz.* Bleda, Mithat Şükrü
Mollabüyük Mahallesi 261
Mollazade Cemal Bey 386
Mondros Mütarekesi xvi, 3, 19, 42, 69, 75
Moniteur Oriental 9
Moskova 208, 354, 434
Muavenet-i İçtimaiye Nazırlığı (Yunanistan) 432
Mudanya Mütarekesi 132, 233
Mudurnu 42
Muğla 204, 207, 264, 266, 269, 336-38, 349, 351, 416, 424, 433-34, 439, 447
Muharrem Bey (Vilayet Encümeni üyesi) 212
Muharrem Efendi (Ankara milletvekili adayı) 213
Muhassıllık Meclisleri xix
Muhiddin (işçi) 158
Muhiddin Bey (İstanbul valisi ve belediye başkanı) *bkz.* Üstündağ, Muhiddin
Muhiddin Bey (13. Fırka kumandanı) 119
Muhiddin Nami Bey 230
Muhtar Bey 211
Muhtar Bey (Mühendisler Cemiyeti'nden) 62
Mukaddem Mahallesi 261
Muradiye 267
Murat (V.) xix-xx
Musa Bey Mahallesi 261
Musa Kâzım 50

Musevi Cismani Meclisi 35-38
Musevi Millî İntihap Komitesi *bkz.* Osmanlı Musevileri İntihab Cemiyeti
Museviler 9, 35-39, 62, 79, 152, 155-57, 163, 184, 193, 283, 285-87, 346
Musevilik 37
Muslihiddin Adil Bey 5, 48, 383
Mussolini 391
Mustafa Ali Bey 434
Mustafa Arif Bey 60
Mustafa Bey (polis memuru) 291
Mustafa Bey (Ödemişli) 71
Mustafa Efendi (Hamallar Cemiyeti'nden) 147
Mustafa Ersoy 447
Mustafa Hulusi Bey 49, 60, 64
Mustafa İbrahim (çiftçi) 434
Mustafa Nafi Bey 210
Mustafa Nuri Bey 71
Mustafa Reşit 49
Mustafa Sabri Efendi 7
Mustafa Zühtü Bey 48, 58-59, 82, 158
Mustafa Zühtü Efendi 271
Musul 70, 75
Muş 198, 266, 337, 347, 349, 351, 416, 424, 464
Mut 167
Muvaffak 474
Muvakkat İntihab-ı Mebusan Kanunu xxiv
Muzaffer (İaşe nazırı vekili) 54
Müdafaa Teşkilatı 166
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti *bkz.* Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Beyşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 116
İstanbul Müdafaa-i Hukuk 148, 155, 180-81, 210
Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 116
Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 87
Niğde Müdafaa-i Hukuk Merkezi 35
Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 12
Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 21, 133, 168
Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 32, 60
Müdafaa-i Hukukçular 32, 162, 181, 208, 221
Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 53
Müfid Bey (Binbaşı) 30
Müfid Ferid Hanım 152
Müfit Bey 49
Mühendisler Cemiyeti 62
Mümtaz Bahri Bey 30
Mümtaz Bey (albay) 77
Mümtaz Bey (avukat) 262
Münir Bey 50
Mürettipler Cemiyeti *bkz.* Türk Mürettip Cemiyeti
Mürver Mahallesi 261
Müslüman Kadınları Birliği 98, 102
Müslümanlar xx-xxii, 4, 19, 35, 39-41, 48, 65, 67, 127, 146-47, 152-53, 156, 238, 283-84, 288, 328, 346, 410, 425, 427, 431-32, 439, 454, 460, 464
Müstakiller 53, 143

Naci Bey (Heyet-i Teftişiye üyesi) 256
Naci Bey (muhasebeci) 262
Naciye Hanım (Asri Kadınlar Cemiyeti'nden) 103
Naciye Hanım (Ankara Halkevi'nden) 408
Nafiz Bey (Doktor) 77
Nafiz Bey (Erzurumlu) 262
Naider (Yunanlı kumandan) 72
Nail Bey (Yürüklü) 77
Nakiye Hanım 103, 105, 324, 443-45
Nasturiler 152
Nasyonal Sosyalist Parti (Almanya) 362
Naşide (Halkevi'nden) 408
Naum (Haim Nahum) Efendi 38-39, 210
Naum, Avram (İbrahim Nom) 430-31
Nayman, Zihni 443
Nazım (Dr.) 159
Nazım Bey Mahallesi 261
Nâzım (Tokat milletvekili) 158
Nazmi Bey (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye müdürü) 23
Nazmi Ziya Bey 352
Nebizade Ahmet Hamdi Bey 58
Necati Bey 147, 164, 167, 180, 291, 426
Necib (Mühendisler Cemiyeti'nden) 62
Necile Tevfik 420
Necip Ali (Denizli) 318
Necmettin Arif 50
Necmi Güneş (komisyoncu) 433
Nedime Nuri (Halkevi'nden) 408
Nevzat Bey 329

Nezihe Hanım 103
Nezihe Muhiddin Hanım 150, 152, 278, 282, 426
Niğde 35, 58, 198, 231, 266, 269, 337, 342, 349, 351, 360, 369, 386, 416, 424, 427, 439, 447
Niko 344
Nimet Remide Hanım 150
Nisab-ı Müzakere Kanunu 457
Niyazi Bey 160
Nizameddin Bey 190
Nizamettin Nazif 158
Nizamname-i Dâhiliye 473
Norveç 276
Numan Bey (Antalya milletvekili) 386
Numan Efendi (Usta) 54, 84-85, 93, 145, 157, 469, 469-71
Nurettin Ali Bey (Darülfünun emini) 250, 305
Nurettin Bey (Heyet-i Teftişiye üyesi) 254, 256
Nurettin Paşa 71, 73, 167, 183, 209, 211, 230
Nur, Rıza 31-32, 47
Nur-ı Osmaniye Caddesi 189
Nuri (amele) 55
Nuri Bey 30
Nuri Bey (İzmir mebusu) 74
Nuri Bey (Kütahya milletvekili) 231, 342
Nuri (lise müdürü) 447
Nuri Efendi 30
Nuruosmaniye Caddesi 305
Nusaybin 267

Oğuz Bey 120
Oltu 464
Oluk Mahallesi 261
Ordu 173, 215, 266, 267, 269, 303, 337, 349, 351, 416, 424
ordular
1. Kolordu (Birinci) 11, 32
1. Fırka 30
11. Fırka 30
11. Tümen 11
12. Kolordu 11, 30, 118, 120
13. Fırka 119
13. Kolordu 11, 30
14. Fırka 119-20
14. Kolordu 11
15. Alay 30
15. Kolordu 11, 30, 111
17. Tümen 11
20. Kolordu 11, 30-31
24. Fırka 119
3. Fırka 119
5. Fırka 31
58. Tümen 11
61. Fırka 125
61. Tümen 11
III. Kolordu 112
Orfanidis, Emil 431
Ortaköy 346
Oruz, İffet 419
Osman Alp 55, 57
Osman Bey 30, 262, 301
Osman Hamdi Bey 119
Osman Nuri Bey 271
Osmanağa 187, 223-24
Osmanbey 259
Osmaniye 364
Osmaniye Mahallesi 223-24
Osmanlı Arşivi xvi
Osmanlı Bankası 48, 50, 53, 61, 84, 285, 428-29
Osmanlı Çiftçiler Derneği 42, 49-50, 60, 67, 82
Osmanlı Hükümeti 29, 69
Osmanlı Mesai Fırkası 42, 54
Osmanlı Musevileri İttihab Cemiyeti 36-37, 39
Osmanlı Parlamentosu 94, 110, 112, 454
Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti 55
Osmanlıcı-İslamcı 16
Osmanlılık 38, 285-86
Osmanlı-Rus Savaşı xxiii
Otman Hasan 158

Ödemiş 69, 71, 73, 473
Öksüzce 261
Ömer (Hz.) 203
Ömer Fevzi 5
Ömer Lütfi (Karahisar Mektebi Fransızca öğretmeni) 291
Ömer Lütfü (Amasya'dan) 474
Ömer Mümtaz Bey 213
Ömer Selim 263
Ömer Şaban 57
Ömerli 82, 209
Öymen, Fakihe 443

Özalp, Kâzım 393, 418, 450
Özalp, Meveddet 408
Özberk, Mehmet Rıfat 433
Özdamar, İstamat Zihni 429-30, 432
Özmen, Nazire 408

Padriyadi, Skar 431
Palo 267
Palyati (avukat) 431
Pangaltı 259
Paris 5, 39, 313, 459
Paris Barış Konferansı 7, 9
Patrick (Dr.) 98-99
Patrikhane 62
Patrikhane (Sinod) Meclisi 41
Patrikhane Cismani Meclisi *bkz.* Ermeni Patrikhanesi Cismani Meclisi
Patris 432
Peker, Recep 231, 240-41, 247, 262, 277, 314, 329-30, 362, 371, 380-82, 392, 398, 415, 418, 436-37, 443, 446, 459, 463
Perapalas 259, 448
Petros Zeki 154
Peyam 469
Peyam-ı Sabah 42
Prens Sabahattin 47, 49-50, 53, 61, 82, 90
Proiye 432

Ragıb Mehmed 263
Rahmetullah Efendi 71
Rahmi (belediye azası) 263
Rahmi Çavuş 377
Raif Bey 23
Raif Nezihi 434
Ramazan Şemseddin 261
Rana 50
Rasih Efendi (Bey) 148, 164, 180, 195
Rasih Hoca 154
Rasim Bey (Heyet-i Teftişiye reisi) 180, 190, 231
Rasim Efendi 213
Rasim Paşa Mahallesi 223-24
Rasimpaşa 187
Rauf Ahmet Bey 5-6, 48-50, 53, 61, 82, 97,
Rauf Bey (Heyet-i Vekile reisi) 170
Rauf Bey (İcra Vekilleri reisi) 208
Recep Bey *bkz.* Peker, recep
Refet Bey (Heyet-i Temsiliye üyesi) 30
Refet Paşa 208-209, 211, 339-41, 433, 435, 447
Refik (Beyazıt milletvekili) 190
Refik (Niğde'den) 342
Refik Ahmed Bey 445
Refik Bey (davavekili) 71
Refik Bey (Dr.) 187, 208, 211
Refik Bey (Heyet-i Temsiliye üyesi) 30
Refik Bey (Konya milletvekili) 249, 404
Refik Bey (Mühendisler Cemiyeti'nden) 53, 62, 212
Refik Bey (Sinop milletvekili) 352
Refik İsmail Bey 358, 382
Refik Nevzad Bey 53-54, 61, 82, 469-70
Refik Şevket Bey *bkz.* İnce, Refik Şevket
Reichstag 276
Remzi Bey (tüccar) 363
Remzi Efendi (Üsküdar Mevlevi şeyhi) 210
Reşad Bey (Saruhan mebusu) 135, 170
Reşad Hikmet Bey 49-50, 53, 61, 82, 84
Reşat Fuat 343
Reşit Bey (Mühendisler Cemiyeti'nden) 62
Reşit Paşa (Sivas valisi) 112
Reşit Sadi 49, 61, 82
Reşit Safvet Bey 60
Rıfat Bey (Adliye vekili) 135, 164
Rıfat Bey (Heyet-i Temsiliye üyesi) 31
Rıfat Efendi (Diyanet İşleri başkanı) 213, 262, 308
Rıza (Tokat mebusu) 291
Rıza Bey (Dr.) 60
Rıza Bey (Kastamonu milletvekili) 231
Rıza Bey *bkz.* Nur, Rıza
Rıza Efendi (kâtip) 77
Rize 89, 198, 231, 266-67, 269, 303, 337, 349
Robeck, De 34
Romanya xix, 362
Ruhi Paşa (Dr.) *bkz.* İsa Ruhi
Ruhsar Nazmi Nuri Hanım 345
Rum Cemaati Mütevelliler Heyeti 154
Rumca 155, 203
Rumeli 45
Rumlar 9, 20, 36, 40-41, 62, 70, 79, 152, 154-55, 158, 163, 184, 203, 283-84, 286-87, 346, 420, 427, 429, 432, 439
Rumluk 203, 286
Rus İhtilali 276
Ruslar 280, 405

Rusya 158, 204, 343, 357, 406
Sovyet Rusya 343, 345
Rüstem Mahallesi 261
Rüstem Bey 94

S. Nevber 408
Saadeddin Bey (Şûra-yı Devlet reisi) 73
Saadettin Bey (Vahdet-i Milliye adayı) 71
Saadettin Bey (İstanbul Sıhhiye müdürü) 212
Sabah 4, 6i 42
Sabahattin Bey *bkz.* Prens Sabahattin
Sabiha Hanım 443
Sabri Bey (Posta Telgraf Umum müdürü) 180
Sabri Bey (Seçim Heyet-i Teftişiye üyesi) 333
Sabuncu Mahallesi 261
Sabuncular 366
Sadak, Necmeddin 277-78, 281
Sadık (İzmir'den) 71
Sadık Bey (Kemaliye'den) 302
Sadık (Elektrik Şirketi memuru) 433
Sadık Bey (miralay) 10, 43-45
Sadi Bey (Müdafaa-i Hukuk genel sekreteri) 190
Sâdi Bey (Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Umumiye kâtibi) 210
Sadrettin Celal Bey 54, 469
Sadri Maksudi Bey 405
Safa Bey 47
Saffet Bey (Atina elçisi) 433
Saffet Bey (CHP genel sekreteri) 262, 289-90, 293, 316, 362
Saffet Bey (Erzincan milletvekili) 316-17
Saffet Bey (Maarif müdürü) 433
Safvet (muallim) 55
Safvet Ali Rıza Hanım 278
Sahra-i cedid Mahallesi 224
Said (CHF Vilayet mutemedi) 301
Said (Türk Ocağı reisi) 301
Said Bey (Maarif nazırı) 47
Saime Faik Hanım 345
Sait Bey (Ayakkabıcılar Cemiyeti üyesi) 356
Sait Paşa 356
Sakarya Mahallesi 261
Sakarya Savaşı 132, 191
Salah Cimcoz Bey 382
Salapuryacılar 55
Salih Bey (Heyet-i Teftişiye'yeden) 333
Salih Bey (Samsun iskân müdürü) 291
Salih Efendi (Erzurumlu) 167
Salih Paşa 20, 33
Salim Bey (Erzincan adayı) 64
Salim Bey (Mülkiye müfettişi) 23
Salâhanat Şûrası 4-5
Samancık Köyü 366-67
Samatya 257-58
Sames (Miss) 99
Sami (Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişi) 308
Sami Bey (Tokat adayı) 31
Sami Bey (tümen komutanı) 32
Samih Rıfat Bey 47
Samiye Hanım 101-102, 408
Samsun 10, 63, 90-91, 263, 266, 269, 291, 314, 329, 337, 349, 351, 369, 373, 381, 385, 417, 424, 445
Samsun Adliyesi 291
Sanayiciler Birliği 346
Sar havzası 391
Saracistan 261
Sarandi 203
Sarıyer 267, 327, 379, 417, 446
Saruhan 31, 135, 170, 180, 198, 207, 214, 269, 474
Satı Kadın 443
Savran, Nezahat C. 408
Sebahaddin Bey (Müstakillerden) 53
Seçim Kanunu (Yasası) 5, 137, 229-30, 284, 321, 392, 401, 410-11, 414, 437, 455, 464
Sedat Bey (kaymakam) 331
Seferhisar 72
Selahattin (müderris) *bkz.* Ahmet Selahattin Bey
Selahattin (Mühendisler Cemiyeti'nden) 62
Selahattin Bey (asker emeklisi) 209
Selahattin Bey (3. Fırka kumandanı) 119
Selahattin Bey (Çiftçiler Derneği'nden) 49
Selahattin Bey (III. Kolordu komutanı) 112
Selahattin Bey (İkinci Grup'tan) 159, 164, 211
Selahattin Bey (İzmir'den) 5
Selahattin Bey (Tedrisatı Aliye müdürü) 61
Selahattin Bey (Yüksek Öğretim müdürü) 84
Selahattin Neşet Bey 250
Selahattin Sırrı Bey (gümrük memuru) 209
Selameti Osmaniye Fırkası 7, 42, 47
Selami Ali Efendi 186
Selanik 356
Selim (III.) xviii

Selimiye Mahallesi 186
Selimiye Sandığı Mahallesi 186
Selimiye Camii 186
Selma Hanım *bkz.* Selma Rıza Hanım
Selma Rıza Hanım 100, 103
Serbest Cumhuriyet Fırkası/Partisi 313-14, 318-19, 328, 342, 346, 352, 362, 368, 370, 459, 463
Serbest Fırka *bkz.* Serbest Cumhuriyet Fırkası/Partisi
Sermet Paşa 47
Sertel, Sabiha 98
Server Ahmet 50
Servet-i Fünûn 61
Seydişehir 117
Seyhan 351, 415, 417, 424
Seyid Bey 62
Seyr-i sefain Fabrikası 55
Seza (Halkevi'nden) 408
Sezai Bey (belediye başkanı) 333
Sıdkı (Malatya belediye reisi) 301
Sıdkı (Adliye nazırı) 54
Sıhhıye Vekâleti 204-205, 262
Sıhhiye ve Muavenat-ı İçtimaiye 208
Sırbistan xix, 11
Sırrı Bey (İzmir'den) 333
Sırrı Bey (Kocaeli milletvekili) 386
Siirt 231, 266, 270, 287, 291, 337-38, 347, 349, 351, 417, 424
Silifke 167, 270
Silivri 267, 326, 417
Simkeşoğlu, Kevork 430-31
Sinop 10, 32, 47-48, 127, 267, 337, 347, 349, 351-52, 369, 386, 417, 424
Sirkeci 58, 257
Sivas 8, 10, 21, 40-41, 48, 87, 90, 94, 112, 116, 180, 182, 195, 250, 267, 269, 314, 333, 337, 349, 351, 373, 406, 417, 433-34, 439, 447
Sivas Kongresi 10-11, 94-95, 169
Sivas Kongresi Beyannamesi 12
Sivas Temyiz Mahkemesi 182
Sofya 158
Son Posta 318-19, 327, 383
Sosyal Demokrat Fırkası 6, 42, 44, 54, 58, 60, 82, 271, 469-70
Sosyalist Birlik 58
Sosyalist Fırkası *bkz.* Türkiye Sosyalist Fırkası
Sosyalizm 343, 471
Sökmen, Tayfur 447
Sözen, Meliha 419
Suadiye 224
Suat Bey 386
Subhi Bey (Konya valisi) 20
Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası 6-7, 9, 42, 46-47, 60, 82, 89
Sulh-Selamet Cemiyeti 61
Sultanahmet 4, 189, 209, 224, 257-58
Sultan Mahmut Türbesi 145, 189
Sultanahmet Sulh Mahkemesi 380
Sungurlu 366
Suphi Bey (vali) 117
Suphi Nuri 170
Suruç 267
Süheylâ 408
Süleyman (İkinci Grup'tan) 167
Süleyman Bey (Niğde'den) 58
Süleyman Efendi (Menemen belediye reisi) 73
Süleyman Sami Bey 305
Süleyman Sırrı Bey 208, 211
Süleyman Usta 55, 57
Süleymaniye 184
Sürenyan, Vahan 429, 443
Süreyya Bey 30
Süreyya Bey (Emlak Bankası Heyet-i Teftişiye reisi) 262
Süreyya Hanım 101
Süreyya Paşa 256
Süryani Cemiyeti 271
Süryani 283

Şakir Bey (Ankara mebusu) 262, 308
Şakir Bey (Amele Birliği genel sekreteri) 144-46
Şakir Bey (Kemaliye'den) 302
Şark 280, 291
Şark Demiryolları 271
Şark Tiyatrosu 54, 58
Şarkikarahisar 195
Şebinkarahisar 195, 267, 270, 292, 337-38, 349, 405, 415
Şefik (avukat) 158
Şefik (emekli general) 447
Şefik (Heyet-i Teftişiye'den) 71
Şefik Bey (Beyazıt milletvekili) 277
Şefik Hüsnü Bey 55, 57
Şehremini 257-58
Şehzadebaşı 54, 57, 224, 257

Şekibe Şekib 443
Şemseddin Efendi 213
Şemsettin (Sivas milletvekili) 250
Şer'iye ve Evkâf Vekâleti 227, 458
Şeref Bey 32
Şerif Alizâde Murad Bey 190
Şerif Bey (emekli) 127
Şerif Paşa (Dâhiliye nazırı) 26, 43-44, 49
Şevki Bey (İzmir'den) 333
Şeyh İzzeddin Mahallesi 261
Şeyh Sait İsyanı 227, 458, 460
Şile 82, 209, 326, 417
Şirket-i Hayriye 209
Şişhane 259
Şişhane Karakolu 259
Şişli 190, 259, 419
Şûra-yı Devlet xxii, 16, 33, 73, 262, 321
Şûra-yı Millî *bkz.* Millî Şûra
Şurair, Herda 410
Şükriye Mahallesi 261
Şükrü Bey 474
Şükrü Bey (Çanakkale) 318
Şükrü Bey (İstanbul mebusu) 211
Şükrü Bey (İttihatçı) 163
Şükrü Bey (İzmir mebusu) 74
Şükrü Bey (Samsun belediye başkanı) 263
Şükrü Efendi *bkz.* İsmail Şükrü Efendi

Tacettin Şeyhi Tacettin Efendi 212
Tahirbeyzade Ahmed 71
Tahsin (Sivaslı) 333
Tahsin Bey 179
Tahsin Bey (Ardahan milletvekili) 342
Tahsin Bey (İzmir mebusu) 74
Takrir-i Sükûn Kanunu (Yasası) 227, 460
Taksim 259, 410, 444-46
Taksim Cumhuriyet Anıtı 331, 410, 444-45
Takvim-i Vekâyi 23
Talat Bey 301
Talat Bey (Ankara milletvekili adayı) 212
Talat Bey (Ardahan mebusu) 262, 308
Talat Bey (Borsa başkanı) 363
Talat Bey (CHP'den) 319
Talat Bey (Niğde adayı) 342
Talat Paşa 81
Tan 167
Tanin 145, 154, 170
Tanzimat xix
Taptas (Dr.) 427-28, 447
Tarık 48
Tarık Ziya Bey 256
Tarsus 152
Tasvir-i Efkâr 29, 87
Tatavla 155
TBMM *bkz.* Türkiye Büyük Millet Meclisi
Teceddüt 221
Teceddüt Fırkası 42, 71, 216
Tedrisatı Aliye 61
Teemin 42
Tekirdağ 120, 230, 267, 270, 317, 337, 347, 349, 351, 360, 368, 381, 385, 392, 417, 424
Terakkiperver Cumhuriyet Partisi/Fırkası 227, 241, 339-41, 458, 461, 463
Terakkiperverciler 339-41, 352
Terciman 167
Tersane Fabrikası 55
Teshil-i İntihap Heyeti 60-61
Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 132, 135-36, 160, 165, 169, 278-79, 282, 285, 287, 317, 323, 328, 340, 357, 401-403, 407-408, 455
Teşvik-i Sanayi Yasası 228
Tevfik Bey (İstanbul Heyet-i Teftişiye'den) 250, 446
Tevfik Bey (İzmir Heyet-i Teftişiye'den) 387
Tevfik Bey (Maliye nazırı) 5
Tevfik Bey (Simavlı) 386
Tevfik Bey (Şebinkarahisar parti mutemedi) 292
Tevfik Laki Efendi 71
Tevfik Paşa (sadrazam) 3-4, 11, 71
Tevfik Rüştü Bey 180, 204-205
Tevhid-i Efkâr 132, 143, 159, 166
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 227
Tezkere-i Osmanî 5
Thomson 100
Ticaret Odası 262, 301, 363, 418
Ticaret-i Bahriye Mahkemesi 61
Times 309
Tokadızade Şekip Bey 71
Tokat 30-31, 91, 116-17, 158, 195, 267, 269, 291, 314, 337, 349, 351, 417, 424-25, 439, 447
Toksad (Buhara Hanı) 406
Tolstoy 470
Topal Osmanağa (Giresunlu) 91
Tophane 55

Torul 30-31
Trabzon 29, 31, 43, 89-90, 117-18, 133, 160, 213-14, 267, 269, 303, 309, 314, 337-38, 347, 349, 351, 417, 424
Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 7
Trakya 433
Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti 32
Troçki-Mehmet 343
Tuğrakeş Hakkı Bey 209
Tulice 261
Tunalı Hilmi Bey 150, 207, 213
Tunca, Cemal 420, 444
Tunus xix
Turgut Bey (Ticaret Odası genel sekreteri) 363
Tünel 190
Türk Devrimi 164, 397
Türk Ermeni Teali Cemiyeti 154
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi xvi
Türk Kadın Birliği 150, 276, 278-79, 281-82, 345, 408, 410, 426
Türk Mürettip Cemiyeti 157, 433
Türk Ocağı 181, 212, 301, 362-63, 436
Türk Ortodoksluğu 432
Türk Ticaret Birliği 149-50, 228
Türkçe xxii-xxiii, xxvi, xxix, xxxi, 203, 210, 285, 430
Türkçü 366
Türk-Ermeni Laik İdare Heyeti 443
Türkiye Ajansı 7
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) xvi, 119-21, 125, 127-28, 131, 135-36, 148, 152-55, 158-59, 164-65, 169-72, 188, 193, 198-99, 203-204, 207, 210, 215-17, 227, 229-30, 233, 236, 238, 242, 247, 249, 256, 270, 272-74, 279, 283, 293, 298, 302, 307, 309, 315, 317, 319, 322, 355, 362, 368, 374, 385-87, 391-94, 400, 402-404, 408, 410-11, 413, 427, 429, 432-33, 435, 439-40, 445, 448-49, 456-60, 462-64, 474
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 152
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 158
Türkiye İktisat Kongresi 148, 157, 171-72
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası/Partisi 42, 54, 57-58, 157
Türkiye İşçi ve Köylü ve Orta Halli Halk Kitlelerine 157
Türkiye Komünist Fırkası 158, 343-45
Merkez Komitesi 343, 345
Türkiye Rusya Ticaret Muahedesi Murahhaslığı 204
Türkiye Sosyalist Fırkası 42, 53-54, 58, 69, 82, 85, 469-71
Türklük 28, 32, 221, 286, 291, 302, 394, 429
Türkoğlu 219

Ukrayna 276
Ulaş, Meliha 443
Uluköyü 366
Ulusal Kongre 8
Unkapanı 257-58
Urfa 10, 70, 120, 179, 267, 269, 337-38, 347, 349, 351, 363, 417, 424
Uşak 40-41, 314
Uşaklı Bacakzade Mustafa 386
Uybadın, Cemal 418
Uybadın, Cemil 392
Uygur 406
Uygur Hanının Hatunu 406

Ümraniye 186
Ürgüb 261
Üryanizade Vahid Efendi 58
Üsküdar 61, 78-79, 81, 83, 119-20, 155, 180-82, 185-87, 209-10, 223, 253, 256, 304, 327, 379, 417, 420, 446
Üsküdar İskele Meydanı 420
Üstündağ, Muhiddin 256, 304, 306, 324-25, 380, 387, 444-45

Vahab Bey 301
Vahdet-i Milliye 6-7, 60, 71
Vahid Bey 49, 103
Vakit 7, 37, 48, 71, 98, 103, 105, 167, 182,
Van 10, 30, 158, 267, 270, 290, 337, 349, 351, 417, 424
Vasfi Bey 346
Vasfi Efendi 7
Vatan 144, 196, 216, 219
Vecihe Firdes Hanım 419
Vehbi Bey 197, 210, 383
Velit Ebuzziya 29
Venizelos 81, 201, 286
Ventura, Mişon 36-39, 50, 61, 84
Vilayât Nizamnamesi 454

Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 60, 275
Vükela Heyeti xxiv
Vükela Meclisi *bkz.* Meclis-i Vükela

Weimar 20
Wilson İlkeleri 10, 34

Yağkapanı 148
Yahudi 36, 284
Yahya Galip Bey 193
Yakufilos Efendi 77
Yakup Kadri Bey 31, 180, 370
Yalman, Ahmet Emin 139, 149
Yalova 15, 119, 267, 326, 417
Yanbol Sinegogu 39
Yanüs 450
Yazıksız, Necib Asım 449
Yeğen Bey 261
Yemen 74
Yeni Gün 29, 87, 162
Yeni Osmanlılar xix
Yeni Zelanda 276
Yenicamii 224
Yenice Mahallesi 261
Yeniköy 77-79, 81, 185, 209, 253, 259, 304
Yenimahalle 186
Yenişehir Mahallesi 261
Yevani Efendi 77
Yorgaki Habib Bey 54, 271
Yorgi Zaferaki Efendi 44
Yozgat 10, 30-31, 116, 152, 267, 269, 337, 349, 351, 417, 424-25, 439, 447
Yunanistan 40, 72-73, 286, 356, 432-33
Yunanlılar 4, 34, 69, 72-73, 81, 124, 132, 283-84, 286, 432-33, 473
Yunanlılık 203
Yunus Nadi 74, 124, 170, 179, 276, 284
Yurdanoğlu Yuvan 41
Yusuf Abbas Mahallesi 261
Yusuf Advo 54
Yusuf Akçuraoğlu *bkz.* Akçura, Yusuf
Yusuf İzzet Paşa 119-20
Yusuf Kemal Bey 50, 187, 210
Yusuf Razi Bey 62
Yusuf Ziya Bey 61, 82, 164, 166-67, 197, 291
Yüksek Muallim Mektebi 252

Zafer 42
Zaim, Makbule 408
Zamir (Damar Arıkoğlu) Bey 180, 214
Zara 41
Zaven Efendi 39-40, 153
Zehra İhsan 408
Zeki Bey (15. Alay komutanı) 30-31
Zeki Bey (Gümüşhane milletvekili) 216, 458
Zeynel Abidin Efendi 43-44, 60
Zeynel Besim Bey 357
Zeyrek 257
Zeytinburnu Demirhanesi 57
Zeytinburnu Fabrikası 55, 84-85
Zıblanzade 221
Zigana 463
Zindanarkası 259
Ziraat Bankası 82, 173
Ziraat Odası 301
Ziya 158
Ziya Bey (başkâtip) 437
Ziya Bey (Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyesi) 262
Ziya Bey (Maarif müdürü) 73
Ziya Gevher Bey 437
Ziya Molla 433
Zonguldak 207, 267, 269, 337, 349, 351, 364, 373, 417, 422, 424, 437
Zonguldak Maden Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi Taşhancı Ocağı 364
Zühtü Bey (maliyeci) 53
Zühtü Bey *bkz.* Mustafa Zühtü Bey
Zühtü Paşa Mahallesi 224

Büyük umutlarla girilen I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi, Türk halkının kaderinin belirlenmesinde önemli rol oynadı. Devlet toprak bütünlüğünü ve egemenlik haklarını, halk ise temel hak ve özgürlüklerini yitirme riskiyle yüz yüze geldi. Türkiye'de o zamana kadar görülmedik bir biçimde tabandan tavana doğru örgütlenildi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, ömrünü tüketmiş ve çağdışı kalmış mutlak yönetimden çağdaş demokratik cumhuriyete geçildi.

Cumhuriyetin temel ilkesi ülkeyi yönetenlerin seçimle işbaşına gelmesidir. Bu çalışmada Atatürk dönemi milletvekili genel seçimleri bütünsel bir yaklaşımla kronolojik sıra içinde ilk kez ele alınıp bilimsel olarak inceleniyor. Seçim kararı nasıl alındı, nasıl uygulamaya kondu, nasıl bir yöntem izlendi? Siyasal örgütler, sivil toplum örgütleri, bağımsız adaylar, Müslüman olmayan halk ve Halk Fırkası nasıl bir seçim stratejisi izledi? Katılım ne oldu? Prof. Dr. İhsan Güneş, bu ve benzeri sorulara arşiv belgelerine, dönemin gazetelerine, yayımlanmış anılara dayanarak yanıt verdiği çalışmasıyla Türkiye'de çağdaş demokrasinin nasıl kurulduğuna ışık tutuyor.

Prof. Dr. İhsan Güneş (1951) Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü'nü bitirdi. Yüksek lisansını Hacettepe Üniversitesi'nde, doktorasını Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. Anadolu Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kurdu. Uzun yıllar bu bölümün başkanlığını yaptı. Edebiyat Fakültesi'nin iki dönem dekanlığında bulundu. TBMM Türk Parlamento Tarihi Yazım Grubu içinde yer aldı. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu ve Yayın Kurulu Üyeliği yaptı. Genelkurmay Başkanlığı Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi üyeliğine seçildi. Halen Anadolu Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

THG 0524755 HAA

9 786052 951545

KDV dahil fiyatı
28 TL

Kapak fotoğrafı: 1935 seçimleri (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi).